

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

támogatásával jelent meg

125. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2012. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Zoltán Péter PhD, főlevéltáros, Csongrád Megyei Levéltár; *Balla Tibor* PhD, alezredes, a Bécsi Kriegersarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Farkas Katalin* PhD; *Germuska Pál* PhD, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet, Juhász Balázs *Kincses Katalin Mária* kandidátus, felelős szerkesztő, Hadtörténelmi Közlemények; *Kiss Balázs* főkönyvtáros, Hadtörténeti Könyvtár; *Makai Ágnes*; *Markó György* kandidátus, ny. ezredes, Nagy L. István PhD, múzeumigazgató; *Parádi József* PhD, ny. r. ezredes; *Rosonczy Ildikó* szerkesztő, Magyar Napló; *Sallay Gergely* PhD, osztályvezető, Hadtörténeti Múzeum; *Solymosi József* PhD, főlevéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Somogyi Gréta* PhD, szerkesztő, Hadtörténelmi Közlemények; *Tóth Ferenc* PhD, főiskolai tanár, Nyugat-magyarországi Egyetem; *Tulipán Éva* PhD, tudományos kutató, Hadtörténeti Intézet; *Veszprémy Márton* egyetemi hallgató, ELTE BTK

A tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Hausner Gábor
Felelős szerkesztő: Kincses Katalin Mária
Szerkesztő: Somogyi Gréta

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Okvách Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,- Ft, negyedévre 600,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletég. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK 125. ÉVFOLYAMA ELÉ

Magyarország modern kori történetét a megszakított folytonosság (vagy a folytonos megszakítottság) jellemzi. A kiegyezést követően létrejött Osztrák-Magyar Monarchia valamivel több, mint fél évszázadot ért meg, az első világháborút követően újjáalakuló Magyar Királyság ennek nagyjából a felét, a féldemokratikus Magyarország a legjobb indulattal is három évet, a fosztóképzős népi demokrácia pedig valamivel kevesebb, mint fél évszázadot. Új kormányzatok, új államformák, új elitiek váltották egymást, időnként új megszállók érkeztek.

Mégis volt folytonosság ezen a Magyarországon, s ezt a folytonosságot a kultúra intézményei és orgánumai képviselték. Az iskolákat és múzeumokat ugyan időnként átnevezték, de ezek akkor is ugyanazok az egyetemek, gimnáziumok, általános iskolák, múzeumok maradtak. S ilyen folytonosságot képviseltek azok a tudományos folyóiratok is, amelyek javát az 1867 utáni időszakban alapították, s „annyi balszerencse közt, oly sok vizsálya után” is működtek és működnek máig is.

A magyar tudományosság legrégebb folyóiratai kétségkívül a tágabb értelemben vett történettudományhoz kötődnek. (Manapság, amikor a történettudományt annyi rosszízű támadás éri, még a más tudományágak felkent papjai részéről is, nem árt erre emlékeztetni.) A Századok és az Archeológiai Értesítő mellett dobogós helyen áll a mi folyóiratunk, a Hadtörténelmi Közlemények is. Immár 125. évfolyamába lépett. Pontosabban, a folyóirat – híven a korhoz, amelynek szülőtte és elszenvedője volt – huszonthárom évet ugyan nem tagadhat le a korából, de huszonthárom évfolyamot igen. Az 1888-ban alapított folyóirat első folyama tíz évet ért meg, s 1898-1907 között tíz évig szünetelt, nagyjából részben anyagi okokból. 1908-1943 között folyamatosan megjelent, de az 1919-1921., illetve az 1922-1923. évfolyamok összevontan jelentek meg. 1944-1953 ismét szünetelt a Közlemények, s csak 1954-ben indult újra.

E százhuszonöt év alatt a lapnak kiváló szerkesztői, illetve főszerkesztői voltak: olyan tudósok, mint Szendrey János, Pilch Jenő, Gyalóky Jenő, Zachar József, Ács Tibor vagy Csákváry Ferenc. A századvég és századelő időnként 7-800 oldalas kötetei a két világháború között jóval vékonyabbakká váltak, de a szakmai színvonal nem „vékonyodott el.” Olyan tudósok írtak a lapba, mint Berkó István, Markó Árpád, Tóth Zoltán. Ugyanakkor a folyóirat mind az 1918 előtti, mind az 1919 utáni évfolyamokban távol tartotta magát azoktól a témáktól, amelyek politikai vonatkozásai erősebbek voltak a történetész szakmaiaknál. Nyilván mindegyik évfolyamban voltak erősebb és gyengébb cikkek, de egyikben sem voltak olyanok, amelyek politikai elfogultságuk miatt rostálódtak ki a szakma emlékezetéből.

Az 1954. évi újraindítás után évtizedekig érzékelhető volt némi, hol erősebb, hol gyengébb politikai nyomás. A korábbi évtizedekhez képest megnőtt a jelenkor-történeti, azon belül is az 1917-1919., illetve 1939-1945. közötti időszak történetére vonatkozó tanulmányok, közlemények száma, de ne feledjük el, ez a folyóirat jelentette meg Markó Árpád többrészes tanulmányát a magyar katonai szaknyelv történetéről vagy Kumorovitz L. Bernát szintén többrészes munkáját a magyar nemzeti színek és a zászló kialakulásáról és történetéről. De itt kezdte publikálni Urbán Aladár az 1848-as nemzetőrség és honvédség szervezésétörténetét feltáró tanulmányait, Borus József a Dembiński fővezérségéről szó-

ló monográfiájának fejezeteit, Rázsó Gyula a 14-16. századi magyar hadtörténelemről, vagy Nagy László a Bocskai és Bethlen koráról szóló tanulmányait.

Az 1970-es évektől a „civil” történészek közül is egyre többen és egyre szívesebben írtak és írnak folyóiratunkba, elég ha Kubinyi András, Szakály Ferenc, Borosy András vagy Hajdu Tibor nevét említjük. A „HK” volt az egyik fontos „mellékhadszíntere” az 1960-1970-es évek Mohács-vitájának, elég, ha Perjés Gézának a vita szakmai megközelítését megalapozó, az Oszmán Birodalom európai háborúinak problematikájáról szóló korszakos tanulmányára utalunk. Általában elmondhatjuk, hogy a lap szerkesztői mindig is nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a magyar hadtörténelem jelentős fordulópontjairól időről időre újat mondó írások jelenjenek meg: csak Mohácsról vagy egy tucat írást közölt a HK az elmúlt 125 évben.

1990-ben az akkori főszerkesztő, Ács Tibor kezdeményezésére a lap visszakapta 1943 előtti címlapját s némelyik évfolyama nemcsak elérte, de meg is haladta a fénykor 800 oldalas köteteit. Üdvösen helyreállt az arány az egyes korszakok között, s manapság a folyóirat közép- vagy koraiújkoros számai legalább akkora népszerűségnek örvendenek, mint a második világháborúval vagy 1956-tal foglalkozó példányok. Lapunk – ellentétben más szakmai orgánumokkal – viszonylag gyakran ad helyet vitacikknek, elég, ha a második világháború, az 1956-os forradalom és szabadságharc vitás kérdéseivel, vagy a magyar hadtörténetírás szakmai lehetőségeivel foglalkozó polémiákra utalunk.

A lap eddig túlélte két világháborút, több rendszert és pénzügyi megszorítást. Reméljük, hogy továbbra is a magyar (had)történetírás olyan magas színvonalú, csak szakmailag, s nem politikailag elkötelezett orgánuma marad, mint az elmúlt 125 év nagyobb részében volt.

Hermann Róbert
a Szerkesztőbizottság elnöke

TANULMÁNYOK

NAGY-L. ISTVÁN

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG MAGASABBEGYSÉG-SZERVEZETE 1765–1815*

A francia forradalom a hadügy szinte minden ágára jelentős hatást gyakorolt. A francia rendi társadalom átalakulása olyan erőket szabadított fel, amelyek a hadviselés, illetve a szorosabban vett hadművészet alapvető átforgalmazását hozták.¹ A francia forradalom legkitartóbb ellensége, a Habsburg Birodalom hadereje, az 1745 óta császári–királyinak nevezett hadsereg is jelentős átalakuláson ment át a korszakban. A hétéves háború eredménytelensége arra ösztönözte a birodalom vezetését, főként a hadügyek irányítójává 1765-ben kinevezett II. József császárt, hogy hadseregreformot hajtson végre. Bár jelentős részeredmények vitathatatlanok, összességében mégsem sikerült a hadsereg minőségén érdemben javítani, amit a bajor örökösödési háború eseménytelensége² és a sokkal gyengébb ellenség ellen vívott 1788–1791-es török háború korlátozott sikerei³ bizonyítottak.

Az 1792-ben elkezdődött 23 éves háborús periódus során a császári–királyi hadsereg két területen, a harcászati és a magasabbegység-szervezet terén mutatta a legnagyobb változást. A kettő természetesen szoros kölcsönhatásban áll egymással, illetve a hadászati-hadműveleti átalakulással. A tanulmány a császári–királyi hadsereg magasabbegység-szervezetének fejlődését mutatja be a vonalharca utolsó időszakától kezdve a francia háborúk végéig. Ehhez elsőként meg kell vizsgálni azokat a külső és részben belső hajtóerőket, amelyek a változásokat indikálták, a korszak jelentős katonai gondolkodóinak véleményét, valamint a többi nagyhatalom hadseregében e téren történeteket.

A hadművészet átalakulása

A XVIII. század során az abszolút monarchiák állandó hadseregére épülő, dinasztikus célokért, bizonyos területek megszerzéséért, vagy megtartásáért indított háborúk korlátozott célúnak tekinthetőek.⁴ A XVII. században kialakult vonalharca, illetve a hosszú, kevés csatát, de annál több manőverezést hozó hadjáratok rányomták bélyegüket a korszak háborúira. Az abszolút uralkodók számára a hadsereg hatalmuk legfőbb támaszát jelentette, de egyben az állami bevételek jelentős részét fel is élte. A hadseregeket az uralkodók személyes és dinasztikus céljaik érdekében használták fel. Ezek a korlátozott háborúk

* A tanulmányhoz szükséges kutatómunkát az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány és a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány Habsburg Történelmi Intézet kutatói ösztöndíjai tették lehetővé, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

¹ A hadművészet 1974. 67–68. o.

² *Criste* 1904. 75–126. o.; *Tóth-Barbalics* 2002. 86–87. o.

³ *Criste* 1904. 143–225. o.

⁴ *Clausewitz* 1857. 114–137. o.; *Clausewitz* 1917. 545–560. o.

nem hoztak jelentős változást Európa életében. Kisebb-nagyobb területek gyakran cseréltek gazdát, de a társadalmi és gazdasági berendezkedésre vajmi kevés hatást gyakoroltak. A hadseregek hatékonyságának javítására folyamatosan történtek kísérletek, de ezek nem léptek át a társadalmi kereteken, így nem is jelentettek minőségi ugrást.

A francia forradalom alapvetően változtatta meg a háború minőségét, így a hadsereg, valamint a társadalom viszonyát is. A francia harmadik rend immáron nem pusztá elszenvédője lett a háborúnak, hanem valódi alakítója, mozgatórugója. Ez két fő irányban hatott a hadviselésre. Az egyik hatás a hadsereg állományában, a katonák számában, összetételében mutatható ki. A „levée en masse” elvét megfogalmazó rendeletek⁵ hatására hatalmas tömegeket vontak a hadsereg kötelékébe.⁶ Ezek kiképzésére a fronton elszenvedett kudarok sürgető szüksége következtében nem maradt elegendő idő, de nem is állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű és minőségű tisztí és altisztí kar sem. A gyengén kiképzett katonákkal nem lehetett a vonalharcászat merev, sematikus mozdulatait végrehajtatni,⁷ lehetett viszont bízni a harci hevületükben, önállóságukban, kitartásukban. Ez vezetett el az oszlop-csatár harcászati rendszer kialakulásához, illetve a döntést kereső, erőösszpontosításon alapuló hadászat és magasabb harcászat fejlődéséhez.⁸

A másik lényeges hatást a háború céljának és jellegének átalakulásában találjuk meg. 1792–1793-ban a francia hadsereg és nemzet élethalálharcot vívott. Nem volt többé korlátozott a háború célja, hiszen a forradalmi vívmányok megőrzése lett a harc tétje. A hadiszerencse Valmy, Jemappes és Mainz melletti fordulatát követően nagyon gyorsan jutottak el a francia politikai – és nem utolsósorban gazdasági – körök a forradalom „exportjának”, a forradalmi hódításoknak célul tűzéséig. De már nem területekért, hanem a társadalmi változások kikényszerítéséért folyt a harc, a megtámadott felvilágosult abszolutista monarchiák élete lett a tét. Ez hozta magával a katonapolitika megváltozását, ami viszont a hadászat átalakítását indukálta. A hadjáratok sem területek megszállásáért, hanem az ellenséges hadseregek megsemmisítésének céljával folytak.⁹

Mindezek a tényezők közvetlen hatással voltak a hadseregek szervezetére. Az új hadászati és harcászati követelmények nagyon gyorsan átalakították a magasabbegység-szervezetet. A vonalhadseregek¹⁰ alkalmatlanok voltak megsemmisítő csapás kivitelezésére, de nem csupán a harceljárásuk, hanem szervezetük miatt is.¹¹ Az újfajta mentalitás gyorsaságot kívánt mind a hadszíntéren, mind a csatamezőn, amit a hadsereg tagolásával lehetett elérni. Az egységes, megszakítás nélküli vonal széttöredezett, a zászlóaljok, lovasezredek önállóan manővereztek, ami jelentősen növelte hatékonyságukat. A parancsnokok önállóságára, vakmerőségére építő harcászat szakított a vonalban történő mozgás-

⁵ A konvent 1793. február 23-i (szövege 24-i dátummal: *Déprez* 1908. 286–290. o.) és augusztus 23-i (szövege: http://www.1789-1815.com/leg_mil_1793_08_23.htm mentve: 2010. december 29.) rendeleteiről van szó.

⁶ A hadművészet 1974. 70–71. o.

⁷ *Erzherzog Karl* 1806. 84–85. o.; A hadművészet 1974. 497. (a forrásként feltüntetett oldalszám téves, mivel az első, 1806-os kiadás helyes oldalszáma: 83–88. o., a közölt oldalszámok a válogatott írásai első kötetére vonatkozhatnak, de annak pontos oldalszáma: 47–49. o.)

⁸ A hadművészet 1974. 76., 80–81. o.; *Jomini* 1838/a. 164., 319. o.; *Jomini* 1881. 77. 159. o.; *Jomini* 1862. 72–73., 139. o., az első hivatkozott szöveg magyarul: A hadművészet 1974. 603–604. o.

⁹ A hadművészet 1974. 79–81.; *Clausewitz* 1857. 106–108. o.; *Clausewitz* 1917. 540–541. o.

¹⁰ *Vonalhadseregek* a vonalharcászatot alkalmazó hadsereget nevezem.

¹¹ *Jomini* 1838/a. 310–323. o.; *Jomini* 1881. 155–162. o.; *Jomini* 1862. 135–141. o.

sal, ehelyett a csapatok zászlóaljankénti oszlopokban önállóan vonultak fel, ami sokkal rugalmasabb harcászatot biztosított.¹² Hadászati és hadművelleti szinten a hadseregeket összefegyvernemi magassabbegységekre, az első francia háborúban főként hadosztályokra osztották. A hadosztályok nagyon változó erőt képviseltek – 3–4 ezertől 12–15 ezer katonáig –, de mindegyikben megtalálható volt mindhárom fegyvernem.¹³ A hadosztályok a hadszíntéren külön meneteltek, de a csatatéren egyesültek, együtt harcoltak.

A francia hadseregben ez a folyamat 1793 elején zajlott le, de véglegesen az év végére alakult ki. Carnot 1793-as amalgám-rendelete¹⁴ a reguláris és milíciacsapatok összevonásával, vegyítésével egységes gyalogsági szervezetet hozott létre. A francia hadosztályokat általában három dandár alkotta, amelyből kettő gyalogos és tüzér, a harmadik lovas és lovastüzér alakulatokból állt. A hadosztályok önálló harcra voltak képesek, önállóan meneteltek, felderítést végeztek és harcoltak. Az új tagozódás legnagyobb hibája a lovassági és tüzérségi koncentráció hiánya volt.

A francia rendszer a második koalíciós háború során már a hadtest irányába történő módosulás jeleit mutatta, de az igazán nagy újdonság a Napóleon által 1805-ben kialakított hadtestszervezet volt.¹⁵ A császár gyalogoshadosztályaiban könnyű- és soryalagezredek, valamint általában 12 löveg kapott helyet, két–három hadosztály alkotott egy hadtestet, amelyhez egy könnyűlovasdandár, vagy -hadosztály tartozott tartalék nehéztüzérséggel. A nehézlövasságot egységes parancsnokság alatt hadosztályokba szervezte. Napóleon a tüzérség egy részéből tartalékot képezett hadseregszinten, amelyben nehézütegek mellett lovasütegek is helyet kaptak a gyors reagálás és a mozgékonyság céljával. Emellett a Császári Gárda a hadsereg legjobb, válogatott részét képezte. Ez a rendszer rendkívüli módon bevált, Napóleon egészen bukásáig nem is változtatott rajta.¹⁶

A hadtudomány és a magasabbegységek

A francia forradalomban kialakult a hadászati-hadművelleti önállósággal rendelkező magasabbegység, amely kezdetben hadosztály, a hadseregek létszámának emelkedésével hadtestszinten mutatható ki. Ezeket a formációkat a szükség hívta életre, belső szerkezetük elsősorban a harcászati szükségszerűségnek rendeltetett alá. A XVIII. század második felének katonai szakirodalmában a fő hajtóerőt a harcászat fejlesztésének igénye adta. II.

¹² *Guibert* 1772/a. 110–168. o.; *Jomini* 1838/b. 218–243. o.; *Jomini* 1881. 306–318. o.; *Jomini* 1862. 290–303. o.

¹³ A francia hadrendekhez és a hadosztálylétszámokhoz 1794-ben lásd: *Dupuis*, v.: *Les opérations militaires sur la Sambre en 1794. Bataille de Fleurus*. Paris, 1907. 5., 266–267. o.

¹⁴ Az általános rendelkezést 1793. február 21-én (szövege: http://www.1789-1815.com/leg_mil_1793_02_21.htm mentve: 2010. december 29.), részletezését 1793. augusztus 12-én (szövege: *Déprez* 1908. 316–325. o.) adták ki.

¹⁵ A hadrend pontos rekonstrukcióját lásd: *Alombert – Colin* 1902. 158–168. o.

¹⁶ A teljesség igénye nélkül néhány példa: 1809-ben: *Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang IX. 642–649. o.; *Saski*: *Campagne de 1809 en Allemagne et Autriche*. Tome deuxième. 377–379. o.; *Borogyinónál*: http://www.napoleon-series.org/military/battles/Borodino/Mikaberidze/OrdersofBattle/c_MikaberidzeOOB2.html (készítette: *Alexander Mikaberidze* és *Eman Vovsi*, mentve: 2011. december 30.); *Lipcsénél* 1813-ban: *Hoehn* 1913. Anhang III. 725–736. o.; 1815-ben: *Plotoh* 1818. *Beilagen* V. 13–18. o.

Frigyes,¹⁷ Lloyd¹⁸ és Guibert elsősorban a vonalharcászat keretei között keresték a megoldást a hatékonyság növelésére. II. Frigyes a ferde csatarendet dolgozta ki, és alkalmazta csatáiban, de a második vonalban oszlop alkalmazását nem próbálta ki „élesben”.¹⁹ Lloyd a pikások újólagos bevezetését ajánlotta, ami teljesen életképtelen ötlet volt.²⁰ Guibert II. Frigyeshez hasonlóan a gyalogsági oszlop bevezetésében látta a megoldást.²¹ Elméletét a francia hadsereg hadgyakorlaton ki is próbálta, így alkalmazásának némi tapasztalata már felgyülemlett a háború kitörése előtt is. Érdekes módon azonban egyik XVIII. századi szerző sem tért ki a hadsereg belső szervezetének kérdésére. Nyilván ez abból adódik, hogy nem látták szükségét a hadsereget egynél több állandó hadászati-hadműveleti egységbe szervezni, így a kérdés nem is vetődhetett fel. Lloyd hadműveleti vonalokról írott fejtegetésében felmerül egy harmincezres hadsereg három részre osztása,²² Guibert megfogalmazta a később Napóleon által tökélyre fejlesztett „külön menetelni, de együtt harcolni” elvet,²³ de az egyes részek szervezetét nem részletezi, nem von le elvi következtetéseket. A külön menetelő részek nem állandó magasabbegységeket, hanem ideiglenes kikülönítéseket jelentettek.

Az 1792 és 1815 közötti időszakban nem született jelentős elméleti munka, csupán Károly főherceg 1806-os, belső használatra szánt könyve²⁴ emelkedik ki, így a tapasztalatok feldolgozása az ezt követő idősakra maradt. Számtalan szerző foglalkozott a hadművészet különféle kérdéseivel, sokuknál került elő a magasabbegységek szervezete, most azonban csak a legfontosabbak, a legnagyobb hatásúak kerülnek bemutatásra. Általános jellemző, hogy a magasabbegységek szükségességét nem is vizsgálják, meglétüket természetesnek veszik.

Elsőként maga Napóleon értekezett a hadsereg összetételéről a Rogniat tábornok egyébként jelentéktelen munkájára²⁵ írt *Tizenhét megjegyzésben*.²⁶ A császár szerint egy 36 ezer gyalogosból álló hadsereg négy hadosztályra oszlik, amelyekhez 360 könnyűlovast, valamint két 6 fontos gyalogüteget kell beosztani. A hadseregben egy-egy könnyűlovast- (2700 fő, egy 6 fontos lovasüteg), dragonyos- (2100 dragonyos, 420 könnyűlovast, egy 6 fontos lovasüteg) és egy vérteshadosztály (2100 vértés, 210 könnyűlovast, két 6 fontos lovasüteg) található, valamint három 12 fontos üteg tartalékban. Az ütegeket hat ágyú és két tarack alkotta. A hadsereg összesen 49 170 főből állt, szerkezete megegyezik az 1805-ös modellel. Napóleon szerint a lovasságnak a gyalogság 1/4-ét, vagy 1/5-ét, a tüzérségnek 1/8-át kell alkotni. Természetesen nem feledkezik meg a műszakiakról és a jól szervezett vonatról sem, de ezeket nem számolja a hadsereg harcoló állományához.²⁷

¹⁷ A hadművészet 1974. 285–317. o.

¹⁸ Lloyd 1781. 20–68., 126–152. o.

¹⁹ A hadművészet 1974. 289–300. o.

²⁰ Jomini 1838/b. 219. o.; Jomini 1881. 306. o.; Jomini 1862. 291. o.

²¹ A hadművészet 1974. 291. o.; Guibert 1772/a. 110–168. o.

²² Lloyd 1781. 134–135. o.; A hadművészet 1974. 323. o.

²³ Guibert 1772/b. 1–69. o.

²⁴ *Erzherzog Karl* 1806.

²⁵ *Rogniat*: *Considérations sur l'art de la guerre*. Paris, 1817.

²⁶ *Napóleon* 1823/a–f.

²⁷ A hadművészet 1974. 418., 422–425. o., *Napóleon* 1823/a. 221–222., 229–233. o.; *Napóleon* 1823/c. 275–277., 285–289. o.; *Napóleon* 1823/e. 175–176., 182–185. o.

Clausewitz nem foglalkozott részleteiben a kérdéssel, mivel nem gyakorlati, hanem elvont, rendszerező szemszögből vizsgálta a hadsereget. A három fegyvernemet elemezve megállapította, hogy a gyalogság a legfőbb fegyvernem, de nem lehet meg a másik kettő nélkül,²⁸ arányukat tekintve a következő kérdést fogalmazta meg: „hátrány nélkül meddig szaporítható a tüzérség, hátrány nélkül mily kevésre szabhatjuk a lovasság számát?”²⁹

A hadsereg részekre történő osztásának a stratégia által támasztott követelményeknek kellett megfelelnie.³⁰ A kérdés tehát nem az, hogy milyen létszámúak legyenek a hadosztályok, hanem hány hadosztályból és hadtestből kell állnia a hadseregnek. Clausewitz szerint a legjobb lenne, ha a hadvezér közvetlenül irányíthatná az egész hadsereget, de mivel ez nem lehetséges, irányítási szinteket kell beiktatni. A hadvezér parancsa minden szinten vesztí erejéből, ezért lehetőség szerint a legkevesebb szint kell. De az sem jó, ha egy parancsnok túl sok katonát, vagy egységet irányít, mert általa a vezénylet vesztí hatékonyságából. A német hadtudós szerint a négyes–ötös osztás a legjobb kompromisszum, de a cselekvési szabadság megtartása elengedhetetlen.³¹

Clausewitz nem vizsgálta a magasabbegységek összetételét részleteiben.³² Számára ez nem volt fontos, megelégedett azzal, hogy a hadsereg részeinek önálló hadműveletre alkalmasnak kell lenniük, ami nyilvánvalóan összefegyvernemiséget jelent.³³ Egyedül a dandár erejét teszi 2 és 5 ezer közé, amely intervallumban az utóbbi felé kell közelíteni.³⁴

Legrészletesebben Jomini foglalkozott a hadsereg felépítésével, egyben a magasabbegység-szervezetet alakító tényezőket is részletesen taglalja. Éles szemű elemzőként fedezi fel az egyes rendszerek problémáit, legjobbnak ő is Napóleon 1805-ös szervezetét tartja.³⁵ Rámutat azonban arra a tényre, hogy ebben a kérdésben sem lehet kizárólagosan alkalmazható sémát felállítani, mert a szervezet kialakításától kezdve a harcászati egységek méretétől a teljes magasabb struktúrákig számtalan olyan tényező jöhet számításba, amely módosíthatja a szervezetet.³⁶ Napóleon rendszerének vizsgálatakor felveti a hadsereg szárnyakra osztásának esetlegességét, ugyanakkor nem gondolja ennek kizárólagos szükségét.³⁷

Általánosságban Jomini a harcászati és hadászati igényeket figyelembe véve 800–1000 fős zászlóaljakat, kétezres zászlóaljas ezredeket, kétezres dandárokat tart a legjobbnak, hadosztályonként két–három dandárt, hadtestenként két–három hadosztályt, egy könnyű-lovas-hadosztályt, valamint összevont lovassági és tüzérségi tartalékot.³⁸

Jomini a hadosztályok és hadtestek belső felépítését elsősorban harcászati szükségességek alapján írja le, míg a hadseregek szárnyainak és hadtesteinek alkotóelemeit a hadászati sajátosságoknak rendeli alá. Ez a felismerés egyértelművé teszi a

²⁸ Clausewitz 1857. 10–12. o.; Clausewitz 1917. 253–254. o.

²⁹ Clausewitz 1857. 22. o.; Clausewitz 1917. 260. o.

³⁰ Clausewitz 1857. 22–29. o.; Clausewitz 1917. 261–265. o.

³¹ Clausewitz 1857. 27–29. o.; Clausewitz 1917. 264–265. o.

³² Csupán az elővéd szerepéről elmélkedett részletesen főként hadászati összefüggésben: Clausewitz 1857. 38–53. o.; Clausewitz 1917. 271–281. o.

³³ Clausewitz 1857. 28–29. o.; Clausewitz 1917. 265. o.

³⁴ Clausewitz 1857. 26. o.; Clausewitz 1917. 263. o.

³⁵ Jomini 1838/b. 201–202. o.; Jomini 1881. 298–299. o.; Jomini 1862. 279. o.

³⁶ Jomini 1838/b. 206. o.; Jomini 1881. 301. o.; Jomini 1862. 281. o.

³⁷ Jomini 1838/b. 206–212. o.; Jomini 1881. 301–304. o.; Jomini 1862. 281–287. o.

³⁸ Jomini 1838/b. 208–209. o.; Jomini 1881. 302. o.; Jomini 1862. 286. o.

magasabbegység-szervezet elé támasztott követelményeket. Egyrészt a hadvezér számára könnyen áttekinthető, rugalmas, kellően, de nem túlzottan tagolt felépítést kellett létrehozni, amely alkalmas a hadászati kombinációk gyors és eredményes végrehajtására, másrészt a csatatéren is a legnagyobb szabadságot, manőverező-készséget, szilárdságot és átütőerőt biztosítja.³⁹

Jomini szempontrendszere a legalkalmasabb tükör a császári–királyi hadsereg vizsgálatánál is, holott egyértelmű, hogy a svájci születésű hadtudós nem ismerte mélységében a császári–királyi hadsereg felépítését, mivel tapasztalatait francia és orosz szolgálatban szerezte. Ez azonban nem okozhat akadályt, hiszen Jomini részletes fejtegetéseiben általános, nem pedig állam- illetve hadsereg-specifikus tényezőket vizsgál.

A császári–királyi hadsereg szempontjából legfontosabb hadtudós, Károly főherceg⁴⁰ nagy munkáiban még érintőlegesen sem foglalkozott közvetlenül a magasabbegység-szervezettel. Ez azért különösen figyelemreméltó tény, mert – amint látni fogjuk – ő adoptálta a francia rendszert a császári–királyi hadseregbe. Korai munkáiban⁴¹ a francia forradalmi hadviselés újdonságainak bemutatása és elemzése foglalkoztatta. Ezeket a tábornoki, illetve tisztikar számára írta, akiknek nem kellett a csapatok összetételével foglalkozniuk, számukra ezt felesleges lett volna boncolgatni. Egyetlen rövid fejezetben mutatja be a három fegyvernemet és hangsúlyozza, hogy a döntő ponton összevont erőtlől remélhető a siker.⁴² Nála már természetes a manőverező hadászat és harcászat, amely önálló hadsereg-részeket követel.⁴³

A hadvezér és hadtudós főherceg munkásságának második fele inkább a francia háborúk történetének feldolgozásával telt, általános, elméleti kérdésekkel kevésbé foglalkozott.⁴⁴ Károly főherceg munkáiban a gyakorlati kérdések tárgyalása áll a középpontban, ezek közül is mindazok, amelyek újdonságot jelentettek a korábbi állapothoz képest. A hadsereg belső tagozódásáról alkotott elképzeléseit sokkal inkább az általa vezetett hadseregek tanulmányozásával érthetjük meg.

Összefoglalóan a korszak hadművészeti irodalmából fontos kiemelni, hogy a minden szinten manőverező harc szükségessé tette a hadsereg összefegyvernemi részekre (hadtest, hadosztály) történő felosztását. A szakírók ezt természetesnek veszik, témájuktól, céljuktól függően és érdeklődésükhöz mérten kisebb-nagyobb részletességgel érintik a témát.

A császári–királyi hadsereg magasabbegység-szervezete

A Habsburg Birodalom hadereje az 1765-öt követő fél évszázadban két jelentős reformperióduson ment keresztül. Az első II. József és Lacy tábornok nevéhez fűződik, legfőbb eredményének a hadsereg egységsszervezetének a teljes egységesítés jegyében történő újjá-

³⁹ Jomini 1838/b. 286–287. o.; Jomini 1881. 333. o.; Jomini 1862. 319–320. o.

⁴⁰ II. Lipót császár fia, I. (II.) Ferenc császár öccse, Károly főherceg (1771–1847) a császári–királyi hadsereg legkiválóbb hadvezére volt a korban, illetve hadtudósként is maradandót alkotott. Érdekes, hogy Broucek-Peball 2000. nem közli Károly főherceg életrajzát és hadtörténelmi, hadtudói munkásságának bibliográfiáját.

⁴¹ *Erzherzog Karl* 1806.; *Erzherzog Karl* 1893/a.

⁴² *Erzherzog Karl* 1806. 3–5. o.

⁴³ Károly főherceg korai munkássága körébe tartozik a számtalan általa szerkesztett szabályzat, ezek azonban inkább hadsereg-szervezési, semmint hadtudományi munkák voltak.

⁴⁴ *Erzherzog Karl* 1893/b.; *Erzherzog Karl* 1893/c.; lásd még: *Ausgewählte Schriften* 1893/b.

szervezése és az Örökös Tartományokban⁴⁵ az összeírásos hadkiegészítő rendszer bevezetése tekinthető.⁴⁶ Az első koalíciós háborút követően induló, egészen 1809-ig tartó, Károly főherceg nevével fémjelzett reform legfontosabb intézkedései között a harcászat alapvető átalakítása és a magasabbegység-szervezet programszerű alkalmazása említhetőek.⁴⁷ A hadsereg az utóbbi tekintetében ment át a leglátványosabb és legalaposabb változáson. Ez azonban nem a hadsereg belső fejlődéséből, evolúciójából, hanem külső kényszerítő erők hatására történt. A hadsereg idomult az európai hadművészeti változásokhoz, azokat nem elősegítette, hanem követte, mivel az európai hadművészet átalakítója a forradalom által keltett társadalmi változásoktól hevített francia hadsereg volt. A katonai változásokat közvetlenül a társadalmi átalakulás váltotta ki, fő mozgatórugóinak a feudális társadalmi korlátok megszűnése, a nemzeti öntudat kitágulása és a gazdasági körülmények tekinthetőek. A többi európai országban ezt a reformot jellemzően felülről, az uralkodó irányából hajtották végre, ami érintetlenül hagyta a társadalmat, ezért sokáig nem is tudott igazán hatékony lenni a franciák ellen.

Háborús szervezet

A hadszíntéren bevetett hadseregek szervezetét a Jomini által felállított hadművészeti szempontrendszer szerint vizsgálhatjuk. A legfőbb kritériumnak mindezek mellett a sikeresség tekinthető. Ez azonban messze nem kizárólag a szervezet függvénye, olyan sok más tényező is hozzájárult a hadseregek sikereihez, hogy szinte lehetetlen szétválasztani az egyes elemek befolyását a hadjáratok, csaták kimenetelére. A háborúk áttekintéséből ez világosan látszik, hiszen a magasabbegység-szervezet fejlődése nem minden esetben esik egybe a hadi sikerekkel. Ennek leszögezésével együtt nem mehetünk el amellett a megfigyelés mellett sem, hogy a győzelmek gyakran mégis egybeestek a hadseregek magasabb szervezetében bevezetett (olykor csak szerencsésen eltalált) változtatásokkal. A korlátozott katonai sikereket hozó török háborúban viszont az alkalmatlan magasabbegység-szervezet jelentősen befolyásolta a hadműveletek kimenetelét csökkentve a hadsereg hatékonyságát.

A VONALHADSEREG KORA, 1765–1792

II. József 1765-ben egy vonalharcászatot alkalmazó hadsereget vett át. A vonalharcászat lényege, hogy az egész hadsereg két–három egymás mögötti harcrendben (vonalban) felállva egyetlen, megszakítás nélküli egységben harcol, centrumban a gyalogsággal, szárnyakon a lovassággal, a tüzérség pedig egyenlően elosztva az egész arcvonalon.⁴⁸

⁴⁵ Jelen esetben ez az osztrák területeket (Alsó-, Felső-, Elő-Ausztria, Karintia, Krajna, Stájerország), Csehországot, Morvaországot és Galiciát jelenti. A Németalföldön, az itáliai területeken és a Magyar Szent Korona részein nem, Tirolban csupán rövid időre vezették be az összeírást.

⁴⁶ *Hochedlinger* 2005. 40–41. o.

⁴⁷ *Hochedlinger* 2005. 43–61. o.; a hadseregreform eredményeiről lásd: *Mayerhoffer-Criste* 1907. 69–120. o.

⁴⁸ A vonalharcrend korabeli kritikáját a Stutterheim-hagyaték irata (Mem Karton Nr. 70. Faszikel VII. Nr. 19.) szemléletesen írja le.

Ez a harcmód a XVIII. század elején alakult ki, és a hétéves háború végéig kizárólagos használatban maradt az európai csatatereken.⁴⁹ Az egyetlen, megszakítás nélküli harcrend azt jelentette, hogy a hadvezérnek nem volt lehetősége harcászati manővert végrehajtani. Lényegében a súlypontképzés is lehetetlenné vált a harctér bármely pontján. Clausewitz a következőt írja a vonalharcrendről: „Amikor a XVII. és XVIII. században a tűzfegyverek fejlettsége a gyalogságot olyan magas szintre emelte és olyan hosszú, vékony vonalban egymás mellé zárkóztatta, a ezáltal harcrend egyszerűbb, de a kivitelezésben nehezebb és művibb lett, és így a lovassággal semmi továbbit nem lehetett tenni, mint a szárnyakra szétoztani, ahol nem lőhették őket, és ahol volt tér a lovagláshoz, így a harcrend a hadseregéből minden alkalommal egy zárt és osztatlan egységet hozott létre.”⁵⁰

Az egyedüli eszköz, amely a hadvezér rendelkezésére állt, az ún. „ferde harcrend”, amely segítségével úgy támadott a hadsereg az ellenséges vonal egyik szárnya ellen, hogy nem az ellenséggel párhuzamosan, hanem azzal szöveget bezárva vonult fel és indított támadást.⁵¹ A harcot általában a szembenálló seregek minősége és fegyelme döntötte el.

A vonalharcászat kialakította a maga számára szükséges magasabbegység-szervezetet a császári–királyi hadseregben is.⁵² Ez a szervezet azonban merőben sematikus, rugalmatlan, és a harcrend által meghatározott volt. Az állandóság jeleit szinte alig lehet észrevenni benne. Tulajdonképpen nem jelentett mást, mint a vonal egyes kisebb-nagyobb részeinek többszintű alárendelését tábornokoknak. A gyalogság tekintetében az alapegységet a vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló dandár (brigád) alkotta, amely rendszerint kettő-hat zászlóaljából állt. A hadosztály (divízió) két-három dandárból állt egy altábornagy vezetésével. Egy harcvonal általában a hadsereg nagyságától függően egy–négy hadosztályból állt. A hadosztály feletti szervezeti egység vegyes képet mutat. Olykor egyszerűen több, egy harcvonalban, egymás mellett álló hadosztály felett parancsnokolt egy tábornagy, de esetenként két egymás mögötti hadosztályt rendeltek felsőbb parancsnok alá. Gyakori eset volt, amikor a tábornagyok kijelölt egységek nélkül, a fővezér helyetteseként működtek.

A lovasság a harcvonalak szárnyain állt. Egy–négy lovasezredet dandárként vezetett egy vezérőrnagy, egy–két dandárt hadosztályként egy altábornagy. A lovasszárnyak felett gyakran parancsnokolt egy lovassági tábornok, de esetenként nem kaptak saját felsőbb parancsnokot. Változó, hogy a harcrendek önállóan kaptak-e parancsnokot, vagy az egész lovasszárny vezetése egy kézben volt.

A tüzérség a gyalogság és a lovasság harcrendjének térközeiben állt fel ütegszervezet nélkül. A nehéztüzérséget a hadosztályok érintkezésénél, a kisebb kaliberű lövegeket pedig a dandárok szárnyain állították fel. Tüzérségi tartalék nem létezett, illetve a veszteségek statikus pótlására használták, mivel a tüzérséget nem manőverező harcra szánták, hanem a harcrenddel együtt egy vonalban történő mozgásra, így a tüzérségi tartalék bevetésére egyszerűen nem lett volna hely. Ez a felfogás nagyban csökkentette a tüzérség

⁴⁹ Zachar 1990. 20–24. o.

⁵⁰ Clausewitz 1857. 22–23. o.; Clausewitz 1917. 260–261. o. Az idézetnél nem Hazai Samu fordítását használtam, mert az véleményem szerint jelen esetben túlságosan tömör.

⁵¹ A ferde harcrend kiváló elemzését adja: Guibert 1772/b. 87–102. o.; magyar fordítása (ábrák nélkül): A hadművészet 334–341. o.

⁵² Ennek szemléletes grafikus megjelenítését lásd a bajor örökösödési háború főszeregének had- illetve harcrendjén: AFA Ordres de Batailles Karton Nr. 3837. Nr. 66.

harcban betöltött szerepét, mivel lehetetlen volt tűzősszpontosítást végezni, vagy súlypontot képezni.

A vonalharcrend által kialakított magasabbegység-szervezet semmiféle állandóságot nem viselt magán. A hadsereget többnyire szétszórtan állomásoztatták, és csak a hadműveletek idejére vonták össze, akkor viszont egyetlen hadászati tömbbe, és az egész hadsereggel hajtottak végre manővereket. Viszonylag ritkán állítottak fel egy másik, hadászati manőverre képes hadtestet, amelynél nem voltak tekintettel a hadsereg beosztására, szinte véletlenszerűen jelölték ki a beosztandó csapatokat, de adott esetben ez a hadtest is csak ideiglenes módon működött, csata idején az egész hadsereget újra egyetlen harcászati egységgé alakították vissza. A magasabbegység-szervezet ilyen módon sem harcászati, sem hadászati manőver célját nem szolgálta. Az egyes dandárok, hadosztályok, harcrendek szervezete gyakran változott az éppen rendelkezésre álló tábornokok számától függően. Egyedül a dandárszervezet mutatott némi állandóságot, de ez is csak rendkívül halványan. A hadműveletek végével a hadsereget apró csapatokra osztva nagy területen helyezték el. Ekkor is megmaradt az elméleti szervezet, de a gyakorlatban szinte követhetetlenül gyorsan változtatták a csapatok beosztását.⁵³

Ha a vonalhadereg alapegységét keressük, akkor azt feltétlenül a dandárokban találjuk meg, mert a dandárt alkotó egységek a harcrendben mindig egymás mellett álltak, és sohasem egymás mögött. A hadsereg a harchoz általában dandárok, de méginkább szárnyak szerinti oszlopokban vonult fel. Ritkábban, de alkalmazták a hadosztályok szerinti felvonulást is, erre a hadosztályok állományának eltérései miatt általában nem volt lehetőség. Ez a két tényező jelent egyedül némi állandóságot a vonalharcrend által kialakított vonalhadrendben,⁵⁴ ennél magasabb szinten már semmiféle általános megállapítást nem tudunk tenni.

Ha az egymás után kiadott hadrendeket összehasonlítjuk, azt tapasztaljuk, hogy a dandárok viszonylagos változatlansága mellett az ennél magasabb szervezet rövid időszakon belül is változatos képet mutat. Az altábornagyok és tábornagyok alá rendelt dandárok a harcrendben állhattak egymás mellett, mögött, tisztán, vagy vegyesen az egyes fegyvernemek tekintetében. A konkrét példák jobban rávilágítanak ezen szervezet egyszerűre nagyon egyszerű, de ugyanakkor nagyon változatos voltára. A változatosság azonban merőben lényegtelen, hiszen a harcrend a különféle szervezeti felépítés ellenére is mindig ugyanaz a sematikus vonalharcrend maradt.⁵⁵

A vonalhadrendben tehát a dandárparancsnokok feletti parancsnoklási szinteken folyamatos rögtönzést találunk. Mivel a hadsereg egyetlen hadászati manőverező egységként működött, a hadsereg parancsnokánál alacsonyabb szintű tábornokok szerepe a had-

⁵³ Példának az 1792-es hadjárat végével kiadott téli szállás hadrendje: AFA Karton Nr. 897. Deutschland und Niederlande 1792-13-35; az 1793-as hadjárat elején életbe lépett hadrend: AFA Karton Nr. 909. Coburg (Niederland) 1793-3-ad141a; AFA Karton Nr. 910. Coburg (Niederland) 1793-4-1, 2 és 200. A kettő között szinte nem lehet találni azonosságot a szervezet egyik szintjén sem.

⁵⁴ A *vonlhadrend* kifejezést a vonalharcrendet alkalmazó hadsereg hadrendje értelemben használok. Ezt, az eddigi terminológiában ismeretlen fogalmat a körülírás egyszerűsítésének érdekében láttam célszerűnek bevezetni.

⁵⁵ A bajor örökösödési háború elejéről fennmaradt hadrendek mutatják a változásokat: AFA Karton Nr. 777. Hauptarmee 1778-4-105, 106, 107, 108, 109; AFA Karton Nr. 777. Hauptarmee 1778-5-30, 53, 53a, 63a; AFA Karton Nr. 778. Hauptarmee 1778-6-17c, 31.

rend szempontjából csupán adminisztratív maradt. Mivel önálló vezényleti hatáskörrel nem rendelkeztek, csak a haditanácsban tudtak véleményüknek hangot adni. Ez negatívan hatott a tábornoki kar fejlődésére, hiszen egy parancsnok úgy tudott tapasztalatot szerezni, ha először kisebb, azután egyre nagyobb erő felett gyakorolta a parancsnoklást és a döntéshozatalt. Ez a tényező ezért negatívan befolyásolta a XVIII. század folyamán a Habsburg-haderő legfelsőbb tábornoki karának teljesítményét. Talán szerepe volt abban is, hogy Savoyai Jenő után egészen Károly főhercegig nem akadt a hadseregnek egy igazán tehetséges vezetője, és maga a hadsereg sem tudta „kitermelni” a tehetséges főparancsnokokat. Bizonyára egy másik tényezőnek, a politikai döntésekkel történő kinevezéseknek ez még inkább köszönhető, de éppen Savoyai Jenő példája mutatja, hogy a tehetség felül tudta írni a politikát.

A vonalharcrend és vonalhadrend II. József életében végig kizárólagosan érvényben maradt. A bajor örökösödési háború során összevont csehországi hadsereg hadrendje⁵⁶ kristálytisza példája ennek a hadszervezetnek. A hadsereg két szárnyra oszlott két tábornagy (Loudon és Lacy) vezetésével, hozzájuk egy-egy tábornagszernagyot osztottak be. Sem a harcvonalak nem kaptak saját parancsnokot, sem a lovassági szárnyak. A centrumban egymás mellett kettesével–hármassával dandárba osztva gyalogezeredek álltak. A gyalogsági harcvonalak szárnyait három–három gránátoszászlóalj önálló dandárként zárta le. Mindkét harcvonalt mindkét szárnyának gyalogságát két–két hadosztályba osztották be, ezek ereje így viszonylag kiegyenlített, 6–7 zászlóaljnyi lett. A szárnyak lovasságát harcvonalként egy-egy dandárba sorolták be, így a hadosztályokat egy-egy dandár alkotta. A tartalék sem kapott saját parancsnokot, és feltűnően gyenge erőkből állt, a gyalogságnak mindössze 16,41% -a, a lovasságnak 9,09% -a (kizárólag huszárok) nyert ide beosztást.

Ez a hadrend a vonalszervezet minden tipikus betegségét megmutatja: az egész hadsereg szervezete szétfolyt, egységes akarat nem érvényesült, a hadvezér egyedüli lehetősége a gyenge tartalék bevetési helyének és idejének meghatározása volt. Mindezek pedig teljes mértékben az ellenségnek szolgáltatták ki a kezdeményezést. II. Frigyes ezt felismerve találta ki a ferde harcrendet,⁵⁷ amire a császári–királyi hadvezetés képtelen volt megfelelő választ adni. II. József helyesen érzékelte, hogy a porosz hadsereg fegyelme és csapatainak harcértéke felülmúlja a császári–királyiét, de sem ő, sem hadvezérei, elsősorban Lacy és Loudon tábornagyok nem ismerték fel a manőver fontosságát. Pedig a hadsereg magában hordozta ezt a lehetőséget. A magyar huszárság, a határőrgyalogság és a szabadcsapatok Európa legjobb könnyűcsapatait jelentették. Ezekre építve, ezeket magként használva a császári–királyi hadsereg manőverezőképességét lehetett volna javítani, és ezt mind hadászati, mind harcászati szinten fel lehetett volna használni. A hétéves háború bőven szolgáltatott példát a könnyűcsapatok hatalmas értékére.⁵⁸ A háború folyamán spontán módon kialakultak ezek használatának keretei,⁵⁹ de a császári–királyi hadseregben nem akadt olyan alkotó elme, aki ezt a tanulságot képes lett volna tartósan a hadsereg szintjére

⁵⁶ AFA Ordres de Batailles Karton Nr. 3837. Nr. 66.

⁵⁷ *Zachar* 1990. 24–25. o.

⁵⁸ Elegendő Hadik berlini portyájára gondolni. *Bánlaci* 2001. 19. 4. c.) f.)

⁵⁹ Clausewitz II. Frigyes gyakorlatát elemezve kijelenti, hogy akkoriban nem volt szükség nagyobb elővéd-seregetestekre (*Clausewitz* 1857. 39–40. o.; *Clausewitz* 1917. 272–273. o.). Ezzel szemben a hétéves háborúban a császári–királyi csapatok gyakran alkalmaztak nagyobb elővédsereget, pl. a kolíni hadjáratban is: *Zachar* 1990. 194. o.

emelve rendszeresíteni és rutinszerűen alkalmazni. A francia forradalmi háborúkban végbement ugyanez a folyamat, de akkor már Károly főherceg személyében a hadsereg élén olyan katona állt, aki alkotó módon integrálta ezt a tapasztalatot a hadseregbe.

Az első olyan javaslat, amely általánosan szervezett összefegyvernemi magasabb egységeket hozott volna létre 1760-ból, Lacy tábornok tollából származott. Szerinte egy vezérőrnagy legfeljebb két ezredet, egy altábornagy két dandárt, egy tábornagy, vagy lovassági tábornok összesen 9–10 gyalogezredet, három vértesezredet, két-három drago nyosezredet és két huszárezredet vezethetett volna. Az utóbbit hadtestnek nevezi. Ezt a hadtestet szerinte békében is egyben kellett volna tartani.⁶⁰ Ez a javaslat akkor nem nyert elfogadást.

A török háború a magasabbegység-szervezet tekintetében nem hozott változást. A különféle szervezési módok a rendelkezésre álló tábornokok számának alakulása szerint váltották egymást. Általánosságban ugyanazokat a hiányosságokat találjuk, amelyeket a korábbi időkben is. A lovasságnak nem volt altábornagnál magasabb szintű vezetése, önkényesen változott a beosztás.

A II. József parancsnoksága alatt felállított főszereg 1788. április elején kiadott hadrendje szerint⁶¹ nem oszlott szárnyakra tábornagyok alatt, hanem a tábornagyok és lovassági tábornokok alá osztották be a 4–8 zászlóaljából álló gyalogos, és 6–12 osztályból álló lovas hadosztályokat. Az egyetlen pozitívnak tekinthető változás a kissé megnövekedett tartalék (26,78% gyalogos, 30,23% lovas) önálló parancsnok alá rendelése volt.

A két hónappal későbbi hadrend⁶² dandárbeosztása némi hasonlóságot mutat, és néhány hadosztályparancsnok is ugyanaz, de nagyon sok eltérés mutatkozik a magasabbegység-szervezet minden területén. Strukturális változások is történtek. Két hadosztály immáron két harc vonalban is tartalmazott csapatokat, és a parancsnokok legtöbbször új beosztásban van feltüntetve. Érdekes, hogy a balszárny lovassága harc vonalanként önálló hadosztályban szervezett volt, a jobbszárnyon mindkét vonal lovassága egyetlen hadosztályt alkotott. A tartalék megmaradt egy kézben, a beosztott tábornokok személye is csak egyetlen bővülést mutat, az alárendelt csapatok között is több változást fedezhetünk fel.

A török háború további hadrendjei⁶³ hasonló eltéréseket mutatnak, és széles spektrumát tárják elének a szervezeti változásoknak, de a vonalszervezetre vonatkozó általános megállapítások végig igazak maradtak. Meddő lenne a változások követése, mert ezek a lényegét nem érintették, a többtucatnyi hadrend vizsgálatával kialakított általános megállapításokon ez nem változtatna. Mivel a háború folyamán a főszeregek nem vívtak csatát, így nem tudhatjuk, hogy a vonalharcrend mennyiben módosult a megelőző 25 évben. A török háborúra kiadott előírásból⁶⁴ jelentős változás nem bontakozik ki, csupán a török könnyűcsapatok elleni magasabb szintű biztosítást írtak elő.

⁶⁰ Duffy 2003. 427–428. o. Az adatért köszönet illeti Lázár Balázst.

⁶¹ AFA Karton Nr. 819. Hauptarmee 1788-4-1a.

⁶² AFA Karton Nr. 820. Hauptarmee 1788-6-2.

⁶³ Csak 1788-ból a következő hadrendek maradtak fent: KA AFA Karton Nr. 819. Hauptarmee 1788-4-34ad; KA AFA Karton Nr. 820. Hauptarmee 1788-6-ad2, 1788-6-5 1/3, 1788-7-12; KA AFA Karton Nr. 822. Hauptarmee 1788-11-1ad; KA AFA Karton Nr. 825. Hauptarmee 1788-13-20ad; KA AFA Karton Nr. 828. Hauptarmee 1788-13-55u, 60 és 75; KA AFA Karton Nr. 839. Kroazien 1788-5-2 és 3; KA AFA Karton Nr. 842. Banat 1788-4-11 és 1788-9-1. Ezekon felül még számtalan diszlokációs jegyzék és egyéb irattípus is alkalmas a hadrend vizsgálatára.

⁶⁴ KA AFA Karton Nr. 814. Hauptarmee 1787-13-13c.; közli: *Criste* 1904. Anhang VII. 283–296. o.

Az összefegyvernemi magasabbegységek spontán kialakulása, 1792–1805

A török háborút követő időszak nem hagyta változatlanul a Habsburg-haderő frontokon bevetett hadseregeinek szerkezetét. Az 1792-es franciaországi hadjárat már mutat némi eltérést. A főcsapást porosz csapatoknak kellett mérni, de a poroszok két szárnyán egy-egy császári–királyi hadtest vonult fel.⁶⁵ Ennek a két hadtestnek már hadászati feladatot szántak. Részben fedezni kellett két oldalról a főszereg hadműveleteit, körülzárni és megostromolni a felvonulási irányukba eső erődöket, de hadászati manővert is végrehajtottak. Ez a felosztás nem volt újszerű, hiszen a több száz kilométeres kiterjedésű francia határkörzetben nem lehetett egyetlen tömbben menetelő hadsereggel operálni, így főként a spanyol és osztrák örökösödési háborúban vetettek be több hadászati célú magasabbegységet.

A francia hadviselési mód is indikálta a széles hadászati arcvonal alkalmazását, ugyanis a francia hadvezetés csapatait nem egyetlen tömbbe, hanem három–négy hadműveleti egységbe formálta.⁶⁶ Ezek a tömbök maguk is összefegyvernemi összetételűek voltak, tehát amolyan kis hadseregekként működtek. Ennek is létezett komoly hagyománya a franciáknál a század korábbi háborúiból. A korábbiakhoz hasonlóan Valmy alatt ezeket az egységeket összevonták, és egy tömbben harcoltak,⁶⁷ de a hadjárat későbbi részében, a németalföldi hadjáratban ez már nem minden esetben történt meg.⁶⁸

Az 1793-as hadjárat évi kezdetén a franciák a Németalföldön két nagy hadsereget alakítottak. Ez a korábbiaknál bonyolultabb hadászati kombinációt tett lehetővé. Erre a Coburg tábornagy parancsnoksága alatt a Németalföld visszafoglalására szervezett császári–királyi hadseregnek feltétlenül meg kellett adni a választ. A hadsereget a korábbiakhoz képest újszerű módon szervezték meg.⁶⁹ A Coburg közvetlen parancsnoksága alatt maradó sereg egy beosztott tábornaggyal továbbra is két vonalra oszlott, de már egy könnyű- és elitcsapatokból szervezett jelentős erejű elővédet is alkottak Károly főherceg vezetésével. Egy huszárezred mellett egy ulánusosztály alkotta a lovasságot, négy szabadcsapat, három gránátos- és két sorászlóalj a gyalogságot. Bár a források nem szólnak róla, de biztosan osztoztak be lovastüzérséget is. A hadrend hiányosságaként emelhető ki, hogy nem szerveztek tartalékot. Emellett három hadosztály méretű önálló, összefegyvernemi csapatot is képeztek különböző hadászati feladatok megoldására. Ez utóbbi – amint láttuk nem újdonság – és ugyanakkor nem is volt hosszú életű, mert a hadműveletek folyamán a hadsereget többször átszervezték. Ebben a felosztásban a leglényegesebb elem mindenképpen az elővéd ilyen erős megjelenése. Bizonyára szerepet játszott ebben a parancsnok, Károly főherceg személye is, hiszen egy táborba szálló főhercegnek jelentős szerepet kellett szánni.

A neerwindeni hadművelet lefolyása⁷⁰ megmutatta az elővéd hasznát. A sikerhez nagyban hozzájárult a parancsnok személye is. Károly főherceg tehetséges, tevékeny parancs-

⁶⁵ Kriege 1905/b. 105–106. o.

⁶⁶ Kriege 1905/a. Anhang VI. 319–328. o., Anhang XXIII. 381–382. o.

⁶⁷ Kriege 1905/b. 164–170. o.

⁶⁸ Lásd pl. az 1792-es őszi francia támadást a Németalföld ellen: Kriege 1905/b. 225–258. o.

⁶⁹ AFA Karton Nr. 909. Coburg (Niederland) 1793-3-ad141a; AFA Karton Nr. 910. Coburg (Niederland) 1793-4-1, 2 és 200.

⁷⁰ *Horsetzky* 1905. 66–67. o.; *Bánlaci* 2001 20. B) b) 3. a); *Porth* 1877. 329–382. o.; *Jomini* 1819, 89–120. o.

noknak bizonyult, de óvatossága megőrizte az elhamarkodott cselekedetektől. Okos manőverei és jól szervezett felderítése komoly segítséget nyújtott a győzelem kivívásában. Ez a tapasztalat a későbbiekben Károly főherceg számára meghatározó jellegűvé vált. Egyrészt az általa vezetett hadseregekben mindig szervezett elővédet, másrészt az alvezéreit gyakran az elővédek kipróbált parancsnokai közül választotta ki.⁷¹

Ez a hadszervezet még komoly hiányossággal küzdött. Nem alakítottak ki ugyanis tartalékot, de elmaradt a lovasság nagyobb csoportokba történő összevonása is. Ez jelentős harcászati lehetőségektől fosztotta meg a hadvezetést. Ez azonban a gyakorlat folyamán nem jelentett hátrányt, mert a francia lovasság az osztrákhhoz képest kisszámú és gyenge volt.⁷² A forradalmi hadvezetés idegenkedett az arisztokratikus fegyvernemnek tekintett lovasságtól, ezért szinte teljesen felszámolta a nehézlovasságot, ami komoly nehézséget okozott. A francia könnyűlovasság lóhiánnyal küszködött, ami nagyban csökkentette a harcértéket és eredményességet. A rosszul kiképzett francia gyalogság ellen a nagytömegű nehézlovasság komoly eredményeket érhetett volna el, de ezt az esélyt a császári–királyi hadvezetés elszalasztotta.

Az 1793-as hadjárat németalföldi hadműveletei után a szövetséges hadsereg csapatai nekiláttak a francia flandriai határvédelmi erődrendszer áttörésének. Ez tulajdonképpen hadműveleti szünetet jelentett, mivel az egyes erődök ostrom- vagy blokádhadteste mellett az őket fedező csapatok hadosztályméretű egységekben állomásoztak,⁷³ és csak kisebb-nagyobb fedező manővereket végeztek. A francia ellentámadási kísérletek elhárítására időről időre összevontak egy-egy hadsereget, amelyek felépítése nem különbözött a korábbiaktól.

Coburg hadseregének szervezete bizonyosan nem a véletlen műve volt. A Rajna mentén összevont hadseregerejű császári–királyi hadtest felépítésében⁷⁴ is megjelent az elővéd szerepét betöltő, könnyűgyalogságból és könnyűlovasságból álló hadosztály Hotze altábornagy⁷⁵ parancsnoksága alatt. A későbbiekben ezen a hadszíntéren szinte végig megmaradt ez a szervezet, illetve a hadtestet több alkalommal altábornagyok vagy vezérőrnagyok parancsnoksága alatt álló, dandár-hadosztály méretű összefegyvernemi csoportokba tagolták.⁷⁶ Azonban előfordult még a teljesen régimódi, vonalharcrendes tagolás is.⁷⁷

Az első francia háború első felének újítása tehát a vonalhadrend lassú felbomlásának első kézzelfogható jeleit mutatja. A régi formák között már kezdett kibontakozni egy újfajta hadászati-hadműveleti felfogás, amely a sikert több hadműveleti egység együttes ma-

⁷¹ Például Kray, Hotze, Nauendorf, Sztáray, Gyulay. Pályaképközhöz lásd: *Hollins* 2004. (vonatkozó részek)

⁷² A francia lovasság 1791. április 1-jén mindössze 30 040 főt számlált (*Desbrière – Sautai* 1907. 9. o.), miközben 1791. január 31-én a császári–királyi lovasság 47 384 katonával rendelkezett (AFA Stand- und Diensttabellen Karton Nr. 3717. 1791. január).

⁷³ AFA Karton Nr. 905. Coburg (Niederland) 1793-1-9 (jelzete megtévesztő lehet, mivel a keltezés nélküli irat 1793. augusztusi helyzetet tükröz); AFA Karton Nr. 918. Coburg (Niederland) 1793-9-219; 458.; AFA Karton Nr. 930. Niederland 1793-7-79.

⁷⁴ AFA Karton Nr. 935. Oberrhein 1793-5-5.

⁷⁵ Hotze volt az egyik olyan parancsnok, akit Károly főherceg az elővédet vezénylő tábornokok közül emelt ki. Pályaképet lásd: *Hollins* 2004. 18–19. o.

⁷⁶ Lásd pl. AFA Karton Nr. 940. Oberrhein 1793-14-5; AFA Karton Nr. 938. Oberrhein 1793-11-6 (első és második tartalékként), AFA Karton Nr. 937. Oberrhein 1793-10-17.

⁷⁷ AFA Karton Nr. 937. Oberrhein 1793-9-15.

nőverével kívánta elérni. A régies formákat az elnevezések jelentik. A nagyobb hadseregek esetében még mindig jelen volt a „Treffen” (vonal, harc vonal), mint beosztási egység, de az elővéd kifejlődése, és kisebb, összefegyvernemi, tehát önálló manőverezőképeségű magasabbegységek megjelenése egyértelműen a vonalharcrend és az ehhez kapcsolódó vonalszervezet⁷⁸ kereteinek szétfeszülését mutatja. Ez a változás nem a hadsereg vezetőinek újításaként, hanem a körülmények kényszerítő erejére adott válaszként alakult ki. A hadseregben adottak voltak a kiváló könnyűcsapatok, ezek helyét meg kellett találni a hadsereg szervezetében. A francia hadviselési mód megváltozása mutatta meg a helyes utat. Az egyéni kezdeményezőképeségre építő francia hadsereg és harcmód jelentősen megnövelte a menetbiztosítást, felderítést, hírszerzést, portyázásokat, egyszóval a kisháború szerepét. Emellett a franciák új módon állították fel hadseregeiket. Az összefegyvernemiséget a hadseregek alatti szervezeti szintre, a hadosztályok szintjére adaptálták,⁷⁹ ami azt eredményezte, hogy a francia hadseregek 5–10 ezer fős kis „hadseregecskékből”, immáron modernebb értelemben vett hadosztályokból épültek fel. A francia hadosztályok már nem csak a harc vonal egyes részei voltak, hanem a hadművelleti, olykor hadászati manőver eszközei is. Ez azt jelentette, hogy megnőtt a franciák mozgékonyasága, a korábbinál nagyobb területre terjedhettek ki a hadműveletek. Ezt a császári–királyi hadvezetés hamar felismerte, és hasonló hadművelleti egységeket alakított ki. Messze állt még ez a francia hadosztályszervezettől, hiszen az osztrák újfajta hadosztályok csak átmeneti képződmények voltak, az állandóság jeleit alig mutatták, de mindenképpen fel kell figyelni arra a folyamatra, amely elindította a császári–királyi hadseregben a hadművelleti célokra megfelelően kialakított magasabbegység-szervezet kialakulását. A kezdemények az 1793–95-ös hadjáratokban keresendők. A háborús körülmények mintegy spontán reakcióként kialakították egy újfajta hadsereg első jeleit.⁸⁰ Az alap tehát adott volt a hadseregszervezet újjászervezésére, és ezúttal az alkotó elme sem hiányzott a továbblépéshez. I. Ferenc 1796 februárjában öccsét, Károly főherceget nevezte ki az Alsó-Rajnai Hadsereg élére.⁸¹ Ez a döntés meghatározó jelentőségre tett szert a császári–királyi hadsereg jövőjét illetően.

Károly főherceg kiváló stratégának és taktikusnak bizonyult, de még kiválóbb hadseregszervezőnek. Nagyon helyesen ismerte fel a háború korábbi hadműveleteinek tanulságait⁸², és képes volt ezeket érvényesíteni hadseregparancsnokként. Nem hanyagolhatóak el Clerfayt tábornagy érdemei sem, hiszen 1795-ben ő is hasonlóképpen helyes szervezetet alkalmazott,⁸³ de leköszönt a parancsnokságról és visszavonult mindenféle katonai tevékenységtől.

⁷⁸ *Vonalszervezetnek* a vonalharcászati által kialakított magasabbegység-szervezetet nevezem.

⁷⁹ Lásd a francia hadsereg hadrendjét 1793. március 1-jén: *Desbrière – Sautai* 1907. 350–361. o.

⁸⁰ Fleurusnál 1794. június 26-án a szövetséges sereget öt hadoszlopba szervezték ezek azonban már nem a vonalharcrend részei, hanem önálló hadművelleti és harcászati céllal kialakított hadosztályméretű kezdetleges magasabbegységek voltak. *Jomini* 1820. 139–140. o.; *Erzherzog Karl*: La bataille de Fleurus (26 juin 1794). In: *Ausgewählte Schriften* 1894/a. 61–66. o.; *Schels* 1820. 44. o.

⁸¹ *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 46 Feldzeugmeister Géza Frh. Fejerváry de Komlós-Keresztes. 1762 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16. Wien, 1890. 136. o.; *Angeli* 1896/a. 14. o.

⁸² Károly főherceg főbb munkái erre vonatkozóan: *Erzherzog Karl* 1806.; *Erzherzog Karl* 1893/a.; *Erzherzog Karl* 1893/b.; *Erzherzog Karl* 1893/c.; *Geschichte des Feldzuges von 1799 in Deutschland und in der Schweiz*. In: *Ausgewählte Schriften* 1893/b.

⁸³ AFA Karton Nr. 1057. Niederrhein 1795-7-88, 1795-9-5 és 82; AFA Karton Nr. 1058. Niederrhein 1795-10-2.

Károly főherceg az 1796-os németországi hadjárat során a hadszervezetben összegezte mindazt a tapasztalatot, amely az első koalíciós háborúban a császári–királyi hadsereg számára leszűrhető volt. Hadseregét hadműveleti önállósággal rendelkező hadtestekbe szervezte.⁸⁴ Ezek még nem a későbbi, egységes séma alapján kialakított hadtestek voltak, de mindenképpen annak előzményeinek tekinthetők. A hadtestek rendelkeztek elővéddel, legtöbbször egy-két dandárral, amelybe könnyűlovasságot, szabadcsapatokat és határőröket osztottak be. Mivel Károly nem rendelkezett elegendő számú tábornaggal, vagy lovassági tábornokkal, a hadtestek élén altábornagyok álltak, és csak dandárokra osztottak. Ebből a szervezetből a hadosztály kimaradt, ami feltétlenül hiányosság, de semmiképpen sem áthidalhatatlan gond. Károly korai hadtestei szinte teljes mértékben megegyeztek a francia hadosztályszervezettel. Amiben Károly feltétlenül továbbment, mint a franciák, az a tartalékképzés. Nagyon helyesen ismerte fel a tartalékok harcászati szerepét, ezért hadseregének legjobb, legütközesebb csapatait, a gránátosokat és a nehézlovasságot tartalékként osztotta be a hadszervezetbe. Bár a tartalék élére is önálló parancsnokot állított, annak gyalogsága és lovassága is egy-egy tábornok kezében összpontosult, ami feltétlenül helyes intézkedésként értékelendő.⁸⁵

Az első koalíciós háború végére a császári–királyi hadsereg megtalálta a korszaknak megfelelő hadszervezetet, ezzel a hadseregszervezet tekintetében megfelelő választ adott az újfajta francia hadviselésre. Károly főherceg helyesen ismerte fel az elővéd szerepét, ezzel súlyuknak és lehetőségeiknek megfelelően integrálta a birodalom kiváló könnyűcsapatait a harcoló hadseregek állományába. Személye garanciát jelentett a hadszervezet tartós adoptálására. A magasabbegység-szervezet végre át tudta lépni azt a határt, amelyet a XVIII. század háborúiban, különösen a hétéves háborúban már megközelített, de megfelelő felső vezetés híján állandósítani nem tudott. Károly főherceg saját újítása a tartalékok létrehozásában és alkalmazásában rejlett. Még Napóleon előtt felismerte az egy tömbben bevetett nehézlovasság elsöprő erejű rohamában rejlő harcászati lehetőséget.⁸⁶

Károly főherceg rendszere egészen a harmadik koalíciós háború végéig használatban maradt. 1799-ben mindkét hadszíntéren hasonló elvek szerint szervezték meg a bevetett hadseregeket. A Németországi Hadsereg 1799. márciusi hadrendje⁸⁷ látszólag visszalépést jelent a korábbi elvekhez képest. A hadsereghez beosztott, jelentős erejű elővéd mellett a főerőt két harcvonatra (Treffen) osztották, azokban vegyesen sorgyalogságot és főként nehézlovasságot találunk. Azonban ha alaposan megvizsgáljuk ezt a rendszert, akkor láthatjuk, hogy ez valójában csak formai visszalépésnek nevezhető; ugyanis a sorgyalogság és a nehézlovasság a főerő részeként lényegében két hadtestet alkot, mindegyikben egy-egy jelentős gyalogos és nehézlovas osztaggal. Mivel az egyes harcvonalak önmagukban elég erősek voltak, ténylegesen azokat inkább hadtesteknek, tehát önálló hadászati manőverezőképeségű tömböknek tekinthetjük. Ezek ugyan nem rendelkeztek könnyű-

⁸⁴ AFA Karton Nr. 1074. Niederrhein 1796-7-9 ¼, 18, 57, 119. vö.: *Angeli 1896/a*. Beilage 7. 486–493. o., Beilage 10. 502–505. o., Beilage 11. 506–508. o.

⁸⁵ Az 1796. szeptember 3-i würzburgi csata lefolyása mutatta meg az elképzelés helyességét: *Erzherzog Karl 1893/c*. 264–285. o. (az elit gyalogságból és nehézlovasságból álló Wartensleben-hadtest hadrendjét lásd a 267. oldalon)

⁸⁶ Ismételten a würzburgi csatára utalhatunk (lásd az előző jegyzet).

⁸⁷ AFA Karton Nr. 1223. Deutschland 1799-3-41, 92.; AFA Karton Nr. 1224. Deutschland 1799-3-104, 123, 124.

csapatokkal, ami mindenképpen helytelen, de hadseregszinten egy nagy elővéd ellátta mindkét harcfront könnyűcsapat-szükségletét. A hadsereget egy viszonylag gyenge, főként gránátosokból és könnyűlovasságból álló tartalék egészítette ki. Ez a szervezet még látványosan kiforratlan elemeket tartalmaz, hiszen sokkal helyesebb lett volna a harcfrontalakhöz könnyűlovasságot beosztani, és a nehézlovasságot tartalékba helyezni. Ebből is látszik, hogy ez a korszak még az útkeresés jegyében telt el. Károly főherceg az 1796-ban alkalmazott szervezetet adoptálta az 1799-es katonapolitikai viszonyokra, tehát nem az előrelépést, hanem a sikeres alkalmazást kereste. A főszerep valójában az egész hadsereg egyik magasabbegységét alkotta, rajta kívül több hadtest önálló hadműveleti egységként került bevetésre. A hadjárat eredménye fényesen bizonyította, hogy ez a szervezet alkalmas volt a franciák legyőzésére.

Az 1799-es itáliai hadsereg⁸⁸ még ennél is egyértelműbben mutatja a fentebb megállapított jegyeket. A hadsereget öt csoportba, hadosztályba osztották be, minden csoport magját egy erős sorgyalogos különítmény jelentette egy-két dandárba szervezve. A hadosztályok rendelkeztek könnyűcsapatokkal is, amelyek általában egy dandárt alkottak: vegyesen a gyalogság és a lovasság. Ez a szervezet immáron egy francia rendszerű, összefegyvernemi hadosztályokból álló, manőverezésre képes hadsereget jelentett. Kray ezt a tulajdonságot remekül használta ki a hadjárat első felében, és manőverező harccal ért el sikert.⁸⁹ Az egyetlen hiányosság az egységes lovassági tartalék mellőzése annak köszönhető, hogy a birodalom tizenkét vértesezrede közül mindössze egyet vezényeltek Itáliába.⁹⁰ Az egyes hadosztályok lovasságát összevonva azonban ilyen módon is kialakítható volt lovastömeg.

A második koalíciós háború második hadjáratí évében a németországi hadszíntéren is az önálló hadtestszervezet felé történt elmozdulás.⁹¹ A nehézlovasságot összevonták, könnyűdandárokat és -hadosztályokat osztottak be a gyalogostömegek mellé. A gránátosok együttesen kerültek tartalékba. A hadjárat folyamán azonban nem ragaszkodtak a beosztás állandóságához, de még annak elveihez sem. A fegyverszünet utáni őszi-téli hadjáratban harcoló hadsereg beosztása⁹² vegyes képet mutat. Alapvetően négy hadtest (jobb szárny, centrum, balszárny, tartalék) alkotta, de ezek szervezetében gyakran ellentmondásokat találunk. Két hadtest nem rendelkezett könnyűgyalogsággal, a nehézlovasság egy részét pedig a könnyűlovasokhoz osztották be. A tartalék szervezete viszont egyértelműen előrelépés: összevont gránátoscsapatok mellett egy hadosztályban négy vértesezredet találunk, igaz ezek mellé még egy huszárezredet is vezényeltek.

Az itáliai hadszíntéren az előző évihez képest nem találunk jelentős változást. A hadsereget továbbra is hadosztályokba osztották, amelyek hadműveleti önállósággal rendelkeztek. A hadszíntéren továbbra is a nehézlovasság hiányával küzdött a főparancsnokság,

⁸⁸ AFA Karton Nr. 1197. Italien 1799-3-ad 12.

⁸⁹ A hadjárat rövid összefoglalását lásd: *Lázár Balázs*: Mantova visszafoglalása a második koalíciós háború idején, 1799. július 5 – július 30. *Hadttörténelmi Közlemények*, 119. (2006.) 421–422. o.

⁹⁰ AFA Karton Nr. 1197. Italien 1799-3-19. Melas Kraynak írott levelében megjegyzi, hogy a nehézlovasság Itáliában használhatatlan. (Az adatért köszönettel tartozom Lázár Balázsnak.)

⁹¹ AFA Karton Nr. 1286. Deutschland 1800-3-100.; AFA Karton Nr. 1287. Deutschland 1800-4-243. Utóbbiért köszönetemet fejezem ki Lázár Balázsnak.

⁹² AFA Karton Nr. 1294. Deutschland 1800-11-1, 2, 3, 6 ½, 119, 120; AFA Karton Nr. 1295. Deutschland 1800-12-54 ½; 95; AFA Karton Nr. 1296. Deutschland 1800-12-103.

így jelentős lovaskoncentrációt sem tudtak létrehozni. A marengói csatában egy könnyűlovasdandár még így is figyelemreméltó sikert ért el, ami további tapasztalatot szolgáltatott a lovasság nagytömegű bevetésének harcászati értékét tekintve. Ugyanezen csatában a győztesnek bizonyuló francia nehézlovassági támadást egy könnyűdragonos-ezred nem tudta felfogni, ami a csapatnem kudarcát mutatja.

A harmadik koalíciós háborúban a korábbiakban kialakult elvek szerint szervezték meg a német és itáliai hadszíntereken bevetett hadseregeket. A németországi hadseregnél előbb négy (Werneck, Riesch, Kienmayer, Schwarzenberg), majd öt (az előbbieket mellé még Jellachich) hadtestet szerveztek.⁹³ Komoly hiányosság a könnyűgyalogság szinte teljes hiánya. Mivel ebben a háborúban a korábbiaktól eltérően nem alapítottak nagyszámú gyalogos szabadcsapatot, a könnyűgyalogság szerepe a határőrökre és a kisszámú vadászra hárult. A német hadszíntérré beosztott szlavóniai, bánati és erdélyi határőregységek azonban nem értek időben a hadsereghez, ezért ez a fontos alkotóelem kimaradt a hadrendből. Némileg visszalépést jelent, hogy nem hoztak létre tartalékhadtestet,⁹⁴ és nem összpontosították az elit gyalogos és lovasegységeket egyetlen tömbbe, hanem azokat dandáronként szétszotva az egyes hadtestek részévé tették. A könnyűlovasságot is szétagolták a hadtestek között, de gyakran nem külön könnyűdandárba, ami feltétlenül csökkentette a hatékonyságot.

A németországi hadsereg kudarcának, és az ulmi katasztrófának fontos alkotóeleme a hadsereg szervezetében mutatkozó hiányosság. Könnyűgyalogság, és a könnyűlovassággal vegyesen szervezett elővédcsapatok nélkül a hadsereg felderítési képessége a korábbiaknál gyengébb képet mutatott. Napóleon hadseregének centruma és balszárnya úgy érte el a Dunát, hogy Mack tábornoknak nem volt erről tudomása.⁹⁵ Ez komoly hadvezéri hiányosságra utal, hiszen elmulasztotta a felderítés megszervezését, de a hadszervezeti problémát is élesen kidomborítja.

Az itáliai hadszíntéren jobb képet mutatott a hadsereg szervezete.⁹⁶ Ez korántsem véletlen, Károly főherceg a korábbi tapasztalatokra alapozva alakította ki hadseregének magasabbegységeit. Számára a problémát a nehézlovasság hiánya jelentette. Az Itáliai Hadseregbe beosztott károlyvárosi, bánai és szlavóniai határőr-csapatok csatlakozni tudtak a főerőhöz. Károly főherceg hadseregszinten szervezett elővédet, de három hadtestébe is osztott könnyűcsapatokat, és ott is alakított elővéddandárokat. Hadseregének sorgyalogsága elkülönült a könnyűcsapatoktól, ami elősegítette a felderítést, menetszervezést, a hadsereg biztonságos mozgását, hírszerzését. Gránátosait szokásához híven egy önálló tartalékhadtestbe vonta össze. Lovasösszpontosítást nem tudott alkotni, mert hadseregébe mindössze két dragonos-ezredet kapott nehézlovasságként, így a tartalékhadtesthez mindössze egy dragonos- és egy huszárezredből álló lovasdandár csatlakozott.

A Tirolban összpontosított hadsereget három összefegyvernemi hadosztályba szervezték.⁹⁷

⁹³ AFA Karton Nr. 1346. Deutschland 1805-9-69; AFA Karton Nr. 1347. Deutschland 1805-10-65.

⁹⁴ A hadjárat elején Werneck hadtestében vonták össze a gránátosokat, de a hadműveletek során ez a beosztás felborult.

⁹⁵ *Bánlaki* 2001. 20. D) I) 3.

⁹⁶ AFA Karton Nr. 1363. Italien 1805-9-238, 278, 298; AFA Karton Nr. 1364. Italien 1805-10-17, 49, 91 ½, 100c, 107, 160.

⁹⁷ AFA Karton Nr. 1358. Nord- und Westtirol 1805-10-78.

A hadseregek beosztásában tehát a fentiek szerint azonos, tapasztalati úton kimunkált elvek domináltak. A konkrét szervezetben azonban eltéréseket tapasztalhatunk a főparancsnok és a hadszíntér adottságai szerint. Az első három koalíciós háborúból álló átmeneti korszakban a császári–királyi hadsereg megkezdte az újfajta francia hadviselés által kialakított újfajta hadszervezet adoptálását. Fontos ismét leszögezni, hogy ez a változás lassú, zsákutcáktól sem mentes, tapasztalatalapú, az ellenséges hadviselés által kikényszerített folyamat volt. A korszak elején a hadsereg számára nem állt rendelkezésre olyan hadszervező zseni, mint a francia oldalon Carnot, aki saját elképzelései alapján tudott létrehozni egy új szervezetet. Ezért a császári–királyi hadseregnek keserves tapasztalatok (pl. Németalföld 1792-es elvesztése) árán kellett kialakítania válaszáat. A hadsereg szerencséjére Károly főherceg személyében hamar felbukkant egy kiváló hadszervező egyéniség, aki képes volt a tapasztalatokat összegezni, elvonatkoztatni, és ezek alapján minőségileg újat alkotni.

Az önálló magasabbegységek kora, 1809–1815

Az ötödik koalíciós háborút a császári–királyi hadsereg a korábbiakhoz képest jelentősen megújított hadszervezettel kezdte. A pozsonyi béke óta eltelt bő három év alatt Károly főherceg rendkívül sokrétű reformsorozatokat hajtott végre.⁹⁸ Ez a reformmunka a hadsereg szinte minden elemében mélyreható változásokat eredményezett. A hadkiegészítés átszervezése, a harcászat teljes reformja, az egyenruházat korszerűsítése és a határőrség végső regularizálása mellett Károly főherceg utolsó munkálatai egyikeként állandó és egységes elvek szerint felépített hadtestszervezetet vezetett be a hadra kelt seregben.

A hadseregnek feltétlenül szüksége volt az új hadszervezet kialakítására, mivel Károly főherceg az addig használt, de már réges-régen elavult, egyébként már a császári–királyi hadsereg által is módosított formában alkalmazott vonalharcászatot a francia mintájú oszlop–csatár harcmódra cserélte fel. A vonalharcászat a maga sematikus elveivel és gépies mozdulataival nem követelt különösebben jelentős egységparancsnoki önállóságot, kezdeményezést. A tisztek feladata a legénység felügyelete, a személyes példamutatás és a hősiesség volt. A francia hadsereg által általánosan alkalmazott oszlopharcászat alapegységként tekintett a zászlóaljra, a harcászati mozdulatokat a vonalharcászattal szemben a zászlóaljak önállóan hajtották végre. Ez egyéni döntéshozatalt jelentett a parancsnokok számára. Felértékelődött a parancsnoki láncolat szerepe, hiszen a szervezet minden szintjén felelős döntéseket kellett meghozni. A harc sikere már nem attól függött, hogy melyik hadsereg állja jobban a puskatüzet, hanem attól, hogy melyik hadsereg tud kezdeményezően fellépni, és melyik tud meglepetést okozni – harcászati és hadászati értelemben is – az ellenségnek.⁹⁹ Ez a harcászati eljárás világos, egyértelmű parancsnoklási és függelmi viszonyokat, valamint nagy tiszti fegyelmet igényelt. Ezek alapján egy újfajta magasabbegység-szervezet kialakítása a császári–királyi hadseregben elkerülhetetlenné vált.

A Károly főherceg által kidolgozott új szervezet a hadsereget kilenc hadtestre és két tartalékhadtestre osztotta.¹⁰⁰ Minden hadtest alapját a két-három ezredenként dandárba

⁹⁸ Lásd a 47. jegyzetet!

⁹⁹ Ezt a felismerést Károly főherceg már 1806-ban írásba foglalta: *Erzherzog Karl* 1806. 7–8., 83–88. o.

¹⁰⁰ AFA Karton Nr. 1450. Deutschland (Hauptarmee) 1809-1-30, 31.; AFA Karton Nr. 1450. Deutschland (Hauptarmee) 1809-2-ad30a, ad30K.

szervezett sorgyalogság adta. Egy-két dandárból sorhadosztályokat szerveztek, minden hadtestet két hadosztály alkotott, amely három–öt gyalogezredből állt. A hadtestekhez egy elővédhadosztályt csatoltak, melyben könnyűlovas és könnyűgyalogos (határőr és vadász) alakulatok vegyesen két dandárt képeztek. A hadsereg tüzéségét is átszervezték: megszüntették az ezredtüzéséget, az újonnan szervezett dandáritegeket a gyalogosdandárokhoz osztották be, az elővédhadosztályok lovastüzéséget kaptak, de minden hadtesthez került egy több ütegből álló tüzértartalék is. A két tartalékhadtestbe gránátosokat és nehézlovasságot soroltak.¹⁰¹

A hadtestek beosztása a fentiek alapján tehát nem előzmény nélküli. Károly főherceg szándéka az volt, hogy hozzávetőleg egyforma nagyságú hadtesteket hoz létre, amelyek önállóan képesek harcra, önállóan menetelhetnek, mozgékonyak, képesek felderítésre és elegendő erejűek egy ellenséges hadtest elleni harcban. Az új hadtestszervezet beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A hadsereg sokkal mozgékonyabb lett, a világos vezérleti struktúra megkönnyítette a kommunikációt és a hadsereg hatékonyságának növekedését eredményezte. A tartalékhadtestek kiváló szolgálatot tettek a harcok során, lényegében az asperni győzelmet Károly a tartalékhadtest többszöri helyes bevetésének köszönhette.¹⁰²

Az új szervezetnek azonban voltak negatív tulajdonságai is. A császári–királyi hadseregben a bajor örökösödési háború óta létező trend szerint a csapatok létszámának növelése nem járt együtt a tisztek és altisztek számának arányos növekedésével. Ez 1809-re azt eredményezte, hogy a zászlóaljak túlságosan nagyok lettek. Egy gyalogezred kivonuló létszáma megközelíthette akár a négyezres számot. Két–három gyalogezred felett parancsnokolt egy vezérőrnagy, ami a francia szervezettel összehasonlítva hatalmas létszámot jelentett. Amíg 1809-ben a franciák 6–12 ezres hadosztályai felett két–három dandárparancsnok és egy hadosztályparancsnok rendelkezett¹⁰³, addig az osztrákok 10–14 ezer fős hadosztályai esetében egy-két dandárparancsnok és egy hadosztályparancsnok állt rendelkezésre, ami feltétlenül gyengébb tábornoki jelenléte eredményezett. A francia gyakorlat szerint legfeljebb három–négyezres dandárok alakítottak ki, az osztrákoknál ennek a duplája is lehetett egy dandár állománya.¹⁰⁴ A harci- és menetveszteségek azonban gyorsan apasztották az osztrák hadsereg állományát, így a háború második felére egészségesebbé vált az arány. A probléma gyökere az ezredenkénti három zászlóalj kiállításában, illetve a nagy századlétszámokban található, mivel az amúgy is nagy zászlóalj túl nagy ezredeket eredményezett. Ez bizonyára költséghatékony megoldást jelentett, hiszen a létszám emelése nem járt együtt újabb törzsek, hadkiegészítési körzetek, tehát az adminisztráció növelésével, viszont a hadsereg hatékony vezényletét nehezítette.

Károly főherceg szervezetének másik komoly hiányosságát a beosztás gyakori változása jelentette. A francia hadosztály- és hadtestszervezet egyik fontos tényezője és sikereinek lényeges összetevője az állandóságban keresendő. A csapatokat vezénylő törzstisztek, tábornokok megismerték egymást, kialakult a munka-, olykor baráti kapcsolat. Ez jelentősen növelte a parancsnoki szervezet hatékonyságát, a vezetők ismerték beosztottaikat, és

¹⁰¹ A főszerep hadrendjének pontos rekonstrukcióját lásd: *Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang XIII. 655–663. o.

¹⁰² *Hoerl – Kerchnaw* 1910. 462–470. o., 480–489. o., 532–560. o., 589–608. o.

¹⁰³ *Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang IX. 642–649. o.

¹⁰⁴ Jomini és Clausewitz véleményéhez lásd a 34. és 38. jegyzeteket!

azok tulajdonságai szerint adhatták ki a parancsokat. Voltak olyan francia hadosztályok, amelyek az 1804-es megszervezéstől egészen az oroszországi hadjáratig ugyanazon ezredekben álltak.¹⁰⁵ Ilyen az osztrák hadseregben nem létezett. Még egy-egy hadműveleten belül is változtak a beosztási viszonyok. Ez természetesen korábban is okozott problémákat, és az állandó hadtestszervezet bevezetése sem tudott ezen változtatni. A probléma gyökerét abban találjuk meg, hogy a császári–királyi hadseregben az ezred helyett a zászlóaljat tartották az alapegységnek. A második koalíciós háborúban már törekedtek az ezredszintű bevetésre, ami 1809-re általános lett. A franciák oldalán a hadosztály irányába történt elmozdulást az osztrák hadseregben nem tapasztaljuk, ami bizonyára a túl nagy ezredlétszámnak volt köszönhető. Az európai hadseregek felépítése majd csak a XIX. század második felében érkezik el a hadosztályt alapegységnek tekintő szervezetig, de Napóleon hadserege ennek előzményét a század elején már megmutatta. Még 1809-ben is nagyon nehéz az egyes osztrák hadosztályok, hadtestek szervezetének változásait követni,¹⁰⁶ ami természetesen hátrányt jelentett a franciákkal szemben.

Mindezek ellenére Károly főherceg 1809-es hadtestszervezete nagyon fontos állomása a császári–királyi hadsereg történetének. Ez az első világos, egyszerű, letisztult, és hiányosságai ellenére is a korábbiaknál jóval hatékonyabb magasabbegység-szervezet azonban túlságosan hamar került bevetésre. Nem véletlen, hogy Károly főherceg szerint 1809 tavaszára a hadsereg még nem készült fel az újabb franciaellenes háborúra. Nem tartottak hadgyakorlatot az új szervezet szerinti parancsnoklási rendszerben, és egy próba nélküli új rendszert hadba küldeni kockázatos vállalkozásnak tűnt. A hadseregnek így a hadjárat közben kellett a rendszer hiányosságait kiküszöbölni, ami nem ment minden nehézség nélkül.¹⁰⁷

A politikai döntés főhadiszíntérnek a Duna völgyét jelölte ki, Károly főherceg ezért itt vetette be a hadserege zömét jelentő első hat és két tartalék hadtestet. Itáliában a 8. és 9., Galiciában a 7. hadtest harcolt.

Károly főherceg hadrendje nem teljes mértékben valósult meg. A sorcsapatok ezúttal időre beérkeztek, de az újonnan felállított önkéntes csapatok csak a visszavonulás során. Ez azonban nem okozott gondot, mivel az önkéntes csapatokon kívül a határőr- és vadászcsapatok rendelkezésre álltak. Az eredeti hadműveleti terv szerint a főserg főerejét a Duna bal partján kellett volna bevetni. Itt Károly főherceg (illetve a hadműveleti tervet kidolgozó Mayer tábornok) az első négy, és az első tartalék hadtestet, a Dunától délre pedig

¹⁰⁵ Az 1805-ben bevetett 3. hadtest 3. hadosztálya (*Alombert – Colin* 1902. 160. o.) teljesen megegyezik az 1809-es 3. hadtest 2. hadosztályával (*Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang IX. 643. o.), a másik két hadosztálynál és a lovasságnál (1809-ben Jacquinet-dandár) csupán egy-egy ezred az eltérés.

¹⁰⁶ Nagy-L. 2006. 265–283. o.

¹⁰⁷ A problémát fokozta a tábornoki főnök kérdése. Anton Freiherr Mayer von Heldensfeld vezérőrnagyot (1765–1842, pályaképét lásd: *Hollins* 2004. 48–49. o.), Károly főherceg egyik legközelebbi munkatársát, aki a főszállásmesteri törzs élén állt, és aki a hadjárat hadműveleti tervét készítette, 1809 februárja során leváltották (ennek oka leginkább a tábornok életvitelében és társasági viselkedésében keresendő, de nem zárható ki a Károly főherceg hatalma elleni támadás sem), helyére Johann Freiherr von Prochaska (1760–1823) került, aki képtelen volt összefogni a hadsereg támadását, és komoly hibákat vétett a regensburgi hadjárat első felében. Károly főherceg a Teugn és Hausen melletti ütközet után menesztette Prochaskát, helyébe Maximilian Freiherr von Wimpffen (1770–1854, pályaképét lásd: *Hollins* 2004. 53–55. o.) vezérőrnagy került, aki kiválóan vezényelte le a visszavonulást. Ő szerkesztette az asperni és a wagrami csaták haditervét, utóbbi kivitelezésében nem volt elég körültekintő.

az 5., 6. és 2. tartalékhadtestet kívánta összevonni.¹⁰⁸ A déli szárny fedezésére a 6. hadtest Jellachich-hadosztályát rendelték ki. Az eredetileg sorhadosztálynak szervezett csapatot átalakították, leadta egyik sordandárát, és egy könnyűdandárt kapott helyette, hogy hadműveleti önállósága legyen.¹⁰⁹ Ebből a mozzanatból egyértelműen kiderül, hogy a könnyűcsapatok milyen fontos részét képezték a hadseregnek. Csak úgy lehetett bármilyen haderőt hadműveleti szinten bevetni, hogy egységbe forrtak a sor- és könnyűcsapatok.

Károly főherceg fontosnak tekintette az elit tartalék szerepét is. Ezért választotta le a tartalékhadtest egy részét, és alkotta meg a 2. tartalékhadtestet, hogy a hadműveleti terv szerint önállóan működő Hiller-csoport (5. és 6. hadtest) tartalékaul szolgáljon. A hadműveleti terv azonban megváltozott, és a főcsapást a Dunától délre kellett mérni, ami a 3., 4. és 1. tartalékhadtest átvezénylését jelentette, de a két tartalékhadtestet még nem vonták össze. Az 1. és 2. hadtestből egy könnyűdandárt is átvezényeltek, amelyet önállóan vettek be. A regensburgi hadjárat kudarcát követően a Morvamezőn újraegyesülő főserg hadrendjében változásokat kellett végrehajtani. Az immáron szükségtelessé vált 2. tartalékhadtestet Károly beolvasztotta az 1. tartalékhadtestbe, és néhány biztosítókülönítmény (3. és 5. hadtest) kiküldése miatt a megmaradt hadtestek szervezetét pontosítani kellett. Az asperni csatában bevetett hadsereg sikerét nagyban Károly főherceg reformjainak köszönhette. Az oszlopharcáztat alkalmazásával olyan sikeres helységarcot tudtak vívni a csapatok, amire még nem volt példa. Gyors mozdulatokkal Károly ügyesen ki tudta védeni a francia nehézlövasság támadásait, és a tartalékhadtest bevetésével mindenfajta francia kitérés kísérletnek elejét tudta venni.¹¹⁰ A tüzérség új szervezete is sikeresnek bizonyult, a támadó dandárok kiváló támogatást kaptak tüzérségüktől, a hadtestparancsnokoknak pedig remek lehetőségük volt a tüzértartalék kihasználására a döntés kicsikarásában. Nem véletlenül panaszkodott Napóleon az osztrák tüzérségre.¹¹¹ Még a nyilvánvaló hadvezetési hibák (pl. az Essling elleni koordinálatlan támadás, lanyha ellentámadás) ellenére is Aspern megmutatta Károly új hadszervezetének hatékonyságát, hiszen a korszerű harcformák szinte minden elemét sikerrel tudták alkalmazni a franciák ellen.

Aspern után Károlynak újabb változtatásokat kellett végrehajtani. Ez elsősorban az egymás után beérkező Landwehregységeknek volt köszönhető. Integrálni kellett a gyengén kiképzett, rosszul felszerelt Landwehreket egy jól működő szervezetbe. Károly főherceg ezt a feladatot sikeresen megoldotta, ami rendszerének rugalmasságát bizonyítja. Az újabb francia átkelési kísérlet megfigyelésére létrehozott egy erős elővédet, ami nem a klasszikus elővédszervezetet vette fel, mert Károly főherceg seregreket is beosztott.¹¹² Ez az elővéd feladatának lokális módosulásával magyarázható. Az új formáció feladata a felderítésen túl a francia támadás lendületének megtörése volt. Az átkelést közvetlenül nem lehetett megakadályozni, mivel Napóleon jelentős nehéztüzérséget állított fel az átkelés fedezésére. Az elővédnek fel kellett fognia a francia élcsapatok csapását, és feltartani a támadást mindaddig, amíg a főerő hadtestei meg nem érkeznek. Ez tehát nem az elővéd szerepének megváltozását, hanem csak az adott hadműveleti feladatnak való megfelelést, tehát a rendszer rugalmasságát is jelentette.

¹⁰⁸ Mayerhoffer-Criste 1907. 174–175., 184. o.

¹⁰⁹ Nagy-L. 2006. 273–274. o.

¹¹⁰ Hoen – Kerchnawe 1910. 462–470. o., 480–489. o., 532–560. o., 589–608. o.

¹¹¹ Correspondance 1866. 50. o.

¹¹² Rauchensteiner 1997. 62. o.

A wagrami csatában Napóleon nem tudott olyan jelentős győzelmet aratni, mint azt korábban megszokhatta. Legyőzte ugyan az osztrákokat, de nem tudta megtörni az ellen-séget. A csata eseményei jelzik a már alapjaiban megváltozott helyzetet. Károly főherceg kezében az új szervezetű osztrák hadsereg rugalmasan tudott reagálni Napóleon harcászati manővereire, de még komoly meglepetést is tudott okozni a katonacászárnak. Hiller 6. hadtestének átkaroló mozdulata olyan manőver volt, amit csak az új szervezetnek köszönhetően tudtak végrehajtani az osztrákok.¹¹³ Ez a manőver azonban rámutatott Károly főherceg aggályainak jogosságára is. A nem kellően kidolgozott és begyakorolt táborkari munka miatt Hiller csak későn kaphatta meg a parancsot, ráadásul lassan is hajtotta végre.¹¹⁴ Ezért elkésett a mozdulattal, amit Napóleon így ki tudott védeni, pedig könnyen csatadöntő támadást lehetett volna belőle. Ha lett volna idő begyakorolni az új rendszert, akkor valószínűleg sokkal kisebb eséllyel fordult volna elő ilyen eset.

A mellékhadszíntereken hamarabb bomlott meg az előírt szervezet. Itáliában Dalmáciába és Tirolba is kellett küldeni csapatokat, ami eleve meggyengítette a hadsereget. A hadrend alapjává a dandárok váltak, a hadosztályok szerepe a kevés altábornagy miatt kisebb volt. A hadsereg elővédjét Frimont altábornagy vezette, aki kiváló munkát végzett. Pordenone mellett egy egész francia gyalogezredet ejtett fogságba,¹¹⁵ és pontos felderítési eredményekkel segítette a hadszíntéren bevetett Belső-Ausztriai Hadsereg parancsnokát, János főherceget. Az első nagy csatát az osztrákok fölényesen nyerték meg Sacile mellett,¹¹⁶ szintén olyan dandárszintű átkaroló manővernek köszönhetően, amit csak az új szervezetben lehetett végrehajtani. A regensburgi vereség miatt szükséges visszavonulás során azonban a hadsereg komoly veszteségeket szenvedett, több napon keresztül a hadvezetés szinte teljesen elveszítette a kontrollt a csapatok felett.¹¹⁷ Ebben a hadvezéri hibák mellett szintén a gyakorlatlanság játszott komoly szerepet. A táborkarban még erősen éltek a régi hagyományok, ezért sokkal gyakrabban változott a csapatok beosztása, mint a Duna mentén.¹¹⁸ Mindazonáltal a hadsereg sokkal nagyobb rugalmasságot és mozgékony-ságot mutatott, mint korábban.

A galíciai hadszíntéren bevetett 7. hadtest esetében a felvonultatott relatív kis erők miatt sokkal gyakrabban változott a beosztás, és kevésbé lehetett betartani a hadszervezet kialakító elveket, mivel gyakran kellett sorcsapatot könnyűfeladatra alkalmazni, így ez a hadrendekben erősen tükröződik.¹¹⁹

Az 1809-es háború kapcsán több fontos tanulságot is le lehet vonni. Az újfajta harcászati eljárás a gyalogos és lovas egységek szervezeti szintjén nem jelentett változást, a zászlóaljkat, ezredeket ugyanúgy állították össze, mint korábban. A magasabbegység-szervezet viszont alapjaiban alakult át. Károly főherceg érvényesíteni tudta elképzeléseit, ami a hadsereg eredményességének javára vált. A tapasztalatok tovább alakították a

¹¹³ Rauchensteiner 1997. 24–25. o.

¹¹⁴ Rauchensteiner 1997. 28. o.

¹¹⁵ Hoen – Veltzé 1907. 80–89. o.

¹¹⁶ Hoen – Veltzé 1907. 89–139. o.

¹¹⁷ Hoen – Veltzé 1907. 308–345. o.; Nagy-L. 2006. 271–272. o.

¹¹⁸ A változásokhoz lásd: Nagy-L. 2006. 265–283. o.

¹¹⁹ AFA Karton Nr. 1425. 7. Korps (Erzherzog Ferdinand in Galizien) 1809-4-26b; AFA Karton Nr. 1426. 7. Korps (Erzherzog Ferdinand in Galizien) 1809-5-205; AFA Karton Nr. 1427. 7. Korps (Erzherzog Ferdinand in Galizien) 1809-5-332; AFA Karton Nr. 1428. 7. Korps (Erzherzog Ferdinand in Galizien) 1809-6-216.

hadrendet, finomították, javították a rendszert. A harcászati manőver alapjává a dandár vált. Nem meglepő ez két okból sem: egyrészt ezt sugallták az előzmények is, másrészt a hadosztályok túl nagyok voltak (vagy egyetlen dandárból álltak), így a hadosztályparancsnoknak túlságosan sok egységet kellett volna vezetni. Sikeresnek bizonyult a tüzérség új szervezete, Károly főherceg megtalálta az immáron véglegesen önálló fegyvernemmé vált tüzérség helyét a hadrendben.

Nagyon fontos változás a korábbiakhoz képest, hogy míg a vonalhadsergek esetében a harcrend alapján állították össze a hadrendet, a csapatok beosztását, addig az új harc eljárás szerint a hadrend és a harcrend egymással kölcsönhatásban álltak. Ez lehetőséget adott súlypontképzésre, átcsoportosításra, és rugalmassá tette a hadsereget. A hadvezetés és a tábornok szerepe szükségszerűen jelentősen megnövekedett. Folyamatosan gondoskodni kellett a fegyvernemek közötti együttműködésről, ami a vonalharcrendben adott volt. Az új harcrend képes volt alkalmazkodni a terephez, ami nagyban növelte a mozgékonyt. Részben azért, mert az oszlopban mozgó csapatok gyorsabb mozgásra voltak képesek, mint a vonalak, másrészt a korábban alkalmatlan terek egy részét is igénybe tudták venni.¹²⁰ A parancsnok számára adott volt a lehetőség az egyes fegyvernemek sokkal célszerűbb, saját tulajdonságnak jobban megfelelő alkalmazására.¹²¹ A lovasság kereshette a széles, nyílt terepet, a tüzérség tűzösszpontosítást tudott végezni, a gyalogososzlopok gyors, váratlan mozdulatokat hajthattak végre. A hadvezér kezébe sokkal több lehetőség került a harc sikeres megvívására. Ez természetesen sokkal nagyobb súlyt helyezett a fővezérre és a tábornoki karra, de beláthatatlanul nagyobb esélyt kínált a győzelemre.

A császári–királyi hadvezetés csak lassan reagált a megváltozott körülményekre. Még a harmadik koalíciós háborúban is Napóleon visszaszorítására törekedtek, és ennek megfelelően jelölték ki az egyes hadjáratok célját.¹²² Az első, ellenséges hadsereg megsemmisítését célul tűző hadjáratot – az előzmények ismeretében nem meglepően – 1809-ben vívta az osztrák hadsereg a regensburgi hadjárat során. Károly főherceg, illetve az első hadművelési tervet megalkotó Mayer tábornok Davout erős hadtestének megverését tűzte ki célul.¹²³ Hasonló célt fogalmazott meg Károly főherceg az asperni csata előtt is.¹²⁴ A hadművelési célok gyökeres átalakulásának csak Károly főherceg új hadtestszervezetének segítségével lehetett megfelelni.

Nem nehéz felismerni azt a kölcsönhatást, amely a megváltozott hadművelési rendszer és a hadsereg hadtestszervezete között fennállt. A császári–királyi hadseregnek is alkalmazkodnia kellett Napóleon hadművelési rendszeréhez, a francia csapatok gyorsaságához, önállóságához. Hasonló szervezetet kellett létrehozni a saját hadseregben is, ami sokkal rugalmasabb manőverezést tett lehetővé és jelentősen növelte a hadsereg hatékonyságát. Károly főherceg ezt egybekapcsolta a már régóta szükségessé vált harcászati reformmal,

¹²⁰ A hadművészet 1974. 608–610. o.; Jomini 1838/a. 169–175. o.; Jomini 1881. 79–82. o.; Jomini 1862. 74–77. o.

¹²¹ Az ezredtüzérség hátrányáról lásd: Mem Karton Nr. 70. Faszikel VII. Nr. 19

¹²² Bánlaki 2001. 20. D) 1., 2., Megjegyzések. Elmékedések; Castle 2003. 8–9. o.

¹²³ Károly főherceg 1809. február 2-i parancsa értelmében Mayer feladata lett egy hadművelési terv kidolgozása, amely Davout hadtestének megverését célozza a Duna bal partján. Mayerhoffer-Criste 1907. 171. o. A végső hadművelési terv hasonló céllal készült, de a Duna jobbpartjára vonatkozott. Mayerhoffer-Criste 1907. 208. o.

¹²⁴ Rauchensteiner 1994. 5–9. o.

az oszlop–csatár harcászat bevezetésével, ami azon a szinten is biztosította a hatékonyság növekedését. Ez a négy hadművészeti tényező (hadászati és magasabb harcászati rugalmasság, hadtestszervezet, oszlop–csatár harcászat) egymással szoros kölcsönhatásban együttesen növelte a császári–királyi hadsereg hatékonyságát, amit a hadművészetben kívüli tényezők (pl. a hadkiegészítés újjászervezése, Landwehr felállítása, létszámnövelés) is elősegítettek.

Láthatjuk tehát, hogy nagyon sok tényező hatott Károly főherceg reformjainak irányába. De jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért csak az 1805-ös harmadik koalíciós háború után lehetett ilyen mélységű reformokat végrehajtani. Lacy 1760-ban már javasolta békében is fennálló hadtestek kialakítását. A birodalom katonai vezetői már a török háborút követően világosan látták, hogy II. József hadügyi tevékenységét követően a hadseregnek további reformokra lenne szüksége. 1791 végén II. Lipót egy udvari bizottságot hozott létre Ferenc főherceg, a későbbi császár vezetésével a hadsereg ütőképességének növelésére. A bizottság vezetését 1792 márciusától Nostitz-Rieneck gróf lovassági tábornok (1796-tól az Udvari Haditanács elnöke) vette át. A bizottság feladata a birodalom hadügyének áttekintése és reformjavaslatok tétele volt, azonban munkáját a kitörő első koalíciós háború sokáig lehetetlenné tette. A megfogalmazott javaslatok nem tartalmaztak érdemi változásokat a magasabbegység-szervezet tekintetében, a problémát látszólag nem is érzékelték.

A második próbálkozás már jóval sikeresebbnek bizonyult. II. Ferenc császár 1798 márciusában Alvinczy tábornagyot bízta meg egy bizottság vezetésével, amelyre az előzőhöz hasonlóan a teljes hadügy áttekintését, és a katonai vereséget hozó első koalíciós háború tapasztalatainak levonásával a hadsereg újjászervezését bízta az uralkodó.¹²⁵ A bizottság gyorsan munkához látott, és az 1798-as szervezeti változások a két bizottság munkájának együttes eredményét jelentették, de Bellegarde tábornok ötletét 15 légió, lényegében hadosztály felállításáról elvetették.¹²⁶ Alvinczy számára sem adatott azonban elegendő idő. Az 1799-es év elejét már a konkrét hadi készülődés kötötte le, ezért a bizottság kénytelen volt félbehagyni a megkezdett munkát, így a magasabbegység-szervezet átalakítására már nem jutott ideje.

A sors úgy hozta, hogy a Habsburg-seregek az ígéretes kezdet ellenére ismét kudarcot vallottak, bár ez a kudarc kétségtelenül kisebb méretű volt a korábnál. Az uralkodó előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a hadsereg kétszer megkezdett, de félbeszakadt reformmunkálatait folytatni kell. Ezúttal Károly főherceg kapta a feladatot, akit II. Ferenc már 1801 január 9-én az Udvari Haditanács elnökévé¹²⁷, szeptember 12-én pedig hadi és tengerészeti miniszterré¹²⁸ nevezett ki, megbízott a reformok kidolgozásával, széles jogkört adva a végrehajtásra. Az 1805-ben kirobbant háború előtt azonban Károly főherceg uralkodói támogatása megingott.¹²⁹ Annak azonban semmi jele nem volt, hogy Károly főherceg már ekkor át akart volna térni a valódi hadtestszervezetre.

¹²⁵ A bizottság eredményeinek összefoglalását lásd: Mem Karton Nr. 72. Faszikel VII. Nr. 114.

¹²⁶ Hollins 2000. 16. o.

¹²⁷ Angeli 1897/b., 92. o.; Zivkovic 1976. 4. o.

¹²⁸ Angeli 1897/b., 107. o.; Zivkovic 1976. 4. o.

¹²⁹ Gramm, Ernst: General Mack und die österreichische Armee in Deutschland auf dem Weg nach Ulm. In: Kaisertum Österreich 1804–2004 Europe en armes. Wien, 2005. 109. o.

Fontos tapasztalatot jelentett a harmadik koalíciós háború. Napóleon a már korábbi években is használt francia hadtestrendszer teljesen letisztítva alkalmazta. Napóleon hadtesteit hadászatiilag és harcászatiilag is rugalmas, jól szervezett és rendkívül hatékony magasabbegységek voltak. Károly főherceg számára ez szolgáltatta mintát. Ha összehasonlítjuk Napóleon 1805-ös és Károly főherceg 1809-es szervezetét, meglepő hasonlóságot találunk. Károly annyival még tovább is ment, hogy a hadtestek könnyűlovasságához¹³⁰ könnyűgyalogyságot is osztott be, ami a francia szervezetből hiányzott.¹³¹ Károly a francia mintát adoptálta, de átgondoltan, építő módon.

A császári–királyi hadseregben a hadtestszervezet 1809-től fogva a háborús hadszervezet alapjává vált. Bár Károly főherceg visszavonult a hadseregnél betöltött minden pozíciójából, reformja mégis a hadsereg szervezete minden ágának meghatározójává vált mintegy negyven éven keresztül.

A francia szövetségben vívott 1812-es oroszországi hadjáratra mozgósított Schwarzenberg-hadtest négy hadosztályból állt.¹³² A beosztás többször változott a hadjárat alatt, de általános elveiben végig megfelelt Károly főherceg fentebb elemzett elveinek. A hadtestnek mindig volt elővédje, kezdetben két dandár két különböző hadosztály kereteiben, és a lovasság zömét egy hadosztályban tartalékban tartották. A gyalogsági zöm ezredei kettesével alkottak dandárt, ezekből két–három alkotott egy hadosztályt. A könnyűgyalogyság egyik része az elővédhez volt beosztva, a többi a gyalogsdandárokhoz.

A Napóleon elleni végső háborúra mobilizált hadseregnek három hadszíntéren kellett felvonulnia. A főserget Csehországban vonták össze, ezen kívül a Duna mentén Bajországgal szemben vonult fel a Dunai Hadsereg, az 1809-ben elcsatolt területekkel és Itáliával szemben a Belső-Ausztriai Hadsereg.¹³³ Méreteit tekintve a főserg szervezete a legalkalmasabb a tanulságok levonására.

A főserg szervezetének kialakításánál továbbfejlesztették Károly főherceg 1809-es rendszerét. A drezdai csatában bevetett hadsereg hadrendjében¹³⁴ figyelhetjük meg ezeket a változásokat. A Csehországi Hadsereget a tulajdonképpeni főserg, valamint a Klenau-hadtest alkotta. A főserget maga a főparancsnok, Schwarzenberg vezette, közvetlen alárendeltségébe két könnyűhadosztályt vezényeltek. Ezek két dandárból, dandáronként egy–három könnyűgyalogos-zászlóaljából (vadász vagy határőr), egy–három könnyűlovasszerezből és egy lovasütegből álltak. A hadsereg gyalogsági főerejét a négy sorhadosztály, valamint a 2. tartalékadosztály jelentette, ezeket három–három dandárból állították össze. A dandárt két gyalogezred alkotta általában két-két zászlóaljjal, illetve egy dandárüteg, a hadosztály így hat gyalogezredből és három ütegből állt, ereje mintegy 12 ezer főt tett ki 24 löveggel. Az 1. tartalékadosztályt hét gránátoszászlóaljából szervezték meg, a 3. tartalékadosztály lényegében könnyűhadosztálynak felel meg a beosztott öt határőrzászlóaljjal és két könnyűlovasszerezzel. A főserghez tartozott egy lovashadtest, amelynek 1. hadosztályát 4 vértés-, 2. hadosztályát egy vértés- és három dragonyos-, 3. had-

¹³⁰ Chandler 1966. 146–147. o. kiemeli a könnyűlovasság hadászati fedező szerepét, de nem szól a könnyűlovasság támaszaként használt könnyűgyalogyságról.

¹³¹ A franciák a kirendelt elővédekhez gyakran rendeltek gyalogságot ideiglenes jelleggel.

¹³² Welden 1870. 5. o., 24–25. o., 66., 116. o.

¹³³ Wlaschütz 1913. 102–103. o.

¹³⁴ Horstenau 1913. 338–351. o.

osztályát két svalizsér- és két huszárezred alkotta, teljes ereje közel 8 ezer lovast tett ki tüzéség nélkül. A főszereg tüzértartalékát 18 üteg alkotta.

A főszereget hadműveletileg két szárnyra osztották. A jobbszárnyba tartozott egy könnyű- két sor, valamint az 1. és 2. tartalékadosztály, a balszárnyba a 3. tartalék- és két sorhadosztály. Láthatjuk, hogy a 3. tartalékadosztály nemcsak szervezete, hanem alkalmazása tekintetében is könnyűadosztály funkcióját látta el. A főszereghez tartozó 2. könnyűadosztály önállóan működött, megtévesztő manővert hajtott végre.

A Klenau-hadtest kicsiben ugyanezen szervezet leképezése. Egy teljes könnyűadosztályt, egy sorhadosztályt, egy két sordandárból álló tartalékadosztályt, egy kétezredes vértedandárból álló lovastartalékot, valamint hat tartaléküteget találunk állományában.

Ez a szervezet Károly főherceg 1809-es beosztásán alapult. A rendelkezésre álló kisebb erők nem engedték meg hat sorhadtest megszervezését, ehelyett lényegében három hadtest került kialakításra, melyek ereje 46, 32 és 30 ezer katona volt, ezt egészítette ki a lovassági, tüzéségi és műszaki tartalékok 15 ezer katonája, valamint az önállóan működő könnyűadosztály.

A hadrend a drezdai hadműveletet követően módosult.¹³⁵ A főszereg megerősítésére rendelt 3. zászlóalj, Landwehrcsapatok, valamint feltöltött lovasosztályok megnövelték az ezredlétszámokat, ezért a sorhadosztályokat átszervezték két dandárosra, így a hadtestek számát is növelni lehetett. A hadseregben két könnyűadosztály közvetlenül a főparancsnoknak volt alárendelve. Ezek egyike két, másika három dandárból állt, a dandárok egy-két könnyűzászlóaljból (határőrök, vadászok) és egy-két lovasezredből és egy lovasütegből szerveződtek. A négy hadtest mindegyikének volt egy saját könnyűdandára önálló hadosztályként. A hadtestek zömét két sorhadosztály alkotta, amelyek két-két dandárból, a dandárok két gyalogezredből (két-három zászlóalj) és egy dandárütegből álltak. Egyedül a 2. hadtest képezett kivételt, amelyben a könnyűdandár egy sordandárral képezett hadosztályt, míg a hadtest másik hadosztálya rendes sorhadosztály volt. A hadtestparancsnok rendelkezésére állt a tüzértartalék egy 12 fontos és egy-két 6 fontos pozícióütege. A hadsereg tartalékhadtestét a gránátoshadosztály, a négy dandárba szervezett nyolc vértesezred, illetve egy háromdandáros sorhadosztály alkotta. A hadsereg tüzértartaléka rendkívül erős volt, 18 ütegből állt.

Az események jelesen bizonyították a változtatások helyességét. Schwarzenberg hadserege könnyedén tudott manővereket végrehajtani, hadműveletileg és harcászatiilag is megfelelő rugalmasságot tanúsított. A főparancsnok személye is kiváló választásnak bizonyult, mivel az alapvetően katona Schwarzenberg¹³⁶ több diplomáciai küldetését is teljesített, így volt gyakorlata a szövetségesekkel való kapcsolattartásban.

Az általa kiépített irányítási struktúra Károly főherceg 1809-es rendszerének továbbfejlesztéseként jött létre, és kiválóan vizsgázott. A hadművelési iroda csak a hadművelési tervezéssel, és kivitelezéssel foglalkozott, így ennek közvetlen irányítási terhére levette a főparancsnok válláról, aki tudta tartani a kapcsolatot az uralkodóval, a többi, szövetséges hadsereg parancsnokságaival, a szövetséges uralkodókkal, így tevékenysége inkább a katonapolitika irányába mozdult el. Ennek a rendszernek, no meg a rugalmas szervezetnek

¹³⁵ *Hoer* 1913. Anhang II. 673–714. o.

¹³⁶ Carl Fürst zu Schwarzenberg (1771–1820) tábornagy, pályaképét lásd: *Hollins* 2004. 13–15. o.

közönhették, hogy a vesztes drezdai csata¹³⁷ után közvetlenül egy remek hadművelettel bekerítették és szétverték Vandamme tábornok erős hadtestét Kulm¹³⁸ mellett, így gyorsan kompenzálták az elvesztett csata hátrányos következményeit.

A Lipcse melletti manőver és a csata¹³⁹ is ennek a struktúrának eredményeként alakulhatott sikeresen. Napóleont azelőtt sohasem sikerült bekeríteni, pedig nem egy alkalommal harcolt már hasonlóan – számára – hátrányos körülmények között, és mindig sikert tudott elérni. Schwarzenberg hadserege azonban Wachau mellett lekötötte Napoleon seregét, miközben a szövetségeseek Schwarzenberg hívására Napoleon hátába tudtak nyomulni, és eldöntötték a csatát.¹⁴⁰

A császári–királyi hadsereg magasabbegység-szervezete nagyon komoly, alapvető átalakuláson ment át a korszakban. A XVIII. századi vonalszervezettől eljutott a modern hadtestszervezetig. A Károly főherceg által kialakított, majd Schwarzenberg által továbbfejlesztett struktúra alapján fejlődött tovább a későbbi korokban a hadsereg magasabbegység-szervezete.

Békeszervezet

A hadsereg békében nem alkotott magasabbegységeket. A hadsereg csapatnemeire jellemző egységek szervezete felett csupán adminisztrációs és felügyeleti szervek álltak. A legfelsőbb hadügyi irányító intézmény, az Udvari Haditanács¹⁴¹ alárendeltségébe tartoztak a birodalom részei szerint szervezett főhadparancsnokságok, amelyek korszakunkra már teljes mértékben kifejlődtek.¹⁴² Területi alapon szerveződtek, és csaknem minden, a területüket érintő katonai kérdés a hatáskörükbe tartozott.

A hadsereg csapatai nem közvetlenül voltak alárendelve a főhadparancsnokságoknak, hanem egy hierarchián keresztül. Az egységeket dandárokba és hadosztályokba szervezték. Ez a hierarchia azonban adminisztratív, nem pedig operatív jellegű volt. A dandárok és hadosztályok kialakításánál semmiféle figyelmet nem fordítottak a csapatnemekre, sokkal inkább a területi elhelyezkedést vették figyelembe. Ez azonban mégsem jelentette állandó területű hadosztályok és dandárok kialakulását, hanem azok sorozatos improvizációk eredményeként jöttek létre. Hadrakeléskor sosem vették alapul a békeidőben fennálló hierarchiát, hanem mindig teljesen újonnan építették fel a létrejövő hadsereg beosztását. Az 1809-es reform ebben a tekintetben is változást hozott. Károly főherceg már figyelt a békebeli beosztásra igyekezett egynemű dandárokat és hadosztályokat létrehozni. Új hadrendje dandárszinten támaszkodott a békediszlokációra, de magasabb szinten már nem tudott, bár a hadosztályparancsnokok között is találhatunk néhány azonosságot.¹⁴³

¹³⁷ Horsetzky 1905. 239–240. o.; Horstenau 1913. 139–302. o.; Bánlaki 2001. 20. D) IV. B) 4.

¹³⁸ Horsetzky 1905. 240–241. o.; Bánlaki 2001. 20. D) IV. B) 5.

¹³⁹ Hoen 1913. 441–639. o.; Horsetzky 1905. 247–250. o.; Bánlaki 2001. 20. D) IV. B) 6.

¹⁴⁰ Ehhez kapcsolódott Széchenyi István híres lipcsei futárútja. Küldetéséről részletesen lásd a legújabb feldolgozást: Ács Tibor: Katonaként is magyar. Szécsenyi István katonaelete és hadügyi reformeszméi. Budapest, [2009.] 78–92. o.

¹⁴¹ Elnökeit a korszakban lásd: Zivkovic 1976. 3–4. o.

¹⁴² A főhadparancsnokságok alapításának idejére, parancsnokaikra és az átszervezésekre lásd: Zivkovic 1976. 49–71. o.

¹⁴³ Érdemes összehasonlítani az 1809 elején fennállt békediszlokációt (Mayerhoffer-Criste 1907. Anhang II. 616–626. o.) a főszereg hadrendjével (Mayerhoffer-Criste 1907. Anhang XIII. 655–663. o.).

Az 1812–1814-es háborúban azonban már rögtönzések sorát látjuk, ami inkább a birodalom gyenge katonai helyzetének és a szükséges újrafelfegyverzésnek köszönhető.¹⁴⁴

A korszak folyamán ez a békeszervezet mindvégig változatlan maradt, csupán mennyiségi változáson esett át a hadsereg jelentősen emelkedő létszáma miatt. Békeidőben nem minden tábornok teljesített szolgálatot, hosszú szabadságokat adtak ki. Főként a magas arisztokráciára volt jellemző, hogy békében nem viselt beosztást.¹⁴⁵ A békebeli hierarchia ezért meglehetősen gyakran változott.

Háború idején sem maradt a hátország tábornokok híján. A főhadparancsnok gyakran maga is a hadszíntérre ment, ilyenkor helyettesítőt neveztek ki, rendszerint egy alacsonyabb rangú, vagy egy idősebb, harctéri szolgálatra alkalmatlan, esetleg azt nem vállaló tábornokot. A hátországban maradt csapatok ugyanúgy dandárokba és hadosztályokba osztva maradtak.¹⁴⁶ A dandár- és hadosztályparancsnokok többsége rendszerint a hadszíntérre távozott, ami miatt gyakran nyugalmazott tábornokokat alkalmaztak a hátországban.

A békeidőben végrehajtott táborozások, összevonások, vagy hadgyakorlatok alkalmával sem maradt meg a békehadrend, hanem operatív hadrendet szerveztek.

Az 1765 és 1815 közötti korszakban a hadsereg békeszervezete érdemben nem fejlődött. A XVIII. század első felében kialakult rendszer nagyon sokáig nem változott. Ez a változás majd csak a XIX. század második felében következett el, amikor az ezredek utánpótlási körzeteinek megfelelően területalapú dandárokat, hadosztályokat és hadtesteket szerveztek, így a béke- és háborús hadrend már megfelelt egymásnak. Erről azonban a XVIII. és XIX. század fordulóján még szó sem volt. Az ezredek kiegészítési körzetei csakúgy, mint maguk az ezredek önállóak maradtak, csupán adminisztratív és felügyeleti szempontból tartoztak a főhadparancsnokságok alá.

Kitekintés a többi európai nagyhatalom hadseregeire

A porosz, orosz és angol hadseregekben a császári–királyihoz hasonló folyamatként ment végbe a vonalharcászat felbomlása, illetve az azzal járó szervezeti átalakulás. Leggyorsabban az orosz hadsereg reagált. A második koalícióban résztvevő orosz hadsereg még a vonalharcászat szerint működött, szervezetileg egyetlen egységet képezett.¹⁴⁷ 1805-ben azonban már a sokkal nagyobb létszámú haderő hadseregekben, lényegében hadtest-erejű tömbökben került bevetésre, ami az osztrák szervezethez hasonlóan, az átmenetiség minden jegyét magán viselve Austerlitz mellett elővédbe és oszlopokba szervezve harcolt.¹⁴⁸ A hatáskörök özszemosódása és a rendezetlen főparancsnoki viszonyok együtt komoly szerepet játszottak a vereségben.

¹⁴⁴ A témáról lásd: *Wlaschütz* 1913.

¹⁴⁵ 1808-ban a birodalom hét tábornagyából egy, 31 tábornagyalból és lovassági tábornokból 12, a 123 altábornagyból 69 teljesített katonai szolgálatot. *Schematismus der kais. königl. Armée auf das Jahr 1808*. 25–34., 49–53. o.

¹⁴⁶ *Mayerhoffer-Criste* 1907. Anhang XIX. 670–677. o.

¹⁴⁷ Az 1799-ben Itáliában bevetett hadseregről lásd: AFA Karton Nr. 1200. *Italien 1799-5-277.*; AFA Karton Nr. 1202. *Italien 1799-6-550 ¼.*; *Acerbi, Enrico*: *The 1799 Campaign in Italy: General Suvorov's Arrival in Italy* (April 14, 1799). (http://www.napoleon-series.org/military/battles/1799/c_1799l.html mentve: 2011. január 5.)

¹⁴⁸ *Nagy István*: *Az austerlitz csata*. *Aetas*, 16. (2001.) 2. sz. 74–76. o.

Az orosz hadvezetés gyorsan levonta a tanulságot, és 1806-ban már hadosztályokba szervezte csapatait.¹⁴⁹ A gyalogezredek három zászlóaljából álltak, kettesével dandárt alkottak tekintet nélkül a három gyalogsági csapatnemre (muskétások, gránátosok, vadászok), három dandár alkotott egy hadosztályt, amelyhez egy könnyű- és nehézlovasságból álló lovasdandár, valamint egy erős vegyes tüzérdandár került beosztásra. Ezt a rendszert leginkább az 1793–1797-es francia szervezethez lehet hasonlítani. A hadseregnek nem volt tartalék nehézlovassága és tüzérsége, az egyes hadosztályok viszont komplett összefegyvernemiséget mutattak.

Az oroszok honvéddő háborújukra továbbfejlesztették szervezetüket. A kétezredes dandárokat meghagyva a korábbi hadosztályokat átszervezték, két muskétásdandár mellé egy vadászdandárt osztottak be, a tüzérdandár állományát jelentősen csökkentették. A gránátosokból külön hadosztályokat szerveztek. Két-három gyalogshadosztályt alkotott egy hadtestet. A lovasságot két vérteshadosztályba, valamint lovashadtestekbe (vegyesen huszárok, dragonyosok és ulánusok) vonták össze lovastüzérséggel együtt. A franciák ellen két hadsereget szerveztek, amelyekhez erős tartaléktüzérség tartozott.¹⁵⁰ Ez az orosz szervezet már megfelelt Napóleon 1805-ös rendszerének, kellő rugalmasságot és tagoltságot biztosított a hadvezetés számára.

A porosz hadsereg reagált lelassabban a változásokra. Az első koalíciós háborúban természetesen még a korábbi módszereket követték.¹⁵¹ Olyannyira bíztak a II. Frigyes által felépített hadseregben, hogy 1806-ban teljesen elavult módon, a vonalharcazat elveinek megfelelően szervezték meg harcoló seregeiket.¹⁵² A teljes anakronizmust a jénai csatában a Rüchel-hadosztály által végrehajtott ferde harcrendű támadás mutatta.¹⁵³

A poroszok a teljes hadseregreform jegyében 1806 után a magasabbegység-szervezetet is átalakították. A három zászlóaljából álló gyalogezredeket hármásával dandárokba vonták össze egy üteggel. Négy dandár alkotott egy hadtestet, amelyhez egy vegyes lovasdandár (minden lovassági csapatnem lovastüzérséggel) kapcsolódott egy erős tüzértartalékkal együtt. A porosz szervezet leginkább az 1807-es orosz rendszerhez hasonlatos, hiányzik az egységes lovastartalék csapatnemek szerint szétbontva, illetve hadseregszintű tüzértartalék. Ennél tovább a poroszok nem mentek, de ez a jelentős létszámléonyben vívott 1813¹⁵⁴ és 1815¹⁵⁵ közötti háborúban nem okozott hátrányt.

Az angol hadsereg önmagában sohasem jelentett akkora tömeget, amely az európai szárazföldi hatalmak hadseregéhez lett volna mérhető. Wellington Spanyolországban hadseregét dandárokba és hadosztályokba szervezte, a gyenge lovasságot egyetlen tömb-

¹⁴⁹ Az 1806 és 1810 között élő orosz szervezetről lásd Robert Goetz kiváló tanulmányát: *Goetz, Robert: Between Inspections and Corps: The Russian Divisional Structure, 1806–1810.* (2002) (http://www.napoleon-series.org/military/organization/c_rusorg10.html mentve: 2010. január 5.); orosz hadrendet az Eylau csatában l.: http://www.napoleon-series.org/military/battles/eylau1/c_eylauoob.html (készítette: *Stephen Millar*, mentve: 2011. január 5.)

¹⁵⁰ Az orosz hadrendet a borogyinói csatában lásd: http://www.napoleon-series.org/military/battles/Borodino/Mikaberidze/OrdersofBattle/c_MikaberidzeOOB1.html (készítette: *Alexander Mikaberidze*, mentve: 2011. január 5.)

¹⁵¹ *Kriege 1905/a.* 263–273. o.; *Kriege 1905/b.* Anhang XVII. 369–370. o.

¹⁵² *Chandler 1993.* 38–46. o.; *Höpfner 1850.* 45–91. o.

¹⁵³ *Chandler 1993.* 61–65. o., *Höpfner 1850.* 406–419. o.

¹⁵⁴ A Lipszénél harcoló porosz hadsereget lásd: *Hoer 1913.* Anhang II. 673–714. o.

¹⁵⁵ *Ploto 1818.* Beilagen XI. 36–55. o.

be vonta össze, tüzérségből képezett tartalékot.¹⁵⁶ Elvei még világosabban látszanak az 1815-ös németalföldi hadseregnél.¹⁵⁷ Gyalogoshadoszályait két hadtestben fogta össze, elkülönítette a nehéz- és könnyűlovasságot, erős tüzértartalékot képezett. Wellington teljes mértékben megértette a hadművészet változásait és hadserege tulajdonságaira kiválóan tudta ezeket adaptálni.

Párhuzamba állítva a császári–királyi hadsereg fejlődését a franciák ellenségeit alkotó orosz, porosz és angol hadseregekkel, látszik, hogy a császári–királyi hadsereg fejlődése ezekkel időben nagyságrendileg együtt, a francia elvek adoptálásával történt. A folyamat azonban itt lehet a legalaposabban szemügyre venni, mivel a Habsburg Birodalom állt a legtöbb ideig hadban a franciákkal. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a legnagyobb kényszerítő erő is itt hatott a modernizálásra, mégis egy olyan hatalom, Oroszország hadserege reagált a leggyorsabban, amely a legkevesebb időt töltötte hadban a franciákkal a négy legnagyobb hadsereggel rendelkező nagyhatalom közül.

RÖVIDÍTÉSEK

AFA	Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Kriegsarchiv, Feldakten, Alte Feldakten
AFA Stand und Dienstabellen	AFA Stand- und Dienstabellen (Teilbestand)
AFA Ordres de Bataille	AFA Ordres de Bataille (Teilbestand)
A hadművészet 1974.	A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. A bevezető tanulmányt írta: <i>Rázsó Gyula</i> . Budapest, 1974.
<i>Alombert – Colin</i> 1902.	<i>Alombert, P.-C. – Colin, J.</i> : La campagne de 1805 en Allemagne. Tome deuxième. Paris, 1902.
<i>Angeli</i> 1896/a.	<i>Angeli, Moriz Edlen von</i> : Erzherzog Carl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator. I. Band – 1. Hälfte. Wien und Leipzig, 1896.
<i>Angeli</i> , 1897/b.	<i>Angeli, Moriz Edlen von</i> : Erzherzog Carl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator. V. Band. Wien und Leipzig, 1897.
Ausgewählte Schriften 1894/a.	Ausgewählte Schriften Weiland seiner Kaiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Vierter Band. Wien und Leipzig, 1894.
Ausgewählte 1893/b.	Ausgewählte Schriften Weiland seiner Kaiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Dritter Band. Wien und Leipzig, 1893.
<i>Bánlaki</i> 2001.	<i>Bánlaki József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 2001. (CD ROM) ¹⁵⁸
<i>Broucek – Peball</i> 2000.	<i>Broucek, Peter – Peball, Kurt</i> : Geschichte der österreichischen Militäthistoriographie. Köln–Weimar–Wien, 2000.
<i>Castle</i> 2003.	<i>Castle, Ian</i> : Austerlitz 1805 The fate of empires. Osprey Publishing Campaign 101. Oxford, 2003.
<i>Chandler</i> 1966.	<i>Chandler, David</i> : The campaigns of Napoleon. London, 1966.

¹⁵⁶ Wellington hadseregének hadrendjét 1809. április 27-én 1.: http://www.napoleon-series.org/military/battles/c_britarmy5.html (készítette: *Ron McGuigan*, mentve: 2011. január 5.)

¹⁵⁷ *Ploto* 1818. Beilagen X. 28–36. o.

¹⁵⁸ A CD ROM nem tartalmazza az eredeti kötetek oldalszámait, ezért csak a fejezetekre hivatkozom.

- Chandler* 1993. *Chandler, David G.*: Jena 1806. Napoleon destroys Prussia. Osprey Publishing, Campaign 20. London, 1993.
- Clausewitz* 1857. *Clausewitz, Carl von*: Vom Kriege. Zweite Auflage. Dritter Band. Berlin, 1857.
- Clausewitz* 1917. *Clausewitz, Károly*: A háborúról. Budapest, 1917.² (Ford.: *Báró Hazai Samu*, első kiadása: Budapest, 1892.)
- Correspondance 1866. Correspondance de Napoléon Ier. Tome deux-neuvième. Paris, 1866.
- Criste* 1904. *Criste, Oskar*: Kriege unter Josef II. Wien 1904.
- Déprez* 1908. *Déprez, Eugène*: Les Volontaires nationaux (1791–1793). Paris, 1908.
- Desbrière – Sautai* 1907. *Desbrière, Édouard – Sautai, Maurice*: La Cavalerie pendant la Revolution du 14 juillet 1789 au 26 juin 1794 la crise. Paris–Nancy, 1907.
- Duffy* 2003. *Duffy, Christopher*: Sieben Jahre Krieg 1756–1763. Wien, 2003.
- Erzherzog Karl* 1806. [*Erzherzog Karl*:] Grundsätze der höhern Kriegs-Kunst für die Generäle der österreichischen Armee. Wien, 1806.¹⁵⁹
- Erzherzog Karl* 1893/a. [*Erzherzog Karl*:] Beiträge zum praktischen Unterrichte im Felde für die Offiziere der österreichischen Armee. In: Ausgewählte Schriften Weiland seiner Haiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Erster Band. Wien und Leipzig, 1893. 87–219. o.¹⁶⁰
- Erzherzog Karl* 1893/b. [*Erzherzog Karl*:] Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzuges von 1796 in Deutschland. I. Theil. In: Ausgewählte Schriften Weiland seiner Haiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Erster Band. Wien und Leipzig, 1893. 221–343. o.
- Erzherzog Karl* 1893/c. [*Erzherzog Karl*:] Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzuges von 1796 in Deutschland. II. Theil. In: Ausgewählte Schriften Weiland seiner Haiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Zweiter Band. Wien und Leipzig, 1893.
- Guibert* 1772/a. [*Guibert, Jacques-Antoine-Hyppolyte Comte de*:] Essai général de tactique. Tome premier. Londres, 1772.
- Guibert* 1772/b. [*Guibert, Jacques-Antoine-Hyppolyte Comte de*:] Essai général de tactique. Tome second. Londres, 1772.
- Hochedlinger* 2005. *Hochedlinger, Michael*: Erzherzog Karl und die Reform des Österreichischen Heerwesens 1801–1809. In: Kaisertum Österreich 1804–2004 Europe en armes. Wien, 2005. 38–63. o.
- Hoen* 1913. *Hoen, Maximilian Ritter von*: Befreiungskrieg 1813 und 1814. Einzellidarstellungen der entscheidenden Kriegsergebnisse. Band V. Feldzug von Leipzig. Wien 1913.
- Hoen – Kerchnawe* 1910. *Hoen, Maximilian Ritter von – Kerchnawe, Hugo*: Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg 1809. IV. Band. Aspern. Wien, 1910.
- Hoen – Veltzé* 1908. *Hoen, Maximilian Ritter von – Veltzé, Alois*: Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg 1809. II. Band. Italien. Wien, 1908.
- Hollins* 2000. *Hollins, David*: Marengo 1800 Napoleon's day of fate. Osprey Publishing, Campaign 70. Oxford, 2000.

¹⁵⁹ Károly főherceg válogatott írásai között lásd: [*Erzherzog Karl*:] Beiträge zum praktischen Unterrichte im Felde für die Offiziere der österreichischen Armee. In: Ausgewählte Schriften Weiland seiner Haiserlichen Hoheit des Erzherzogs Carl von Oesterreich. Erster Band. Wien und Leipzig, 1893. 1–85. o.; magyarul részlete: A hadművészet 1974. 486–506. o.

¹⁶⁰ A „Beiträge” eredetileg 1806 és 1813 között nyolc füzetben jelent meg, amelyből 1825-ben kétkötetes kiadványt szerkesztettek. A válogatott írásaiban közölt kiadást használtam.

- Hollins* 2004. *Hollins, David*: Austrian Commanders of the Napoleonic Wars 1792–1815. Osprey Publishing, Elite 101. Oxford, 2004.
- Horsetzky* 1905. *Horsetzky, Adolf von*: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Wien, 1905.⁷
- Horstenau* 1913. *Horstenau, Edmund Glaise von*: Befreiungskrieg 1813 und 1814. Einzeldarstellungen der entscheidenden Kriegsereignisse. Band III. Feldzug von Dresden. Wien, 1913.
- Höpfner* 1850. *Höpfner, Eduard v.*: Der Krieg von 1806 und 1807. Erster Theil. Erster Band. Berlin, 1850.
- Jomini* 1819. *Jomini, [Antoine Henri, Baron de]*: Histoire critique et militaire des guerres de la Revolution. Tome Troisième. Paris, 1819.
- Jomini* 1820. *Jomini, [Antoine Henri, Baron de]*: Histoire critique et militaire des guerres de la Revolution. Tome Cinquième. Paris, 1820.
- Jomini* 1838/a. *Jomini, [Antoine-Henri] Baron de*: Précis de l'art de la guerre. Ire partie. Paris, 1838.¹⁶¹
- Jomini* 1838/b. *Jomini, [Antoine-Henri] Baron de*: Précis de l'art de la guerre. IIe partie. Paris, 1838.
- Jomini* 1862. *Jomini, [Antoine-Henri] Baron de*: The art of war. Philadelphia, 1862.¹⁶²
- Jomini* 1881. *Jomini, [Antoine-Henri Baron de]*: Abriss der Kriegskunst. Berlin, 1881.¹⁶³
- Kocsis* 1985. Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból. Szerk.: *Dr. Kocsis Bernát*. Budapest, 1985.
- Kriege* 1905/a. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg gegen die französische Revolution 1792–1797. I. Band. Einleitung. Wien, 1905.
- Kriege* 1905/b. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg gegen die französische Revolution 1792–1797. II. Band. Feldzug 1792. Wien 1905.
- Lloyd* 1781. *Lloyd, [Henry Humphrey Evans:]* Continuation of the history of the late war in Germany, between the King of Prussia, and the Empress of Germany and her allies, Part II. London, 1781.¹⁶⁴
- Mayerhoffer – Criste* 1907. *Mayerhoffer von Vedropolje, Eberhard – Criste, Oskar*: Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg 1809. I. Band. Regensburg. Wien, 1907.
- Mem* Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Kriegsarchiv, Feldakten, Kriegswissenschaftliche Mémoires
- Nagy-L.* 2006. *Nagy-L. István*: A Belasó-Ausztriai Hadsereg és a főparancsnokság kérdése. Pápai Múzeumi Értesítő, 11. Pápa, 2006. 265–283. o.

¹⁶¹ Jomini munkáját teljes egészében nem fordították le magyar nyelvre. Első részleges fordítása (*Jomini: A hadviselés alapelveiről. Szemelvények a XIX. századi burzsoá katonai teoretikusainak és szakíróinak műveiből* I. Szerk.: *dr. Ólvedi Ignác*. Oroszból ford.: *Németh Gyula*. ZMKA Belső kiadvány. Budapest, 1973.) nem az eredeti kiadást, hanem az orosz fordítást (!) használta, ezért nem tekinthetjük megbízhatónak. A második, *Perjés Géza* kiváló fordítása is csak részleteket tartalmaz a második francia kiadás alapján: A hadművészet 1974. 568–622. o.; ugyanezen szöveg a fordító megjelölése nélkül: *Kocsis* 1985. 271–322. o.

¹⁶² Jomini első angol nyelvű fordítása, kiadása óta számos kiadást megért. Nyelvhaznátát modernizálva, de az eredeti fordítást felhasználva legújabb kiadása: *Jomini, Antoine Henri de*: The art of war. Rockville, 2007.

¹⁶³ Az angolhoz hasonlóan máig az első 1881-es, Boguslawski-féle fordítás modernizált változatát használják, legújabb kiadása: *Jomini, Antoine Henri*: Abriss der Kriegskunst. Zürich, 2009.

¹⁶⁴ A kötet első kiadása a szerző nevének feltüntetése nélkül „Vol. I.” kötetmegjelöléssel 1766-ban Londonban jelent meg.

- Napoléon* 1823/a. *Napoléon*: Dix sept notes sur l'ouvrage intitulé: Considérations sur l'art de la guerre. Notes I.–VI. In: *Montholon, [Charles Tristan] Comte de*: Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits a Sainte-Hélène. Tome Premier. Francfort sur le Mein, 1823. 185–246. o.¹⁶⁵
- Napoléon* 1823/b. *Napoléon*: Dix sept notes sur l'ouvrage intitulé: Considérations sur l'art de la guerre. Notes VII–XVIII. In: *Montholon, [Charles Tristan] Comte de*: Mémoires pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits a Sainte-Hélène. Tome Deuxième. Paris-Berlin–Francfort s. l. M., 1823.; Notes VII–XVIII.: 1–163. o.
- Napoléon* 1823/c. *Napoléon*: Seventeen notes On the Work intituled „Considerations ont he Art of War;” printed at Paris in 1816. Note I–VI. In: *Montholon, [Charles Tristan] Count de*: Momoirs of the History of France during the reign of Napoleon. Historical Miscellanies. Vol. I. London, 1823. 233–306. o.
- Napoléon* 1823/d. *Napoléon*: Seventeen notes On the Work intituled „Considerations ont he Art of War;” printed at Paris in 1816. Note VII–XVIII. In: *Montholon, [Charles Tristan] Count de*: Momoirs of the History of France during the reign of Napoleon. Historical Miscellanies. Vol. II. London, 1823. 1–195. o.
- Napoléon* 1823/e. *Napoléon*: Siebzehn Anmerkungen zu dem Werke: Betrachtungen über die Kriegskunst, vom General Rogniat. I–VI. In: *Montholon, [Charles Tristan Marquis de:]* Denkwürdigkeiten zur Geschichte Frankreichs unter Napoleon. Erster Theil. Berlin, 1823. 141–198. o.
- Napoléon* 1823/f. *Napoléon*: Siebzehn Anmerkungen zu dem Werke: Betrachtungen über die Kriegskunst, vom General Rogniat. VII–XVIII. In: *Montholon, [Charles Tristan Marquis de:]* Denkwürdigkeiten zur Geschichte Frankreichs unter Napoleon. Zweiter Theil. Berlin, 1823. 1–132. o.
- Ploto* 1818. *Ploto, Carl von*: Krieg des verbündeten Europa gegen Frankreich im Jahre 1815. Berlin, 1818.
- Porth* 1877. *Porth*: Schlacht bei Neerwinden 18. März 1793. *Mitteilungen des k. k. Kriegsarchivs*, 1877. 329–382.
- Rauchensteiner* 1994. *Rauchensteiner, Manfred*: Die Schlacht von Aspern am 21. und 22. Mai 1809. Militärgeschichtliche Schriftenreihe, Heft 11. Wien, 1994.⁵
- Rauchensteiner* 1997. *Rauchensteiner, Manfred*: Die Schlacht bei Deutsch Wagram am 5. und 6. Juli 1809. Militärgeschichtliche Schriftenreihe Heft 36. Wien, 1997.⁴
- Schels* 1820. *Schels, J. B.*: Der Feldzug der kaiserlich-österreichischen und der alliirten Armeen in den Niederlanden im Jahre 1794. Dritter Abschnitt. 3. *Oesterreichische Militärische Zeitschrift*, 1820. Erster Band. 3–61. o.¹⁶⁶
- Tóth-Barbalics* 2002. *Tóth-Barbalics Veronika*: Sok hűhó Münchenért (Harc a bajor örökség körül 1778–79-ben). *Sic Itur ad Astra*, 2002/2–3 85–149. o. Budapest, 2002.

¹⁶⁵ Napoléon memoárjainak Montholon által lejegyzett hat kötetét 1823-ban egyszerre három nyelven: eredetiben franciául, fordításban angolul (csak öt kötet került kiadásra) és németül adták ki. Magyarul, Perjés Géza fordításában az első nyolc megjegyzés megjelent: A hadművészet 1974. 392–462. o.; Rogniat eredeti szövegeinek idézése és a fordító megjelölése nélkül, de az előzővel megegyező szöveget közöl: *Kocsis* 1985. 31–71. o. A „tizenhét megjegyzés” első hat megjegyzése az első kötet végén, a hetedikől tizennyolcadik (összegzés) megjegyzések a második kötet elején találhatóak. A jegyzetekben mind a négy kiadott nyelv köteteire hivatkozom.

¹⁶⁶ Schels munkája nyolc részben látott napvilágot 1818 és 1820 között, a hivatkozott a hatodik rész.

- Welden* 1870. *Welden, Ludwig Freiherr von*: Der Feldzug der Oesterreicher gegen Rußland im Jahre 1812. Wien, 1870.
- Wlaschütz* 1913. *Wlaschütz, Wilhelm*: Befreiungskrieg 1813 und 1814. Einzeldarstellungen der entscheidenden Kriegsereignisse. Band II. Österreichs entscheidendes Machtaufgebot 1813. Wien 1913.
- Zachar* 1990. *Zachar József*. Csatak, hadvezérek, katonák a XVIII. században. Budapest, 1990.
- Zivkovic* 1976. *Zivkovic, Georg*: Alt-Österreichs Heerführer. [Wien, 1976.] Kézirat a Kriegsarchiv könyvtárában, II-61456 jelzet alatt.

István Nagy-L.

THE LARGE-UNIT ORGANISATION OF THE IMPERIAL AND ROYAL ARMY 1765–1815

Summary

The Imperial and Royal Army had two major reform periods between 1765 and 1815. During the first period, marked by the names of Joseph II and General Lacy, the total unification of the army's units was achieved, and conscription system was introduced in the Hereditary Lands. The second period, lead by Archduke Charles, saw the transformation of the army's operational system, and introduced a new warfare.

Parallel with the reforms, the large-unit system of the army was also reorganised, and this process can be divided into three periods. The first period was the time of line formation, lasting until the end of the anti-Ottoman wars. In this system the supra-unit organisation of the army was characterised by the schematism of line formation. The army generally marched and lined up for battle in one block, the formations commanded by the generals were part of the battle array only.

The first three Coalition Wars were a time of transition. Changes in French warfare forced the till-then one and only operational unit to break up to several parts, thus urging the slow transformation of the large-unit organisation of the army. This process did not have a schedule yet and was not without dead-ends. The development of advance guard played a major role in this transformation.

Arduke Charles's last reform in 1809 was the integration of the army into permanent corps with precisely designed organisation. This step considerably increased the efficiency of the army, played a major role in the victories of 1809, and became the base of further development.

The Imperial and Royal Army transformed its operational system and large-unit organisation parallel with other European armies. It did not copied the French example, but adapted to its own character. The paper examines this adaptation, keeping the judgement of the most eminent representatives of warfare in mind.

István Nagy-L.

ORGANISATION DES GRANDES UNITÉS DE L'ARMÉE IMPÉRIALE
ET ROYALE 1765–1815

Resumé

L'armée impériale et royale connut deux périodes de réformes importantes entre 1765 et 1815. La première période, menée par Joseph II et le maréchal Lacy, fut caractérisée par l'unification complète des unités de l'armée et la mise en place d'un système de recrutement basé sur le recensement dans les Provinces héréditaires. Lors de la deuxième période des réformes, dirigée par l'archiduc Charles, le système tactique de l'armée fut transformé avec la mise en œuvre de la tactique de la colonne d'attaque.

Parallèlement aux réformes, l'organisation des grandes unités de l'armée se transforma en trois étapes. La première fut l'époque de la tactique de la ligne de file qui dura jusqu'à la fin des guerres turques : l'organisation des grandes unités de l'armée fut alors déterminée par le caractère schématique de l'ordre de bataille en ligne de file. En général, l'armée marcha et se déploya en un seul bloc, les formations commandées par les généraux ne constituèrent qu'une partie de l'ordre de bataille.

Les trois premières guerres de coalition formèrent une période de transition. L'évolution de l'art militaire français provoqua la décomposition de l'unité d'opération militaire jusqu'alors unique et, de ce fait, la réorganisation lente et sinueuse des grandes unités de l'armée dans laquelle le développement de l'avant-garde joua un rôle déterminant.

En 1809, la dernière réforme de l'archiduc Charles divisa l'armée en corps d'armée permanents dont l'organisation fut définie de façon précise, ce qui améliora considérablement l'efficacité de l'armée, joua un rôle majeur dans les victoires de 1809 et jeta les bases des développements futurs.

L'armée impériale et royale transforma son système d'opérations militaires et l'organisation de ses grandes unités en même temps que les armées européennes. Toutefois le modèle français ne fut pas copié, mais adapté. L'étude examine en effet cette adaptation à la lumière de l'avis de figures illustres de la science militaire.

István Nagy-L.

DIE ORGANISATION DER HÖHEREN EINHEIT DER KAISERLICH-
KÖNIGLICHEN ARMEE
1765–1815

Resümee

Die kaiserlich-königliche Armee erlebte in der Zeit zwischen 1765 und 1815 zwei bedeutende Reformperioden. Im Laufe der ersten Periode, die durch die Namen Josephs II. und des Generals Lacy gekennzeichnet ist, wurde die vollständige Vereinheitlichung der Armeeeinheiten erzielt. Zudem wurde in den Erbländern das auf Zusammenschreibung basierende Heeresergänzungssystem eingeführt. Die zweite Periode wurde von Erzherzog Karl geleitet. Dies bedeutete die Umgestaltung des taktischen Systems der Armee, die Einführung der Kolonnen-Stürmer-Taktik.

Parallel zu den Reformen wurde auch die Organisation der höheren Einheit der Armee umgestaltet, wobei sich drei Zeitabschnitte unterscheiden lassen. Die erste Periode, die bis zum Ende des Türkenkrieges dauerte, war die Zeit der Lineartaktik. In diesem System wurde die Organisation

der Armee über der Einheitsebene vom schematischen Charakter der Lineartaktik bestimmt. Die Armee marschierte und stellte sich im Allgemeinen in einem Block zur Schlacht auf; die von den Generälen kommandierten Formationen bildeten lediglich einen Teil der Schlachtordnung.

Die ersten drei Koalitionskriege bildeten eine Übergangsphase. Die Veränderungen der französischen Kampfkunst zwangen heraus, dass die bis dato einzige Operationseinheit auf mehrere Teile zerfiel und sich die – damals noch nicht programmatische – Organisation der höheren Einheit der Armee langsam und nicht ohne Sackgassen veränderte. Dabei spielte die Entwicklung der Vorhut eine bestimmende Rolle.

Erzherzog Karl teilte im Jahre 1809 – als letzte Reform seinerseits – die Armee in ständige Korps mit genau ausgearbeiteter Organisation. Dies erhöhte die Effizienz der Armee in bedeutendem Maße, spielte bei den Erfolgen im Jahre 1809 eine wichtige Rolle und wurde zur Grundlage der weiteren Entwicklung.

Die kaiserlich-königliche Armee änderte ihr Operationssystem und ihre Organisation der höheren Einheit parallel zu den europäischen Armeen. Das französische Muster wurde nicht kopiert, sondern maßgeschneidert adaptiert. Die Studie untersucht die Adaptation, wobei sie sich die Meinung der hervorragendsten Vertreter der Militärwissenschaft als Maßstab vor Augen hält.

НАДЬ Л. ИШТВАН

ШТАТНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЪЕДИНЕНИЙ ИМПЕРАТОРСКОЙ КОРОЛЕВСКОЙ АРМИИ

Резюме

Императорская королевская армия в период с 1765 по 1815 годы пережила два значительных периода реформ. В первый период, связанный с именем Иосифа II и генерала Лаца в армии была осуществлена полная унификация воинских частей, а в закрепленных навечно за Венгрией провинциях была введена система пополнения армии посредством переписи населения. Вторым периодом реформ руководил эрц-герцог Карол, что было связано с введением способа колонна-боец.

Параллельно с реформами была преобразована также штатная организация соединений армии, которую можно разбить на три периода. Первый период – эпоха линейной тактики – длился до конца турецкой войны. В этой системе была установлена штатная организация армии выше звена части. Она характеризовалась схематичностью линейного боевого порядка. Армия, как правило, маршировала (передвигалась) и выстраивалась на поле боя в одной единственной колонне. Формирования, которыми командовали генералы, составляли лишь часть боевого порядка (строя)

Первые три коалиционные войны явились переходным периодом. Изменения во французском военном искусстве вынудили разбить единственную до сих пор оперативную часть на несколько составных частей. И таким образом привели к медленному преобразованию армии – пока еще не согласно программе и не свободного от некоторых тупиковых форм – однако совершенствование авангардной обороны играло определяющую роль.

Реформы эрц-герцога Карла 1809 года в последнюю очередь коснулись армии, которая была разделена на корпуса с точно разработанной, постоянной штатной организацией. Это значительно увеличило эффективность армии, сыграло серьезную роль в боевых успехах, достигнутых в 1809 году, и послужило основой для дальнейшего развития.

Императорская королевская армия параллельно с европейскими армиями преобразовала свою оперативную систему и боевую организацию соединений. Французский пример был не скопирован, а адаптирован к собственным потребностям. Автор статьи анализирует эту адаптацию, учитывая при этом мнение наиболее уважаемых представителей военной науки.

PERCZEL MÓR AZ EMIGRÁCIÓBAN

Törökország

1849. augusztus 13-án délután, a világosi fegyverletétel óráiban Orsovánál, a Duna mentén egy néhány lovasból álló kis csapat lépte át Magyarország határát. Élükön Perczel Mór tábornok és öccse, Perczel Miklós ezredes haladt. A hazájuktól búcsút vevő honvédek még nem tudtak arról, hogy Kossuth Lajos két nappal korábban teljhatalommal ruházta fel Görgei Artúr tábornokot, és nem értesültek a fegyverletétel hírérl sem. A nem egészen egy éve kirobbant magyar szabadságharc kimenetele felől azonban az előző hetek eseményeinek ismeretében nem voltak kételyeik.¹

Kossuth július 29-én Szegeden leváltotta Perczel Mórt a közép-tiszai hadsereg éléről, pedig korábban fővezérré történő kinevezését is fontolgatta. A leváltás oka az volt, hogy Perczel botrányos jelenetet rendezett az aznapi összevont miniszter- és haditanácson. A harmincnyolcadik évében járó tábornok dühét az váltotta ki, hogy öccsét, Miklóst a kormány az aradi várparancsnoki tisztségről való lemondásra kényszerítette, mert súlyos hatásköri vitába keveredett a vár főfelügyelőjével, Damjanich János tábornokkal.² A következő napokban az osztrák és orosz erők támadásától szorongatott honvédseregek egyre reménytelenebb helyzetbe kerültek, ezért a Perczel-testvérek augusztus 5-én Aradon búcsút vettek feleségeiktől, majd Törökország felé indultak.³

Ekkor már Aradon volt a kormány székhelye, mert Szeged három nappal korábban a császári erők kezére került, és a Julius Haynau táborszernagy vezette osztrák sereg éppen augusztus 5-én mért Szőregnél vereséget a Henryk Dembiński altábornagy parancsnoksága alatt álló magyar főerőkre. A kormány még aznap megkezdte a bankjegynyomda, a fegyvergyár, valamint a hadszer- és ruházati raktárak átszállítását Aradról délebbre, a Temes partján fekvő Lugosra.

A Perczel-testvérek, akik az augusztus 5-éről 6-ára virradó éjszakát egy Maros menti fogadó nyitott fészere alatt töltötték, szemtanúi voltak a szőregi vereséget követő menekülésnek. „Egyes csapatok különféle ezredekből, málhás szekerek mindennemű hadikészlettel, utóbb a bankoprés gépeivel rakott kocsik, mind kétségbeesett sietséggel rohan a híd

¹ *Imrefi [Makay Sándor]: A magyar menekültek Törökországban: ismeretlen adatok az 1849-ki emigratio történetéhez.* Pest, 1850. 8–9. o.; *Perczel Miklós 1848/49-es honvéd ezredes: Naplóm az emigrációból.* I–II. köt. Szerk.: *Závodszy Géza.* Budapest, 1977–1979. (A továbbiakban: *Perczel: Naplóm I–II.*) I. 28–29. o.; A nyomtatásban megjelent mű válogatás, az eredeti kézirat lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban OSzK Kt.) Quart. Hung. 3185. A továbbiakban a kéziratári jelzetre csak azokban az esetekben hivatkozunk, ha nyomtatásban meg nem jelent részről van szó. A válogatás szempontjainak kritikáját lásd: *Hermann Róbert: Bevezetés a történeti delfinológiába, avagy Mészáros Lázár emlékiratainak kiadása. Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: *HK*), 2008/3–4. 551–552. o.

² *Csikány Tamás: Arad az 1848/49-es szabadságharcban.* In: *Az aradi vár története.* Budapest, 1998. 150–151. o.; *Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei.* Budapest, 2007. 319. o.

³ *Perczel: Naplóm I.* 19. o.

felé. Irtózatos látvány! Most egymásba tódulva megtorlódik a roppant tömeg, átkozódás, szidás, asszonyok, gyermekek sikoltása, sírása tölti meg a levegőt, itt-ott egy-egy kocsi fordul föl, és mindenestől dül a vízbe, senki sem ügyel rá, senki sem nyújt mentő kezet, mindenki csak át iparkodik, mert már nem messze az orosz sereg. A keskeny pontonhíd majd lerokkad a temérdek kocsi hosszú sorának terhe alatt” – jegyezte fel naplójába Perczel Miklós.⁴

Augusztus 8-án a Temesvár közelében található Rékason az Erdélyből érkező Józef Bem altábornagy látogatta meg Perczel Mórt. Bem, akit Kossuth előzőleg a honvédcsapatok fővezérévé nevezett ki, felkérte Perczel tábornokot, hogy egy hadtest élén vegyen részt a további hadműveletekben. Perczel a hadtest vezényletét nem vállalta el, de segítségét ajánlva Bemnek kész volt részt venni a harcokban. Bem serege másnap egyesült Dembiński Temesvár felé hátráló csapataival, és megtámadta a Haynau vezette császáriakat. A honvéd főszereg széthullását eredményező vereség után a két Perczel kíséretével együtt folytatta útját Törökország felé, így érkezett meg augusztus 13-án Lugos, Karánsebes, Szlatina, Mehádia és Herkulesfürdő érintésével Orsovára.⁵

Perczel Mór és társai Orsovát elhagyva három napig semleges határterületen tábo-roztak, a szabad ég alatt. Az augusztusi hőséget a Dunában való fürdással enyhítették, és közben feszülten várták a híreket. Mielőtt Törökország földjére menekültek volna, biztos értesülést akartak szerezni a szabadságharc lezárultáról. Ugyanakkor meg akarták tudni azt is, hogyan bánnának velük a török hatóságok. A hazából napról napra több menekült érkezett, akik hírt hoztak Kossuth lemondásáról és a főhatalmat átvevő Görgei fegyverletételi szándékairól. A török határőr sereg tisztjei pedig felkeresték Perczel tábornokot, szívélyesen felajánlották neki szolgálatukat, és biztosították őt a szultán pártfogásáról.⁶

Augusztus 16-án Perczel Mór és kísérete török területre ment. Noha a határőröktől kapott ígérek meglehetősen bizonytalanok voltak, annyit azért nyilvánvalóvá tettek, hogy a Balkán szinte teljes területét és a Közel-Kelet jelentős részét magában foglaló, de politikai–katonai erejét tekintve már gyenge Oszmán Birodalom nem fogja ellenségként kezelni a magyar menekülőket. A Kossuth lemondásáról és Görgei terveiről szóló hírek pedig nem sok kétséget hagytak afelől, hogy a szabadságharc lényegében véget ért. A bécsi udvar megtorlással kapcsolatos szándékait még nem ismerhették a honvédek, Perczel tábornoknak azonban mindenképpen számolnia kellett azzal, hogy a hazában halálbüntetés várna rá. A meneküléssel mégsem pusztán az életét mentette, hanem számos honfitársához hasonlóan a szabadságharc újrakezdésének lehetőségét is biztosítani remélte ezzel a lépésével.

A török katonák a határátlépés napján a havasalföldi Turnu-Severin „vesztglőintézetébe” kísérték a magyar menekülteket, mivel a járványok terjedése elleni védekezésnek a korban szokásos módja, a néhány napig történő elkülönítés alól ők sem mentesülhettek. Perczelék érkezésekor már itt tartózkodott Dembiński és a Szemere-kormány külügyi-

⁴ *Perczel*: Naplóm I. 19–20. o.

⁵ *Perczel*: Naplóm I. 21–28. o.

⁶ *Perczel*: Naplóm I. 28–30. o.; *Egressy Gábor* törökországi naplója: 1849–1850. Pest, 1851. 12. o. (A nyomtatott szöveggel nem teljesen egyező kézirat: OSzK Kt. Fol. Hung. 1227. *Egressy Gábor*: Törökországi emléklapok. 1849/50. 18.); *Imrefi*: i. m. 12. o.; *L. K. [Lázár Kálmán]*: Magyar menekvők Törökföldön. Kolozsvár, 1850. 12–13. o.

nisztere, Batthyány Kázmér gróf is, augusztus 18-án pedig megérkezett Kossuth Lajos. Ugyanezen a napon egy román hivatalnok meghozta a világosi fegyverletétel híret.⁷

Turnu-Severinből a török katonák augusztus 21-én a Duna mentén Kalafat városába kísérték Perczeléket és harcostársaikát, majd onnan hajóval a szemközti parton, bolgár területen fekvő Vidinbe vitték őket. A nagy erődítménnyel és számos mecsettel büszkélkedő városban a pasa fogadta a legtekintélyesebb menekülteket – köztük a Perczel-testvéreket –, majd egy belvárosi fogadóban szállásolta el őket. A magyar, valamint a szabadságharcban részt vevő lengyel és olasz menekültek, továbbá a velük lévő családtagjaik száma szeptember elejére összesen valamivel ötezer fölé nőtt.⁸ Többségük Vidin mellett, sátortáborban lakott, borzasztó körülmények közt, az éhhalál és a kolera fenyegető árnyékában. Irigykedve gondoltak a várnegyedben elszállásolt vezetőkre, akik viszont korántsem voltak elégedettek koszos, bűdös és éjszakánként a kóbor kutyák ugatásától hangos lakhelyükkel.⁹

A Perczel-testvéreket azonban, ahogyan valószínűleg a szabadságharc többi menekülésre kényszerült vezetőjét is, a testi kényelmetlenségeknél jobban nyomasztotta a szabadságharc vereségének közeli, tragikus élménye, a hazában hagyott szeretteik sorsa iránti aggodás és jövőjük bizonytalansága. A török hivatalnokok viselkedése sajátos kettőséget mutatott. Egyfelől igyekeztek szívélyes vendéglátónak mutatkozni, tiszteletükről és együttérzésükről biztosították a menekültek vezetőit, másfelől viszont nem hagytak kétséget afelől, hogy „vendégeik” foglyok. A menekültek az Isztambulból hetente egyszer érkező hírekből szeptember elején tudomást szereztek arról, hogy Ausztria és Oroszország

⁷ *Perczel*: Naplóm I. 30–35. o.; *Egressy*: i. m. 17–18. o.; *Imrefi*: i. m. 15–16. o.; *L. K.*: i. m. 27–28. o. Vö.: *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927. I. köt. 34–35. o.; *Csorba György*: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. *HK*, 1999/2. 2. o.

⁸ Makay Sándor, aki a szabadságharc idején Krassó-Szörény megye alispánja volt és 1849 augusztusában Törökországba menekült, majd hamarosan visszatért Magyarországra, Imrefi álmében 1850-ben Pesten jelentette meg törökországi naplóját. Ebben 1849. szeptember elejére vonatkozóan a következő adatokat közölte a menekültek számát illetően: 3400 magyar honvéd, 40 polgári személy, 60 nő, 800 lengyel, 500 német (?), 400 olasz (összesen: 5200 fő). (*Imrefi*: i. m. 50. o.) A szabadságharc idején Bem seregében harcoló, majd szintén Törökországba emigráló Veress Sándor 1878-ban megjelent könyvében nagyjából ugyanerre az időpontra 3341 magyar honvédet, 231 polgári személyt, 114 nőt és gyermeket, 1200 lengyelt és 700 olaszt említ (összesen: 5586 fő). (*Veress Sándor*: A magyar emigratio a Keleten. Budapest, 1878. I. köt. 128. o.) Az isztambuli angol követ, Stratford Canning 1849. szeptember 25-én kelt jelentésében azt állította, hogy 3615 magyar, 738 lengyel és 493 olasz tartózkodik a vidini táborban (összesen: 4846 fő, ez azonban nem biztos, hogy tartalmazza a családtagok létszámát). (*Csorba Gy.*: i. m. 3. o.) Az adatok ellenőrzését a hivatalos névjegyzék hiányán kívül az is nehezíti, hogy a menekültek száma napról napra változott. Egyfelől folyamatosan érkeztek újabb menekültek, másfelől sokan megszöktek a táborból, illetve több százán meghaltak az éhség és a kolera következtében a vidini tartózkodás idején. További források szerint az osztrák agitáció következtében 2732 vagy 2760 magyar hazatért októberben (*Csorba Gy.*: i. m. 4. o.; *Perczel*: Naplóm I. 51. o.). Később a Sumlában tartózkodó magyarok létszáma 492 fő volt (*Hajnal*: i. m. I. 679–683. o. A sumlai magyar emigráció névjegyzéke). Figyelembe véve az időközben elszöktek és elhunytak, valamint az olasz és a lengyel légió tagjainak létszámát, hihetőnek tűnik, hogy szeptember elején valamivel több mint 5000 menekült tartózkodott Vidinben.

⁹ *Perczel*: Naplóm I. 35–40. o.; *Imrefi*: i. m. 50–53. o.; *L. K.*: i. m. 35–37. o.; *Kinizsi István*: A „Sánta Huszár” naplója. Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből. Veress Endre nyomán s. a. r., előszó, jegyzetek: *Sebestyén Mihály*. Marosvásárhely, 1999. 21–25. o.

kiadatásukat követeli a szultántól és a kormánytól, akik ezt megtagadták, noha a szultáni tanács többsége ennek ellenkezőjét javasolta.¹⁰

A bécsi és a szentpétervári vezetés már a világosi fegyverletételt követő napokban az isztambuli kormány tudára adta, hogy a XVIII. században vívott osztrák–török, illetve orosz–török háborúkat lezáró békeszerződések értelmében elvárja a menekültek kiadását. A törökök tartottak az oroszok fegyveres támadásától, és ennek szerepe volt abban, hogy a menekülteket a Duna jobb partjára vitték, majd seregeket vontak össze Vidin körül. Európa két vezető hatalma, Anglia és Franciaország ugyanakkor ellenezte a kiadást, és katonai segítséget helyezett kilátásba a törököknek az osztrák és orosz háborús fenyegetésekkel szemben. Lord Henry Palmerston angol külügyminiszter és Louis Napoléon francia köztársasági elnök, akik korábban nem ismerték el a független Magyarországot és nem támogatták annak szabadságharcát, hazájuk közvéleményének nyomására igyekeztek legalább mérsékelni a magyarokkal szembeni megtorlást.¹¹

A jövővel kapcsolatos bizonytalanságot tovább erősítette az a levél, amelyet Kossuth szeptember 19-én kapott Isztambulból Andrassy Gyulától, és amelynek tartalmát menekülttársaival is megosztotta. A fiatal gróf, akit a kormányzó még 1849 májusában bízott meg a független Magyarország keleti képviselésével, világossá tette, hogy a nemzetközi diplomácia, illetve a török belpolitika küzdelmeinek eredménye egyelőre nem jósolható meg. Ugyanakkor tolmácsolta a török vezetés ajánlatát: aki iszlám hitre tér, a szultán alattvalójaként minden körülmények közt védelmet élvez.¹²

A török ajánlatot a menekültek többsége megütközéssel fogadta. Az ő szemükben a keresztény vallás elhagyása nemcsak hitük, de hazájuk megtagadását is jelentette. Aki iszlám vallásra tért, az korabeli kifejezéssel élve „törökké lett”. Perczel Miklós a következőket jegyezte fel naplójába: „Móric és én legelől elhatározottan kijelentettük, hogy bármi vár is ránk, múltunkat ily gyávaságot áruló tettel nem fogjuk beszennyezni”. Hasonlóképpen gondolkodott a kérdésről Kossuth, Mészáros, Dembiński és Batthyány Kázmér is.¹³

Nem mindenki utasította el azonban az ajánlatot, ami nemcsak menekvést ígért az átérőknek, de a tiszteknek a török seregben történő alkalmazást is. Ez utóbbi azért lehetett különösen fontos, mert már ekkor sokan számoltak az orosz–török háború kirobbanásának lehetőségével, amelyhez a „casus bellit” akár a magyar, lengyel és olasz menekültek sorsa körül kialakult vita is megeremthette volna. Ennek ismeretében érthető meg a Magyarországról augusztus végén súlyos sérülésekkel Vidinbe érkező Bem döntése az iszlám hitre való áttérésről. Őt ráadásul lengyel származása és az 1830–31. évi lengyel szabadságharcban való részvétele miatt különösen fenyegette az oroszok követelése. Hozzá hasonlóan cselekedett még nagyjából háromszáz menekült. A renegátokat hamarosan török laktanyába vitték, és a rangjuknak megfelelő zsoldot utaltak ki számukra.¹⁴

¹⁰ Perczel: Naplóm I. 42. o.

¹¹ Hajnal: i. m. I. 133–181. o.; Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Budapest, 1984. 32. o.; Csorba Gy.: i. m. 3–4. o. Az oroszok az 1774-es kücsük-kajnardzsi, az osztrákok pedig az 1718-as pozsareváci, valamint az 1739-es belgrádi békére hivatkoztak a kiadás követelésekor.

¹² Hajnal: i. m. 468–470. o. Andrassy–Kossuth, 1850. szeptember 11.; Perczel: Naplóm I. 43–45. o. Vö.: Hajnal: i. m. 182. o.; Lukács: i. m. 33. o.; Csorba Gy.: i. m. 3–4. o.

¹³ Perczel: Naplóm I. 46. o.; Mészáros Lázár Törökországi naplója, 1849–1850. Szerk.: Ács Tibor. A török–magyar szótárt gondozta: Dobrovits Mihály. Budapest, 1999. (A továbbiakban: Mészáros: Napló.) 31. o.

¹⁴ Perczel: Naplóm I. 46. o. Vö.: Hajnal: i. m. 134–153. o.; Lukács: i. m. 33. o.

Kossuth élesen támadta Bemet és a többi áttérőt. A volt kormányzó nemcsak erkölcsi, de politikai kérdésként is kezelte az ügyet, mert a várható háborúra tekintettel fontosnak tartotta az emigráció egységének fenntartását.¹⁵ A menekültek egységét azonban hamarosan sokkal jelentősebb mértékben kezdte ki egy másik esemény. A bécsi kormányzat előbb titkos ügynökein, majd a Vidinbe küldött Franz von Hauslab tábornokon keresztül igyekezett hazatérésre ösztönözni a menekülteket. Hauslab október 12. és 21. között tartózkodott a Duna-parti bolgár városban, és a közkatonáknak amnesztiát ígérve toborozta a hazájukba visszatérni kívánókat, akiknek azonban otthon kényszersorozás alá kellett vetniük magukat. A tisztek csak akkor számíthattak amnesztiára, ha „nem követtek el bűnt az uralkodóház ellen,” és ők is közkatonaként kellett, hogy beálljanak a császári seregbe. Az osztrák tábornok törekvései elsősorban az amúgy is nyomorúságos körülmények között tengődő alacsonyabb rangú menekültek körében jártak nagy sikerrel.

Perczel Mór – a többi magas rangú menekülthez hasonlóan – természetesen nem gondolhatott a hazatérésre, bármennyire is aggasztotta otthon hagyott családtagjai, különösen felesége és három kisgyermek sorsa. Ugyanakkor Kossuthal ellentétben nem ítélte el azokat, akik a Magyarországra való visszaút mellett döntöttek, mert elfogadta személyes indokaikat és mert valószínűtlennek tartotta, hogy törökországi fogságuk alatt lehetőségük nyílik a háború újrakezdésére. Hauslabnak végül nagyjából háromezer embert sikerült rábírnia a Magyarországra való visszatérésre.¹⁶ Néhány tiszt kivételével még az sem tántorította el szándékuktól a hazatérőket, hogy október 18-án biztos értesüléseket szereztek az október 6-án Aradon és Pesten történt kivégzésekről.¹⁷

A tragikus hír a korábbiaknál is fájdalmasabbá tette azt a legtöbb menekültet állandóan gyötrő kérdést, hogy mi vezetett a szabadságharc vereségéhez. Kossuth szeptember 12-én írt, *A követekhez és politikai agensekhez Angol- és Franciaországban* címet viselő emlékiratában, mely vidini levélként vált ismertté, Görgei árulását nevezte a vereség fő okának. Perczel már a szabadságharc alatt árulónak tartotta Görgeit, akit legfőbb vetélytársának tekintett. Azonban legalább ennyire hibáztatta a vereségért azokat, akik rossz döntéseikkel lehetővé tették Görgei szándékainak érvényesülését és őt háttérbe szorították. Vallásos hittel hitt abban, hogy ő az Úr kiválasztottja, aki megmenthette volna a hazát, ezért mellőzését az egész nemzet ellen elkövetett bűnnek tekintette. Indulatos természetéből adódóan már a forradalom és szabadságharc idején is mindent elsőprő szenvedéllyel támadta 1848–49 több politikai és katonai vezetőjét, különösen Kossuthot, és a vereség csak tovább növelte dühét, mivel beigazolódni látta jóslatait.¹⁸

Október közepén valamelyest javított a Perczel-testvérek helyzetén, hogy kíséretükkel együtt kényelmesebb szállásra költözhettek. Ekkor már majdnem három hete tudták, hogy a török kormány nem adja ki őket, mert az Oroszország megerősödésétől tartó és a tenger-szorosok hajózhatósága miatt aggódó Anglia és Franciaország egyértelmű támogatásáról

¹⁵ *Hajnal*: i. m. 486–489. o. Kossuth–Andrássy, 1849. szeptember 20.; *Veress*: i. m. I. 33–38. o. *Vö.*: *Hajnal*: i. m. 139. o.

¹⁶ *Perczel*: *Naplóm* I. 48–51. o.; *Kinižsi*: i. m. 25–29. o. *Vö.*: *Hajnal*: i. m. 154–164. o.; *Lukács*: i. m. 34. o.; *Csorba Gy.*: i. m. 4. o.

¹⁷ *Perczel*: *Naplóm* I. 50–51. o.

¹⁸ *Kosáry Domokos*: Perczel Mór feljegyzései. *Századok*, 1937/7–8. 312–317. o.; *Uő.*: A Görgey-kérdés története. Budapest, 1994. I. köt. 135. o. Szilágyi Sándor, az ifjú lapszerkesztő és történész már 1850-ben a következőket írta Perczélről: „Rögeszméje volt, hogy az ellene szőtt ármányok daczára a hazát ő mentendi meg.” *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből. Pest 1850. 55. o.

biztosította Isztambul az orosz támadás esetére. Hauslab kiküldése szintén azt jelezte, hogy a bécsi kormányzat lemondott a kiadatás követeléséről.

Ugyanakkor az is világossá vált a menekültek számára, hogy az orosz és osztrák nyomás miatt fogságuk egyelőre nem ér véget és a törökök internálni fogják őket egy, a birodalom határaitól távolabb eső helyre. Az isztambuli osztrák követ eredetileg legalább öt évre szóló internálást követelt kormánya nevében, a diplomáciai alkudozások végén azonban nem határoztak meg konkrét időtartamot, viszont Ausztria beleegyezéséhez kötötték az internáltak szabadon bocsátását.¹⁹

Bár a Perczel-testvérek arra számítottak, hogy a telet még Vidinben töltik, október 26-án a török kormány rendeletben tudatta a magyar és a lengyel menekültekkel a bolgár tartomány másik székhelyére, a Fekete-tengerhez közelebb található Sumlába való átszállításukat. Az olasz légió tagjait október végén a Dardanellák partján fekvő Gallipoliba (Gelibolu) szállították, ők a következő évben hazatérhettek Itáliába.²⁰

Október 28-án Kossuth levélben szólította fel Perczel tábornokot, hogy írja össze kísé-
rőit és másnap vegye át tőle a török kormány által neki kiutalt pénzt.²¹ A magyar menekültek – köztük a két Perczel hét kísé-
rőjével –, október 31-én, több mint kéthavi tartózkodás után elhagyták Vidint és eleinte a Duna mentén haladva, majd a Kis-Balkán-hegységen átkelve kelet felé lovagoltak. A nagyjából ötszáz menekültet²² háromszáz török katona őrizte. A vezetők, így a Perczel-testvérek is útközben elhagyták a menekültek lassabban haladó többségét, és november 21-én megérkeztek Sumlába (Sumenbe).²³

Perczelék először a gyalogsági laktanya büdös, füstös szobájában kaptak szállást, majd két hét után egy tágas, de hideg városi házba költözhetek. A két testvér két szolgálatkész kísé-
rővel és egy barátal osztotta meg lakhelyét. Az egyik kísé-
rő, egy Bereczky nevű honvéd, a Tolna megyei Kölesd jegyzőjének, a Perczel-család hívének fia volt. A másik kísé-
rő, Halász József őrnagy, aki Perczelékhez hasonlóan Tolna megyei nemesi családból származott, a szabadságharc alatt Perczel Mór mindenkori seregének főpénztárnokaként szolgált. A barát, a komáromi vár egykori erődítési igazgatója, Thaly Zsigmond alezredes csak Sumlában csatlakozott Perczelékhez. A Komárom megyei birtokos, akit Perczel valószínűleg felesége családjá révén ismert meg még a reformkorban, Komárom kapitulá-
ciója után hagyta el az országot.²⁴ Bár a komáromi kapitulánsok útlevele Hamburgba szólt, Thaly inkább úgy döntött, Törökországba szökik a Perczel-testvérek után.²⁵

¹⁹ Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. I–III. köt. Budapest, 1940–1948. I. 1–3. o.

²⁰ Perczel: Naplóm I. 50–52. o. Vö.: Hajnal: i. m. 259–269. o.; Lukács: i. m. 32–34. o.; Csorba Gy.: i. m. 4. o.; Az olasz légió szabadságharc alatti szerepéről: Pete László: Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban. Debrecen, 1999.

²¹ OSzK Kt. Fond 89/83. Kossuth–Perczel, 1849. október 28.

²² Hajnal: i. m. 679–683. o.

²³ Perczel: Naplóm I. 57–74. o.; Egressy: i. m. 81–104. o. (OSzK Kt. Fol. Hung. 1227. 157.); László Károly: Katonai életéből: napló, 1848. szeptember 25-e és 1851. szeptember 10-e között. S. a. r.: Pordán Ildikó. Budapest, 2001. 15–16. o.; Mészáros: Napló 31–32. o. Vö.: Hajnal: i. m. 259–269. o.; Lukács: i. m. 36. o.; Csorba Gy.: i. m. 4. o.

²⁴ Perczel: Naplóm I. 57., 77–78. o.; Halász életrajzi adataihoz: Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. 370. o.; Thaly életrajzi adataihoz: uo. 677. o.; Pálmány Béla – Hermann Róbert: Thaly Zsigmond. In: Az 1848–49. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk.: Pálmány Béla. Budapest, 2002. 903–905. o.

²⁵ Vö.: Jánossy: i. m. I. 407. o.²⁶ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 161. f.; Perczel: Naplóm I. 77–78. o.

Amíg az időjárás engedte, Perczelék igyekeztek minden nap kilovagolni, a tél beállta után azonban kénytelenek voltak házukba húzódva élni. Hatalmas bundákba burkolóztak, látták vendégül barátaikat, kártyáztak és kávéztak. A forradalom és szabadságharc egykori vezetői közül Kossuthal – a ritka hivatalos ügyeket leszámítva – egyáltalán nem érintkeztek, Mészárossal és Dembińskivel is csak néha-néha. Batthyány Kázmér időnként meglátogatta őket feleségével, de még a száműzetésben is igyekezett azt a távolságot megtartani tőlük, ami a mágnást a köznemesektől elválasztotta.²⁶

Perczelék mindennapjainak monotonitását eleinte csak ritkán törték meg a külvilágból érkező hírek. Ebből a szempontból is nagy eseményt jelentett Thaly november végi érkezése. A mérnökkari tiszt beszámolt Komárom ostromáról, nem titkolva meggyőződését, hogy Klapka György tábornok árulást követett el a vár átadásával.²⁷ Ugyancsak ő mesélte el, hogy Perczel Mór feleségét az osztrákok elfogták és a pozsonyi várbörtönbe zárták. A hazából történt menekülése óta ez volt az első és még hosszú hónapokig az utolsó hír, amit Perczel tábornok a családjáról kapott. Ő is, öccse is többször próbált kapcsolatba lépni otthon maradt szeretteikkel, de sikertelenül.²⁸

Az európai politika híreiről nagyjából 1849 legvégétől értesültek rendszeresen, és ebben jelentős szerepe volt a Belgrádban élő Zerffi Gusztávnak. Zerffi a reformkorban színesként, majd kormánypárti lapok újságírójaként kezdte pályafutását. A forradalom és szabadságharc idején viszont már a radikális *Der Ungarn* című újság szerkesztője lett, és 1849 első félévében a honvédseregben is szolgált számvevő századosként. Október végén még Vidinben látogatta meg Perczelt, akinek felajánlotta hogy Belgrádból hetente bulletineket, vagyis különböző európai lapok cikkei alapján készült jelentéseket küld. Perczel a felajánlást elfogadta, és nagyra becsülte a bő egy éven át, egészen 1851 januárjáig rendszeresen érkező beszámolókat, illetve Zerffinek az eseményekkel kapcsolatos véleményét is.

Zerffi akkoriban, amikor felajánlotta szolgálatát Perczelnek, az osztrák titkosrendőrség ügynöke lett. A tábornokkal való rendszeres levelezése nemcsak értékes hírekhez juttatta őt, hanem azt is lehetővé tette számára, hogy Perczel közismert Kossuth-ellenességét kihasználva erősítse az emigráción belüli széthúzást és csökkentse a volt kormányzó tekintélyét. Ugyanakkor Alexander Bach belügyminiszter 1851 elején éppen azért távolította el őt Törökországból, mert gyanúsnak találta Perczellel kialakított szoros kapcsolatát.²⁹

²⁷ Thaly 1849 szeptemberében összeesküvést szőtt a vár átadásáról tárgyaló Klapka eltávolítására. Tervei lelepleződése után letartóztatták, de Klapka eltekintett felelősségre vonásától. *Bona*: Tábornokok, i. m. 677. o.

²⁸ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 147. f., 155. f.; *Perczel*: Naplóm I. 50–52. o.

²⁹ *Perczel*: Naplóm I. 52. o. Vö.: *Frank Tibor*: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892. Budapest, 1985. 46–55., 63–66. o. Frank Tibor szerint Zerffi 1849 novemberében lett az osztrák titkosrendőrség ügynöke. Ebben az esetben a Perczelnek október végén tett ajánlatát még őszinte baráti érzelmek motiválták, vagy – ami valószínűbbnek tűnik – ügynöki tevékenységének kezdetét korábbra kell tennünk. Zerffi egy évvel később hasonló felajánlást tett Kmety György tábornoknak is, aki akkor már Ismail pasa néven, a török sereg tisztjeként Aleppóban tartózkodott. MOL R 87. 2. t. Zerffi–Kmety, 1850. szeptember 18.

Perczel 1851 őszéig biztosan nem gyanakodott Zerffire,³⁰ akit régről ismert, és az 1848–49-ben hangoztatott radikális nézetei miatt hűséges tisztelőjének gondolt. Azzal azonban tisztában volt, hogy vannak a környezetében besúgók. Részben ezért sem kísérelt meg szökést, noha különböző személyek többször is felajánlották neki segítségüket.³¹ A forradalom és szabadságharc vezetői közül Szemere Bertalan miniszterelnöknek még 1849. augusztus végén sikerült elmenekülnie Törökországból több társával együtt.³² Ám éppen az ő szökése miatt, elkerülendő a diplomáciai bonyodalmakat, a török hatóságok a legtekintélyesebb menekülteket szigorúan őriztették. Perczel tábornokot Sumlában egy tiszt és hat legény kísérte mindenhová.³³

1849–50 tele feszültségekkel teli időszakot hozott a testileg és lelkileg elgyötört menekültek számára. Mindennaposá váltak a magyar és lengyel menekültek által többnyire ittas állapotban okozott kínos botrányok. „Alig múlik nap véres verekedés és párbaj nélkül” – jegyezte fel naplójába Perczel Miklós.³⁴ A rendbontások ügye ráadásul felszínre hozta Kossuth és Perczel tábornok ellentétét, ami a törökországi magyar menekültek közösségét megosztó indulatos vitához vezetett.

Perczel Mór 1848–49. során az első népképviselői országgyűlés radikális tagjaként és a honvédsereg tábornokaként több alkalommal is szenvedélyesen támadta Kossuthot politikai és katonai kérdésekben.³⁵ Ennek ellenére 1849. augusztus 23-án Vidinben elfogadta a menekültek határozatát, amely kiállt a volt kormányzó vezető szerepének fenntartása mellett.³⁶ November 17-én kelt levelében azonban Halim sumlai pasa – az említett határozatot felülírva – Perczelt nevezte ki az iszlám vallásra át nem tért magyarok parancsnokának. Egyúttal utasította őt arra, hogy készítse el a magyar menekültek névjegyzékét, feltüntetve azok Magyarországon szerzett legmagasabb rangját is, továbbá választasson pénztárnokot és egy hét fős „becsületi bíróságot”.³⁷

A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy Perczel kinevezése mögött Bem állt, aki az iszlám hitre való áttérése után Murat pasa néven lett a török hadsereg tisztje. Bem azért sürgette a török vezetőknél Perczel parancsnoki megbízatását, mert őt tartotta a leginkább alkalmasnak arra, hogy az általa közelinek vélt háború kirobbanása esetén a magyar me-

³⁰ 1851 őszén Perczel Miklósnak feltűnt Zerffi költekező életmódja, és az a tény, hogy mindenhová követi őket. *Perczel: Naplóm* II. 25–26. o. Vö.: *Frank, Zerffi* i. m. 83. o. Gyanútját valószínűleg megírta bátyjának, mert 1852 tavaszán már Perczel Mór is gyanakvón írt naplójában Zerffiről. („Hazaszeretet kényszeríti csillapítani magány keserűségem”. *Perczel Mór* naplója [1851–1852]. Közölte és a bevezetőt írta: *Csorba György. HK, 2007/3.* [A továbbiakban: *Perczel Mór* naplója.] 970. o.)

³¹ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 163. f., 167–168. f.; *Perczel: Naplóm* I. 46., 78. o. Perczeléknek még Vidinben tett szöktetési ajánlatot Gabriel Jasmagy, a Keleten működő osztrák kémiszervezet feje. (Jasmagyról: *Frank: Zerffi* i. m. 46. o.). Később Sumlában Thaly megszökött, és megpróbálta megszervezni Perczelék szöktetését, de végül elfogták a török hatóságok.

³² *Lukács: i. m.* 34. o.

³³ *Perczel: Naplóm* I. 78. o.

³⁴ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 167. f.

³⁵ A Perczel Mór 1848–49-es tevékenységére vonatkozó szakirodalom adatai: *Farkas Katalin: Perczel Mór és a honvédegyeleti mozgalom kibontakozása (1867–1868).* *HK, 2010/3.* 522–559. o. 11. és 12. j.; *Hermann Róbert: Perczel Mór levelei Csány László kormánybiztoshoz. Századok, 2011/3.* 655–686. o. 1. j.

³⁶ *Perczel: Naplóm* I. 38–39. o.

³⁷ OSzK Kt. Fond 89/213. Halim pasa–Perczel Mór, 1849. november 17.

nekülteket hazájuk felszabadítására vezesse.³⁸ Törekvéseiben emellett nyilvánvalóan szerepet játszottak a Kossuth személyével kapcsolatos ellenérzései is, amelyeket igen erőssé tett az iszlám hitre való áttérés miatt kirobbant vitájuk.³⁹ A pasává lett lengyel tábornok személyes találkozásuk során is arra biztatta Perczelt, hogy ne engedje Kossuthot főhatalmat gyakorolni a magyarok felett.⁴⁰

Perczelt, bár a szabadságharc alatt sokszor érezte méltatlanul mellőzöttnek magát, ekkor mégis kellemetlenül érintette parancsnoki kinevezése. Törökországi fogsága alatt ugyanis nem akart olyan szerepet vállalni, amely későbbi lehetőségeit szűkíthette. Mivel a háború közeli kirobbanásában nem hitt, hadvezéri ambícióit a szabadulás utáni időkre tartogatta. Ráadásul úgy gondolta, hogy a Kossuthal való vetélkedés árt a magyar szabadság ügyének, amit pedig előbbre helyezett személyes érzelmeinél. Emellett minden bizonnyal számot vetett azzal, hogy – noha Batthyány, Mészáros és Dembiński, ha más-más okból is, de hozzá hasonlóan ellenszenvvel viseltetett Kossuth iránt –, a menekültek többsége a volt kormányzót fogadja el vezérének.⁴¹ November 22-én magához hívatta Kossuthot, ismertette vele Halim pasa utasítását, de egyúttal világossá tette, hogy a parancsnoki megbízatást csak kényszerűségből fogadta el. Megállapodtak, hogy kezdeményezik egy választmány felállítását, amelynek élére Perczel Kossuthot jelöli.⁴²

November 24-én Perczel összehívta a menekülteket, és velük is tudatta a sumlai pasa rendelkezéseit. A gyűlésen megválasztották a 12 tagú választmányt, melynek elnöke Kossuth, alelnöke Batthyány Kázmér lett. Felállították a bíróságot is, amelynek élére Perczel Miklós került, továbbá katonai parancsnokot és pénztárost választottak. Egy héttel később, december elsején Kossuthnál választmányi ülést tartottak, ahol a török kormány által ettől kezdve havi rendszerességgel utalt fizetések ügye volt napirenden. Mivel az alacsonyabb rangú tisztek és a közlegények olyan kevés fizetést kaptak, amiből nem lehetett megélni, a menekültek vezetői jövedelmük egy részét az ő segélyezésükre ajánlották fel. Perczel havi juttatásának egyharmadát adta erre a célra.⁴³

Perczel és Kossuth tehát látszólag megállapodtak egymással a menekültek csoportjának irányításáról, valójában azonban továbbra is komoly feszültségek jellemezték kapcsolatukat. November 22-i találkozásuk alkalmával Kossuth kormányzónak nevezte magát, ami miatt Perczel indulatosan figyelmeztette őt, hogy e tisztségéről a szabadságharc végnapjaiban lemondott. Sokat sejtetett az is, hogy a Perczel-testvérek általában nem vettek részt a Kossuth lakhelyén hetente megtartott választmányi üléseken, kormányzói pecséttel ellátott levelét pedig bontatlanul visszaküldték.⁴⁴

Kossuth magatartása, bár nem volt mentes a hiúságtól, mégis egyértelműen politikai megfontolásokon alapult. Tisztában volt ugyanis vele, hogy mind a magyar, mind az európai közvélemény előtt az ő vezető szerepe és tekintélye ad súlyt a független Ma-

³⁸ OSzK Kt. Fond 89/194. Bem feljegyzése Perczel Mórról. A Bem iratait annak halála után átvevő Kmety György tábornok ezt a feljegyzést Halász Józsefen keresztül elküldte Perczelnek.

³⁹ *Egressy*: i. m. 108–110. o. (OSzK Kt. Fol. Hung. 1227. 193–196.)

⁴⁰ *Perczel*: Naplóm I. 77. o.

⁴¹ „A menekvők másodrendű egyénei, a nagy tömeg, vakon hódol!” Kossuthnak – írta naplójába Perczel Miklós 1849 karácsonyán. OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 161. f.

⁴² OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 142–145. f.

⁴³ *Perczel*: Naplóm I. 75. o.; *Kinizsi*: i. m. 36–37. o. *Vö.*: *Hajnal*: i. m. 269–270. o.; *Csorba Gy.*: i. m. 4. o.

⁴⁴ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 145. f., 155–156. f., 164. f.

gyarországgal kapcsolatos igényeknek. Perczel viszont, bármennyire is értette Kossuth személyének jelentőségét, úgy érezte, hogy a szabadságharc alatt elkövetett, a vereséghez szerinte nagymértékben hozzájáruló súlyos hibái miatt méltatlan erre a szerepre. Ilyen körülmények között csak idő kérdése volt, mikor robban ki nyílt viszály kettejük között.

1850. január 18-án néhány ittas magyar és lengyel menekült rátámadt a sumlai osztrák konzulátus épületére, puskájukból lövéseket adtak le, amit a török őrség viszonzott. Tragédia ugyan nem történt, de Halim pasa megelégtelte a menekültek rendbontásait, és elrendelte, hogy az alezredesnél alacsonyabb rangúak költözzenek be a laktanyába.⁴⁵ Rendeletét Perczel Mórnak adta át, aki azt kihirdető levelében egyúttal fel is oszlatta a választmányt, mert úgy gondolta, hogy Kossuth „bujtogatásai” nagymértékben hozzájárultak a rendbontásokhoz. Kossuth még aznap levélben válaszolt Perczelnek, és tudtára adta, hogy lépését nem fogadja el, mert ő és a választmány tagjai megbízatásukat a menekültektől kapták. Egyúttal azt is közölte vele, hogy személyesen kérdezte meg Halim pasát, őt tartja-e a török kormány a magyar menekültek vezetőjének. Kérdésére igenlő választ kapott.

Perczel ezek után meglátogatta Halim pasát, aki biztosította őt, hogy továbbra is ő a magyar menekültek parancsnoka. A török vezető viselkedése nem segítette elő a helyzet tisztázását, ami a következő napon még jobban elmérgesedett. A menekültek Kossuth távollétében, de az ő javaslatát követve gyűlést tartottak, amelyen új bíróságot választottak. Névleg a további rendbontások megfékezése volt ezzel a céljuk, de valójában nyilvánvalóan Perczel Miklóst kívánták eltávolítani tisztségéből. Ugyanezen a gyűlésen határoztak arról is, hogy Perczel Mórtól többé nem fogadnak el semmilyen pénzbeli felajánlást. Perczel tábornok dühödten levélben támadta Kossuthot, még azt is megemlítve, hogy sajnálja, amiért a szabadságharc alatt nem lövette őt főbe. A menekültek többsége azonban kitartott Kossuth mellett, így a Perczel-testvérek kénytelenek voltak visszavonulni.⁴⁶

A menekültek már nem sokkal Sumlára érkezésük után megtudták Andrássy Isztambulból küldött, 1849. november 19-én kelt leveléből, hogy a török kormány megállapodott a nagyhatalmakkal a magyar vezetők Ázsiába történő internálásáról. 1850 januárjában arról is értesültek, hogy a magyarokat a kis-ázsiai Kütahyába, a lengyeleket Máltára, az iszlám hitre áttért menekülteket pedig a szíriai Aleppóba fogják vinni, amint az időjárás azt lehetővé teszi.⁴⁷

1850. február 15-én összesen 44 menekült indult útnak Sumlából lovon és szekereken Kütahya felé. A magyar vezetők közül Kossuthot, Batthyány Kázmért, a két Perczelt, Szöllösy Ferencet, Kossuth titkárát, Asbóth Sándor alezredest és Gyurmán Adolfot, a szabadságharc alatt megjelenő Közlöny szerkesztőjét internálták, míg Mészáros saját kérésére ment velük. Az internáltak csoportjához három asszony is tartozott, mivel Batthyány Kázmérné Keglevich Augusztina grófnő és Gyurmán Adolfné Debreczeny Zsuzsanna még a szabadságharc végén Törökországba menekültek, Kossuth Lajosné Meszlényi Teréz pe-

⁴⁵ *Perczel*: Naplóm I. 81–82. o.

⁴⁶ *Hajnal*: i. m. 665–666. o. Perczel–Kossuth, 1850. január 18.; uo. 668–669. o. Perczel–Kossuth, 1850. január 19.; uo. 666. o. Kossuth–Perczel, 1850. január 18.; uo. 670–671. o. Kossuth az emigráció testületéhez, 1850. január 19. OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 174–177. f.; *László*: i. m. 35–37. o.; *Egressy*: i. m. 142–149. o. (OSzK Kt. Fol. Hung. 1227. 259–261.) László Károly Kossuth, Egressy Gábor Perczel híveként írta le az eseményeket.

⁴⁷ *Perczel*: Naplóm I. 74–75., 82. o.; *Hajnal*: i. m. 541–542. o. Andrássy–Kossuth, 1849. november 19. Vö.: *Lukács*: i. m. 38–39. o.; *Csorba Gy.*: i. m. 4–5. o.

dig 1850 januárjában érkezett Sumlába. A többiek az említettek – nagyrészt Kossuth – kíséretét alkották. A Perczel-fivérek egyetlen kísérője Halász József volt.⁴⁸

A menet három nap múlva Várnába érkezett, ahonnan másnap hadigőzös szállította őket tovább a Fekete-tengeren, majd a Boszporuszon át. A Márvány-tenger ázsiai partján fekvő Gemlik kikötőjében szálltak partra, és itt kötött ki a lovaikat szállító hajó is. Február 24-én hegyeken keresztül vezető rossz utakon indultak tovább a szárazföld belseje felé, és egy nap után megérkeztek a több mint százezer lakossal és jelentékeny gyógyfürdőkkel rendelkező kereskedővárosba, Brüsszába (Bursa). Itt bő egy hónapot töltöttek el, meglehetősen szűkös, kényelmetlen szálláson, miközben a nagyhatalmak újabb tárgyalásokat folytattak sorsukról.⁴⁹ Az Egyesült Államok ugyanis felajánlotta, hogy a menekülteket Amerikába szállítja, és ott letelepedést kínálnak nekik. A bécsi kormányzat azonban a birodalom jövője szempontjából biztonságosabbnak ítélte az internálást, mint a szabadság megadását egy mégoly távoli helyen is, és végül sikerült érvényesítenie akaratát.⁵⁰

A török kormány április elején utasítást adott továbbindulásukra. Hat napon keresztül haladtak kopár, hegyes vidékeken, míg végül április 12-én megérkeztek Kütahyába. Itt – a Batthyány-házaspár kivételével, akik a városban kaptak lakást – az internáltakat a város szélén épült laktanya felső emeleti szobáiban szállásolták el. A körülményekhez és korábbi törökországi tapasztalataikhoz képest viszonylag jó ellátást biztosítottak számukra: lakhelyük a korábbiaknál tisztább és csendesebb volt, havi rendszerességgel kényelmes megélhetést biztosító fizetést kaptak, és cselédeket is rendeltek szolgálatukra. A városba és környékére csak török katonák kíséretében járhattak ki. A Perczel-testvérek „háztartását” Halász József vezette.⁵¹

A Kütahyába való megérkezésüket követő hónapokban a külvilággal való érintkezéseik egyre intenzívebbé váltak. Rendszeresen és nagy érdeklődéssel tájékozódtak az európai hatalmi politika híreiről a hozzájuk érkező német és francia lapokból, valamint a bullettinekből. Hírlapi összefoglalókat nemcsak az 1850 augusztusában Belgrádból Isztambulba költöző Zerffitől kaptak, hanem egy Ukrajnában született lengyel emigráns írótól, Michał Czajkowskitól („Czajkától”) is, aki a francia kormány diplomáciai megbízottjaként tartózkodott a török fővárosban.

Nem kis keserőséggel olvasták az említett lapokban, hogy a nagyhatalmak kitűnő és emberséges kompromisszumként ünnepelték internálásukat. Csalódással tekintettek a Louis Bonaparte elnöksége alatt egyre konzervatívabb irányba tolódó francia politikára, és az óvatoskodó, a meglévő európai erőegyensúlyt megbonthatatatlannak tekintő angol diplomáciára. Ezek a fejlemények nemcsak közeli szabadulásuk valószínűségét, de egy újabb magyar szabadságharc kirobbanásának esélyét is csökkentették.⁵²

A Sumlából Párizsba távozott Thaly Zsigmondnak köszönhetően a nyugati magyar emigrációról is kaptak híreket. Thaly számolt be például nekik arról, hogy Klapka György

⁴⁸ Perczel: *Naplóm* I. 85–86.; *Egressy*: i. m. 154. o. Vö.: *Hajnal*: i. m. 421–437. o.; *Lukács*: i. m. 38–39. o.

⁴⁹ Perczel: *Naplóm* I. 85–98. o.

⁵⁰ Jánossy: i. m. I. 1–3., 7–12. o.

⁵¹ Perczel: *Naplóm* I. 98–102. o.; *Kinizsi*: i. m. 50–51., 60–61. o.

⁵² Perczel: *Naplóm* I. 101., 104., 105., 107. o.

tábornok kiadta emlékiratait a szabadságharcról.⁵³ A komáromi vár egykori erődítési igazgatója, Klapka személyes ellensége, arra bízta a Perczel-fivéreket, hogy írják meg ők is visszaemlékezéseiket.⁵⁴ Perczel Mór készített is egy általa később „pongyola jegyzeteknek” minősített iratot,⁵⁵ de a forradalom és szabadságharc időszakáról szóló művet sem ekkor, sem később nem jelentetett meg. Perczel Miklós ugyan Thaly kérésére küldött egy bátyjáról szóló iratot Párizsba,⁵⁶ később pedig maga Perczel Mór adott egy önéletrajzi „irományt” Halásznak,⁵⁷ ezek közléséről azonban nincs tudomásunk. Perczel tábornok megkérte továbbá Gyurmánt, aki kicsapongó életmódja miatt gyakran szorult menekült-társai, köztük az ő segélyére, hogy írjon egy cikket védelmében, erre azonban nem került sor.⁵⁸

Perczel Mór szinte mindegyik, a forradalom és szabadságharc időszakáról szóló visszaemlékezés megjelenését mély sérelemként élte meg, mert úgy érezte, mások vagy elferdítették, vagy nem értékelték eléggé nagyra az ő tetteit.⁵⁹ Hogy miért nem szállt velük a nyilvánosság előtt vitába, arra Perczel Miklós adott egyfajta magyarázatot naplójában. Azzal érvelt, hogy nem voltak a kezükben olyan okmányok, amelyek egy komoly mű meg-

⁵³ Klapka az 1849 áprilisa és októbere közti, a főhadszíntérre és Komárom védelmére vonatkozó emlékeit jelentette meg a német és az angol közönség számára. Ezekben az iratokban tehát még nem volt szó Perczel hadjáratairól. (Memoiren von Georg Klapka April bis Oktober 1849. Lipcse, 1850.; Memoirs of the War of Independence in Hungary. London, 1850.) Klapka 1851-ben megjelent emlékirata viszont már nagy terjedelemben foglalkozott Perczel katonai működésével is. (Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Lipcse, 1851. A művet részben Czetz János írta, de Klapka neve alatt jelent meg.)

⁵⁴ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 251. f.; *Perczel*: Naplóm I. 109–110. o.

⁵⁵ Mészáros 1851 januárjában arról számolt be Szemerének, hogy Perczel emlékiratot ír. *Szemer Bertalan leveleskönyve, 1849–1865*. S. a. r.: *Albert Gábor*. Budapest, 1999. (A továbbiakban: *Szemer*: *Leveleskönyv.*) 18–19. o. Mészáros–Szemeré, 1851. január 18.) A nagyrészt 1848. őszi eseményeket leíró kúthayai jegyzeteket Perczel 1884-ben kiegészítette, majd sajtó alá rendezés végett rábízta a függetlenségi szellemű *Veszprémi Ellenőr* című lap szerkesztőjére, Várkonyi Dezsőre. A *Veszprémi Ellenőr* 1899-ben, Perczel halálakor elkezdte közölni az emlékiratot, de annak támadó hangneme miatt hamarosan kénytelen volt abbahagyni a közlést. Az irat később a bécsi Kriegsarchívba került. *Kosáry*: i. m. 304–305. o.

⁵⁶ *Perczel*: Naplóm I. 109. o. Thalynek a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában (a továbbiakban: Ráday-levéltár) őrzött iratai közt található egy német nyelvű kézirat *Moritz Perczel als Politiker und Soldat. Nach authentischen Daten von Oberst Sigismund Thaly* címmel, ami Perczel reformkori és szabadságharc alatti tevékenységét írja le. Elképzelhető, hogy ez a Perczel Miklós által küldött szöveg alapján készült. Ráday-levéltár C/87. IV. cs.

⁵⁷ *Perczel Mór* naplója 959. o. Perczel keserűen jegyezte fel ezzel kapcsolatban a naplójába 1851 novemberében: „Halász csak egynehány fontos adatot életemből foglaló iromány átküldésével bízott meg általam és ezt is rosszul végzé.” Halásznak Thalyval együtt kellett volna átdolgoznia és kiadatnia az iratot, utóbbi azonban erre csak akkor lett volna hajlandó, ha Kossuthot támadó részeit kihagyják. OSzK Kt. Fond 89/137. Thaly–Perczel, 1851. július 15. Az irat Teleki László Perczelhez küldött levelei közt található.

⁵⁸ *Perczel Mór* naplója 959. o. A bejegyzésből nem derül ki, kivel vagy mivel szemben kellett volna Gyurmánnak megvédenie Perczelt.

⁵⁹ Perczel Miklós naplójának 1851. január 2-án keletkezett bejegyzésében „haszontalannak” minősítette Klapka emlékiratait, mert hiányosan és pontatlanul tárgyalta Perczel Mór hadjáratait, és Görgeit jeles embernek festette le. OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 327. f. – Jó okunk van azt feltételezni, hogy a művet Perczel Mór is olvasta, és öccséhez hasonlóan vélekedett róla. Thalynek ugyanis nevek említése nélkül azt írta 1850. december 30-án, hogy az eddig megjelent emlékiratok mind sértik őt. Ráday-levéltár, C/87. X. cs. Perczel–Thaly, 1850. december 30. Thaly felhívása mellett talán éppen ez ösztönözte őt arra, hogy elkezdje írni emlékiratait. Vö.: 54. j.

írásához elengedhetetlenek lettek volna.⁶⁰ Egy másik magyarázattal maga Perczel Mór szolgált egy jóval később keletkezett levelében: a szabadságharcos emlékek olyan erős indulatokat szabadítottak fel benne, amelyek meggátolták az írásban.⁶¹ Egy még később írt levelében viszont azzal magyarázta passzivitását, hogy nem akarta a haza hírnevét külföldönrontani.⁶²

A nagyhatalmi politikáról és a magyar emigráció belső viszonyairól érkező hírek mellett a hazából szerzett értesülések alkották a külvilággal való kapcsolat harmadik szálát. A kútahtyái internálás idején végre megindulhatott a levelezés a Perczel-fivérek és otthon maradt szeretteik közt, bár ekkor sem ért célhoz minden küldemény. Májusban mindketten kaptak levelet feleségüktől.⁶³ Júniusban Kútahtyába érkezett Perczel Miklósné Latinovits Hermina, aki 1849–50 telét Bonyhádon töltötte, a Perczel-kúriában. Ugyancsak júniusban a Kossuth gyermekeit Törökországba kísérő Ruttkay Józsefné Kossuth Lujza, a volt kormányzó testvére, nemcsak levelet hozott Perczel Mórnak feleségétől, de dagerrotípiát is gyermekeiről. Perczel Mór és Miklós 12 testvérük közül Béla öccsükkel és Erzsébet húgukkal váltottak időről időre levelet.⁶⁴

Az említett utakon elsősorban családi hírek jutottak el hozzájuk. A megtorlásokról és az elnyomatásról a hírlapokból értesültek, rokonaik tudósítása azonban megerősítette őket abban, hogy az otthon maradtak is nehéz időket élnek.

A szabadságharc időszaka és az azt követő hónapok nemcsak Mór és Miklós menekülése miatt hoztak jelentős változást a népes Perczel-család életében.⁶⁵ A Perczel-fiúk közül még további hárman szolgáltak a honvédseregben. Perczel Ferenc százados elesett Buda ostrománál, Perczel Sándor őrnagy fogságba került, Perczel Pál századost pedig büntetésként besorozták az osztrák seregbe. A szabadságharc veresége után a 71 éves családfő, az idősebb Perczel Sándor Bécsbe költözött, a birtokok irányítását Bélára hagyta, aki a szabadságharc idején Tolna megye első alispánjának tisztségét töltötte be, és aki a legidősebb volt a Bonyhádon maradt fiúgyermekek közül. Ettől kezdve ő viselte gondját még hajadon húgának is. 1850 tavaszára Sándor kiszabadult a fogságból, Pált pedig pénzért kiváltották a császári seregből.⁶⁶

Perczel Mór azonban még a Bonyhádról érkező híreknél is jobban várta feleségét,⁶⁷ aki egyik levelében megígérte, hogy amint a császári hatóságok engedélyezik számára,

⁶⁰ *Perczel*: Naplóm I. 109–110. o.

⁶¹ Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma, Benedictina-gyűjtemény (a továbbiakban: Benedictina-gyűjtemény), BK 249/V.3. Perczel-Rónay, 1864. február 29. A Perczel-testvérektől eltérően Mészáros Lázár már Kútahtyában megírta visszaemlékezéseit. *Mészáros Lázár* emlékiratai. Közli: Szokoly Viktor. Pest, 1866–1867. I–II. köt. Keletkezésének és kiadásának történetéről: *Hermann*: Bevezetés i. m. 555–569. o.

⁶² MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1867. június 18.

⁶³ *Perczel*: Naplóm I. 105. o.

⁶⁴ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 237. f., 240. f., 278. f.; *Perczel*: Naplóm I. 105–106., 135. o.

⁶⁵ Perczel Mór szüleinek, Perczel Sándornak és Kajdácsey Erzsébetnek 21 gyermeke született. Közülük 1850-ben István, Imre, Etelka, Sándor, Mór, Miklós, Béla, Emília, Berta, Mária, Pál, László, Erzsébet és Ilona voltak még életben. Az édesanya már 1836-ban meghalt, Perczel Sándor ezt követően újra megnősült. A családra vonatkozó adatok: *Nagy Iván*: Magyarország nemesi családjai, címerük és leszármazási táblázataik. I–XIII. köt. Pest, 1857–1868. IX. 210–225. o.; *Dobos Gyula*: A Perczelek. Szekszárd, 2001. 185–195. o.

⁶⁶ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 233. f. Vö.: *Bona*: Tábornokok i. m. 564. o.; *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2009. II. köt. 199., 201. o.

⁶⁷ „...ha ő nem jő, a büdös kaszárnnyában harag, bú közt a telet alig tudandom kiélni. Ő eszem, éltem mentője” – írta később naplójába feleségéről Perczel Mór. *Perczel Mór* naplója 951. o.

férje után utazik Törökországba. Végül szeptember 22-én érkezett meg, lóháton, a lova két oldalára erősített kosarakban két bőrig ázott kisgyermekével.⁶⁸

Perczel Mórné, született nagybócsai Sárközy Júlia Komárom megye másodalispánjának, a helyi református közösségekben is fontos szerepet játszó Sárközy Józsefnek és a megye legbefolyásosabb családjából származó Pázmándy Antóniának a lánya volt.⁶⁹ 1844-ben, 16 évesen, Pozsonyban ismerte meg az akkor 33 éves Perczel Mórt, aki Tolna megye követeként vett részt az országgyűlésen. Perczel a reformellenzék táborához tartozott, vezércikkeket írt a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap*ba, és egyik kezdeményezője volt a védeyleti mozgalomnak. Perczel Mór és Sárközy Júlia még megismerkedésük évében összeházasodtak, és a Vértes és a Gerecse-hegység nyugati előterében, termékeny dombvidéken fekvő Kömlődön telepedtek meg, a Sárközy család kúriájában. Itt született első három gyermekük: Irma 1845-ben, József 1846-ban és Mór 1848 júniusában. Mire a kis Mór meg született, az apát már elsodorták Kömlődről a forradalom eseményei.⁷⁰

Perczel Mórt 1848 áprilisában a Belügyminisztérium rendőri osztályának osztályigazgató tanácsosává, nemsokára pedig a pesti rendőri alosztály vezetőjévé nevezték ki.⁷¹ Júniusban a budai II. választókerület képviselőjeként az első népképviselői országgyűlés tagja lett. A kormány baloldali ellenzékéhez tartozott, hevesen ellenezte az itáliai hadszíntérre a császári seregeknek küldendő segély megszavazását, és miután erre mégis sor került, tiltakozásul lemondott rendőrigazgatói tisztségéről. 1848 szeptemberében a Zrínyi szabadcsapat megszervezésével katonai pályára lépett, és bár komolyabb előképzettséggel e téren nem rendelkezett, novemberben tábornoki rangot kapott.⁷²

A szabadságharc veresége bő egy évre teljesen elválasztotta egymástól Perczel Mórt és feleségét. Sárközy Júliát nem sokkal azután, hogy Aradon búcsút vett menekülni kényszerülő férjétől, Irma lányával együtt elfogták az osztrák hatóságok. A szabadságharc több más külföldre távozott vezetőjének feleségéhez és gyermekeihez hasonlóan őket is a pozsonyi várbörtönbe zárták, ahonnan háromhavi rabság után, 1849 novemberében szabadultak.⁷³

⁶⁸ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 273. f.; *Perczel: Naplóm* I. 116. o.

⁶⁹ Sárközy Józsefet 1848. június 20-án a tatai kerület országgyűlési képviselőjévé választották, szeptember 22-én pedig Komárom kormánybiztosává nevezték ki. Mivel nem követte Debrecenbe az országgyűlést, hanem visszavonult kömlődi birtokára, 1849-ben az országgyűlés lemondottnak tekintette képviselői mandátumáról. *Szigeti István – Hermann Róbert: Sárközy József*. In: Az 1848–49. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 741–743. o.

⁷⁰ Sárközy Júliáról és Perczel Mórral kötött házasságáról: OSzK Kt. Fond 89/21. Perczel Mór viszszaemlékezései jersey-i tartózkodására és feleségének jellemzése. Továbbá: *Honvédek könyve*. Szerk.: *Vahot Imre*. Pest, 1867–1868. (Egy példány a benne szereplő hibás adatok feltehetőleg Perczel Mórtól származó kéziratos javításával megtalálható a Magyar Országos Levéltárban: MOL R 148. 2. t.); *Gustav Kuppis: Biographie des Honvéd-Generals Moritz Perczel von Bonyhád*. Pest, 1868. 80–81. o. A két szöveg szinte szó szerint azonos.

⁷¹ Perczel forradalom alatti tevékenységéről részletesen: *Urbán Aladár: Perczel Mór, a rendőrfőnök*. *Századok*, 2011/3. 637–653. o.

⁷² *Hermann Róbert: Perczel Mór*. In: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 669–673. o.

⁷³ OSzK Kt. Fond 89/5. Perczel Mórné Sárközy Júlia elbocsájtó levele.; *Perczel: Naplóm* I. 119–120. o. A szabadulásra feltehetőleg azért kerülhetett sor, mert előzőleg a Pozsonyba látogató Haynau utasítást adott ki a kevésbé terhelt polgári személyek szabadon bocsájtásáról. *Hermann Róbert: I. Ferenc József és a megtorlás*. 108–109. o.

Miután 1850 tavaszán többszöri próbálkozás után Sárközy Júliának sikerült felvennie a kapcsolatot férjével, engedélyt kért és kapott a hatóságoktól, hogy Kütahyába utazhasson. Gyermekai közül az idősebbik fiút, Józsefet szüleinél hagyta Kömlődön, az ötéves Irmával és a kétéves Móriccival vágott neki a hosszú útnak. Hajón utaztak a Dunán, majd a Fekete-tengeren, Isztambultól pedig szárazföldön haladtak tovább.⁷⁴

A szeptemberi viszontlátás öröme átmenetileg megnyugtatta és felvidította Perczelt, háttérbe szorítva a múlttal és a jövővel kapcsolatos sötét gondolatait.⁷⁵ A török hatóságok szállást ajánlottak feleségének és gyermekeinek a városban, de mivel ő nem mehetett volna velük, végül mindannyian a laktanyában lévő szobában maradtak.⁷⁶

A Kütahyában töltött időszak alatt a Perczel-fivérek és családtagjaik főként olyan menekültekkel érintkeztek, akik maguk sem kedvelték Kossuthot. Batthyány Kázmérral közvetlenebbé vált a viszonyuk,⁷⁷ noha feleségével szemben voltak fenntartásaik. Batthyányné az internálás idején többször is Isztambulba utazott, ahol előkelő származását kihasználva igyekezett elérni szabadon bocsájtásukat. A Perczel-fivérek némi gúnnyal figyelték hiabavaló erőfeszítéseit, mert a grófnő a hazafias megfontolásoknál sokkal fontosabbnak tartotta anyagi érdekeit, vagyis zár alá helyezett magyarországi birtokaik visszaszerzését.⁷⁸

Perczel Miklós és felesége kifejezetten bizalmas barátok lettek Mészáros Lázárral, aki rokonságban állt a bácskai köznemesi családból származó Perczel Miklósnéval. Az egykori hadügyminiszter, az Akadémia levelező tagja széles körű műveltségével tiszteletet ébresztett bennük, és tréfáival gyakran igyekezett felvidítani őket. Mészáros Perczel Mór is becsülte, bár a forradalom és szabadságharc alatti tevékenységét elhibázottnak tartotta. Mészáros 1850 augusztusában azt írta naplójába, hogy Perczel Mórhoz csak kéthavonta egyszer megy. Sárközy Júlia érkezése után talán egy kicsit mégis közelebb kerültek egymáshoz, legalábbis a karácsony este egy részét Mészáros az asszony meghívására Perczeléknél töltötte. Érintkezéseik ennek ellenére nem válhattak túl gyakorivá, 1851 ja-

⁷⁴ *Perczel Mór* naplója 951. o. A forrásokból nem derül ki, Sárközy Júlia miért nem vitte magával Törökországba a kis Józsefet. Arra, hogy József Kömlődön maradt az anyai nagyszülőkkel, csak egy közvetett adatból következtethetünk: 1866 végén az akkor már emigrációban élő Perczel-fiú apja rosszallása ellenére is ragaszkodott ahhoz, hogy meglátogassa Kömlődön Sárközy Józsefet, aki nagyon hiányzott neki. (OSzK Kt. Fond 89/111. Perczel József Szüleihez, 1866. december 11.) Tekintve, hogy József születésétől fogva Kömlődön élt a Sárközy-nagyszülők közelében, ésszerűnek tűnik, hogy ez a helyzet 1850-ben sem változott meg.

⁷⁵ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 280. f.; *Frank*: Zerffi i. m. 255–261. o. Zerffi jelentése, Konstantinápoly, 1850. október 23. „Perczel weniger irritirt seit er seine Frau besitzt, die häuslichen Freuden haben für Augenblicke die Politik bei ihm in den Hintergrund gedrängt.” – írta róla Zerffi bécsi feletteseinek.

⁷⁶ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 280. f.

⁷⁷ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 226. f. Perczel Mór később naplójában „derék, kitűnő, sokat áldozó hazafi”-nak nevezte Batthyányt, aki egyébként kormánybiztosként működött Perczel serege mellett 1849 március-áprilisában. *Perczel Mór* naplója 956. o. – Törökországból való szabadulásuk után még évekig leveleztek. Leveleik hangneme szívélyes volt, de magázódásuk továbbra is jelezte a köztük lévő társadalmi különbséget. OSzK Kt. Fond 89/28.

⁷⁸ „Világos, hogy Batthyányra neje hat, ki igen észrevehetőleg gravitál a szép uradalmak felé” – jegyezte meg Perczel Miklós naplójában. *Perczel*: Naplóm I. 137. o. Később Perczel Mór is tett egy kárörvendő megjegyzést naplójában, amikor a grófné sikertelenül próbálta meg elérni, hogy visszaengedjék őket Magyarországra. *Perczel Mór* naplója 955. o.

nuárjában ugyanis Mészáros azt írta Szemerének, hogy a Perczel-testvérek feleségeikkel csak „maguknak élnek”.⁷⁹

A Mészáros fenti megállapítását megelőző nyári és őszi hónapokban ugyanakkor Perczel Miklós – naplójának tanúsága szerint – gyakorta töltötte idejét Szabó István ezredessel, Katona Miklós alezredessel, egy Décsi nevű görög származású emigránssal és Halásszal. Esténként, társalgás közben sokszor köszörülték nyelvüket Kossuthon, és még többet annak feleségén, akit gonosz, rideg és gögös asszonynak tartottak.⁸⁰ Ám nem derül ki a bejegyzésekből, hogy Perczel Mór, aki öccsénél lényegesen kevésbé volt társasági ember, résztvevője volt-e ezeknek az összejöveteleknek.⁸¹

Azt viszont tudjuk, hogy Perczel tábornok nagyra tartotta a Kossuth bizalmasának számító Ács Gedeon református lelkészt, akit így jellemezte: „Ő igen értelmes, olvasott, hazafias egyén. [...] Kissé makacs, mint magam, azért többször nálam ebéd alatt vitáztunk. Kossuth imádója, ha nem is olyan vak, mint a többi.”⁸² Perczelék és Kossuth környezete közt tehát volt érintkezés, amit más tények is alátámasztanak. A Perczel és Kossuth család nőtagjai, valamint a gyermekek időnként találkoztak egymással. Perczel Mór pedig rendszeres segínyt adott Kossuth néhány kísérőjének, a kísérők ugyanis az internáltaktól eltérően nem kaptak fizetést a török kormánytól.⁸³

A Kossuthtal való személyes találkozást azonban kerülte Perczel Mór.⁸⁴ Vele kapcsolatos ellenszenvének fenntartásában nem kis szerepe volt Zerffinek, aki rendszeresen beszámolt neki Kossuth tevékenységéről és annak állítólagos visszhangjairól. 1850 májusában arról tudósította, hogy egyes európai lapok szerint „a magyarok az orosz felé hajolnak”, azt sugalmazva, hogy ez a vélemény Kossuthnak és bizalmasainak ügvetlen nyilatkozatai miatt terjedhetett el. Perczel Mórt ez annyira feldühítette, hogy a politikai tevékenységnek az internálás idején való szüneteltetéséről vallott elvét feladva „ellennyilatkozatot” adott közre.⁸⁵

Néhány nappal ezután Kossuth igen éles kirohanást intézett kíséretének azon tagjai ellen, akik segínyt fogadtak el Perczeltől. Nem kizárt, hogy a volt kormányzó lépése válasz volt a tábornok „ellennyilatkozatára”, és ebben az esetben talán Zerffi aknamunkáját kell látnunk az ügy mögött.⁸⁶ Zerffi volt az, aki júliusban arról értesítette Perczelt, hogy

⁷⁹ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 257. f., 309. f.; *Perczel*: Naplóm I. 106., 111–113., 127–128. o.; Kossuth papja: Ács Gedeon. Szerk.: *Ács Tivadar*. Vác, 1940. 57. o.; *Mészáros*: Napló 82. o.; *Szemere*: Leveleskönyv 18–19. o. Mészáros–Szemere, 1851. január 18.; MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1858. november 24. – Perczel Mészáros halálakor hosszú levélben írta le Vukovicsnak véleményét Mészáros személyéről és tevékenységéről.; Mészáros életének emigrációs időszakáról: *Csorba László*: Mészáros Lázár az emigrációban. In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk.: *Erdődy Gábor – Hermann Róbert*. Budapest, 2002. 299–305. o.

⁸⁰ OSzK Kt. f. Hung. 3185. I. 195–196. f., 226. f., 279. f., 281. f.

⁸¹ Kinizsi naplójából az derül ki, hogy a két Perczel és barátaik által folytatott kártyapartiknak néha Mészáros is résztvevője volt. *Kinizsi*: i. m. 68. o.

⁸² *Perczel Mór* naplója 948. o. Perczel Mór hivatalosan római katolikus vallású volt, azonban amint azt Thalynek egyszer megírta, „saját igaz, természetes vallása” nem követte egyik egyház tanítását sem. Ráday-levéltár, C/87. X. cs. Perczel–Thaly, 1850. december 30.

⁸³ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 226.; *Perczel*: Naplóm I. 129. o.

⁸⁴ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 226. f.

⁸⁵ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 233. f.

⁸⁶ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 233–234. f., 240. f.; *László*: i. m. 28–29. o. Perczel Miklós azt feltételezte, hogy Kossuth valamilyen módon tudomást szerzett bátyja nyilatkozatáról, de arra nem gondolt, hogy Zerffi állhat a háttérben. László Károly maga is Kossuth kíséretének azon tagjai közé tartozott, akik segínyt fogadtak el Perczeltől.

Kossuth egy magyar–szerb szövetség megkötésére készül.⁸⁷ Nem sokkal ezután pedig arra biztatta a tábornokot, hogy kössön szövetséget egy Kossuth által korábban elutasított román politikussal.⁸⁸ Perczel, aki a szabadságharc időszakában hónapokon át véres küzdelmet vívott a szerb felkelők ellen, elítélte Kossuth tervét, ezúttal azonban nem tett semmilyen ellenlépést.⁸⁹

Perczel Mór úgy tudta, hogy Kossuth 1850 nyarán összekötetésbe lépett egy titkos magyarországi szervezettel, melynek célja a szabadságharc újakezdése lett volna.⁹⁰ Alighanem ezzel kapcsolatos elítélő véleményét írta le 1850 júliusában a következő szavakkal: „Nagyhatalom pártfogása nélkül bűn lenne csak egy lépést is tenni. [...] A Hazafi тұrjön, gazdálkodjon, nevellye hazafiasan gyermekeit.”⁹¹

Perczelt többen – köztük Ruttkayné, Ács Gedeon és Thaly Zsigmond – is megpróbálták rávenni arra, hogy béküljön ki Kossuthtal.⁹² A tábornok 1850 legvégén a következőket válaszolta ezzel kapcsolatban Thaly-nak: „ha eljő az alkalom és idő, melly Hazánk javát illyes lépéstől feltételezné, én minden igazi és méltó okaim félretételével is kész vagyok az ügynek szolgálni. Eddigi hiba tellyes lépései – az ellenem elkövetett rút méltatlanságai mellett azonban – azt mostanig nemcsak lehetetlenné, sőt károsná is tevék.” A tábornok tehát nem zárta ki végleg a volt kormányzóval való együttműködést, egyelőre azonban nem látta erre alkalmasnak a helyzetet.

Thaly-nak küldött fenti levelében Perczel mélységes elkeseredéssel írt helyzetükről. A téli időjárás növelte bezártságukat, a karácsonyi ünnepek pedig fájdalmasan emlékeztették őket életük boldogabb éveire. Bár különböző személyek újra és újra a közeli szabadsulás lehetőségével biztatták a menekülteket, köztük a Perczel-fivéereket, ám az ismétlődő csalódások miatt már alig hittek ebben. Halvány reményt csak az jelentett számukra, hogy hírek röppentek fel a Német Szövetség vezetése körül kirobbant viszály elmérgesedéséről, vagyis Ausztria és Poroszország küszöbön álló háborújáról, de végül ezek sem igazolódtak.⁹³ A rossz hangulatot fokozta, hogy 1850 utolsó napjaiban a menekültek tudomást szereztek Bem haláláról. Perczel Mórt nemcsak azért rázta meg a hír, mert a lengyel tábornokot – a szabadságharc legtöbb vezetőjétől eltérően – nagyra becsülte, hanem azért is,

⁸⁷ Giuseppe Carosini, egy Belgrádban élő és vezető szerb körökkel bizalmas kapcsolatban álló itáliai kereskedő 1850. január 18-án kapott megbízólevelet Kossuthtól azzal a feladattal, hogy szorgalmazza a szerb–magyar közeledést. *Lukács*: i. m. 36–37. o.

⁸⁸ A Brüsszében élő román emigráns, Ion Ghica herceg Nicolae Bălcescu román–szerb–magyar konföderációt javasoló tervét ajánlotta Kossuth figyelmébe, aki ezt elutasítónan fogadta. *Lukács*: i. m. 52–53. o. Zerffi ezek után biztatta Perczelt a Ghicával való szövetségkötésre.

⁸⁹ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 255. f., 266–267. f. Perczel bács-bánsági hadjáratáról: *Hermann Róbert*: Kossuth, Perczel és a szerb kérdés, 1849. március–június. In: *A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében*. Szerk.: *Kiss Gábor Ferenc – Zakar Péter*. Szeged, 2008. 9–49. o.

⁹⁰ OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 253–254. f. Nem tudjuk, honnan származott az információ, azt azonban más források nem támasztják alá, hogy erre az időszakra vonatkozóan lett volna bármi alapja.

⁹¹ MOL R 26. 2. t. Perczel–Egressy, 1850. július 17. A levelet kivonatolva olvasati hibákkal közli: Egressy Gábor és kortársai. *Levelek Egressy Gáborhoz (1838–1865)*. S. a. r., magyarázatok: *Molnár László*. Budapest, 1908. 38–40. o.

⁹² OSzK Kt. Quart. Hung. 3185. I. 253–254. f., 336. f., 393. f.

⁹³ Ráday-levéltár, C/87. X. cs. Perczel–Thaly, 1850. december 30. Poroszország 1849 májusától kezdve – kihasználva a Habsburg-ház szorult helyzetét – lépéseket tett annak érdekében, hogy Ausztriát kiszorítsa a Német Szövetségből és megszerezze a Németország feletti uralmat. Oroszország azonban kiállt Ausztria mellett, ezért Poroszország 1850-ben kénytelen volt aláírni az olmtüzi szerződést, amely Ausztria vezetésével állította helyre a Német Szövetséget.

mert menekülttársaival együtt mérgezésre gyanakodott. Attól, hogy a bécsi udvar esetleg ilyen módon igyekszik megszabadulni tőlük, mindnyájan állandóan tartottak.⁹⁴

1851 tavasza azután kedvező fordulatot hozott helyzetükben. Áprilisban, Kütahyába érkezésük után egy évvel Nagy-Britannia és Franciaország követelni kezdte a török kormánynál szabadon bocsátásukat. Ausztria azonban eleinte nem adta ehhez hozzájárulását, ami igen kellemetlen helyzetbe hozta az isztambuli vezetést. A megoldásban az Egyesült Államok sietett az érintett hatalmak segítségére, azzal, hogy kongresszusi határozatban ajánlotta fel a menekültek Amerikába szállítását. A bécsi udvari körök ezúttal engedtek a nagyhatalmi nyomásnak, és beleegyeztek a magyar szabadságharc vezetőinek Európából való – reményeik szerint végleges – eltávolításába. Kossuth, Mészáros és Batthyány viszont fenntartásokkal fogadták az ajánlatot. Az amerikai segítséget, vagyis a szabadulás egyetlen lehetségesnek tűnő útját elutasítani nem akarták, de az Egyesült Államokban való letelepedésre nem kívánták elkötelezni magukat.⁹⁵

A Perczel-fivérek nem osztották Kossuthék aggodalmát, mert úgy vélték, egy szabad állam nem fogja őket maradásra kényszeríteni. A család tagjai egyébként eltérő érzelmekkel viszonyultak az amerikai út lehetőségéhez. Leginkább Perczel Miklós volt lelkes, aki elképzelhetőnek tartotta, hogy letelepedjenek az Egyesült Államokban és szorgalmas munkával biztosítsák megélhetésüket. Az asszonyok ugyanakkor nehezen barátkoztak meg a gondolattal, hogy ilyen messzire kerüljenek hazájuktól és szeretteiktől.

Perczel Mór vegyes érzelmekkel nézett az esetleges amerikai út elé. Nem zárta ki, hogy legalább egy rövid időre letelepedjen az Egyesült Államokban, de ebben valószínűleg inkább öccse lelkesedése és talán unszolása játszott szerepet, mint saját meggyőződése. Egyfelől Mór és Miklós, akik közt mindössze egy év volt a korkülönbség, gyermekkoruk óta elválaszthatatlanok voltak egymástól. Ráadásul a hazájuktól távol töltött évek már megtapasztalt és a jövőben várható nehézségei is arra ösztönözték őket, hogy együtt próbáljanak boldogulni. Másfelől azonban Perczel tábornok erősen hitt abban, hogy hazáját csak ő mentheti meg, ahogyan véleménye szerint megmentette 1848 őszén is, amikor szembeszállt Jellačić seregeivel. Ez pedig ellene szólt annak, hogy Magyarországtól ilyen nagy távolságra válasszon magának lakhelyet.⁹⁶

Hamarosan kiderült, hogy Ausztria ragaszkodik ahhoz, hogy nyolc internált – köztük a két Perczel, Kossuth és Batthyány – még szeptemberig Törökországban maradjon. A Perczel-fivérek és családtagjaik az addig hátralévő hónapokra egy közös városi házba költözhetek, ahol azonban továbbra is török katonák őrizték őket.⁹⁷

1851. szeptember elsején végül az addig még Kütahyában maradt menekültek is elhagyhatták internálásuk helyét, török kísérettel. Hat napi utazás után Gemlik kikötőjébe érkeztek, ahová két postahajó jött értük, hogy a Dardanellákban várakozó Mississippi nevű amerikai hadigőzörsre szállítsa őket. Perczel Mór abban reménykedett, hogy az amerikaiak engedélyezni fogják ő és családja kiszállását Málta szigetén, felesége ugyanis októberre várta negyedik gyermeküket, és így hosszabb tengeri útra nem szívesen vállalkoztak.

⁹⁴ Ráday-levéltár, C/87. X. cs. Perczel–Thaly, 1850. december 30., Perczel–Thaly, 1851. január 2.; *Perczel: Naplóm I.* 130. o.

⁹⁵ *Jánossy: i. m. I.* 7–12. o.; *Lukács: i. m.* 64–66. o.

⁹⁶ *Perczel: Naplóm I.* 136–138. o.; *Perczel Mór naplója* 954. o.

⁹⁷ *Perczel: Naplóm I.* 138–150. o.

A szultán felajánlotta nekik, hogy Brüsszában várják meg gyermekük születését, és mivel időközben kiderült, hogy a Mississippi nem köt ki Máltán, elfogadták a török ajánlatot.⁹⁸ Búcsút vettek Perczel Miklóstól, Latinovits Herminától és a többi menekülttől, majd Brüsszába mentek. Itt már nem őrizték őket török katonák, de a várost csak engedéllyel hagyhatták el. Októberben megszületett fiuk, Miklós, ám a török hatóságok egyelőre nem hagyták jóvá elutazásukat, ezért kénytelenek voltak a telet is a kereskedővárosban tölteni. A török kormánytól továbbra is kapott rendszeres fizetésből házat béreltek a nyugat-európai diplomaták, üzletemberek és utazók által kedvelt városrészben. Baráti viszonyba kerültek néhány itt élő angollal és amerikaival, és néhányszor találkoztak Batthyány Kázmérral is, aki a többi menekülttől eltérően engedélyt kapott arra, hogy Párizsba költözzön, és ezt megelőzően néhány hétig Brüsszában tartózkodott.⁹⁹

Cselédet nem tartottak, így Perczel tábornok is kivette részét a ház és a család körüli teendőkből. Piacra járt, ápolta gyengélkedő feleségét, franciául tanította Irma lányát, igyekezett rendre szoktatni meglehetősen élénk Móric fiát és az újszülött Miklós gondozásában is segített. Ekkor már tolmács nélkül társalgott törökül, és még az is megfordult a fejében, hogy könyvet ír a török nyelvtanról, illetve történelemről. A törököket becsületes, rokonszenves népnek tartotta, amiben nyilvánvalóan szerepet játszott a közeli szabadulás reménye. Szembeállította őket a török birodalomban élő más, általa ismert népekkel, például a szerbekkel, románokkal, görögökkel, bolgárokkal, örményekkel, akiket megbízhatatlannak és lustának tartott. Másfelől kimondatlanul is szembeállította őket a politikájukkal csodálat és haragot keltő nyugat-európai nagyhatalmakkal.¹⁰⁰

Naplót írt,¹⁰¹ élénk levelezést folytatott otthon maradt családtagjaival és az emigrációban egyre inkább szétszóródó barátaival, továbbá olvasta a jelentősebb európai hírlapokat. Figyelemmel és heves érzelmekkel kísérte a Kossuthról szóló híreket. A volt kormányzó a Mississippi marseille-i horgonyzása idején nyilatkozatot adott ki, amelyben kormányzói címéhez ragaszkodva a magyar szabadságharc minden emigránsától feltétlen engedelmességet követelt. Később sikerült elérnie, hogy elhagyhassa a hadihajó fedélzetét és amerikai útja előtt Angliában utazhasson. 1851. október 23. és november 20. között Angliában, ezt követően pedig 1852. július 14-ig az Egyesült Államokban tartózkodott. Mindkét országban lelkes tömegek fogadták, sok száz előadást tartott, továbbá pénzt gyűjtött és fegyvereket vásároltatott a magyar szabadságharc újrakezdéséhez.¹⁰²

⁹⁸ *Perczel*: Naplóm II. 9–13. o.; *Perczel Mór* naplója 948–955. o.

⁹⁹ Közben Batthyányné Isztambulban megpróbálta elérni, hogy engedélyezzék hazatérésüket, de nem járt sikerrel. *Perczel Mór* naplója 955. o.

¹⁰⁰ *Perczel Mór* naplója 955–967. o.

¹⁰¹ Perczel Mór naplójából először 1966-ban jelent meg egy rövid részlet a *Borsodi Szemlében*. (Perczel Mór naplója. Közli és a bevezetőt írta *Adamovics Ilona*. *Borsodi Szemle*, 1966/1. 58–69. o.) A szöveget közli Adamovics Ilona Perczel Mór egyik unokájától, Perczel Olivér tábornoktól (Perczel József fiától) kapta meg a naplót. A bevezetőben Adamovics jelezte, hogy a Borsod megyében élő Perczel Olivér birtokában van Perczel Mór irathagyatékának főként emigrációs leveleket tartalmazó része. Az irategyüttest – a napló kivételével – az idős leszármazott még 1966-ban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának adományozta. A napló az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található, teljes egészében *Csorba György* közölte a *Hadtörténelmi Közleményekben*. (*Perczel Mór* naplója).

¹⁰² *Jánossy*: i. m. I. 193–387. o.; *Szabad György*: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977. 168–169. o.; *Lukács*: i. m. 72–83., 90–93. o.; *Frank Tibor*: Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése. In: Kossuth Lajos a „magyarok Mőzese”. Szerk.: *Hermann Róbert*. Budapest, 2006. 197–212. o.

Perczel a hozzá eljutott hírekből érzekelte azt, hogy az angol és amerikai kormánykörök távolságtartással fogadták Kossuthot, és azt is, hogy a volt kormányzó a mindenkori közönségének politikai ízléséhez alkalmazkodva fogalmazta meg mondanivalóját. Előbbit némileg kárörvendő megjegyzésekkel illette, utóbbiért pedig kárhoztatta Kossuthot, mert annak pragmatikus viselkedésében szerinte ingatag és gyáva magyarországi politikájának folytatását látta. Dühösen állapította meg, hogy Kossuth minden más magyar emigránst háttérbe szorító népszerűsége és társaitól feltétlen engedelmességet követelő magatartása árt a magyar ügynek, mert felerősíti az emigráción belüli széthúzást. Véleménye szerint Kossuthnak a szabadságharc idején elkövetett hibás, és végső soron a vereséghez vezető lépései miatt kötelessége lett volna hátrébb lépni a politikai színtérről, és más emigránsoknak több teret engedni a cselekvésre.¹⁰³

Perczel Mórnak az emigráción belüli széthúzással kapcsolatos baljóslatú feltételezését személyes tapasztalatai is alátámasztották. A Párizsban élő Szemere Bertalan 1851. szeptember 26-án kelt, barátságosnak nem mondható hangvételű levelében felszólította őt arra, hogy legyen tagja a Kossuth ellen szerveződő szövetségnek. Perczel nem válaszolt neki.¹⁰⁴ Aligha lehetett ínyére Szemere stílusa, akit egyébként is a szabadságharc vereségének okozói közé sorolt. Emellett továbbra is tartotta magát elhatározásához, hogy törökországi fogsága idején nem vesz részt politikai tevékenységben. Későbbi tettei ugyanakkor bebizonyították, hogy a haza érdekeit – a Thalynak 1850 végén leírtakkal összhangban – fontosabbnak tartotta személyes érzelmeinél. Azt pedig, amikor éppen nem ragadták el indulatai, pontosan látta, hogy Kossuth belőle viszolygást kiváltó, de mégis vitathatatlan tekintélye és népszerűsége nélkülözhetetlen a magyar ügy sikeréhez.

Perczel 1852. februárjának végén megkapta a török kormánytól az engedélyt a távozásra, továbbá a minden menekültnek kiutalt hat havi fizetést is. Március elején Gemlikből Isztambulba hajózott családjával, ahol útlevelet kapott az angol követtől. Adriano Lemmi, a Kossuth és Giuseppe Mazzini kapcsolattartásában kulcsszerepet játszó, majd a volt kormányzó titkárává lett isztambuli olasz kereskedő úgy tudta, hogy a tábornok Londonba készül.¹⁰⁵ Perczel azonban egyelőre csak a brit fennhatóság alatt álló Máltáig utazott. Két és félévnyi törökországi fogságból szabadulva egy francia gőzösön indult útnak feleségével és három gyermekével a földközi-tengeri sziget felé.¹⁰⁶

¹⁰³ Perczel Mór naplója 961–963. o.

¹⁰⁴ Szemere: Leveleskönyv 43–44. o. Szemere–Perczel, 1851. szeptember 26.; Perczel Mór naplója 961., 963. o. Szemere azzal kezdte levelét, hogy megállapította, Perczel óriási hibát követett el, amikor katonai pályára lépett. A haditetteire rendkívül büszke Perczelnek valószínűleg nem esett jól ez a megjegyzés.

¹⁰⁵ MOL R 90. 1738. Lemmi–Kossuth, 1852. március 21. Közli: A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai 1849–1866. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Nyulásziné Straub Éva. Budapest, 1999. 206–207. o.

¹⁰⁶ Perczel Mór naplója 967–968. o.

Málta, London, Norwood

Perczel Mór családjával 1852. március 13-án érkezett meg Málta fővárosába, Vallettába.¹⁰⁷ A török kormánytól kapott pénzen viszonylag kényelmesen és nyugalmasan éltek: lakást béreltek, két cselédet tartottak, a kis Irmát pedig beírták egy helyi leányiskolába. Levelezésének, valamint az újságoknak köszönhetően Perczel továbbra is figyelemmel kísérte az európai politika és a magyar emigráció fontosabb eseményeit.¹⁰⁸

Már korábban értesült arról, hogy egyes emigráns társai a nyugat-európai sajtó nyilvánossága előtt éles vitát folytattak Kossuth személyéről. A vitát Esterházy Pál herceg, a Batthyány-kormány Bécsben élő udvarhú minisztere indította el, aki nem sokkal Kossuth Angliából történt távozása után levelet írt a londoni Times című lapnak. Levelében, amely 1851. december elsején jelent meg, Kossuth szabadságharc alatti tevékenységét támadta, hogy így próbálja csökkenteni a volt kormányzó angliai népszerűségét. Erre válaszul jelentette meg a *Times* december 30-i számában nyílt levelét Batthyány Kázmér. A Szemere-kormány volt külügyminisztere elutasította a konzervatív vádakat, ugyanakkor maga is bírálta Kossuthot, Görgei árulása mellett az ő „túlzó” politikáját téve felelőssé a szabadságharc vereségéért. 1852. január 4-én Szemere Bertalan is bekacsolódott a vitába, az angol *Examiner* című lap hasábjain megjelent nyílt levelével. Ő Kossuth szerinte „diktatorikus” vezetési módszereit kritizálta, miközben Batthyányval ellentétben kiállt a demokratikus jogok kiterjesztésének elve mellett.

Az említett cikkek nemcsak Kossuth hívei körében keltettek visszataszítást. Azok közül, akik egyébként elutasították Kossuthnak az egyszemélyi vezetésre irányuló igényeit, többen is felléptek a magyar emigráció megosztása ellen. Teleki László gróf, aki a szabadságharc alatt Párizsban képviselte a független Magyarországot, emigráns társaihoz küldött magánleveleiben, Vukovics Sebő, a Szemere-kormány igazságügy-minisztere pedig a *Times*ban megjelent nyílt levelében figyelmeztetett arra, hogy a magyar ügyre nézve ártalmas az emigráció belső nézeteltéréseit az európai nyilvánosság elé tárni.¹⁰⁹

Ez utóbbi véleményt osztotta Perczel Mór is, amint azt korábban már Szemerével szembeni magatartása bizonyította. Nemeskéri Kiss Miklós ezredes, aki ekkoriban Londonban tevékenykedett Kossuth megbízottjaként, a következőket írta a volt kormányzónak Amerikába Perczetről: „Ő hírlapi vitákba ereszkedni *semmi áron* nem akar, pedig erősen biztatják Londonból a Thaly-félék a fellépésre.”

1852. április 9-én kelt levelében Kiss Miklós arról is tájékoztatta Kossuthot, hogy Perczel még jó ideig Máltán fog tartózkodni. Így fogalmazot: „Perczel Mór Máltában van, s ott is marad. Ide írt levele szerint úgy vélekedik, hogy a szél ellenünk lévén, leghe-

¹⁰⁷ A források, így Perczel naplója sem nevezi meg Vallettát. Arra, hogy Perczelék Máltának ebben a városában éltek, Perczel naplójának utalásaiból következtethetünk. A napló számos bejegyzéséből kiderül, hogy egy jelentős településen laktak, és a táborkok egyszer kilovagolt Saint Julian városkába, ami Valletta közelében található. *Perczel Mór* naplója 969–971. o.

¹⁰⁸ *Perczel Mór* naplója 969–971. o.

¹⁰⁹ *Perczel Mór* naplója 965. o.; *Perczel*: Naplóm II. 112–113., 117. o. Vö.: *Jánossy*: i. m. I. 347–350. o.; *Lukács*: i. m. 96–97. o.

lyesebb a kikötőben *henyél*ni.”¹¹⁰ Perczel május eleji naplóbejegyzése is arról tanúskodik, hogy eredetileg hosszabb távon Máltán akart maradni. Hamarosan azonban meggondolta magát és május 11-én mégis hajóra ült családjával. Hirtelen elhatározását naplójában azzal indokolta, hogy feldühödött, amiért házigazdája és inasa becsapta őt.¹¹¹ Bár a tábornoktól nem álltak távol az efféle indulatoktól vezérelt döntések, nem zárhatjuk ki azt sem, hogy korábbi állításától eltérően mégiscsak szeretett volna közelebb kerülni az események fősodrához.

Noha Törökországból való távozása előtt útlevelet kapott az Egyesült Államokba az isztambuli amerikai konzultól,¹¹² a tengerentúli utazást ezúttal is elhárította. Hivatkozni több dologra is tudott: felesége ismét gyermeket várt, ő pedig már a Máltáig tartó hajóutat is megszenvedte heveny tengeri betegsége miatt. Mindenesetre jobbnak látta csak Angliáig menni. 1852. május 21-én érkezett meg családjával Southampton kikötőjébe, ahol Halász József és Fejérváry Miklós vártak rájuk. Utóbbi a reformkorban ellenzéki politikusként tevékenykedett, Hont megye követe volt az 1843–44-es országgyűlésen. A forradalom és a szabadságharc idején nem vállalt sem politikai, sem katonai tisztséget. 1851-ben hagyta el Magyarországot, és egyévnyi brüsszeli tartózkodás után érkezett Angliába.¹¹³ Perczelék valószínűleg neki és Halásznak köszönhetően költözhetek egy előre kibérelt és berendezett lakásba Londonban, ahová vasúton utaztak május 24-én.¹¹⁴

Halász még 1851 tavaszán hagyta el Kütahyát az ottani menekültek többségével együtt, és Párizsba utazott Thaly Zsigmondhoz. A francia fővárosban azonban egyre kevésbé nézték jó szemmel a magyar forradalom és szabadságharc emigránsait. Az egyszemélyi uralmát építő és konzervatív, rendpárti elveket hirdető Louis Bonaparte elnök, valamint a többségében az 1848-as forradalom elveihez ragaszkodó, liberális köztársaságpártiakból álló nemzetgyűlés csatározásaiban az előbbi látszott felülkerekedni, ami hozzájárult a párizsi magyar emigráció gyors megfogyatkozásához. Ugyanakkor Kossuth Angliába való megérkezése is Londonba vonzott egyes emigránsokat. Thaly és Halász 1851 őszén Angliába költözött, ahol kettejük viszonya hamar megromlott. Thaly tevékeny szerepet játszott a londoni emigráns egyletben, 1852-ben pedig megjelentette Klapkát támadó emlékiratait a szabadságharc időszakáról.¹¹⁵ Halász különböző vállalkozásokból igyekezett megélni,

¹¹⁰ *Jánosy*: i. m. II/2. 762. o. Kiss–Kossuth, 1852. április 9.; Kiss Thalyval kapcsolatos megjegyzése kétségeket ébreszt, mivel a komáromi vár egykori erődítési igazgatója Kossuth hívének számított. Ugyanakkor Thaly és Kiss vetélkedést folytattak a londoni emigráns egylet vezetéséért (OSzK Kt. Fond 89/61. Halász–Perczel, 1852. január 10.), így nem kizárt, hogy Kiss ilyen módon igyekezett lejáratni Thalyt Kossuth előtt.

¹¹¹ *Perczel Mór* naplója 971. o.

¹¹² *Perczel Mór* naplója 967. o.; OSzK Kt. Fond 89/1. A konstantinápolyi amerikai követség által kiadott útlevel Perczel Mór és családja számára, 1852. február 10.

¹¹³ *Pálmány Béla*: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. 1–2. köt. Budapest, 2011. 1. 907–908. o. Fejérváry brüsszeli tartózkodása során baráti viszonyba került az oda emigrált íróval, Jósika Miklóssal, akivel azután hosszú éveken át leveleztek. *Jósika Miklós*: „Idegen, de szabad hazában”. A kötetet összeállította és a bevezetőt írta: *Kokas Károly* és *Szajbély Mihály*. Budapest, 1988. 10–12., 31–418. o. Angliába érkezése után nem sokkal továbbutazott az Egyesült Államokba, ahol Perczel Miklóssal egymás közelében vásároltak földet. *Perczel*: Naplóm II. 147., 161–162., 166–167. o.

¹¹⁴ *Perczel Mór* naplója 971. o.

¹¹⁵ A londoni emigráns egylet vezetőjének, Kemény Farkas bárónak a halála után Thaly szerette volna megszerezni ezt a tisztséget, de a tagok Esterházy Pál grófot választották meg. *Jánosy*: i. m. I. 350–352. o.

inkább kevesebb, mint több sikerrel.¹¹⁶ Perczel mindkettőjükkel fenntartotta kapcsolatát angliai tartózkodása idején.¹¹⁷

A törökországi társak mellett Perczel tábornok régebben látott barátokkal is találkozott Londonban. Egyikük, a szintén Tolna megyei nemesi családból származó nemeskéri Kiss Miklós a reformkorban Perczel híveként kezdte pályafutását a megyei politikai életben. Ő már nem sokkal Londonba érkezése után meglátogatta a tábornokot. Találkozásukat követően elégedetten írta Kossuthnak, hogy Perczel „igen méltányos és korszerű hazafiúi elveket fejtett ki” előtte.¹¹⁸ Néhány nappal később, egy újabb találkozó után viszont indulatokról fűtött levélben számolt be a volt kormányzónak arról, hogy Perczel örült, akivel a továbbiakban semmi dolguk nem lehet. Kiss leírása szerint a tábornok erős küldetésstudattól áthatva dicsőítette önmagát, miközben a szabadságharc többi vezetőjét „gyávának és számárnak” nevezte. Kiss, aki Kossuth feltétlen híve és angliai megbízottja volt, ezt aligha hagyta szó nélkül. Leveléből sejthető, hogy heves szóváltásra került sor kettejük között, és ez hosszú évekre véget vetett érintkezéseiknek.¹¹⁹

Lényegesen szerencsésebben alakult Perczel viszonya egy másik ifjúkori barátjával, Vukovics Sebóval. Perczelt és Vukovicsot – akik ugyanazon a napon születtek – már a reformkorban szoros elbarátság fűzte össze.¹²⁰ Londonban rendszeresen találkoztak, és eszmét cseréltek politikai kérdésekről. A szerb származású volt igazságügy-miniszter szerint Perczel okos és mérsékelt álláspontot foglalt el az emigráció ügyeit illető kérdésekben.¹²¹ Vukovics feltehetőleg azt értette ezalatt, hogy a tábornok nem kíván az emigráció egységét bomlasztó lépéseket tenni.

Londonban rendszeresen látogatta a Perczel-családot Rónay Jácint bencés szerzetes, aki a szabadságharc alatt tábori papként szolgált, az emigrációban pedig a *Pesti Napló* tudósítójaként igyekezett biztosítani megélhetését. Sárközy Jüliát annak gyermekkorá óta ismerte, és feltehetőleg az ő révén került kapcsolatba még Magyarországon Perczellel. Naplójában „nagyban öszülő, de tűzlelkű jó barátak” nevezte a tábornokot, és elismerően írt családjá és hazája iránti szenvedélyes szeretetéről.¹²² Perczel pedig, aki az emigráció nyomorúságai közt is rendszeresen igyekezett olvasással és tanulással gazdagítani ismereteit, valószínűleg nagyra becsülte Rónay széles körű műveltségét.

¹¹⁶ *Perczel*: Naplóm II. 124., 134. o.

¹¹⁷ OSzK Kt. Fond 89/137. Thaly–Perczel, 1851. július 15., uo. Fond 89/61. Halász–Perczel, 1851. november 3., 1852. január 10.; uo. Fond 89/138. Thaly–Perczel, 1852. augusztus 21.; Perczel Mór naplója 957., 959. Vö.: *Lukács*: i. m. 94–95. o.; Thaly emlékiratai: *The Fortress of Komárom (Comorn) during the War of Independence in Hungary in 1848–1849*. (Translated by William Rushton. With a Plan of the Fortress). London, 1852. Vö.: *Hermann*: Bevezetés i. m. 541. o.

¹¹⁸ *Jánossy*: i. m. II/2. 851. o. Kiss–Kossuth, 1852. május 28. Kiss és Perczel reformkori kapcsolatáról: OSzK Kt. Fond 89/103. Kiss–Perczel, 1861. február 2.

¹¹⁹ *Jánossy*: i. m. II/2. 859. o. Kiss–Kossuth, 1852. június 4.

¹²⁰ Vukovics az 1843–44-es országgyűlésen Temes megye követeként vett részt, a szabadságharc idején pedig Perczel pártját fogta Görgeivel szemben. *Pálmány*: i. m. 1. 1227–1228. o.

¹²¹ *Teleki László válogatott munkái*. I–II. Szerk.: *Kemény G. Gábor*. Budapest, 1961. II. 95–96. o. Teleki–Horváth, 1852. június 4.; MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1852. december 7.; *Rónay Jácint*: Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai. I–IV. Pozsony, 1885. (A továbbiakban: *Rónay*: Napló.) II. 76–78. o.

¹²² *Rónay*: Napló II. 76–78. o. Rónay életének emigrációban töltött időszakához: *Acsay Ferenc*: Rónay Jácint János élete. Győr, 1906. 59–79. o.; *Pál Lajos*: Rónay Jácint. Budapest, 1976. 90–112. o.

Perczel angliai tartózkodása alatt is levelezett két egykori törökországi menekülttársával, Mészáros Lázárral és Batthyány Kázmérral.¹²³ Mészáros Kútahyából történt szabadulása után Londonba ment, majd rövid ideig Párizsban élt, 1852 januárjában, Louis Bonaparte véres zavargásokba torkolló államcsínye után pedig a brit fennhatóság alatt álló és olcsóbb megélhetést ígérő Jersey szigetére költözött.¹²⁴ Batthyány Kázmér Párizsban maradt, és ugyancsak a francia fővárosból írta továbbra is szűrös hangvételű leveleit Szemere, akinek Perczel néha kénytelen kelletlen válaszolt.¹²⁵

Perczel Törökországból való szabadulásakor úgy vélte, hogy a török kormánytól kapott hat havi fizetése még évekig biztosítani fogja megélhetésüket. Londonban azonban lényegesen drágább volt az élet, mint amire számított. Néhány hét után kénytelen volt az addiginál olcsóbb szállást bérelni a brit főváros északi külvárosában, Claphamben, újabb egy hónap múlva pedig a London közelében fekvő Norwoodba költözött családjával. Itt született meg Júlia lánya, 1852. november 24-én.¹²⁶

Perczel és családja 1852 végén lassan már elviselhetetlen anyagi terhekkel küzdött, ezért a tábornok fontolgatni kezdte Angliából való távozásukat. Batthyány és Szemere hívták őt Párizsba, és azt is felajánlották, hogy szereznek neki útlevelet.¹²⁷ A tábornok ezt elvetette. Vonatkozó források híján csupán találgatni tudjuk indokait: Párizsban csak kevéssel voltak alacsonyabbak a megélhetés költségei mint Londonban, továbbá Szemere és Batthyány nem voltak kifejezetten bensőséges barátai. Mindezeknél talán még többet nyomott a latban az önmagát 1852 decemberében III. Napóleon néven francia császárrá koronáztató Louis Bonaparte kormányzatával kapcsolatos ellenszenv.

Nagyobb hatást gyakorolhatott rá Miklós öccse Amerikából írt levele. Perczel Miklós, aki egy éve élt New York-ban, úgy döntött, hogy földet vásárol az akkoriban benépesülő Iowa állambeli Davenport közelében.¹²⁸ Abban a reményben tette ezt, hogy hamarosan bátyja is odaérkezik majd családjával, Perczel Mór azonban ezúttal sem szánta rá magát arra, hogy a tengerentúlra költözzön.

1852 végén Mészáros Vukovicson keresztül felajánlotta, hogy segít Perczelnek lakhelyet keresni és berendezkedni Jersey szigetén. Ő adta hírül több más magyar emigránsnak is, hogy Jersey-n anyagilag könnyebb a megélhetés és kellemesek a természeti viszonyok.¹²⁹

¹²³ Mészáros Perczelhez írt levelei: OSzK Kt. Fond 89/100.; Batthyány Perczelhez írt levelei: OSzK Kt. Fond 89/28.

¹²⁴ Mészáros Lázár külföldi levelei és életrata. Szerk.: Szokoly Viktor. I–II. köt. Pest, 1867. (A továbbiakban: *Mészáros: Külföldi levelek.*) II. 4. o. Mészáros–Szutsics Amália, 1851. december 26.

¹²⁵ Szemere Perczelhez írt levelei: OSzK Kt. Fond 89/136.; Azt, hogy Perczel csak ritkán válaszolt, Szemere szemrehányó megjegyzéseiből tudjuk. Perczel egyébként később „hibás ’s ravasz jellemnek” nevezte Szemerét. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) VII. 5. 87–88. d. Perczel–Kiss, 1864. május 17.

¹²⁶ *Perczel Mór* naplója 968., 972. o.; *Rónay: Napló* II. 76–78. o.; Perczel Júlia a dualizmus korában első unokatestvérének, Perczel Béla fiának, Perczel Dezső, későbbi belügyminiszternek a felesége lett. *Dobos*: i. m. 164. o.

¹²⁷ OSzK Kt. Fond 89/28. Batthyány–Perczel, 1852. (A keltezés hiányos.); uo. Fond 89/136. Szemere–Perczel, 1852. aug. 26.

¹²⁸ OSzK Kt. Fond 89/113. Perczel Miklós–Perczel Mór, 1852. október 27.; *Perczel: Naplóm* II. 159–166. o.; Perczel Miklós a Perczel Mórt Angliában fogadó, de időközben Amerikába távozott Fejérváry Miklóssal együtt készült letelepedni Iowában.

¹²⁹ *Rónay Jácint*: Perczel Irma emlékezete. (Naplómból). *Fővárosi Lapok*, 1868/143. (június 23.)

Ráadásul a sziget sem Londontól, sem a kontinenstől nem feküdt távol. Mindezek alapján Perczel 1852–53 telén úgy döntött, hogy a hideg idők elmúltával Jersey-re költözik feleségével és négy gyermekével.

Jersey

A Csatorna-szigetek legnagyobb tagja, Jersey Normandia partjainak közelében található. Csapadékos, de egyenletesen enyhe éghajlata, tiszta levegője, festői öblökkel tarkított sziklás tengerpartja már a korban is sok gyógyulni és pihenni vágyó embert vonzott. Termékeny talajának köszönhetően a szigeten jelentékeny mezőgazdasági termelés folyt, és az ebből származó árucikkeket a helyiek vámmentesen, magas áron tudták eladni Angliában. Különösen értékesnek számított az itt tenyésztett jól tejelő tehén. A sziget nagyjából 60 ezer fős lakosságának nagy része normandiai francia dialektust beszélő földműves és kereskedő volt, míg a népesség kisebb, de gazdagabb részét az itt megalapított előkelő angolok adták. A sziget 12 települése és környékük 12 közigazgatási egységet alkottak. A lakosság túlnyomó többsége a fővárosban, Saint Hélier-ben élt. A sziget csak perszonáluniós kapcsolatban állt Nagy-Britanniával, az angol királynő által kinevezett katonai kormányzó irányította, de jelentős önállósággal bírt.¹³⁰

A sziget déli partján épült Saint Hélier-t rendszeres gőzhajó járatok kötötték össze Angliával. A földrajzilag közelebb eső kontinenssel viszont – noha a normandiai partok szabad szemmel is láthatóak a szigetről – III. Napóleon császárrá koronázása után megnehezült a kapcsolattartás. A francia hatóságok gyanakodva tekintettek a Jersey-ről érkező személyekre és küldeményekre. Gyanakvásuk oka az volt, hogy Jersey-re emigrált a Bonaparte uralmát ellenző köztársaság párti francia értelmiségiek egy csoportja, élükön a híres íróval, Victor Hugóval. Őket azután magyar, lengyel és olasz emigránsok is követték.¹³¹

A magyarok 1852 eleje és 1854 ősze között telepedtek meg a szigeten. Az 1852 elején érkezett Mészáros Lázár Saint Hélier-ben lakott Katona Miklós alezredessel¹³² együtt, aki már a törökországi fogságban a volt hadügyminiszter kíséretjéül szegődött. Nem sokkal utánuk érkezett a kalandos életű Teleki Sándor gróf, Petőfi Sándor koltói vendéglátója és Bem seregének ezredese.¹³³ Ő székely származású barátjával, Orbán Balázs báróval¹³⁴ a sziget délnyugati részén található Saint Cléments-be költözött, és hamarosan baráti viszonyba került Hugóval, továbbá a francia emigráció más tagjaival. Őket Thaly Zsigmond

¹³⁰ Perczel: Naplóm II. 170–171. o.; Rónay: Napló II. 218–219. o.; Vö.: Pallas Nagy Lexikon. I–XVI. köt. Szerk.: Gerő Lajos. Budapest, 1893–1897. IX. 911. o. Jersey szigetének legnagyobb hosszúsága 22 km, átlagos szélessége 10 km, területe 116 km².

¹³¹ Jersey „Napóleon értelemében rossz hírű” – írta a szigetről Rónay. OSzK Kt. Fond 89/121. Rónay–Perczel, k. n. – Teleki Lászlót pedig egy levele szerint az tartotta vissza Perczel meglátogatásától, hogy nehéz volt Jersey-ről visszatérni Franciaországba a hatóságok „bizalmatlansága” miatt. OSzK Kt. Fond 89/137. Teleki–Perczel, 1854. április 6. – Ugyancsak Teleki arról panaszkodott a Brüsszelben élő Jósika Miklósnak, hogy a francia hatóságok gyakran lefoglalják a Jersey-re küldött leveleket. Jósika Miklós: i. m. 450–451. o. Teleki–Jósika, é. n., július 4.

¹³² Katona Miklós életrajzi adatai: Bona: Tábornokok i. m. 421–422. o.

¹³³ Teleki Sándorról: uo. 675–676. o.

¹³⁴ Orbán Balázsról: Gyalui Farkas: Gróf Teleki Sándor regényes élete. H. n., é. n. 62. o.; Teleki Sándor emlékezései. S. a. r. Görög Livia. Budapest, 1958. 343–348. o.

és a szabadságharc egyik kormánybiztosa, Kossuth kormányzói irodájának tanácsosa, Fülepp Lipót¹³⁵ követte, akik a sziget északi részén, Trinityben telepedtek le. Itt Thaly, akinek időközben felesége és gyermekei is Jersey-re költöztek Magyarországról, eladott birtoka jövedelméből kibérelt egy kastélyt. Az 1853 decemberében érkező Beöthy Ödön ezredes,¹³⁶ a reformkorban Bihar megye tekintélyes ellenzéki politikusa, a szabadságharc idején a Délvidék, majd Erdély teljhatalmú kormánybiztosa egy ideig Telekinél vendégeskedett, majd Saint Hélier-ben lakott, igen nehéz anyagi körülmények között. 1853 elején néhány hónapot Vukovics Sebő is Jersey-n töltött, de azután visszaköltözött Londonba.¹³⁷

Perczel Mór 1853 júniusában telepedett le családjával Jersey nyugati partján, Grouville közelében. Érkezéskor Mészáros és Thaly fogadta őket, akik előre kibéreltek nekik egy házat. A tábornoknak a következő évben sikerült rábírnia öccsét az Európába való visszatérésre, így Perczel Miklós és felesége 1854 szeptemberében szintén Jersey-re költöztek. A Perczelek Thallyval, Fülepp-pel és Beöthyvel találkoztak rendszeresen, a más körökben mozgó Telekivel viszont ritkábban.¹³⁸

A Jersey-n élő magyar emigránsok csoportja néhány éven belül igencsak megfogyatkozott. Mészáros és Katona viszonylag hamar megunták a csendes elzártságot, és miután megvárták Perczel Mór érkezését, 1853 júliusában Amerikába távoztak.¹³⁹ A nyomor, a számkivetettség és betegsége ellenére mindig jó kedélyű Beöthy 1854 végén meghalt Hamburgban, ahová azért utazott, hogy Magyarországról kijövő feleségével találkozzon.¹⁴⁰ Teleki Sándor, aki a Jersey-n megjelenő, *L'Homme* című francia nyelvű emigráns lap egyik szerkesztője lett, részt vett egy tiltakozásban, amely élesen támadta a francia császári párt szívélyesen fogadó Viktória angol királynőt. Sir Percy Douglas, a sziget kormányzója Jersey elhagyására szólította fel a tiltakozókat, köztük Telekit, aki azután Hugóval és más franciákkal együtt a szomszédos Guernsey-re költözött.¹⁴¹ Fülepp 1855-ben Párizsban telepedett le.¹⁴² Az 1850-es évek második felében már csak a két Perczel és a Thaly család lakott Jersey-n a magyarok közül.¹⁴³

Perczel Mór a Jersey-n töltött évek során több különböző helyen, de mindig Grouville közelében bérelt házat. A házhoz minden esetben kisebb birtok is tartozott, ahol növényeket termesztettek és teheneket tartottak. Az itt megtermelt élelmiszerek létfenntartásuk

¹³⁵ Fülepp Lipótról: *Antall József*: Fülepp Lipót. In: Az 1848–49-es első népképviselői országgyűlés i. m. 283–286. o.

¹³⁶ Beöthy Ödön életrajzi adatai: *Bona*: Tábornokok i. m. 241. o.; *Pálmány*: i. m. I. 824–827. o.

¹³⁷ MOL R 216. 1. t. Fülepp–Vukovics, 1853. január 13., 1853. február 15.

¹³⁸ A Jersey-n élő magyar emigránsokról: MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1853. június 15., 1853. szeptember 9., 1853. december 29., 1855. május 24.; *Mészáros*: Külföldi levelek i. m. II. 4. o. Mészáros–Szutsics Amália, 1851. december 26., uo. 5–6. Mészáros–Szutsics Amália, 1852. február 15., uo. 6–7. Mészáros–Vukovics, 1852. március 4., uo. 29–30. Mészáros–Vukovics, 1853. július 3.; Perczel: *Naplóm II.* 168–169. o.; *Rónay*: *Napló II.* 215–219. o.; Teleki Sándor emlékezései i. m. 339–342. o. Vö.: *Bajomi Lázár Endre*: Száműzöttek Mekkája. Magyar emigránsok a Csatorna-szigeteken. In: *Arpadine. Kalandozások a magyar–francia kapcsolatok múltjában.* Budapest, 1980. 31–84. o.

¹³⁹ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1853. június 15.; Mészáros, Külföldi levelek i. m. II. 29–30. o. Mészáros–Vukovics, 1853. július 3.; *Perczel*: *Naplóm II.* 156. o.

¹⁴⁰ *Perczel*: *Naplóm II.* 172. o.; *Rónay*: *Napló II.* 219–220. o.

¹⁴¹ *Perczel*: *Naplóm II.* 172–175. o.; *Teleki Sándor* emlékezései i. m. 345. o.

¹⁴² MOL R 216. 1. t. Fülepp–Vukovics, 1855. július 15.; uo. Perczel–Vukovics, 1855. július 17.

¹⁴³ *Rónay*: *Napló* 367–371. o.

alapját jelentették. Emellett ekkor már a hazából is jutottak némi jövedelemhez. Perczel apja és apósa egyaránt évente elküldte a magyarországi birtokai után neki járó pénzt.¹⁴⁴

A Perczel család a Jersey-re való megérkezést követő években újabb gyermekekkel gyarapodott: 1854-ben megszületett Sándor, 1855-ben Erzsébet, 1858-ban Hermina, 1860-ban pedig Antal.¹⁴⁵ Perczel tábornok, akiről már törökországi fogsága idején is az a hír járta, hogy igen házias családapa, nagy szeretettel törődött gyermekeivel.¹⁴⁶ A kisebbeket „dajkálta”, a nagyobbakat pedig anyagi nehézségei ellenére is gondosan taníttatta.¹⁴⁷ Perczel „háziasságában” persze a helyzet szülte kényszer is közrejátszott: felesége a várandósságok, a gyermekágyas időszakok és betegségei következtében gyakran volt igen gyenge. Mivel cselédet nem tudtak tartani, az apa legnagyobb segítsége az emigráció nehéz éveit során korán felnőtté váló elsőszülött gyermeke, Irma lett.¹⁴⁸ Ugyanakkor a gyermektelen Perczel Miklós és Latinovits Hermina is igyekezett valamelyest könnyíteni a tábornok helyzetén, amikor magukra vállalták a Brusszában született Miklós nevelését.¹⁴⁹

A növekvő család fenntartása nyomasztó terhet jelentett Perczel Mór számára. A Magyarországról érkező pénz, ami a hazában biztosíthatta volna a jómódú köznemesi életformát, az emigrációban igen szerény megélhetést tett csak lehetővé. Alkalmazottak híján a szabadságharc tábornoka kétkezi munkával – ahogyan egyik levelében fogalmazott „véres verítékkel” – teremtette elő családjá számára a mindennapokhoz szükséges javakat.¹⁵⁰ Anyagi viszonyaikról sokat elárul az is, hogy Perczel Miklós naplójának tanúsága szerint a helyi angol családok meghívásait azért nem tudták elfogadni, mert nem volt megfelelő öltözetük.¹⁵¹ Perczel Mór jellemének nemesebb vonásait mutatja, hogy mindezek ellenére

¹⁴⁴ Életkörülményeiről: MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, [1853.] június 5., 1855. július 17., 1863. április 27.; OSzK Kt. Fond 89/21. Perczel Mór visszaemlékezése jersey-i tartózkodására és felesége jellemzése; uo. Fond 89/220. Lakásbérleti szerződés; Vö.: *Kuppis*: i. m. 66. o.; *Vahot*: i. m. III. 151–152. o.

¹⁴⁵ *Kertbeny, Karl Maria*: Alphabetische Namensliste Ungarischer Emigration 1848–1864. Brüsszel–Lipce, 1864. 46–47. o. Vö.: *Dobos*: i. m. 219–220. o. Noha Kertbeny valószínűleg személyesen Perczeltől szerezte információit, névsora tartalmaz egy téves adatot: nála Antal helyett Antónia szerepel. Kertbeny adatát megcáfolja Perczel egyik Rónayhoz írt levele, amelyben a tábornok arról számol be, hogy kisfia született. Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1860. január 18. – Antal születéséről egy 1860. március 22-én kelt levelében is beszámolt Perczel. A levelet közli: *Hermann Róbert*: Óh, szabadság, hadd nézzünk szemedbe! A rendi Magyarországtól a polgári Magyarorszáig. A reformkor, a forradalom, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai és képei, 1825–1894. Dobák Géza és Hermann Róbert magánygyűjteményének kiállítása. Budapest, 1998. 56–57. o.

¹⁴⁶ *Perczel Mór* naplója 958. o.

¹⁴⁷ Perczel így írt egy levelében a család várható gyarapodásáról: „...kis nőm ismét beteges, és tartok, hogy új Isten áldása kering fejkünk fölött. Az ég tudja, hogy oly szeretem a gyermekeket, és így nem fárad ki élvezeteim szaporítani!” MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1853. július 24. – Rónay a következőket jegyezte fel naplójába, egy Perczeléknél tett látogatása kapcsán: „Engem nem vártak, s nagy volt az öröm, midőn a zajos család körébe léptem: a tábornok egyik kis gyermekét tartotta karján, a másikat Irma leánya, a harmadikat a gondos anya; csitítani kellett őket, mind a három egyszerre kívánczolt az apa ölébe.” *Rónay*: Napló II. 216–217. o. – A nagyobb gyerekeket egy ideig Fülepp tanította, és Perczel egy alkalommal mesekönyveket, valamint tankönyveket vásároltatott Vukoviccsal Londonban. MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1853. november 3., 1855. május 24.

¹⁴⁸ *Rónay*: Perczel Irma emlékezete i. m.

¹⁴⁹ *Perczel*: Naplóm II. 171. o.

¹⁵⁰ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1855. december 23.

¹⁵¹ *Perczel*: Naplóm II. 168. o.

is többször adott kölcsönt vagy segélyt nála is nyomorúságosabb sorsú emigráns honfitársai számára.¹⁵²

Jersey-re való költözésük után sok szempontból megváltozott Perczel életmódja. Földrajzi helyzete és mindennapos elfoglaltságai miatt távolabb került az emigráció és az európai politika eseményeitől. Kezdetben szinte kizárólag helyi lapokat olvasott, és csak néha jutott hozzá a londoni *Times* egy-egy számához. Az 1850-es évek második felében viszont már magyarországi újságokat is kapott.¹⁵³

Viszonylagos elszigeteltségét az időről időre érkező látogatók is oldották. Járt nála például az 1848–49-es első népképviselői országgyűlés két képviselője, Irányi Dániel¹⁵⁴ és Simonyi Ernő,¹⁵⁵ valamint egykori parancsőrtisztje, Novelty Antal hadnagy.¹⁵⁶ Rendszeres látogatója volt Rónay Jácint, aki többnyire barátjával és lakótársával, a Szepességből Londonba települt gazdag iparomesterrel, Mayer Jánossal érkezett, hogy Jersey szigetén pihenje ki egész éves fáradalmait.¹⁵⁷

A Jersey-n töltött első években Perczel még folytatta levelezését a törökországi menekülttársakkal, de az idő múlásával ezek a kapcsolatai megszűntek. Batthyány Kázmérral annak 1854 júliusában Párizsban bekövetkezett halála miatt szakadt meg levelezésük.¹⁵⁸ Az Amerikában küzdelmes életet élő és nehezen boldoguló Mészárosról 1854 végén kapott utoljára levelet, de miután családi gondjai miatt nem tudott neki válaszolni, többé nem írtak egymásnak. Éppen ezért csak Vukovics 1858 novemberében kelt leveléből értesült a tragikus hírről, hogy az egykori hadügyminiszter néhány héttel korábban visszatért Angliába, ahol hamarosan meghalt.¹⁵⁹ Halász 1857 júniusában írta Londonból utolsó levelét Perczelnek, mielőtt amnesztiával hazatért Magyarországra.¹⁶⁰

Perczel két leggyakoribb és legbizalmasabb levelezőtársa az egymással is baráti viszonyban álló Vukovics Sebő és Rónay Jácint volt. Vukovicsal 1856-ig évente több levelet is váltottak, a személyes ügyek mellett hosszasan értekeztek az angol belpolitika, az európai politika és a magyar emigráció egymással összefüggő eseményeiről. Ebben az

¹⁵² Nem sokkal Jersey-re érkezése után egy alatta szolgált honvéd számára küldött egy font segélyt Londonba (MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1853. július 24.), Beöthynek pedig kölcsönt adott hamburgi útjára. Utóbbi felhatalmazta Perczelt, hogy halála esetén hagyatékából rendezze a tartozást, és erre sor is került. OSzK Kt. Fond 89/31. Beöthy–Perczel, 1854. szeptember 21.; MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1855. július 24.

¹⁵³ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1855. július 24.; Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1857. október 18.

¹⁵⁴ *Perczel*: Naplóm II. 175. o.

¹⁵⁵ MOL R 148. 3. t. Simonyi–Perczel, 1862. július 13.; Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1862. július 1.

¹⁵⁶ MOL R 148. 3. t. Perczel–Novelty, 1859. május 13. Novelty életrajzi adatai: *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. köt. Budapest, 1998–1999. II. 586. o.

¹⁵⁷ *Perczel*: Naplóm II. 175–176. o.; *Rónay*: Napló II. 215–219., 367–371. o. Mayer János („Mayer bácsi”) neve gyakran felbukkan az emigrációs iratokban. 1784 körül született (MOL R 90. 4208. Vukovics–Kossuth, 1863. október 19.), szűcs volt, aki nagy vagyont összegyűjtve visszavonult, és Londonba költözött. Anyagilag, és a hazából érkező vagy oda címzett küldemények kézbesítésével is segítette menekült honfitársait, köztük Perczelt. Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1857. június 28.; OSzK Kt. Fond 89/121. Nyugta, 1862. október 2., Rónay–Perczel, 1863. június 12.

¹⁵⁸ OSzK Kt. Fond 89/28. Batthyány Perczelhez írt levelei.

¹⁵⁹ OSzK Kt. Fond 89/100. Mészáros levelei Perczelhez.; OSzK Kt. Fond 89/145. Vukovics–Perczel, 1858. november 17.; MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1858. november 24.

¹⁶⁰ OSzK Kt. Fond 89/61. Halász–Perczel, 1857. június 22.

időszakban Perczel személyesen is járt Londonban Vukovicsnál. Intenzív kapcsolattartásukban jelentős szerepe volt az 1853 és 1856 között zajló krími háborúval kapcsolatos reményeiknek. A háború befejeződése után levelezésük megrikkult, de barátságuk nem szakadt meg.¹⁶¹

A másik londoni jó baráttal, Rónay Jácinttal viszont 1857-ben kezdtek rendszeresen levelezni.¹⁶² Az emigráns szerzetes, aki ezekben az években igen szerteágazó tudományos és kulturális tevékenységet folytatott, széles körű műveltségével komoly elismerésre tett szert. Hírlapi cikkeket írt magyar és angol lapokba, gazdag angol családok gyermekeinek nevelőjeként dolgozott, továbbá sajtó alá rendezte és kiadatta Széchenyi Istvánnak a Bach-rendszerrel leleplező *Ein Blick* című röpiratát.

A Perczellel ellentétben nyugodt természetű Rónay fáradhatatlan lelkiismeretességgel válaszolt a tábornok időnként véget érni nem akaró, sokszor keserűséggel és indulattal teli leveleire. Nemcsak őszinte barátságáról, de kitűnő lélektani érzékről is tanúbizonyságot téve írta naplójába: „Kímélve, tűrve, s mennyire csak lehető volt, személyeket mellőzve, okoskodtam, politizáltam elméletileg a haza sorsa fölött; ez volt válaszaim feladata azokra a levelekre, melyek újra és mindig újra felszaggatták a múlt sebeit, s fel-felriasztották a rég elnémult dicsőséget és csalódást. Szomorú, de lélektanilag tán mégis ez volt az egyedüli ír szenvedő barátom elborult kedélyére, mert feledtette véle, háttérbe szorította jelent, különben a napi gondok terhe alatt, melyek oly súlyosan nehezdedek e családra, a kedveseit annyira szerető apa összerogyott volna.”¹⁶³

Perczel Jersey-re költözésekor bekövetkezett a keleti kérdés régóta várt kiéleződése. 1853 májusában megszakadt a diplomáciai kapcsolat Szentpétervár és Isztambul között, Oroszország pedig nem sokkal később megszállta a török fennhatóság alatt álló Moldvát és Havasalföldet. I. Miklós cár abban bízott, hogy Nagy-Britannia és Franciaország nem fogja megsejteni a törököket, Ausztria és Poroszország viszont támogatja majd az orosz törekvéseket. Törökország októberben hadat üzent Oroszországnak, és ekkor már sejteni lehetett, hogy az isztambuli kormány a túlerőben lévő orosz seregekkel szemben számíthat az angol–francia segítségre.

A később krími háborúnak nevezett fegyveres konfliktus kirobbanása mozgásba hozta a magyar emigrációt is. A török seregben számos magyar honvéd harcolt, részben olyanok, akik a Törökországba menekülés után iszlám hitre térve beléptek a török seregbe, részben pedig olyanok, akik a háború kirobbanásakor jelentkeztek katonai szolgálatra. Kossuth isztambuli megbízottján, Gál Sándor ezredesen keresztül igyekezett tájékozódni a helyzetről, és emlékiratokat intézett a török kormányhoz. Az Ausztria Oroszország melletti fellépésével számoló török–magyar katonai együttműködés tervét azonban az isztambuli kormány elutasította.

¹⁶¹ Vukovics Perczelhez írt levelei az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában találhatóak: OSzK Kt. Fond 89/145., Perczel Vukovicsához írott levelei pedig a Magyar Országos Levéltárban: MOL R 216. 1. t.

¹⁶² Rónay Perczelhez írt 56 levele az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található: OSzK Kt. Fond 89/121., Perczel Rónayhoz írott 46 levele pedig Pannonhalmán, a Főapátsági Könyvtár Kézirattárában: Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. – Perczel életének emigrációs időszakában Rónayval váltotta a legtöbb levelet. A Pannonhalmán található levelek felkutatásában nyújtott segítségéért ezúton mondok köszönetet Hegedüs Józsefnek, a könyvtár munkatársának.

¹⁶³ *Rónay*: Napló II. 368. o.

Ugyanekkor a Kossuth egyszemélyi vezetését el nem ismerő tekintélyesebb magyar emigránsok is lépéseket tettek annak érdekében, hogy megteremtsék az újabb magyar szabadságharc kirobbantásának feltételeit. Teleki László, Klapka György és néhány társuk 1853 nyarán találkoztak a svájci Evianban, és cselekvési tervet dolgoztak ki. A háború októberi kirobbanása után Klapka azonnal Isztambulba utazott, Teleki pedig Párizsban igyekezett támogatást szerezni a magyar ügy számára. Az ő elképzeléseik is arra alapultak, hogy ha Ausztria hadba lép Oroszország mellett, akkor a nyugati hatalmak és Törökország számára kedvező és támogatandó lehet a magyar függetlenségi háború megindulása.¹⁶⁴

Teleki 1853 őszén azt fontolgatta, hogy Londonba utazik és megpróbál összeköttetésbe lépni az ottani kormánykörökkel. Az út célszerűségét tekintve azonban kételyek gyötörték: a francia hatóságok gyanakvással tekintettek az Angliába utazó vagy onnan érkező menekültekre, a magyar gróf tehát párizsi működését nehezítette volna meg ezzel a lépésével. 1853 végén azután mégis az utazás mellett döntött. Fontosnak tartotta, hogy a magyarok memorandumot intézzenek az angol és a francia kormányhoz, rögtön Ausztria várható hadba lépését követően. Azt, hogy Ausztria hosszabb időn keresztül semleges marad, lehetetlennek tartotta; azt pedig, hogy Oroszország ellen fordul, még lehetlenebbnek.¹⁶⁵

Teleki úgy tervezte, hogy 1854. februárjának elején Londonban találkozik Vukoviccsal, Perczellel és Beöthyvel. Minden bizonnyal velük kívánt egyeztetni az angol kormánnyal való kapcsolat felvételéről. Perczel és Beöthy ezért felkészültek a hajóútra, és szállást foglaltattak maguknak Londonban Vukoviccsal. A találkozóra azonban mégsem került sor, mert Teleki végül nem utazott Angliába. Mentségéül azt hozta fel, hogy a francia hatóságok nem engednék és elegendő pénze sincsen.¹⁶⁶

Perczel tehát 1854 elején nem tudott bekapcsolódni a politikai helyzet alakításába. Felmerülhetett volna az is, hogy több más honfitársához hasonlóan a török seregbe beállva szolgálja hazája ügyét, ezt azonban elutasította. Vukovics kérdésére válaszolva kifejtette, hogy ezt csak akkor tartaná elképzelhetőnek, ha hívnák őt Isztambulba. Ugyanakkor azt a nézetét is megosztotta Londonban élő barátjával, hogy Magyarország sorsát nem szabad a török érdekekhez kötni, mert a soknemzetiségű Oszmán Birodalom éppúgy a népek elnyomója, mint Ausztria. Léte tehát ellentétes a magyar szabadságtörekvésekkel, amelyeknek potenciális szövetségesei inkább az uralma alatt élő balkáni népek lehetnének.¹⁶⁷

1854 tavaszán felgyorsultak az események. Márciusban Nagy-Britannia és Franciaország szövetséget kötött Törökországgal, majd miután I. Miklós cár elutasította békeajánlatukat, hadba léptek. Közben a bécsi kormányzat igen ellenségesen lépett fel a magyar szabadságharc leverésében neki döntő segítséget nyújtó Oroszországgal szemben: Erdélyben csapatokat vont össze, amivel a dunai fejedelemségek kiűritésére kényszerítette I. Miklós cárt. Az oroszok balkáni térnyerését féltékenyen szemlélő Ausztria ezek után átmenetileg megszállta Moldvát és Havasalföldet. 1855 januárjában a Szárd–Piemonti Királyság serege is bekapcsolódott a hadműveletekbe, amelyek a Krím-félszigeten összpontosultak.

¹⁶⁴ Lukács: i. m. 103–118. o.

¹⁶⁵ MOL R 216. 1. t. Teleki–Vukovics, 1853. november 14., 1853. november 27., 1853. december 23.

¹⁶⁶ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1864. január 25., 1854. január 31.; uo. Teleki–Vukovics, 1854. február 13.; uo. Fülepp–Vukovics, 1854. január 31.; OSzK Kt. Fond 89/137. Teleki–Perczel, 1854. február 13.

¹⁶⁷ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1853. december 14.

A törökök és a nyugati szövetségesek egyre szorosabb ostromgyűrűt vontak az itt található Szevasztopol várába visszaszorult orosz haderő köré, míg végül az I. Miklós halála után trónra lépő II. Sándor cár 1856 januárjában elfogadta békefeltételeiket.

Ausztria meglepő magatartása és a krími háborúval kapcsolatos magyar remények meghiúsulása más emigránsokhoz hasonlóan Perczelt is keserűséggel töltötte el. Rónaynak azt írta 1854 őszén, hogy „hol röhögve, hol káromkodva, hol pityeregve” nézi, amint az egész világ megbolondul.¹⁶⁸ 1855. első hónapjaiban gyermekei és felesége gyengélkedése miatt már alig maradt ideje arra, hogy újságokat olvasson és közügyekkel foglalkozzon.¹⁶⁹ Nyáron mégis sikerült találkozót kieszközölnie Palmerston angol miniszterelnökkel, megbeszélésük azonban semmilyen eredménnyel nem járt.¹⁷⁰ Az azt követő években pedig nem is történtek olyan események az európai politikában, amelyek kedvezhettek volna a magyar függetlenség előmozdításának.

Mindezeket figyelembe véve is szembeötlő azonban, hogy Perczel életének emigrációban töltött időszakában a forradalom és szabadságharc más vezetőihez – például Kosuthhoz, Telekihez, Klapkához – képest igen ritkán szánta el magát nyilvános politikai lépésekre. Önálló kezdeményezései nem voltak, a magyar függetlenség ügyének napi- és napirenden tartásában nem vett részt, a haza jövőjét érintő elvi vitákba pedig nem folyt bele. Ugyanakkor gyakran hangzottatta, hogy bármikor kész Magyarország szabadságáért újra harcra szállni.¹⁷¹

Közügyi tértelenségét ő maga leveleiben általában azzal magyarázta, hogy a családi gondok és a megélhetésért folytatott nehéz küzdelem minden idejét és erejét lekötötték.¹⁷² Brüsszelben élő emigráns társa, Ludvig János találóan jegyezte meg róla, hogy „homentó hivatása nagy ellentét a pesztonka szereppel, melyre a sors őt kényszeríti”.¹⁷³ Az okokat azonban emellett másban is kereshetjük: a múlt újra és újra felszakadó sebei nyilvánvalóan gátolták őt abban, hogy figyelmét a jövő felé fordítsa. A szabadságharc veresége miatt érzett dühe olyan mély nyomot hagyott amúgy is labilis személyiségén, hogy az évek során a valóság talajától messze elrugaszkodó rögeszméi alakultak ki.

Meggyőződésévé vált, hogy a magyar függetlenségi háború vereségét az alkalmatlan és tisztességtelen vezetők okozták, a vereségben döntő szerepet játszó külső körülményekről – az osztrák–orosz túlerőről és a nagyhatalmi támogatás hiányáról – viszont egyáltalán nem vett tudomást.¹⁷⁴ A Görgeivel szemben széles körben elterjedt, de megalapozatlan áruslási vádak nemcsak bizonyosságként hitte, hanem ki is terjesztette másokra. Vukovicsnak írt egyik levelében úgy fogalmazott, hogy „az osztrák Aradon több árulót végeztetett ki, mint hazafit”, Klapkát pedig „a páratlan áruló”, vagyis Görgei „cinkostár-

¹⁶⁸ Rónay: Napló II. 257–258. o.

¹⁶⁹ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1855. március 22.

¹⁷⁰ A találkozóról Teleki egy Perczelnek írt levelében található utalásból tudunk. OSzK Kt. Fond 89/137. Teleki–Perczel, 1855. július 4.

¹⁷¹ Pl.: MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, [1853] k. n., 1853. november 3., 1853. december 14., 1856. április 24., 1863. április 27.; Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1861. május 28., 1865. július 4.

¹⁷² Pl.: MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1855. december 23., 1862. szeptember 25., 1863. április 27.

¹⁷³ MOL R 90. 4102. Ludvig–Kossuth, 1863. február 5.

¹⁷⁴ Pl.: MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1853. november 3., 1858. november 27.; Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1857. november 5., 1861. május 28.; MOL R 295. Perczel–Klapka, 1862. június 15.

sának” nevezte.¹⁷⁵ Jellemző, hogy leveleiben sokkal többször jelennek meg ellenséggént honfitársai, mint a császári katonák, vagy a bécsi udvar politikusai.

Mindez összefüggött azzal, hogy saját személyét és tetteit a valóságosnál sokkal nagyobb jelentőségűnek látta. Kétségtelen, hogy ért el komoly katonai sikereket a szabadságharcban, például amikor 1848 októberében felszabadította a Muraközt a horvát csapatok megszállásától, vagy amikor 1849 tavaszán a Délvidékről ha átmenetileg is, de kiverte a szerb felkelőket. Személyének jelentőségét és sikereinek értékét növelte, hogy ő volt a szabadságharc egyetlen olyan tábornoka, aki egyfelől nem rendelkezett komoly katonai előképzettséggel, másfelől viszont politikusként is tevékenykedett. Az azonban ennek ellenére is nyilvánvaló túlzás, hogy magát tekintette a szabadságharc legkiemelkedőbb hadvezérének és a haza megmentőjének. Ám éppen emiatt gondolta azt, hogy nem kapta meg az őt megillető elismerést, és emiatt érzett folyamatos sértettséget a szabadságharc szinte összes vezetőjével szemben.

Gyakran hangoztatta, hogy csak akkor hajlandó újra fellépni a haza érdekében, ha mindazok, akik háttérbe szorították őt, bocsánatot kérnek tőle. Várta és elvárta, hogy felhívják a cselekvésre, és felajánlják neki az őt megillető tisztséget.¹⁷⁶ Vallásos hittel telített látomásokban jelenítette meg a pillanatot, amikor majd újra a harctérre lépve elégtételt vehet az őt ért sérelmekért és felszabadíthatja hazáját. Egy Rónayhoz írt levelének befejező sorai sokat elárulnak személyiségéről: „Remélem, ha ismét szerencsétlen levelével, a tábornok féle cím elmarad belőle, mit még borítékon sem szeretek látni; barátaimtól a legkevésbé hallani. Én csak hazám és magam ellenségeinek számára akarom tábornokságom reserválni: midőn bé fog telni az írás, és ha elküldend az Úr a nagy ütközetet tenni és szétdobni a főket nagy földek fölött. Amen”.¹⁷⁷

1859-ben úgy tűnt, tízévnnyi várakozás után végre elérkezhet a magyar szabadságharc újragezdésének ideje. III. Napóleon francia császár és Camillo Benso di Cavour gróf, a Szárd–Piemonti Királyság miniszterelnöke 1858 nyarán titkos megállapodást kötöttek arról, hogy megszüntetik a Habsburgok itáliai uralmát. Az Ausztria elleni háború tervei között kezdettől fogva szerepelt a magyar függetlenségi háború kirobbantásának támogatása, ezért a francia és piemonti vezetők kapcsolatba léptek Teleki Lászlóval és Klapka Györggyel.

A francia és a piemonti diplomácia számára kellemetlen lett volna már a tervezetések kezdetén a demokratikus eszmékhez kötődő és néhány évvel korábban még a köztársaságpárti Mazzinivel szövetkező Kossuthal összeköttetést teremteni. Ugyanakkor világossá tették Teleki és Klapka előtt, hogy elvárják a volt magyar kormányzó bevonását a szervezkedésbe, hiszen csak az ő személye adhatott súlyt a magyar szabadságharcra kapcsolatos terveknek. Teleki és Klapka ezért kénytelenek voltak félretenni Kossuthal kapcsolatos fenntartásaikat, utóbbi pedig, miután kész helyzet elé állították, beleegyezett a kollektív vezetésbe.

1859. május 6-án Párizsban létrejött a magyar emigráns kormány, a Magyar Nemzeti Igazgatóság, Kossuth, Klapka és Teleki részvételével. Titkára Irányi Dániel, pénztárosa

¹⁷⁵ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1855. december 23.

¹⁷⁶ Pl.: *Benedictina.gyűjtemény*, BK 249/V.3.1861. május 28., 1866. május 3.; MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1863. április 27.

¹⁷⁷ *Rónay*: *Napló* II. 257–258. o.

Puky Miklós lett, a hadügyi levelezéssel pedig Szabó Imrét bízták meg. Tervezték egy piemonti magyar légió megalakítását. Ennek főparancsnoki tisztségére Klapkát jelölték ki, míg a megszerzendő két gyalog- és egy lovasdandár élére Kiss Miklóst, Ihász Dánielt és Bethlen Gergely grófot nevezték ki. Perczel Mórnak a légió főfelügyelői tisztségét ajánlották fel.¹⁷⁸

Perczel 1859 elején Rónay Jácint leveléből értesült arról, hogy Klapka Párizsban tárgyal a francia vezetőkkel és az új év komoly reményeket tartogat a magyar emigránsok számára.¹⁷⁹ Miután április 29-én Ausztria megtámadta Piemontot, hét gyermekét és várandós feleségét Jersey-n hagyva az öccsétől kapott pénzen Párizsba utazott. A francia fővárosban találkozott Kossuthal. Találkozásukról Perczel Miklós – minden bizonnyal bátyja közlése alapján – így írt Rónaynak: „volt ölelkezés, békülés; de barátság és bizalom nélkül”.

Perczelnek a múltbeli sérelmeken alapuló bizalmatlanságát csak tovább fokozta, hogy tudomása volt a Kossuth, Klapka és Teleki között folyó tárgyalásokról. A részleteket nem ismerte, de azt érzékelte, hogy a szervezés első lépéseibe őt nem vonták be. Tisztában volt azzal is – ismét csak a részletek ismerte nélkül –, hogy Kossuthék együtt kívántak működni a Dunai Fejedelemségekkel és Szerbiával az Ausztria elleni háborúban, amit ő elfogadhatatlannak tartott.¹⁸⁰ Perczelnek semmilyen állásfoglalását nem ismerjük az emigráció éveiből a nemzetiségi kérdésre vonatkozóan, azonban egy két évvel később írt leveléből kiderül, hogy a szerbekkel és a románokkal kizárta a szövetezést az általuk a szabadságharc idején elkövetett kegyetlenkedések miatt.¹⁸¹ Ahogyan a szabadságharc vereségének okai közt nem fedezte fel az ellenség túlerejét, úgy a jövőre nézve sem fordított figyelmet arra, hogy kulcsfontosságú a szövetségesek keresése és különösen a nemzetiségekkel, valamint azok anyaországaival való együttműködés.

1859. májusának első napjaiban azonban lelkesedése erősebbnek bizonyult ellenérzéseinél. Egykori parancsőtisztjének, Novellynek örömteli hangulatban írta, hogy „a pelenkát és ásót ellökve” végre „zászlót és kardot” ragadhat.¹⁸² Lelkiállapotáról Szemere egy naplóbejegyzése is sokat elárul: „Megjelent [Párizsban] Perczel is. [...] Most is a régi: okos és bolond, dühös és békés, magát mindennek képzeli, Európa első hadvezérének, csak ő menthette s mentheti meg a hazát.”¹⁸³

A Magyar Nemzeti Igazgatóság a Szárd–Piemonti Királysághoz tartozó Genovát jelölte ki székhelyéül, ezért a különböző feladatokkal megbízott emigránsok – Kossuth kivételével, aki egyelőre Londonban folytatott tárgyalásokat – május folyamán sorra érkeztek meg az itáliai kikötővárosba. Nagyjából kétheti párizsi tartózkodás után Perczel is oda-utazott. Május 15-én a francia–piemonti seregek Tortonánál legyőzték az osztrákokat, és

¹⁷⁸ Lukács: i. m. 143–145. o.; Farkas Katalin: Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866. Budapest, 2011. 11–12. o.

¹⁷⁹ OSzK Kt. Fond 89/121. Rónay–Perczel, 1859. január 23.

¹⁸⁰ Rónay: Napló III. 50–54. o.

¹⁸¹ HL VII. 5. 87–88. d. Perczel–Kiss, 1861. március 17. Perczel 1849 márciusa és júniusa között folytatott bács-bánsági hadjárata idején többször is tárgyalt szerb nemzetiségi vezetőkkel. A megállapodás reményében hatáskörén és Kossuth akkori elképzelésein is túllépve ígért kiváltságokat a szerbeknek. Ugyanakkor Kossuthhoz hasonlóan ő is elutasította a szerbek területi autonómiára vonatkozó igényét. Hermann: Kossuth, Perczel és a szerb kérdés i. m. 15–38. o.

¹⁸² MOL R 148. 3. t. Perczel–Novelly, 1859. május 13.

¹⁸³ Szemere Bertalan: Napló (1849–1861). S. a. r.: Albert Gábor. Miskolc, 2005. 342. o.

többek közt magyar származású hadifoglyokat is ejtettek. Ekkor dőlt el véglegesen, hogy sor kerülhet a magyar légió megszervezésére. Május 20-án Klapka és Perczel kiáltványt adtak ki, melyben átállásra buzdították az osztrák seregben harcoló magyarokat. Május 24-én pedig Torinóban királyi dekrétumot adtak ki a magyar légió felállításáról.¹⁸⁴

Perczel május 21-én baráti hangvételű levélben biztosította Kossuthot, hogy igyekezní fog honfitársaival együttműködve dolgozni „az ügyek legszentebbjéért”.¹⁸⁵ A következő napokban azonban szinte mindenkivel összeveszett. A rég várt alkalom miatt érzett izgatottsága minden bizonnyal még a szokásosnál is ingerlékenyebbé tette, amit tovább fokozott, hogy a legkevésbé sem volt meggyőződve Franciaországnak és Piemontnak a magyar függetlenség iránti elkötelezettségéről. Az, hogy őt nem kérték fel a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjának, felerősítette saját mellőzöttségével kapcsolatos régi sértettségét. Genovában is rendszeresen hangoztatta, hogy csak ő mentheti meg a hazát, és amikor Szabó Imre nevetségesnek mondta önimádását, Perczel kardot rántott fegyvertelen honfitársára.¹⁸⁶ Kettejük nézeteltérése egyébként aligha lehetett független attól a ténytől, hogy Szabó az emigrációban nyíltan kiállt Görgei mellett.¹⁸⁷

Perczel május végén dühödten elhagyta Genovát, azzal fenyegetőzve, hogy az Egyesült Államokba utazik családjával. Egyelőre azonban csak Londonig ment, ahol május 31-én találkozott Kossuthal, és bepanaszolta nála Itáliában maradt társait.¹⁸⁸ Különösen Telekit hozta kellemetlen helyzetbe a volt kormányzó előtt, őt ugyanis azzal vádolta, hogy a Kossuthal való megállapodás ellenére kész lenne akár Franciaország és Piemont támogatása nélkül is háborúra buzdítani honfitársait. Teleki ezeket a vádakat hosszú levélben cáfolta meg, és egyúttal tőle kissé szokatlan indulattal festette le Perczel kiállhatatlan viselkedését.¹⁸⁹

A volt kormányzó azonban 1859 májusában és júniusában mind leveleiben, mind személyes találkozásaik alkalmával igen szívélyesnek és türelmesnek mutatkozott Perczellel szemben, annak ellenére, hogy az időnként őt sem kímélte támadó megjegyzéseivel. A szabadságharc és a törökországi fogság alatti nézeteltéréseik ismeretében meglepő, de a forrásokból úgy tűnik, Kossuth egyfajta szövetségesként tekintett Perczelre Telekivel és Klapkával szemben.¹⁹⁰ Utóbbi kettőben nem bízott meg, mert természetesen tudott arról,

¹⁸⁴ *Koltay-Kastner Jenő*: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Budapest, 1960. 125–129. o.; *Lucács*: i. m. 146. o.

¹⁸⁵ MOL R 90. 2760. Perczel–Kossuth, 1859. május 21. Közli: *Koltay-Kastner Jenő*: Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez, 1859. Szeged, 1949. 84. o.

¹⁸⁶ Perczel viselkedéséről: MOL R 2779. Ihász–Kossuth, 1859. május 28., uo. 2784. Ihász–Kossuth, 1859. május 31. Közli: *Koltay-Kastner*: Iratok i. m. 92–93. o.; uo. 2790. Teleki–Kossuth, 1859. június 5. Közli: Teleki László válogatott munkái: i. m. II. 143–148. o.; uo. 2793. Ihász–Kossuth, 1859. június 6.

¹⁸⁷ Szabó Imre az 1848–49-es szabadságharc idején ezredesi rangot ért el. 1848 decembere és 1849 áprilisa közt katonai attaséként szolgált Teleki mellett Párizsban, 1849 májusától Kossuth katonai irodájának főnöke, június 10-től hadügyi államtitkár lett. *Bona*: Tábarnokok i. m. 637–638. o.

¹⁸⁸ MOL R 90. 2785. Kossuth–Teleki, 1859. május 31. Közli: *Koltay-Kastner*: Iratok i. m. 88–91. o.; *Rónay*: Napló. III. 55–56. o.; A Kossuth-emigráció szolgálatában: Tanárky Gyula naplója (1849–1866). Szerk.: *Koltay-Kastner Jenő*. Budapest, 1961. (A továbbiakban: *Tanárky*: Napló.) 58–59. o.

¹⁸⁹ MOL R 90. 2790. Teleki–Kossuth, 1859. június 5. Közli: *Teleki László* válogatott munkái: i. m. II. 143–148. o.

¹⁹⁰ Perczel egy levelében emlékeztette Kossuthot 1859. május végi szövetségekötésükre. MOL R 90. 2806. Perczel–Kossuth, 1859. június 14. Teleki viszont arra figyelmeztette Kossuthot, hogy nem Perczel

hogy elítélték az egyszemélyi vezetésre irányuló törekvését és csak a francia diplomácia nyomására működtek vele együtt. Perczről ezzel szemben azt tudta, hogy nem folyt bele a személyével kapcsolatos vitákba.¹⁹¹ Ráadásul, bár pontosan ismerte személyiségének árnyoldalait, tehetséges katonának és elvhű politikusnak tartotta. Biztos volt benne, hogy bármi is történjék, nem intrikál a háta mögött. Egy későbbi levelében úgy fogalmazott Perczellel kapcsolatban, hogy „barátnak őszinte, ellenségnek nyílt”.¹⁹²

Kossuthnak a francia–piemonti sereg június 4-én Magentánál aratott győzelmét követően sikerült rábírnia Perczelt arra, hogy hozzá hasonlóan utazzon Genovába.¹⁹³ A magyarok ekkor már komoly reményeket fűztek a függetlenségi harc megindulásához. A légió létszáma a következő hetekben háromezer fölé nőtt. A várakozásoknak azonban hamar véget vetett, hogy III. Napóleon a június 24-i solferinói győzelem után fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett Ausztriával.¹⁹⁴ A Genovában tartózkodó magyar emigránsok július elején értesültek a lesújtó hírről, hogy a háborúnak vége, és a nemrég alakult magyar légiót feloszlatták.¹⁹⁵ Perczel tábornok közben ismét összeveszett társaival, majd dühösen és csalódottan visszatért Jersey-re.¹⁹⁶

Perczel Mór újabb indulatoskodásában valószínűleg szerepe volt az öccsével történekmek. A solferinói győzelem után nem sokkal Perczel Miklós is Genovába érkezett azzal a szándékkal, hogy a légió tisztjeként részt vegyen a háborúban. A kis magyar seregnek azonban mégsem lett tagja. Ennek okáról ő maga hallgatott naplójában,¹⁹⁷ Szemere viszont azt írta, hogy az ifjabbik Perczelt nem akarták felvenni a légióba.¹⁹⁸ Ezt az értesülést megerősíti Irányi visszaemlékezése is, amely szerint az elutasítás oka az volt, hogy a légióban akkor már túl sok volt a törzstiszt.¹⁹⁹ A mellőzéshez emellett hozzájárulhatott, hogy Perczel Miklós a légió többi törzstisztjétől eltérően 1848 előtt nem volt katona.

Perczel Miklós a csalódás következtében mindenestre úgy döntött, visszatér Amerikába. Genovából Jersey-re ment, majd onnan feleségével és bátyja Miklós nevű kisleányával augusztusban elindultak a tengerentúlra.²⁰⁰ Nem bízott abban, hogy belátható időn belül a magyar ügy szempontjából kedvező fejlemények következhetnek be Európában, pedig bő egy évvel később mégis felcsillant a remény.

---

a szövetségese, hanem Klapka és ő. MOL R 90. 2790. Teleki–Kossuth, 1859. június 5. Közli: *Teleki László* válogatott munkái i. m. II. 143–148. o. – Június elején Kossuth és Perczel közt ismét baráti hangú levélváltásra került sor. MOL R 90. 2794. Perczel–Kossuth, 1859. június 7., uo. 2796. Kossuth–Perczel, 1859. június 9.

¹⁹¹ Lásd a *Málta, London, Norwood* című fejezetben!

¹⁹² MOL R 75. Kossuth–Irányi, 1866. május 27.

¹⁹³ *Rónay*: Napló III. 55–56. o.

¹⁹⁴ *Koltay-Kastner*: A Kossuth-emigráció i. m. 148. o.; *Lukács*: i. m. 146–147. o.; *Farkas*: i. m. 14. o.

¹⁹⁵ *Perczel*: Naplóm II. 181–182. o.

¹⁹⁶ *Tanárky*: Napló 87. o.

¹⁹⁷ *Perczel*: Naplóm II. 179–181. o.

¹⁹⁸ *Szemere*: Napló 398. o. Szemere nem értette, miért nem látogatta őt meg Perczel 1859. április–májusi párizsi tartózkodása során. Később tudomására jutott, hogy Perczel Kossuthal szövetszött, és dühös levélben kárhóztatta a tábornok viselkedését. *Szemere*: Leveleskönyv 121. o. Szemere–Perczel, 1859. június 5., uo. 122. Szemere–Perczel, 1859. június 13.

¹⁹⁹ *Áldor Imre*: Kossuth és Perczel. Pest, 1868. 75. o. Áldor műve tartalmazza Irányinak a *Magyar Sajtó* című lapban 1868. április 25-én és 26-án megjelent frását.

²⁰⁰ *Perczel*: Naplóm II. 182. o.

1860 szeptemberében a Szárd–Piemonti Királyság kormánya Torinóban titkos megállapodást írt alá a Magyar Nemzeti Igazgatóság három tagjával a két nemzet katonai és politikai együttműködéséről egy esetleges Ausztria elleni háborúban. A piemonti–magyar megegyezés értelmében közös háborús célnak tekintették Magyarország függetlenségének kivívását és ígéretet tettek arra, hogy nem kötnek különbékét. A háború kirobbanása után az olaszországi magyar légió és egy Dalmáciában partra szálló 30–40 ezer fős olasz segélyszereg támogatta volna a magyarországi harcokat, miközben román és szerb területtől is nyomultak volna be katonák az országba. A megállapodásra azért került sor, mert a teljes piemonti sereg Dél-Itáliába vonult és a torinói politikusok attól tartottak, hogy Ausztria ezalatt hátra támadja hazájukat.²⁰¹

Perczel az említett eseményekkel összefüggésben 1860. novemberének végén vagy decemberének legelején Londonba utazott, ahol tárgyalt Kossuthal. Ismét rendkívül izgatott volt, és a volt kormányzón keresztül békülést ajánlott a Magyar Nemzeti Igazgatóság másik két tagjának, hangsúlyozva, hogy elfogadja feltételeiket. Valószínűleg e megbeszélés hatására, de nem tudni kinek a kezdeményezésére Kossuth 1860. december 6-án kelt levelében felvetette Telekinek, hogy Perczelt is vegyék be a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjai közé. A levél azonban már nem érkezett meg a címzetthez.²⁰²

Teleki 1860 decemberében álnéven, de mégis elővigyázatlanul Drezdába látogatott. Itt a Habsburgokkal szövetséges Szászország rendőrsége elfogta és átadta az osztrák hatóságoknak. Ferenc József végül szabadon engedte, de a kegyelmet súlyos feltételekhez kötötte: Telekinek minden kapcsolatot meg kellett szakítania az emigránsokkal, és átmenetileg a magyarországi politikai életben sem vehetett részt.²⁰³

A még mindig Londonban tartózkodó Perczel „nagy otrombaságnak” nevezte Teleki elővigyázatlanlanságát, magát a grófit pedig „erkölcsileg halottnak”. Amikor azután 1861 májusában Teleki öngyilkosságot követett el, Perczel Rónayhoz írt levelében már érdemeit is méltatta.²⁰⁴ Közben a magyar szabadságharc újrakezdésének lehetősége egyre reménytelenebb messzeségbe tolódott, mert az ekkoriban megszülető Olasz Királyság és Ausztria között a közeli jövőben nem volt várható a háború kirobbanása.

A politikai csalódásokat 1860–61-ben magánéleti gondok tetézték Perczel életében. Egymást érték a szomorú családi események. 1860 januárjában elhunyt anyósa, Pázmándy Antónia, a következő évben pedig édesapja, Perczel Sándor, majd nővére, Vörösmarty Mihály egykori múzsa, Vojanits Barnabásné Perczel Etelka. 1861 márciusában felesége kislányt szült, aki azután néhány hónapos korában meghalt.²⁰⁵ A lassan ötvenedik évét betöltő tábornok egyre kevésbé érzett magában erőt arra, hogy mindennapos kemény munkával tartsa fenn kis gazdaságát, amely az előző években amúgy is megsínylette távolléteit és betegeskedéseit. Apja örökségének mindössze egy tizenötöde maradt rá, ami nem jelentett lényeges segítséget számára. Ráadásul ettől kezdve már csak Sárközy József küldött nekik

²⁰¹ Farkas: i. m. 15–16. o.

²⁰² MOL R 90. 3496. Kossuth–Teleki, 1860. december 6. (A levelet Puky Miklós vette át.); Rónay: Napló III. 94–95. o.; Tanárky: Napló 200., 203. o.; Teleki László válogatott munkái i. m. II. 324. o.

²⁰³ Farkas: i. m. 16–18. o.

²⁰⁴ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V. 3. Perczel–Rónay, 1860. december 20., 1861. május 13.

²⁰⁵ OSzK Kt. Fond 89/121. Rónay–Perczel, 1860. január 19., 1861. július 25.; Benedictina-gyűjtemény BK 249/V. 3. Perczel–Rónay, 1861. február 27., 1861. május 28.; Dobos: i. m. 216. o.

rendszeres pénzsegélyt. Az anyagi gondok nehéz, és a család életében jelentős változásokat hozó döntésekre kényszerítették az apát. Még a nehéz anyagi viszonyok között is elképzelhetetlen volt Perczel számára, hogy visszatérjen Magyarországra. Tekintve, hogy a császári bíróság a szabadságharc után halálra ítélte, s nevét a kivégzés jelképéül 1851. szeptember 23-án bitófára szegezték, élete kockáztatása nélkül csak amnesztiával térhetett volna haza. Noha nem ítélte el azokat a honfitársait, akik kegyelmet kértek, ő maga ezt elveivel összeegyeztethetetlennek tartotta.²⁰⁶ 1861-ben azonban úgy érezte, családtagjaitól nem várhatja el, hogy továbbra is túrják miatta az emigráció végeláthatatlan nyomorúságát, ezért hazaküldésük mellett döntött.

1861 decemberében látogatóba érkezett Jersey-re a lánytestvérei közül a Perczel Mór-hoz legközelebb álló Erzsébet, férjével, Bartal Györggyel együtt.²⁰⁷ A Pozsony megyei Bartal család feje, a neves jogtudós, idősebb Bartal György 1837-ben nyert királyi adományt egyes Tolna megyei birtokokra, melyek irányítását György nevű másodszülött fiára bízta.²⁰⁸ Az ifjabb Bartal György ezért Tolna megyében lépett közpályára az 1840-es években, és itt választották az első népképviselői országgyűlés tagjává 1848-ban. A világosi fegyverletétel után két hónapig börtönben volt, majd birtokaira visszavonulva gazdálkodott. A szabadságharc híres tábornokának hűgát, Perczel Erzsébetet 1852-ben vette feleségül. 1860-ban, miután az októberi diploma visszaállította a megyéket Magyarországon, újra közéleti szerepet vállalt: Tolna megye első alispánja lett, nem sokkal később pedig országgyűlési képviselővé választották. Az 1861 áprilisa és augusztusa között ülésező törvényhozásban a Deák Ferenc vezetésével megszerveződő Felirati Párthoz csatlakozott.²⁰⁹

Bartal György és Perczel Erzsébet 1862 áprilisáig maradtak Jersey-n. A gyermektelen házaspár elvállalta Perczel Mór három gyermekének, a tízéves Júliának, a nyolcéves Sándornak és a hétéves Erzsébetnek a nevelését, akiket magukkal vittek Magyarországra.²¹⁰ Jersey-n így csak két nagyobb és a két legkisebb Perczel-gyerek maradt: a 17 éves Irma, a 14 éves Móric, a négyéves Hermina és a kétéves Antal. Két hónappal később a család egy újabb kislánnyal gyarapodott, akit Berta névre kereszteltek.²¹¹

Perczel Mór 1862 elején elhatározta, hogy tizenegyedik gyermekének születése után Brüsszelbe költöznék és onnan küldi majd haza Magyarországra még vele élő családtagjait. A gazdálkodó életmóddal egészségi állapota miatt fel akart hagyni, ugyanakkor olyan helyet keresett, ahol továbbra is viszonylag olcsón biztosíthatja megélhetésüket.²¹² Ráadá-

²⁰⁶ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1857. június 28. Állásfoglalását minden bizonnyal Halász József hazatérése, illetve a Ferenc József magyarországi látogatása alkalmából kiadott amnesztiarendelet ösztönözte. Halász őt is hívta, abban a reményben, hogy az újabb szabadságharc kirobbanása estén Perczel otthon a seregek élére állhat. OSzK Kt. Fond 89/61. Halász–Perczel, 1857. április 22.

²⁰⁷ OSzK Kt. Fond 89/21. Perczel Mór visszaemlékezései jersey-i tartózkodására és feleségének jellemzése.; Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1861. december 23.; *Rónay*: Napló III. 205–207. o.

²⁰⁸ Id. Bartal György életrajzi adatai: *Pálmány*: i. m. I. 811–813. o.

²⁰⁹ Ifj. Bartal György életrajzi adatai: *Csapó Mária*: Ifj. Bartal György. In: Az 1848–49. évi első magyar népképviselői országgyűlés i. m. 69–70. o. Perczel Erzsébettel kötött házasságáról lásd még: *Perczel*: Naplóm II. 146. o.

²¹⁰ *Rónay*: Napló III. 216–217. o.; *Kertbeny*: i. m. 46–47. o.

²¹¹ *Kertbeny*: i. m. 46–47. o.; *Vö.: Dobos*: i. m. 219–220. o.

²¹² Benedictina-gyűjtemény BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1862. március 10., 1862. augusztus 12.; *Rónay*: Napló III. 205–207., 216–217. o.

sul a belga fővárosba ekkor már el lehetett jutni Bécsből vasúton,²¹³ ami megkönnyítette a hazával való kapcsolattartást.

Sir Percy Douglas, Jersey kormányzója, akivel Perczel az évek során szívélyes baráti viszonyba került, meleg szavakkal méltatta és búcsúztatta el a magyar emigráns családot egy nyilvános beszédében.²¹⁴ Perczelék több mint kilenc év után, 1862. szeptember 26-án hagyták el Jersey-t. Londonba hajóztak, ahol nagyjából két hetet töltöttek, majd Belgium felé vették útjukat.²¹⁵

Brüsszel

Belgium a korabeli Európa fiatal állama volt, mivel csak 1830-ban szakadt el Hollandiától. Mégis több tekintetben mintaállamnak számított: politikai rendszere a modern alkotmányos eszméket ötvözte a monarchikus államformával, gazdasági eredményei pedig az ipari forradalom éllovasává tették.²¹⁶ Fővárosa, Brüsszel nem tartozott a kontinens legnagyobb városai közé, lakosságának száma nagyjából megegyezett Pest-Budáéval. London és Párizs is viszonylag gyorsan elérhető volt innen, ugyanakkor Brüsszelben mindkettőnél alacsonyabbak voltak a megélhetés költségei.²¹⁷

A szabadságharc leverését követően számos magyar menekült választotta Brüsszelt átmeneti tartózkodási helyéül, de csak két tekintélyes emigráns telepedett itt meg hosszabb időre. Egyikük, az erdélyi nemesi családból származó Jósika Miklós báró a hazában íróként és politikusként is nevet szerzett. Az 1830-as évektől kezdve részt vett erdélyi országgyűléseken, 1848-ban pedig a felsőház és az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja lett. Közben sorra jelentek meg romantikus regényei. A világhosi fegyverletétel után, az ötvenedik évén túl, kalandos körülmények között jutott el 1850 májusában Brüsszelbe. Itt eleinte szűkösen éltek feleségével, Podmaniczky Júlia bárónővel, de miután sikerült regényeit külföldön németre fordítva, Magyarországon pedig névtelenül megjelentetnie, anyagi helyzetük jelentősen javult. Kossuthal bizalmas kapcsolatban állt, és 1859-ben a Magyar Nemzeti Igazgatóság sajtóirodájának vezetője lett.²¹⁸

Jósikához hasonlóan Kossuth bizalmasának számított a másik neves brüsszeli emigráns, Ludvig János is. A szepességi német polgárcsaládból származó politikus és újságíró már a reformkorban tekintélyre tett szert műveltségével. A szabadságharc alatt országgyűlési képviselőként és kormánybiztosként tevékenykedett. Brüsszelbe történt menekülése után belga és francia lapokba írt cikkeket és különböző vállalkozásokba fogott, de az

²¹³ Norman J. G. Pounds: Európa történeti földrajza. Budapest, 2003. 471. o.

²¹⁴ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel-Rónay, 1862. június 7.; OSzK Kt. Fond 89/21. Perczel Mór visszaemlékezései jersey-i tartózkodására és feleségének jellemzése. Douglas kormányzóval Perczel néhány levelet is váltott (OSzK Kt. Fond 89/48.), és előbbi még 1867-ben is szívélyes levélben gratulált a tábornok hazatéréséhez. (MOL R 148. 3. t. Douglas-Perczel, 1867. október 13.)

²¹⁵ MOL R 216. 1. t. Perczel-Vukovics, 1862. szeptember 25., 1862. szeptember 30., 1862. október 4.

²¹⁶ Erdődy Gábor: A demokrácia katonái. A magyarországi polgári-alkotmányos átalakulás és szabadságharc belga megítélése 1848–1849-ben. Budapest, 2010. 9–10. o.

²¹⁷ Teleki Sándor emlékezései i. m. 468. o.

²¹⁸ Hermann Róbert – Jónás Károly: Jósika Miklós. In: Az 1848–49. évi első népképviseleti országgyűlés i. m. 1059–1062. o.

emigráció éveit végig nehéz körülmények között és az 1860-as években már súlyos betegséggel küszködve élt.²¹⁹

Ludvig volt az, aki Vukovics kérésére, 1862. októberének elején várta a Perczel családot a brüsszeli pályaudvaron és egy fogadóba kalauzolta.²²⁰ Perczel Mór a következő heteket megfelelő lakhely keresésével töltötte. Végül Brüsszel Ixelles nevű külvárosában sikerült bérelniük egy házat.²²¹

Perczel eredeti szándékaival ellentétben Sárközy Júlia nem költözött vissza Magyarországra, és a házaspárnak a brüsszeli évek alatt is született két gyermeke: 1863-ban György, 1866-ban pedig Ilona. Utóbbi volt a tizenegyedik emigrációban született gyermekük.²²²

A nagyobb gyermekek időközben felnőttek, és Perczel lehetőségeihez mérten igyekezett gondoskodni róluk is. Az ifjabb Perczel Mór, akinek „csintalansága” miatt a törökországi fogság idején apja sokat bosszankodott, az 1860-as években jersey-i és brüsszeli iskolákban elért kiváló tanulmányi eredményeivel szerzett örömet és büszkeséget szüleinek. 1864-ben, mindössze tizenhat évesen, jeles diplomával fejezte be a brüsszeli egyetem matematika szakát.²²³

A családfő 1863 nyarán Genfbe utazott a tizennyolc éves Irmával, aki onnan rokonok kíséretében Magyarországra ment. Hazatérésének célja az volt, hogy otthon rangjához illő és megfelelő vagyoni körülményeket biztosító férjet találjon. Irma két évig élt Magyarországon rokonoknál, és két vagonos kérése is akadt, de egyikük sem nyerte el a lány tetszését. Ugyanakkor hajlandó lett volna a család érdekében megházasodni, ám Perczel Mór ezt az áldozatot nem kérte tőle. Nehéz anyagi helyzetük ellenére titkon talán örült is, hogy szívéhez legközelebb álló gyermeke visszatér köreikbe.²²⁴

1865 nyarán Irma legidősebb öccse, a tizennyolc éves József kíséretében érkezett meg Brüsszelbe. Perczel Mór utoljára tizenhat évvel korábban, 1849-ben látta Kömlődön maradt legnagyobb fiát. Egy levelében alacsony termetű, de csinos külsejű, továbbá jóindulatú és értelmes fiatalembernek írta le Józsit, műveltségével ugyanakkor nem volt elégedett. Egy darabig ő maga oktatta francia nyelvre, majd angolul taníttatta. A fiú képzeletében apja minden bizonnyal hősként és követendő példaként élt, mert ő is katona szeretett volna lenni. Apja azonban azt tervezte, hogy Amerikába küldi borkereskedőnek öccse, Miklós mellé.²²⁵

²¹⁹ *Pálmány Béla – Hermann Róbert*: Ludvig János. In: Az 1848–49. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 512–515. o.; *Hermann Róbert*: Kossuth és Görgei között – Ludvig János kormánybiztosi jelentései 1849-ből. *Századok*, 2006/3. 671–750. o. (Ludvig életrajzi adatai: 671–675. o.)

²²⁰ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1862. október 9.; MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1862. október 11.

²²¹ *Jósika Miklós*: i. m. 370–372. o. Jósika–Fejérváry, 1862. december 1.

²²² OSzK Kt. Fond 89/22. Perczel Mór feljegyzése Ilona leányáról.; *Jósika Miklós*: i. m. 393–395. o. Jósika–Fejérváry, 1863. november 1. Vö.: *Dobos*: i. m. 219–220. o. 1865. augusztus 30-án Sárközy Júlia egy halott gyermeket szült. (Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1865. szeptember 1.; HL VII. 5. 87–88. d. Perczel–Kiss, 1865. szeptember 1.) Magyarországra való visszatérésük után, 1868-ban még egy Gábor nevű fiuk született. Perczel Mórnak és Sárközy Juliának tehát összesen 15 gyermeke született.

²²³ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1864. június 30.; HL VII. 5. 87–88. d. Perczel–Kiss, 1864. június 30.

²²⁴ HL VII. 5. 87–88. d. Perczel–Kiss, 1863. június 24.; Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1864. június 30., 1865. július 4. Utóbbi levelében Irmát apja „életük öröme” nevezte.

²²⁵ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1865. május 20., 1865. július 4., 1865. október 29., 1865. december 29. Vö.: *Dobos*: i. m. 360–363. o.

Perczel Miklós ezredes Amerikába való visszatérte után az egyik iowai ezred parancsnokaként az északiak oldalán részt vett az 1861 és 1865 között folyó polgárháborúban. Ezt követően, miután nagy haszonnal eladta iowai birtokát, New Yorkba költözött, ahol sikeres borkereskedelmet folytatott. Nevelt gyermeke, Perczel Mór Miklós nevű fia alig várta, hogy tanulmányai befejeztével nagybátyja oldalán bekapcsolódhasson az üzleti életbe.²²⁶

A Perczel család Brüsszelben visszavonultan élt, emigráns társaikkal a korábbiaknál ritkábban érintkeztek,²²⁷ helyiekkel való összeköttetéseknek pedig nincs nyoma a forrásokban. Jósikáéktól viszonylag távol laktak, és csak ritkán látogatták egymást.²²⁸ Ludvighal Perczel gyakrabban találkozott, időnként hosszasan beszélgettek, de azt nem lehet állítani, hogy bizalmas barátokká váltak volna. Ludvighot nyilvánvalóan zavarták Perczel Kossuthtal szembeni időnkénti kirohanásai, amelyekről egyébként a volt kormányzónak küldött leveleiben említést is tett. Ugyanakkor látta a tábornok jellemének rokonszenvedőbb oldalát is. Így írt róla Kossuthnak: „Ó mily dühös politicus és hazafi, éppoly szelíd férj 's apa...”²²⁹

1865-ben Perczel Rónayt tartotta egyetlen bizalmas barátjának az emigrációban.²³⁰ Thaly Zsigmond, akitől 1862-ben Jersey-n vett búcsút, 1863-ban amnesztia nélkül hazatért családjával Magyarországra.²³¹ Vukoviccsal 1863 tavaszán bő négy évre megszakadt levelezésük. Az 1860-as évek elején viszont újra baráti viszonyba került Nemeskéri Kiss Miklóssal, akivel tíz évvel korábban Londonban keveredett összetűzésbe.

Kiss azon kevesekhez tartozott, akiknek szerencsésen alakult sorsuk az emigrációban. Londonból az 1850-es évek elején Párizsba költözött, francia állampolgár lett, vasútmérnöki diplomát szerzett a Sorbonne-on. Egy francia grófnőt vett feleségül, akinek révén sógora lett Edouard Antoine Thouvenel grófnak, a Francia Császárság későbbi isztambuli követének, majd külügyminiszterének. Felesége családjának köszönhetően Kiss rokoni és baráti kapcsolatba került a francia arisztokrácia és az európai diplomácia számos befolyásos tagjával. Utóbbiak közt volt Otto von Bismarck párizsi porosz követ, a későbbi kancellár is. Összeköttetései értékes segítséget jelentettek a magyar függetlenség ügye szempontjából, természetesen kedvező hatással voltak személyes helyzetének alakulására is. 1864-ben saját vasúti vállalkozást indított, amely hamarosan Poroszországban és Belgiumban is kapott megbízásokat.²³²

²²⁶ *Perczel*: Naplóm II. 182–189. o.; OSzK Kt. Fond 89/114. ifj. Perczel Miklós Szüleihez, 1862. október 1., 1866. december 29.; Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1865. október 29. Vö.: *Dobos*: i. m. 126–154., 396. o.

²²⁷ MOL R 90. 4102. Ludvigh–Kossuth, 1863. február 5.; *Jósika Miklós*: i. m. 393–395. o. Jósika–Fejérváry, 1863. november 1.

²²⁸ *Jósika Miklós*: i. m. 370–372. o. Jósika–Fejérváry, 1862. december 1.; uo. 599–601. Perczel–Jósika, 1864. január 11.

²²⁹ MOL R 90. 4102. Ludvigh–Kossuth, 1863. február 5., 1867. június 24.; HL VII. 5. 87–88. d. Perczel–Kiss, 1865. szeptember 1.

²³⁰ *Rónay*: Napló III. 370–371. o.

²³¹ OSzK Kt. Fond 89/121. Rónay–Perczel, 1863. szeptember 3.; MOL R 90. 4208. Vukovics–Kossuth, 1863. október 19.

²³² Pl. „Barátja, Kossuth”. Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténeti Múzeumban őrzött irataiból. Szerk.: *Solymosi József*. Budapest, 2003. 98–103. o. Kossuth–Kiss, 1860. január 11.; HL VII. 5. 87–88. d. Perczel–Kiss, 1864. május 17. Vö.: *Bona*: Tábornokok i. m. 443. o.; *Farkas*: i. m. 119–121. o.; továbbá: *Kun József – Bőhm Jakab*: Kossuth Lajos levelei nemeskéri Kiss Miklóshoz (1851–1864). *HK*, 1957/3–4. 322–381. o., 1958/1–2. 221–258. o.

Perczellel minden bizonnyal találkozott 1859-ben a piemonti magyar légió szervezése kapcsán, de levelezni csak 1861-ben kezdtek.²³³ Leveleik politikai és személyes ügyeket egyaránt érintettek. 1863 végén Perczelék minden addiginál nehezebb anyagi helyzetbe kerültek, és a családfő Kisshez fordult segítségért. Pénzügyi gondjaik fő oka az volt, hogy Sárközy József eladósodott és nem tudta többé küldeni az addigi pénzüsszeget vejének. Perczel ugyan kapott némi pénzt egy magyarországi hívétől, ez azonban nem volt elég megélhetésükhöz. Felesége ősi ékszereit már egy évvel korábban eladták, hogy egy korábbi adósságukat törleszteni tudják, ezért értékesíthető vagyontárgyuk nem maradt. Perczelben felmerült ugyan, hogy megpróbál állást keresni, de erre valószínűleg nem került sor. Nyilvánvalóan idegen volt tőle, hogy alkalmazottként dolgozzon, ráadásul megfelelő munkalehetőség sem igen kínálkozhatott számára.

Kiss eleinte kölcsönökkel támogatta a nehéz sorsú családot, később pedig minden bizonnyal az ő közbenjárásának köszönhetően kezdett III. Napóleon francia császár évjára-dékot folyósítani Perczelnek. Ugyancsak nagy segítséget jelentett Perczelnek, hogy Kiss ajánlásával 1864-ben felvették a belga vasúthoz frissen diplomázott Móric fiát. A következő évben az ifjabb Perczel Mór már Kiss vállalkozásának alkalmazottjaként dolgozott Poroszországban.²³⁴

Perczelék Brüsszelbe érkezése után néhány hónappal, 1863 januárjában felkelés robbant ki az orosz fennhatóság alatt álló lengyel területeken. A magyar emigránsok közül sokan reménykedtek abban, hogy a lengyelek háborúja nyitánya lesz egy olyan forradalmi hullámnak, melynek során más közép- és kelet-európai népek is felszabadulhatnak az elnyomás alól. Perczel egy Vukovicsnak 1863 tavaszán válaszul írt levelében kifejtette, hogy a magyaroknak is sürgősen életjelet kellene adniuk magukról, meg kellene indítaniuk harcukat annak érdekében, hogy az európai politika tudomást vegyen róluk. Perczel tehát nem tekintette előfeltételnek a külső támogatás megszerzését az újabb szabadságharchoz, sokkal inkább abban reménykedett, hogy a kirobbanó háború fog a magyarok számára kedvező változásokat ösztönözni az európai politikában. Rendkívül hosszú és szenvedélyes hangú levelében azonban ezúttal is több szó esett a múlttól és a vélt vagy valós személyes sérelmekről, mint a gyakorlati tennivalókról. Perczel ismét azt várta, hogy megkövessék őt azok, akik véleménye szerint 1848–49-ben bűnököt követtek el ellene, s csak azután akart cselekedni.²³⁵

Kossuth ezúttal nem próbált együttműködni Perczellel. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az ő lehetőségei is beszűkültek: 1863 során Klapka és két vele szövetkező Magyarországról érkezett politikus, Komáromy György és Csáky Tivadar gróf fokozatosan háttérbe szorították a volt kormányzót. Az olasz kormány, amelynek Ausztriával való el-

²³³ Perczel Kisshez írott levelei – egy kivételével – a Hadtörténelmi Levéltárban találhatóak: HL VII. 5. 87–88. d. Kiss Perczelhez írott leveleit és Perczel egy Kisshez írt levelét az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi: OSzK Kt. Fond 89/103., illetve 159/15.

²³⁴ HL VII. 5. 87–88. d. Perczel-Kiss, 1863. december 9., 1864. február 14., 1864. május 17., 1864. június 30., 1865. szeptember 1.; OSzK Kt. Fond 89/103. Kiss–Perczel, 1863. december 25., 1864. február 10. Sárközy Júlia ékszereinek eladásáról: OSzK Kt. Fond 89/121. Nyugta, 1862. október 2.; Rónay–Perczel, 1863. június 12. (Az eladást a Magyarországra utazó Mayer János intézte Rónay közreműködésével. Perczel évjára-dékáról: OSzK Kt. Fond 89/161. Perczel Mór József fiának, 1866. október 31.; MOL R 90. 4946. Irányi–Kossuth, 1868. április 6.

²³⁵ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1863. május 4.

lenséges viszonya a legtöbb reményt kelthette a magyarokban, ekkor már Klapkáéknak folyósított pénzt a szervezkedéshez, és velük kötött szerződést 1864 elején.

Kossuth tevékenysége ezért a magyarországi titkos mozgalom beindítására korlátozódott. A hazai szervezkedéssel előbb Vidacs Jánost, majd annak letartóztatása után Nedeczky Istvánt bízta meg. A Nedeczky által létrehozott forradalmi bizottmány 1863 decemberében proklamációkat jelentetett meg Kossuth nevében, 1864. március 15-én pedig tüntetésekre készült. Utóbbiakra azonban már nem került sor, mert a hatóságok a szervezkedők jelentős részét letartóztatták.²³⁶ Perczel a proklamációkról és a letartóztatásokról is értesült a magyar lapokból, és sértődötten állapította meg, hogy Kossuth nélküle cselekedett.²³⁷

Perczel sértettsége ismét megmutatta emigrációs megnyilvánulásainak jellemző, de sajátos ellentmondását. Egyfelől elítélő véleménnyel volt Kossuthról, másfelől mégis zárólag tőle várta a kezdeményezést. Ez az ellentmondás még nyilvánvalóbb, ha figyelembe vesszük, hogy 1862 nyarán üdvözölte az általa korábban árulónak tekintett Klapka Kossuthtal való szakítását, vagyis kilépését a Magyar Nemzeti Igazgatóságból.²³⁸ Arról ugyanakkor nem volt tudomása, hogy Kossuth mozgásterét részben éppen Klapka szűkítette le 1863–64-ben.

A lengyel események mellett Perczel a magyarországi politikai élet változásait is nyomon követte. A magyar országgyűlés 1861 augusztusában történt berekesztését követően kezdetét vette a Schmerling-provizóriumnak nevezett ideiglenes önkényuralom. Perczel már 1863 elején úgy értesült, hogy a hazában csak az nem akarja a kiegyezést az udvarral, akinek semmije sincsen. A tábornok erre a hírre a rá jellemző erős indulattal reagált, dühösen szidalmazva a „Bécsbe szaladgálókat”.²³⁹

A brüsszeli évek alatt Perczel rendszeres olvasója volt a Deák köréhez kötődő *Pesti Naplónak* és a korábbi Határozati Párt vezérkara által indított *Magyar Sajtónak* is.²⁴⁰ Minden bizonnyal ezekből szerzett tudomást Deák 1865-ben megjelent húsvéti cikkéről, mely nyilvánossá tette a bécsi udvarral 1864 vége óta titokban folytatott kiegyezési tárgyalásokat. Arról, hogy magyarországi rokonai hogyan értékelték Deák politikáját, Perczel részben levelekből, részben az ekkor Brüsszelbe érkező legidősebb fia, József beszámolójából értesült. Az értékelések igen különbözőek voltak, és ez valamelyest megingatta Perczel korábbi határozottságát.²⁴¹

²³⁶ Farkas: i. m. 41–83. o.

²³⁷ HL VII. 5. 87–88. d. Perczel–Kiss, 1864. február 14.; Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, [1864.] április 2.

²³⁸ MOL R 295. 8. d. Perczel–Klapka, 1862. június 15. Ismereteink szerint ez az egyetlen levél, amit Perczel Klapkának küldött az emigráció időszakában. Klapka levelére válaszul írta sorait, amelyekben természetesen nem mulasztotta el felróni tábornoktársának szerinte 1848–49-ben elkövetett hibáit. Mindezek ellenére úgy gondolta, Klapkára még nagy szükség lehet a szabadságharc újakezdése esetén.

²³⁹ MOL R 90. 4102. Ludvigh–Kossuth, 1863. február 5. A Magyarországról Brüsszelbe visszatérő Szontagh Sámuel honvéd őrnagy volt az, aki az említett híreket megosztotta Ludvigh-gal és az éppen nála tartózkodó Perczellel.

²⁴⁰ OSzK Kt. Fond 89/121. Rónay–Perczel, 1862. június 12.; Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1865. október 29. A *Magyar Sajtót* Rónay küldte neki, a *Pesti Naplót* – legalábbis Vahot állítása szerint – Kemény Zsigmond. Honvédek könyve i. m. III. 153. o.

²⁴¹ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1865. július 4.

Ferenc József 1865 szeptemberében bejelentette, hogy december 10-re összehívja a magyar országgyűlést. Perczel több rokonát is megválasztották képviselőnek. Öccse, Perczel Béla, valamint két sógora, Vojanits Barnabás és Bartal György a törvényhozában többséget szerző Deák-párthoz csatlakozott. Unokatestvére, Perczel István, továbbá Ghyczy Kálmán, aki feltehetőleg felesége révén volt távoli rokona a kiegyezés mérsékelt ellenzékét, a balközép irányzatot támogatta. Apósa, Sárközy József viszont a kiegyezés radikális ellenzékét alkotó szélsőbaloldali csoport tagja lett. Sárközyt ugyanebben az évben a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnokának is megválasztották, a Deák köréhez tartozó Lónyay Menyhért ellenében.²⁴²

Perczel Béla és Bartal György a Deák-párt befolyásos politikusaivá váltak, a kiegyezés után mindkettejük pályafutása egészen a miniszteri bársonyszékig ívelt fel.²⁴³ Perczel Mór feltehetőleg az ő személyükkel kapcsolatos érzelmi elfogultsága miatt lett megengedőbb a kiegyezés támogatóival szemben.²⁴⁴ Egy Rónayhoz szóló levelében azt írta, hogy bár régen rossz hazafiaknak tartotta az udvarral egyezkedőket, most kész megbocsájtani azoknak, akik átmenetileg ebben látják az egyetlen járható utat. Ez persze nem jelentette azt, hogy osztotta volna véleményüket, hiszen ő továbbra is a függetlenség kivívására készült. Sárközy József által felnevelt legidősebb fiának – nyilvánvalóan csak az egyik oldal álláspontját tükröző – hírei pedig megerősítették őt abban, hogy a nemzet többsége kész a háborúra.²⁴⁵

1866 tavasza ismét elhozta a magyar szabadságharc újrakezdésének reményét. Poroszország és Olaszország április 8-án Ausztria ellen irányuló szövetségi szerződést írt alá. Előbbi a Német Szövetség irányításáért versengett a bécsi kormányzattal, utóbbi pedig területi igényekkel lépett fel a Habsburgok birodalmával szemben. A háború június 15-én robbant ki, amikor Poroszország hadat üzent Ausztriának.²⁴⁶

²⁴² Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1865. október 29. – Az említett képviselők pártállásáról lásd: *Adalbert Toth*: Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892. München, 1973. 222. o. (Bartal György), 249. o. (Ghyczy Kálmán), 298. o. (Perczel Béla és Perczel István), 310. o. (Sárközy József), 336. o. (Vojanits Barnabás); *Ruszoly József*: Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868. Az 1848. évi pozsonyi V. és kolozsvári II. törvények gyakorlati kormányszerződés és hazai helyhatósági levéltári források alapján. Szeged 1999. 109–110. o. (Sárközy József), 110. o. (Ghyczy Kálmán), 129. o. (Perczel Béla, Perczel István és Bartal György – mindhármukat Tolna megyében választották meg), 159. o. (Vojanits Barnabás). Sárközy Toth művében a balközép képviselőjeként szerepel, azonban Szabó Csillának a szélsőbaloldallal kapcsolatos tanulmánya e csoporthoz tartozónak nevezi. *Szabó Csilla*: A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években: a '48-as párt megalakulása. *Századok*, 1999/3. 524. o. 26. és 27. j.

²⁴³ Perczel Béla a dualizmus időszakában a képviselőház alelnöke, majd elnöke, igazságügy-miniszter (1875–78) és a kormánypárt elnöke volt. *Dobos*: i. m. 155–162. o. – Bartal György 1865 augusztusától 1867 februárjáig a Helytartótanács első elnökhelyettese volt, 1874–75-ben pedig a földművelés- ipar- és kereskedelemügyi miniszter tisztségét töltötte be. *Csapó Mária*: Ifj. Bartal György. In: Az 1848–49. évi első magyar népképviseleti országgyűlés i. m. 69–70. o.

²⁴⁴ Azt, hogy érzelmei időnként elveinél is erősebbnek bizonyultak, jól mutatja a szintén Brüsszelben élő Sréter Lajos ezredessel való heves összetűzése. Sréter egy találkozásuk alkalmával kritizálta Bartalnak a kiegyezést támogató országgyűlési beszédét, és megállapította hogy Bartal „megérett az akasztófára”. A sógorát és jötevőjét ért támadásra válaszul Perczel gazembernek nevezte Srétert, aki ezek után párbajra hívta ki őt. A tábornok azonban nem volt hajlandó párbajozni. MOL R 90. 4383. Ludvig–Kossuth, 1866. április 18. Sréter párbajozási szándéka egyébként különösnek mondható, mivel jobb karját a szabadságharc idején amputálták.

²⁴⁵ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1865. július 4.

²⁴⁶ *Farkas*: i. m. 117–126. o.

Perczelt ismét lázas izgalomba hozta a háború reménye. Egy darabig várta, hogy hívják őt,²⁴⁷ s mivel erre nem került sor, május végén saját elhatározásából Torinóba utazott Kossuthhoz. Magával vitte két legidősebb fiát, Józsefet és Móricot, akiket eredetileg Garibaldi önkéntesei közé akart felvetetni. Kossuth azonban jelezte neki, hogy hamarosan sor fog kerülni az olaszországi magyar légió újjászervezésére és a két fiúra inkább ott lenne szükség.²⁴⁸ Perczel József és az ifjabb Perczel Mór június második hetében csatlakoztak közkatonaként a légióhoz, amit hamarosan Bolognába vezényeltek.²⁴⁹

Kossuth szívesen fogadta Perczelt. Azokban a napokban, amikor a tábornok Torinóba érkezett, az olasz kormány félreérthetetlenül tudtára adta, hogy csak akkor működik vele együtt, ha megállapodik a Klapka–Csáky–Komáromy-féle csoporttal. A független Magyarország kormányzója tehát kénytelen volt félretenni említett honfitársaival kapcsolatos fenntartásait annak érdekében, hogy ismét az események alakítójává válhasson.²⁵⁰

Ebben a helyzetben Perczelt most is hűséges szövetségesként vette számításba. Egy Irányinak küldött levelében igen kedvezően nyilatkozott róla. „Aranytiszta hazafinak” nevezte, és szembeállította őt Klapkával, akit a politikában járatlan, elveiben ingadozó és megbízhatatlan embernek tartott. Azt írta, hogy Perczellel könnyen együtt fognak tudni működni, mert elveik azonosak. Természetesen tisztában volt a tábornok nehéz természetével, de úgy gondolta, képes lesz ügyelni arra, hogy ne sértse meg hiúságát.²⁵¹

Kossuth az olaszországi magyar légió főfelügyelői tisztségét ajánlotta fel Perczelnek, megemlítve, hogy a későbbiekben a Duna mellékén megalakítani remélt sereg vezetését szeretné rábízni. A tábornok a felkérést elfogadta. A forrásokból úgy tűnik, a volt kormányzó valóban őszintén hitt a Perczellel való együttműködés sikerében, és mindent meg is tett azért. A tábornoknak saját torinói lakásában adott szállást, majd amikor június második hetében az olasz kormány akkori székhelyére, Firenzébe utazott, hosszú és bizalmas levelekben számolt be Perczelnek a nemzetközi és az itáliai belpolitikai helyzet alakulásáról. Értesítette őt arról is, hogy igen reménykeltő tárgyalásokat folytatott Karl Georg Usedom firenzei porosz követtel a porosz–magyar közös háború lehetőségéről.²⁵²

Június közepén Perczel is Firenzébe utazott, és jelen volt azon a találkozón, amelyen megállapodás született Kossuth és a Csáky–Komáromy-féle bizottmány együttműködésének részleteiről. A megbeszélésnek szintén résztvevője volt Türr István, az olasz sereg altábornagya, akit a firenzei vezetés a Balkánra kívánt küldeni, hogy megszerezze a szerbek támogatását. Erre azért volt szükség, mert a tervek szerint a magyar légiót magukba foglaló olasz seregek szálltak volna partra Dalmáciában, hogy előrenyomuljanak Magyarország felé.²⁵³

²⁴⁷ Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. Perczel–Rónay, 1866. május 3.

²⁴⁸ *Tanárky*: Napló 320. o.

²⁴⁹ OSzK Kt. Fond 89/112. Ifj. Perczel Mór Szüleihez, 1866. június 12.

²⁵⁰ *Farkas*: i. m. 124–126. o.

²⁵¹ MOL R 75. 1. t. Kossuth–Irányi, 1866. május 27.

²⁵² OSzK Kt. Fond 89/83. Kossuth–Perczel, 1866. június 13., 1866. június 14.; MOL R 75. 1. t. *Tanárky–Irányi*, 1866. május 30.; *Tanárky*: Napló 321–322. o.

²⁵³ *Farkas*: i. m. 125–126. o.

Perczel már a találkozót megelőzően, majd a következő hetekben is hangot adott elégedetlenségének. Leginkább azt sérelmezte, hogy Kossuth és Türr nélküle tárgyaltak Firenzében II. Viktor Emánuel olasz királlyal a magyar–olasz szövetségről. Azután szeretett volna minél hamarabb a hadszíntérre menni, a király táborába, ezt azonban az olasz vezetők elutasították. A firenzei kormány egyelőre igyekezett halogatni a dalmáciai expedíciót, de az elutasítás oka volt az is, hogy az olasz politikusok körében ismert volt Perczel összeférhetetlen természete. A tábornok viszont nehezen viselte a tétlenséget.

Perczel először június 15-én levélben támadt neki Kossuthnak, de ekkor még hajlott az együttműködésre. Július elején Torinóban azonban már olyan éles hangú vitára került sor kettejük között, ami lehetetlenné tette további közös munkálkodásukat. Perczel az 1859-es eseményektől eltérően ezúttal minden haragját a volt kormányzóra zúdította, és teljesen alaptalanul vádolta meg azzal, hogy ahogyan 1848–49-ben, úgy most is háttérbe akarja szorítani őt.²⁵⁴ Perczel ezek után dühödten távozott Olaszországból, Kossuth pedig a végletekig elkeseredett hangú levélben tudatta Irányi Dániellel szakításukat, megjegyezve, hogy legszívesebben visszavonulna a közügyektől.²⁵⁵

Kossuth és Perczel összetűzésének időpontjában a háború már lényegében eldőlt. A porosz seregek július 3-án Königrätz és Sadowa között elsöprő győzelmet arattak az osztrákok felett, akik ezért a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére kényszerültek. Ausztria váratlan és gyors veresége nem hagyott időt a magyar szabadságharc kirobbanására. Ennek esélyét azonban az is csökkentette, hogy Csáky és Komáromy állításaival ellentétben a hazában nem létezett olyan erős, jól szervezett mozgalom, amely képes lett volna fegyveresen fellépni a függetlenség érdekében. Éppen ezért a Poroszországban Klapka vezetésével megalakított légió rövid magyarországi betörése sem talált visszhangra a hazában.²⁵⁶ Mindez természetesen megerősítette a kiegyezésre irányuló törekvéseket.

Perczel legkedvesebb emigráns barátja, Rónay Jácint a háború lezárulta után hazatért Magyarországra. Útja során szeptember közepén néhány napot Brüsszelben töltött a tábornoknál.²⁵⁷ Mindeközben Perczel két legidősebb fia, József és Móric továbbra is Olaszországban tartózkodott. Várták a légió feloszlatását és azt, hogy megkapják járandóságukat. A légió tényleges feloszlatására végül decemberben került sor, és az elbocsájtott katonák hosszas alkudozások után kéthavi illetményüket vehették kézhez.²⁵⁸

Perczel Mór szeretete volna, ha fiai az olasz királyi seregben folytatják katonai pályafutásukat, a firenzei hadvezetés azonban nem kívánta alkalmazni a magyar légió volt tagjait.²⁵⁹ Az ifjabb Perczel Mór ezért az Egyesült Államokba utazott, ahol hamarosan

²⁵⁴ KLI VI. 343–348. Perczel–Kossuth, 1866. június 15.; Torinóban történt veszekedésükre 1866. július 6. és 8. között került sor. Ennek tartalmáról Kossuth egy későbbi beszámolója alapján tudunk képet alkotni: MOL R 75. 1. t. Kossuth–Irányi, 1868. április 8.

²⁵⁵ MOL R 75. 1. t. Kossuth–Irányi, 1866. július 8.; *Áldor*: i. m. 76–78. o.

²⁵⁶ *Farkas*: i. m. 126–147. o.

²⁵⁷ OSzK Kt. Fond 89/121. Rónay–Perczel, 1866. augusztus 27.; *Rónay*: Napló IV. 147. Rónay még 1866 tavaszán kapott engedélyt a hazatérésre. MOL R 90 4416. Ludvig–Kossuth, 1866. május 27.

²⁵⁸ OSzK Kt. Fond 89/111. Perczel József és ifj. Mór Szüleikhez, 1866. december 11.; OSzK Kt. Fond 89/110. Perczel József Szüleikhez, 1866. december 30. Vö.: : A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai i. m. 93.

²⁵⁹ OSzK Kt. Fond 89/111. Perczel József és ifj. Mór Szüleikhez, 1866. december 11.

mérnöki állást kapott egy New York állambeli vasúti társaságnál.²⁶⁰ Bátyja, József szintén Amerikába készülődött, de a hosszú utazás előtt vissza akart térni Magyarországra, hogy búcsút vegyen nagypapjától.²⁶¹ Nem tudjuk, hogy az útra sor került-e, és ha igen, akkor a legidősebb Perczel-fiú látta-e még utoljára őt felnevelő nagypapját, Sárközy József ugyanis 1867. január 23-án Kömlődön meghalt.²⁶²

Bécsben ekkorra jelentősen előrehaladtak a kiegyezési tárgyalások, és február 17-én Ferenc József kinevezte az emigrációból még 1857-ben amnesztiával hazatért Andrássy Gyula grófot Magyarország miniszterelnökévé. Március 20-án az országgyűlés többsége elfogadta a közösügyi törvényjavaslatot, vagyis megszületett a kiegyezés, amely alkotmányos rendszert és korlátozott önállóságot biztosított a magyar állam számára. Június 8-án magyar királlyá koronázták Ferenc Józsefet, aki négy nappal később szentesítette a kiegyezési törvényt. Egyúttal általános amnesztiát hirdetett azok számára, akiket a szabadságharcban való részvételük miatt ítélték el. Az amnesztiát az uralkodóra tett hűség eskü letételéhez kötötték.

Az említett események új helyzet elé állították az emigránsokat. Perczel Mór várható hazatéréséről szinte azonnal felröppentek hírek a magyarországi lapokban,²⁶³ de a tábornok Vukovics kérdésére közölte, hogy még nem döntött. 1867. június 18-án kelt levelében egyértelműen állást foglalt a kiegyezés ellen, a következő szavakkal: „Nekem továbbra is az a vallásom, mi volt 1849-ben”. Ennek ellenére nem zárta ki, hogy személyes körülményei végül mégis a hazatérésre kényszerítik, de szokása szerint, most is arra várt, hogy honfitársai hívják és tiszteletüket fejezzék ki iránta.²⁶⁴

Alig egy héttel később Ludvig az közölte Kossuthal, hogy Perczel ugyan nem akar hazamenni, de engedni fog családjának.²⁶⁵ Nem meglepő, hogy a források által kedves, szelíd asszonyként leírt²⁶⁶ és minden bizonnyal igen türelmes Sárközy Júlia szeretett volna visszatérni Magyarországra. Neki és kisgyermekének is rengeteg nélkülözésben volt részük az emigráció éveiben, ráadásul nyilvánvalóan találkozni akart öt évvel azelőtt Magyarországra küldött három gyermekével is. A családfő későbbi döntését emellett az is befolyásolta, hogy időközben az annyira várt hívó szó is eljutott a hazából Brüsszelbe: Perczelt június 23-án elnökévé választotta a buda-pesti honvédegyelet, ami ideiglenesen az ország honvédegyleteit összefogó központi testületként is működött. Nem sokkal később ugyancsak az elnöki tisztség vállalására kérte fel a tatai, a Tolna megyei és a Komárom megyei honvédegyelet is.

²⁶⁰ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1867. július 4.

²⁶¹ OSzK Kt. Fond 89/111. Perczel József és ifj. Mór Szüleikhez, 1866. december 11.

²⁶² *Szigeti István – Hermann Róbert: Sárközy József.* In: Az 1848–49. évi első népképviselői országgyűlés i. m. 743. o.

²⁶³ OSzK Kt. Fond 89/145. Vukovics–Perczel, 1867. június 17.

²⁶⁴ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1867. június 18.

²⁶⁵ MOL R 90. 4751. Ludvig–Kossuth, 1867. június 24.

²⁶⁶ Rónay „szelíd lelkű, őszinte, előzékeny” asszonynak írta le Sárközy Júliát (*Rónay: Napló II.* 76–77. o.), Perczel Miklós pedig azt jegyezte fel naplójába a törökországi fogság idején, hogy „Juliska” megérkezése felvidította őket. (OSzK KT. Quart. Hung. 3185. I. 280. f.)

A kiegyezést követően Magyarország számos megyéjében és városában alakultak meg honvédegyletek. Legfontosabb feladatuknak a volt honvédek, illetve özvegyeik és árváik segélyezését, valamint a szabadságharc emlékének ápolását tartották. Az egyes egyletek egymástól függetlenül működtek, de már 1867 nyarán igény mutatkozott az országos szintű összefogásra. A buda-pesti honvédegylet kezdeményezésére július 7-én országos honvédgyűlést tartottak Pesten.²⁶⁷

A honvédegyleti mozgalomban neki felkínált vezető szerep ellenére Perczel július 4-én még mindig azt írta Vukovicnak, hogy egyelőre nem tett előkészületeket a hazatérésre.²⁶⁸ Tehát valószínűleg komoly vívódások előzték meg döntését, amely a következő napokban született meg. Július 11-én Ludvigh már tényként közölte Kossuthtal Perczel várható visszatérését Magyarországra. A szabadságharc Brüsszelben élő egykori kormánybiztosa komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy kibékítse Perczelt és Kossuthot. Szerette volna, ha a párizsi világiállításra látogató volt kormányzó a belga fővárosba is elutazik, és személyesen találkozik Perczellel annak hazatérése előtt.²⁶⁹

Kossuth azonban ezúttal már nem tudott megbocsájtani Perczelnek. Ludvighnak küldött levelében ennek ellenére ismét kinyilvánította a tábornok iránti nagybecsülését. A következőket írta róla: „Hogy Perczelt a Tolnai s mint mondod a Komáromi Honvédegyletek és amint a lapokból látom az Országos Honvédgyűlés is elnöküknek megválasztották, azzal csakis kötelességüket teljesítették, mellyel érdemeinek tartoznak. Igen szomorú, igen botránkoztató hálátlanság, kegyelethiány volt volna, ha mást akárkit elibe tesznek, s őt mellőzik. A tiszteletteljes megemlékezés, mellyel érdemeinek adóztak, nekem valóban jól esett...”

Kossuth ugyanakkor csodálkozott Perczel hazatérési szándékán, mert meg volt győződve annak a nemzeti függetlenség iránt elkötelezettségéről. Éppen ezért, még arra is gondolt, hogy Perczeltől talán nem is követelik meg a hűségesküt. A levél további részében azt fejtette ki, miért nem akar mégsem találkozni vele: „Perczel Móricz kebelében oly hirtelen szokott fellobbanni, s ha fellobbant oly dühösen dúl a minden tekintetet legázoló indulat, hogy ha az egyszer fellobban, ő többet nem ura magának...” Reményét fejezte ki, hogy a tábornok otthon mégis tud majd uralkodni magán és méltó lesz az őt ünneplők bizalmára. Sorait végül ezekkel a szavakkal zárta: „a sokszor hiában megkísérelt baráti viszony múltékony helyreállításának keserves illúziójához kezemet nem ajánlhatom.”²⁷⁰

Perczel még kevésbé tudott felülemelkedni a múltbeli sérelmeken. Ludvigh beszámolója szerint nem sokkal hazaindulása előtt dühöngve fogadta a hírt, hogy a július 7-én tartott országos honvédgyűlésen Kossuth zajos ünneplésére került sor.²⁷¹ A tábornok visel-

²⁶⁷ *Farkas*: Perczel Mór és a honvédegyleti mozgalom i. m. 522–559. o.

²⁶⁸ MOL R 216. 1. t. Perczel–Vukovics, 1867. július 4.

²⁶⁹ MOL R 90. 4755. Ludvigh–Kossuth, 1867. július 11.

²⁷⁰ OSzK KT. Levelestár, Kossuth–Ludvigh, 1867. júl. 14.

²⁷¹ MOL R 90. 4756. Ludvigh–Kossuth, 1867. július 18.

kedése Ludvigot komoly aggodalommal töltötte el. Sok mindent megérezett a következő egy év eseményeiből, amikor attól tartott, hogy Perczelt Kossuthal szemben táplált gyűlölete a kiegyezést támogatók táborába fogja sodorni, és kínos botrányt kiváltó fellépésre ösztönzi majd.²⁷²

Az ötvenhatodik évében járó Perczel Mór feleségével és hat gyermekével együtt 1867. július 17-én szállt vonatra Brüsszelben, hogy az emigrációban eltöltött tizennyolc keserves év után hazainduljon Magyarországra.²⁷³

²⁷² MOL R 90. 4751. Ludvig–Kossuth, 1867. június 24., uo. 4755. Ludvig–Kossuth, 1867. július 11., uo. 4756. Ludvig–Kossuth, 1867. július 18. „Ha ellened kikel, csak önmagának árt, de azért mégis botrány lesz” – írta Ludvig Kossuthnak. Emellett figyelmeztette a volt kormányzót, hogy a Deák-párt minden hazatérő menekültet megkönyékez. Perczelt hazatérése után nem sokkal országgyűlési képviselővé választották Zalaegerszegen, és ő korábbi elveivel szembefordulva valóban a Deák-párthoz csatlakozott a törvényhozásban. Pálfordulásának pontos körülményeit nem ismerjük, de fő oka nyilvánvalóan a tábornok Kossuthal szemben érzett gyűlölete volt. Könnyen lehet, hogy kormánypárti rokonai, talán Bartal György vagy Perczel Béla rábeszélésének is szerepe volt döntésében. 1868 tavaszán a honvédegyleti mozgalom országos elnökeként dühös kirohanásra ragadtatta magát Kossuth ellen, amelynek következtében a honvédegyletek többsége elhatárolódott tőle, és ezzel gyakorlatilag kizárta magát a mozgalomból. *Farkas: Perczel Mór és a honvédegyleti mozgalom* i. m. 522–559. o.

²⁷³ Magyarországi fogadtatásáról: uo. 522–523. o.

KATALIN FARKAS

MÓR PERCZEL IN EXILE

Summary

The paper presents Mór Perczel's life between 1849 and 1867. Perczel was one of the generals of the Honvéd Army during the 1848–49 Hungarian War of Independence, as well as a radical representative of the National Assembly. In August 1849, fleeing from capital punishment and hoping to rekindle the independence war, he escaped to Turkey.

Pressed by Austria, the Turkish government interned him with many other former leaders of the independence war to Kütahya, Asia Minor, in 1850. Perczel could leave from here in 1852, then he lived in Malta, London and Norwood in 1852–53; on the Island of Jersey between 1853 and 1862; then in Brussels from 1862 until his coming home. His wife and two children followed him to exile in 1850. During the next fifteen years to come, they had eleven more children. The large family lived in extremely straitened circumstances in the exile.

Perczel paid constant attention to the changes in the European political situation, hoping to fight again in a new Hungarian independence war. Lajos Kossuth meant to give him a leading role in making the plans of the Hungarian Exile come true in 1859 and 1866, too, but Perczel's pugnacious attitude finally made the cooperation impossible.

The general and his family returned to Hungary after the Compromise in 1867.

KATALIN FARKAS

MÓR PERCZEL DANS L'ÉMIGRATION

Résumé

L'étude présente la période entre 1849 et 1867 de la vie de Mór Perczel. Lors de la guerre d'indépendance de 1848–1849, Perczel fut général de l'armée de défense nationale et député radical de l'assemblée nationale. En août 1849, il se réfugia en Turquie pour éviter d'être condamné à la mort et dans l'espoir de reprendre la lutte d'indépendance.

En 1850, sous la pression de l'Autriche, le gouvernement turc le relégua à Kütahya en Asie mineure avec d'autres chefs de la guerre d'indépendance où il dut rester jusqu'en 1852. En 1852 et 1853 il vécut à Malte, à Londres et à Norwood avant d'habiter l'île de Jersey entre 1853 et 1862 et puis Bruxelles jusqu'à son retour en Hongrie. Son épouse et ses deux enfants le rejoignirent dans l'émigration en 1850. Durant la bonne quinzaine d'années qui suivirent, ils eurent encore onze enfants et la famille nombreuse avait des difficultés financières dans l'émigration.

Perczel suivit l'évolution de la situation politique européenne en attendant de combattre dans la nouvelle guerre d'indépendance hongroise tant espérée. En 1859 et en 1866, Lajos Kossuth compta lui confier un rôle majeur dans la réalisation des projets de l'émigration hongroise, mais le caractère difficile de Perczel empêcha leur collaboration.

Le général et sa famille rentrèrent en Hongrie après le Compromis.

KATALIN FARKAS

MÓR PERCZEL IN DER EMIGRATION

Resumee

Die Studie stellt den Abschnitt des Lebens von Mór Perczel zwischen 1849 und 1867 vor. Perczel war zurzeit des ungarischen Freiheitskampfes von 1848-49 einer der Generäle der Honvéd-Armee und ein radikaler Abgeordneter der ungarischen Diät. Im August 1849 floh er vor der gegen ihn ausgesprochenen Todesstrafe und in der Hoffnung des Neubeginns des Unabhängigkeitskampfes in die Türkei.

1850 wurde er auf den Druck Österreichs hin von der türkischen Regierung zusammen mit anderen Führungspersonen des Freiheitskampfes nach Kütahya in Kleinasien interniert, das er 1852 verlassen durfte. In den Jahren 1852-53 lebte er auf Malta, in London und Norwoodban, zwischen 1853 und 1862 auf der Insel Jersey und von 1862 bis zu seiner Heimkehr in Brüssel. Seine Ehefrau folgte ihm mit den beiden Kindern im Jahre 1850 in die Emigration. In den folgenden mehr als anderthalb Jahrzehnten bekamen sie noch weitere elf Kinder. Die Großfamilie lebte in der Emigration unter äußerst schwierigen finanziellen Verhältnissen.

Perczel informierte sich ständig über den Verlauf der politischen Lage in Europa und wartete darauf, im erhofften weiteren ungarischen Freiheitskrieg kämpfen zu können. Lajos Kossuth wollte ihm sowohl im Jahre 1859, als auch 1866 eine Führungsrolle bei der Verwirklichung der Pläne der ungarischen Emigration zukommen lassen, aber die unverträgliche Natur Perczels machte die Zusammenarbeit schließlich unmöglich.

Der General und seine Familie kehrten nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich nach Ungarn zurück.

Фаркаш Каталин

ПЕРЦЕЛЬ МОР В ЭМИГРАЦИИ

Резюме

Автор статьи показывает жизнь Перцеля Мора в период с 1849 по 1867 годы.

В статье показан период жизни Перцеля Мора с 1849 до 1867 года. В период 1848-1849 годов во время венгерской освободительной борьбы 1848-1849 годов Перцель был одним из генералов хонведской армии и радикальным представителем государственного собрания. В августе 1849 года Перцель в надежде на возобновление освободительной борьбы Венгров спасся бегством в Турцию. В 1850 году турецкое правительство под давлением Австрии вместе с другими руководителями освободительной борьбы интернировало его в Малую Азию в Кютахия, откуда он смог уехать лишь в 1852 году. В 1852-1853 годах он живет на Мальте, в Лондоне, и Норвудбе, в период с 1853 по 1862 он находится на острове Джерсей, с 1862 года до возвращения на родину он проживал в Брюсселе. Его жена и двое детей сопровождали его во время эмиграции. В последующие полтора десятка лет у них родилось еще одиннадцать человек детей. Многочисленная семья живет в эмиграции в весьма тяжелых материальных условиях.

Перцель непрерывно интересовался складыванием политической обстановки в Европе и ждал, когда он снова мог бы начать бороться за независимость венгров. Кошут Лайош в 1859 и в 1866 году предназначал ему руководящую роль в осуществлении планов венгерских эмигрантов, однако неуживчивая натура Перцеля в конце концов сделала невозможным их взаимодействие.

Генерал и его семья после австро-венгерского компромисса вернулась на родину в Венгрию.

„SZIGORÚAN TITKOS!”

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG HÁBORÚS KITÜNTETÉSEI

Történeti bevezető

Az 1970-es évek közepe táján egy több múzeummal cserekapcsolatban álló, elismert gyűjtő kis papírzacskót adott át a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye akkori vezetőjének. A zacskóból alig szalagsávnnyi, tehát 1–1,5 cm hosszúságú, színes selyem kitüntetésszalag-darabok hullottak ki. „Tegye el, de ne beszéljen róluk senkinek – hangzott az instrukció –, mert egy szupertitkos és így rendkívül értékes anyag «foszlányairól» van szó: egy esetleges újabb háború idején adományozandó magyar szocialista hadikitüntetések szalagjairól.” – A gyűjteményvezető fiókja mélyére süllyesztette az izgalmas zsákmányt, majd lehető és lehetetlen utakon megpróbált a témáról hivatalos, megbízható információhoz jutni. Érthetően, nem sok sikerrel.

Időközben a „háborús kitüntésekről” különféle hírek keringtek szakmai, gyűjtői körökben, sőt olykor tárgyi bizonyítékok is előkerültek, mint például a fentebb tárgyalt szalagok. Tényekkel és főleg konkrét hivatkozásokkal alátámasztott szakmai publikáció a kérdéstről azonban csak az 1989-es rendszerváltozás után jelent meg *Az Érem* 1993/1. számában, dr. Molnár József tollából.¹ Molnár írásában – amely a témáról elsőként megjelent alapvetés – több érdekes, bizalmas szóbeli információra hivatkozik a háborús kitüntetések tervezésének, próbadarabok gyártásának, s egyáltalán e darabok szükségessé válásának időpontjával kapcsolatban, de megfogható, ellenőrizhető levéltári forrást nem tud említeni. Mindössze egyetlen tényszerű információról ír: „Az 1960-as évek elején készült annak a «Szigorúan Titkos!» alkalmazási (háborús) tervnek egyik sokadrendű melléklete, amelyet egy miniszteri parancs-tervezet tartalmazott; a rendkívüli időszakban adományozható kitüntetések felsorolásáról, adományozásuk rendszabályáról.” – Ezt a parancs-tervezetet azonban már Molnár sem látta, mert valamikor „megsemmisítették és tartalmának lényegét” egy honvédelmi minisztériumi, 1984. november 29-i keltezésű, „Bizalmasan kezelendő parancs-tervezetbe építették” bizonyos módosításokkal.² Ennek az egyetlen konkrét iratnak sem közli azonban az előfordulási helyét, iktatási számát, jelzetét, tehát így módon ez az irat sem számít visszakereshető tudományos forrásnak.

A *Pont* című társadalom- és katonapolitikai hetilap 1990. január 29-i száma témánk szempontjából igen érdekes írást közölt a kitüntetések tervezéséről, amely voltaképpen több szocialista magyar érdemrend, elismerés tervezője, Pakurár István³ visszaemlékezésein alapult. Pakurár e cikk szerint évtizedekig dolgozott a Honvédelmi Minisztériumban (HM) a Személyügyi Főcsoportfőnökségen műszaki rajzolóként. Rajzkészségét azonban más területen is kamatoztathatta. „A fordulat éve az én életemben 1949 volt,

¹ Molnár József: „Háborús kitüntetések.” *Az Érem* 1993/1. sz. 29–34. o. (A továbbiakban: Molnár 1993.)

² Molnár 1993. 30–31. o.

³ Pakurár Istvánról bővebben lásd írásunk második fejezetét.

amikor a tatai Páncélos Tiszti Iskola dekorátőre, rajzoló-mindenese lettem. Két év múlva a személyügyi csoportfőnökségre kerültem és hamarosan megbízást kaptam a háborús magyar katonai kitüntetések tervezésére. [...] A titokban tervezett és kivitelezett háborús kitüntetések Farkas Mihály⁴ utasításai szerint készültek. Ezekből évek múlva csupán a Magyar Népköztársaság Hőse kitüntetés⁵ maradt meg, s azt kapta Farkas Bertalan,⁶ az első magyar űrhajós.”⁷

A Pakurártól fentiekben idézett adat szerint a tervezésre már az 1950-es évek legelején sor kerülhetett. Molnár cikkében ugyanerről – hivatkozást, adatközlő említését mellőzve – a következőket írta: „A tervezési munkákra az 50-es évek végén, a honvédségnél polgári alkalmazottként dolgozó Pakurár István grafikus kapott megbízást.”⁸ Már ellentmondásos a két információ, mivel Farkas Mihálytól Pakurár csak 1953. júliusáig kaphatott utasítást.

Mindezekre tekintettel különösen értékes az alábbiakban részletesen tárgyalt, s az okmánytárban közölt, 1965 szeptemberében, illetve 1967. február–1968. július között készült irat-együttes, amely részint a Magyar Országos Levéltár, részint a Hadtörténelmi Levéltár tulajdonában van, ugyanis pillanatnyilag ezek a témáról rendelkezésre álló legkorábbi, hiteles források.

A „Szigorúan titkos!” minősítésű iratok közül az első egy 1965. szeptember 10-én kelt honvédelmi miniszteri előterjesztés és határozat-tervezet⁹ „A tábornokok, tisztek és tiszt-helyettesek háborús szolgálatáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtási jogszabályai” tárgyában a Honvédelmi Bizottsághoz (HB),¹⁰ amelyek elkészítésére a HB korábban elfogadott, 4/163/1964. számú határozata adott a honvédelmi miniszternek felhatalmazást. Az előterjesztő a II. fejezetben leszögezte, hogy „A fegyveres erő tagjai részére béke időben adományozható kitüntetések fajtái nem elégségesek a háború idején minőségben is sokrétűbben és nagyobb számban jelentkező kiemelkedő cselekmények differenciáltabb elismerésére. A béke idején irányadó centralizált kitüntetési eljárás pedig nem teszi lehetővé a hősi és kimagasló harci cselekmények gyors, sok esetben azonnali erkölcsi elismerését.

⁴ Farkas Mihály (1904–1965) politikus, 1948–1953 között honvédelmi miniszter vezérezredesi, majd 1952-től hadseregátornoki rendfokozattal. 1957-ben lefokozták honvéddé és 16 év börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult.

⁵ A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntetést és kitüntető címet „a haza fegyveres szolgálatában tanúsított kiemelkedően hősi helytállás, illetőleg űrrepülés végrehajtásával szerzett rendkívüli érdem” elismerésére a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa (a továbbiakban: NET) az 1979. évi 7. számú törvényerejű rendelettel alapította. – A szövegben előforduló „békekitüntésekről” bővebben lásd: *Besnyő Károly* (szerk.): *A Magyar Népköztársaság kitüntetései*. Budapest, 1979., *Bodrogi Péter – Molnár József – Zeidler Sándor*: *Nagy magyar kitüntetéseknévkönyv. A magyar állam rendjelei és kitüntetései. A Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig*. Budapest, 2005. (A továbbiakban: *Bodrogi – Molnár – Zeidler* 2005.), *Makai Ágnes – Héri Vera*: *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben*. Budapest, 2002.

⁶ Farkas Bertalan (1949–) katonatiszt, nyugállományú dandártábornok. Első magyar űrhajósként 1980. május 26. és június 3. között az *Interkozmosz* program keretében repült a Szojuz-36 űrhajó fedélzetén Valerij Kubaszov szovjet űrhajóssal. 1980-ban megkapta az 1979-ben alapított Magyar Népköztársaság Hőse kitüntetést.

⁷ *K. L. [Kacsó Lajos?]: Csillagrendek árnyékában. Az ismeretlen tervezőművész. Pont*, II. (1990. január 29.) 3. sz. Katonapolitika melléklet, 8. o. (A továbbiakban: *Csillagrendek árnyékában*.)

⁸ *Molnár* 1993. 31. o. Molnár állítása Pakurár személyes közlésén alapul.

⁹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-A-98. fond, 14. d./65. őe. Lásd az okmánytár I. a) iratát!

¹⁰ A Honvédelmi Bizottság tevékenységét írásunk második fejezetében ismertetjük.

Ennek alapján a csatolt *törvényerejű rendelet-tervezet* (1. sz. melléklet) háború idejére egy új kitüntetést (a Magyar Népköztársaság Hőse) rendszeresít, és (arany, ezüst, valamint bronz fokozattal) újra engedi adományozni a Magyar Szabadság Érdemrendet,¹¹ ugyanakkor továbbra is fenntartja a fegyveres erők tagjai részére – béke idején – adományozható kitüntetéseket. Ez utóbbi vonatkozásában az eltérés csupán az, hogy a Vörös Csillag Érdemrendnek¹² is három fokozatot rendszeresít. A csatolt *kormányhatározat* tervezete (2. sz. melléklet) is két új kitüntetést (Bátorságért Érdemérem és Háborús Emlékérem) alapít, és fenntartja a béke idején is adományozható «Haza Szolgálatáért» Érdemérem¹³ kitüntetést.¹⁴

A tervezetek – háború idejére – az adományozási jogokat „a szükséges mértékben” decentralizálni javasolták,¹⁵ továbbá egyes, addig csak a fegyveres erők tagjai számára elérhető kitüntetések adományozását a fegyveres testületek, a rendészeti szervek tagjai, illetve polgári személyek részére is lehetővé tették. Ezen irat IV. fejezete szövegtervezet arról, miszerint a HB elfogadja a határozatot. Az előterjesztéshez – mint már szó esett róla – mellékeltek „A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának ... évi ... számú” törvényerejű rendelete és „A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány ... évi ... számú” határozata szövegtervezetét a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított kitüntetésekről. A két tervezetben részletesen felsorolták a bevezetendő elismeréseket, adományozásuk indoklását, jogait, a jogkörök átadásának feltételeit, stb., sőt a viselési rangsorukat is, de a külalakjuk leírására nem tértek ki. (Felmerül a kérdés, miért nem, ha

¹¹ A Magyar Szabadság Érdemrendet „a független és demokratikus Magyarország megszületéséért és megerősítéséért, valamint általában a szabadságért és a demokráciáért folytatott küzdelemben kimagasló polgári vagy katonai érdemeket szerzett szabadságharcosok megjutalmazására” a Nemzetgyűlés az 1946. évi VIII. törvénycikkkel alapította. Adományozását a köztársasági elnök 1948. január 1-jével beszüntette, majd az Elnöki Tanács 1957. évi 61. számú törvényerejű rendelete ismét lehetővé tette odaítélését „az 1956. évi ellenforradalom leverésében érdemeket szerzett állampolgárok kitüntetésére”. Az utóbbi tevékenységért adományozott kitüntetések viselését az 1991. évi XXXI. törvény megtiltotta.

¹² A Vörös Csillag Érdemrendet az országgyűlés alapította az 1953. évi. V. törvénnyel „a haza védelmében, a közrend biztosításában, a fegyveres testületek színvonalának emelésében szerzett érdemek” elismeréseként. Adományozható volt a fegyveres erők, a fegyveres testületek és a rendészeti szervek tagjainak és szervezeteinek, valamint polgári személyeknek is.

¹³ A Haza Szolgálatáért Érdeméremet a „harcis és politikai kiképzésben, a személyi állomány nevelésében, valamint a szolgálat terén elért átlagon felüli eredmények” elismerésére a Minisztertanács alapította a 2027/1964. (X. 11.) Mt. számú határozatával. A fegyveres testületek tagjai, illetve – a fegyveres testületek feladatainak elősegítése terén szerzett érdemekért – polgári személyeknek is adományozható volt. Jogelődje a 353/1956. (IX. 6.) Mt. számú határozattal létrehozott Haza Szolgálatáért Emlékérem volt.

¹⁴ A tárgyalt korszakban a magyar állami kitüntetések alapítása és adományozása különböző szinteken történt, amely egyben meghatározta az egyes elismerések rendszerben elfoglalt helyét is. A legmagasabb kitüntetéseket (rendjeleket, kitüntető címeket) az Elnöki Tanács (törvényerejű rendelettel) alapította és adományozta. A következő szintet a Minisztertanács által odaítélt elismerések (kitüntető címek, díjak, érdemérmek, kitüntető jelvények) képviselték, ezeket kormánykitüntetéseknek is nevezték. Az írásunkban szereplő tervezett, illetve ténylegesen létező kitüntetések is ebbe a két kategóriába tartoztak, így ez a kettősség a vizsgált és bemutatott dokumentumokban jól tükröződik.

¹⁵ A Magyar Szabadság Érdemrendet, a Vörös Csillag Érdemrendet és a Kiváló Szolgálatért Érdemrendet háború idején a fegyveres erők tagjainak – az Elnöki Tanács nevében – a honvédelmi miniszter, illetve a belügyminiszter adományozta volna. A Bátorságért Érdemérem, a Haza Szolgálatáért Érdemérem és a Háborús Emlékérem adományozásának a jogát a Kormány ugyancsak az illetékes minisztereknek engedte volna át. A miniszterek mindkét esetben tovább ruházhatták volna e jogot.

már a Pakurár-féle tervek az '50-es években megszülettek. Ez a tény véleményünk szerint mindenképpen azt támasztja alá, hogy ez időben jóváhagyott tervek vagy próbadarabok még nem álltak rendelkezésre.)

A fentieket mintegy szentesítette a HB 1965. szeptember 16-i, 174. üléséről készült jegyzőkönyv, illetve a HB elnöke, Fehér Lajos¹⁶ és titkára, Tóth Károly¹⁷ által aláírt, jóváhagyólag elfogadott határozat „a tábornokok, tisztek és tiszthelyettesek háborús szolgálataival kapcsolatos jogszabályokról.”¹⁸ Ebben a HB utasítja a honvédelmi minisztert, hogy a „jogszabályok miniszteri szintű végrehajtási jogszabályait az érdekelt miniszterekkel (országos hatáskörű szervek vezetőivel) egyetértésben dolgozza ki”, továbbá a belügyminiszterrel egyetértésben „tegyen előterjesztést az újonnan alapított kiténtetések formáira és gyártásával kapcsolatos rendre.” A végrehajtás határideje 1966. szeptember 30., illetve december 31.

Időrendben következő forrásunk a szintén „Szigorúan titkos!” minősítésű 1967-es iratgyűjtés.¹⁹ Első része a honvédelmi miniszter (Czinege Lajos²⁰ helyett Csémi Károly²¹) által 1967. február 7-én aláírt előterjesztés a HB 7/174/1965. számú határozata értelmében a háborús kiténtetések külalakjával és gyártásával kapcsolatos feladatok végrehajtásáról. Az irathoz csatolt mellékletek már jogszabályi formában tartalmazzák a kiténtetések és szalagjaik pontos leírását. Annak érdekében azonban, „hogy a kiténtetések a háború első napjainak bonyolult viszonyai között is időben elkészíthetők legyenek, illetőleg a kiténtetések folyamatos gyártásának biztosítása végett” intézkedés szükséges a gyártó szerszámok kétpéldányos elkészítésére, illetőleg a tombak-alapanyag, továbbá a „hordszalag textília” megfelelő mennyiségű tartalékolására, sorolja az előterjesztő.

Mindezek értelmében született meg a Honvédelmi Bizottság 10/186/1967. számú, Budapesten, 1967. február 23-án kelt határozata a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított új kiténtetések formájáról, alapszabályairól és gyártásuk rendjéről. Utasította a felelősöket – a pénzügyminisztert és a könnyűipari minisztert –, gondoskodjanak arról, hogy a honvédelmi miniszterrel és a belügyminiszterrel együttműködve a gyártásban illetékes vállalatok „mozgósítási terveikbe dolgozzák be a háború idejére alapított kiténtetések gyártását”, továbbá biztosítsák a gyártáshoz szükséges anyagkészleteket. A feladat végrehajtási határideje eléggé ráérős: 1967. december utolsó napja. Igen lényeges információ tehát, hogy azonnali gyártást nem, csak mozgósítás esetére szolgáló előkészítést rendeltek el.

¹⁶ Fehér Lajos (1917–1981) politikus, 1962–1974 között a minisztertanács elnökhelyettese.

¹⁷ Tóth Károly (1908–?), 1952-től az Üzemgazdasági Tanács titkára, majd a Honvédelmi Tanács Titkárságán osztályvezető. 1961-től 1972-es nyugdíjazásáig a Honvédelmi Tanács (később Honvédelmi Bizottság) titkára.

¹⁸ MOL XIX-A-98. fond 14. d./65. őe. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), HM-HB iratok: 2. d. 1965/174. ülés jegyzőkönyve. Lásd az okmánytár 1. b) és c) iratát!

¹⁹ MOL XIX-A-98. fond 17. d./77. őe. (ülésjegyzőkönyv) és 91. d./104. őe. (előterjesztés), valamint HL HM-HB iratok: 3. d. 1967/186. ülés jegyzőkönyve. Lásd az okmánytár 2. a)–c) iratait!

²⁰ Czinege Lajos (1924–1998) politikus, 1960-tól 1984-ig honvédelmi miniszter altábornagyi, 1962-től vezérezredesi, 1978-tól hadseregtábornoki rendfokozattal. 1984–1987 között a minisztertanács elnökhelyettese. 1989-ben lemondott hadseregtábornoki rendfokozatáról.

²¹ Csémi Károly (1922–1992) katonatiszt, altábornagy (1978-tól vezérezredesi). 1963–1973 között vezérkari főnök, 1973-tól 1984-ig HM államtitkár. Emellett 1966-tól a honvédelmi miniszter első helyettese, 1969-től a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoka magyar helyettese.

Az irat-együttes második része az elfogadott alapszabályokat tartalmazza jogkörök szerinti bontásban: az 1. sz. mellékletből a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) által a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapítandó kitüntetések elnevezését, az egyes fokozatok külalakjának és szalagjainak leírását, továbbá viselési sorrendjét és a velük járó okiratokat ismerhetjük meg. A 2. sz. melléklet a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány határozatát tartalmazza a fegyveres erők tagjai részére háború idején adományozható kitüntetések alapszabályairól. Ez a kitüntetések külalakjának, szalagjainak, a velük járó okiratoknak a leírását, s a békekitüntetések közé illesztett viselési sorrendjét foglalja magába.

A levéltáros gondos kutatása még egy érdekes irattal szolgált: a Magyar Néphadsereg Vezérkara 4. csoportfőnök, a vezérkari főnök helyettese átiratával a háborús kitüntetések gyártása tárgyában, amely Budapesten, 1968. július 5-én íródott.²² Leszögezi, hogy a Honvédelmi Bizottság által előírt intézkedések – a kitüntetőket előállító szerszámokat két példányban előre le kell gyártani, az alapanyagot képező tombakból és a szalagok textiljéből megfelelő mennyiségű tartalékot kell képezni – folyó év, azaz 1968 elejére megtörténtek. „Adott esetben, előzetes anyagi ráfordítás nélkül, a Szalag- és Zsinórárugyár is tudja a kért szalagokat 3–4 héten belül szállítani, felkészülési tervükben ezzel számolnak, azonban előre legyártandó tartalékra a Könnyűipari Minisztérium nem tud részükre anyagi fedezetet biztosítani. Ennek legyártási költségét a honvédségnek kell vállalni.” A szükséges szalagmennyiség költségét ezért a Magyar Néphadsereg Hadtápfőnökség 1969. évi költségvetésébe kérte az előterjesztő beterveztetni. Még egy probléma jelentkezett: „a vállalat technikai okokból a szélesebb szalagot az eredetileg tervezett mintával nem tudja legyártani, csak kisebb módosítással. (A farkasfogak melletti csíkot el kellene hagyni.)” – Ennek rendezésére is intézkedést kért a feljegyzés írója.

Fenti iratokból lényeges következtetések vonhatók le. Mivel itt történik konkrét utalás a háborús kitüntetések verőszerszámainak elkészülésére, nagyon valószínű, hogy a háborús kitüntetések közül ismert mintadarabok – amelyek meglétéről Molnár József is említést tesz – 1968-nál korábban nem készülhettek. A szalagok még ennél is később, valószínűleg legkorábban 1969 folyamán kerülhettek gyártásra.

Ezekből az iratokból a háborús kitüntetések tervezésének konkrét időpontjára nem derül fény. Pakurár István visszaemlékezését is figyelembe véve nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy valamifajta tervek már az 1950-es években léteztek. Lehetséges, hogy éppen a Jugoszláviával szembeni háborús készülődés kapcsán került sor ilyen utasításra, a konkrét kivitelezés azonban a politikai helyzet megváltozása és Farkas Mihály 1953-as távozása után feledésbe merült. Pakurár, mint tervező azonban megőrizhette, és később felhasználhatta rajzait. A bemutatott iratok által vázolt ügymenet alapján most az látszik egyértelműnek, hogy az ezekben szereplő, jóváhagyott háborús kitüntetőtervek 1965 és 1967 eleje között, valószínűleg 1966 folyamán születhettek meg.

Mint ismeretes, Európában „háborús helyzetre” a második világháborút követően, a NATO (Észak-atlanti Szerződés Szervezete) 1949-es, majd a Varsói Szerződés 1955-ös létrejötte után, az 1950-es, 1960-as években bármikor lehetett kilátás. A két katonai szövetség szembenállása, a NATO-tagállamok atomfegyverkezése, a szocialista tábor permanens törekvése a várható „imperialista agresszió” kivédésére önmagában is elegendő

²² HL MN Vegyes iratok: 67. d./113. őe.

volt a háborús veszélyérzet ébren tartásához.²³ Mindezt tetézték időről-időre a konkrét nemzetközi feszültségcok: köztük például 1961-ben a kubai Disznó-öbölbeli invázió, a berlini fal létesítése, 1962-ben a kubai rakétaválság, amely okán 1962. október 18-án a magyar honvédelmi miniszter teljes harckészültséget rendelt el.²⁴ Mégis érdeklődésre tarthat számot, hogy mi magyarázza a háborús kitüntetések – ezúttal közölt dokumentumainkkal hitelesített – ügyintézésének 1965–1967-es előkerülését, netán megújulását?

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1959 novemberében tartott VII. kongresszusa hosszú távú, 10 éves honvédelmi és hadsereg-fejlesztési programot hagyott jóvá. „A párt honvédelmi politikája arra épült, hogy mindaddig, amíg az imperializmus létezik, a szocialista társadalom védelme elkerülhetetlen”, valamint arra, hogy a szocialista országok honvédelme csak összefogás révén, a Varsói Szerződés keretén belül lehet hatékony.²⁵ A szövetségi vállalás kézzelfogható közelségbe hozta a háborús fenyegettséget: egy esetleges háború során a magyar egységeknek konkrétan ausztriai és észak-olaszországi célpontokat kellett volna elérniük.²⁶

Úgy véljük, leginkább ez a fentebb vázolt permanens tendencia irányította rá a figyelmet a kitüntetések kérdésére – amelyek okirati és tényleges tervezése, kivitelezése éveken át meglehetősen komótosan zajlott –, és kevésbé egy, az adott időszakban lezajlott konkrét esemény.

A Honvédelmi Bizottság tevékenysége és a háborús kitüntetések ügye

A XX. század második felében a Honvédelmi Tanács (HT, 1952–1962), majd a Honvédelmi Bizottság (HB, 1962–1990), mint a védelempolitikai és hadiipari kérdések legfontosabb és legmagasabb szintű döntéshozó fóruma működött. Üléseit teljes titoktartás övezte, 1976-ig – amikor az új honvédelmi törvényben röviden megemlítették – még létezéséről is kevesen tudtak. Határozatai végig szigorúan titkosak voltak, a közvélemény nem értesült róluk. Korábban a HT/HB elődeként működött a Magyar Kommunista Párt Katonai Bizottsága (1946–1948), a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Államvédelmi Bizottsága (1948–1950), majd Honvédelmi Bizottsága (1950–1952). Az MDP Központi Vezetősége (KV) Titkársága 1952. november 27-i ülésén megszüntette a Honvédelmi Bizottságot (tagjai Rákosi Mátyás,²⁷ Farkas Mihály és Gerő Ernő²⁸ voltak), helyette felállították a Honvédelmi Tanácsot. A KV Titkárság ez utóbbi szervezetet bízta meg a katonai és hadiipari

²³ Bővebben lásd: *Kiss Balázs: A Magyar Néphadsereg, 1957–1990.* (A továbbiakban: *Kiss Balázs*), illetve *Kiss Jenő: A katonai felső- és középszintű vezetés főbb jellemzői, 1950–2007.* In: *Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség.* Szerk.: *Holló József – Lugosi József – Markó György.* Budapest, 2008. 159–162., 225–229. o.

²⁴ *Csendes László – Gellért Tibor: Kronológia a Honvédség történetéből, 1945–1990.* Budapest, 1993. 239–256. o.

²⁵ *Kovács Jenő: A Magyar Néphadsereg fejlődésének fő vonásai (1959–1985).* In: *Magyarország hadtörténete két kötetben.* Főszerk.: *Liptai Ervin.* 2. köt. Szerk.: *Tóth Sándor.* Budapest, 1985. 567–576. o.

²⁶ *Kiss Balázs.* 162. o.

²⁷ Rákosi Mátyás (1892–1971) politikus, 1945–1953 között az MKP, illetve MDP fő-, majd 1953–1956 között első titkára, 1952–1953 között a minisztertanács elnöke. Az 1950-es évek első felében sztálini típusú diktatúrát valósított meg Magyarországon.

²⁸ Gerő Ernő (1898–1980) politikus, 1952–1956 között a minisztertanács elnökhelyettese, majd első elnökhelyettese. 1956. júliustól októberig az MDP első titkára.

kérdések tárgyalásával. Mivel azonban semmilyen nyilvános jogszabály, sőt az 1949-ben életbe lépett alkotmány sem rendelkezett a testületről, létezését egészen az említett 1976. évi törvényig teljes homály fedte.²⁹

A HT saját ügyköréről és ügyrendjéről maga rendelkezett, először 1952–1953-ban, munkájának koordinálására önálló titkárságot állítottak föl. Az 1956-os szervezeti szabályzat szerint háború esetén a HT vált volna az államigazgatás legfelsőbb szervévé. 1952 és 1956 között a HT kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan működött, 1956 után is folytatta tevékenységét, a forradalom után megszűnt HT Titkárság szintén újjáalakult. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1961. április 25-i határozata szerint háború esetén a Magyar Népköztársaság vezetését a Honvédelmi Tanács³⁰ látja el, és 9 fős testületét már békeidőben megalakítják. Ugyanakkor a Minisztertanács szűkebb kabinetjeként működő HT nevét 1962. május elején – a békében, illetve háború esetén működő két testület elkülönítésének céljával – megváltoztatták Honvédelmi Bizottságra. Az 1962. május 2-i ülésen új ügyrendet is elfogadtak. Eszerint „a Minisztertanács az ország védelmével kapcsolatos közvetlen feladatait a Honvédelmi Bizottság útján látja el.” A Minisztertanács a következő hatásköröket ruházta át a HB-re:

- „a.) dönt a fegyveres erők (néphadsereg, BM karhatalom, a határőrség, a katonai légtalalom), a fegyveres testületek (rendőrség, munkásőrség, büntetés-végrehajtási szervek), a rendészeti szervek (tűzoltóság, pénzügyőrség, vámőrség, iparőrség) fontosabb kérdéseiben, valamint
- b.) dönt az ország védelmével közvetlenül összefüggő gazdasági kérdésekben,
- c.) szervezi, koordinálja és irányítja az országmozgósítási tervek kidolgozását, megszabja az ország háborúra való felkészítésének feladatait.”

A HB a Minisztertanács szűkebb kabinetjeként működött, hiszen az ügyrend szerint elnökből és négy tagból állt, az elnök a Minisztertanács elnöke volt, a tagokat pedig a Minisztertanács nevezte ki a kormány tagjai közül. Munkarendje szerint a HB általában havonta ülésezett, az üléseken részt vehettek állandó jelleggel, vagy az adott napirendi pontok tárgyalásához meghívott személyek. Határozatait szótöbbséggel hozta, de a HB elnöke jogosult volt saját hatáskörben is határozni, ekkor azonban intézkedéseiről a következő ülésen köteles volt beszámolni. Ez általában úgy valósult meg, hogy a soron következő ülés első néhány határozata – a HB tagjai által megerősítve – az elnök két ülés közötti intézkedéseit hagyta jóvá. A HB határozatait a végrehajtásukért felelősöknek és az abban érdekelteknek kellett megküldeni. A HB határozatai minden esetben szigorúan

²⁹ A testület történetéről, szervezetéről bővebben lásd: *Germuska Pál – Nagy Tamás: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. Múltunk*, 2004/1. 180–210. o. és *Germuska Pál: A Honvédelmi Tanács és a Honvédelmi Bizottság Magyarországon, 1952–1980.* http://www.nationaler-verteidigungsrat.de/downloads/germuska_ht_hb.pdf (a letöltés ideje: 2011. június 16.). (A továbbiakban: *Germuska: HT/HB.*) Ennek főszerzőve nyomtatásban is megjelent *Germuska Pál: A Honvédelmi Tanács és a Honvédelmi Bizottság szervezete és működése, 1952–1980.* In: *Magyar történettudomány az ezredfordulón.* Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk.: *Gecsényi Lajos – Izsák Lajos.* Budapest, 2011. 471–478. o. Megjegyzendő, hogy a HB történetéről megjelent publikációk eddig csak 1980-ig tárgyalták a szervezet történetét. Ennek oka, hogy az 1980 után keletkezett HB iratok még kutatási korlátozás alá esnek, szigorúan titkos minősítésüket ugyanis a titokvédelmi törvény értelmében még felül kell vizsgálni.

³⁰ Ez a szerv egyesítette volna az MSZMP Központi Bizottsága, az Elnöki Tanács, a Minisztertanács, a Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium és a gazdasági élet irányítását.

titkos okmányoknak minősültek. A határozatokat a HB titkára és a HB elnöke írta alá. A HB Titkársága volt felelős az ülések előkészítéséért, a HB feladataihoz kapcsolódó teendők ellátásáért és a határozatok végrehajtásának ellenőrzéséért.³¹

A háború esetén az ország irányítását végző Honvédelmi Tanács ügyrendjét 1964-ben fogadta el a HB, majd az 1970-es években többször módosították. Miután 1963-tól a HB létszámát növelték, és nem kormánytag tisztviselőket (a terfvivatal elnöke, a néphadsereg vezérkari főnöke, a honvédelmi miniszter első helyettese, az MSZMP Központi Bizottsága [KB] Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának [KAO] vezetője) is kineveztek HB-taggá, szükségessé vált az ügyrend módosítása. Erre 1974-ben került sor. Témánk szempontjából az 1965 és 1967 közötti évek válnak érdekessé. Ekkor a HB elnöke Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes volt, tagjai pedig Fock Jenő³² miniszterelnök-helyettes, Ajtai Miklós³³, az Országos Terfvivatal (OT) elnöke, Korom Mihály³⁴ (1966. decembertől Borbándi János³⁵), az MSZMP KB KAO vezetője, Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter, Benkei András³⁶ belügyminiszter, Kőteles Jenő³⁷ altábornagy, a honvédelmi miniszter első helyettese, Csémi Károly vezérőrnagy (1966-tól altábornagy), vezérkari főnök, valamint Jávor Ervin³⁸ ezredes, az OT elnökhelyettese és (1965. októbertől) Papp Árpád³⁹ munkásőr vezérőrnagy, a Munkásőrség országos parancsnoka, állandó meghívottak, valamint Tóth Károly, a HB titkára.⁴⁰

Mint levéltári kutatásaink arra fényt derítettek, a HB 1965 szeptemberében (7/174/1-965. számú határozat) hozott döntést a fegyveres erők tagjai részére háború idején adományozható kiténtetésekről, a honvédelmi miniszter előterjesztése alapján. A kiténtetések formáiról és gyártásuk rendjéről 1967 februárjában (10/186/1967. számú határozat) született döntés.⁴¹ Pakurár István, a Személyügyi Főcsoportfőnökség polgári alkalmazottja, 1967. március 1-jén „a kiténtetések tervezésében végzett kezdeményező, sokoldalú és művészi kivitelezésű munkájáért” 5000 Ft. pénzjutalomban részesült. Nem utolsó sorban azért, mert „munkájával több tízezer forintos tervezői költséget takarított meg.”⁴² 1970-

³¹ *Germuska*: HT/HB., a HB 1/138/1962. számú határozata a Honvédelmi Bizottság feladatáról és ügyrendjéről. HL HM-HB iratok: 1. d.

³² Fock Jenő (1916–2001) politikus, 1961-től a minisztertanács elnökhelyettese, 1967–1975 között elnöke.

³³ Dr. Ajtai Miklós (1914–1982) politikus, 1961–1967 között az Országos Terfvivatal elnöke, 1967-től 1974-ig a minisztertanács elnökhelyettese.

³⁴ Dr. Korom Mihály (1927–1993) politikus, 1966–1978 között igazságügy-miniszter.

³⁵ Borbándi János (1923–1994) politikus, tartalékos vezérőrnagy. 1961 és 1966 között HM Politikai Főcsoportfőnök és honvédelmi miniszterhelyettes, 1966–1974-ig az MSZMP KB közigazgatási és adminisztratív osztályának vezetője, 1974-től 1984-ig a minisztertanács elnökhelyettese.

³⁶ Benkei András (1923–1991) politikus, 1963–1980 között belügyminiszter.

³⁷ Kőteles Jenő (1914–1966) katonatiszt, altábornagy. 1957–1961 között az Egyesített Tiszti Iskola parancsnoka, 1961-től HM Képzési Főcsoportfőnök, emellett 1962-től a honvédelmi miniszter első helyettese.

³⁸ Dr. Jávor Ervin (1921–) katonatiszt, ezredes (1967-től vezérőrnagy). 1952-től az Országos Terfvivatal katonai főosztályvezetője, 1962-től az OT elnökhelyettese.

³⁹ Papp Árpád (1927–1982) munkásőr vezérőrnagy. 1962 és 1980 között a Munkásőrség országos parancsnoka.

⁴⁰ *Germuska*: HT/HB., HL HM-HB iratok: 2. d.

⁴¹ HL HM-HB iratok: 2. és 3. d.

⁴² HL MN 1967/T: 119. d./155. óe. Az MNK Honvédelmi Miniszterének 1/1967. számú parancsa. Lásd az okmánytár 3. iratát! Valamint: Csillagrendek árnyékában.

ben, a „felszabadulás 25. évfordulója” alkalmából honvédelmi miniszteri dicséretet és 3000 Ft. jutalmat kapott. Az előterjesztés indoklásában szerepelt, hogy „tervei alapján kerültek elfogadásra a háborús kitüntetések, valamint a Felszabadulási Jubileumi Emlékerem”.⁴³ De ki is volt ez a közvélemény számára ismeretlen művész?

Pakurár István (1925–2003) eredeti foglalkozása készüléklakatos volt, 1939-től a Fémáru Fegyver- és Gépgyárban, majd 1945-től a Csepeli Vas- és Fémműveknél (Weiss Manfréd, később Rákosi Mátyás Művek) mint műszerész helyezkedett el. 1949 nyarán át-helyezték a gyár tanműhelyébe műszaki rajzolónak. Ennek előzménye az volt, hogy 1946 és 1949 között a csepeli „Kemény Alfréd” Képzőművészeti Szabadiskolában szabadkézi rajzot és festést tanult. A tatai „Rákosi” Páncélos Tiszti Iskola parancsnokának hívására 1949. szeptember 23-án került a honvédséghez rajzolóként. Ekkortól egészen 1952 elejéig a páncélos tiszti iskolán dolgozott, majd rövid időre átkerült a HM Műszaki Parancsnokság, illetve a „Zalka Máté” Híradó Tiszti Iskola állományába, ahonnan 1952 decemberében a HM Személyügyi Főcsoportfőnökségre helyezték. Ettől kezdve nyugdíjazásáig itt dolgozott előbb polgári alkalmazottként, majd 1972. március 1-jétől kinevezett polgári alkalmazottként. 1956 után a Személyügyi Csoportfőnökségen működő szervezési és nyilvántartó osztályon, majd a Személyügyi Főcsoportfőnökség, Szervezési és Tartalékos Tiszti Csoportfőnökség szervezési és nyilvántartó osztályán Pakurár Istvánnak egyik legfőbb feladata a Magyar Népköztársaság és a Magyar Néphadsereg legfontosabb kitüntetéseiének és tárgyi elismeréseinek megtervezése és kidolgozása volt. A háborús kitüntetések megtervezése mellett nevéhez fűződik a Felszabadulási Jubileumi Emlékerem⁴⁴ (1970 [1969]), a honvédelmi miniszter által adományozható dísztör, a Béke és Barátság Érdemrend⁴⁵ (1974), a Magyar Népköztársaság Csillagrendje⁴⁶ (1984) és a Stromfeld Aurél Díj⁴⁷ (1986) terveinek elkészítése, valamint a katonai főiskolát végzett tisztek jelvényeinek képi megformálása is.⁴⁸ Ezek után az sem meglepő, hogy tervei alapján készült az 1980-as évek elején a Jemeni Népköztársaság valamennyi katonai kitüntetése. Színvonalas munkájáért Pakurár István szinte minden évben részesült valamilyen kitüntetésben, pénz- vagy

⁴³ Pakurár István személyi okmánygyűjtője. HM HIM Központi Irattár (a továbbiakban: KI) Pa. 290/2831. Az összegek nagyságrendjének érzékeltetésére: 1970-ben a kezdő diplomás muzeológus egy havi fizetése 1700 forint volt.

⁴⁴ A Felszabadulási Jubileumi Emlékermet az Elnöki Tanács „a független, szabad és demokratikus Magyarország megszületéséért és megerősödéséért, a szabadságért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott küzdelemben szerzett kimagasló érdemek” elismerésére alapította az 1969. évi 38. számú törvényerejű rendelettel.

⁴⁵ A Béke és Barátság Érdemrendet az 1974. évi 22. számú törvényerejű rendelettel alapította az Elnöki Tanács „a népek közötti békés együttműködés, a társadalmi haladás előmozdításában, a nemzetközi gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztésében szerzett kimagasló érdemekért”.

⁴⁶ A Magyar Népköztársaság Csillagrendjét az Elnöki Tanács az 1984. évi 18. számú törvényerejű rendelettel alapította „a szocializmus építésében, a politikai, gazdasági, tudományos és kulturális élet terén, továbbá a haza védelmében és szolgálatában, a közrend biztosításában, illetőleg a népek közötti barátság elmélyítésében és a társadalmi haladás előmozdításában szerzett kiemelkedő érdemek elismerésére”. A kitüntetést a Magyar Köztársaság Csillagrendje néven a rendszerváltozást követően is adományozták (1991-ig).

⁴⁷ A Stromfeld Aurél Díjat a Minisztertanács 1986-ban alapította. „A honvédelem, az állam- és közbiztonság erősítése terén végzett kiemelkedő tudományos, műszaki-fejlesztési vagy szervezőtevékenység, illetve az ezzel elért jelentős eredmény elismerésére” adományozták.

⁴⁸ Pakurár a nevéhez fűződő kitüntetések egy részét egyedüli megbízás alapján, másokat több résztvevős pályázat meghívottjaként tervezte meg.

tárgyjutalomban. Megkapta a Haza Szolgálatáért Érdemérem ezüst, majd kétszer az arany fokozatát (másodsor már nyugdíjazása után), valamint a Munka Érdemrend ezüst fokozatát. 1981-ben Honvédelmi Minisztériumi tanácsosi címet kapott. 1985. december 31-i nyugdíjazása után is foglalkozott kitüntetések tervezésével.⁴⁹

A HB határozatainak szigorúan titkos minősítése és az egész szervezetre jellemző titkosság nyomán nem meglepő, hogy a háború esetén adományozható kitüntetések gyártásával kapcsolatban a HM Személyügyi Főcsoportfőnökség iratai között mindössze egy iratot sikerült találnunk.⁵⁰

Ami Pakurár István nyilatkozatát,⁵¹ illetve Molnár József tanulmányát⁵² illeti, meg kell állapítanunk, hogy sem arra az állításra, hogy a háborús kitüntetések tervezése az 1950-es években Farkas Mihály utasítására kezdődött (Pakurár István), sem az 1984. november 29-én kelt „Háború idején a személyi munkára vonatkozó rendszabályok” megnevezésű parancs-tervezet (Molnár József) létezésére vonatkozóan eddig nem bukkantunk levéltári forrásokra. Ennek persze lehet oka a levéltári anyagok nagy mennyisége, és – különösen az 1980-as évekre vonatkozóan – csekély feldolgozottsága. Az viszont bizonyos, hogy amint a fentiekben láttuk a Honvédelmi Bizottság hatáskörébe tartozott, hogy „megszabja az ország háborúra való felkészítésének feladatait”. A HB iratok tanúsága szerint, a testület ennek megfelelően az 1960-as, 1970-es években határozatokat hozott a háborús szolgálati, alárendeltségi viszonyok, a háborús jogszabályok, a háborús hírközlés, tömegtájékoztatás témakörében is.⁵³ Ezek sorába illenek a háborús kitüntésekről hozott 1960-as évekbeli határozatok.

Tervek és megvalósítás

A fent ismertetett levéltári források alapján tehát a „háború idejére alapított új kitüntetések” tervezési munkálatainak időpontja 1965–1966-ra tehető. Ekkor készíthette el Pakurár István azokat a tervrajzokat, amelyek közül az illetékesek 1967 elején kiválasztották a később gyártásra került elismerések végleges formáit, ahogy ez a szerencsésen fennmaradt dokumentum-együttesben nyomon is követhető. A felbecsülhetetlen értékű képi forrásanyagot ugyanis ma a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteménye őrzi.⁵⁴

„A tábormokok, tisztek, tiszthelyettesek, tisztések és honvédek részére, háború idején adományozható kitüntetések” tervezetei 35×42 cm-es, paszpartuzott kartonlapokon, dosz-sziéba rendezve kerültek benyújtásra, értelemszerűen a HB döntéshozói elé. A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím, a Magyar Szabadság Érdemrend, a Vörös Csillag Érdemrend, a Bátorságért Érdemérem és a Háborús Emlékérem tervezetei összesen 15 ilyen kartonlapot töltenek meg, ezek közül öt ábrázolja a jóváhagyott változatokat. A képi források, illetve a mellékelt „betétlap” vizsgálata során számos érdekes pluszinformációhoz juthatunk. Az egyes kitüntetések a tervezett viselési sorrendet követve mutatjuk be.

⁴⁹ Pakurár István személyi okmánygyűjtője. KI Pa. 290/2831., Csillagrendek árnyékában.

⁵⁰ HL MN Vegyes iratok: 67. d./113. őe. Lásd az okmánytár 4. iratát!

⁵¹ Csillagrendek árnyékában.

⁵² Molnár 1993. 29–34. o.

⁵³ Lásd: HL és MOL HB iratok!

⁵⁴ Hadtörténeti Múzeum (a továbbiakban: HTM) leltári szám: 2011. 22.1–15./É. A tervrajzok a rendszerváltozás után hivatalos átadás útján kerültek a gyűjteménybe.

A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím jelvényének külalakjáról öt rajz készült, valamennyi változat – szovjet analógiára – az 1953. évi V. törvénnyel alapított Szocialista Munka Hőse kitüntető cím⁵⁵ jelvényének formáját követi.⁵⁶ Az öt terv közül kettőn a prizmás, aranszínű csillag a Szocialista Munka Hőse kitüntető cím jelvényének szalagján, kettőn zöld-fehér farkasfogakkal szegélyezett vörös szalagon, az ötödiken pedig nemzeti-színű szalagon függ. Az ötből négy változaton az 1957-es államcímer a szalagot, az ötödiken a csillagtestet díszíti. Ez utóbbi terven a szalagon két keresztbe fektetett géppisztolyt ábrázoló ékítmény látható, míg két másik rajz esetében ugyanez a motívum a csillagtesten jelenik meg. Az ötágú csillagtestet az öt elképzelés egyikén a művész vörös (zománc?) keretbe foglalta. A változatok közül végül azt fogadták el, amelyen az ékítmény nélküli prizmás aranycsillag zöld-fehér farkasfogakkal szegélyezett, államcímerrel díszített vörös szalagon függ. Az elvetett tervrajzokat a kartonlapon papírral letakarták. A háború idejére tervezett új kitüntetések közül a Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím volt az egyetlen, amely később (1979-ben) ténylegesen megalapításra került, igaz, akkoriban a beavatottakon kívül senki nem tudhatta, hogy a rangos elismerésnek bő évtizeddel korábban milyen funkciót szántak.

Az eredetileg az 1946. évi VIII. törvénnyel, kétfokozatú elismerésként (ezüst és bronz fokozattal) alapított Magyar Szabadság Érdemrend háború esetén arany fokozattal egészült volna ki, a rendjel külalakját illetően azonban sem a tervrajz, sem az alapszabálytervezet szövege nem utal eltérésre a korábbi kivitelhez képest. Sőt, a rajzokhoz mellékelt felsorolásban az ezüst és bronz fokozat neve mellett megjegyzésként ez szerepel: „Eredeti formájában kerül háború idején is adományozásra”. Felmerül a kérdés, hogy mit tekintettek „eredeti formának”, hiszen 1957-ben, amikor adományozására az 1956-os eseményekkel kapcsolatban ismét sor került, a Magyar Szabadság Érdemrend külalakját az addighoz képest kissé megváltoztatták: a hátlap kör alakú zárólemeze a „Kossuth-címer” és a „MAGYAR SZABADSÁGÉRT” felirat helyére az 1957-es magyar államcímer került. Tíz évvel később, a háborús kitüntetések tervezésekor bizonyára az 1957-es változatot tekintették „eredeti formának”. A később legyártott példányok végül mindkét korábbi típustól eltértek, mivel hátlapjuk homorú, sima felületű (ábrázolás és felirat nélküli), azokon zárólemez egyáltalán nincs, az előlap kör alakú (Kossuth Lajost ábrázoló) középpajzsa pedig az előző két változaténál vastagabb, tehát a háborús kitüntetésnek szánt Magyar Szabadság Érdemrend mindenféleképpen külön típusként kezelendő.

A Vörös Csillag Érdemrend ugyancsak háromfokozatú elismeréssé vált volna háború idején. Az egyik elképzelés szerint az 1953. évi V. törvénnyel alapított Érdemrend változatlan külalakkal I. fokozatként került volna adományozásra, míg a II. és III. fokozat esetében a jelvénytestet alkotó vörös zománcos, aranszínű ötágú csillag ágai között (mögött) húzódo babérkoszorú ezüst-, illetve bronzszínű, a szalag egységesen egyszínű, vö-

⁵⁵ A Szocialista Munka Hőse kitüntetését és kitüntető címet az országgyűlés az 1953. évi V. törvénnyel alapította. „A szocializmus építésében, az állam vezetésében végzett több évtizedes kiemelkedő munka elismeréseként, illetőleg a társadalmat súlyos következményektől megóvó, hősi helytállásért” polgári személyeknek és a fegyveres testületek tagjainak is adományozható volt.

⁵⁶ A Szovjetunió Hőse kitüntető cím Arany Csillaga és a szovjet Szocialista Munka Hőse kitüntető cím jelvénye egyaránt fémkerekes vörös szalagon függő ötágú csillagot ábrázolt, különbség elsődlegesen a csillag formájában volt, illetve a Szocialista Munka Hőse kitüntető cím esetében a csillagtestet sarló és kalapács díszítette.

rös lett volna. Ezt végül elvetették, helyette azt a tervet hagyták jóvá, amely a fokozatok megkülönböztetésére az 1957-es államcímert formázó középpajzs körül eltérő átmérőjű, aranszínű sugárnyalábokból álló csillagdíszítményt alkalmazott. Ezen a tervezeten az egyes fokozatokat eltérő szalag is jelöli: az I. fokozat vörös szalagján középen egy, a II. fokozatén kettő, a III. fokozatén három keskeny aranszínű csík húzódik.

A fenti, a NET adományozási jogkörébe utalt elismerések mindegyike már létező ki-tüntetési formához nyúlt vissza, a két újonnan alapítandó kormánykitüntetés (Bátorságért Érdemérem, Háborús Emlékérem) tervezésénél azonban a művész úgy tűnik teljesen sza-bad kezet kapott. A háromfokozatú Bátorságért Érdeméremnek három, merőben eltérő forma- és színvilágú tervezete maradt fenn. Tanulmányozásuk során megállapítható, hogy a legkevésbé merész változat került elfogadásra. Az 1. sorszámú tervrajz virágformát idé-ző ötágú vörös csillagot ábrázol, ágai között a fokozatnak megfelelő színű sugárnyalábok-kal, a csillag alsó részén az államcímerrel, két vízszintes ágában ívelt „BÁTORSÁGÉRT” felirattal. A kevésbé tetszetős éremnek a szalagja sem túl esztétikus: nemzeti színekkel kettéosztott szalagja sárga-lila lett volna. A 3. sorszámú tervezet kifejezetten formabontó: a kör alakú alapra háromszögletű, erősen stilizált néphadseregi csapatzászlót tervezett Pakurár, amelyben a címer alatt írott betűkkel a „Bátorságért” felirat is helyet kapott. A zászló mindhárom csúcsa kilóg az érem lapjából, oldalai íveltek. Az érem világoskék szalagját középen nemzetiszínű farkasfogak, illetve fokozatonként eltérő számú vörös sáv és csík osztja ketté. A szokatlan külsejű érem, bár ízlésesnek nem nevezhető, erősen tükrözi a nemzeti jelleget. Jóváhagyásra végül egy harmadik, a korszak formavilágát inkább tükröző éremkép került. Ezen a fokozatnak megfelelő fémszínű, kör alakú babérmagányon nyugvó, sugárnyalábokból álló ötágú csillagot formázó jelvények láthatók. Világoskék középmezőjükben a „Kádár-címer” és két keresztbe tett géppisztoly kapott helyet, lejjebb az előtérben „BÁTORSÁGÉRT” feliratú vörös szalagok ívelnek, a koszorút alul nemzeti-színű szalag fogja össze. Az éremszalagok szintén a magyar nemzeti színeket kombinál-ják: az arany fokozatnál vörös alapon középen fehér-zöld színű sáv, amelyben a két szín farkasfogszerűen kapcsolódik egymásba. Az ezüst fokozat szalagjának alapszíne fehér, a bronzé zöld.

A Háborús Emlékéremhez készült a legtöbb terv, összesen nyolc, valamennyi a szo-cialista realizmus jegyében. A tervezett előlapok zöme rohamsisakos katonát ábrázol, de megjelennek rajtuk a modern haditechnikai eszközök is: rakéta, sugárhajtású repülőgép, harckocsi, gépkarabély. Egyik-másik éremkép stílusában már-már az ázsiai kommunista országok korabeli kitüntetéseit idézi, szalagjaik azonban főként a magyar színeket variál-ják, sőt, az egyik szalag teljesen megegyezik a Horthy-kori Magyar Koronás Érdemérem katonai szalagjával! Másik két szalagban megjelenik a fekete szín, markáns jelleget köl-csönözve a kitüntetésnek. Hátlap-terv csak egy készült, amely nemes egyszerűséggel az 1957-es államcímert ábrázolja. Elfogadásra végül a 8. számú tervrajz került: az előlapon az előtérben kézigránátot dobó rohamsisakos katona, bal kezében gépkarabéllyal, a háttér-ben szögesdrótakadály, támadó harckocsik és repülőgépek, robbanás füstfelhője látható. Az érem szalagja vörös, középen széles nemzetiszínű sávval. A rajzon az érem (a másik hét Háborús Emlékérem-tervhez hasonlóan) aranszínű, ahogy az alapszabály-tervezet szövegében is ez a szín került meghatározásra, éppen ezért érdekes, hogy a később tényle-gesen elkészült példányok bronzszínűek.

Mivel sem a terveken, sem az azokat tartalmazó dossziékon nem szerepel évszám, közelítő datálásukat (1965–1966) a jelen írás keretein belül közölt, nemrég fellelt levéltári források tették lehetővé. Ugyancsak ezeknek a dokumentumoknak köszönhető (ahogy írásunk 1. részében már említettük), hogy feltételezést formálhatunk a mintapéldányok készítésének időpontjáról (1960-as évek vége). A legyártott kitüntetések darabszámát ezzel szemben megbecsülni sem tudjuk, sőt, arra is mindössze Molnár József cikkében találunk adatot, hogy a jelvények gyártása az Állami Pénzverőben történt. (A rendelkezésre álló korabeli iratok következetesen „a kitüntetőket gyártó vállalatokat” említenek.⁵⁷) A szalagok előállítását viszont – ahogy fent erre már utalás történt – az egyik forrás megnevezi (Szalag- és Zsinórárugyár).⁵⁸

Számos kérdés tehát még válaszra vár a gyártással kapcsolatban, annak eredménye, a „háborús kitüntetések” egy sorozata azonban megtalálható a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében.⁵⁹ A 17 darab érdemjel egy kifejezetten erre a célra készített, 41×41×5 cm méretű, bordó műbőr bevonatos dobozban van elhelyezve, az egyes daraboknak külön-külön kialakított fészekben. Az összeállítás ebben a formában a kivitelből ítélve valószínűleg később, talán az 1980-as években készült. A 17 kitüntetés közül nyolc (ideértve a Magyar Szabadság Érdemrend ezüst és bronz fokozatát) már megalapított, katonáknak (is) adható „békekítüntetés”, amelyeket háború idején is adományoztak volna. Külalakjuk – a Magyar Szabadság Érdemrend fentebb már tárgyalt eltéréseinek kivételével – megfelel az alapszabályaikban leírtaknak. További nyolc érdemjel csak háború esetén került volna megalapításra és odaítélésre. Ezeknek a külalakja megegyezik a tervrajzokon ábrázoltakkal. Külön kategóriát képez a Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím jelvénye, amely az 1960-as évek végén még csak mintapéldányként létezett, 1979-ben azonban ténylegesen bevezették.

Itt kell említést tenni egy érdekességről: a Magyar Szabadság Érdemrend előlapjának középmezéjét övező babérszörű a Pakurár-féle tervezeten – az 1947-es típushoz képest – fordítva van ábrázolva, tehát alul nyitott. A kollekciónban található mintapéldányokat megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy az arany és bronz fokozat koszorúja a tervrajzokkal megegyező, míg az ezüst fokozaton a húsz évvel korábbi példányokhoz hasonlóan fent látható a koszorú nyitott vége. További érdekesség, hogy a koszorú az Érdemrend 1957-es típusán is lefelé (sőt, egyes példányokon oldalra!) nyílik.⁶⁰ Ez azonban mind az 1957-es típus, mind a „háborús kitüntetések” esetében lehet pusztán gyártási hiba is, hiszen ilyen kitévelt sem az Érdemrend alapszabályának 1958-as módosítása,⁶¹ sem az 1967-es alapszabály-tervezet⁶² nem említi.

⁵⁷ 10/186/1967. sz. HB határozat. HL HM-HB iratok: 3. d., MNVK 4. csoportfőnök átirata a HM Személyügyi Főcsoportfőnökségre. HL MN Vegyes iratok 67. d./113. őe. Lásd az okmánytár 2. c) és 4. iratát!

⁵⁸ HL MN Vegyes iratok: 67. d./113. őe. Lásd az okmánytár 4. iratát!

⁵⁹ HTM leltári szám: 2003. 258.1–17./É. Magángyűjteményből történt beszerzés.

⁶⁰ Vö.: *Bodrogi – Molnár – Zeidler* 2005. 170. o.

⁶¹ A NET 1958. évi 1–5. számú határozata egyes kitüntetések alapszabályainak módosításáról. *Magyar Közlöny*, 1958/18. szám.

⁶² 10/186/1967. sz. HB határozat 1. sz. melléklete. HL HM-HB iratok: 3. d. Lásd az okmánytár 3. c) iratát!

A kitüntetések leírása

Az alábbiakban a dobozban elfoglalt helyük sorrendjében közöljük a kitüntetések leírását, technikai és nyilvántartási adatait, illetve alszámon a Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím jelvényének egy (nem a kollekciónál származó) változatát, amelynek külalakja eltér a jóváhagyottól (és így a később hivatalosan is megvalósult formától), s mivel hasonlít a tervezetek egyikére, feltételezésünk szerint prototípusról lehet szó.

1. Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím jelvénye

Leírás: Prizmás felületű, aranszínű ötágú csillag, ágainak vége lekerekített. Aranszínű, téglalap alakú fém keretbe foglalt, szélein zöld–fehér háromszögsorral díszített, 20 mm széles meggyvörös szalagon függ. A szalag közepén rátétként aranszínű 1957-es magyar államcím, a szalag hátoldalán fölerősítő tű van.

Anyaga: aranyozott tombak. *Mérete:* 33,5×31 mm.

Leltári szám: HTM 2003.258.1./É

1/a. Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím jelvénye (változat)

Leírás: Prizmás felületű, aranszínű, ötágú csillag, ágainak vége lekerekített, közepén rátétként aranszínű 1957-es magyar államcím. Aranszínű, téglalap alakú fém keretbe foglalt 20 mm széles meggyvörös szalagja közepén 1–1 mm-es fehér csíkokkal szegélyezett, 4 mm széles nemzetiszínű sáv húzódik. A szalag hátoldalán fölerősítő tű van.

Anyaga: aranyozott tombak. *Mérete:* 33,5×31 mm.

Leltári szám: HTM 2007.51.1./É

2. Magyar Népköztársaság Érdemrendje⁶³

Leírás: Domború, vörös zománcos, ötágú csillag, ágai között aranszínű sugárnyalábokkal, közepén az 1957-es magyar államcímmel. Hátoldala homorú.

Anyaga: aranyozott tombak, zománc. *Mérete:* 47,8×42,6 mm. Szalagja fehér, jobb szélétől 4 mm-re 4 mm széles nemzetiszínű háromszöges, bal szélétől 4 mm-re 4 mm széles vörös sáv húzódik.

Leltári szám: HTM 2003.258.2./É

3. Vörös Zászló Érdemrend⁶⁴

Leírás: Kör alakú, aranszínű babérkoszorún alul 1957-es magyar államcím látható, fölötte zöld–fehér farkasfogakkal szegélyezett vörös zászló lobog. Hátlapja sima.

Anyaga: aranyozott tombak, zománc. *Mérete:* 43×40 mm. Vörös szalagját 1–1 mm-es fehér csíkokkal szegélyezett nemzetiszínű sáv osztja ketté.

Leltári szám: HTM 2003.258.3./É

4. Magyar Szabadság Érdemrend arany fokozata

Leírás: Tízágú, domború, aranszínű sugaras csillag, közepén kör alakú, zöld zománcú babérkoszorúban Kossuth Lajos jobb profilképe látható. Hátlapja homorú, sima felületű.

⁶³ A Magyar Népköztársaság Érdemrendjét az országgyűlés az 1953. évi V. törvénnyel alapította. „A szocializmus építésében, az állam vezetésében végzett több évtizedes kiemelkedő munka elismeréséért, illetőleg a társadalmat súlyos következményektől megóvó, hősi helytállásért” polgári személyeknek és a fegyveres testületek tagjainak is adományozható volt.

⁶⁴ A Vörös Zászló Érdemrendet „a haza védelmében, a közrend biztosításában, a fegyveres testületek tevékenysége színvonalának emelésében szerzett érdemek” elismerésére az országgyűlés alapította az 1953. évi V. törvénnyel. Adományozható volt a fegyveres erők, a fegyveres testületek és a rendészeti szervek tagjainak és szervezeteinek, illetve polgári személyeknek is.

Anyaga: aranyozott tombak, zománc. *Átmérője:* 45,3 mm. Szalagja vörös, szélein 5–5 mm-es zöld és fehér sávokkal.

Leltári szám: HTM 2003.258.4./É

5. Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata

Leírás: Tízágú, domború, ezüstszerű sugaras csillag, közepén kör alakú, zöld zománcú babérkoszorúban Kossuth Lajos jobb profilképe látható. Hátlapja homorú, sima felületű.

Anyaga: ezüstözött tombak, zománc. *Átmérője:* 45,3 mm. Szalagja vörös, szélein 5–5 mm-es zöld és fehér sávokkal.

Leltári szám: HTM 2003.258.5./É

6. Magyar Szabadság Érdemrend bronz fokozata

Leírás: Tízágú, domború, bronzszínű sugaras csillag, közepén kör alakú, zöld zománcú babérkoszorúban Kossuth Lajos jobb profilképe látható. Hátlapja homorú, sima felületű.

Anyaga: tombak, zománc. *Átmérője:* 45,3 mm. Szalagja vörös, szélein 5–5 mm-es zöld és fehér sávokkal.

Leltári szám: HTM 2003.258.6./É

7. Vörös Csillag Érdemrend I. fokozata

Leírás: Aranyszínű, kör alakú babérkoszorú, alján nemzetiszínű sávval, a koszorún domború, vörös zománcos, ötágú csillag. A jelvényttest középrészén 27 mm átmérőjű, aranyszínű sugárnyalábokból álló ötágú csillag közepén aranyszínű 1957-es magyar államcímer. Hátlapja homorú, sima felületű.

Anyaga: aranyozott tombak, zománc. *Mérete:* 44×45,5 mm. Szalagja meggyvörös, közepén 2 mm széles aranyszínű csíkkal.

Leltári szám: HTM 2003.258.7./É

8. Vörös Csillag Érdemrend II. fokozata

Leírás: Aranyszínű, kör alakú babérkoszorú, alján nemzetiszínű sávval, a koszorún domború, vörös zománcos, ötágú csillag. A jelvényttest középrészén 22,4 mm átmérőjű, aranyszínű sugárnyalábokból álló ötágú csillag, közepén aranyszínű 1957-es magyar államcímer. Hátlapja homorú, sima felületű.

Anyaga: aranyozott fém, zománc. *Mérete:* 44×45,5 mm. Szalagja meggyvörös, közepén két párhuzamos 2–2 mm széles aranyszínű csíkkal.

Leltári szám: HTM 2003.258.8./É

9. Vörös Csillag Érdemrend III. fokozata

Leírás: Aranyszínű, kör alakú babérkoszorú, alján nemzetiszínű sávval, a koszorún domború, vörös zománcos, ötágú csillag. A jelvényttest középrészén 18,6 mm átmérőjű, aranyszínű sugárnyalábokból álló ötágú csillag, közepén aranyszínű 1957-es magyar államcímer. Hátlapja homorú, sima felületű.

Anyaga: aranyozott tombak, zománc. *Mérete:* 44×45,5 mm. Szalagja meggyvörös, közepén három párhuzamos 2–2 mm széles aranyszínű csíkkal.

Leltári szám: HTM 2003.258.9./É

10. Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozata

Leírás: Aranyszínű babérkoszorú, amelynek felső két ágát „A HAZA SZOLGÁLATÁÉRT” feliratú, köríves szalag köti össze. A koszorún két keresztbe fektetett, aranyszínű géppisztolyon színes zománcos katonai csapatzászló nyugszik, közepén aranyszínű 1957-es magyar államcímer. A koszorút alul nemzetiszínű zománcszalag fogja át. Hátlapja sima.

Anyaga: aranyozott tombak, zománc. *Mérete:* 40,9×36,7 mm. Szalagja aranszínű, közepére függőlegesen 5 mm széles aranszegélyű, nemzetiszínű csíkot varrtak.

Leltári szám: HTM 2003.258.10./É

11. Haza Szolgálatáért Érdemérem ezüst fokozata

Leírás: Ezüstsínű babérkoszorú, amelynek felső két ágát „A HAZA SZOLGÁLATAÉRT” feliratú, köríves szalag köti össze. A koszorún két keresztbe fektetett, ezüstsínű géppisztolyon színes zománcos katonai csapatzászló nyugszik, közepén ezüstsínű 1957-es magyar államcímer. A koszorút alul nemzetiszínű zománcszalag fogja át. Hátlapja sima.

Anyaga: ezüstözött tombak, zománc. *Mérete:* 40,9×36,7 mm. Szalagja kék, közepére függőlegesen 5 mm széles aranszegélyű, nemzetiszínű csíkot varrtak.

Leltári szám: HTM 2003.258.11./É

12. Haza Szolgálatáért Érdemérem bronz fokozata

Leírás: Bronzsínű babérkoszorú, amelynek felső két ágát „A HAZA SZOLGÁLATAÉRT” feliratú, köríves szalag köti össze. A koszorún két keresztbe fektetett, bronzsínű géppisztolyon színes zománcos katonai csapatzászló nyugszik, közepén bronzsínű 1957-es magyar államcímer. A koszorút alul nemzetiszínű zománcszalag fogja át. Hátlapja sima.

Anyaga: tombak, zománc. *Mérete:* 40,9×36,7 mm. Szalagja zöld, közepére függőlegesen 5 mm széles aranszegélyű, nemzetiszínű csíkot varrtak.

Leltári szám: HTM 2003.258.12./É

13. Kiváló Szolgálatért Érdemrend⁶⁵

Leírás: Kör alakú, aranszínű babérkoszorú, amelyben aranszínű 1957-es magyar államcímerrel ékesített, vörös zománcú, domború ötágú csillag helyezkedik el, a koszorú alsó részét nemzetiszínű zománcszalag fogja át, fölötte két keresztbe fektetett géppisztoly látható. A csillag ágai között ezüstsínű, domború sugárnyalábok vannak. Hátlapja sima.

Anyaga: aranyozott tombak, zománc. *Mérete:* 41,1×36,4 mm. Vörös szalagját 1–1 mm-es fehér csíkokkal szegélyezett nemzetiszínű sáv osztja ketté.

Leltári szám: HTM 2003.258.13./É

14. Bátorságért Érdemérem arany fokozata

Leírás: Alul nemzetiszínű zománcszalaggal átkötött aranszínű babérkoszorún íveltszélű, sugárnyalábokból álló, aranszínű ötágú csillag, amelynek alsó harmada előtt aranszegélyű, „BÁTORSÁGÉRT” feliratú, vörös zománcos szalag húzódik. A csillag kör alakú, világoskék zománcú középmezéjében keresztbe fektetett aranszínű gépkarabély és géppisztoly, fölötte aranszínű 1957-es magyar államcímer látható. Hátlapja sima.

Anyaga: aranyozott tombak, zománc. *Mérete:* 43×38,5 mm. Szalagja vörös, közepén 12 mm széles, zöld és fehér háromszögekből álló, kétoldalt 1–1 mm-es fehér csíkkal szegélyezett sáv van.

Leltári szám: HTM 2003.258.14./É

15. Bátorságért Érdemérem ezüst fokozata

Leírás: Alul nemzetiszínű zománcszalaggal átkötött ezüstsínű babérkoszorún íveltszélű, sugárnyalábokból álló, ezüstsínű ötágú csillag, amelynek alsó harmada előtt ezüstszegélyű, „BÁTORSÁGÉRT” feliratú, vörös zománcos szalag húzódik. A csillag kör alakú, világoskék

⁶⁵ A Kiváló Szolgálatért Érdemrendet – Kiváló Szolgálatért Érdemérem néven – az országgyűlés alapította az 1953. évi V. törvénnyel, elnevezése 1964-ben változott meg. „A haza védelmében, a közrend biztosításában, a fegyveres testületek tevékenysége színvonalának emelésében szerzett érdemek” elismerésére a fegyveres erők, a fegyveres testületek és a rendészeti szervek tagjainak és szervezeteinek, illetve a honvédelem terén szerzett érdemekért polgári személyeknek is adományozható volt.

zománcú középmezéjében keresztbe fektetett ezüstszínű gépkarabély és géppisztoly, fölötté ezüstszínű 1957-es magyar államcímér látható. Hátlapja sima.

Anyaga: ezüstözött tombak, zománc. *Mérete:* 43×38,5 mm. Szalagja fehér, közepén 12 mm széles, vörös és zöld háromszögekből álló sáv van.

Leltári szám: HTM 2003.258.15./É

16. Bátorságért Érdemérem bronz fokozata

Leírás: Alul nemzetiszínű zománccsalaggal átkötött bronzszínű babékoszorún ívelt szélű, sugárnyalábokból álló, bronzszínű ötágú csillag, amelynek alsó harmada előtt bronzszegélyű, „BÁTORSÁGÉRT” feliratú, vörös zománccsalaggal húzódik. A csillag kör alakú, világoskék zománcú középmezéjében keresztbe fektetett bronzszínű gépkarabély és géppisztoly, fölötté bronzszínű 1957-es magyar államcímér látható. Hátlapja sima.

Anyaga: tombak, zománc. *Mérete:* 43×38,5 mm. Szalagja zöld, közepén 12 mm széles, vörös és fehér háromszögekből álló, kétoldalt 1–1 mm-es fehér csíkkal szegélyezett sáv van.

Leltári szám: HTM 2003.258.16./É

17. Háborús Emlékérem

Leírás: Kör alakú, kétoldalt, bronzszínű érem, előlapján az előtérben kézigránát dobó, bal kezében gépkarabélyt tartó, rohamsisakos katona, jobbra szögcsapó akadály, a háttérben jobbra két harcokcsi, fent két repülőgép, balra robbanás füstfelhője látható. Hátlapján közepén domború 1957-es magyar államcímér. Pereme sima.

Anyaga: tombak. *Átmérője:* 36,4 mm. Szalagja vörös, közepén 1–1 mm-es fehér csíkokkal szegélyezett, 13 mm széles nemzetiszínű sávval.

Leltári szám: HTM 2003.258.17./É

Egy esetleges háború idején szerzett érdemek, illetve annak során teljesített katonai szolgálat elismeréseként tehát a fenti kitüntetések adományozták volna a magyar fegyveres erők tagjainak. A rendelet- és határozat-tervezetek a már létező, korábban alapított érdemjelek elnyerhetőségének feltételeit is újraszabályozták: a szolgálat terén elért kimagasló eredmények helyett háborús körülmények között a haza védelmében szerzett érdemeket vagy a harci cselekmények során tanúsított hősiesség magatartást ismerték volna el általuk.

A „háborús kitüntetések” bevezetése esetén a NET, illetve a Minisztertanács és a fegyveres testületek miniszterei által adományozható kitüntetések 1960-as évek végén érvényben lévő viselési sorrendje a következőképpen változott volna (*félkövér, dőlt betűvel* az újonnan alapítandó, *dőlt betűvel* a már létező, háborús érdemekért is adományozható elismerések vannak kiemelve):

1. Szocialista Munka Hőse
2. **Magyar Népköztársaság Hőse**
3. *Magyar Népköztársaság Érdemrendje*
4. Magyar Népköztársaság Zászlórendje I. fokozata
5. Szocialista Hazáért Érdemrend
6. Magyar Népköztársasági Érdemrend I. fokozata
7. **Magyar Szabadság Érdemrend arany fokozata**
8. Kossuth Érdemrend I. osztálya

9. Munka Vörös Zászló Érdemrendje – *Vörös Zászló Érdemrend*
10. Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozata
11. Magyar Népköztársasági Érdemrend II. fokozata
12. *Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata*
13. Kossuth Érdemrend II. osztálya
14. Munka Érdemrend arany fokozata – Munka Érdemrend – Vörös Csillag Érdemrend
- 15. *Vörös Csillag Érdemrend I. fokozata***
16. Magyar Népköztársaság Zászlórendje III. fokozata
17. Magyar Munka Érdemrend arany fokozata
18. Magyar Népköztársasági Érdemrend III. fokozata
19. Kossuth Érdemrend III. osztálya
20. Magyar Népköztársaság Zászlórendje IV. fokozata
21. Magyar Népköztársasági Érdemrend IV. fokozata
22. *Magyar Szabadság Érdemrend bronz fokozata*
23. Magyar Munka Érdemrend ezüst fokozata
24. Magyar Népköztársaság Zászlórendje V. fokozata
25. Magyar Népköztársasági Érdemrend V. fokozata
26. Munka Érdemrend ezüst fokozata – Szocialista Munkáért Érdemérem – *Kiváló Szolgálatért Érdemrend* – Kiváló Szolgálatért Érdemérem
- 27. *Vörös Csillag Érdemrend II. fokozata***
28. Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozata
29. Magyar Munka Érdemrend bronz fokozata
30. Magyar Népköztársasági Sportérdemérem arany fokozata
31. Munka Érdemrend bronz fokozata – Munka Érdemérem – Szolgálati Érdemérem
- 32. *Vörös Csillag Érdemrend III. fokozata***
33. Magyar Népköztársasági Érdemérem ezüst fokozata
34. Magyar Munka Érdemérem
35. Magyar Népköztársasági Sportérdemérem ezüst fokozata
36. Magyar Népköztársasági Érdemérem bronz fokozata
37. Magyar Népköztársasági Sportérdemérem bronz fokozata
38. 48-as Díszérem
39. Tanácsköztársasági Emlékérem
40. Munkás–Paraszt Hatalomért Emlékérem
- 41. *Bátorságért Érdemérem arany fokozata***
42. *Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozata*
43. Szolgálati Érdemérem 800 repült óra után – Szolgálati Érdemérem 25 év után – Honvédelmi Érdemérem 25 év után

44. Bátorságért Érdemérem ezüst fokozata

45. *Haza Szolgálatáért Érdemérem ezüst fokozata*

46. Szolgálati Érdemérem 550 repült óra után – Szolgálati Érdemérem 20 év után
– Honvédelmi Érdemérem 20 év után

47. Bátorságért Érdemérem bronz fokozata

48. *Haza Szolgálatáért Érdemérem bronz fokozata*

49. Szolgálati Érdemérem 350 repült óra után – Szolgálati Érdemérem 15 év után
– Honvédelmi Érdemérem 15 év után

50. Szolgálati Érdemérem 200 repült óra után – Szolgálati Érdemérem 10 év után
– Honvédelmi Érdemérem 10 év után

51. Háborús Emlékérem

52. Árvízvédelemért Emlékérem – Árvízvédelemért Érem

53. Közbiztonsági Érem arany fokozata

54. Tűzrendészeti Érem arany fokozata

55. Közbiztonsági Érem ezüst fokozata

56. Tűzrendészeti Érem ezüst fokozata

57. Közbiztonsági Érem bronz fokozata

58. Tűzrendészeti Érem bronz fokozata

Okmánytár

Tanulmányunk legfontosabb írásos forrásait az egykori Honvédelmi Bizottság háborús kitüntetésekre vonatkozó iratai képezik. A Honvédelmi Bizottság munkája során határozatokhozott, melyek előterjesztői az adott ügyben illetékes miniszterek, országos hatáskörű szervek vezetői voltak. A HB ülésekről tárgyalási jegyzőkönyvek készültek. Az előterjesztések, ülésjegyzőkönyvek, határozatok teljes sorozatát a HB Titkárságán őrizték, ez az irat-együttes ma a Magyar Országos Levéltárban található, a XIX-A-98. fonszámon. A határozatokból és ülésjegyzőkönyvekből az érintett minisztériumok vagy országos szervek is kaptak egy-egy példányt. A Honvédelmi Minisztérium HB iratait ma a Hadtörténelmi Levéltár őrzi. Kutatásunk során e két iratanyagból válogattuk ki azokat az előterjesztéseket, ülésjegyzőkönyveket és határozatokat, melyek a háborús kitüntetések keletkezéstörténetét mutatják be. Ez két iratcsoportot jelent a HB 7/174/1965. és 10/186/1-967. számú határozatához kapcsolódóan. Az iratok egykor „Szigorúan titkos!” minősítést kaptak. Ezek a minősítések azonban az 1995. évi LXV. törvény rendelkezései alapján megszűntek, illetve törlésre kerültek. Az iratok közlésénél elhagytuk azokat a részeket, amelyek nem a háborús kitüntetésekkel, hanem a fegyveres erők tagjainak érdekvédelmével kapcsolatosak. Az így kihagyott sorokat szögletes zárójelben három ponttal jelöltük. Fentiekén kívül két másik dokumentum is bekerült az Okmánytárba. Az egyik Pakurár István jutalmazási parancsa, a másik pedig egy két példányban is fennmaradt átirat, amely a kitüntetések majdani gyártásának konkrét kérdéseivel foglalkozik. Ezek közül az MNVK 4. csoportfőnökségtől a HM Személyügyi Főcsoportfőnökség Szervezési és Tartalékos Tiszti Csoportfőnökségére küldött irat 1. számú példányát közöljük, amely az

ügyintézők által rávezetett konkrét utasításokat is tartalmazza. Utóbbi irat fennmaradása csak a véletlennek köszönhető. Az 1960-as években ugyanis az érvényes szabályoknak megfelelően az illetékes parancsnok döntött az irattározásra kerülő iratok sorsáról, a szóban forgó dokumentumot pedig II-es csoportúnak, azaz meghatározott idő után megsemmisítendőnek ítélték, így elvileg nem került volna levéltárba. Valószínűsíthető, hogy az esetleg még a '60-as években keletkezett többi hasonló témájú irattal is ez történhetett, és azok nem kerültek el a megsemmisítést. Az iratok közlése szöveghű, a jelentősebb helyesírási vagy gépelési hibákat javítottuk. Az eredetiben aláhúzott részeket *dólt betűvel* jelöltük. Az iratokban előforduló személyekről a rendelkezésre álló szakirodalom és a Központi Irattárban őrzött tiszti személyi okmánygyűjtők segítségével igyekeztünk néhány kiegészítő információt adni.

RÖVIDÍTÉSEK

alez.	alezredes
altbgy.	altábornagy
BM	belügyminiszter/Belügyminisztérium
Csf.	Csoportfőnök(ség)
d.	doboz
e.	elvtárs
ezds.	ezredes
HBT	Honvédelmi Bizottság Titkársága
HM	honvédelmi miniszter/Honvédelmi Minisztérium
IM	Igazságügyi Minisztérium
Itt.	Irattár
Kip. Min.	Könnyűipari Minisztérium
MNHF	Magyar Néphadsereg Hadtápfőnökség
NET	Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa
őe.	őrzési egység
őrgy.	őrnagy
PM	Pénzügyminisztérium
s. k.	saját kezűleg
Szü. Fcsf.	Személyügyi Főcsoportfőnökség
tart. ti. szü. Csf.	Tartalékos Tiszti Személyügyi Csoportfőnökség
Titk.	Titkárság
vezds.	vezérezredes
VK	Vezérkar
vörgy.	vezérőrnagy

1. A Honvédelmi Bizottság 7/174/1965. számú határozatával kapcsolatos iratok

a) A honvédelmi miniszter előterjesztése és mellékletei

Honvédelmi Minisztérium

Szigorúan titkos!

Szám: 00759/23/1965 (VK. 3. csf.-ség.)

Egyetért: Benkei András belügyminiszter, Dr. Jávor Ervin az Országos Tervhivatal elnökének helyettese, Garamvölgyi Károly⁶⁶ a pénzügyminiszter helyettese, Mekis József⁶⁷ a munkaügyi miniszter helyettese, Dr. Szilbereky Jenő⁶⁸ az igazságügyminiszter helyettese, Gáspár Sándor⁶⁹ a SZOT főtitkára, Tóth Károly a HB Titkárságának vezetője

Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághoz

Tárgy: A táborkok, tisztek és tiszthelyettesek háborús szolgálatáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtási jogszabályai

I.

A Honvédelmi Bizottság 4/163/1964. számú határozatával elfogadta a táborkok, tisztek és tiszthelyettesek háborús szolgálatáról szóló törvényerejű rendeletet.⁷⁰ E tvr. külön jogszabályi rendezésre utalta a fegyveres erők tagjainak

- a) adományozható kitüntetésekkel,
- b) érdekvédelmével,
- c) ruházati és ételmezési ellátásával,
- d) előléptetésének rendjével, annak hatásköri szabályaival és általában a személyügyi vonatkozásokkal kapcsolatos kérdéseket.

A felsorolt kérdések közül csak az a)–b) pontban említettek olyanok, amelyek *magasabb szintű* jogszabályban történő szabályozást igényelnek; a c) és d) pontban említett kérdések viszont olyanok, amelyek egyrészt – rendezésük terjedelmes volta miatt – magasabb szintű szabályozásra nem alkalmasak, másrészt természetüknél fogva ilyen szintű szabályozásra nem is szorulnak. Ezért ezek *miniszteri szintű* jogszabályban (utasítás, parancs) kerülnek rendezésre.

⁶⁶ Garamvölgyi Károly (1926–?) közgazdász. 1962-től 1968-ig a pénzügyminiszter helyettese, majd első helyettese, 1973–1980 között művelődésügyi, illetve oktatási miniszterhelyettes. http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4138&catid=65%3Ag&Itemid=67&lang=hu (a letöltés ideje: 2011. augusztus 31.).

⁶⁷ Mekis József (1910–1984) politikus, 1955–1956 között a minisztertanács elnökhelyettese, 1957-től 1966-ig munkaügyi miniszterhelyettes, majd első helyettes. *Bölgöny József – Hubai László: Magyarország kormányai, 1848–2004. Ötödik, bővített és javított kiadás.* Budapest, 2004. (A továbbiakban: *Bölgöny – Hubai*) 2004. 396. o.

⁶⁸ Dr. Szilbereky Jenő (1917–?) jogtudós. 1962 és 1978 között az igazságügy-miniszter helyettese, 1978–1980-ig igazságügyi minisztériumi államtitkár. 1980-tól 1990-ig a Legfelsőbb Bíróság elnöke. http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=category&id=87:sz&Itemid=67&layout=default&lang=hu (letöltés ideje: 2011. augusztus 31.).

⁶⁹ Gáspár Sándor (1917–2002) politikus, 1956-tól 1959-ig, majd 1965 és 1983 között a Szakszervezetek Országos Tanácsának főtitkára, 1955–1956-ban és 1983-tól 1988-ig elnöke. 1959 és 1961, valamint 1963–1965 között az MSZMP Budapesti Bizottságának első titkára, 1961-től 1963-ig az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkára. *Huszár Tibor: Kádár. A hatalom évei, 1956–1989.* Budapest, 2006. 328–329. o.

⁷⁰ A HB 4/163/1964. sz. határozatát és mellékletét lásd: HL HM-HB iratok: 2. d.

A fentiek alapján

– törvényerejű rendelet-tervezetet készítettünk a fegyveres erők tagjai részére háború idején (az Elnöki Tanács által) adományozható kitüntésekről,

– kormányhatározat-tervezetet a fegyveres erők tagjai részére háború idején (a Kormány által) alapított kitüntésekről és

– kormányrendelet-tervezetet a háború idején katonai szolgálatot teljesítők érdekvédelméről.

A három jogszabály-tervezet főbb rendelkezéseit az alábbiak indokolják.

II.

A fegyveres erők tagjai részére béke időben adományozható kitüntetések fajtái nem elégségesek a háború idején minőségben is sokrétűbben és nagyobb számban jelentkező kiemelkedő cselekmények differenciáltabb elismerésére. A béke idején irányadó centralizált kitüntetési eljárás pedig nem teszi lehetővé a hősi és kimagasló harci cselekmények gyors, sok esetben azonnali erkölcsi elismerését.

Ennek alapján a csatolt *törvényerejű rendelet-tervezet* (1. sz. melléklet) háború idejére egy új kitüntetést (a Magyar Népköztársaság Hőse) rendszeresít, és (arany, ezüst, valamint bronz fokozattal) újra engedi adományozni a Magyar Szabadság Érdemrendet, ugyanakkor továbbra is fenntartja a fegyveres erők tagjai részére – béke idején – adományozható kitüntetéseket. Ez utóbbi vonatkozásában az eltérés csupán az, hogy a Vörös Csillag Érdemrendnek is három fokozatot rendszeresít.

A csatolt *kormányhatározat tervezete* (2. sz. melléklet) is két új kitüntetést (Bátorságért Érdemérem és Háborús Emlékérem) alapít, és fenntartja a béke idején is adományozható „Haza Szolgálatáért Érdemérem” kitüntetést.

A tervezetek az érdemrendek és érdemérmek adományozásának jogát a fentebb említett indokok alapján a szükséges mértékben decentralizálják, és lehetővé teszik az egyes kitüntetéseknek – a fegyveres erők tagjain kívül – a fegyveres testületek, a rendészeti szervek tagjai, valamint a polgári személyek részére történő adományozását is.

[...]

IV.

A fentiek alapján kérem, hogy a Honvédelmi Bizottság fogadja el a következő határozatot:

1.) A Honvédelmi Bizottság elfogadja a fegyveres erők tagjai részére háború idején adományozható kitüntésekről szóló törvényerejű rendelet és kormányhatározat, valamint a háború idején katonai szolgálatot teljesítők érdekvédelméről szóló kormányrendelet tervezetét.

2.) [...]

3.) A Honvédelmi Bizottság utasítja a honvédelmi minisztert, hogy

a) a tábornokok, tisztek és tiszthelyettesek háborús szolgálatáról szóló törvényerejű rendelet, a kitüntésekről, valamint az érdekvédelemről szóló elfogadott jogszabályok *miniszteri szintű végrehajtási* jogszabályait az érdekelt miniszterekkel (országos hatáskörű szervek vezetőivel) egyetértésben dolgozza ki;

Felelős: honvédelmi miniszter

Határidő: 1966. szeptember 30.

b) a belügyminiszterrel egyetértésben tegyen előterjesztést az újonnan alapított kitüntetések formáira és gyártásával kapcsolatos rendre.

Felelős: honvédelmi miniszter

Határidő: 1966. december 31.

4.) Az elfogadott tervezeteket további intézkedésig a Honvédelmi Bizottság Titkárságának vezetője őrizze.

5.) [...]

Budapest, 1965. évi szeptember hó 10. napján

Czinege Lajos s. k.

1. sz. melléklet a 00759/23/1965 számhoz:

Szigorúan titkos!

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának ... évi ... számú törvényerejű rendelete a fegyveres erők tagjai részére háború idején adományozható kitüntésekről

1. §. (1) A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím adományozható a fegyveres erők azon tagja részére, aki a haza védelmében háború idején különösen kiemelkedő érdemeket szerzett, vagy harci cselekmény során hősi helytállással rendkívüli bátorságot tanúsított.

(2) A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím tulajdonosának nyugdíját 20%-kal magasabb összegben kell megállapítani, mint amennyi a részére egyébként a jogszabályok szerint járna. Az így megállapított nyugdíj azonban nem lehet alacsonyabb a Minisztertanács által külön meghatározott összegnél. A hozzátartozók nyugellátását a felemelt nyugdíj alapulvételével kell megállapítani.

2. §. (1) A fegyveres erők azon tagjai részére, akik a haza védelmében háború idején kimagasló érdemeket szereztek, vagy harci cselekmények során hősiesség magatartást tanúsítottak, a következő kitüntetések adományozhatók:

- 1) a Magyar Népköztársaság Érdemrendje,
- 2) a Vörös Zászló Érdemrend,
- 3) a Magyar Szabadság Érdemrend,
- 4) a Vörös Csillag Érdemrend és
- 5) a Kiváló Szolgálatért Érdemrend.

(2) A Magyar Szabadság Érdemrendnek arany, ezüst és bronz, a Vörös Csillag Érdemrendnek pedig I., II. és III. fokozata van.

3. §. (1) Az 1. és 2. §-ban felsorolt kitüntetések a fegyveres testületek és rendészeti szervek tagjai, valamint polgári személyek részére is adományozhatók.

(2) A 2. §-ban felsorolt kitüntetések közül a Magyar Népköztársaság Érdemrendje és a Vörös Zászló Érdemrend a fegyveres erők egységei és más szervei részére is adományozható.

4. §. (1) A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető címet, a Magyar Népköztársaság Érdemrendjét, valamint a Vörös Zászló Érdemrendet a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, az egyéb érdemrendeket a fegyveres erők tagjainak – a Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevében – a honvédelmi miniszter, illetőleg a belügyminiszter adományozza.

(2) A honvédelmi miniszter, illetőleg a belügyminiszter az (1) bekezdés szerinti jogát átruházhatja.

5. §. Az érdemrendek, valamint a Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető címmel járó jelvény és oklevél leírását, a jelvények viselésének és a cím használatának szabályait a Minisztertanács javaslatára a Népköztársaság Elnöki Tanácsa állapítja meg.

6. §. (1) A Népköztársaság Elnöki Tanácsa a kitüntetést megvonhatja attól, aki arra érdemtelenné vált.

(2) A büntető és egyéb jogszabályoknak a kitüntetésekre vonatkozó rendelkezéseit a jelen törvényerejű rendelettel alapított kitüntetésekre és kitüntető címre is alkalmazni kell.

7. §. Ez a törvényerejű rendelet kihirdetése napján lép hatályba; hatályának idején az 1964. évi 23. számú törvényerejű rendelet nem alkalmazható.⁷¹

2. számú melléklet a 00759/23/1965 számhoz:

Szigorúan titkos!

A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány ... évi ... számú határozata a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított kitüntetésekről

1. A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány a fegyveres erők tagjainak:

a) a haza védelmében háború idején szerzett érdemek elismeréséül a Bátorságért Érdemérem és a Haza Szolgálatáért Érdemérem,

b) a háború idején teljesített katonai szolgálat elismeréséül a Háborús Emlékérem kitüntetést alapítja.

2. Az 1. pontban felsorolt érdemérmek és emlékérem a honvédelem terén szerzett érdemekért a fegyveres testületek és rendészeti szervek tagjai, valamint polgári személyek részére is adományozható.

3. A Bátorságért Érdeméremnek és a Haza Szolgálatáért Érdeméremnek három fokozata van: arany, ezüst és bronz.

4. Az 1. pontban alapított érdemérmek rangsora a következő:

- a) Bátorságért Érdemérem arany fokozata,
- b) Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozata,
- c) Bátorságért Érdemérem ezüst fokozata,
- d) Haza Szolgálatáért Érdemérem ezüst fokozata,
- e) Bátorságért Érdemérem bronz fokozata,
- f) Haza Szolgálatáért Érdemérem bronz fokozata,
- g) Háborús Emlékérem.

5. A Kormány a jelen határozattal alapított kitüntetések adományozásának jogát az illetékes miniszterre ruházza, aki ezt a jogát átruházhatja.

6. Az alapított érdemérmek és emlékérem alapszabályáról külön határozat rendelkezik.

7. A büntető és egyéb jogszabályoknak a kitüntetésekre vonatkozó rendelkezéseit a jelen határozattal alapított kitüntetésekre is alkalmazni kell.

8. E határozat kihirdetése napján lép hatályba; hatályának idején a fegyveres erők tagjai tekintetében a 2027/1964. (X. 11.) Korm. számú határozat nem alkalmazható.⁷²

MOL XIX–A–98. 14. d./65. őe.

⁷¹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1964. évi 23. számú törvényerejű rendelete a fegyveres testületek tagjainak kitüntetésére vonatkozó rendelkezések módosításáról. *Magyar Közlöny*, 1964/63. szám. 518–520. o.

⁷² A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 2027/1964. (X. 11.) számú határozata a fegyveres testületek tagjai részére alapított kitüntetésekről. *Határozatok Tára*, 1964/13. szám. 35–36. o.

b) A Honvédelmi Bizottság ülésének tárgyalási jegyzőkönyve*Honvédelmi Bizottság Titkársága**Szigorúan titkos!*

Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1965. szeptember 16-án megtartott 174. üléséről.

Jelen vannak: Fehér Lajos elvtárs, a HB elnöke, Fock Jenő, dr. Ajtai Miklós, dr. Korom Mihály, Czinege Lajos vezds., Benkei András, Köteles Jenő altbgy., Csémi Károly vörgy. elvtársak, a HB tagjai, dr. Jávor Ervin ezds. elvtárs, állandó meghívott, Tóth Károly elvtárs, a HB titkára.

[...]

4. *Javaslat a tábornokok, tisztek és tiszthelyettesek háborús szolgálatával kapcsolatos jogszabályra.*

Előadó: Czinege Lajos vezds. elvtárs.*Meghívottak:* HM.: Tóth Lajos⁷³ vörgy., HBT.: Hoffer Imre⁷⁴ elvtársak.*Hozzászóltak:* Dr. Korom Mihály, Czinege Lajos vezds., Fehér Lajos elvtársak.

Dr. Korom Mihály elvtárs kérdésére Czinege elvtárs tájékoztatja a Honvédelmi Bizottságot, hogy az előterjesztés III/e. pontjában említett visszahagyási nyilatkozat rendszeresítése indokolt, mert ezáltal a katonai szolgálatot teljesítő személy által megjelölt hozzátartozó létfenntartása biztosítható.

Fehér Lajos elvtárs javasolja az előterjesztés elfogadását.

A Honvédelmi Bizottság a határozat-tervezetet a 7/174/1965. szám alatt elfogadta.

[...]

Kmf.

Tóth Károly HB titkára

Fehér Lajos HB elnöke

HL HM–HB iratok: 2. d.**c) A Honvédelmi Bizottság 7/174/1965. számú határozata***Honvédelmi Bizottság**Szigorúan titkos!*

Kapják: Czinege Lajos vezds., Csémi Károly vörgy., Dr. Ajtai Miklós, Benkei András elvtársak.

A Honvédelmi Bizottság 7/174/1965. számú határozata a *tábornokok, tisztek és tiszthelyettesek háborús szolgálatával kapcsolatos jogszabályokról.*

1. A Honvédelmi Bizottság elfogadja a fegyveres erők tagjai részére háború idején adományozható kintüntetésekről szóló törvényerejű rendelet és kormányhatározat, valamint a háború idején katonai szolgálatot teljesítők érdekvédelméről szóló kormányrendelet tervezetét.

⁷³ Tóth Lajos (1922–) katonatiszt, vezérőrnagy. 1957 és 1969 között a vezérkari főnök első helyettese, közben 1959-1961-ig megbízott vezérkari főnök. *Csendes László – Gellért Tibor: Az MN vezető állománya (Miniszterek, tábornokok, ezredesek.)* Kézirat. HL MN Különgyűjtemény C/213.

⁷⁴ Hoffer Imre (?–?) a HB Titkárságának munkatársa.

2. A Honvédelmi Bizottság tudomásul veszi, hogy a háború idején katonai szolgálatot teljesítők érdekvédelméről szóló kormányrendelet végrehajtását szabályozó miniszteri rendelet a vonatkozó rendelkezéseket a háborús viszonyok miatt szükséges eltérésekkel állapítja meg, és

- a fronton harcoló katonák részére pótlékot állapít meg,
- olyan eljárást ír elő, amely szerint a tábornokok, tisztek és tiszthelyettesek kötelesek a parancsnokságtól kapott illetményük meghatározott hányadát a hozzátartozóknak folyósíttatni, függetlenül attól, hogy azok eltartásra szorulnak-e,
- a honvédek és tisztesek családi segélye tekintetében az ellátatlan hozzátartozók körét kedvezően állapítja meg,
- a hősi halottak özvegyei részére a béke idején érvényes alapú nyugdíj folyósítását írja elő.

3. A Honvédelmi Bizottság utasítja a honvédelmi minisztert, hogy

a.) a tábornokok, tisztek és tiszthelyettesek háborús szolgálatáról szóló törvényerejű rendelet, a kitüntetésekről, valamint az érdekvédelemről szóló elfogadott jogszabályok miniszteri szintű végrehajtási jogszabályait az érdekelt miniszterekkel (országos hatáskörű szervek vezetőivel) egyetértésben dolgozza ki;

Felelős: honvédelmi miniszter

Határidő: 1966. szeptember 30.

b.) a belügyminiszterrel egyetértésben tegyen előterjesztést az újonnan alapított kitüntetések formáira és gyártásával kapcsolatos rendre.

Felelős: honvédelmi miniszter

Határidő: 1966. december 31.

4. Az elfogadott tervezeteket további intézkedésig a Honvédelmi Bizottság Titkárságának vezetője őrizze.

5. A Honvédelmi Bizottság a 7/147/1963. számú határozattal elfogadott – háború idejére szóló – kormányrendeletet hatályon kívül helyezi.

Budapest, 1965. szeptember 16.

Toth Károly HB titkára

Fehér Lajos HB elnöke

HL HM–HB iratok: 2. d.

2. A Honvédelmi Bizottság 10/186/1967. számú határozatával kapcsolatos iratok

a) A honvédelmi miniszter előterjesztése és mellékletei

Magyar Népköztársaság

Honvédelmi Minisztere

Különösen fontos

Szigorúan titkos!

Egyetért!

BM. részéről Benkei András elvtárs, IM. részéről dr. Korom Mihály elvtárs, Kip. Min. részéről Nagy Józsefné⁷⁵ elvtársnő, PM. részéről Garamvölgyi Károly elvtárs, OT. részéről dr. Jávor Ervin elvtárs, HB. Titk. részéről Tóth Károly elvtárs

⁷⁵ Nagy Józsefné (1921–1999) politikus, 1955-től 1971-ig könnyűipari miniszter. *Bölcöny – Hubai* 2004. 403. o.

Előterjesztés a Honvédelmi Bizottsághoz

Tárgy: A fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított új kitüntetések formái, alapszabályai és gyártásuk rendje.

I.

A HB. 7/174/1965. számú határozata előírja, hogy a honvédelmi miniszter, a belügyminiszterrel egyetértésben készítse el a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított új kitüntetések formáira, a gyártásuk rendjére és kiadásuk szabályaira vonatkozó jogszabálytervezeteket.

A HB. által elfogadott törvényerejű rendelettel alapított Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető címnek, a Magyar Szabadság Érdemrend arany, ezüst és bronz fokozatának és a Vörös Csillag Érdemrend I., II., III. fokozatának alapszabályait (a jelvények és szalagok leírását), valamint az érdemrendek viselésére vonatkozó szabályokat a tárgyról szóló NET határozat (1. sz. melléklet),

a kormányhatározattal alapított Bátorságért Érdemérem arany, ezüst és bronz fokozatának és a Háborús Emlékérem alapszabályait, valamint ezek viselésének szabályait a kormányhatározat (2. sz. melléklet) állapítja meg.

II.

Annak érdekében, hogy a kitüntetések a háború első napjainak bonyolult viszonyai között is időben elkészíthetők legyenek, illetőleg a kitüntetések folyamatos gyártásának biztosítása végett a következő intézkedések szükségesek:

- a) a kitüntetések gyártó szerszámokat két példányban előre kell legyártani,
- b) a folyamatos gyártás biztosítása végett a kitüntetések alapanyagát képező tombakból és hordszalag textíliából megfelelő mennyiségű tartalékot kell képezni.

III.

A fentiek alapján kérem a Honvédelmi Bizottságot, hogy fogadja el a következő határozati javaslatot.

A Honvédelmi Bizottság:

1) Megtárgyalta a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított új kitüntetések formáiról, alapszabályairól és gyártásuk rendjéről szóló előterjesztést és a mellékelt NET határozat és kormányhatározat tervezeteit elfogadja.

2) Utasítja a könnyűipari minisztert és pénzügyminisztert gondoskodjanak arról, hogy – a HM- és BM-mel együttműködve – a kitüntetések gyártó vállalatok mozgósítási terveikbe dolgozzák be a háború idejére alapított kitüntetések gyártását, illetőleg biztosítsák a gyártáshoz szükséges anyagkészleteket.

Felelős: pénzügyminiszter, könnyűipari miniszter,

Határidő: 1967. december 31.

Melléklet: NET határozat tervezet (4 lap), Korm. határozat tervezet (3 lap)

Budapest, 1967. február hó 7-én

Csémi Károly altbgy.
Czinege Lajos
honvédelmi miniszter helyett

1. sz. melléklet a ... számhoz

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának .../... számú határozata a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított új kitüntetések alapszabályairól.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa a fegyveres erők tagjai részére háború idején adományozható kitüntésekről szóló ... évi ... számú törvényerejű rendeletével alapított Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető címmel járó kitüntetés és érdemrendek leírásával és viselésük szabályaival kapcsolatban az alábbiakat határozza:

I.

A kitüntetések leírása

A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím jelvénye 30 mm átmérőjű aranyból készült prizmás csillag.

A jelvény aranszínű fémkeretbe foglalt téglalap alakú 15 mm széles és 20 mm hosszú meggyvörös színű szalagjának jobb és baloldalát, 2,5 mm szélességű és mélységű, fehér és zöld háromszögek szegélyezik. A szalag közepére a Magyar Népköztársaság 6 mm átmérőjű fémből készült, aranszínű, dombornyomású címere van felerősítve.

A Magyar Szabadság Érdemrend arany fokozatának jelvénye 45 mm átmérőjű aranyozott tombakból készült csillag, 10 sugárnyalábbal, egyenként 9 sugárral. Közepén 25 mm átmérőjű, 3 mm széles aranyozott szegélyű, 3-as levélosztású, zöldre zománcozott babérkoszorú emelkedik. A babérkoszorú közepén 19 mm átmérőjű körben Kossuth Lajos oldalnézetű arcása domborodik.

A Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatának jelvénye 45 mm átmérőjű ezüstözött tombakból készült csillag, 10 sugárnyalábbal, egyenként 9 sugárral. Közepén 25 mm átmérőjű, 3 mm széles ezüstözött szegélyű, 3-as levélosztású, zöldre zománcozott babérkoszorú emelkedik. A babérkoszorú közepén 19 mm átmérőjű körben Kossuth Lajos oldalnézetű arcása domborodik.

A Magyar Szabadság Érdemrend bronz fokozatának jelvénye 45 mm átmérőjű bronzozott tombakból készült csillag, 10 sugárnyalábbal, egyenként 9 sugárral. Közepén 25 mm átmérőjű, 3 mm széles bronzozott szegélyű, 3-as levélosztású, zöldre zománcozott babérkoszorú emelkedik. A babérkoszorú közepén 19 mm átmérőjű körben Kossuth Lajos oldalnézetű arcása domborodik.

A Magyar Szabadság Érdemrend mindhárom fokozata háromszögletű vörös alapú szalagon viselendő, melynek két szélén egy-egy 4 mm széles fehér és zöld sáv húzódik.

A Vörös Csillag Érdemrend I. fokozatának jelvénye 35 mm átmérőjű, kör alakú aranszínű babérkoszorú, amelyet az alján zománcozott piros–fehér–zöld sáv díszít. A babérkoszorúra 49 mm átmérőjű, aranszegélyű, kissé domborodó ötágú mélyvörös zománcozott csillag helyezkedik [el], közepén a Magyar Népköztársaság aranszínű fémből készült címerével.

A Vörös Csillag Érdemrend II. fokozatának jelvénye 35 mm átmérőjű, kör alakú ezüstsínű babérkoszorú, amelyet az alján zománcozott piros–fehér–zöld sáv díszít. A babérkoszorúra 49 mm átmérőjű, aranszegélyű, kissé domborodó ötágú mélyvörös zománcozott csillag helyezkedik [el], közepén a Magyar Népköztársaság aranszínű fémből készült címerével.

A Vörös Csillag Érdemrend III. fokozatának jelvénye 35 mm átmérőjű, kör alakú bronzsínű babérkoszorú, amelyet az alján zománcozott piros–fehér–zöld sáv díszít. A babérkoszorúra 49 mm átmérőjű, aranszegélyű, kissé domborodó, ötágú mélyvörös zománcozott csillag helyezkedik [el], közepén a Magyar Népköztársaság aranszínű fémből készült címerével.

A Vörös Csillag Érdemrend jelvényeinek anyaga tombak, s mindhárom fokozat háromszögletű meggypiros szalagon viselendő.

II.

Általános rendelkezések

1.) A ... évi ... számú törvényerejű rendelettel alapított kitüntetések viselésének rendjére a 21/1964. számú NET határozat II. fejezetében előírt szabályok az irányadók.⁷⁶

2.) A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím, valamint a Magyar Népköztársaság Érdemrendje és a Vörös Zászló Érdemrend adományozásával együtt járó okiratot a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, az igazolványt az Elnöki Tanács Titkársága állítja ki.

A Magyar Szabadság Érdemrend, a Vörös Csillag Érdemrend és a Kiváló Szolgálatért Érdemrend kitüntetések adományozásával együtt járó okiratokat és igazolványokat a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter részére a Népköztársaság Elnöki Tanácsa megfelelő példányszámban előzetesen kiadja. A 21/1964. számú NET határozat III. fejezetének 3. pontjában előírt ügykezelési tennivalókat e kitüntetések tekintetében a Honvédelmi Minisztérium, illetve a Belügyminisztérium látja el.

3.) A 21/1964. sz. NET határozat III. fejezet 2. és 4. pontjában előírt szabályokat a háború idejére alapított kitüntetések vonatkozásában is alkalmazni kell.⁷⁷

4.) A ... évi ... számú törvényerejű rendelettel háború idejére alapított kitüntetések a viselési sorrend szempontjából a 21/1964. számú NET határozat III. fejezet 5. pontjában felvett kitüntetések közé a következők szerint sorolnak be:

– a Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím az 5/1. pontban felvett Szocialista Munka Hőse kitüntető cím után,

– a Magyar Szabadság Érdemrend arany fokozata az 5/4. pontban felvett Magyar Népköztársaság[i] Érdemrend I. fokozata után,

– a Vörös Csillag Érdemrend I. fokozata az 5/11. pontban felvett Vörös Csillag Érdemrend után,

– a Vörös Csillag Érdemrend II. fokozata az 5/22. pontban felsorolt kitüntetések után,

– a Vörös Csillag Érdemrend III. fokozata az 5/26. pontban felsorolt kitüntetések után.

2. sz. melléklet a ... számhoz⁷⁸

MOL XIX–A–98. 91. d./104. öc.

b) A Honvédelmi Bizottság ülésének tárgyalási jegyzőkönyve

Honvédelmi Bizottság Titkársága

Szigorúan titkos!

Jegyzőkönyv a Honvédelmi Bizottság 1967. február 23-án megtartott 186. üléséről

Jelen vannak: Fehér Lajos elvtárs, a HB elnöke, Fock Jenő, dr. Ajtai Miklós, Czinege Lajos vezds., Benkei András, Csémi Károly altbgy., Borbándi János elvtársak, a HB tagjai, Papp Árpád, dr. Jávor Ervin ezds. elvtársak, állandó meghívottak, Tóth Károly elvtárs, HB titkára

⁷⁶ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 21/1964. számú határozata a Magyar Népköztársaság kitüntetéseinek alapszabályairól. *Magyar Közlöny*, 1964/63. szám. 518–520. o. II. A kitüntetések viselése.

⁷⁷ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 21/1964. számú határozata a Magyar Népköztársaság kitüntetéseinek alapszabályairól. *Magyar Közlöny*, 1964/63. szám. 518–520. o. III. Általános rendelkezések. „2. Ugyanaz a kitüntetés ugyanannak a személynek több ízben adományozható. Magasabbfokú kitüntetéssel kitüntetett személy részére a már előzőleg adományozott kitüntetésnél alacsonyabb fokú kitüntetés is adományozható.” „4. A kitüntetés jelvénye, a kitüntetésről szóló okirat és igazolvány a kitüntetett személy halála után az örökös birtokában maradnak.”

⁷⁸ A 2. számú melléklet közlésétől eltekintünk, mivel az a határozathozatal során nem változott és a 10/186/1967. sz. HB határozat mellékleteként megtalálható. Lásd az okmánytár 2. c) iratát.

[...]

8. *A fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított új kitüntetések formái, alapszabályai és gyártásuk rendje.*

Előadó: Czinege Lajos vezds. elvtárs.

Meghívott: HBT.: Hoffer Imre elvtárs.

Hozzászóltak: Czinege Lajos vezds., Fehér Lajos elvtársak.

Czinege Lajos vezds. elvtárs javasolja a mellékletben feltüntetett Vörös Csillag Érdemrend ki-tüntetés formáját és annak leírását módosítani, valamint 1., 2., 3. fokozatra változtatni.

Fehér Lajos elvtárs javasolja a határozattervezetet és mellékletét a módosítás figyelembevéte-lével elfogadni.

A Honvédelmi Bizottság a határozattervezetet és mellékletét – módosítással – 10/186/1967. szám alatt elfogadta.

[...]

Budapest, 1967. február 23.

Tóth Károly HB titkára

Fehér Lajos HB elnöke

HL HM–HB iratok: 3. d.

c) A Honvédelmi Bizottság 10/186/1967. számú határozata

Honvédelmi Bizottság

Szigorúan titkos!

Kapják: Czinege Lajos vezds., Csémi Károly altbgy., Benkei András, Dr. Ajtai Miklós elvtársak melléklettel,

Kivonatot: Dr. Timár Mátyás,⁷⁹ Nagy Józsefné elvtársak 2. pont.

A Honvédelmi Bizottság 10/186/1967. számú határozata a fegyveres erők részére háború idejére alapított új kitüntetések formái, alapszabályai és gyártásuk rendjéről.

A Honvédelmi Bizottság:

1. Megtárgyalta a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított új kitüntetések formá-iról, alapszabályairól és gyártásuk rendjéről szóló előterjesztést és a mellékelt NET határozat és kormányhatározat tervezeteit elfogadja.

2. Utasítja a könnyűipari minisztert és pénzügyminisztert gondoskodjanak arról, hogy – a hon-védelmi miniszterrel és belügyminiszterrel együttműködve – a kitüntetések gyártó vállalatok mozgósítási terveikbe dolgozzák be a háború idejére alapított kitüntetések gyártását, illetőleg biz-tosítsák a gyártáshoz szükséges anyagkészleteket.

Felelős: pénzügyminiszter, könnyűipari miniszter

Határidő: 1967. december 31.

Budapest, 1967. február 23.

Tóth Károly HB titkára

Fehér Lajos HB elnöke

⁷⁹ Dr. Timár Mátyás (1923–) politikus, 1962–1967 között pénzügyminiszter, 1967-től 1975-ig a mi-nisztertanács elnökhelyettese. *Bölny – Hubai* 2004. 461. o.

1. sz. melléklet a 10/186/1967. számhoz

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának .../... számú határozata a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított új kitüntetések alapszabályairól.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa a fegyveres erők tagjai részére háború idején adományozható kitüntésekről szóló ... évi ... számú törvényerejű rendeletével alapított Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető címmel járó kitüntetés és érdemrendek leírásával és viselésük szabályaival kapcsolatban az alábbiakat határozza:

I.

A kitüntetések leírása

A *Magyar Népköztársaság Hőse* kitüntető cím jelvénye 30 mm átmérőjű aranyból készült prizmás csillag.

A jelvény aranszínű fémkeretbe foglalt téglalap alakú 15 mm széles és 20 mm hosszú meggyvörös színű szalagjának jobb és baloldalát, 2,5 mm szélességű és mélységű, fehér és zöld háromszögek szegélyezik. A szalag közepére a Magyar Népköztársaság 6 mm átmérőjű fémből készült aranszínű dombornyomású címere van felerősítve.

A *Magyar Szabadság Érdemrend arany* fokozatának jelvénye 45 mm átmérőjű aranyozott tombakból készült csillag, 10 sugárnyalábbal, egyenként 9 sugárral. Közepén 25 mm átmérőjű, 3 mm széles aranyozott szegélyű, 3-as levélosztású, zöldre zománczott babérkoszorú emelkedik. A babérkoszorú közepén 19 mm átmérőjű körben Kossuth Lajos oldalnézetű arcása domborodik.

A *Magyar Szabadság Érdemrend ezüst* fokozatának jelvénye 45 mm átmérőjű ezüstözött tombakból készült csillag, 10 sugárnyalábbal, egyenként 9 sugárral. Közepén 25 mm átmérőjű, 3 mm széles ezüstözött szegélyű, 3-as levélosztású, zöldre zománczott babérkoszorú emelkedik. A babérkoszorú közepén 19 mm átmérőjű körben Kossuth Lajos oldalnézetű arcása domborodik.

A *Magyar Szabadság Érdemrend bronz* fokozatának jelvénye 45 mm átmérőjű bronzozott tombakból készült csillag, 10 sugárnyalábbal, egyenként 9 sugárral. Közepén 25 mm átmérőjű, 3 mm széles bronzozott szegélyű, 3-as levélosztású, zöldre zománczott babérkoszorú emelkedik. A babérkoszorú közepén 19 mm átmérőjű körben Kossuth Lajos oldalnézetű arcása domborodik.

A Magyar Szabadság Érdemrend mindhárom fokozata háromszögletű vörös alapú szalagon viselendő, melynek két szélén egy-egy 4 mm széles fehér és zöld sáv húzódik.

A *Vörös Csillag Érdemrend I. fokozatának* jelvénye 35 mm átmérőjű, kör alakú, aranszínű babérkoszorú, amelyet az alján zománczott piros–fehér–zöld sáv díszít. A babérkoszorúra 49 mm átmérőjű, aranszegélyű, kissé domborodó, ötágú, mélyvörös zománczott csillag van felerősítve. Ezen 27 mm átmérőjű, aranszínű, sugárnyalábokból álló ötágú csillag helyezkedik el, közepén a Magyar Népköztársaság címerével.

A jelvény anyaga tombak, mely háromszög alakú, meggypiros szalagon viselendő. A szalag közepén egy 2 mm széles, aranszínű csík fut végig.

A *Vörös Csillag Érdemrend II. fokozatának* jelvénye 35 mm átmérőjű, kör alakú, aranszínű babérkoszorú, amelyet az alján zománczott piros–fehér–zöld sáv díszít. A babérkoszorúra 49 mm átmérőjű, aranszegélyű, kissé domborodó, ötágú, mélyvörös zománczott csillag van felerősítve. Ezen 23 mm átmérőjű, aranszínű sugárnyalábokból álló ötágú csillag helyezkedik el, közepén a Magyar Népköztársaság címerével.

A jelvény anyaga tombak, mely háromszög alakú, meggypiros szalagon viselendő. A szalag közepén két párhuzamos 2–2 mm széles aranszínű csík fut végig.

A *Vörös Csillag Érdemrend III. fokozatának* jelvénye 35 mm átmérőjű, kör alakú, aranszínű babérkoszorú, amelyet az alján zománczott piros–fehér–zöld sáv díszít. A babérkoszorúra 49 mm

átmérőjű, aranysegélyű, kissé domborodó, ötágú, mélyvörös zománczott csillag van felerősítve. Ezen 20 mm átmérőjű, aranszínű sugárnyalábokból álló ötágú csillag helyezkedik el, közepén a Magyar Népköztársaság címerével.

A jelvény anyaga tombak, mely háromszög alakú, meggypiros szalagon viselendő. A szalag közepén három párhuzamos 2–2 mm széles aranszínű csík fut végig.

II.

Általános rendelkezések

1.) A ... évi ... számú törvényerejű rendelettel alapított kitüntetések viselésének rendjére a 21/1964. számú NET határozat II. fejezetében előírt szabályok az irányadók.

2.) A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím, valamint a Magyar Népköztársaság Érdemrendje és a Vörös Zászló Érdemrend adományozásával együtt járó okiratot a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, az igazolványt az Elnöki Tanács Titkársága állítja ki.

A Magyar Szabadság Érdemrend, a Vörös Csillag Érdemrend és a Kiváló Szolgálatért Érdemrend kitüntetések adományozásával együtt járó okiratokat és igazolványokat a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter részére a Népköztársaság Elnöki Tanácsa megfelelő példányszámban előzetesen kiadja. A 21/1964. számú NET határozat III. fejezetének 3. pontjában előírt ügykezelési tennivalókat e kitüntetések tekintetében a Honvédelmi Minisztérium, illetve a Belügyminisztérium látja el.

3.) A 21/1964. sz. NET határozat III. fejezet 2. és 4. pontjában előírt szabályokat a háború idejére alapított kitüntetések vonatkozásában is alkalmazni kell.

4.) A ... évi ... számú törvényerejű rendelettel háború idejére alapított kitüntetések a viselési sorrend szempontjából a 21/1964. számú NET határozat III. fejezet 5. pontjában felvett kitüntetések közé a következők szerint sorolnak be:

– a Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím az 5/1. pontban felvett Szocialista Munka Hőse kitüntető cím után,

– a Magyar Szabadság Érdemrend arany fokozata az 5/4. pontban felvett Magyar Népköztársaság[i] Érdemrend I. fokozata után,

– a Vörös Csillag Érdemrend I. fokozata az 5/11. pontban felvett Vörös Csillag Érdemrend után,

– a Vörös Csillag Érdemrend II. fokozata a[z] 5/22. pontban felsorolt kitüntetések után,

– a Vörös Csillag Érdemrend III. fokozata az 5/26. pontban felsorolt kitüntetések után.

2. sz. melléklet a 10/186/67. számhoz

A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány .../... számú határozata a fegyveres erők tagjai részére háború idején adományozható kitüntetések alapszabályairól.

A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány .../... számú határozatával a fegyveres erők tagjai részére háború idejére alapított kitüntetések leírásáról és viselési szabályairól a következőket határozza:

I.

A kitüntetések leírása

A *Bátorságért Érdemem arany fokozatának* jelvénye 36 mm átmérőjű, 3 mm széles, 2 soros kör alakú aranszínű babérkoszorú, melyet az alján piros–fehér–zöld színű zománc–szalag díszít. A koszorún 40 mm átmérőjű, ívelt szélű, sugárnyalábokból álló, aranszínű ötágú csillag helyezkedik, melyet alsó harmadában aranszegélyű, vörös zománc–szalag fog át; ezen BÁTORSÁGÉRT felirat olvasható. A csillag közepe 20 mm átmérőjű kissé domborodó, világoskékre zománczott

kör alakú mezőre van kiképezve, melyben két keresztbe fektetett aranszínű géppisztoly, ettől feljebb 6 mm átmérőjű, aranszínű állami címer domborodik. A jelvény anyaga tombak.

Az érdemérem arany fokozata háromszögletű vörös alapú szalagon viselendő, melynek közepén 12 mm széles fehér–zöld háromszögekből álló csík van, két oldalon 1–1 mm-es fehér szegéllyel.

A *Bátorságért Érdemérem ezüst fokozatának* jelvénye 36 mm átmérőjű, 3 mm széles, 2 soros kör alakú ezüstszerű babérkoszorú, melyet az alján piros–fehér–zöld színű zománc–szalag díszít. A koszorún 40 mm átmérőjű, ívelt szélű, sugárnyalábokból álló ezüstszerű ötágú csillag helyezkedik, melyet alsó harmadában ezüstszegélyű, vörös zománc–szalag fog át; ezen BÁTORSÁGÉRT felirat olvasható. A csillag közepe 20 mm átmérőjű kissé domborodó, világoskék zománczott, kör alakú mezőre van kiképezve, melyben két keresztbe fektetett ezüstszerű géppisztoly, ettől feljebb 6 mm átmérőjű, ezüstszerű állami címer domborodik. A jelvény anyaga tombak.

Az érdemérem ezüst fokozata háromszögletű fehér alapú szalagon viselendő, amelynek közepén 12 mm széles vörös–zöld háromszögekből álló csík van, két oldalán 1–1 mm-es fehér szegéllyel.

A *Bátorságért Érdemérem bronz fokozatának* jelvénye 36 mm átmérőjű, 3 mm széles, 2 soros kör alakú bronzszínű babérkoszorú, melyet az alján piros–fehér–zöld színű zománc–szalag díszít. A koszorún 40 mm átmérőjű, ívelt szélű, sugárnyalábokból álló, bronzszínű ötágú csillag helyezkedik, melyet alsó harmadában bronzszegélyű, vörös zománc–szalag fog át; ezen BÁTORSÁGÉRT felirat olvasható. A csillag közepe 20 mm átmérőjű kissé domborodó, világoskék zománczott, kör alakú mezőre van kiképezve, melyben két keresztbe fektetett bronzszínű géppisztoly, ettől feljebb 6 mm átmérőjű bronzszínű állami címer domborodik. A jelvény anyaga tombak.

Az érdemérem bronz fokozata háromszögletű zöld alapú szalagon viselendő, amelynek közepén 12 mm széles vörös–fehér háromszögekből álló csík van, két oldalán 1–1 mm-es fehér szegéllyel.

Háborús Emlékérem jelvénye 36 mm átmérőjű, kör alakú, aranszínű dombornyomású embléma. A jelvény egy harci jelenetet ábrázol. Az előteret kitölti egy sisakos, géppisztolyos, kézigránátot dobó harcossal. A háttérben harcokocsi, repülőgépek és egy robbanás felhője látszik. A hátlapjába 20 mm átmérőjű állami címer van beütve. Az érem anyaga tombak.

Az emlékérem szalagja háromszögletű, vörös színű, közepén végigfutó 12 mm széles nemzeti-színű csíkkal, kétoldalt 1–1 mm-es fehér szegéllyel.

II.

Általános rendelkezések

1) A kitüntetések adományozásával együtt járó okiratot a honvédelmi miniszter, illetve a belügyminiszter, az igazolványt az általuk ezzel megbízott szerv vezetője állítja ki.

2) Az érdemérmek és az emlékérmek viselési sorrendje az érdemrendek után a Minisztertanács és fegyveres testületek miniszterei által béke idején adományozott kitüntetésekkel együtt a következő:

- Munkás–Paraszt Hatalomért Emlékérem,
- Bátorságért Érdemérem arany fokozata,
- Haza Szolgálatáért Érdemérem arany fokozata,
- Szolgálati Érdemérem 800 repült óra után,
- Szolgálati Érdemérem 25 év után,
- Bátorságért Érdemérem ezüst fokozata,
- Haza Szolgálatáért Érdemérem ezüst fokozata,
- Szolgálati Érdemérem 550 repült óra után,
- Szolgálati Érdemérem 20 év után,
- Bátorságért Érdemérem bronz fokozata,
- Haza Szolgálatáért Érdemérem bronz fokozata,
- Szolgálati Érdemérem 200 repült óra után,
- Szolgálati Érdemérem 15 év után,

- Szolgálati Érdemérem 10 év után,
- Háborús Emlékérem,
- Árvízvédelmi Emlékérem,
- Közbiztonsági Érem arany fokozata,
- Tűzrendészeti Érem arany fokozata,
- Közbiztonsági Érem ezüst fokozata,
- Tűzrendészeti Érem ezüst fokozata,
- Közbiztonsági Érem bronz fokozata,
- Tűzrendészeti Érem bronz fokozata.

HL HM–HB iratok: 3. d.

3. Pakurár István jutalmazási parancsa

Magyar Népköztársaság Honvédelmi Minisztère

A Magyar Népköztársaság Honvédelmi Miniszterének 1. számú parancsa.

Budapest, 1967. március hó 6-án

Tárgy: dicséret és jutalom.

Pakurár István (1925. Tallián Margit) polgári alkalmazott elvtárs a MN Személyügyi Főcsoportfőnökség rajzolója a kitüntetések tervezésében végzett kezdeményező, sokoldalú és művészi kivitelezésű munkájával elősegítette, hogy kifejező kitüntetési formák között történjen választás. Ugyanakkor munkájával több tízezer forintos tervezői költséget takarított meg, ezért dicséretben és 5000.– Ft. pénzjutalomban részesítem.

Munkája és szorgalma legyen követendő példa a polgári alkalmazottak előtt.

Czinege Lajos vezérezredes s.k.
honvédelmi miniszter

Kapja: MN Személyügyi Főcsoportfőnökség

HL MN 1967/T: 119. d./155. őe.

4. A háborús kitüntetések gyártásával kapcsolatos intézkedésekről fennmaradt HM Személyügyi Főcsoportfőnökségi irat

Magyar Néphadsereg Vezérkara 4. Csoportfőnök
Vezérkari Főnök Helyettese

Titkos!

Szám: 02192/68.

Nagy Károly⁸⁰ Ezredes Elvtársnak
Szü. Fcsf-ség szerv. tart. ti. Csf.

Budapest.

Tárgy: Háborús kitüntetések gyártása.

Mint Ezredes Elvtárs előtt ismeretes a 10/186/1967. sz. HB. határozat utasítja a könnyűipari minisztert és a pénzügyminisztert, gondoskodjanak arról, hogy – a honvédelmi miniszterrel és a belügyminiszterrel együttműködve – a kitüntetések gyártó vállalatok mozgósítási terveibe dolgozzák be a háború idejére alapított kitüntetések gyártását.

Annak érdekében, hogy a kitüntetések a háború első napjainak bonyolult viszonyai között is időben elkészíthetők legyenek, illetőleg a kitüntetések folyamatos gyártásának biztosítása végett a Honvédelmi Bizottság az alábbi intézkedéseket írta elő:

- a.) A kitüntetések gyártó szerszámokat két példányban előre kell legyártani,
- b.) A kitüntetések alapanyagát képező tombakból és hordszalag textíliából megfelelő mennyiségű tartalékot kell képezni.

Fentiek biztosítása folyó év elejére – a hordszalag textília tartalék kivételével – megtörtént. Adott esetben, előzetes anyagi ráfordítás nélkül, a Szalag- és Zsinórárugyár is tudja a kért szalagokat 3–4 héten belül szállítani, felkészülési tervükben ezzel számolnak, azonban előre legyártandó tartálékra a Könnyűipari Minisztérium nem tud részükre anyagi fedezetet biztosítani. Ennek legyártási költségét a honvédségnek kell vállalni.

Kérem Ezredes Elvtársat, hogy a gyártásfelfutási idő ismeretében szíveskedjen a szükséges szalagmennyiséget beterveztetni az MNHF-ség 1969. évi költségvetésébe és ennek alapján kell majd azt megrendelni.

Még egy problémára hívom fel a figyelmet: a vállalat technikai okokból a szélesebb szalagot az eredetileg tervezett mintával nem tudja legyártani, csak kisebb módosítással. (A farkasfogak melletti csíkot el kellene hagyni). Kérem, hogy ennek rendezésére is szíveskedjen intézkedni.

Budapest, 1968. július 5-én.

[Olvashatatlan aláírás]
Kardos János⁸¹ vör. helyett

⁸⁰ Nagy Károly (1919–1972) katonatiszt, ezredes. 1961–1972 között a HM Személyügyi Főcsoportfőnökségen Szervezési és Tartalékos Tiszti Csoportfőnök. KI Ti. 295/119.

⁸¹ Kardos János (1920–1986) katonatiszt, vezérőrnagy. Az 1950-es években, két ízben az Anyagtervezési Csoportfőnökség csoportfőnök-helyettese. 1961–1972 között MNVK (4.) Anyagtervezési Csoportfőnök, 1963-tól egyben a vezérkari főnök anyagi helyettese. 1972 és 1975 között az MNVKF anyagtervezési és technikai fejlesztési helyettese. KI Ti. 31710.

[Az iraton található kézzel írt feljegyzések:]

A szalagmódosításra a szükséges intézkedést, illetve módosítási javaslatot a tart. ti. szü. csf-ség. tegye folyamatba. 68. 7. 12. Lempel őrgy.⁸²

Gáspár alez-t⁸³ (4. csf-ség) szóban értesítettem arról, hogy módosítás nem történik Virág ezds.⁸⁴ e. utasítása alapján. 68. 8. 15. Lempel őrgy.

Itt. 68. 8. 21. K! II. Lempel őrgy.⁸⁵

HL MN Vegyes iratok: 67. d./113. őe. 1. sz. példány. Szü. Fcsfség-i iktatószám: 01107/1968. sz. (1968. július 8.) Az irat 2. sz. példánya is fennmaradt. Lásd HL MN Vegyes iratok: 51. d./90. őe.

1. A Magyar Népköztársaság Hőse kitüntető cím jelvényének tervezetei, amelyek közül a középső került elfogadásra • Designs of the insignia of Hero of the Hungarian People's Republic, from which the one in the centre was accepted

⁸² Lempel József (1927–1991) katonatiszt, őrnagy (1970-től alezredes). 1963 és 1970 között a HM Személyügyi Főcsoportfőnökség Hivatásos Tiszti Csoportfőnökségén előléptetési és kitüntetési főtiszt, 1970-től nyugdíjazásáig (1982) előléptetési és kitüntetési osztályvezető. KI Ti. 180/2157.

⁸³ A főtisztet nem sikerült beazonosítanunk.

⁸⁴ Virág József (1925–1969) katonatiszt, ezredes (1968. április 4.). 1961-től 1963-ig a HM Személyügyi Főcsoportfőnökségen szervezési osztályvezető, majd 1963-tól haláláig a Szü. Fcsf-ség Szervezési és Tartalékos Tiszti Csoportfőnökségén szervezési és tiszti nyilvántartási osztályvezető. KI Ti. 51379.

⁸⁵ Az irat az illetékes főtiszt döntése szerint II. csoportú, azaz megadott idő után megsemmisítendő, nem kerül levéltárba.

2. A Bátorságért Érdemérem fokozatainak egyik meg nem valósult tervezete • A sketch of the three grades of the Bravery Medal that did not materialise

3. A Háborús Emlékérem meg nem valósult tervezetei különböző előlap- és szalagváltozatokkal • Designs of the obverses and ribbons of the War Commemorative Medal that were not realised

4. A Vörös Csillag Érdemrend I. fokozatának mintapéldánya • Specimen of the Order of the Red Star, 1st Grade

5. A Bátorságért Érdemérem bronz fokozatának mintapéldánya • Specimen of the Bravery Medal, Bronze Grade

6. A Háborús Emlékérem mintapéldánya • Specimen of the War Commemorative Medal

ÁGNES MAKAI – GERGELY PÁL SALLAY – JÓZSEF SOLYMOSI

‘STRICTLY CONFIDENTIAL!’
WAR MEDALS OF THE HUNGARIAN PEOPLE’S REPUBLIC

Summary

Experts of Phaleritics, a field dealing with medals, have had information from the early 1970s about the proper authorities of the Hungarian People’s Republic having elaborated a system of recognition classified as ‘Strictly confidential’, which could have been used to reward soldiers of the Hungarian People’s Army in case of a new war. Some specimens of these proposed war medals even turned up from private collections during the change of the political regime in 1989. István Pakurár, a graphic artist who designed the look of the medals, said that Minister of Defence Mihály Farkas had ordered him to do the work as early as the beginning of the 1950s. However, fellows dealing with the topic have hitherto not been able to support these uncertain half-truths with exact, dated sources.

Our paper gains its significance by the fact that it finally gives evidence to the knowledge by palpable archival documents, now published in the documents collection. These sources, dating back to 1964–1969, prove that there was a top organisation, the National Defence Committee, which decided about war medals and gave implementation orders. (The paper gives a survey of the evolution and activities of the National Defence Committee.) The sources show that the first statute drafts of the decorations to be established in case of war were written in 1965, the art designs could have been made in 1966, and preparations for production had been made by the beginning of 1968. This year is the earliest date that the specimens of the medals could have been manufactured.

The authors present the medal designs which have been acquired by the Hungarian Military History Museum, as well as the specimens which were manufactured by the chosen plans, but were never introduced as a whole (except for the title and medal *Hero of the Hungarian People’s Republic*). The medals that were to be established, in order of precedence, are as follows:

- Hero of the Hungarian People’s Republic
- Order of Hungarian Liberty, Golden Grade
- Order of Hungarian Liberty, Silver Grade
- Order of the Red Star, 1st Grade
- Order of Hungarian Liberty, Bronze Grade
- Order of the Red Star, 2nd Grade
- Order of the Red Star, 3rd Grade
- Bravery Medal, Golden Grade
- Bravery Medal, Silver Grade
- Bravery Medal, Bronze Grade
- War Commemorative Medal

ÁGNES MAKAI – GERGELY PÁL SALLAY – JÓZSEF SOLYMOSI

« HAUTEMENT CONFIDENTIEL ! »
 LES DÉCORATIONS DE GUERRE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE
 HONGRIE

Résumé

Les experts en phaléristique, une science auxiliaire ayant pour objet les décorations, savaient depuis le début des années 1970 que les autorités compétentes de la République populaire de Hongrie avaient mis en place un système de distinctions qualifié « hautement confidentiel » qui désigna les décorations qui auraient pu être décernées aux soldats de l'Armée populaire hongroise en cas de nouvelle guerre. Au moment du changement de régime politique en 1989, les spécimens de ces décorations de guerre furent retrouvés dans des collections privées. Le graphiste István Pakurár, concepteur-dessinateur des distinctions déclara que Mihály Farkas, ministre de la défense nationale lui avait ordonné de faire ce travail au début des années 1950. Toutefois les chercheurs ne disposèrent d'aucune source concrète datable pour étayer ces semi-vérités incertaines.

L'importance de cette étude consiste à étayer enfin les informations par des documents d'archives publiés dans la revue des archives. Nées entre 1964 et 1969, ces sources prouvent que c'est le Comité de la Défense nationale qui prit les décisions concernant les décorations de guerre, entre autres, et qui donna des instructions d'application. (L'écrit passe en revue la création et l'activité du Comité de la Défense nationale.) Il ressort des sources que les premiers projets de statuts relatifs aux décorations de guerre furent rédigés en 1965, les projets artistiques naquirent en 1966, tandis que les préparatifs de la fabrication eurent lieu au début de 1968. Les spécimens des décorations ne pouvaient donc pas être faits plus tôt.

Les auteurs présentent les dessins de ces décorations appartenant déjà à la collection du Musée d'Histoire militaire de Hongrie, ainsi que les spécimens faits d'après les plans sélectionnés. Parmi ceux-ci, seule la décoration « Héros de la République populaire de Hongrie » fut utilisée par la suite. En ordre de préséance, les décorations auraient été les suivantes :

- Héros de la République populaire de Hongrie
- Ordre de la Liberté hongroise, grade d'or
- Ordre de la Liberté hongroise, grade d'argent
- Ordre de l'Étoile rouge, 1er grade
- Ordre de la Liberté hongroise, grade de bronze
- Ordre de l'Étoile rouge, 2e grade
- Ordre de l'Étoile rouge, 3e grade
- Médaille du Courage, grade d'or
- Médaille du Courage, grade d'argent
- Médaille du Courage, grade de bronze
- Médaille commémorative de Guerre

ÁGNES MAKAI – GERGELY PÁL SALLAY – JÓZSEF SOLYMOSI

„STRENG VERTRAULICH!“
DIE KRIEGSDEKORATIONEN DER UNGARISCHEN VOLKSARMEE

Resümee

Die Vertreter der Phaleristik – des Fachgebietes, das sich mit Dekorationen beschäftigt – hatten seit Anfang der 1970er Jahre Informationen darüber, dass die zuständigen Organisationen der Volksrepublik Ungarn ein System der Anerkennung für die Soldaten der Ungarischen Volksarmee ausgearbeitet hatten, das im Falle eines erneuten Krieges verliehen werden konnte und die Beurteilung „Streng vertraulich“ trug. Zur Zeit der Wende im Jahre 1989 kamen aus Privatsammlungen auch die Musterexemplare der geplanten Kriegsdekorationen zum Vorschein. István Pakurár, der das Design der Dekorationen entwarf und die ersten Grafiken dazu zeichnete, erklärte, dass er bereits Anfang der 1950er Jahre von Landesverteidigungsminister Mihály Farkas angewiesen worden war, die Arbeit zu versehen. Die sich mit dem Thema Beschäftigenden konnten bislang jedoch diese unsicheren Halbwahrheiten mit keinerlei konkreten, datierbaren Quellen belegen.

Die Studie ist bedeutend, weil sie die Kenntnisse endlich mit handfesten – und in der Urkundensammlung publizierten – Archivdokumenten belegt. Diese zwischen 1964 und 1969 entstandenen Quellen beweisen, dass – unter anderem – in der Frage der Kriegsdekorationen ein Spitzenorgan, das Landesverteidigungskomitee (Honvédelmi Bizottság), Entscheidungen und Durchführungsanweisungen traf. (Die Studie gibt einen Überblick über die Entstehung und Tätigkeit des Landesverteidigungskomitees.) Aus den Quellen geht hervor, dass die ersten Satzungsentwürfe der für den Kriegsfall festzustellenden Auszeichnungen im Jahre 1965 angefertigt wurden. Die künstlerischen Entwürfe stammen wohl aus dem Jahre 1966, und die Produktionsvorbereitungen erfolgten bis Anfang 1968. Frühestens zu dieser Zeit könnten die Musterexemplare der Auszeichnungen produziert worden sein.

Die Verfasser stellen die inzwischen im Museum für Militärgeschichte untergebrachten Entwürfe der Auszeichnungen und die auf Grund der ausgewählten Entwürfe hergestellten, jedoch alles in allem (mit Ausnahme des Auszeichnungstitels und der Dekoration „Held der Volksrepublik Ungarn“) nie eingeführten Musterexemplare vor. Die neu zu gründenden Dekorationen wären – in der Reihenfolge des geplanten Tragens – folgende gewesen:

- (Held der Volksrepublik Ungarn) (Magyar Népköztársaság Hőse)
- Verdienstorden Ungarische Freiheit, Grad Gold (Magyar Szabadság Érdemrend arany fokozata)
- Verdienstorden Ungarische Freiheit, Grad Silber (Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozata)
- Verdienstorden Roter Stern, 1. Grad (Vörös Csillag Érdemrend I. fokozata)
- Verdienstorden Ungarische Freiheit, Grad Bronze (Magyar Szabadság Érdemrend bronz fokozata)
- Verdienstorden Roter Stern, 2. Grad (Vörös Csillag Érdemrend II. fokozata)
- Verdienstorden Roter Stern, 3. Grad (Vörös Csillag Érdemrend III. fokozata)
- Verdienstmedaille für Tapferkeit, Goldener Grad (Bátorságért Érdemérem arany fokozata)
- Verdienstmedaille für Tapferkeit, Silberner Grad (Bátorságért Érdemérem ezüst fokozata)
- Verdienstmedaille für Tapferkeit, Bronzener Grad (Bátorságért Érdemérem bronz fokozata)
- Kriegs-Gedenkmünze (Háborús Emlékérem)

МАКАИ АГНЕС - ШАЛЛАИ ГЕРГЕЙ ПАЛ – ШОЙМОЩИ ЙОЖЕФ

„СТРОГО СЕКРЕТНО”

Военные награды Венгерской Народной Республики

Резюме

Специалисты, занимавшиеся фалеристикой, – наукой о наградах – с начала 1970 годов располагали информацией о том, что компетентные органы Венгерской Народной Республики разработали новую систему (совершенно секретно!) военных наград, которые могут быть присуждены воинам Венгерской Народной армии (Hungaria People’s Army в случае новой войны). В 1989 году во время перемены общественного строя из частных коллекций на свет всплыли также образцы спроектированных воинских наград (specimen) Проектировщик этих наград художник-график Пакурар Иштван заявил, что уже в начале 1950 годов министр обороны ВНР Фаркаш Михай дал ему указание на выполнение этой работы. Исследователи, занимавшиеся этой темой, до сего времени не могли подтвердить эти неопределенные утверждения конкретно датированными источниками.

Значение этой статьи заключается однако в том, что она подкрепляет наконец, эти утверждения конкретной документацией, опубликованной в документальном архиве. Эти источники, возникшие в период 1964-1969 годов, свидетельствуют о том, что по делам военных наград был создан специальный высший орган Комитет Обороны Страны (National Defence Committee), который выносил решения и давал указания на их выполнение. В статье излагается, как был образован этот Комитет Обороны страны и какую деятельность он выполнял. Из публикуемых источников читатель узнает, что первые образцы проектируемых наград (Statute drafts) были изготовлены в 1965 году, художественные проекты могли быть созданы в ходе 1966 года, а подготовка к их производству завершилась к началу 1968 года. Ранее всего лишь тогда могли быть изготовлены образцы этих наград.

Авторы статьи показывают и характеризуют проекты наград, оказавшиеся в коллекции Военно-Исторического Музея (Hungarian Military History Museum), которые были изготовлены по избранным проектам, но в сущности не нашли практического применения – за исключением значка-награды Героя Венгерской Народной Республики (Hero of the Hungarian People “Republic”). Вновь устанавливаемые награды – согласно проектируемому порядку их ношения (order of precedence) представлены ниже.

Герой Венгерской Народной Республики ÷ Hero of the Hungarian People’s Republic

Орден за свободу Венгрии золотой степени – Order of Hungarian Liberty, Golden Grade

Орден за свободу Венгрии серебряной степени – Order of Hungarian Liberty, Silver Grade

Орден Красной Звезды 1 первой степени Order of the Red Star, 1st Grade

Орден за свободу Венгрии Order of Hungarian Liberty, Bronze Grade

Орден Красной звезды второй II степени Order of the Red Star 2nd Grade

Орден Красной звезды III степени Order of the Red Star 3rd Grade

Медаль за Храбрость золотой степени Bravery Medal, Golden Grade

Медаль за храбрость серебряной степени Bravery Medal, Silver Grade

Медаль за храбрость. Третьей стпени. Bravery Medal, Bronze Grade

Памятная военная медаль War Commemorative Medal

KÖZLEMÉNYEK

JUHÁSZ BALÁZS

OLASZ–MAGYAR VEZÉNYLÉSEK ÉS TANULMÁNYUTAK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT*

A trianoni békeszerződés egyik pozitív hozadéka a magyar nemzeti önállóság megállapítása volt, azonban a békeszerződés az önállóság védelmét már kevésbé garantálta. A m. kir. Honvédség a békeszerződés pontjai által biztosított feltételek szerint nem lett volna képes legfontosabb feladata betöltésére, vagyis a haza védelmére. A gondokat csak növelte, hogy a két világháború közötti magyar külpolitika fő célkitűzése nem a határok megtartása, hanem a revízió volt, aminek megvalósítása eleinte teljesen kivitelezhetetlennek tűnt. A revíziós külpolitika intenzív hadseregefejlesztést tett volna szükségessé, de az anyagi problémák és a békeszerződés előírásai ezt jelentős mértékben korlátozták. Az ismeretek megszerzéséhez külföldi tanulmányutakat kellett volna végezni és külföldi csapatszolgálatot kellett volna teljesíteni, azonban a békeszerződés 142. cikkelye szerint:

„Magyarország kötelezi magát, hogy a jelen Szerződés életbelépésétől kezdve semmiféle idegen országba katonai, hadihajózási vagy léghajózási küldöttségnek megbízást nem ad, oda ilyeneket nem küld, s elutazni nem enged; kötelezi magát ezenfelül, hogy megteszi az alkalmas intézkedéseket annak megakadályozására, hogy magyar állampolgárok államuk területét abból a célból hagyják el, hogy bármely idegen Hatalom hadseregébe, hajóhadába vagy légi szolgálatába belépjenek, vagy a kiképzés előmozdítása céljából oda beosztassanak, vagy általában valamely idegen országban katonai, hadihajózási vagy léghajózási oktatásban közreműködjenek. A Szövetséges és Társult Hatalmak a maguk részéről megállapodnak abban, hogy a jelen Szerződés életbelépésétől kezdve hadseregükbe, hajóhadukba vagy légi haderejükbe magyar állampolgárt be nem soroznak, oda katonai kiképzés előmozdítása céljából be nem osztanak és általában magyar állampolgárt katonai, hadihajózási vagy léghajózási oktatóként nem alkalmaznak.”¹

A trianoni békeszerződés betartása feletti kontrollt katonai vonatkozásban a Magyarországon működő Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság² gyakorolta, amely közvetlenül a Versailles-i Szövetséges Katonai Bizottságnak³ jelentett. Ez utóbbi fogta össze a „volt ellenséges országok” területén működő SzKEB-ok tevékenységét és továbbította a problémás ügyeket jóváhagyásra vagy elintézésre a Nagykövetek Tanácsának.

* Az „Olaszországi vezénylések és tanulmányutak 1920 és 1936 között a Magyar Királyi Honvédség történetében” címmel a Vadász Sándor tiszteletére kiadott kötetben (Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. Szerk. *Háda Béla – Ligeti Dávid Ádám – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina – Petneházi Margit*. Budapest, 2010. 255–263. o.) megjelent tanulmány kibővített változata.

¹ 1921. évi Országos Törvénytár. Budapest, M. Kir. Belügyminisztérium, 1921. 392.

² A továbbiakban: SzKEB.

³ A továbbiakban: CMAV.

A SzKEB magyarországi tevékenysége a problémák jegyében zajlott, teljes körű sikert sohasem ért el, mivel nem tudott megfelelő saját hírszerző hálózatot kiépíteni.⁴ Az ellenőrzés egyedüli kézzelfogható eredménye a magyar hadiipar ellehetetlenítése és a tiltott fegyverraktárak részleges felderítése volt, viszont az interperszonális jellegű külkapcsolatokat egyáltalán nem sikerült felügyelet alatt tartani. A magyarországi SzKEB 1927. évi távozását követően igen hamar intenzív együttműködés kezdődött a magyar és az olasz hadsereg között, mely a maga egyenetlen ritmusa ellenére nagyban hozzájárult a honvédség fejlesztéséhez, sőt, az etiópiai háborúig annak legfőbb külföldi támaszának számított.

Jelen tanulmány a két világháború közötti olasz–magyar katonai kapcsolatoknak egy látványos sikereket produkáló oldalával foglalkozik, valamint a trianoni békeszerződés 142. cikkelyének kétoldalú megszegését vizsgálja. Ennek megfelelően kitérek arra, miként került sor az első olaszországi magyar vezénylésekre és tanulmányutakra, illetve ezek miként befolyásolták a két hadsereg egymáshoz és a többi nagyhatalomhoz fűződő viszonyát.

*A közvetlen katonai ellenőrzés alatt álló Magyarország viszonya
a trianoni békeszerződés 142. cikkelyéhez*

Habár a trianoni békeszerződés 142. cikkelye konkrétan nem mondta ki a katonai attasék küldésének tilalmát, ez a békeszerződés szellemében benne foglaltatott, így a honvédség külkapcsolatait 1927-ig, a 142. cikkely új, szabadabb szellemű értelmezéséig, kizárólag fedett beosztású tisztéken, úgynevezett katonai szakelődökon keresztül intézte.⁵ Ezen bűjtatott katonai attaséknak kiküldetésük során szükségyszerűen fel kellett venniük a kapcsolatot a fogadó országok katonai szerveivel is, így tevékenységük egy idő után lepleződött. A magyar katonatisztek valós feladatának megismerése egyes országokban nem jelentett problémát, de hivatalos formában, katonai attaséként sehol sem bántak velük. Olaszországban Ghyczy Miklós őrnagy, hivatalosan követségi titkárként jó kapcsolatokat épített ki a vezérkarral,⁶ tevékenysége legkésőbb 1923-ra ismertté vált.⁷ Hozzá hasonlóan,

⁴ Lásd Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito (a továbbiakban: AUSSME), Registro della Commissione interalleata di Parigi. (a továbbiakban: E–8) 116, 5, Guzzoni, Alfredo Guzzoni ezredes 1923. február 5-ei magánlevele Luigi Tappi ezredesnek, Párizsba, amiben a magyar–Kis-Antant közötti ellentétnek a SzKEB hírszerzésére kifejtett negatív hatásáról panaszkodott, illetve lásd AUSSME, E–8, 119, 6, Guzzoni 1923. március 12-ei emlékeztetője Giovanni Marietti dandártábornoknak, a CMAV olasz szekciójá vezetőjének, amiben a SzKEB hírszerzésének sikertelenségét tárgyalja. A SzKEB hírszerzésének pénzügyi kérdéseiről pedig lásd: AUSSME, E–8, 116, 6.

⁵ *Árokay* 1983/1. 93. o.

⁶ 1920. május 15-től 1926. január 1-jéig töltötte be posztját. Felváltásakor rangja ezredes volt. Valószínűleg rossz egészségügyi állapota miatt nem kapott magasabb katonai beosztást, majd hamarosan kilépett a honvédség kötelékéből. *Árokay* 1983/3. 367. o.

⁷ Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztériumi levéltár, Külügyminisztérium, Politikai osztály rezervált iratai (a továbbiakban: MOL K 64), 8. csomó 1923., 41. tétel, 327. Ghyczy 1923. május. 15-én és június 5-én jelentett a római lengyel katonai attasé neki feltett kérdéseiről. Az utóbbi a kérdésekből ítélve tudta, hogy Ghyczy mivel foglalkozott valójában.

az 1922 tavaszán Franciaországba küldött báró Láng Boldizsár altábornagy, mint követségi tanácsos, a lehető legtöbb véleményt formáló személlyel felvette a kapcsolatot.⁸ A katonai szakelődök léte tehát nyílt titoknak számított, igazi retorzió azonban nem érte miatta Magyarországot. Annak ellenére, hogy kiküldésükre közvetlenül a trianoni békeszerződés ratifikálása után került sor, a CMAV és a Nagykövetek Tanácsa csak 1926-ban kezdett el foglalkozni a katonai szakelődökkel is foglalkozó 142. cikkely értelmezésével.

Az ügy hivatalosan a *Pesti Hírlap* 1926. október 3-ai számával kapott nyilvánosságot, amikor is az újság egész oldalas, fényképekkel illusztrált cikkkel tudósított magyar tisztek és az amúgy hivatalosan nem is létező berlini magyar katonai attasé jelenlétéről az őrszi németországi hadgyakorlaton.⁹ Az eset hordereje nem tette lehetővé, hogy elhallgassák. A francia küldött erősködése miatt az ekkor már nyíltan a SzKEB felszámolására játszó Alfredo Guzzoni ezredes, a budapesti SzKEB elnöke¹⁰ jelentette a történeteket a CMAV-nak, és feltette a kérdést, hogy a SzKEB-nek vagy a CMAV-nak kell-e lépéseket eszközölni a magyar kormányánál.¹¹ Az ügy elsikkadt, ugyanis a Nagykövetek Tanácsa már korábban felvetette a trianoni békeszerződés 142. és a többi vesztes országgal kötött békeszerződés azonos tárgyú cikkelyének értelmezését. Habár 1926 tavaszára a jogi bizottság a katonai attasékat már a diplomáciai testület tagjaként mentesítette a 142. cikkely tiltásai alól,¹² a Nagykövetek Tanácsa az egész kérdéskört egyszerre kívánta tárgyalni. Foch marsall, a CMAV elnöke december 2-ai válaszában nem tartotta szükségesnek, hogy a SzKEB bármiféle válaszlépést is tegyen.¹³ Végül 1927-ben a Nagykövetek Tanácsának 434. sz. határozata alapján¹⁴ hivatalosan is rendeződött a katonai attasék kérdése. A döntés jelentősége nem abban állt, hogy jóváhagyta a már évek óta fennálló helyzetet, hanem abban, hogy ezzel kezdetét vette a 142. cikkely tiltásainak feloldása.

⁸ Hadtörténelmi Levéltár, A magyar kormány megbízottja a szövetségek közötti katonai ellenőrző bizottságnál. 1. doboz. Összefoglaló jelentés és napló (a továbbiakban: HL Rapaich napló) 1922. július 17-ei és 1924. március 19-ei bejegyzése. Láng Boldizsár 1922 tavaszától 1927 decemberéig volt katonai szakelőd Párizsban. *Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) haderejének felső vezetése. Adattár II. L–Z. Hadtörténelmi Közlemények*, 1984/3. sz. (a továbbiakban: *Szakály* 1984/3.) 567. o.

⁹ AUSSME, E–8, 140, 4. Dino Grandi olasz külügyi államtitkár a párizsi és berlini nagykövetségnek, a Hadügyminisztériumnak, a bécsi olasz követségnek és a müncheni főkonzulátusnak, 1926. november 13., 246142/c sz. távirat. Ehhez csatolva olvasható a kérdéses cikk.

¹⁰ A SzKEB elnökei: Luigi Zuccari altábornagy (1921. augusztus 5. – 1922. augusztus 31.), Alfredo Guzzoni ezredes (1922. szeptember 1. – 1924. május 30., 1925. június 15. – 1927. március 31.) és Giuseppe Campana ezredes (1924. május 31. – 1925. június 14.).

¹¹ AUSSME, E–8, 140, 4. Cesare Nosedo alezredes, a SzKEB Elnökség titkára Mariettinek, körözletésre, 1926. október 25., n. 409. Benne a SzKEB jelentése a CMAV elnökének, Foch marsallnak, 1926. október 3., n. 407.; AUSSME, E–8, 140, 4. Grandi a párizsi és berlini nagykövetségnek, a bécsi és budapesti követségnek, a müncheni főkonzulátusnak és a Hadügyminisztériumnak, 1926. november 22., 247498. sz. távirat.

¹² AUSSME, E–8, 140, 4. Romano Avezzana párizsi olasz nagykövet a Külügyminisztériumnak, 1926. november 18., 4293/1513. sz. postai távirat.

¹³ Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Affari Politici (a továbbiakban: ASDMAE AP) (1919–1930), 1764, 8167. Giovanni Battista Oxilia alezredes budapesti olasz katonai és légügyi attasé 1928. október 15-ei, 404. sz. bizalmas jelentése a budapesti olasz követségnek, a Hadügyminisztériumnak és a Szárazföldi Erők Vezérkarának. Harmadik melléklet: Foch marsall a SzKEB-nak, 1928. december 2., n. 368/2.

¹⁴ AUSSME, E–8, 140, 4. A Nagykövetek Tanácsának 434. sz. határozata, 1927. május 27., párizsi angol nagykövetség 645/2/1927. iktató számú, francia nyelvű másolata.

A már kiküldött katonai szakelőadók legalizálása és a katonai attaséokra támaszkodó képviseleti rendszer bevezetése nem oldotta meg a honvédség problémáit, hiszen Magyarország mozgástere továbbra is igen korlátozott maradt a katonai külkapcsolatok terén. Különösen, mivel a katonai attasék sem tekinthettek bele mindabba, amire kíváncsiak voltak, és a vezénylések, a tanulmányutak továbbra is tiltottak maradtak.¹⁵ A katonai attasék fogadása sem vált automatikussá, sőt, a francia kormány is csak azért adta meg az immár legálisan kinevezett magyar katonai attasénak az agrément-et, mert ennek hiányába a magyar kormány sem fogadta volna a francia katonai attasét.¹⁶

1926 végére az olasz külpolitika végleg szakított a jugoszláv barátsággal, ugyanis Mussolini az olasz vezetés alatt létrehozandó keleti Locarno 1925-ös meghiúsulását követően egy olyan blokkban kezdett el gondolkodni, melyben immár Magyarország is szerepet kapott. A tömörülés egyik célja Jugoszlávia bekerítése, vagyis semlegesítése volt, hogy az Albánia irányában már körvonalazódó olasz Balkán-politika szabad kezet kapjon. Ennek a törekvésnek volt a gyümölcse az 1926-os olasz–román barátsági, olasz–albán barátsági és olasz–görög kereskedelmi, illetve az 1927. április 3-án aláírt olasz–magyar barátsági szerződés. A két ország kapcsolatának hivatalos mederbe terelése természetesen a két hadsereg kapcsolatainak legalizálásával is járt.

Az olasz–magyar barátsági szerződést követő hónapokban megfigyelhető volt az új kapcsolat kiaknázására irányuló intenzív tervezgetés. A magyar igényeket a lehető legszívélyesebben hallgatta meg és elégtette ki Olaszország, hiszen korábban Guzzoni, később pedig Giovanni Battista Oxilia budapesti olasz katonai és légügyi attasé¹⁷ jelentései egyértelműen jelezték, hogy a magyar hadsereg Németország bűvöletében élt, ennek ellensúlyozására a honvédségnek nyújtott szívességekkel próbálták az olasz hadsereg és hadiipar vonzáskörébe terelni Magyarországot.

1927 után kisebb mértékben ugyan, mint a magyar tisztiek esetében, de olasz érdekek számított az olasz tisztiek magyarországi vezénylése és tanulmányútja is, hiszen az olasz hadsereg fel kívánta mérni a honvédség valós erejét, felkészültségét. Guzzoni hiába ápolt nagyon jó viszonyt Rapaich Richárd ezredessel, később tábornokkal, a magyar kormány teljhatalmú megbízottjával a SzKEB mellett; hiába látta volna őt szívesen katonai attaséként a honvédség felső vezetése; és hiába kérte a budapesti olasz követ, Gaetano Caracciolo di Castagneto¹⁸ is Guzzonit, hogy lássa el a katonai attasé funkcióját; Rapaichsal ketten egyetértettek abban, hogy a SzKEB-on belüli munkaköre összeegyeztethetetlen a katonai attasééval.¹⁹ Így beosztásából adódóan a magyar katonai hatóságok a titkos információkat igencsak szelektíven és korlátozott mértékben osztották meg vele.²⁰ 1927 nyarától, a

¹⁵ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. A római angol nagykövetség jegyzéke az olasz Külügyminisztériumnak, Róma, 1929. január 7. Az angol Légügyi Minisztérium nem engedett betekintést a volt ellenséges országok számára tiltott katonai repülés ügyeibe. Az angolok azért fordultak az olasz Külügyminisztériumhoz, hogy az angol gyakorlattal egyetértésben Olaszország hajlandó-e szabályozni a volt ellenséges országok katonai attaséinak és küldöttségeinek ilyen jellegű jogkörét.

¹⁶ ASDMAE AP (1919–1930), 1763, 8160. Ercole Durini di Monza budapesti olasz követ a Külügyminisztériumnak, 1927. november 26., 3005/1019 sz. postai távirat. Csatolja Oxilia 1927. november 24-ei, 50. sz. bizalmas jelentését a budapesti követségnek, a Hadügyminisztériumnak és a SIM-nek.

¹⁷ Pozícióját 1927. szeptember 1-től 1933. március 31-ig töltötte be.

¹⁸ Budapesti követi hivatalát 1920 és 1924. április 8. között töltötte be.

¹⁹ HL Rapaich napló 1922. február 3., 22., június 20., július 3. és augusztus 30.

²⁰ Például HL Rapaich napló 1922. szeptember 22., 23. és 28.

SzKEB felszámolása és az első olasz katonai attasénak az olasz–magyar barátsági szerződést követő kinevezése után viszont már lehetővé vált a bizalmasabb információk megsztása. Erre a feladatra pedig az olasz katonai attasé egyedül nem volt képes, különösen, hogy pár hónap alatt kellett a hivatalnyitás teendői mellett egy teljesen új nemzetközi kapcsolat kiépítésében segédkeznie. Az egymás után hazaküldött tematikus információs jelentései a honvédség fedett szervezeteinek a működését tárták fel, a hadgyakorlatokon látott végre valódi magyar katonát, a hadiipar felépítését és szervezeti struktúráját is felderítette, de azért ennél többre volt kíváncsi az olasz hadvezetés.

A későbbiek ismeretében, a lázas megismerés hónapjait követően, a Honvédség katonai potenciáljától eltérően²¹ a magyar hadiipart nem írták le teljes mértékben Olaszországban,²² vagyis a kibontakozó fegyverzeti együttműködés elegendő alappal szolgált a két hadsereg tagjainak tanulmányútjaihoz.

Az olasz–magyar vezénylések és tanulmányutak tárgyalása előtt szükséges röviden kitérni ezek előzményére, hiszen ez kapcsolatban állt a magyar katonai gondolkodásmód német orientáltságával, ami végül is a látványos olasz gesztusokat és heves barátkozási szándékot eredményezte.

Amint már korábban is kifejtettem, a honvédség számára életfontosságú volt erősebb szövetséges keresése, amely többek között a hadseregfejlesztésben is segítséget nyújt. A történelmi hagyományok, a közös világháborús vereség és az azt követő megalázó békeszerződések szinte automatikussá tették a vesztes országok összefogását és közülük is a legerősebb, vagyis a weimari Németország köré tömörülését. A stresemanni teljesítési politika hivatalosan véget vetett a revíziós mozgalmak támogatásának és a locarnói együttműködés jegyében a konszolidálódó Európa egyik fő pillérévé vált, de ez nem jelentette, hogy a német hadsereg berkeiben is a legőszintébb leszerelési hangulat uralkodott volna. Ezért is volt lehetséges, hogy eleinte az informális személyes kapcsolatoknak köszönhetően, majd pedig rendszeresen, magyar tisztak vegyenek részt a németországi hadgyakorlatokon és szolgáljanak német egységeknél. A Reichswehr 1925. augusztusi és szeptemberi hadgyakorlatain részt vevő három magyar tiszt valószínűleg még inkább Nagy Pál altábornagynak, a honvédség főparancsnokának a von Seeckthez, a német hadsereg főparancsnokához fűződő személyes viszonyának köszönhetette a vezénylést.²³ Guzzoni jelentéseiből és a Honvédelmi Minisztérium utólagos közléseiből lehet tudni, hogy 1925-öt követően állandósultak a látogatások. Az 1926. júliusi hajmáskéri hadgyakorlaton három német tiszt, vagyis egy őrnagy és két százados volt jelen.²⁴ Az 1926. őszi németországi hadgyakorlaton Módly Zoltán tábornok, a Honvéd Főparancsnokság kiképzési csoportfőnöke, Ujfalussy Gábor lovassági ezredes, a 6. honvéd vegyesdandár parancsnokságáról

²¹ Lásd Pietro Badoglio tábornagy egyesített vezérkari főnök lejtő véleményét az olasz szövetséges államok hadseregeiről, vagyis a honvédségről is. *I Documenti Diplomatici Italiani*. 7. sorozat 10. kötet. Róma, 1978. n. 174.

²² Hosszas tanulmányozás után a 12,7mm-es Gebauer géppuskának a licencét is megvették, amiért repülőgépekkel fizettek. Archivio Centrale dello Stato, Ministero dell'Aeronautica, Gabinetto, Affari Generali (a továbbiakban: ACS, Min. Aer., Gab., Aff. Gen.) 1937, 12, 2-IV-16.

²³ *Vadász* 1981/2. 281. o.

²⁴ AUSSME, E-8, 140, 4. Raffaele Guariglia, az olasz Külügyminisztérium Európa és Levante politikai főcsoportjának vezetője a párizsi olasz nagykövetségnek, 1926. október 2., 240157/1102. sz. távirat.

és Horváth Sándor őrnagy,²⁵ illetve Stojakovics Demeter ezredes (hivatalosan követségi tanácsos) berlini magyar katonai szakelőadó vett részt.²⁶ A Honvédelmi Minisztérium utólagos bevallása szerint 1926-tól folyamatosan minden évben tiszteket küldött a honvédség külföldi gyakorló szolgálatra Németországba. 4–6 különböző fegyvernemből kiválasztott tisztról volt szó, akiket 1–4 hónapra vezényeltek német ezredekhez és egyéb egységekhez. A vezénylések célja az egységek kiképzésének, a belső szolgálati rend, a felszerelés stb. tanulmányozása volt. A kiküldetést úgy időzítették, hogy a tisztt részt vehessen a német gyakorlatokon vagy különböző műveleteken. Ezen kívül minden évben a német vezérkar meghívására további 2–3 magyar tisztt vett részt néhány nap erejéig a német szárazföldi erők éves hadgyakorlatán.²⁷ 1927 áprilisát követően folyamatosan érkeztek a további hírek a honvédség német kapcsolatairól, amelyet korábbi államközi megállapodások szabályoztak, amelynek köszönhetően magyar és német tisztek egymás hadseregét tanulmányozták és hadgyakorlatokon is részt vettek. Amikor Oxilia a Németországba vezényelt magyar tisztek számára, a vezénylés helyére és időtartamára vonatkozó információkat szeretett volna kapni Füleký Dezső alezredestől, a Honvédelmi Minisztérium Elnökség B osztályának vezetőjétől, ez utóbbi elég tartózkodónak bizonyult, csak annyit volt hajlandó elárulni, hogy csapathoz, technikai jellegű tanulmányok céljából kb. 3–4 hónapra mentek ki tisztek, de számukról semmit sem volt hajlandó mondani. Az eszmecszeréről készült jelentés többek között azt is elárulja, hogy az utóbbi években a honvédség tiszteket küldött tanulmányútra különböző európai országokba annak érdekében, hogy megismerjék annak a nyelvét. Többek között Olaszországba is küldtek néhány tiszttet, akik közül az egyik 1927 szeptemberében éppen Padovában tartózkodott.²⁸

Ezek az információk 1927 nyarától lassanként mind ismertté váltak az olasz katonai vezetés előtt, így a német befolyás kompenzálására a lehető leglelkesebben hagyták jóvá a különféle magyar elképzeléseket, sőt, sokszor Oxilián keresztül maga az olasz Hadügyminisztérium²⁹ vetett fel új javaslatokat.

²⁵ 1926-ban Guzzoni szerint ő nem is szerepelt a katonai nyilvántartásban, mindenesetre a 6. vegyesdandár-parancsnokságon teljesített szolgálatot.

²⁶ AUSSME, E-8, 140, 4. Guzzoni a Hadügyminisztériumnak és a Szárazföldi Erők Vezérkarának, 1926. október 19., n. 27 bizalmas saját kezébe.

²⁷ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. De Astis budapesti ideiglenes ügyvivő a Külügyminisztériumnak, 1928. október 17., 2687/1083. sz. postai távirat. Csatolva továbbította Oxilia 1928. október 15-ei, 404. sz. bizalmas jelentését a budapesti olasz követségnek, a Hadügyminisztériumnak és a Szárazföldi Erők Vezérkarának.

²⁸ ASDMAE AP (1919–1930), 1757, 8139. De Astis a Külügyminisztériumnak, 1927. október 1., 2551/844/A2. sz. postai távirat. Továbbította Oxilia 1927. szeptember 28-ai, szám nélküli jelentését a budapesti követségnek. Az 1927. október 17-ei 14. bizalmas jelentés Oxiliától ennek a témának a folytatása.; ASDMAE AP (1919–1930), 1757, 8139. De Astis a Külügyminisztériumnak, Budapest, 1927. október 18., 2638/879. sz. postai távirat. Felterjesztette Oxilia 14. sz. bizalmas jelentését a budapesti követségnek és a Hadügyminisztériumnak, 1927. október 17. Oxilia nem tudott semmit sem a Padovában tartózkodó tisztról, de ezentúl minden Olaszországba igyekvő katonáról jelentett. Lásd ASDMAE AP (1919–1930), 1756, 8138. De Astis a Külügyminisztériumnak, Budapest, 1927. november 1., 2794/947. sz. postai távirat. Továbbította Oxilia október 31-ei, 27. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak, a SIM-nek és tudomásul vétel céljából a budapesti követségnek Simsay Lajos nyugállományú magyar százados olaszországi utazásáról.

²⁹ A továbbiakban nem írom ki a nemzetiséget, mert a magyar honvédelmi intézmény neve Honvédelmi Minisztérium, ennek olasz megfelelőjének pedig Hadügyminisztérium volt.

Az olaszországi vezénylések és tanulmányutak kereteinek kialakítása és megindítása

Az 1927. április 3-án aláírt olasz–magyar barátsági szerződés egy olyan kapcsolat hivatalos elismerését jelentette, mely már régóta érelődött. Az első világháborút követően mindkét ország kormánya felismerte a másikban a lehetséges partnert céljai eléréséhez, és a Locarno utáni olasz Balkán-politika feladva a jugoszláv kapcsolatokat már olyan blokkban gondolkodott, melyben Magyarország is szerepelt. Ennek megfelelően újra napirendre került a honvédség olasz segítséggel történő fejlesztése. Az 1927-es megállapodást immár konkrét együttműködés is követte, így a politikai akarat ezúttal sikeresen vitte keresztül a kényesebb katonai kérdések rendezését is.

Egyszer s mindenkorra megszűntek azok a nehézségek, amik miatt csak civilként (pl. nyugdíjas katonai szakíróként) lehetett kérelmezni az olasz hatóságoktól magyar katonák olaszországi utazásának engedélyezését és esetleges támogatását. Természetesen ez nem jelenti, hogy korábban nem lettek volna próbálkozások, csak az olasz Külügyminisztérium vagy Hadügyminisztérium nagyon diplomatikusan, de rendre elutasította őket.³⁰ Ez az oka annak, hogy a korábbi tanulmányutak igazából olyan turistaútra hasonlítottak, ahol egyedül menetelés közben látott katonát az illető, vagyis csak általánosabban információ-szerzésre volt lehetőség, nem pedig konkrét kérdések tanulmányozására.³¹

1927 áprilisában az olasz–magyar barátsági szerződés aláírásakor esedékes tárgyalások során Mussolini kedvezően fogadta Bethlen István miniszterelnöknek a honvédség felfegyverzésére vonatkozó kérését. Csakhogy 1927 áprilisában Bethlen nem csupán Mussolinivel tárgyalt, hanem a magánemberként éppen Rómában tartozó Hans von Seecktel is, akit meghívott Budapestre. Von Seeckt felmérte a magyar hadsereg állapotát, az elérendő külpolitikai célokat és mivel kis létszámú, de jól felszerelt és gyorsan mozgó

³⁰ Lásd Rezuck Jenő tüzér főhadnagy esetét, aki civilként szeretett volna járni a Tor di Quinto-i ugrató tanfolyamra, illetve Mares István nyugállományú százados, a „San Giorgio” lovassporttal foglalkozó magyar magazin munkatársa kérelmét, aki a pinerolói lovasiskolát kívánták megtekinteni. ASDMAE AP (1919–1930), 1753, 8127. Mario Arlotta, az olasz Külügyminisztérium Európa és Levante politikai főcsoportjának vezetője a Hadügyminisztériumnak, 1926. május 28. 16:20., 350. sz. fonogramm; ASDMAE AP (1919–1930), 1753, 8127. Arlotta a Hadügyminisztériumnak, 1926. május 29. 221713/196. sz. távirat; ASDMAE AP (1919–1930), 1753, 8127. Augusto Biancheri, az olasz Külügyminisztérium Európa és Levante politikai főcsoport 3. osztályának vezetője (ez volt a Közép-Európai referatúra) a budapesti olasz követségnek. 1926. június 14., 224265/184. sz. távirat. Továbbítja a Hadügyminisztérium 1926. június 7-ei, 7749. sz., Külügyminisztériumnak szóló átiratát.

³¹ Például Swoboda Lajos tanácsnok (vagyis alezredes) 1926. augusztus 16. és szeptember 11. között tanulmányúton volt Olaszországban, ami azt jelenti, hogy körbeutazta a félszigetet és beszélgetett minden katonával és járőrkölvel, akivel csak tudott. A fasiszta milíciáról írt, a folyamatos kontrollról, a Balkán konszolidálása elleni olasz törekvésekről. A felek felkészületlensége miatt valószínűtlennek tartott egy közeli olasz–jugoszláv háborút. Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnöke 1919–1945. (a továbbiakban: HL VKF) 2. osztály 1926 2057/B; vagy Heszlény József vkszt. őrnagy esete, aki a Budapest–Trieszt–Velence–Bologna–Firenze–Róma–Nápoly–Genova–Milánó–Padova–Feltre–Belluno–Cortina d’Ampezzo–Dobbi-aco (Toblach)–Bruck a.d. Mur–Bécs–Budapest útvonalon utazott 1926. július 27–augusztus 22. között, katonát csak menetelés közben látott. Egy tartalékos tüzér századostól nyert információkat, aki elismerő hangon szólt a magyar katonák első világháborús teljesítményéről, és aki szerint az olasz hegyi tüzérség 1926-ban is a zsákmányolt Osztrák–Magyar Monarchia-béli hegyi ágyúkkal volt felszerelve. HL 2. VKF osztály 1927 Sz./543 „B”; vagy Kiss János és Pajtás Gyula főelőadók (vagyis századosok) útja, akik a tengerpart mentén körbehajóztak Olaszországot. Jelentésükben az egyetlen lényeges megfigyelés az, hogy ellentét volt a milícia és a hadsereg között. HL 2. VKF osztály 1927 Sz./662 „B”.

hadsereget támogató elképzelése termékeny talajra talált a magyar hadsereg felső vezetésében, 1927. októberi látogatása kifejezetten a magyar haderő fejlesztési programjának összeállítását szolgálta.³² A magánjellegűre tervezett látogatás sem került el az olaszok figyelmét,³³ ami csak további találgatásokra adott okot, és ez akaratlanul tovább puhította az olaszokat.

Az eredmény meg is lett, ugyanis 1927. november végén Ercole Durini di Monza budapesti olasz követ³⁴ és Oxilia, Mussolini engedélyével, elébe akart menni a magyar szándéknak, és fel akarta vetni a magyaroknak, hogy kérjék tisztjeik olaszországi vezénylését. Már csak azért is, mert a Honvédelmi Minisztérium a napokban kérdezte Oxiliától, lehetséges-e küldeni két tisztet a pinerolói lovassági iskolába. Ezek után Oxilia már azt fejtegette jelentésében, hogy Magyarországon népszerű az olasz lovaglási stílus, amire rá lehetne játszani, illetve a kérelem egy vezénylési program eleje lenne, ami az olasz igényeknek is megfelelne, hiszen az olasz katonai kultúrát terjesztené el Magyarországon, és közelebb hozná a magyar hadsereget az olaszhoz. A magyar kérelmet kifejezetten nem tiltja egyik békeszerződésbeli cikkely sem [sic!], és ellensúlyozná a németországi vezényléseket. Oxilia szerint a törzstiszti tanfolyamok látogatása felé kellett volna terelni a magyar tiszteket, illetve a lehető legszívélyesebben kellett volna teljesíteni Schindler Szilárd alezredes, akkor még fedett beosztású római katonai attasé³⁵ kérését a pinerolói iskola látogatásával kapcsolatban.³⁶ 1927 novemberében Oxilia tovább kérdezősködött a Honvédelmi Minisztériumban, mire a megkérdezettek kifejtették, hogy örülnének, ha tanulmányozhatnák egy nagyhatalom hadseregét és légierijét. Oxilia szerint ennek a kívánságnak volt jele a szándék, hogy magyar tiszteket küldjenek Olaszországba. Valaki azt is megszéllőztette, hogy a Honvédelmi Minisztérium hadműveleti osztály vezetője fel fogja venni a kapcsolatot az olasz vezérkarral. Oxilia egy szoros együttműködés kibontakozását

³² *Vadász* 1981/2. 282–283. o. Külön köszönettel tartozom Vadász tanár úrnak, hogy felhívta figyelmemet von Seeckt 1927-es budapesti látogatására.

³³ ASDMAE AP (1919–1930), 1757, 8139. Camillo Rossi ezredes berlini olasz katonai attasé 1927. november 18., 618. sz. bizalmas jelentése a berlini nagykövetségnek, a Hadügyminisztériumnak és a Vezérkar Hírszerző Hivatalának. Ebben jelentette, hogy az 1927-ei westfáliai nagygyakorlatokon az alábbi magyar tisztek vettek részt: Stojákovics ezredes (feltételezte róla, hogy fedett beosztású katonai attasé), Kozma Ferenc ezredes (a hajmáskéri tábor parancsnoka), Lichtneckert András ezredes (a Honvédelmi Minisztérium kiképzési osztályának vezetője, nevét később Littayra változtatta), Gross vkszt. őrnagy (azonosítása nehézségekbe ütközik, mivel lehet: Gross – később Gyimesy – Ernő, Gross – később Gyimesy – Frigyes, illetve Gross – később Nemerey – Márton), illetve tudomása szerint egy ismeretlen magyar tiszt és kadét teljesített szolgálatot német csapatoknál. A budapesti olasz követség 1927. október 31-én jelezte von Seeckt jelenlétét Budapesten. Rossi ezredes ezt sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudta.

³⁴ Budapesti követi funkcióját 1924. április 9. és 1930. január 31. között töltötte be.

³⁵ 1926. január 1-jétől 1927. november 1-jéig katonai szakelőadó volt, majd ezt követően egészen 1932. június 15-ig katonai attasé. 1928. március 30-tól hasonló minőségben Olaszországgal párhuzamosan Albániába is akkreditálták. Felváltását követően a HM 1/a. osztály élére nevezték ki. *Szakály* 1984/3 584. o.

³⁶ ASDMAE, AP 1919-1930, 1758, 8145. Durini Mussolininek, 1927. november 22., n. 2968/998. Csatolva Oxilia 1927. november 22-ei, 42. sz. bizalmas jelentése a Hadügyminisztériumnak és a budapesti olasz követségnek.

prognosztizálta, melynek keretében fegyvereket kapna Magyarország, és ennek kidolgozását megfontolásra javasolta Olaszország számára.³⁷

A kölcsönös együttműködési szándék felmérését követően, 1927. október végén átadták az első konkrét magyar tervezetet, ugyanis ekkor került sor a fasiszta Olaszország tanulmányozására kiküldött magyar parlamenti küldöttség utazására. A delegáció vezetője br. Prónay György miniszterelnökségi államtitkár volt, egyben Bethlen személyes jó barátja és bizalmi embere. Prónay a különféle protokolláris látogatások során találkozott Dino Grandi³⁸ külügyminisztériumi államtitkárral is, akinek átadott egy aláírás, címzett, fejléc, dátum és iktatószám nélküli francia nyelvű emlékeztetőt.³⁹ Minden túlzás nélkül a fenti dokumentumtól és a Honvédelmi Minisztérium tervezetétől vette kezdetét a tényleges olasz–magyar katonai együttműködés.

Prónay emlékeztetőjében a magyar kormány 2-2 pilóta számára kért vadászrepülő és bombázó kiképzést az olasz légierő kötelékében, a megvalósításra pedig a dokumentum az alábbi három lehetőséget javasolta:

- a szárazföldi erők egy egységéhez vezényelnék a pilótákat, közel egy katonai repülőtérhez, miközben azok valójában a légierő tanfolyamait hallgatnák;
- egy civil repülő iskolába lennének beíratva a pilóták, de a mellette lévő katonai pilótaiskola kurzusaira járnának;
- ideiglenesen olasz állampolgárságot kapnának.

Prónay az első opciót javasolta, Grandi pedig a másodikat. Az utóbbi rögtön el is vetette a harmadik lehetőséget, hiszen szerinte, egy nagyhatalom állampolgársága sokkal komolyabb dolog volt, minthogy szimpla trükközés kedvéért adnák meg bárkinek is.⁴⁰

Közben Schindler is átadta a Honvédelmi Minisztérium tervezetét, ami az alábbi pontokat tartalmazta:

- 1 vezérkari tiszt kiküldése a kiképzés tanulmányozására (elő- és utóképzés, csapatkiképzés, a fasiszta milícia egységeinek és alakulatainak a kiképzése);
- 1 gyalogsági tiszt kiküldése a kerékpáros egységek tanulmányozására (egy bersaglieri ezredhez kellene beosztani);

³⁷ ASDMAE AP (1919–1930), 1757, 8139. Durini a Külügyminisztériumnak, 1927. november 30., 3033/1030. sz. postai távirat. Felterjeszti Oxilia 1927. november 25-ei, 62. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak, a SIM-nek, és a budapesti olasz követségnek.

³⁸ Dino Grandi a faszizmus egyik vezéregyénisége volt. Egyike azon keveseknek, akiknek a mozgalmi időktől egészen a diktatúra bukásáig sikerült az élvonalban maradni, miközben önálló véleményüknek is sikerrel adtak hangot. Az általa betöltött hivatalok: belügyminisztériumi államtitkár (1924. július 3. – 1925. május 14.), külügyminisztériumi államtitkár (Mussolini helyetteseként a Külügyminiszter tényleges irányítója, 1925. május 14. – 1929. szeptember 12.), külügyminiszter (1929. szeptember 12. – 1932. július 20.), londoni nagykövet (1932. július 30. – 1929. június 4., a dátumok a tényleges nagykövetségi szolgálat elejét és végét jelzik), igazságügyminiszter (1939. augusztus 1. – 1943. február 6.), a Camera dei Fasci e delle Corporazioni elnöke (a fasiszta parlament alsóháza, 1939. november 30. – 1943. augusztus 5. Ez utóbbi egyben a Camera dei Fasci e delle Corporazioni feloszlatásának is a dátuma.)

³⁹ Kozma Miklós szintén tagja volt a delegációnak, levéltári források híján pedig a történészek eddig kizárólag Kozma naplójára támaszkodva foglalkoztak a Prónay-féle látogatással. Kozma azért sem írhatott naplójában Prónay titkos megbízásáról, mert amikor Prónay átadta a kérdéses emlékeztetőt, Kozma éppen Albániában időzött a római magyar követ, Hory András társaságában. *Ormos* 2000. 155–160. o.

⁴⁰ ASDMAE, AP (1919–1930), 1758, 8145. Grandi a budapesti követségnek, 1927. december 10., 263800/492. sz. bizalmas távirat. Csatolva küldi Prónay emlékeztetőjének másolatát.

- 1 tüzértiszt kiküldése az önjáró, a gépi vontatású nehéz tábori- és a nehéztüzérség tanulmányozására;
- 1 tiszt kiküldése a harcokcsiegységek tanulmányozására;
- 2 tiszt kiküldése, hogy részt vegyenek valamelyik hadosztály szintű manőveren és táborozáson;
- 1 vezérkari tiszt kiküldése a parancsnokságok és főleg a törzstiszti tanfolyamok működésének tanulmányozására (hogy ide járhassanak magyar tiszték);
- 4 tiszt kiküldése a volt monarchiabeli légierőtől, a LÜH küldötteiként, hogy tanulmányozzák az olasz katonai légierőt;
- 2 folyamór tiszt kiküldése a Belügyminisztérium részéről, (ezek korábban a Monarchia tengerészetében szolgáltak), hogy frissítsék ismereteiket a haditengerészetről és a torpedóvető hajókról.

Mindegyik csapathoz vezényelt tisztnek legalább a kiképzés első periódusát végig kellene szolgálni egy a fegyvernemének megfelelő egységnél.⁴¹

Prónay feltehetőleg azért adta át külön és személyesen Grandinak a program légi-erős részét, mert ez utóbbi volt a leginkább kompromittáló Olaszország számára. A többi pontnál ugyanis már lehetett valamiféle precedensre hivatkozni, hiszen a sajtóvisszhangot kapó 1926. őszi németországi vezénylés is következmény nélkül maradt.

A tervezetekből látszódik, hogy ezek célja már nem az egyszerű tapasztalatszerzés volt, hanem egy tudatos fejlesztési program részét képezték. Oxilia is megjegyezte, hogy a Honvédelmi Minisztérium azokhoz a csapat-, fegyver- és haderőnemekhez kívánt tiszteket küldeni, amelyek nem vagy csak részben voltak meg Magyarországon, vagyis a nehéztüzérség, a harcokcsizó alakulatok, a légierő, a magasabb parancsnokságok, a gyorsan mozgó egységek megismerésére és a magyar felségvizeken is alkalmazható haditengerészeti ismeretekre volt igény.

1927. december 10-től az olasz bürokrácia is elkezdett foglalkozni a tervezettel, ugyanis aznap Grandi levélben fordult Italo Balbo légügyi államtitkárhoz⁴² Prónay emlékeztetőjével kapcsolatban. Prónay második javaslatát támogatta, a kérdéses pilótáknak le kellett volna mondaniuk magyar rangjukról (ez a magyar kormány dolga lett volna), egyszerű civilként kellett volna beiratkozniuk egy polgári repülőiskolába, mely közelében katonai pilótaoktatás is folyt, ahova valójában jártak volna. A kiképzés végén nem kaptak volna pilótaigazolványt, a rangsorolásukat pedig bizalmasan csak a magyar kormánnyal közölték volna.⁴³ Balbo december 28-ai válaszában további pontosítás kért, miszerint kell-e alapki-

⁴¹ ASDMAE, AP (1919–1930), 1758, 8145. Hadügyminisztérium a Külügyminisztériumnak, 1927. december 12., n. 22116. Továbbítja Oxilia 1927. november 24-ei, 57. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak, a budapesti olasz követségnek és a Szárazföldi Erők Vezérkarának. Ugyanezt a listát lásd még Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Királyi Honvédelmi minisztérium 1919–1945. (a továbbiakban: HL HM) 1928. Eln. B. osztály Bév tétel 8303. iktató szám 15875. alap szám. Ezen az áll, hogy Schindler 1927. november 25-ére mindent lerendezett az olaszoknál, vagyis ekkorra adta le a kéréslistát.

⁴² 1926. november 6. és 1929. szeptember 12. között légügyi államtitkár (Mussolini helyetteseként a Légügyi Minisztérium tényleges vezetője), majd 1929. szeptember 12. és 1933. november 6. között Légügyi miniszter. 1934. január 1-jétől pedig 1940. június 28-án bekövetkezett haláláig Líbia kormányzója volt.

⁴³ ASDMAE, AP (1919–1930), 1758, 8145. De Astis a Külügyminisztériumnak, 1927. december 20., 3267/1092. sz. postai távirat. Csatolva Grandi levele Balbónak, 1927. december 10., n. 2637/1112.

képzés a pilótáknak, mert ez esetben Prónay második javaslatát tartotta megvalósíthatónak. Ha csak a szakképzésre lett volna szükség, akkor pedig az első javaslatot.⁴⁴

1928 januárjában kirobbant a szentgotthárdi fegyverbotrány,⁴⁵ így érthető, hogy a Hadügyminisztérium hirtelen nagyon óvatosan kezdett viszonyulni a magyar kívánsághoz, és leszögezték, hogy nem engedélyezik magyar tisztek civillként történő szerepeltetését, hiszen ez csak jobban felkeltené a figyelmet. Hosszú távon pedig inkább titkolni kellene a nemzetiségüket.⁴⁶ Eközben a Honvédelmi Minisztérium, mintha mi sem történt volna, Oxilián keresztül küldözte a vezénylésekre vonatkozó kéréseit.⁴⁷ Utólag persze bebizonyosodott, hogy megérte az óvatosság, ugyanis Románia, így egyben a Kis-Antant is tudomással bírt a magyar tisztek olaszországi kiképzéséről.⁴⁸ A fegyverszállítással ellentétben viszont az olaszországi tanulmányutak és vezénylések sohasem szolgáltattak okot nemzetközi botrányokra, legfeljebb néha kitért a témára valamelyik kisantantbeli állam sajtója, de minden esetben különösebb visszhang nélkül.

Grandi tehát alternatív lehetőségként az MVSN parancsnokságához fordult, hátha a fasiszta milícia rugalmasabbnak bizonyul. Ezúttal sikerrel is járt, mivel Barzan, az MVSN vezérkari főnöke lehetségesnek tartotta magyar tiszteknek a milícia egyenruhájában történő szerepeltetését, de lebukás esetén ő sem tudott kellő indoklással szolgálni,⁴⁹ így érthe-

⁴⁴ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Balbo Grandinak, 1927. december 28., 37043. sz. bizalmas levél.

⁴⁵ 1928. január 1-jén a szentgotthárdi határátkelőnél, szándékosan a magyar oldalon, osztrák vámosok – az osztrák szociáldemokrata párt információinak köszönhetően – lelepleztek egy illegális fegyverszállítmányt. Mivel Magyarország számára a trianoni békeszerződés 118. cikkelye szerint tilos volt fegyverek, lőszer és hadianyagok behozatala, a leleplezés egyben a békeszerződés megszegésére is rávilágított. A szállítmányt Olaszország küldte. A meglehetősen zavaros, inkoherens és utólag megszerkesztett menetlevéllel nem sikerült megmagyarázni az ügyet, mely lehetőséget szolgáltatott a Nemzetek Szövetségének, hogy elsőként Magyarországon próbálja ki a népszövetségi vizsgálatot. A botrány történetére lásd *Zsiga Tibor: A szentgotthárdi fegyverbotrány*. Szombathely, Pannon Műhely, 1990.

⁴⁶ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Hadügyminisztérium a Külügyminisztériumnak, 1928. január 24., n. 447.

⁴⁷ A honvédelmi miniszter a listán felsoroltakon kívül egy műszaki tisztet is szeretett volna küldeni Olaszországba. Ezen kívül kettő vagy három vezérkari tiszt is ment volna egy vagy két hónapra, akiket valamelyik hadosztály- vagy hadtest-, esetleg hadsereg-parancsnokságra kívánt beosztani, hogy gyakorlati ismereteket szerezhessenek az olasz egységek vezérkari szolgálatáról, és hogy egy vagy két hétig jelen lehessenek az olasz egységek gyakorlatozásán. ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. De Astis a Külügyminisztériumnak, 1928. január 16., 107/44. sz. titkos postai távirat. Csatolva küldi Oxilia jelentését a Hadügyminisztériumnak és a budapesti olasz követségnek, 1928. január 16., n. 4. bizalmas.

⁴⁸ Homlok Sándor százados párizsi katonai attasé 1928. június 3-án azt jelentette, hogy a román követségnek két kérdést kell felderítenie: „*milyen keretekben szándékozik a magyar hadvezetőség repülő-tisztek kiképzését Olaszországba eszközölnie. Mennyi az e célra Olaszországba küldendő tisztek száma, ezek milyen fokú és tartalmú kiképzésben fognak részesülni. (...) mennyiben igaz Magyarországnak Svájcban állítólag már meglévő, avagy megkötendő fegyver és hadianyaggyári összeköttetésének*” léte. (Aláhúzza az eredetiben is.) HL 2. VKF osztály 1928. 20501/Titkos.

⁴⁹ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Grandi a Minisztertanácsnak, a Hadügyminisztériumnak, a Haditengerészeti minisztériumnak, a Légügyi Minisztériumnak és a budapesti követségnek. 1928. január 31., 205352/c. sz. távirat, illetve Magyar Országos Levéltár, Archivio Centrale dello Stato – Róma, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Gabinetto (1923–1943), Iratok (a továbbiakban: MOL X 9362) 32701. doboz fascicolo 15/2-9 n. 840. prot. és ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. F. Giunta (miniszterelnökségi államtitkár) a Külügyminisztériumnak, 1928. április 16., n. 840/15-2-9.

tő, hogy az érintett szakminisztériumok képviselőinek értekezlete után,⁵⁰ illetve miután az itt elfogadottakat is próbálta szelídíteni a Külügyminisztérium,⁵¹ Mussolini az alábbiakat közölte Hory András római magyar követtel:⁵²

– mivel a Nagykövetek Tanácsának döntése tiltja a magyar pilóták szolgálattételét olaszországi katonai bázisokon, ha ezek ideiglenes lemondanak magyar állampolgárságukról, ideiglenesen megkapnák az olasz állampolgárságot és kikerülnék a problémát.

– a többi vezényelendő tiszttel kapcsolatban viszont a trükközés helyett nyíltan kellene hirdetni a 142. cikkely betű szerint értelmezését, ugyanis ez nem szól arról az esetről, ha a magyar tisztek azért mennek külföldi szolgálattételre, hogy olyan kiképzést kapjanak, ami amúgy engedélyezett a magyar hadsereg tagjai számára.⁵³

Valószínűleg valahol útközben elsikkadt Mussolini április végi közlése, ugyanis 1928. május végén Csáky Károly honvédelmi miniszter, Róder Vilmos, a honvéd vezérkar főnökének helyettese⁵⁴ és Vassel Károly, a légügyi hivatal vezetője érdeklődött egy gyors megoldással kapcsolatban az Olaszországba küldendő magyar tisztek kapcsán. Oxilia válaszul ismertette Mussolini 1928. április 23-ei 1919/103. sz. korlátozott terjesztésű táviratát, amire Csáky úgy reagált, hogy az állampolgárság változtatása teljes mértékben lehetetlen, és továbbra is a pilóták civilként való szerepeltetését javasolta, a vezénylésekkel kapcsolatban pedig precedensekkel példálózott, hiszen a Kis-Antant is tudott a magyar és német tisztek kölcsönös látogatásairól, de nem avatkozott közbe, illetve az angol hadsereg is fogadott már német tiszteket.⁵⁵ Csáky később sem engedett, így úgy tűnt, hogy a tanulmányutak ügye rendeződött, ahogy a szárazföldi erőkhöz történő vezényléseké is, és csak a pilóták kiképzéséről nem sikerült közös nevezőre jutni. Fontos megjegyezni, hogy a pilóták ügyétől eltérően 1928 februárjától fokozatosan megvalósították a Honvédelmi Minisztérium tervezetének többi pontját, hiszen már ekkortól sor került egyéb vezény-

⁵⁰ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Róma, 1928. február 14., Jegyzőkönyv Cesare Nam alezredes (Hadügyminisztérium képviselőjében), Fabrizio Ruspoli sorhajókapitány (Tengerészeti minisztérium képviselőjében.), G. Tedeschini Lalli repülő alezredes (Légügyi Minisztérium képviselőjében), Alberto de Marsanich (Külügyminisztérium, Európa és Levante politikai főcsoport 3. osztályának vezetője) és Raffaele Guariglia (ő nem szerepel az aláírók között) megbeszéléséről.

⁵¹ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. De Marsanich vagy Guariglia beszámolója Mussolininek az 1928. február 14-ei megbeszélésről [dátum és aláírás nélkül]; Guariglia véleményét a magyar pilóták olaszországi kiképzéséről lásd MOL K 64 1928-23-261.

⁵² Római hivatalát 1927. január 13. – 1933. december 31. között töltötte be.

⁵³ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Mussolini Durininek, 1928. április 23. 24:00, 1919/103. sz. korlátozott terjesztésű távirat; ugyanezt Grandi Horyn keresztül is közölte a magyar külügyminisztériummal Lásd: MOL K 64 1928-23-280. Hory Walkó Lajos külügyminiszternek, 1928. április 24. Mussolini tehát egy a Prónay-féle emlékeztetőt és az 1928. február 24-ei külügyminisztériumi beszámolóban foglaltakat is figyelembe vevő kompromisszumos javaslatot fogalmazott meg. Mivel Mussolini lényegében engedélyezte magát a vezénylést, a kompromisszum inkább jelentette a magyar kérések támogatását, mint a saját minisztériumi aggályainak a meghallgatását.

⁵⁴ A hivatalos megfogalmazást szerint a Honvédelmi minisztérium VI. (katonai) csoportfőnökének helyettese. Csak közvetlenül a második világháború előtt szűnt meg a vezérkarnak, mint a Honvédelmi minisztérium VI. csoportjaként történő fedése, de a tanulmányban végig a valós és nem a hivatalos megnevezéseket követtem.

⁵⁵ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Hadügyminisztérium a Külügyminisztériumnak, 1928. június 10., n. 10844. felterjesztette Oxilia 1928. május 22-ei, 218. bizalmas jelentését a budapesti követségnek, a Szárazföldi Erők Vezérkarának, a Hadügyminisztériumnak és a Légierő Vezérkar 1. hadművelési osztály 3. alosztályának.

lésekre és tanulmányutakra.⁵⁶ A hivatalos állásfoglalás szerint, Raffaele Guariglia kissé ironikus megfogalmazásában, a magyar katonai delegációk olaszországi tartózkodásának céljául az alábbiak formulát lehetett hangoztatni: „étudiant les moyens de déffence [sic!] du pays”⁵⁷

A pilótakérdést újra a politikai akarat próbálta kibillenteni a holtpontról, ugyanis a Csáky által olyannyira ellenzett megoldást Schindler is megírta 1928. május 29-ei jelentésében. A jelentés hátoldalán többek között azt írták ceruzával, hogy „Schindler további intézkedéseket ne tegyen, »B[ethlen]« úr Ő Nagyméltósága tervezi a »Raid« alkalommal idejövetelét, mely alkalmat adna a kérdés végleges rendezésére.”⁵⁸ vagyis Bethlen saját kezébe vette az ügyet. Miután Mussolini Durinin keresztül közölte Bethlennel az olasz álláspontot,⁵⁹ a magyar miniszterelnök válaszában jelezte, hogy mivel a Honvédelmi Minisztérium jogászai nem referáltak a rájuk bízott kérdésről, Bethlen személyesen fordult jogászokhoz, hogy megbeszéljék az állampolgárság-változtatás lehetőségéről, illetve kérdezte mik ennek az olasz feltételei és menete.⁶⁰ Mivel a Bethlen által megbízott bizottság sem végzett egyhamar, és az újabb vezénylési kérelmek továbbítása mellett Oxilia rendszeresen megemlítette feletteseinek a magyar pilóták kérdésének fontosságát, valószínűsíthető, hogy valójában mindkét fél a másikra várt.

Közben magyar folyamörök mentek Olaszországba,⁶¹ a magyar vívósövetség kért és kapott engedélyt magyar tisztek küldésére az olasz Vívó Továbbképző Iskolába,⁶² illet-

⁵⁶ Pár példa: ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Guariglia a budapesti követségnek, 1928. február 20., 209588/84. sz. távirat Továbbítja a Hadügyminisztérium 1928. február 9-én a 2712. sz. utasítását; ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8168. Külügyminisztérium a budapesti követségnek, 1928. április 18., 3864 PR sz. futárra küldött távirat; ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Guariglia távirata a Hadügyminisztériumnak [230955/1039. sz.] és a budapesti követségnek [230956/251. sz.], 1928. június 11.; HL 2. VKF osztály 1928. 20751/Titkos; ASDMAE AP (1919-1930), 1764, 8167. Durini a Külügyminisztériumnak, 1928. július 18., 1817/725 A39. sz. postai távirat. Felterjesztette Oxilia 1928. július 18-ai, 309. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak, a budapesti olasz követségnek és a Szárazföldi Erők Vezérkarának; Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztériumi levéltár, Külügyminisztérium, Politikai osztály általános iratai (a továbbiakban: MOL K 63) 302. csomó 1928-35-3953. és HL HM 1928. B. o. Bév. Tétel 8677. alapszám.; ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. De Astis a Külügyminisztériumnak, 1928. szeptember 12., 2370/954 A39. sz. postai távirat. Felterjesztette Oxilia 1928. szeptember 11-ei, 352. sz. bizalmas jelentését a budapesti olasz követségnek, a Hadügyminisztériumnak és a Légierő Vezérkar 1. hadművelési osztály 3. alosztályának.

⁵⁷ „A hon védelmének módszereit tanulmányozzák” MOL K 64 40. csomó 1930-23-57.

⁵⁸ HL 2. VKF osztály 1928. 20543/Titkos.

⁵⁹ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Mussolini a budapesti követségnek, 1928. június 9. 19:00, 3011 R számú titkos futárra küldött távirat.

⁶⁰ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Durini a Külügyminisztériumnak, 1928. június 30. 21:00., 4051/201. sz. bizalmas távirat.

⁶¹ ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. De Astis a Külügyminisztériumnak, 1928. szeptember 25., 2483/1004. sz. postai távirat. Csatolva Oxilia jelentése a budapesti követségnek, a Hadügyminisztériumnak és a Szárazföldi Erők Vezérkarának, 1928. szeptember 25., n. 374. bizalmas., amire válaszul lásd ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Hadügyminisztérium Oxiliának és a Külügyminisztériumnak, 1928. október 9., n. 19297.

⁶² Scuola Magistrale di Scherma e di Educazione Fisica, a későbbiekben átszervezték, és továbbra is Rómában működött, de mint Scuola centrale militare di educazione fisica. ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Gazzera hadügyi államtitkár a Külügyminisztériumnak, 1929. [1928.] november 29., n. 22988.; ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Guariglia távirata a Hadügyminisztériumnak [262765/2-120. sz.] és a budapesti követségnek [262766/913. sz.], 1928. december 4.; Archivio dell’Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Esercito, A–1 (Memorie Storiche), vol. 0545.

ve 1929-től felmerült magyar tisztek franciaországi vezénylésének a lehetősége is. Ezen katonapolitikai nyitás onnan eredeztethető, hogy 1928-ban a párizsi magyar katonai attasé is megkapta a francia vezérkartól azt a tájékoztatót, amiben azokat az egységeket és intézményeket sorolták fel, ahová külföldi tiszteket lehetett vezényelni. A Honvédség korábban feltehetőleg azért nem kapott ilyet, mert hivatalosan nem tartózkodott magyar katonai attasé Franciaországban. A magyar hadvezetés viszont meghívásként értelmezte a tájékoztatót, és a kölcsönösség jegyében először azt vetették fel, hogy érdemes lenne a franciák számára is lehetővé tenni magyar tiszti tanfolyamok látogatását, illetve még 1928-ban kérvényezték magyar tisztek franciaországi fogadását.⁶³ Természetesen mindezt úgy adták elő az olaszoknak, mintha a francia féltől érkezett volna a meghívás.⁶⁴

1929 januárjában Csáky újabb javaslattal állt elő a pilóták ügyében: az ideiglenes állampolgárság-változtatás helyett azt javasolta, hogy hivatalosan civil pilótaiskolába küldjék a magyar katonai pilótákat, miközben titokban vegyenek részt egy párhuzamos katonai kiképzésen és légi bevetéseken. Magát a polgári kiképzést, vagyis az olaszországi tartózkodást pedig a Nagykövetek Tanácsának döntésével kívánta indokolni, ugyanis ez engedélyezte 12 magyar katona számára sportrepülés céljából pilótakiképzés nyújtását. A korábban említett francia „meghívást” pedig Csáky hasznos precedensként említette, hogy ezzel is csillapítsa az olasz aggodalmakat egy esetleges lebukással kapcsolatban.⁶⁵

Csáky javaslata újra lendületet adott a pilóták ügyének. 1929. február 16-án Durini közölte Walkó Lajos külügyminiszterrel, hogy nincs akadálya magyar pilóták és tisztek olaszországi vezénylésének.⁶⁶ 1928. február végén és március elején rögzítették a vezénylés indokait, főbb pontjait, és megállapodtak, ezen milyen tisztek vehettek részt: a magyar kormány nevében a LÜH-nak hivatalosan kellett kérnie egy polgári személyekből álló küldöttség látogatásának engedélyezését, melynek a légvédelmet kellett tanulmányozni, illetve a delegáció tagjai, civilként, olasz polgári repülőórákat vettek. Ezt ugyanis nem tiltotta a békeszerződés. A küldöttség tagjai természetesen titokban katonai kiképzést kaptak, és eleve olyan pilótákat küldtek Olaszországba, akik nem szerepeltek a katonai nyilvántartásban, vagyis eleve civilek voltak.⁶⁷ A részletek letárgyalásával Oxiliát bízták meg, és Csáky kívánságának megfelelően 1929 őszén már sor került az első páros, vagyis a Batáry testvérek kiküldésére.

Batáry Pál és Lajos főhadnagyk Fiumében születtek, olasz anyától. Közvetlenül az első világháború után, az első évfolyamok hallgatóiként kaptak pilótakiképzést,⁶⁸ és a két

⁶³ HL HM 1928. B. o. Bév. Tétel 8677. alapszám 14959., 1460. és 14961. ikt. sz.

⁶⁴ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. január 19. 21:50, 309 R./20. sz. korlátozott terjesztésű távirat.

⁶⁵ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Oxilia a budapesti követségnek, a Hadügyminisztériumnak, a Szárazföldi Erők Vezérkarának, az Légierő Vezérkar 1. hadművelési osztály 3. alosztályának, 1929. január 19., 20. sz. bizalmas jelentés.

⁶⁶ MOL K 64 1929-23-170. 1929. február 18., Khuen-Héderváry Sándor külügyminiszter helyettes napi jelentése Walkó és Durini megbeszéléséről (1929. február 16.)

⁶⁷ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. A Külügyminisztérium Durininek, 1929. február 21., 209287/67. sz. távirat saját kezébe; erre válasz ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. március 4., 298/256. sz. postai távirat. Csatolva Oxilia 1929. március 2-ai, 72. sz. bizalmas jelenése a budapesti olasz követségnek.

⁶⁸ Czapáry 1977. 5. o., Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény 3024, *Kistelegdy Ernő*: Adatok a repülőtisztképzés történetéhez 1920-tól 1945-ig. 12. o.

világháború között a LÜH alkalmazottai voltak, ahol 1929-ben főhadnagyi rangjuknak megfelelően főellenőrökként voltak nyilvántartva. Pál többször is visszatért Olaszországba; a Dél-Olasz Repülő Tanfolyam⁶⁹ keretében, 1938 és 1940 között századosi rangban a tiszthelyettesi század parancsnoka volt; 1940 októberében az is szóba került, hogy Musolini meghívására, olasz egyenruhában, olasz dokumentumokkal ellátva, harcoló csapatoknál teljesíthet szolgálatot, amire kizárólag a pilóta rossz egészségügyi állapota miatt nem került sor;⁷⁰ 1942 őszén újra meghívták Batáryt, ezúttal az észak-afrikai hadszíntérre, ennek a meghívásnak viszont már nem ismert a kimenetele.⁷¹

Az eredeti terveknek megfelelően Pálnak a bombavetésben,⁷² Lajosnak pedig a vadász- és lő- kiképzésben⁷³ kellett tovább képeznie magát, a tüzérségi megfigyelő repülésben pedig mindkettőjüknek tapasztalatot kellett szerezniük, illetve az őszi hadgyakorlaton is részt kellett volna venniük. A polgári repülőiskolába való beiratkozásakor nem kellett fizetniük, csak a katonai repülőcsapatoknál elhasznált anyagok árát kellett megtéríteniük. Végül a hadgyakorlaton civilként sem vehettek részt, mert túl sok volt a külföldi, és az iskolákba való beiratkozást is a külföldiek jelenléte miatt menet közben meg kellett változtatni.

Schindler 1929. július 25-ei jelentése alapján Pált eredetileg a malpensai bombavető, Lajost pedig a furbarai vadászrepülő iskolába kellett volna beíratni. Pál hivatalosan a vizzolai Caproni iskolába nyert volna felvételt, Lajos pedig a római Littorio repülőter iskolájába. A testvérek július 23-án jelentkeztek Schindlernél, 24-én bemutatták őket a Légügyi Minisztérium államtitkárságán és 29-én kellett bejelentkezniük a kijelölt parancsnokságokon.

Schindler 1929. augusztus 15-ei jelentése szerint szóba került Pálnak a mirafiorei bombázó ezredhez, Lajosnak pedig a ciampinói vadászrepülő osztályhoz rendelése szeptembertől, amire hivatkozva Schindler kérte a vezénylések meghosszabbítását. Végül 1929. október 31-ig meghosszabbították az amúgy szeptember 21-ig tartó vezénylést. A menet közben felmerülő bizonytalanságokra jellemző, hogy Schindler szeptember 6-án még arról jelentett, hogy Pált a torinói 13. bombavető ezredhez, Lajost pedig a ciampinói vadászrepülő osztályhoz osztották be. Szeptember 29-én viszont pontosított, hogy Pál a lonatepuzzolói 7. éjszakai bombavető ezredhez került, mert a torinóiban sok volt a külföldi.⁷⁴

⁶⁹ A továbbiakban DRT.

⁷⁰ Hadtörténelmi Levéltár, Római Magyar Királyi Katonai és Légügyi Attasé anyagai. (a továbbiakban: HL Rm.K.A.) 7, 3054 Magyar vkf. Tóth Elemér repülő alezredes római légügyi attasé helyettesnek, 1940. december 20., 2496/el.n.1.vkf.-1940.; HL Rm.K.A. 7, 3054 Légügyi Minisztérium Tóth Elemérnek, 1941. január 23., 148/4. sz. emlékeztető.

⁷¹ ACS, Min. Aer., Gab., Aff. Gen., 1942, 113, 9-V-12/3.

⁷² Bombázó repülés egyedül, kötelékben, században és a lehető legmagasabb szintig, a képzésnek tartalmaznia kellett a lőtéren folytatott bombázást. ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. március 29., 793/347. sz. postai távirat. Felterjeszti Oxilia 1929. március 26-ai, 114. bizalmas jelentését a budapesti követségnek, a Hadügyminisztériumnak és a Légierő Vezérkar 1. hadműveleti osztály 3. alosztályának.

⁷³ Vadászrepülés egyedül, kötelékben, században és a lehető legmagasabb szintig, a képzésnek részét kellett képeznie a légi és a földi célokra történő lövészetnek. ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. március 29., 793/347. sz. postai távirat. Felterjeszti Oxilia 1929. március 26-ai, 114. bizalmas jelentését a budapesti követségnek, a Hadügyminisztériumnak és Légierő Vezérkar 1. hadműveleti osztály 3. alosztályának.

⁷⁴ HL VKF 1929 120943/Eln.

*Kísérlet a magyar katonai vezetés „olasz hitre térítésére”
és a technikai együttműködést előkészítő tanulmányutak megindítása*

A magyar katonapolitika, a Bethlen-kormány külpolitikájával egyetértésben nem akarta elkötelezni magát kizárólag Olaszország mellett, inkább megragadta az összes kínálkozó lehetőséget és fenntartotta a már létező kapcsolatokat.⁷⁵ Ennek jeleként 1928-ban is tovább folytatódtak a németországi vezénylések.⁷⁶ A változás egyedül abban állt, hogy ezeket előre közölték Oxiliával. A látogatásokat követően pedig a Honvédelmi Minisztérium egyik tisztje beszámolt arról, hogy nem történt semmi érdemleges, és csak udvariassági látogatásról volt szó. Csakhogy az utazások indoklásaként felsorolt átlátszó érveken Oxilia rendre átlátott.⁷⁷ Tehát nem teljesült Oxilia és az olasz hadvezetés óhaja, miszerint a különféle kedvezményekkel sikerül majd teljesen olasz érdekkörbe vonni a magyar hadiipart és a honvédséget. Mivel ennek okát a megcsontosodott magyar katonai felső vezetés olaszokról vallott téveszméiben látták, a pilótaképzés rendezésével egy időben megpróbálkoztak a honvédség főbb méltóságainak „olasz hitre térítésével”.

A minisztériumi szöbeszéd és Oxilia véleménye szerint Csáky honvédelmi miniszter és Álgya-Pap Sándor honvédelmi államtitkár számított a minisztériumban az olasz irányzat képviselőjének, a német irányvonal mellett pedig Janky Kocsárd, a honvédség főparancsnoka, illetve a honvéd vezérkar főnöke állt ki.⁷⁸ Gömbös Gyulával, a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkárával szemben pedig annak múltbéli jugoszláv szimpátiája miatt viseltetett bizalmatlansággal az olasz Külügyminisztérium és Hadügyminisztérium. Gömbös, egyedüli civilként, a róla alkotott olasz vélemény ismeretében ki is lógott

⁷⁵ Az olasz–magyar hadiipari kapcsolatok felmérésére kiküldött két magyar küldöttség „Svájcon keresztül” tért haza Olaszországból, illetve utazott Olaszországba. Oxilia tudott Magyarország svájci érdekeltségeiről géppisztoly ügyben, illetve a Honvédelmi Minisztérium már korábban is használta ezt a formulát, amikor magyar delegációk tovább utaztak tanulmányútra Svájcba, Németországba vagy Svédországba, így érdeklődött, hogy az első, Demény tábornok vezette küldöttség mikor utazik majd el Olaszországból, hogy kideríthesse mi fog lezajlani a további úton. A második csoport kapcsán pedig Oxilia azt szeretne volna tudni, mikor érkezett Olaszországba. ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. május 29., 1463/595. sz. postai távirat. Felterjeszti Oxilia 251. sz. bizalmas jelentését a budapesti követségnek és a Hadügyminisztériumnak, 1929. május 29. A Honvédség olyan specifikus kérdések iránt is érdeklődött, mint például a svájci repülésügy. Ezzel kapcsolatban lásd MOL K 64 1927-41-333 A Vkf. a Külügyminisztériumnak, 1927. július 21., támogatási kérelem vitéz Csanády Árpád vkszt. százados svájci útja számára a berni követség részéről.

⁷⁶ MOL K 64 1928-41-275.

⁷⁷ ASDMAE AP (1919–1930), 1763, 8160. De Astis a Külügyminisztériumnak, 1928. szeptember 20., 2438/984. sz. postai távirat. Továbbítja Oxilia 1928. szeptember 18-ai, 360. sz. táviratát a Szárazföldi Erők Vezérkarának, illetve Oxilia 1928. szeptember 18-ai, 359. sz. jelentését a Hadügyminisztériumnak, a Szárazföldi Erők Vezérkarának és a budapesti olasz követségnek.; ASDMAE AP (1919–1930), 1763, 8160 De Astis a Külügyminisztériumnak, 1928. szeptember 25., 2487/1008. sz. postai távirat. Továbbítja Oxilia 1928. szeptember 25-ei, 371. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak, a Szárazföldi Erők Vezérkarának és a budapesti olasz követségnek.

⁷⁸ ASDMAE AP (1919–1930), 1757, 8139. De Astis a Külügyminisztériumnak, Budapest, 1927. október 18., 2638/879. sz. postai távirat. Felterjeszti Oxilia 14. sz. bizalmas jelentését a budapesti követségnek és a Hadügyminisztériumnak, 1927. október 17. Janky értelmi színvonalát az olasz Külügyminisztérium sem tartotta sokra, annál inkább Róder Vilmosét, aki a valós munkát végezte. Benne – tegyük hozzá helyesen – az utódot látták, így a meggyőzésével előre kívántak dolgozni. ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini Mussolininek, 1929. március 11., 629/276. sz. bizalmas jelentés. Mellélkeve egy külügyminisztériumi papíron Janky és Róder jellemzése.

a sorból, viszont lehet tudni, hogy őt Bethlen személyes kérésére hívták meg, ugyanis a miniszterelnök el akarta oszlatni az eljövendő honvédelmi minisztere iránti olasz bizalmatlanságot. Gömbös meghívásának másik indoka szerint Bethlen, a Gömbös és Janky Kocsárd közötti rossz viszonyra alapozva Gömbössel kívánta megsemmisíteni az olasz könnyű egységeket, melyekhez hasonlót kívánt Magyarországon is felállítani a miniszterelnök, a magyar vezérkar véleménye ellenére.⁷⁹

A meghívási hullám Álgya-Pap Sándor hűsvéti római útjával indult,⁸⁰ amikor is a honvédelmi államtitkárt fogadta mind Mussolini, mind Pietro Gazzera hadügyi államtitkár. Az államtitkár tárgyalta a magyar hadsereg modernizációjáról,⁸¹ illetve beindította a magyar tisztek olaszországi nyelvi képzését.⁸²

Álgya-Pap hazatérését követően a Honvédelmi Minisztérium átadta Oxiliának programtervezetét az Olaszországba küldendő tisztekről. A tervezet, az államtitkár római, illetve Grandi budapesti tárgyalásainak megfelelően, nagy hangsúlyt helyezett a honvédség modernizációjára.⁸³

A „modernizáció” különösen jól csengett, hiszen olasz megrendeléseket jelentett, de előtte sort kellett keríteni technikai jellegű felmérést szolgáló tanulmányutakra. Még a barátsági szerződés megkötését követően Rumpelles Kornél tábornok, a Haditechnikai Intézet parancsnokának vezetésével kiutazott Olaszországba egy magyar bizottság, hogy megvizsgálja mit is nyújthat a honvédségnek az olasz hadiipar, de a látogatás nem hozta meg a várt eredményeket. Sőt, Oxilia szerint kifejezetten rosszul sikerült, és csak

⁷⁹ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini 1929. június 29-ei, 1732/707. sz. korlátozott terjesztésű jelentése Mussolininek; Janky és Gömbös ellentétét az olasz szervek olyan nagynak tartották, hogy Bethlen kérését, miszerint lehetőség szerint külön programot szervezzenek nekik, szó szerint vették, és az első program szerint két teljesen külön delegációban gondolkoztak, melynek tagjai földrajzilag is el lettek volna szeparálva egymástól. ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. De Marsanich korlátozott terjesztésű távirata a budapesti követségnek [236891/255. sz.] és a Hadügyminisztériumnak [236892/1-108. sz.], 1929. július 22. Csatolva a Hadügyminisztérium 13768. sz., 1929. július 14-ei átírata, amiben Gazzera közölte a Külügyminisztériummal az első program tervezetét.

⁸⁰ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini Mussolininek, 1929. március 20. 20:40, 3015 P.R./64. Gab. sz. távirat.; ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Guariglia a Hadügyminisztériumnak, 1929. április 30., 221709/617. sz. távirat. Csatolva Durini 1929. április 18-ai, 1034/423. sz. postai távirata a Külügyminisztériumnak, ami pedig felterjeszti Oxilia 1929. április 13-ai, 152. sz. bizalmas jelentését a budapesti követségnek, a Hadügyminisztériumnak és a Szárazföldi Erők Vezérkarának. Álgya-Pap volt az egyik olyan minisztériumi ember, akire Oxilia támaszkodni kívánt. A katonai attasé viszont ez esetben rossz lóra tett, mert Álgya-Pap 1929. október 23-án, vagyis Gömbös miniszteri kinevezése után elvesztette államtitkári pozícióját és jó fél évre rá nyugdíjazták. *Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Adattár 1. A–K. Hadtörténelmi Közlemények, 1984/2. sz. 358. o.*

⁸¹ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Guariglia távirata a Hadügyminisztériumnak [228181/821. sz.] és a budapesti követségnek [228182/195. sz.], 1929. június 3. Mellékelve Durini 1929. május 23-ai, 1364/540. sz. jelentése a Külügyminisztériumnak, amivel felterjesztette Oxilia 1929. május 20-ai, 224. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak, a Szárazföldi Erők Vezérkarának és a budapesti követségnek.

⁸² ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187 Gazzera a Külügyminisztériumnak, 1929. április 30., n. 7475. Csatolva Oxilia 1929. április 13-ai 153. sz. bizalmas jelentése a Hadügyminisztériumnak és a budapesti követségnek.

⁸³ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. május 16., 1301/5-17. sz. postai távirat. Felteszti Oxilia 1929. május 11-ei, 197. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak és a budapesti követségnek.

tovább erősítette az olaszokról alkotott rossz véleményét.⁸⁴ 1929. május végén és június elején viszont Demény Géza tábornok, a HM VII. csoport főnöke és Novody, illetve Sipos századosok részvételével egy újabb bizottság utazott Olaszországba,⁸⁵ hogy tűzérési és légvédelmi eszközöket, illetve páncélozott járműveket tanulmányozzon, illetve a Hadügyminisztérium illetékes vezetőivel tárgyaljanak.⁸⁶ A Demény-féle küldöttséggel egy időben egy másik delegáció is Olaszországban tartózkodott, mely 1929. május 30. és június 20. között a katonai szempontú ipari felkészüléssel kapcsolatos tevékenységek fejlődését tanulmányozta.⁸⁷ A tanulmányutakat mindkét fél eredményesnek tartotta, és Oxilia azon nyomban jelentette, mely termékek iránt érdeklődött a magyar kormány.⁸⁸ Július 1-jétől pedig elkezdte nyelvi tanulmányait az olasz egyetemeken az a három tiszt, akik már nem magánúton, hanem egy nemzetközi megállapodás keretében iratkoztak be olasz egyetemekre.⁸⁹

Janky és Röder, illetve az őket kísérő tisztek látogatását majdnem az utazásig sikerült titokban tartani, csakhogy Gömbös utazását kiszagolta az egyik magyarországi újság, így a kellemetlen lelepleződések elkerülése végett De Astis, Oxilia, a budapesti Külügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium megegyezett egy rövid sajtóközleményben, amiben írtak Janky olaszországi útjáról, mely során részt vesz egy hadgyakorlaton. A többi tisztet Janky kíséretéként szerepeltették, Gömbös esetében pedig továbbra is az olaszországi szabadság fikciójával éltek.⁹⁰ A hadgyakorlatok mellett a nevezettek katonai jelleggel bíró ipari létesítményeket és katonai repülőtereket látogattak, többek között azt a mirafioarei repülőteret is, mely szóba került Batáry Pál vezénylése során.⁹¹

Egy ilyen sikeres előkészítés után, ismervé Gömbös természetét, egy katonai jellegű megállapodás megkötésének felvetését is várták annak olaszországi útja során.⁹² Erre a láto-

⁸⁴ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. június 25., 1727/703. sz. postai távirat. Felterjeszti Oxilia 1929. június 25-ei, 298. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak és a budapesti követségnek.

⁸⁵ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. május 16., 1301/5-17. sz. postai távirat. Felterjeszti Oxilia 1929. május 11-ei, 197. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak és a budapesti követségnek.

⁸⁶ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Oxilia a Hadügyminisztériumnak és a budapesti követségnek. 1929. május 15., 209. sz. bizalmas jelentés. Mellékelve az emlékeztető, amit a Honvédelmi minisztérium küldött Schindlernek a Demény-féle küldöttség programjáról.

⁸⁷ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini 1929. május 16-ai, 1301/517. sz. postai távirata a Külügyminisztériumnak. Felterjeszti Oxilia 1929. május 11-ei, 197. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak és a budapesti követségnek.

⁸⁸ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. június 25., 1727/703. sz. postai távirat. Felterjesztette Oxilia 1929. június 25-ei, 298. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak és a budapesti követségnek.

⁸⁹ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Hadügyminisztérium a Külügyminisztériumnak, 1929. május 23., n. 9770.

⁹⁰ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Guariglia a Hadügyminisztériumnak, 1929. augusztus 16. 21:00, 9972. P.R. sz. sürgős távirat, Csatolva De Astis 1929. augusztus 15-ei 17:25-kor küldött 10013/154. sz. távirata.

⁹¹ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. De Astis a Külügyminisztériumnak, 1929. augusztus 15., 2094/874. sz. postai távirat. Felterjeszti Oxilia 1929. augusztus 14-ei, 407. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak és a budapesti követségnek.

⁹² ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. május 8., 1204/4-85. sz. postai távirat. Csatolva egy Grandi részére készített, 1929. májusi emlékeztető másolata. Aláírás nincs, de Oxilia hivatala készítette, vagyis csak ő írhatta.

gatást követően sor is került, ugyanis Gömbös Rómából távozva egy levélben köszönte meg az olaszok kedvességét, és kérte a Hadügyminisztériumtól, hogy lovag Riccardo Balocco vkszt. tüzérségi ezredes, aki Deményéket, illetve 1929-es látogatásán Gömböst kísérte, 1929-ben más olasz tisztekkel egyetemben részt vehessen a magyar hadgyakorlatokon, illetve még több időt tölthessen el Magyarországon és megtekinthessen egyes magyar ipari létesítményeket. Valószínűleg ezzel lehetőséget akart adni Baloc-cónak, hogy össze tudja hasonlítani a Deményékek megmutatottakkal a magyarországi állapotokat.⁹³

Balocco különleges feladatot kapott, Gömbös meghívásának megfelelően a hadgyakorlat után is Magyarországon maradt, tevékenységéről Demény tábornokkal együtt állította össze a zárójelentést. Látogatása már a fegyverzeti együttműködést készítette elő,⁹⁴ ugyanis Gömbös olaszországi útja során, a Mussolinivel folytatott megbeszélés kapcsán megegyezett a két ország katonai hatóságai közötti együttműködésről. Ennek elindítására Csáky miniszterrel összhangban a Honvédelmi Minisztérium kinevezett egy bizottságot, melynek el kellett kezdenie a kérdés tanulmányozását a megfelelő olasz bizottsággal együttműködve. Az együttműködésnek technikai témájúnak kellett volna lennie (a tüzérségi lövegek vizsgálata és a lőszerkegységésítése), illetve anyagokat kellett volna cserélni, illetve később sort kellett volna keríteni stratégiai egyezmények kötésére.⁹⁵ Gömbös négy bizottságot akart kinevezetni Mussolinivel. Az első a két hadsereg hadműveleti együttműködésével foglalkozott volna, a második a fegyverzettel, a harmadik a nyersanyagokkal, iparral és utánpótlással, a negyedik az élelmiszer- és a pénzügyekkel. A Hadügyminisztérium viszont azt javasolta, hogy érdemesebb lenne a kevesebb előkészítést igénylő együttműködés kereteinek kialakításával kezdeni; ilyen volt a fegyverzeti együttműködés. A többi három téma, különösen a hadműveleti együttműködésé, külügyminisztériumi megá-lapodást feltételezett, aminek a tárgyalása nélkül fölösleges lett volna elkezdeni a munkát.⁹⁶ Oxilia október 27-én közölte Gömbössel az olasz bizottság összetételét, mely a technikai kérdésekben kívánt tárgyalni a magyar féllel. Gömbös beleegyezett, hogy az első bizottságot csak azután hozzák létre, ha a másik hármat már tárgyalták, és válaszul közölte a második és a harmadik bizottság tagjainak nevét. Demény tábornok 1930. januári olaszországi utazása a fegyverzeti bizottság

⁹³ A Hadügyminisztérium természetesen elfogadta a meghívást. ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. A Külügyminisztérium távirata a Hadügyminisztériumnak [245681/1561. sz.] és a budapesti követségnek [245682/329. sz.], 1929. szeptember 10. Csatolva Gazzera 1929. szeptember 3-ai, 17656. sz. átirata a Külügynek.

⁹⁴ ASDMAE AP (1919–1930), 1765, 8178. De Astis a Külügyminisztériumnak, 1929. szeptember 26., 2377/985/A50. sz. postai távirat. Csatolva Oxilia a budapesti követségnek, a Szárazföldi Erők Vezérkarának és a Hadügyminisztériumnak, 1929. szeptember 23., 447. sz. bizalmas jelentés.

⁹⁵ ASDMAE AP (1919–1930), 1765, 8178. De Astis a Külügyminisztériumnak, 1929. október 8., 2542/1038/A51. sz. bizalmas postai távirat. Közli Oxilia 1929. október 8-ai, 473. sz. bizalmas jelentését a budapesti követségnek és a Hadügyminisztériumnak. Ugyanazt, Gömbös állításának megerősítésével lásd: I Documenti Diplomatici Italiani. 7. sorozat 8. kötet. Róma, 1972. (a továbbiakban: DDI VII/8) n. 55.

⁹⁶ A hadműveleti tervezés ekkor már gőzerővel folyt Olaszországban, csakhogy Németországgal, mint lehetséges ellenséggel számoltak. Igen valószínű, hogy a külügyminisztériumi megá-lapodás szükségességének hangoztatására valójában csak azért volt szükség, hogy megindokolják a visszautasítást, hiszen nem volt célszerű a német-ellenes hadműveleti tervek közelébe engedni a túlzott német-barátsággal vádolt magyar vezérkar képviselőit. Az olaszországi hadműveleti tervezés folyamatára vonatkozólag lásd *Fortunato Minniti: Fino alla guerra. Strategie e conflitto nella politica di potenza di Mussolini 1923–1940.* Nápoly, Edizioni Scientifiche Italiane, 2000.

munkaprogramjának megállapítására tehát már az intézményi keretek között folyó együttműködés egyik első tanulmányútjának számított.⁹⁷

A magyar katonai felső vezetés olaszországi meghívása viszonzásául, az 1929-es őszi magyar hadgyakorlatra négy olasz katonát kívánt meghívni a honvédség. A szervezés 1929. július 15-én, vagyis a technikai jellegű látogatások lebonyolítása után vette kezdetét. Jellemző, mennyire eredménytelen volt az olasz próbálkozás, hogy az olasz kapcsolatok vegyék át a magyar–német kapcsolatok helyét, ugyanis az olaszok meghívására azután került sor, hogy már lerendezték négy német törzstiszt meghívását.⁹⁸ Ezt követően pedig a fogadó fél kerülte, hogy a látogatásnak hivatalos jelleget adjon. Ez még nem is lett volna óriási probléma, csakhogy a gyalogsági és a lovas csapatok felvonulása között Kárpáthy Kamilló tábornok, a Honvéd Főparancsnokság gyalogsági szemlélője, illetve a hadgyakorlat levezénylője irányításával tartottak egy helyszíni értekezletet, melyhez Janky fűzött megjegyzéseket. Az ülésre nem hívták meg sem a katonai attasékat, sem az olasz katonai missziót, viszont jelen volt két német törzstiszt. A következő napon az újságok nem hivatalosan néhány lengyel tiszt jelenlétéről is cikkeztek. A katonai attasék is megrökönyödtek azon, hogy a nyíltan Magyarországon tartózkodó olasz katonai delegációt háttérbe szorították. A német vendégek szerepét is sikerült felderítenie Oxiliának: ezek hárman voltak, egy alezredes és két őrnagy, és az olaszoktól eltérően 12 napig végig követték a hadgyakorlatot, ténylegesen asszisztáltak a rangjuknak megfelelő egység tevékenységéhez (zászlóalj és fél ezred).⁹⁹ Az eset hallatán Grandi keserű hangvételű táviratban kérte De Astist, hogy tiltakozzon Walkó magyar külügyminiszternél a történetek miatt, ugyanis ezek ellentmondtak annak, amiben legutóbbi budapesti látogatása során Grandi megállapodott Bethlennel,¹⁰⁰ miszerint az olasz vezérkarnak nem lesz többé

⁹⁷ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8188. Gazzera a Külügyminisztériumnak, 1929. december 18., 25199. ikt. szám. Csatolja levélváltását Oxiliával a fegyverzeti együttműködésről: Gazzera Oxiliának, 1929. december 15., 23625. ikt. szám.; Oxilia 513. sz. bizalmas jelentése Durininek és Gazzerának, 1929. november 18.

⁹⁸ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8188. Oxilia a Hadügyminisztériumnak, 1929. július 15., 338. sz. távirat. Végül 1929. szeptember 14-től szeptember 18-ig, a simontornyai hadgyakorlatra négy helyett az alábbi öt személyt hívták meg: Edoardo Monti tábornok, Marco Ganaliéri és Arturo Taranto ezredesek, Alessandro Maccario és Guglielmo Negro alezredesek. Végül Granalieri helyett ment Balocco. HM 1929. Eln. B. o. Bév. Tétel 8195. alapszám. Az eredeti meghívót lásd: ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8188. Hadügyminisztérium a Külügyminisztériumnak véleményezésre, 1929. augusztus 13., 16202. ikt. szám. Csatolva küldik Janky, 1929. augusztus 7-ei francia nyelvű meghívóját Oxiliának címezve; arra nézve, hogy miért csak német és olasz tiszteket hívtak meg lásd MOL K 63 302. csomó, 1929, 1929-35-sz. n. (199. f. 74. MK. res.)

⁹⁹ ASDMAE AP (1919–1930), 1765, 8178. De Astis a Külügynek (E/L Uff. III°), 1929. szeptember 26., 2377/985/A50. sz. postai távirat. Csatolva Oxilia a budapesti követségnek, a Szárazföldi Erők Vezérkarának és a Hadügyminisztériumnak, 1929. szeptember 23., 447. sz. bizalmas jelentés; Csatolva Oxilia a budapesti követségnek, a Szárazföldi Erők Vezérkarának és a Hadügyminisztériumnak, 1929. szeptember 20., 446. sz. bizalmas jelentés.

¹⁰⁰ Grandi 1929. május 3-án tárgyalt Budapesten Bethlennel. A magyar–német viszony kérdését ekkor Grandi is fel akarta vetni, de Bethlen megelőzte. A miniszterelnök a két hadsereg közötti szoros kapcsolatot a technikai fejlődés miatt tartotta szükségesnek, hiszen a békeszerződés rendelkezései szerint mindkét hadsereg zsoldosokból állt. Kétséges, hogy Grandi egy másodpercig is elhitte volna ezt a nevetéses indoklást, de nem volt értelme tiltakoznia, ugyanis Bethlen ugyanekkor újra hitet tett az olasz–magyar barátság és az olasz–magyar hadseregek közötti viszony szorosabbá tétele mellett. Természetesen Bethlen egy szóval sem állította, hogy csökkentenék a németekkel való együttműködés intenzitását,

oka panaszra a magyar vezérkarral szemben. Tehát Grandi szavaival élve: „ott vagyunk, ahonnan indultunk”.¹⁰¹

A honvédség franciaországi „flörtölése” és ennek hatása az olasz–magyar viszonyra

A tiltakozás megtette a hatását, a kudarcot pedig az olasz fél nem tartotta végzetesnek, hiszen megvalósították a Honvédelmi Minisztérium tervezetét, amikor jóváhagyták a különféle vezénylési kérelmeket.¹⁰² A német konkurenciával szemben pedig megpróbálták megőrizni az olasz túlsúlyt. Persze a túlsúly is megérte, hiszen Oxilia tapasztalatai szerint a magyar tanulmányutakat általában kisebb nagyobb megrendelések követték, így az olasz–magyar kapcsolat protokolláris jellegű kiadásai végül is az olasz hadiipar állami támogatását eredményezték.

A sokszínű magyar kül- és katonapolitikában nem a magyar–német viszony, hanem a Bethlen-kormány, illetve a Honvédelmi Minisztérium francia irányba történő nyitása volt az, ami komolyabb olasz tiltakozást váltott ki. Az 1928-as francia vezérkari tájékoztató átadását követően a Honvédelmi Minisztérium kérvényezte, hogy 1929-ben küldhessen két törzstisztet Franciaországba. Az egyik Füleky Dezső ezredes,¹⁰³ a HM Elnökség B osztály vezetője, a másik pedig Szentkeresztessy Henrik alezredes, a Kereskedelmi Minisztérium légügyi részlegének (LÜH) beosztottja volt. Mindkét törzstiszt benne volt a katonai nyilvántartás B csoportjában, az 50 létszámfeletti tiszt egyikeként, vagyis a minisztérium nem mert olyan tisztek vezénylésével próbálkozni, amelyeknek nem volt rendben minden papírja. Szentkeresztessy a Monarchia volt pilóta tisztjeként szolgált a világháborúban, a polgári légügyi osztályon pedig Vassel tábormegvezető beosztottja volt, akinek bírta a bizalmát. A Hadügyminisztérium még abból az időből ismerte, amikor a SzKEB légügyi összekötőtisztje volt.

Csáky honvédelmi miniszter állítása szerint azt kérelmezték, hogy a két tiszt először részt vehessen az összes fegyvernemnek megtartott kurzuson, majd pedig vezérkari tisztekként szabadon választhassák meg, melyik fegyvernemhez kerüljenek. Az Oxiliának előadott hivatalos állásfoglalás szerint a Honvédelmi Minisztériumban ezzel akarták kipróbálni, hogy Franciaország meddig engedi betekinteni légijereje szervezetébe a magyar tiszteket, hiszen evidens volt, hogy Szentkeresztessy a légierőt választotta volna.

Guariglia ellenőriztette a párizsi olasz nagykövettel a hír köré költött történetet,¹⁰⁴ amiből ki is derült, hogy valójában nem a francia vezérkar, hanem a Honvédelmi Minisz-

---

de vállalta, hogy ez nem fog az olasz–magyar együttműködés kárára menni. Nyilvánvalóan ez utóbbi ígéretet nem sikerült betartani. MOL K 64 1929-23-404. Bethlen–Grandi beszélgetés jegyzőkönyve, Budapest, 1929. május 3.

¹⁰¹ „Siamo al punto di prima”. ASDMAE AP (1919–1930), 1765, 8178. Grandi, immár külügyminiszterként De Astisnak, 1929. október 5., 12282/189. sz. távirat. Lásd ugyanazt letisztázva: DDI VII/8 n. 47.

¹⁰² DDI VII/8 n. 54.

¹⁰³ 1928. november 1-jével léptették elő ezredessé. Szakály Sándor: Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Adattár 1. A–K. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984/2. 373. o.

¹⁰⁴ ASDMAE AP (1919–1930), 1765, 8178. Guariglia a párizsi olasz nagykövetségnek, 1929. március 16., 213751/275. sz. távirat. Csatolva Durini 1929. március 2-ai, 583/251/A50 sz. postai távirata a Külügyminisztériumnak, amivel felterjeszti Oxilia 1929. március 2-ai, 73. sz. bizalmas jelentését a budapesti követségnek, a Szárazföldi Erők Vezérkarának, a Hadügyminisztériumnak és Légierő Vezérkar 1. hadműveleti osztály 3. alosztályának.

térium volt a kezdeményező fél.¹⁰⁵ Oxilia mindkét törzstisztest személyesen ismerte, és a kitűzött cél megvalósítása szempontjából nagyon jónak tartotta a Honvédelmi miniszter választását,¹⁰⁶ illetve a francia vezérkar igen udvarias formában, de elutasította a magyar kérést,¹⁰⁷ így a Hadügyminisztérium szó nélkül hagyta az ügyet.

Csakhogy a francia elutasítás nem szegte kedvét a Honvédelmi Minisztériumnak. Amikor 1929 novemberében újra megérkezett a francia tájékoztatás a vezénylési lehetőségekről, melyet ezúttal a magyar igényekre méretezett különleges javaslattal is elláttak,¹⁰⁸ sikerült elintézni, hogy 1930-ban és 1931-ben is két-két magyar tiszt mehessen Saumurba, a francia lovassági iskolába. Oxilia, vagyis a Hadügyminisztérium is tudott erről, ráadásul 1931 nyarán a Magyarországnak folyósítandó francia kölcsön, illetve francia-barát magyar külpolitikai nyitás is borzolta az olaszok kedélyét, így már nem is tűnik annyira váratlannak, hogy 1931. szeptember 18-án, a Hadügyminisztérium Elnöki osztályának vezetője, Barbasetti ezredes közölte Schindlerrel, hogy „[a hadügyminiszter] szükségesnek látta az együttműködés további menetét egyelőre szüneteltetni”, mivel igen kellemetlenül érintette Gazerát, miszerint magyar tiszteket vezényeltek Saumurba, miközben Olaszországba a pénzügyi helyzettel fogva nem vezényeltek tiszteket.¹⁰⁹

Természetesen Schindler jelentését kézhez véve azonnal utasítás ment ki Rómába, hogy az attasé mihamarabb kérjen személyes kihallgatást a hadügyminisztertől, sorolja fel valójában hány tiszt is volt 1931-ben Olaszországban, miért nem tájékoztatták az olaszokat a francia vezénylésről,¹¹⁰ illetve kizárólag személyes tudomásulvétel végett informálták az attasét a tényleges tudnivalókról is a saumuri vezényléssel kapcsolatban.

Szeptember 21-ei dátummal egy, Ruszkay Jenő ezredes, a HM VI-2, vagyis a rejtett Honvéd Vezérkar 2. osztályának vezetője által szignált papírfecsnin olvasható a kirohanás magyar részről rekonstruált háttere: a budapesti francia katonai attasé, Jouart, szeptember 16-án tudta meg hivatalosan, hogy egy magyar vezérkari tisztet vezényelnek Saumurba. Schindler 18-án beszélt Barbasettivel, vagyis igen valószínű, hogy Jouart célzatosan be-

¹⁰⁵ ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Durini a Külügyminisztériumnak, 1929. január 19. 21:50, 309 R./20. sz. korlátozott terjesztésű távirat.

¹⁰⁶ ASDMAE AP (1919–1930), 1765, 8178. Guariglia a párizsi olasz nagykövetségnek, 1929. március 16., 213751/275 sz. távirat. Csatolva Durini 1929. március 2-ai, 583/251/A50 sz. postai távirata a Külügyminisztériumnak, amivel csatolva felterjeszti Oxilia 1929. március 2-ai, 73. sz. bizalmas jelentését a budapesti követségnek, a Szárazföldi Erők Vezérkarának, a Hadügyminisztériumnak, és Légierő Vezérkar 1. hadműveleti osztály 3. alosztályának.

¹⁰⁷ Hivatalosan a helyhiányra hivatkoztak, de az elutasító döntés valós indoka – a Kis-Antant meg nem sértése mellett – valószínűleg az volt, hogy Szentkeresztessy alezredest is ki akarták küldeni, akiről a Kis-Antant, vagyis Franciaország is sejtette, hogy az álcázott magyar katonai repülést irányító LÜH alkalmazásában állt. ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. De Marsanich Manzoniának, 1929. április 8., 217476/344. sz. távirat. Csatolva Durini postai távirata a Külügyminisztériumnak, 1929. március 14., n. 673/298. Felterjeszti Oxilia 1929. március 10-ei, 88. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak és a budapesti követségnek.; ASDMAE AP (1919–1930), 1767, 8187. Guariglia távirata a Hadügyminisztériumnak [219127/373. sz.] és a budapesti követségnek [219128/149. sz.], 1929. április 15.

¹⁰⁸ MOL K 63 302. csomó 1929, 1929-35-4130. Villani Frigyes párizsi magyar követ a Külügyminisztériumnak, felterjeszti a katonai attaséjának, Homlok Sándor századosnak küldött francia hadügyminisztériumi iratot, 1929. december 21., n. 214. pol.

¹⁰⁹ HL 2. VKF osztály 1931. 122792/Eln.

¹¹⁰ Néhány a felsorolt indokok közül: az olaszok is vezényeltek oda tiszteket, a franciák kezdeményezték az egészet, már a költségvetési nehézségek előtt megígérték a részvételt és lévén ez az egyetlen hely Franciaországban, ahova vezényelhetek, nem volt célszerű visszakozni stb.

szélt erről még 16-án, vagy 17-én Oxiliával, aki az egészet jelentette Rómába. Röder Vilmos, a honvéd vezérkar főnöke szeptember 22-ei szignójával egy osztályjelentés is fródott, miszerint 15 fő vezénylése volt tervebe véve, ebből anyagi okok miatt csak 8 valósult meg, de ott volt még egy sor bizottsági ülés. Természetesen a Károlyi-kormány az elődre tolta a felelősséget, miszerint az első saumuri vezénylés Bethlen István volt miniszterelnök utasítására történt. Igaz, azt már nem hangoztatták, hogy a másodikkal Gömbös régi-új honvédelmi miniszter is egyetértett.¹¹¹

Valójában Ruzskey ezredes rekonstrukciója teljes mértékben hibás volt. Oxilia már szeptember 10-én tudatta a Hadügyminisztériummal, illetve Mario Arlotta budapesti olasz követten¹¹² keresztül a Külügyminisztériummal, hogy az előző évi két tiszt után újra küldenek egy magyar tisztet Saumurba.¹¹³ Ebből következik, hogy nem Jouart sügött Oxiliának, hiszen Jouart szeptember 10-én még nem tudhatott a döntésről, hanem Oxiliának belső forrása volt a Honvédelmi Minisztériumban. A szeptember 10-ei jelentésnek csak az utolsó oldala maradt fenn, rajta Oxilia aláírásával, ennek formájából ítélve feltételezhető, hogy ezt a katonai attasé diplomáciai futárral és nem táviratként juttatta el Rómába. Ezért is tűnik valószínűnek, hogy Gazzera csak szeptember 18-án, Schindler berendelése napján szerzett tudomást az egész ügyről, amit megerősít a hadügyminiszter szeptember 18-ai átirata az olasz Külügyminisztériumnak, melyben úgy fogalmaz, hogy közvetlenül az átirat elkészítése előtt jutott tudomására a saumuri vezénylés.¹¹⁴ Ebből az átiratból az is világos, hogy az olaszoknak azért is fájtt különösen a saumuri vezénylés, mert miközben pénzügyi okokra hivatkozva lecsökkentették az Olaszországba vezényelt magyar tisztek számát és Pinerolóba, vagyis az olasz lovassági kiképzésre senkit sem küldtek, a francia lovassági iskolába viszont ment magyar tiszt, illetve magyar részről sikeresen kiharcolták, hogy az örkényi lovagló- és hajtóképző iskolához vezényeljenek, mint kiképzőt, egy olasz alezredest, Francesco Amalfit. Mivel az olasz tiszt kiküldetése az olasz államkasszát terhelte, mindez úgy tűnt, hogy a honvédség nem hajlandó arra áldozni, hogy a baráti Olaszországba tisztet küldjön, miközben ezt a nem túlságosan baráti Franciaországgal megteszi, mégis elvárja Olaszországtól, hogy olasz pénzen képezzék a magyar lovassági tiszteket.

Schindlert szeptember 21-én újra fogadta Barbasetti és ekkor úgy tűnt, hogy az ügy elrendeződött,¹¹⁵ és valóban október 5-én sikerült minden félreértést kölcsönös megelégedéssel elsimítani: Schindler október 1-jén fogadta a római vasútállomáson Oxiliát, ahogy azt Oxilia kérte, megbeszéltek mit intéztek addig. Oxiliát október 2-án fogadta Barbasetti. Miután Gazzera október 3-án visszatért Rómába, Oxilia a hadügyminiszter elé járult, aki október 5-én Schindlert is fogadta, amikor kiderült, hogy az ügy semmis, az együttműködést folytatni akarják az olaszok.¹¹⁶ A hadügyminiszter azt is kifejtette, hogy

¹¹¹ HL 2. VKF osztály 1931. 122792/Eln. Gyűjtő.

¹¹² Budapesti hivatalát 1930. február 1. – 1932 augusztusa között töltötte be.

¹¹³ ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 2, 10. Mario Arlotta budapesti olasz követ a Külügyminisztériumnak, 1931. október 26., 7307/981. sz. postai távirat. Oxilia 1931. szeptember 10-ei, 1052-es iktató számú jelentésére hivatkozik.

¹¹⁴ ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 2, 10. Pietro Gazzera a Külügyminisztériumnak, 1931. szeptember 18., n. 22457.

¹¹⁵ HL 2. VKF osztály 1931. 122792/Eln.

¹¹⁶ HL 2. VKF osztály 1931. 123198/Eln.

a Magyarország részére tárolt hadianyagot minél előbb le akarja szállíttatni,¹¹⁷ Schindler viszont ezt egyelőre nem tartotta olyan fontosnak, illetve Gazzera érdeklődött a honvéd vezérkar főnöke, vagyis Róder Vilmos leszereléssel kapcsolatos római utazásáról. Ezt célszerűnek tartotta november utánra halasztani, ugyanis november elején a fegyverkezési szünetre vonatkozó olasz javaslatokra is meg kellett várni az egyes hatalmak válaszait. A hadügyminiszter a hírszerzés terén folytatott együttműködést is jónak tartja, elégedett volt Ruszkay ezredes ilyen jellegű tevékenységével és megígérte, hogy az olasz hírszerző iroda, a SIM élén éppen decemberben történő váltást követően az új főnök, Vittorio Sogno ezredes alatt is folytatódni fog a munka. Barbasettivel végül Schindler abban állapodott meg, hogy Róder látogatását december végére, vagy januárra fogják javasolni.¹¹⁸

Eme félreértés megoldásával kapcsolatos olasz és magyar levéltári anyag egymást kiegészítve is hiányos, mivel fennmaradt a 234008/269-es számú távirat, melyben az olasz Külügyminisztérium közölte Arlottával Gazzera 1931. szeptember 18-ai átiratának szövegét, viszont a táviratot 1931. október 3-án küldték, miközben Arlotta 1931. október 26-ai, 7307/982. számú távirata¹¹⁹ és Schindler 1931. október 5-ei jelentése¹²⁰ szerint is Oxilia ekkor már Rómában járt, miután mindent megbeszélt az illetékes magyar katonai hatóságokkal. Csakis Arlotta 1931. október 26-ai táviratából tudjuk, hogy Oxilia mit is intézett még Rómába utazása előtt, viszont Arlotta táviratának hangvételéből úgy tűnik, hogy az olasz Külügyminisztérium 1931. október 3-ai távirata érkezése pillanatában már tárgyalannak számított, mivel addigra minden benne foglalt kérdésnek eleget tettek a magyar hatóságok. A Gazzera által igényelt baráti gesztus valószínűleg Amalfi ezredes státuszának megváltoztatása lett, ugyanis egyszerű kiképzői feladatát az örkényi lovagló- és hajtóképző iskola kiképzésének „direttore effettivo”-jára, vagyis tényleges felügyelőjére változtatták.¹²¹ Amalfi feladata az osztrák–magyar monarchiabeli lovaglási stílus oktatása helyett az olasz metódus népszerűsítése volt, mely törekvésében nem járt sikerrel.¹²²

Az epizód az olasz–magyar katonai kapcsolatok egyik mélypontjának számított, mivel felmerült az együttműködés megszakításának lehetősége, de a készséges olasz magatartás és a gazdasági, illetve politikai téren folyamatos kapcsolatok ismeretében nem szabad túl nagy súlyt tulajdonítani Gazzera kijelentésének, mely inkább volt fenyegetőzés, mint a valós szakítási szándék jele.¹²³

Hivatalosan, azaz az olasz fél felé kommunikáltak alapján ezzel véget is értek a honvédség francia irányú nyitási próbálkozásai, ugyanis 1933-ban, amikor francia részről újból felmerült magyar tisztek franciaországi vezénylése, azt Róder Vilmos gyakorlatilag

¹¹⁷ Ezt Gazzera komolyan gondolta, mert 1931. október 7-én rábólintott 200 kg. robbanóanyag Magyarországra küldésére. ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 2, 4. Pietro Gazzera a Külügyminisztériumnak, 1931. október 7., 24241 számú fonogram.

¹¹⁸ HL 2. VKF osztály 1931. 123199/Eln.

¹¹⁹ ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 2, 10.

¹²⁰ HL 2. VKF osztály 1931. 123198/Eln.

¹²¹ Lásd: ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 2, 10. Gazzera a Külügyminisztériumnak, 1931. november 18., n. 27542., melyben tetszését fejezi ki Amalfi alezredes új beosztásával kapcsolatban, illetve az olasz Külügyminisztérium Arlottának 1931. november. 26., 250751/307-es számú távirat, mellyel továbbítják Gazzera átiratát.

¹²² Lásd ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 6, 1. Enrico Mattioli alezredes budapesti olasz véderő és légügyi attasé a Hadügyminiszternek, 1933. április 10., n. 309.

¹²³ Az epizódról és valós jelentőségéről lásd *Juhász* 2011.

elutasította, mivel összeegyeztethetetlennek tartotta Franciaország évek óta Magyarország felé irányuló politikájával. Egyedül annyit volt hajlandó megígérni, hogy ha véget ér a magyarellenes francia sajtókampány, akkor megfontolja egy vagy két tiszt franciaországi vezénylését, amire természetesen Senneville őrnagy budapesti francia katonai attasé nem tudott mit mondani. Róder azt közölte még az esettel kapcsolatban Enrico Mattioli ezredessel, budapesti olasz katonai és légügyi attaséval,¹²⁴ hogy magyar beleegyezés esetén meg kellett volna engedni francia tisztek magyarországi vezénylését is, ami veszélyesen sokat fedett volna fel a honvédség valós készségi fokáról.¹²⁵ Valójában az az elutasítás egyáltalán nem volt annyira éles, mint amennyire azt Mattioli előtt beállították, mivel 1934-re be lett tervezve és meg is valósították Köhler Ernő alezredes volt szófiai katonai attasé vezénylését a versailles-i lovassági iskolába,¹²⁶ csak hogy a vezénylés végén, amikor Köhler Rakovszky György alezredes párizsi katonai attasé társaságában lejelentkezett a francia vezérkar 2. osztályánál, az osztályvezető már a további vezényléseket kezdte tervezni, helyette pedig nyíltan felvetette a cserevezénylést, először tanfolyamokon, aztán csapatnál! Ezt pedig a HM VI-2 nem kívánatosnak, sőt elkerülendőnek tartotta,¹²⁷ vagyis az egy évvel korábban Mattioliinak kifejtett félelmek miatt zárta gyorsan rövide a franciaországi vezénylés témáját. A döntés ezúttal sem volt végleges, ugyanis még 1935-ben újra vezényeltek Franciaországba egy magyar tisztet (Mar-kóczy János alezredest),¹²⁸ majd 1936-ban még sor került két hadiakadémiai hallgató franciaországi vezénylése, viszont nem tudni, hogy ennek volt-e folytatása.¹²⁹ A Honvédelmi Minisztérium nyilatkozatainak ellentmondó lépésekre valószínűleg az a magyarázat, hogy a magyar katonai vezetés élesen elkülönítette a „szövetségesi” kötelezettségeket saját érdekeitől, így a magyar katonapolitikai kapcsolatok teljes beszűkülésének elkerülése érdekében minden felmerülő lehetőséget kiaknáztak az ismeretszerzésre és a saját tisztikar képzésére, különös tekintettel a kiváló franciaországi lovassági kiképzésre. Ezeket a „kitekintgetéseket” pedig csak annyiban korlátozták, hogy ezek megvalósítása során mindig csak a feltétlenül szükséges információkat adják ki a honvédség valós erejéről és felkészültségéről.

A honvédség elzárkózó magatartását jelzi, mennyire óvatosan próbálta kihasználni az esetleges lehetőségeket. Ezért is érthető a franciaországi vezénylések valójában miért nem

¹²⁴ Beosztását 1933. április 1-jétől töltötte be. 1934-től megszűnt légügyi attaséi beosztása, ugyanis ekkortól ezt a feladatkört Giacomo Brenta alezredes látta el Budapest székhellyel (Prágába és Bécsbe is akkreditálták). 1936 őszén Brentát Natale Pallotta alezredes váltotta fel, 1938. december 12-én Mattiolit pedig Arnaldo Gariglioli alezredes. Mind Oxilia, mind Mattioli, mind Gariglioli eredendően tüzértisztek voltak. Ez nem a véletlen műve volt, ugyanis a magyar és olasz hadseregek közötti intenzív technikai együttműködés miatt az olasz hadvezetés szándékosan szánt tüzértiszteket a katonai attaséi posztra. Longo 1999. 725–727. o.; AUSSME, Addetti militari (a továbbiakban G-29), 119, 16c. 1936–1940 közötti katonai évkönyvek fénymásolatai; AUSSME, G-29, 119, 14. SIM Pariani hadügyi államtitkárnak, 1937. július 24., sz. n. emlékeztető; HL HM 1936 Eln. B.o. Bév tétel 21330. alap és ikt. sz.

¹²⁵ ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 8, 2. Ascanio Colonna budapesti olasz követ a Külügyminisztériumnak, 1933. december 4., 11059/1873. sz. postai távirat. Felterjeszti Enrico Mattioli alezredes budapesti olasz katonai attasé 1933. december 2-ai 1018. sz. titkos jelentését a Hadügyminisztériumnak és a SIM-nek.

¹²⁶ HL HM 1933. Eln. o. I. tétel 123641. alap és iktató szám, HL HM 1934. Eln. o. I. tétel 103807. alap és iktató szám, HL HM 1934. Eln. o. I. tétel 103167. alap és iktató szám

¹²⁷ HL 2. VKF osztály 1935. 121400/el.

¹²⁸ HL 2. VKF osztály 1935. 121560/el. és 122060/el.

¹²⁹ HL HM 1936. Eln. B. o. I/B tétel 112650. alap és iktató szám.

voltak sohasem valamiféle külpolitikai nyitás jelei, hanem csak alkalmi kalandok, vagyis a lehetőségek kötelezettségek nélküli kihasználása. Ennek ismeretében pedig – tegyük hozzá helyesen – fel sem merült, hogy Franciaország gesztusa őszinte lett volna.

A gazdasági válságból történő kilábalás éveitől a Dél-Olasz Repülő Tanfolyam beindulásáig

A Bethlen-kormány alatt kiteljesedett olasz–magyar katonai együttműködést 1932-re erősen megtépázta a gazdasági világválság. A különféle bizottságok tovább ülészetek, de 1932-ben egy vezénnyelssel, Amalfi alezredes örkényi kiképzői tevékenységével kapcsolatban van csak adat.¹³⁰ Az éves olasz hadgyakorlaton is csak a katonai attasé, Szabó László százados¹³¹ vett részt.¹³² Mivel már 1931-ben is csökkenteni kellett az utazások számát, feltételezhetően 1932-ben, amikor a válság csak súlyosabbá vált, valóban nem került sor vezénnyelésekre. 1933-ban is csak részben javult az anyagi helyzet, ugyanis sor került néhány tanulmányútra,¹³³ miközben nyáron hazaküldték Amalfi alezredest Örkényből.¹³⁴

1933 nyarán és decemberében újra felmerült a franciaországi vezénylés lehetősége, és még a nyári ajánlattételre reagálva a Hadügyminisztérium kijelentette, hogy ők is szívesen fogadnak magyar tisztet az iskolákba és rövid csapatszolgálatra, ha erre van igény.¹³⁵ Az ügy októberben folytatódott, immár Róder kezdeményezésére, aki felvetette Mattiolinak, hogy magyar lovastiszteket küldjenek olasz lovassági iskolába és olasz tisztet Magyarországra nyelvtanulás céljából,¹³⁶ illetve évente 1-3 hónapos rövid szolgálatra 10-12 magyar tisztet küldhessenek Olaszországba csapatszolgálatra, kiképzés céljából. Természetesen Róder a viszonyosság alapján szívesen látott volna hasonló célból olasz tisztet a honvédség egységeiben. Mattioli az egész ötletet ugyanazzal az indoklással javasolta elfogadásra, amivel anno Oxilia is tette, ugyanis ezzel lehetővé válna, hogy a magyar katonai vezetés rádöbbenjen mitől is „hatalmas” az olasz katonai potenciál; semlegesítenék a németek iránti csodálatot, és nem kellene Németországba vezényelni magyar tisztet; illetve véglegesen megszűnne az a veszély, hogy Franciaországba vezényeljenek tisztet

¹³⁰ HL HM 1933. Eln. o. I. tétel 321. alap és iktató szám.

¹³¹ 1932. június 15. és 1942. október 1. között volt római és tiranai katonai attasé, viszont már 1942 tavaszától megbízták Horthy István kormányzó helyettes katonai irodája vezetésével. *Szakály* 1984/3. 589. o.

¹³² HL 2. VKF osztály 1932. 15112/Eln.

¹³³ HL HM 1933. Eln. o. I. tétel 105208. alap és iktató szám; HL HM 1933. Eln. o. I. tétel 7022. alap és iktató szám.

¹³⁴ ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 6, 1. Colonna a Külügyminisztériumnak, 1933. április 15., 3445/667. sz. postai távirat, mellékelve Mattioli a Hadügyminiszternek, 1933. április 8., n. 306. és Mattioli a Hadügyminiszternek, 1933. április 10., n. 309.

¹³⁵ ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 8, 2. Külügyminisztérium (Pol. o. 1. ref.) a Külügyminisztérium Pol. o. 2. referatúrának, a párizsi nagykövetségnek és a budapesti követségnek. 1933. július 18., 221858/c. sz. távirat.

¹³⁶ Az olasz szárazföldi erők hivatásos tisztjei számára tartott nyelvi kurzusok vizsgálatából az derül ki, hogy a magyar nyelv oktatása körülbelül az albánéval állt egy szinten, ugyanis az angol, francia, német és orosz nyelvtanfolyamoknál három osztályt, az albán és a magyar esetében pedig csak két osztályt indítottak. Lásd AUSSME, Stato Maggiore Regio Esercito – Vari Uffici. (a továbbiakban: L–10), 46, 1. Szárazföldi Erők Vezérkara, Titkárság és Személyügyi osztály belső köröztetésre, 1931. szeptember 17. 80. sz. szolgálati közlemény; Az 1931. október – 1932. március között indított téli nyelvtanfolyamokra a római katonai körzetben szolgáló tiszték közül nyolcan nyertek felvételt: ketten tanulhattak albánt, ketten orosz és négyen magyart. Lásd AUSSME, L–10, 46, 1. Szárazföldi Erők vezérkara, Titkárság és Személyügyi osztály belső köröztetésre, 1931. november 16. 111. sz. szolgálati közlemény.

a magyarok; és nem utolsó sorban fel lehetne mérni a honvédség valós felkészültségét, mely teljes mértékben különbözik az összeomlott Monarchia hadseregétől.¹³⁷ Mintha az eltelt 6 év munkája nyomtalanul kitorlóddott volna!

Természetesen Mussolini azonnal jóváhagyta Róder ötletét, és Mattiolit megbízták a részletek letárgyalásával.¹³⁸ A tárgyalások anyaga nem maradt fenn, de ismeretes, hogy arányszámokat állapítottak meg, miszerint minden 3 magyar tiszt olaszországi vezénylése után 2 olasz tisztet lehetett vezényelni Magyarországra.¹³⁹ Ezt legkorábban 1934 elejére sikerült letisztázni, ugyanis 1933 decemberében érdeklődött az olasz Külügyminisztérium a Hadügyminisztériumnál, hogy mi is lett Róder felvetésével.¹⁴⁰

Természetesen ezúttal is vágyálomnak tűnt olasz részről, hogy nem kerül többé sor németországi vezénylésekre, ráadásul Köhler Ernő alezredes versailles-i vezénylése tanúsítja, hogy még a franciaországi vezényléseket sem sikerült kivédeni.

Az egyezséget követően újra beindultak az olaszországi vezénylések, melyeket immár nem egy előzetes program alapján, hanem évenként, az aktuális igények szerint kerültek lebonyolításra. A létszámviszonyok tekintetében ekkor már jobban érvényre jutott a kölcsönösség, viszont a Magyarországra érkező olasz tisztek inkább nyelvtanulás, mint szakmai kérdések tanulmányozás céljából lettek vezényelve, miközben a magyar tisztek továbbra is inkább csapatszolgálatra vagy konkrét kérdések tanulmányozása céljából érkeztek Olaszországba.

Olaszország kapcsolatrendszerére példa Mario Roatta ezredes emlékirata, ugyanis ebben olvasható, hogy a '30-as évek közepén, amikor Roatta volt a SIM parancsnoka, az olasz fegyveres erők az alábbi országok tisztjeit fogadták kölcsönösségi alapon: német, osztrák, magyar, francia, angol és albán. Nem volt kölcsönösség az alábbiakkal, vagyis csak fogadták őket: spanyol, svéd, lengyel, görög, román, bolgár, mexikói, argentin stb., és Roatta emlékei szerint néhány jugoszláv tiszt is megfordult ekkoriban olasz csapatoknál. Ráadásul a vezényléseken túl és nem csak olasz–magyar viszonylatban, igencsak gyakoriak voltak a különleges célból küldött bizottságok látogatásai, melyek egy bizonyos intézményt, létesítményt vagy egységet tanulmányoztak.¹⁴¹

A rendszeres cserevezényléseket először az etiópiai háború tette változatosabbá, ugyanis kihasználva a kínálkozó lehetőséget, a honvédség kérte harctéri ismeretszerzés biztosítását legalább egy magyar pilóta számára. Az olasz hadsereg, mint hadviselő fél nemeslelkűsége bizonyítása céljából lehetőséget adott arra, hogy az olasz hadszíntér bejáró körúton egy magyar törzstiszt is részt vehessen. Tost Gyula repülő százados etiópiai

¹³⁷ ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 8, 2. Külügyminisztérium a Hadügyminisztériumnak, 1933. november 6., 232971/376. sz. távirat. Csatolva küldi a budapesti követség 1933. október 7-ei 9326/1595. sz. titkos postai táviratát a Külügyminisztériumnak. A postai távirat olvasható még: A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Gömbös-kormány időszakában: 1932–1936. (Szerk., ford. és az előtanulmányt írta: Réti György.) Budapest, 2003. 119. o.

¹³⁸ ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 8, 2. Hadügyminisztérium a Külügyminisztériumnak, 1933. november 10., 23481. ikt. sz.

¹³⁹ HL HM 1933, Eln. o. I. tétel 123641. alap és iktató szám.

¹⁴⁰ ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 8, 2. Külügyminisztérium a Hadügyminisztériumnak, 1933. december 16., 237558/431. sz. távirat.

¹⁴¹ *Roatta Mario*: Sciacalli addosso al S.I.M. Roma, Corso, 1955. 137. o.

tevékenységéről előadást tartott a Tiszti Kaszinóban,¹⁴² Németh József vkszt. ezredes pedig tapasztalatait a *Magyar Katonai Szemlé*ben jelentette meg.¹⁴³

1936-ban nagyszámú SZIT hallgató utazott külföldre, ahol egy éves csapatszolgálaton vettek részt. Franciaországba 2 fő, Ausztriába 3 fő, Németországba pedig 5 fő volt betervezve.¹⁴⁴ Olaszországba 10 fő érkezett: egy folyamőr, három tüzér, három műszaki és négy gyalogsági főhadnagy. Közép- és Észak-Olaszországba vezényelték őket, szolgálatukat 1936. október 15-től kezdték meg.¹⁴⁵ Szabadságukat vagy Olaszországban, vagy a környező országok egyikében töltötték, számos esetben hadgyakorlatokon is részt vettek. Végül a Honvédelmi Minisztérium kérésére 1937. október 15. helyett szeptember 15-én tértek haza.¹⁴⁶

1937 végén és 1938 elején az átlagosnál kevesebb vezénylésre kerül sor a szárazföldi erők részéről, viszont ekkor újra aktivizálódott a LÜH.

Magyar pilóták Olaszországban

A magyar katonai vezetés különösen súlyosnak érezte a trianoni békeszerződés katonai légierőt tiltó rendelkezéseit, így érthető, hogy az olaszországi pilótaképzés és repülővásárlás engedélyezése állandóan szerepelt a különféle magyar kérések között. Amikor 1922. november 24–25-én egy ÉME delegáció tárgyalt Rómában Michele Bianchival, fasiszta párttitkárral, illetve miniszterelnökségi és belügyminisztériumi államtitkárral, lényegében a magyar külügyminisztérium által összeállított anyagból dolgoztak. A tárgyalt pontok között a pilótaképzés is felmerült.¹⁴⁷ Ugyanezt kérte Ghyczy Miklós bújtatott katonai attasé 1923. július 27-én az akkor még Légügyi Biztosság néven működő Légügyi Minisztériumtól.¹⁴⁸ Végül csak az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződést követően sikerült eredményesen rendezni a kérdést, ami különösen Bethlen 1928. áprilisi milánói tárgyalása során kapott nagy hangsúlyt.

A hiányos levéltári források következtében a magyar pilóták békebeli olaszországi csapatszolgálatára összesen három esetben dokumentálható: a Batáry fivérek 1929-es ve-

¹⁴² ACS, Min. Aer., Gab., Aff. Gen. 1937, 63, 9-V-12/1. Natale Pallotta vk. alezredes budapesti, bécsi és prágai olasz légügyi attasé a Légügyi minisztériumnak, Budapest, 1937. március 23., n. 21.

¹⁴³ Lásd *Németh József: Az olasz–abesszin háború. Magyar Katonai Szemle*, 1936/8. 1–230. o. Kádár Gyula emlékirata szerint a beszámolóban az olaszokra nézve igencsak hízelgő hangvétele annak volt tudható, hogy a korábban megtartott, zártkörű szóbeli előadáson elhangzott súlyos kritikák eljutottak Mattioli fülébe, aki elégtételt kért az olasz hadsereget ért sérelemért. Más forrás nem erősítette meg a történetet, de mivel a korabeli magyar hadvezetés tisztaban volt az etiópiai hadjárat során olasz részről elkövetett hibákkal (lásd MOL K 63 1936-23/41 367-476. f.), a Kádár által állítottak nagyon is valószínűeknek tűnnek. Lásd *Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig*. I. k. Budapest, 1978². 278–279. o.

¹⁴⁴ HL HM 1936. Eln. B. o. I/B tétel 112650. alap és iktató szám.

¹⁴⁵ AUSSME, Servizio Informazioni Militari – Relazioni Stati Esteri – Bollettini 2° guerra mondiale. (a továbbiakban H–3) 8, Ungheria, 3. Kimutatás az 1936. október 15-től egy évig Olaszországban tartózkodó magyar tisztekről.

¹⁴⁶ AUSSME H–3 8, Ungheria, 3. gyűjtő a hadiakadémiai tisztek vezényléséről, különböző kérelmeiről, szabadságolási ügyeiről és a magyar katonai attasé vonatkozó leveleiről.

¹⁴⁷ Feljegyzés egy magyar delegáció római tárgyalásairól 1922. november végén. Közli: *Ormos Mária: Kutatási füzetek*, 9. Pécs, Pécsi tudományegyetem, 2002. 109–110. o.

¹⁴⁸ ASDMAE AP (1919–1930), 1749, 8083. Légügyi biztosság a Külügyminisztériumnak, 1923. július 27., n. B/908/R

zénylése, Tost Gyula százados vezénylése az etiópiai háborúban, illetve a Grottagliában, Taranto mellett működő DRT kapcsán. Egy 1937. október 7-ei emlékeztetőből¹⁴⁹ viszont kiderül, hogy nem ez a három alkalom volt az egyedüli, amikor magyar pilótát vezényeltek az olasz légierő kötelékébe. Sajnálatos módon a magyarországi forrásanyag jelentős része a háborús események következtében megsemmisült, az olasz Légügyi Minisztérium 1936 előtti központi anyaga pedig majdnem teljesen eltűnt. Egyedül a Honvédelmi Minisztérium vezénylési tervezeteire és a HM Elnökség B osztály dokumentumaira, illetve az olasz repülő egységek csapatévkönyveire lehet támaszkodni, viszont ezek a vezénylések titkos jellege következtében sokszor egyáltalán nem tértek ki a magyar tisztek jelenlétére, vagy ha igen, meglehetősen szűkszavúak voltak. A már említett emlékeztető szerint:

– Batáry Pál 1928. május 9. és 1928. július 5., 1929. július 17. és 1929. október 14., 1930. október 22. és november 25. között,

– Batáry Lajos 1929. július 17. és 1929. szeptember 14., illetve 1931. április 27. és 1931. május 9. között,

– Tost Gyula pedig 1936. február 8. és augusztus 10. között tartózkodott Olaszországban, vagy olasz felségterületen.

Valószínűleg Pál 1928-as tartózkodásra utal Schindler 1929. június 15-ei jelentése, miszerint a nevezett pilóta már 1928-ban is beiratkozott a Caproni iskolába,¹⁵⁰ viszont teljességgel ismeretlen mi célból tartózkodott a felsorolt három személy a többi időpontban olasz felségterületen. Mivel az 1937-es kérelem a fenti három pilóta kívánságára íródott, lehetséges, hogy mások is igényelhették volna az olasz pilótajelvényt, csak nem kérelmezték ezt, így személyük ismeretlen.

A Honvédelmi Minisztérium 1934-es vezénylési tervezetében még két bejegyzés szerepel, miszerint Ivánkovics Elek légiügyi főellenőrt, vagyis főhadnagyot 4 hétre rendelték ki vadászrepülő kötelékhez szolgálattételre, Tost Gyula főellenőrt, vagyis főhadnagyot pedig szintén 4 hétre vezényelték felderítő kötelékek tanulmányozására.¹⁵¹ Mivel a vezénylési tervek csak a harmincas évek második negyedéből maradtak fenn, és ezekben nem közöltek semmiféle információt arról, hogy mely egységekhez osztották be végül a pilótákat, további adatok előkerülése nélkül lehetetlen ezeket pontosítani.

A különféle légiügyi jellegű tanulmányutak és vezénylések során látogatott egységek, iskolák és parancsnokságok csapatévkönyveiben kutatva, csak Batáry Pál 1929-es, csapathoz történő vezénylése kapcsán sikerült fellelni az alábbi bejegyzést:

„1929. szeptember 17.- Éjszakai bombázó szakképzés céljából az ezredhez érkezik BATARY Pál Úr civil pilóta, ugyanis 1 hónapra a Ca 74-eseken repülő 9. századhoz vezé-

¹⁴⁹ Puy Jenő százados, a római magyar katonai attasé helyettesének 619/37. sz. emlékeztetője a Légügyi Minisztérium részére. Az emlékeztető a budapesti olasz légiügyi attasé, Natale Pallotta légierős vk. alezredes 1937. június 1-jei, 0519. sz. jelentésével kapcsolatos, ugyanis ebben felterjesztett Batáry Pál, Batáry Lajos és Tost Gyula repülési óráinak a kivonatát, amire hivatkozva a három tiszt kérvényezte az olasz katonai pilóta igazolvány viselésének jogát. Az emlékeztetőt, a légiügyi attasé jelentését és a csatolt kivonatokat lásd: ACS, Min. Aer., Gab., Aff. Gen., 1937, 63, 9-V-12/1.

¹⁵⁰ HL VKF 1929 120943/Eln.

¹⁵¹ HL HM 1934. Eln. o. I. tétel 103807. alap és iktató szám, HL HM 1934. Eln. o. I. tétel 103167. alap és iktató szám.

nyelték – A 9. századhoz osztják be, ahol az ott tartózkodás hónapjában másodpilótaként számos repülést hajt végre. Október 17-én távozik az ezredtől és hazatér.”¹⁵²

Ezt kiegészíti az olasz légügyi attasé 1937-es jelentéséhez csatolt kivonat, ami szerint Batáry Pál 1929. augusztus 1-jétől október 10-ig 89 alkalommal, összesen 45:49-et repült, ami egy átlagos kikézésnek felelt meg. Furcsa, hogy „civil” pilótaként egy speciálisan katonai jellegű oktatáson vehetett részt. A bejegyzés valódi mondanivalójára, miszerint civilnek álcázott katonát részesítettek katonai oktatásban, valószínűleg bárki rájöhetett. Ez a fedési eljárás cseppet sem tűnt meggyőzőnek, így érthető, hogy Batáry Lajosra egyik csapatévkönyvben sem található utalás. Az viszont ismert, hogy a repülési órák kivonata szerint 1929. augusztus 1-jétől október 10-ig 150 alkalommal repült, összesen 20 órát, ami nagyon kevés, különösen a repülések számához viszonyítva. A lista szerint ebbe a furbarai vadászrepülő iskolában és a Ciampino Sud-i vadászrepülő századnál repült órákat is beleszámolták. A következő vadászrepülő géptípusokkal repült: C.R. 1, C.R. 20 és C.R. 20 bis.

Tost Gyula főhadnagy az etiópai háború során, a kivonat alapján 30:35-et repült Ro.1, Ro.37, Ca.101 és Ca.133. típusú felderítő, illetve bombázó repülőgépeken. 1936. február 25. és április 16. között megfordult mind a szomáliai, mind pedig az eritreai fronton is. A déli fronton operáló 7. repülő ezred 25. zászlóaljának Gorraheien állomásozó 8. sz. százada csapatnaplójában, 1936. április 13-ai dátummal szerepel is a neve, ugyanis ekkor megfigyelőként részt vett Gianagobo–Bircut–Uadi Maddiso bombázásán.¹⁵³ A csapatnaplóban található bejegyzés alapján Tost egyáltalán nem repülhetett a küldetést végrehajtó Ca.101 bis-el, vagyis igen valószínű, hogy a Ca.133 típusú repülőgép repülésekor is csak utas volt.

A csapatszolgálattal és a kiképzéssel ellentétben többször is dokumentálhatók a légügyi kérdéseket vizsgáló tanulmányutak. Ezek esetében 1934-től kimutatható egyféle rendszeresség. 1933 végén ugyanis nem csak a szárazföldi erők, hanem a légierő keretein belül is megfogalmazódott az olasz kapcsolatok megújításának igénye. 1933 decemberéből fennmaradt egy tervezet az olasz–magyar légügyi albizottság munkájának továbbfejlesztésének irányelveiről.¹⁵⁴ A későbbi tanulmányutak követték a lefektetett elveket és 1934 januárjától elkezdődött egy a szisztematikus fejlesztést szolgáló tanulmányút-sorozat. Ezek elsődleges célja az olasz fegyveres erők megismerése, illetve a Gebauer licencért cserébe rendelésre kerülő repülőgépek kiválasztása, kipróbálása és legvégül átvétele volt,

¹⁵² „17 Settembre 1929.- Giunge allo Stormo, perché aggregato per I mese alla 9° Squadriglia Ca74, per impraticarsi della Specialità B.N. Il pilota civile ungherese Sig.BATARY Paol.- Viene assegnato alla 9° Squadriglia presso la quale eseguisce nel mese di sua permanenza, numerosi voli quale secondo pilota. Il 17 Ottobre lascia lo Stormo e rientra in patria.” Archivio dell’Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Aeronautica, Memorie Storiche, 7° Stormo Bombardamento Notturmo, raccoglitore n° 1; cartella n° 5, fascicolo n° 2. Comando 7° Stormo Aeroplani da Bombardamento Notturmo, Memorie Storiche per l’anno 1929.

¹⁵³ Archivio dell’Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Aeronautica, Classario Africa Orientale Italiana 1935–1938, Cartella 95, fascicolo 3, Stormo 7°, Gruppo XXV°, Squadriglia 8[^], Diario storico 1936, Aprile, p. 69.

¹⁵⁴ HL Rm.K.A. 8, 3072. Irányelvek az olasz–magyar repülőszaki albizottság magyar részről kívánt további munkájához, 1933. december, aláírás és iktatószám nélkül. Rajta piros ceruzás széljegyzet Feketehalmy-Czeydner Ferenc LÜH vezérkari főnökének szignójával, miszerint a tervezetet Róder 1933 decemberében jóváhagyta.

de Tost Gyula etiópiai vezénylése a példa arra, hogy a kiképzés és a gyakorlatszerzés kérdése továbbra is aktuális maradt.

Elméletileg az etiópiai háború és a DRT kezdete közötti időszakban is vezényeltek magyar pilótát Olaszországba, ugyanis 1937-ben a Honvédelmi Minisztérium kérvényezte a Légügyi Minisztériumtól, hogy engedélyezze két magyar pilóta részére a légi manőverek tanulmányozását, a neveket később pontosították volna,¹⁵⁵ illetve 1938 nyarán engedélyezték egy magyar repülő törzstisztnek a vicenzai székhelyű 1. légi hadosztály parancsnokságára és egy másiknak a torinói székhelyű 2. légi hadosztály parancsnokságára történő vezénylését.¹⁵⁶ A Légügyi Minisztérium jóváhagyásáról fennmaradt dokumentum, de további részleteket nem sikerült fellelni.

Az ismertetett, igencsak hiányos forrásanyag is szemlélteti, hogy az olasz légierő állandó érdeklődésnek örvendett a magyar fél részéről. A különféle tanulmányutak ismeretében pedig az is világos, hogy a pilótakiképzés mellett különféle technikai kérdésekre is kíváncsiak voltak a honvédségnél. Mivel a trianoni békeszerződés a katonai légierő fenntartását teljes mértékben megtiltotta, így a pilóták esetében egyáltalán nem volt lehetőség trükközésre. Ezért is érthető, hogy 1929-ben Schindlernek az volt a benyomása, hogy a Légügyi Minisztériumban igen tartózkodóan viselkedtek a magyar tisztke olasz csapatokhoz történő beosztásával szemben, miközben a csapatoknál a Batáry fivérekkel már nagyon rendesen bántak és igen intenzív kiképzésnek vetették alá őket.¹⁵⁷

Valószínűleg a lebukástól való félelem volt az egyik oka, hogy csak 1938 végétől indulhatott be az intenzív pilótaképzés, hiszen már egy a fedőtörténetét kiválóan ismerő pilóta kiképzésének titokban tartása is nehézségeket okozhatott, mivel igen magas volt a külföldiek száma az olasz légierő iskoláiban. Több száz újonc titokban tartása kész rémálomnak tűnhetett az amúgy is kissé ideges olasz minisztériumok számára. Nem véletlen, hogy a magyar fegyverkezési egyenjogúságot elérő bledi egyezmény megkötése után a DRT-t szigorúan titokban tartották. Annak ellenére, hogy az eredetileg tervezett Perugia helyett hivatalosan a téli enyhe időjárás miatt választották a DRT helyszínéül Grottagliét,¹⁵⁸ a repülőtér kijelölésekor valószínűleg a rejtés is szerepet játszott, hiszen Perugia már akkor is egy pezsgő egyetemi város volt, miközben Grottaglie környékén csak a tarantói kikötő volt, mely amúgy is szigorúan ellenőrzött területnek számított. A másik ok az anyagi nehézségekben rejlett. 1929-ben Batáry Pál és Lajos olaszországi vezénylésekor csak a katonai repülőcsapatoknál elhasznált anyagok árát kellett megtéríteni, egy tömeges kiképzésnél viszont az amúgy is feszes költségvetéssel dolgozó Légügyi Minisztérium képtelen lett volna ennyire gáláns lenni.¹⁵⁹

1938 elején, a februári repülő albizottsági tárgyalások során a különféle rész kérdések tanulmányozása mellett felmerült egy „olasz légügyi tanácsadó” Magyarországra történő vezénylése. Rátz Jenő altábornagy, a honvéd vezérkar főnöke természetesen jóváhagyta

¹⁵⁵ ACS, Min. Aer., Gab., Aff. Gen. 1937, 63, 9-V-12/1. Légügyi Minisztérium a Külügyminisztérium Idegenrendészeti hivatalának, 1937. április 3., n. 17431. Csatolva Puy Jenő százados római katonai attasé helyettes 1937. március 19-ei, 175/37. sz emlékeztetője a Légügyi Minisztériumnak.

¹⁵⁶ HL Rm.K.A. 8, 3072. Szabó a Vkf-nek, Róma, 1938. augusztus 6., 579/380 k.a.-1938 sz. jelentés. Sürgős! Titkos!

¹⁵⁷ HL VKF 1929 120943/Eln.

¹⁵⁸ Így télen is zavartalanul folyhatott a kiképzés. HL Rm.K.A. 3, 1240. Szabó a Vkf-nek, 1938. augusztus 6., 576/378. k.a.-1938. sz. jelentés. Titkos!

¹⁵⁹ Erről lásd a DRT felállításáról szóló szerződést: HL Rm.K.A. 3, 1240.

a tárgyalások jegyzőkönyvét, de személyes tudomásul vétel céljából közölte Szabóval, hogy nem tartja szükségesnek az ötletet. Rátz Jenő ez elől udvariasan ki akart térni, és a magyar repülő vezérkari tisztek olaszországi vezénylése révén kívánt betekintést nyerni az olasz repülő vezetésbe és szervezetbe. A kiküldendő tisztek feladata lett volna az is, hogy az olaszoknál tanultakat a hazai viszonyokra átültessék. Rátz nem zárkózott el teljesen az olasz segítségtől, ugyanis a jegyzőkönyv elfogadásával egy időben kérte az olasz felet, hogy vezényeljen a magyar légierőhöz 1-1 lehetőleg abesszíniai és spanyolországi harctéri tapasztalatokkal rendelkező, harctéri tapasztalatok átültetésére alkalmas tisztet a felderítő, bombázó és vadász kötelékekből.¹⁶⁰ A vezérkar főnökének tehát csak az állandó jellegű olasz légügyi tanácsadóval, vagyis az olasz gyámkodással volt problémája, ugyanis nem az olasz, hanem a német hadsereget tekintette követendő mintának.¹⁶¹ A magyar pilóták olasz segítséggel és rendszer szerinti kiképzését viszont pártolta.

A Rátzot felváltó Keresztes-Fischer Lajos végül engedélyezte a „légügyi tanácsadó” vezénylését.¹⁶² A feladattal Luigi Gallo repülő alezredest bízták meg, aki Keresztes-Fischer terveivel ellentétben, már 1938 augusztusában megérkezett Magyarországra. Körülbelül kétheti munkát követően 6-8 napra visszatért Olaszországba, és az előzetes megállapodásnak megfelelően három további tiszttel tért vissza. Vittorio Cannaviello repülő századosnak a bombázó repülő kiképzés, Bruno Brambilla repülő századosra a vadászrepülő kiképzés, míg Francesco Sforza repülő századosra pedig a felderítő repülő kiképzés felügyelete jutott.¹⁶³ Az eredeti megállapodásnak megfelelően a bizottság fizetését a Honvédelmi Minisztériumnak, a vidéki kiszállások költségeit pedig a Légügyi Minisztériumnak kellett volna állnia, de végül baráti gesztus gyanánt minden költséget az olasz fél fizetett.¹⁶⁴ Szabó egy később jelentése ismeretében nyilvánvaló, hogy a Gallo-féle bizottság nem csupán a magyar légierő kiképzési rendszerével, hanem magának a légierőnek a megreformálásával foglalkozott.¹⁶⁵

A m. kir. Légierő nagyarányú fejlesztését célzó, teljes körű újítások sorozatába szervesen illeszkedik a DRT. Ez a külföldi pilótaképzés annak a felismerésnek köszönhető létét, hogy a magyar légierő nem volt képes nagyszámú repülő legénység gyors, hatékony és korszerű kiképzésére. A DRT 1938. október 15-én vette kezdetét.¹⁶⁶ Ezúttal nyílt pályázatot hirdettek, és a vezényelt katonák közül csak kevesen voltak minisztériumi és vezérkari szolgálatot teljesítő tisztek. A kiképzés nem korlátozódott egy vagy két főre,

¹⁶⁰ HL Rm.K.A. 8, 3072. Rátz Jenő altábornagy vkf. Szabónak, Budapest, 1938. április 11., 2276/eln.1.vkf.-1938. sz. Szigorúan bizalmas!, HL Rm.K.A. 8, 3072. Rátz Palottának, Budapest, 1938. április 11., 2276/eln.1.vkf.-1938. sz. Szigorúan bizalmas!

¹⁶¹ Hadtörténelmi Levéltár, Personalia, 149. doboz, Rátz Jenő hagyatéka, Naplófeljegyzések (a továbbiakban: HL Pers. 149 Rátz)

¹⁶² HL Rm.K.A. 8, 3072. Keresztes-Fischer Lajos altábornagy vkf. Szabónak, Budapest, 1938. augusztus 2., 2834.sz./eln.1.vkf.-1938. Csak tiszt kezelje! Sürgős!

¹⁶³ HL Rm.K.A. 8, 3072. Szabó a Vkf-nek, 1938. augusztus 6., 571/373 k.a.-1838. sz. jelentés, Titkos!

¹⁶⁴ HL Rm.K.A. 8, 3072. Római katonai attasé helyettese (Szabó szabadságon) a Vkf-nek, Róma, 1938. szeptember 3., 646/428 k.a.-1938. sz. jelentés. Titkos!

¹⁶⁵ HL Rm.K.A. 8, 3072. Szabó aláírás és iktatószám nélküli levele [Keresztes-Fischer Lajos vkf.] altábornagy úrnak, Róma, 1938. október 7.

¹⁶⁶ Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Aeronautica, Memorie Storiche, Scuola centrale di pilotaggio – Grottaglie, cartella n° 33, fascicolo n° 1, Memorie storiche per l'anno 1938. 1928. október 15-ei bejegyzés, a DRT-ről lásd *Czapáry* 1977. és *Kováts* 1998.

hanem több száz katona számára tartották fenn az egész iskolát. A kiképzés időtartama is elütrött a korábbiaktól, ugyanis a tanfolyam 1940 májusában ért véget. Ekkor már javában zajlott a második világháború, egy hónap múlva Olaszország is hadviselő ország lett. A honvédség ekkor már átesett a tűzkeresztségen és 1941 nyarán hivatalosan is hadba lépett. A DRT volt a Honvédség legnagyobb jelentőségű békebeli vezénylése, ami egyben a két világháború közötti olasz–magyar katonai kapcsolatok kiteljesedését is jelentette. Ennek részletes tárgyalása viszont már nem témája tanulmányomnak, hiszen a trianoni békeszerződés katonai paragrafusainak, vagyis a vezényléseket, kiképzést és tanulmányutakat tiltó 142. cikkelyének betartásától eltekintő, vagyis a magyar fegyverkezést elismerő bledi egyezmény után, illetve a honvédséget már a háborúra felkészítő győri programba illeszkedve került lebonyolításra.

*A vezénylések szabályozása, formái, témája és programszerűsége*¹⁶⁷

Az olaszországi vezénylések és tanulmányutak részletesebb bemutatásához érdemes összefoglalni ezek különféle fajtáit, céljukat, kiket vezényeltek és mennyi időre.

A legalapvetőbb típusú a „turistalátogatás” volt. Az 1927 előtti tanulmányutakat nyugodtan lehet ebbe a kategóriába sorolni, mivel a megszerzett információ értéke minimális volt. 1927 után pedig csak olyan formában került sor ilyenre, ha egy magyar katona Olaszországban töltötte szabadidejét vagy átutazott Olaszországon és az ott szerzett információkat, tapasztalatokat jelentette. Ezek valós értéke általában igen csekély volt, mégis a HM VI-2. rendszerint riadóztatta az illetékes embereket, általában a római katonai attasét, hogy ellenőrizték az értesülést.¹⁶⁸

Másik kategóriába tartoznak a frontharcos delegációk és hagyományápoló egyesületek útjai. Ezek célja egyrészt a múlt, másrészt a katonadiplomáciai kapcsolatok ápolása volt. A vizsgált időszakban többször is sor került hasonló jellegű látogatásra.¹⁶⁹ A közös jellemző az volt bennük, hogy a sokszor még félhivatalos jelleggel sem bíró utak és látogatások szervezését a követség és a katonai attasé közvetlenül, vagy valamely közel eső konzuli hivatalon keresztül segítette. Abban az esetben, ha a résztvevők Rómát is érintették, gyakran eszközöltek ki kihallgatást Mussolininél vagy valamely magas rangú katonai méltóságnál.

Megesett, hogy nyelvtanulás céljából mentek Olaszországba tisztek. A tisztán nyelvtanulást célzó kiutazás igen ritka volt, ugyanis a tiszt- és altisztképző tanintézetek jelentős részében kötelezően vagy fakultatíve az olasz nyelvet is oktatták, illetve a vezénylésre általában már olaszul tudó tiszteket választottak ki, mégis 1929-ben több tisztet is költségvetési pénzből küldtek nyelvet tanulni Olaszországba.¹⁷⁰ Gyakoribb megoldásnak számított, hogy a nyelvtanulást mással kötötték össze, mint például 1934-ben, amikor Juhász Antal alezredes, Barczay György százados és Jablonkay Elemér százados 2 hétre Olaszországba ment szakműveltség és nyelvtudás fejlesztésére, illetve, hogy gyárat lá-

¹⁶⁷ Ez a fejezet az alábbi tanulmány átdolgozott változata: *Juhász* 2010.

¹⁶⁸ Lásd HL HM 1934 Eln. osztály I. tétel 119773. alap és iktató szám.

¹⁶⁹ Pár példa: MOL K 63, 211. csomó 1935-23/7-2079. (96. pol.); MOL X 9362 32702. doboz fascicolo 4/12 n. 4562., MOL X 9362 32707. doboz fascicolo 14/5 n. 5327.; MOL K 63, 211. csomó 1936-23/7-3422.

¹⁷⁰ HL HM 1929. Elnöki B. osztály Bév. tétel 662. alap és 4088. iktató szám.

togassanak.¹⁷¹ A magán nyelvórákon túl a legelterjedtebb megoldás a nyelvtanulásra vagy a nyelvtudás fejlesztésére az volt, hogy az illető tiszt a vezénylés előtt korábban kiutazott, vagy szabadságát saját pénzén Olaszországban töltötte.

A trianoni békeszerződés 142. cikkelye szó szerint a katonai jellegű tanulmányutakat és vezényléseket tiltotta. Ezek lehettek:

– *Egyszeri, meghatározott célú, egy vagy több fős küldöttségekre bízott tanulmányutak*: a tiltás ellenére 1928-tól igencsak gyakoriakká váltak az ilyen tanulmányutak, melyek időtartama pár naptól pár hónapig terjedt. Általában valamilyen eszközt kellett átvenni, kipróbálni, illetve az olasz hadsereg működését tanulmányozni egy megadott szempontból.¹⁷²

– *Rendszeres, bizottsági ülések*: az olasz–magyar katonai együttműködés egyik legmagasabb szintű formája volt. Számos szakbizottság működött, több albizottsággal, az üléseiket felváltva Magyarországon vagy Olaszországban tartották, ahol jelentős mértékű információ cseréjére került sor, melyek gyakorlati hasznosítása azonban nem mindig volt megoldható.¹⁷³ Az ülések gyakorisága igen nagy volt, erre példa, hogy 1931-ben, amikor több vezénylést anyagi okokból nem sikerült megvalósítani, egy osztályjelentésen a Haditechnikai Intézet részről 11 szakbizottsági ülést soroltak fel január 15. és szeptember 4. között.¹⁷⁴

– *Vezénylések valamilyen katonai iskolába és csapatszolgálatra*: általában a kettő egymást követte, de az is előfordult, hogy kizárólag az egyikre került sor. Az egyik legkockázatosabb formája volt az együttműködésnek. A szárazföldi erők és a folyamőrök vezénylését a 142. cikkely betű szerinti értelmezésével Olaszország nyíltan felvállalta, de a magyar pilóták csakis valamilyen fedőtörténettel utazhattak Olaszországba. Mivel az olasz hadseregben több nemzet katonái fordultak meg, könnyen megtörténhetett volna, hogy a légierős tisztek tisztek lebuknak, ami a fegyverszállítások okozta botrányokhoz mérhető tehertételt okozott volna az olasz–magyar kapcsolatokban. Ezért többször is előfordult, hogy menet közben megváltoztatták a vezénylés helyszínét.¹⁷⁵ A vezénylés időtartama változott, általában egy hónaptól egy évig terjedt, helyszíne mindig Olaszország szárazföldi területe volt. A tüzérség,¹⁷⁶ a légierő, és a páncélos csapatokon túl¹⁷⁷ előfordult még lovassági iskolák látogatása,¹⁷⁸ illetve többször mentek híradók is tanfolyamokra

¹⁷¹ HL HM 1934. Elnöki osztály I. tétel 103167. alap és 107701. iktató szám.

¹⁷² Pár példa: MOL K 63, 302. csomó 1928-35-3953., HL HM 1928. B. osztály Bév. tétel 8677. alap-szám; HL HM 1931. Elnöki B. osztály Bév. tétel 112134. alap és iktató szám, HL HM 1931. Elnöki B. osztály Bév. tétel 112134. alap és iktató szám; HL 2. VKF osztály 1931 15895/el.; HL HM 1933. Elnöki osztály I. tétel 7022. alap és iktató szám; HL HM 1933. Elnöki osztály I. tétel 105208. alap és iktató szám; HL HM 1934. Elnöki osztály. I. tétel 103807. alap és iktató szám, HL HM 1934. Elnöki osztály I. tétel 103167. alap és iktató szám; HL 2. VKF osztály 1935. 120911/el.; HL HM 1936. Elnöki B. osztály Bév. tétel 29709. alap és iktató szám.

¹⁷³ *Vargyai* 1983. 50. o.

¹⁷⁴ HL 2. VKF osztály 1931 122792/Eln.

¹⁷⁵ Például lásd Batáry Pál esetét. HL VKF 1929 120943/Eln.

¹⁷⁶ Pár példa: HL HM 1934. Elnöki osztály I. tétel 104784. alap és iktató szám; HL HM 1934. Elnöki osztály I. tétel 104784. alap és iktató szám.

¹⁷⁷ Például lásd: HL HM 1936 Elnöki B. osztály Bév. tétel 3755. alap és iktató szám.

¹⁷⁸ Pár példa: HL HM 1929. Elnöki B. osztály Bév. tétel 662. alap és 8896. iktató szám; HL HM 1934. Elnöki osztály I. tétel 103167. alap és iktató szám.

vagy csapathoz.¹⁷⁹ A lovasság volt az a fegyvernem, melyre eleinte az olasz hadvezetés helyezte a hangsúlyt, hogy megnyerje magának a honvédséget. Ebben Oxilia javaslatát követték. A befektetett energia haszontalannak bizonyult, ugyanis végül Amalfi alezredes magyarországi vezénylése eredménytelenül záródott. A speciális feladattal megbízottakat, vagyis a bizottsági üléseken meghatározott feladatokat végző olasz tiszteket leszámítva, ezek többsége nyelvtanulás céljából érkezett Magyarországra, számuk inkább csak a '30-as években volt számottevő.¹⁸⁰

– *Részvétel hadgyakorlaton, vezetési gyakorlaton:* ezeken a katonai attasé szinte mindig ott volt, és hagyományá vált, hogy a katonai felső vezetés több tagját is meghívták. Az első olaszországi hadgyakorlat, ahol magyar tisztek is jelen voltak, meglehetősen rendhagyóra sikeredett. Két egymás követő gyakorlatról volt szó: egy monferratói hídvérő gyakorlatról, majd pedig az éves nagygyakorlatról. A katonai attasén, Schindler Szilárd alezredesen kívül jelen volt Szabó László százados is, későbbi utódja, akit Oxilia először attasé helyettesként javasolt feltüntetni, majd végül a Hadügyminisztérium félreszervezése miatt a nagygyakorlaton nyugalmazott katonai szakíróként kellett szerepeltetni, miközben a hídvérő gyakorlaton magyar egyenruhában, rangjának megfelelő pozíciót betöltve vehetett részt.¹⁸¹ Ettől eltekintve 1928-tól rendszeresen meghívták a magyar és az olasz katonai attasét a fogadó ország hadgyakorlataira, illetve rajtuk kívül nemegyszer kölcsönösen magas rangú vendégeket is meghívtak. A gazdasági világválság kritikusabb éveiben az együttműködésnek ez a formája is stagnált, de a harmincas évek második felében újra gyakori vendégnek számítottak a magyar és olasz katonai felső vezetők a másik országában.¹⁸² Habár a magyar katonai felső vezetés prominens figurái többször voltak Olaszországban mint olasz kollégáik Magyarországon, az utóbbiak már csak azért is szívesen vették a magyarországi meghívást, mivel ezt sokszor kellemes program, számos esetben vadászat, vagyis kiváló kiszolgálás kísérte. A vélemények cseppet sem voltak mindig kizárólag pozitívak. Az 1929-es tábornoki meghívottak elégedettek voltak a látottakkal, viszont több későbbi jelentésben is kritikák hangzottak el mind az olasz hadsereg hiányosságaiával, mind pedig azzal kapcsolatban, amit mutattak. Előfordult, hogy a vendégnek keveset alkalmat biztosítottak arra, hogy a csapatokat közlőrl lássák.¹⁸³ A vezénylések során a magyar tisztek természetesen a legapróbb részleteket is észrevették és az 1920-as évek végén az olasz hadseregről kialakult meglehetősen pozitív vélemény az 1936-os etiópiai „diadalmenet” végére igencsak elromlott.

– *Katonai tanintézetek növendékeinek külföldi, illetve a tanintézetek hadszíntér bejáró tanulmányújtjai:* mivel a trianoni békeszerződésből adódóan Magyarország számára a Ludovika Akadémián túl minden, a katonai utánpótlást ellátó intézmény felállítása és

¹⁷⁹ Például: HL 2. VKF osztály 1931 122792/Eln.

¹⁸⁰ Például lásd ASDMAE AP (1919–1930), 1770, 8204. Gazzera a Külügyminisztériumnak, 1930. június 18., 11997. ikt. szám.; HM 1936. Eln. B. o. Bév tétel 12929. alap és iktató szám.

¹⁸¹ Ez volt Schindler és Szabó első olaszországi közös ügye. Schindlernek a történetekről írt jelentése erősen magyarázkodó jellegű, amiből feltételezhető, hogy Szabó mindenért őt hibáztatta. ASDMAE AP (1919–1930), 1764, 8167. Durini a Külügyminisztériumnak, 1928. július 26., 1894/767. A50 sz. postai távirat. Felterjeszti Oxilia 318. sz. bizalmas jelentését a Hadügyminisztériumnak, a budapesti olasz követségnek és a Szárazföldi Erők Vezérkarának, 1928. július 21.; HL 2. VKF osztály 21969/Titk.

¹⁸² Például lásd: ASDMAE AP (1931–1945) Ungh., 17, 3. Vinci budapesti olasz követ a Külügyminisztériumnak, 1937. október 8., 9988/1838. sz. távirat.

¹⁸³ A kritikák tömör összefoglalását lásd *Vargyai* 1983. 49–50. o., illetve HL Pers. 149 Rátz.

működtetése tilos volt, rejtési okokból az ifjúság (ki)képzése kapcsán nagyon szorosan összefonódott a civil és a katonai szférára. A katonai jellegű nevelés, oktatás és kiképzés több „egyéb” szerv között oszlott meg,¹⁸⁴ így az említett tanulmányutak kérdése nem választható el a katonai előképzésért felelős Levente Intézmény és annak olasz partnere, az Opera Nazionale Balilla, illetve utódszerve, a Gioventù Italiana del Littorio keretei között zajló kapcsolatoktól sem. Az olasz és a magyar hivatalos szervek ugyanis támogatták az ifjúsági szervezetek kapcsolatait és igen hamar megszervezték a közös programokat, melyek az utánpótlásképzés tudatos előmozdításának voltak a jelei. Jellemző, hogy mindezen látogatások lebonyolításában a két ország hadserege kiemelkedő szerepet kapott és az esetek többségében az elszállásolást és az ellátást is a megfelelő fél laktanyáiban, illetve egyéb katonai létesítményeiben oldották meg. Az olasz és magyar hadsereg szerepe még inkább nyilvánvalóvá válik, amennyiben a vizsgálódást a levente-tagságon túl a különféle hadiiskolásokra is kiterjesztjük, ugyanis ezen iskolák növendékei is legalább olyan rendszerességgel vettek részt az egyik vagy a másik országba szervezett utakon, mint a leventék és az Opera Nazionale Balilla tagjai.¹⁸⁵ Az utóbbiak vagy hadszíntér bejáró körutak voltak, vagyis a tanulmányi jelleg mellett a hazafias nevelést és a történelmi, hősi múlt ápolását is célul tűzték ki, vagy pedig a katonai fegyelem keretei között szervezett sporttáborokról volt szó.

Ez alapján pedig szintén szépen körvonalazódik a honvédség részéről a külföldi kapcsolatok tudatos ápolása és felhasználása, hiszen a katonai előképzésért felelős Levente intézmény által megszervezett ifjúság, a katonai tanintézetek hallgatói, illetve a már felkészült tisztek külföldi tanulmányútjai alapján egy folyamatos, mindenkire kiterjedő (tovább)képzés rendszere bontakozik ki az olvasó előtt.

Mindenképpen érdemes megvizsgálni kik mentek olaszországi vezénylésekre és tanulmányutakra:

Az esetek többségében törzstisztekről és főtisztekről volt szó, csak igen kevés alkalommal tábornokokról és szinte sohasem altisztekről. Például a légügyi jellegű utazások során a delegációba szakemberek, gépészmérnökök is kerültek. Minden fegyvernemtől küldtek ki tiszteket, nem csak vezérkariakat, hanem csapat tiszteket is, bár az utóbbiak aránya jóval alacsonyabb volt és például a nyelvtanulás terén hátrányt élveztek a vezérkariakkal szemben.¹⁸⁶ Amennyiben sor került rá, ugyanazon ember többszöri olaszországi vezénylése inkább csak annak beosztásból vagy bizottsági tagságából adódott, ugyanazt a tiszteket kétszer nem vezényelték újra Olaszországba. Ez alól csak a pilóták képeztek kivételt. Természetesen meg kell azt is jegyezni, hogy nem mindenki tudott olaszul, akit Olaszországba küldtek. Ezek aránya magasabb volt a különböző albizottságok ülésére és

¹⁸⁴ Szabó 2007. 157., 168., 171., 176. o.

¹⁸⁵ 1933 szeptemberében például az avangardisták magyarországi látogatását viszonozó 354 fős küldöttségnek csak elenyésző kisebbségét képezte a 24 tagú leventezenerkar, ugyanis a delegáció nagyrészt nevelőintézeti növendékeiből állt. 2. VKF osztály 1933. 122306/el.n.; Természetesen tisztán, a katonai tanintézetek közötti diákcsere is sor kerül, mint pl. 1935 és 1936 nyarán, amikor modenai és nápolyi akadémisták mentek Budapestre, Pécsre és Balatonlellére, akik helyett a pécsi, kőszegi és soproni nevelőintézetek növendékei mentek ki Olaszországba. HL HM 1936 Eln.B.o. Bév tétel 3744. alap és ikt. sz.

¹⁸⁶ Például amikor 1931-ben III. Viktor Emánuel olasz király a 6. „Nagy Lajos” honvéd gyalogezred tulajdonosa lett, a római katonai attasé többek között javasolta az ezred tisztjeinek olaszországi vezénylését nyelvtanulási célra, mely kérelem alkalmat adott arra, hogy a Honvédelmi Miniszter leszögezze: nyelvtanulás céljából csapattisztek nem vezényelhetők. HL HM 1931. Elnöki B. osztály Bév. tétel 7043. alapszám.

a hadgyakorlatokra érkező tisztek körében.¹⁸⁷ Az is előfordult, hogy olasz csapathoz vezényelt magyar tisztet bíztak meg ilyen esetben a tolmácsi feladatok betöltésével.¹⁸⁸

A harmincas évek közepén a vezénylések számát tekintve Ausztria vezetett, oda ugyanis 1935-ben 134 fő ment, azonban a szám csalóka, mivel ebben a 134 főben a tisztképző tanintézetek növendékei is benne foglaltattak, akik rendre visszatértek az osztrák sítáborokba.¹⁸⁹ A hallgatókat leszámítva Olaszországba és Németországba vezényelték a legtöbb tisztet. A harmincas évek első felében szinte mindig egy kicsivel többet Olaszországba, mint Németországba.

A vezénylés és a tanulmányutak célját legtöbbször sikerült úgy meghatározni, hogy azok eredményesek legyenek, de ennek ellenére előfordult, hogy sor került olyan utazásra, melynek célja teljesíthetetlennek bizonyult.¹⁹⁰ Mivel nem minden jelentés maradt fenn a végrehajtott vezénylésekről vagy tanulmányutakról, nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a jelentések javaslatait további kiutazásokra és egyéb felmerülő kérdések tisztázására figyelembe vették-e. Például a Csatay Lajos ezredes jelentésében foglaltaknak valószínűsíthető, hogy nem volt fogantatva, ugyanis 1935-re javasolta, hogy vezényeljének valakit a civitavecchiai csapatiskolába az együttes harcszerű lőgyakorlatok tanulmányozására, viszont 1935-ből nincs adat arról, hogy valakit is oda küldtek volna.

A vezénylések szervezésében, kifejezetten az első években nagy szerepe volt az olasz Külügyminisztériumnak, hiszen ennek a katonai kérdésnek komoly külpolitikai vonatkozásai voltak. 1930-tól, a rendszer kialakulásától a Külügyminisztérium szerepe szinte teljesen megszűnt és a szervezés kizárólag a katonai szervek feladata lett.

Magyar részről a vezényléseket először 1928-ban szabályozták, amikor ezeket már legálisan lehetett lebonyolítani. Ekkoriban a vezérkari tisztek külföldi utazásain kívül, a nyelvtanulásnál London, Párizs, Róma és a német nyelvterület jöhetett szóba, illetve alpesi sítanfolyamokat is engedélyeztek.¹⁹¹ A vezénylések elrendelését hiába szabályozták többször is, valószínűleg az előírások megszegése nem volt eléggé szankcionálva, így az 119967/Elnökség B 1931. és 103038/Elnökség B 1932. számú rendeletek után 1935-ben a Honvédelmi Miniszter újra szabályozta a vezénylések rendjét. Ezen szabályozás szerint a külföldi vezénylések előkészítésére és kieszközlésére – a HM VI-2. osztály bizonyos különleges vezényléseitől eltekintve – kizárólag a Honvédelmi Minisztérium Elnökség volt hivatott. A rövid ideig tartó szolgálati kirendelések vagy szolgálati utazások esetében is a HM Elnökség döntött.

A vezényeltnek indulás előtt és érkezése után be kellett jelentkezni az Elnökség B osztályánál és a VI-2. osztályánál. A vezényelt csak a katonai attasénk tudtával és közvetítésével léphetett kapcsolatba az illetékes külföldi katonai hatósággal, ez a közvetítés viszont

¹⁸⁷ HL HM 1934. Elnöki osztály F. tétel 118767. alap és iktató szám.

¹⁸⁸ AUSSME H-3, 8, Ungheria, 3. Szárazföldi Erők Vezérkara a bolognai hadosztály parancsnokságnak, Francesco Guidi vezérőrnagynak Bolzanóba, a gyorsan mozgó csapatok szemlélőségének és a SIM-nek., 1937. július 20., n. 10244.

¹⁸⁹ HL HM 1930. Elnöki B osztály Bév. tétel 3755. alapszám.

¹⁹⁰ Szentkeresztessy Henrik vkszt. ezredesnek 1931-ei olaszországi tanulmányútja során a légügyi szabályzatokat kellett tanulmányoznia, de mivel – mint kiderült – az olasz repülő gyakorlati szabályzat elavult és a szintén Olaszországban tartózkodó Wolfram von Richthofen századosnak se sikerült három év alatt az új szabályzathoz jutnia, mert az még el se készült, Szentkeresztessynek meg kellett elégednie a német szabályzatokkal, melyeket Richthofen bemutatott neki. HL 2. VKF osztály 1931 15895/eln.

¹⁹¹ HL 2. VKF osztály 1928. 36087/1928 sz. n.

csak a Honvédelmi minisztérium Elnökség vagy a HM VI-2. osztály által és száma alatt elrendelt vezénylések esetében történhetett meg. A rendelkezést kiegészítő 1935. március 22-ei 5. számú Házi Parancs szerint Minisztertanácsi hozzájárulás esetén lehetett csak elrendelni külföldi vezényléseket. A javaslatot az Elnökség a miniszter elé terjesztette, ennek további sorsáról ő döntött.¹⁹²

A fenyegetőzés, miszerint a jövőben a szolgálati utat megkerülő szervezetet anyagilag teszik felelőssé nem bizonyult hatásosnak, ugyanis 1936. augusztus 14-én a Honvédelmi Minisztérium Elnöksége már arról panaszkodott, hogy a vezénylések a hadianyag beszerzés kárára mentek.¹⁹³

Azt az előírást sem tartották be, miszerint a vezényelt csak a katonai attasén keresztül léphet kapcsolatba az illetékes külföldi hatósággal, ugyanis 1936-ban Szabó László alezredes római katonai attasé szükségesnek érezte egy rövid emlékeztető írását arról, hogy az Olaszországba vezényelt katonák hogyan viselkedjenek. Az attasé többek között felhívta az illetékesek figyelmét, hogy ha titkosan kezelt dologra kíváncsiak, ne kerülő úton informálódjanak, hanem tőle kérjenek segítséget. Feljegyzéseikre, fényképeikre lehetőleg vigyázzanak, ugyanis már előfordult, hogy egy magyar katona a vasúti kocsiban hagyta a fényképeket, amit vezénylése során egy harcokocsiról készített és az anyag az olasz katonai hírszerzési osztály vezetőjéhez került.¹⁹⁴

Nem minden tiszt viselkedett megfelelően, ugyanis büntett elkövetése és elkövetési kísérlete után sor került ezek hazarendelésre¹⁹⁵ és majdnem kiutasításra,¹⁹⁶ de ennek ellenére és az olasz hadsereggel szembeni kritikus hangok megjelenésével, illetve a német kapcsolatok egyre erősebbé válásával sem szabad megfeledkezni arról, hogy egy magyar tiszt se panaszkodott arra, hogy vezénylése során nem a legbarátságosabban fogadták volna. A bajtársiasság és a magyarok felé mutatott barátság valószínűleg jelentősen hozzájárult az Olaszországról alkotott kép eltorzulásához, ezúttal pozitív irányba.

Összegzés

A tanulmányban végigkövettem a két világháború közötti olasz–magyar katonai kapcsolatok egyik fontos oldalát, az egymás országába irányuló kölcsönös vezénylések és tanulmányutak történetét. Ezeket a trianoni békeszerződés 142. cikkelye tiltotta, így tanulmány elején kitértem arra, hogy miként változott a cikkely megítélése Magyarország közvetlen katonai ellenőrzése alatt és után és miként vált lehetővé katonai attasék küldése. Ez az engedmény jelentette a békeszerződés katonai tiltásainak egyik első feloldását. Kifejtettem miért jelentett változást a magyar vezénylések történetében az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés és ezt követően mi módon és mikorra bontakozott ki a két hadsereg közötti együttműködés. Ennek elmélyítése a 142. cikkely megsértését jelentette, ezért kitértem arra, hogy milyen érveléssel vált lehetővé egyes fegyvernemekhez

¹⁹² HL 2. VKF osztály 1934. 124761/Eln.

¹⁹³ HL HM 1936. Elnöki B. osztály Bev. tétel 17748. alap és iktató szám.

¹⁹⁴ HL HM 1936. Elnöki B. osztály Bév. tétel 109132. alap 111646. iktató szám.

¹⁹⁵ ACS, Min. Aer., Gab., Aff. Gen., 1938., 72, 9–V–14/1. Légügyi Minisztérium a Haditengerészeti Minisztérium részére, 1938. november 20., 74952. sz. titkos átirat.

¹⁹⁶ ASDMAE AP (1931–1945), Ungheria, 2, 11. Külügyminisztérium a budapesti olasz követségnek, 1931. augusztus 13., 228991/230. sz. távirat.

tartozó magyar tisztek külföldi csapatszolgálatára. A vezénylések olasz és magyar jelentőségének bemutatásakor nem csak az olasz–magyar kapcsolatokra szorítkoztam, hanem kitértem arra, hogy a Honvédség más országok hadseregébe is küldött tiszteket. Az ilyen jellegű német–magyar kapcsolatok olasz fogadtatása mellett szó volt a franciaországi magyar próbálkozásokról is. Ez utóbbiak olaszországi visszhangjának bemutatása után szó volt a gazdasági világválságnak az olasz–magyar vezénylésekre gyakorolt hatásáról és az 1934-es újrakezdekről. Az etiópiai háború magyar vonatkozásai és a Dél-Olasz Repülő Tanfolyam rövid bemutatását követően részletesen kitértem a leginkább tiltott vezénylési formára, vagyis a magyar pilóták olaszországi csapatszolgálatára. Legvégül összegeztem a vezénylések fajtáit, ezeken ki vagy kik vettek részt, mennyi ideig tartottak, ki döntött róluk, miként szabályozták őket és miként változott ezek értékelése.

Miért volt érdekelt az olasz hadsereg magyar tisztek fogadásában? A tanulmányban végigkövettem hogyan törekedett az olasz katonai vezetés saját katonai kultúrájának elterjesztésére, és az olasz hadiipar megrendelésekhez juttatására, amivel a honvédség olasz vonzáskörbe vonását kívánták elérni. A hadiipar állami támogatása és külföldi piacok megszerzésére irányuló állami tárgyalások és kedvezmények a korabeli Európa többi országában is elterjedt eljárásnak számítottak.¹⁹⁷ Az olasz katonai kultúra magyarországi elterjesztésére irányuló célkitűzés pedig arra az olasz törekvése volt visszavezethető, hogy Olaszország vegye át a Németország által betöltött szerepet a Duna-menti államokban és a francia szövetségi rendszer szétszakításával bebiztosítsa hátát, miközben a Balkánon építi ki saját pozícióit. Az elképzelés egyik hibája az olasz katonai, gazdasági és politikai erő túlbecsülése volt, ugyanis önmagában nem volt képes még a francia szövetségi rendszert sem szétrobbantani, nemhogy a német konkurenciát legyűrni. A másik hiba pedig az a próbálkozás volt, hogy a két világháború közötti viszonyok mellett össze-nem békíthető államokat kívántak egy szövetségbe beléptetni. A Magyarországgal szemben táplált ellenérzések és a vélt vagy valós indokokra támaszkodó félelemek pedig csak még nehezebbé tették az olasz külpolitikai célkitűzések megvalósítását.

Mi volt az olaszországi tanulmányutak és vezénylések jelentősége a honvédség szempontjából? Olaszország látszólagos nagyhatalmi státusza egyrészt azért volt fontos a magyar katonapolitika szempontjából, mert győztes nagyhatalomként a revíziós külpolitikát folytató Magyarország számára az elszigetelődésből való kitörést jelentette, ráadásul a győztes nagyhatalmak közül egyedülként vállalta fel a magyar katonák kiképzése és a magyar hadsereg fejlesztése céljából a saját maga által is aláírt békeszerződés kijátszását.

Németország és a német hadsereg szintén sokat nyújtott a fegyverkezés terén, de az elsőség elvitathatatlanul Olaszországot illeti, hiszen különösen a stresemanni teljesítési politika alatt Németország nem tudta volna ugyanazt nyújtani, mint amit akkor Olaszország tett. Sőt, az olasz–magyar katonai kapcsolatok egyik legnagyobb volumenű együttműködésére, vagyis a DRT-re közvetlenül a második világháború előtt került sor, amikor Olaszország már érezhetően kezdett alárendelődni a hitleri Németországnak.

Tehát minden jogos kritikai észrevétel mellett tagadhatatlannak tartom, hogy az olaszországi vezénylésekkel és tanulmányutakkal a m. kir. Honvédség tisztai kara végül is pótolhatatlan lehetőséget kapott a fejlődésre.

¹⁹⁷ A kedvező pénzügyi politikának köszönhetően a két világháború között Olaszország mindig az első nyolc fegyver és lőszergyártó, illetve exportáló ország között állt és a hajóépítés terén Anglia számára is konkurenciát jelentettek. *Segreto* 2002. 677–678. o.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

CA	Caproni
CMAV	Comité Militaire allié de Versailles, »Versailles-i Szövetséges Katonai Bizottság«
C. R.	Fiat
DRT	Dél-Olasz Repülő Tanfolyam
Eln.	elnöki
HM	Honvédelmi Minisztérium
HM VI-2.	Honvédelmi Minisztérium VI. csoportjának 2. osztálya
ikt.	iktató
LE	lőerő
LÜH	Légügyi Hivatal
MAS	Motoscafo armato silurante, »torpedóvető fegyveres motorcsónak«, vagy motoscafo anti sommergibile, »Tengeralattjáró elhárító motorcsónak«
MVSN	Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale, »Önkéntes Milícia a Nemzeti Biztonsá- gért«
nyug.	nyugállományú
o.	osztály
Pol.	Politikai
ref.	referatúra
SIM	Servizio Informazioni Militari, »Katonai Hírszerzés«
sz.	számú
SZIT	Budapesti Szabályzatismertető Tanfolyam, a Hadiakadémia fedőneve
SzKEB	Commission Militaire Interalliee de Controle en Hongrie, »Magyarországi Szövetség- közi Katonai Ellenőrző Bizottság«
vk.	vezérkari
vkf.	Vezérkar főnöke
vkszt.	vezérkari szolgálatot teljesítő

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Árokay 1983/1. *Árokay Lajos*: Az önálló magyar katonai attaséi szolgálat létrehozásának előzményei (1918–1919). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1983/1. 73–95. o.
- Árokay 1983/3. *Árokay Lajos*: A rejtett magyar katonai attaséi szolgálat első állomáshelyeinek felállítása (1920–1923). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1983/3. 356–381. o.
- Czapáry 1977. *Czapáry Zoltán*: A M. Kir. Honvéd Légierők Dél-Olasz Repülő Tanfolyama (D.R.T.) *Magyar Szárnyak*, 1977/5. 3–12. o.
- Juhász 2010. *Juhász Balázs*: Olaszországi vezénylések és tanulmányutak 1920 és 1936 között a Magyar Királyi Honvédség történetében. In: *Eszmék, forradalmak, háborúk: Vadász Sándor 80 éves.* (Szerk.: *Háda Béla* et al.). Budapest, 2010. 255–264. o.
- Juhász 2011. *Juhász Balázs*: L'esame di un anno di crisi, ovvero il raffreddamento dei rapporti militari italo-ungheresi nel 1931. In: *ÖT KONTINENS, Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék közleményei.* Budapest, 2011. 425–437. o.
- Kováts 1998. *Kováts Lajos*: A Dél-olasz Repülő Tanfolyam (D.R.T.) *Top Gun*, 1998/3. 40–43. o.
- Longo 1999. *Longo, Luigi Emilio*: L'attività degli addetti militari italiani all'estero fra le due guerre mondiali (1919–1939). Roma, Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico, 1999.
- Ormos 2000. *Ormos Mária*: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. I. k. Budapest, 2000.
- Segreto 2002. *Segreto, Luciano*: L'industria del mare. In *Storia d'Italia. Annali 18. Guerra e Pace.* (Szerk.: *Barberis, Walter.*) Torino, Einaudi, 2002. 643–692. o.

- Szabó* 2007. *Szabó Mária*: Honvéd nevelőintézetek kettős irányítása a két világháború között *Hadtörténelmi közlemények*, 2007/1. 157–181. o.
- Vadász* 1981/2., *Vadász Sándor*: A freiburgi Militäarchiv Seeckt-hagyatékának magyar katonai vonatkozású iratai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1981/2. 279–291. o.
- Vargyai* 1983. *Vargyai Gyula*: A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Budapest, 1983.

BALÁZS JUHÁSZ

ROME, THE “OPEN CITY”

MILITARY OPERATIONS AGAINST ROME, 19 JULY 1943 TO 4 JUNE 1944

Summary

The term “open city” was originally applied to unfortified towns, on the strength of the Brussels Declaration of 1874. It was the 4th and 9th Conventions of The Hague of 18 October 1907 that provided legal grounds to the modern interpretation of the “open city” status. These pacts did not make mention of an “open city”, only of defenceless towns that were not allowed to be attacked or bombed (4th Convention, Article 5).

After the First World War, Fiume (Rijeka) was granted such status (1920), and irrespective of that, it was captured by the Italians in 1924. Similarly, the Germans did not have regard for Belgrade, and the Japanese did not show mercy for Manila. Rome faced the same fate. The city’s Second World War history is most unique, owing to its status on the one hand, and to the military operations that were led to capture it on the other. It was declared an “open city”, yet it was bombed and heavy fights took place for its possession. On the strength of Italian special literature and archival sources, the author introduces the military operations against the “Eternal City” from the first air raid to 4 June 1944, the day that the Allied troops marched in the town.

BALÁZS JUHÁSZ

ROME « VILLE OUVERTE ». LES ACTIONS MILITAIRES CONTRE ROME, 19 JUILLET 1943 – 4 JUIN 1944

Résumé

À l’origine, l’expression ville ouverte fut utilisée, en vertu de la déclaration de Bruxelles de 1874, pour les villes non fortifiées. Selon l’interprétation moderne, le statut des villes ouvertes est basé sur le 4e et le 9e accord de la Haye du 18 octobre 1907. Ceux-ci ne parlent pas de villes ouvertes, mais des communes sans protection qu’on ne devait pas attaquer, ni bombarder. (4e accord, article 5).

À l’issue de la Première Guerre mondiale, ce statut a été accordé à Fiume (Rijeka) (1920), ce qui n’a cependant pas empêché les Italiens de l’occuper (1924). De même, les Allemands n’ont pas épargné Belgrade, ni les Japonais Manille. Rome a subi le même sort. L’histoire de la ville pendant la Seconde Guerre mondiale est très particulière tant pour les actions militaires y menées que pour son statut. Elle a été déclarée ville ouverte, mais elle est tout de même devenue le théâtre de bombardements et de combats acharnés. Sur la base de la littérature spécialisée italienne et de documents d’archives d’Italie, l’étude résume les actions militaires menées contre la ville « éternelle » depuis la première attaque aérienne jusqu’à l’entrée des alliés dans la ville le 4 juin 1944.

BALÁZS JUHÁSZ

DIE „OFFENE” STADT ROM
DIE KRIEGSHANDLUNGEN GEGEN ROM, 19. JULI 1943 – 4. JUNI 1944*Resümee*

Der Begriff „offene Stadt“ wurde gemäß der Erklärung von Brüssel des Jahres 1874 ursprünglich für nicht befestigte Städte verwendet. Der modernen Interpretation zufolge bilden das Abkommen IV. und IX. von Den Haag vom 18. Oktober 1907 die Rechtsgrundlage des Status' der offenen Stadt. Diese sprechen nicht von einer offenen Stadt, sondern nur von ungeschützten Siedlungen, die nicht angegriffen oder bombardiert werden dürfen (Abkommen IV., Artikel 5).

Nach dem Ersten Weltkrieg hatte Fiume (Rijeka) solch einen Titel erhalten (1920), wurde aber nichtsdestotrotz von den Italienern erobert (1924). Genauso wenig gingen die Deutschen mit Belgrad, bzw. die Japaner mit Manila zimperlich um. Auch Rom ereilte ein ähnliches Schicksal. Die Geschichte der Stadt zur Zeit des Zweiten Weltkriegs ist sowohl wegen der um sie geführten Kriegshandlungen, als auch während ihres Status' besonders eigenartig. Sie wurde zur offenen Stadt erklärt, und es gab doch harte Kämpfe um ihren Besitz. Die Studie stellt auf Grund der italienischen Fachliteratur und des italienischen Archivmaterials die Kriegshandlungen gegen die „ewige Stadt“ vom ersten Luftangriff bis zum Einmarsch der Alliierten am 4. Juni 1944 vor.

*Балаж Юхас*РИМ – „ОТКРЫТЫЙ ГОРОД”
Военные действия против Рима с 19 июля 1943 г. по 4 июня 1944 г.*Резюме*

Выражение „открытый город” на основании брюссельской декларации 1874 года первоначально применяли в отношении неукрепленных городов.. Статус „открытого города” согласно современного современного толкования получил свою юридическую основу благодаря IV и IX Гаагского Соглашения от 18 октября 1907 года. Эти документы не говорят об открытом городе, а имеют в виду лишь незащищенные поселения, которые нельзя атаковать или бомбить (IV Соглашение , статья 5.).

После первой мировой войны такой титул получила Риека (в 1920 году) и независимо от этого итальянцы заняли этот город в 1924 году. Аналогичным образом не пощадили немцы Белград, а японцы – Магилу. Рим также постигла аналогичная судьба. История этого города во вторую мировую войну является действительно особой как с точки зрения военных действий, ведшихся за него, так и по причине его статуса. Он был провозглашен открытым городом, и все же его бомбили и велись ожесточенные бои за овладение им. Настоящая статья на основании итальянской специальной литературы и итальянских архивных материалов резюмирует военные действия, которые велись против „Вечного” города, начиная с первых военных налетов до вступления союзных войск 4 июня 1944 года.

AZ 1942-ES „ÚJVIDÉKI” RAZZIÁVAL KAPCSOLATBAN ÚJONNAN ELŐKERÜLT DOKUMENTUMOK FORRÁSÉRTÉKÉRŐL

Az 1980-as évek közepén kerültek a Hadtörténelmi Levéltárba a különböző katonai bíróságok bűnügyi iratai. Azok ellenőrző rendezése során egy különleges dokumentum került kezeim közé. Az 1942-es dél-bácskai razzia résztvevői ellen 1943-ban indított bűnügyi eljárás egyik vádlottja 1951-ben tért haza szovjet hadifogságból, akit akkor azonnal bíróság elé állítottak állítólagos háborús bűntettei miatt.¹ Az 1945 utáni korszak levéltári referenseként felfigyeltem az 1951-es eljárás iratai közé csatolt „Jegyzetek az újvidéki perrel kapcsolatban” elnevezést viselő mellékletre. A szakirodalom szerint korábban ismeretlen dokumentum forrásértékének tisztázása miatt a téma elismert kutatójához fordultam. A szakmai együttműködés eredménye 1985-ben egy okmánypublikáció lett.²

A továbbiakban ennek az iratnak a részbeni újraértékelését végzem el, illetve megvizsgálom a dr. Képíró Sándor volt csendőr százados ellen 2007-ben indított eljárás során előkerült dokumentumok: a m. kir. honvéd vezérkar főnöke bíróságának 448/43. számú ítélete, illetve a Nagy János főhadnagy által 1948-ban tett vallomások történelmi forrásértékét.

Lássuk elsőként a *Jegyzetek az újvidéki perrel kapcsolatban* címen ismert dokumentumot (a továbbiakban *Jegyzetek* elnevezéssel illetjük)!

A dél-bácskai razzia főbűnösének a m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága előtt 1943. december 14-én kezdődött tárgyalásáról korábban csak egy úgynevezett „Emlékeztető” volt ismert, amely a magyar politikai vezetés számára röviden ismertette a vád alá helyezett honvéd- és csendőrtisztek nevét, a hadbíróóság összetételét, a razzia előzményeit, az események rövid leírását és a vádak.³ A *Hadtörténelmi Közleményekben* 1985-ben megjelentetett dokumentum ezeken túlmenően azonban tartalmazta a vádlottak és a tanúk részletes vallomásait, a bizonyító eljárás során felhasznált iratok tartalmi kivonatát vagy legalábbis felsorolását.

A publikáláskor szerzőtársammal, A. Sajti Enikővel úgy véltük, hogy az 1943–1944-es hadbírói eljárás tárgyalási jegyzőkönyve került elő.⁴ Tévedtünk, hiszen a m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága tárgyalási jegyzőkönyvei olyan formai jegyekkel rendelke-

¹ A Gerencséry Mihály volt csendőr főhadnagy elleni eljárás iratai. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Budapesti Katonai Törvényszék, 2925/1951.

² A. Sajti Enikő – Markó György: Ismeretlen dokumentum az 1942 januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről (1943. december 14 - 1944. január 14.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 2. sz. 426–456. o.

³ Az iratot közli: Magyarország és a második világháború. Szerk.: Zsigmond László. Budapest, 1966.³387–393. o.

⁴ Még egy 2007. február 14-én tartott konferencián is kételyeimnek helyt adva ugyan, de tárgyalási jegyzőkönyvnek véltem az iratot. Vö.: Markó György: Csendőrtisztek a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar (sic!) főnökének bírósága előtt. *Rendvédelem-történelmi Füzetek*, 2011. 74. o. A címben és a hivatkozásban „elkövetett” hibák az előadás szövegét közreadó szerkesztőséget terhelik!

nek, amelyek hiányoznak az általunk közölt dokumentum esetében. Ugyanakkor az irat rendkívüli forrásértékét nem csökkenti, hogy valószínűleg „csak” valamelyik védőügyvéd feljegyzései maradtak az utókorra.

Az ellentmondásra már 1952-ben felfigyelt az akkor elítélt csendőrtiszt édesapja, aki kegyelmi kérvényében rámutatott, hogy az 1944-es eredeti ítélet hiányában került sor fia bűnösségének megállapítására. Megjegyezte azt is, hogy a korabeli jegyzőkönyv helyett „csupán [a] tárgyalásokról készült és befejezetlen jegyzetek” állnak rendelkezésre.⁵ Rendkívül fontos momentum, hogy ebben az időben az említett *Jegyzetek* már csak csonkán, illetve az 1944-es ítélet egyáltalán nem állt a vád és a védelem rendelkezésére!

Zinner Tibor rendkívül alapos kutatásaiból ismert, hogy 1943–1944-ben a tárgyalás során több védőügyvéd, illetve jogász is lehetőséget kapott jegyzetek készítésére. Egyikük, dr. Cseh Jenő a Csurogon történtek miatt 1971-ben (!) indított büntetőperben a bíróság felszólítására csatolta korábbi feljegyzéseit az akkori eljárás irataihoz.⁶ Sajnos ezek ma már nincsenek meg az ügy iratanyagában. Annyit tudunk csak, amit tanúként vallott az 1972. március 20-i tárgyaláson: „Volt jogom jegyzeteket készíteni. A nyomozás során is elvittem magammal. Ívlapok, nem könyv alakban van. A jegyzeteket otthagytam a vizsgálati osztályon, most kaptam vissza.”⁷

Védőügyvédi feljegyzésekre utal a dokumentum címe is: *Jegyzetek az újvidéki perrel kapcsolatban*. Ugyancsak ezt támasztja alá az 1943. december 20-i bejegyzés: „Bárdossy László miniszterelnök: Kihallgatása alkalmából nem voltam jelen.”⁸ 1985-ben szerzőtársammal nem tudatosult bennünk, hogy az egykori miniszterelnök tanúvallomásokor egy védőt kiküldhettek a teremből, de a hadbírói eljárás hivatalos közreműködőjét, a jegyzőkönyv vezetőjét – aligha.

A védőügyvédi jegyzetek esetén részben magyarázatot találunk Szakály Sándor egyéb kételyeire. Szerinte ugyanis az általunk közölt iratot „a kor katonai, csendőri, politikai hierarchiájában teljesen járatlan személy készítette.”⁹ Téved viszont, amikor a dokumentum készítését 1945. november 8-ra datálja. Valóban szerepel egy iktató bélyegző az első oldal jobb felső sarkában ezzel a dátummal és a 13 385-ös sorszámmal. Zinner Tibor kutatásai-

⁵ Dr. Gerencséry Mihály kegyelmi kérvénye 1952. február (?). HL, Budapesti Katonai Törvényszék, 2925/1951. 10. o. Az idősebb Gerencséry nyilvánvalóan fia védőügyvédjétől értesült a *Jegyzetek* meglétéről és jellemzőiről, valamint az eredeti ítélet hiányáról.

⁶ Dr. Cseh Lászlót ekkor a Radnay László volt csendőr főhadnagy és társai ellen indított büntügyben hallgatták ki. – *Zinner Tibor* szakértői véleménye a Fővárosi Bíróság számára, 2011. március–április. 140–143. o. – Köszönettel tartozom Zinner Tibornak, hogy önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta a dr. Képiró Sándor ellen 2007-ben indított eljárás során készített szakértői véleményét.

⁷ Budapest Főváros Levéltára, Fővárosi Bíróság, 4713/1971. XI. köt. 4146. o. – Dr. Cseh 1972. május 25-én még a nyomozás során elmondta, hogy annak idején tagja volt a vérengzés áldozatainak járó kárpótlás miatt felállított tárcaközi bizottságnak. Így végig ott volt az 1943-1944-es tárgyaláson, ahol 187 oldalnyi feljegyzést készített. – Uo. VII. köt. 217–223. o. – Mivel a tárgyalási szünetekben a vádlottak között elhangzottokról is feljegyzést készített, ezért jegyzetei nem lehetnek azonosak az 1985-ben közölt anyaggal.

⁸ *A. Sajti Enikő – Markó György*: i. m. 447. o. De a *Jegyzetek* összeállítója nem volt ott dr. Kun Imre csendőr százados, IX. rendű vádlott főtárgyaláson tett vallomásánál sem! Uo. 441. o.

⁹ *Szakály Sándor* szakértői véleménye dr. Zétényi Zsolt védőügyvéd számára, 2011. március 11., 2. o. 5. pont. Szakály különösen Faragho Gábor altábornagynak Faragó Ödönne történt „átkeresztelését” nehezményezi. Ezúton köszönöm meg Szakály Sándornak, hogy szakértői véleményét önzetlenül eljuttatta hozzám.

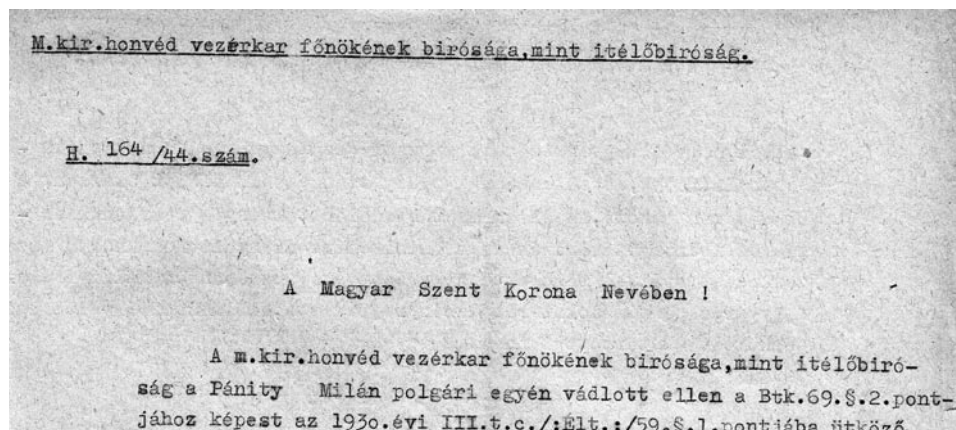

ból tudjuk, hogy ez volt a Budapesti Népjogészségen dr. Zöldi Márton ellen indított eljárás iktatószáma.¹⁰ Vagyis a Jegyzetek egy 1943–1944-ben minden bizonnyal a tárgyaláson, gyorsírással készült védői feljegyzés közelebről meg nem határozható időben, de még 1945 novembere előtt készült gépelt változata, erre került rá az említett iktató bélyegző. A valós időpont nem állapítható meg, hiszen az irat csonka, a 24. oldalon megszakad.

Hogyan került ez a dokumentum az 1951-es eljárás iratai közé? A kérdésre a Budapesti Katonai Törvényszék már hivatkozott ügyiratában található feljegyzés adhat választ. Keszthelyi József államvédelmi alhadnagy 1951. június 8-án azt írta, hogy a *Jegyzetek* a Budapesti Megyei Bíróság irattárában elfekvő 18 502/1949. számú és Feketehalmi-Czeydner Ferenc és társai elleni bűnügygel kapcsolatosak, és ezért kéri azokat felhasználás után a megyei bíróságra visszajuttatni.¹¹ Az iratot azonban az 1951-es ügy lezárása után nem juttatták vissza a megyei bírósághoz.¹² Az 1985-ös publikációban azért nem kívántam felhívni a figyelmet az eredeti őrzési helyre, mert levéltárosként tartottam az irat kiemelésétől és így a későbbi kutatásból való kivonásától.¹³

Mi történt az 1943–1944-es hadbírói eljárás további irataival? *Hiteles vajon a m. kir. honvéd vezérkar főnöke bíróságának 448/43. számon újonnan előkerült dokumentuma? Véleményem szerint igen.* Állításom meglepőnek tűnhet, különösen a két kiváló szakértő, Zinner Tibor és Szakály Sándor elutasító véleményének ismeretében.

Először nézzük a formai jegyeket! Hasonlítsuk össze a m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága mint ítéldbíróság egyik tipikus, a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött ítéletének¹⁴ fejlécét és első sorait, valamint vitatott ítéletét!

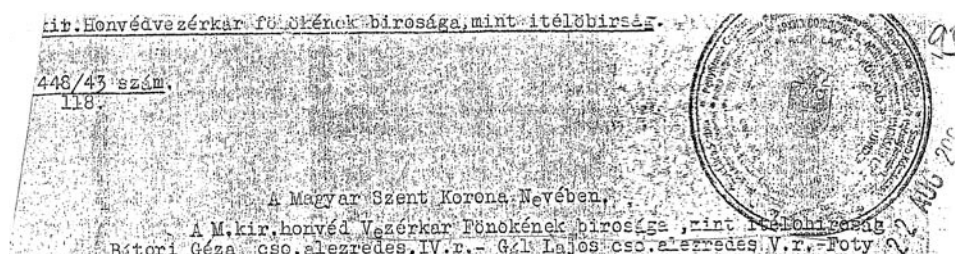
Egy tipikus ítélet fejléce 1944-ből

¹⁰ Zinner Tibor szakértői véleménye, 58. o.

¹¹ HL, Budapesti Katonai Törvényszék, 2925/1951. 10. o.

¹² Zinner szerint visszakerült a bíróságra, bár nem tudni, mire alapozza állítását. Zinner Tibor szakértői véleménye, 59. o. Állítását megismétli a 144 oldalon, a 340. lábjegyzetében.

¹³ A Budapesti Megyei Bíróság 18.502/1949. számú iratai jelenleg az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában (a továbbiakban: ÁSZTL) őrzött V-87.992 számú dossziében lelhetők fel.

A 448/43. számon ismert ítélet fejléce (Újvidéken őrzött példány)

Kétségtelen az azonosság mind a formai jegyeket, mind a szerkezetet illetően. Mindkét ítélet fejléce azonos, még az is, hogy a bíróság neve egészen a bal margó szélére van kihúzva. Mindkét ítéletet a Magyar Szent Korona Nevében hozták meg. Ezt követően felsorolják a vádlott(ak) nevét, a vádat, majd az elnök, a tárgyalásvezető, a jegyzőkönyvvezető, a vádló nevét és rendfokozatát.

A rendelkező részben a vádlott(ak) nevét (aláhúzva, középre zárva) megelőzi az előzetes letartóztatásban vagy vizsgálati fogságban eltöltött idő mértéke. Mindkét esetben ugyancsak az ezt követő személyi adatok szerkezete: születési és illetőségi hely, kor (betűvel kiírva), születési dátum, vallás, családi állapot, foglalkozás. Eltérés ugyanakkor, hogy a „minta” ítélet nem tartalmazza a szülők nevét, utal viszont a vagyoni állapota!

A büntetés mértékét leíró rész után a bíróság által megállapított tényállás ismertetése, majd az ítélet indoklása következik. Az ítéletek mindenkor egy hitelesítési záradékkal végződtek. Az említett szakértők számára a legnagyobb problémát az elemzendő ítélet utolsó oldala okozta, de erről majd később szólnunk.

Ha tartalmi elemzésnek vetjük alá a 448/43. számon ismert ítéletet, a formai jegyekhez hasonlóan erősebbek a hitelessége mellett szóló érvek. Ha összehasonlítjuk a *Jegyzetek*-ben szereplő tanukat és az ítéletben fellelhetőket, akkor 97%-os egyezést találunk! Az ítéletben felsorolt 61 (!) tanú közül 59-en szerepelnek a *Jegyzetek*ben is.¹⁵ Négy esetben pedig nyilvánvalóan névelírásról lehet szó. Közülük külön felhívnam a figyelmet dr. Kadocsa István rendőrfogalmazó személyére, hiszen más forrásból ismerjük 1942. január 29-én kelt jelentését az újvidéki strandon történt kivégzésekről.¹⁶ Ezek szerint az állítólag kétes hitelességű dokumentum egy valós személy nevét helyes formában tartalmazza!

¹⁴ HL, a m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, 164/1944.

¹⁵ Utóbbiból hiányzik Duska Alajos százados és Kudar Lajos csendőr alezredes. Mindkettő valós személy, szerepelnek a korabeli Honvédségi Közlönyökben. A *Jegyzetek*ben szereplő személyekre lásd: A. Sajtó Enikő – Markó György: i. m. lábjegyzeteit.

¹⁶ ÁSztL, A–1118. 28–31. o.

Védői Jegyzetek	448/43. számú ítélet
Balázs Ferenc Molnár István [valójában Molnár III. István] dr. Radocsa István Szentpáli-Gavallér András	Balázs Sándor Molnárházi István dr. Kadocsa István Szentpáli-Gavallér Kálmán

Szinte szó szerinti egyezésekre találhatunk az egyes események leírásakor is. Részletek Fóty Ferenc csendőr alezredes, VI. rendű vádlott 1943. december 16-ai tárgyalási napon tett vallomásából, illetve a nevezettre vonatkozó ítéleti tényállásból:

Védői Jegyzetek	448/43. számú ítélet
„Másnap, 23-án vkf. bírósági tárgyaláson vettem részt a törvényszék épületében, amikor déli egy óra tájban heves lövöldözésre lettem figyelmes, és az ablakhoz lépve láttam, hogy a Bárdossy utca végén embereket lőnek agyon. A tárgyalás után Grassyhoz futottam, s jelentettem a látottakat...” ¹⁷	„A Bárdossy uccában (sic!) január 23-án végrehajtott kivégzéseket az Újvidéki Kir. Törvényszék főtárgyalási termének ablakából az ott jelenlevő haditörvényszéki tagokkal, hadbírákkal és védőkkel együtt látta és arról a főtárgyalás befejezése után jelentést is tett Grassy vörgey-nak, aki tudomása szerint azonnal intézkedett is.” (91. o.)

További jellemző részletek Stépán László csendőr századosnak a Csurogon hombárokba bezárt, majd lemészárolt foglyokkal kapcsolatban a tárgyaláson tett vallomásából, illetve az ítélet indoklásából:

Védői Jegyzetek	448/43. számú ítélet
Január 6-án este „láttam, hogy mindenki le van lőve. Ezután telefonáltam Deáknak, aki leszidott és azt ígérte, hogy azonnal kiszáll az ügy kivizsgálása végett.” ... Mivel Deák nem jött meg, segédtsíjtje „Mály [Lajos, 1942-ben hadnagy] közölte, hogy nincs semmi baj, minden rendben van. Deák nem haragszik. ... Egy óra múlva Vargával [azaz Varga Gyula vezető jegyzővel] bementem Zsablyára.” Itt Deák Mály útján azt parancsolta, hogy „reggelre minden nyom el legyen tüntetve.” ¹⁸	„...az őrség... a polgári egyéneket már mind lelőtte. Mindezekről... nyomban jelentést tett Zsablyára Deák ezredesnek, aki felháborodva kifogásolta.” Egy óra múlva „Mály Lajos főhadnagy segédtsíjtje... közölte vele, hogy Deák... csak színlelte a felháborodást, egyébként minden rendben van. ...vitéz Varga Gyula csurogi vezető jegyző kíséretében bement gépkocsin Zsablyára.” ... Itt Deák Mály útján azt üzenté neki: „menjen haza és nyom nélkül takarítson el mindent.” (100. o.)

Egy olyan példa, amikor nem vádlottról, hanem érdektelen tanúróól van szó. Bucska Gábor ezredes vallomása Grassy január 22-ei eligazításáról, illetve az ítélet megállapítása:

Védői Jegyzetek	448/43. számú ítélet
„Grassy csak annyit mondott, hogy az igazoltatásokat feszesebben kell csinálni, nehogy egyesek bicikliigazolványokkal szabaduljanak” ¹⁹	„Az igazoltatásokat feszesebben... kell fogatatosítani, mert a kutató járőrök igazoltatási alapul állítólag kerékpáros igazolványokat is elfogadnak.” (28. o.)

¹⁷ A. Sajti – Markó: i. m. 439. o.

¹⁸ A. Sajti – Markó: i. m. 440–441. o.

¹⁹ A. Sajti – Markó: i. m. 447. o.

Léteznek persze olyan zavaró tényezők, amelyek az ítélet hitelességét kérdőjelezhetik meg. Ilyen a gépelés formája: ez ugyanis nem egységes, néhol szimpla (1–9. és 15–17. oldalak) néhol pedig másfeles (10–14., 18–29. és 81–104. oldalak), sőt volt, amikor kettes sortávolsággal (30–80. és 106–123. oldalak) rögzítették a szöveget. Egy oldalon belül két-féle sortávolság van a 28. és a 105. oldalakon. Csonka oldal a nyolcvanadik.

Maga az oldalszámolás sem következetes: írógéppel számozták az 1–28. oldal között, majd ezt követően kézzel. A 81–84. oldal között ugyanekkor felbukkan egy kézzel áthúzott, 137–140-es számtartomány is.²⁰

Az újragépelés során minden bizonnyal több írógépet használtak. A szövegben előfordulnak az á, é, ó, ö, ő, ü ékezetes betűk; igaz, használatuk nem következetes. Az é, ó, ö, (az egyik gépnél az ő is), valamint az ü kétségkívül szerepelt az írógépek betűkészletében, a többi ékezetes betű esetében utólagos, kézzel történt javításról van szó. Az é-betű esetében időnként szintén kézzel pótolták az ékezetet. Sokszor oldalakon keresztül az á helyett csak a-betűket találunk. Valószínűleg időnként váltották a gépirókat is.²¹

A szakértők számára a legtöbb fejtörést az a bizonyos rejtélyes utolsó oldal jelentette. Szakály Sándor nem érti, hogyan lett *dr. Babósból dr. Gabor*, illetve hogyan került oda „A fordítás hiteles: Novi Sad, 1944. szeptember hó 30-an” szövegrész. Mindezek miatt szerinte kizárható, hogy eredeti okiratról van szó. Zinner szintén kételkedik hitelességében.²²

Nem lehetséges ugyanakkor, hogy egy olyan gépelt másolattal állunk szemben, amelyik Újvidéken (szerb megnevezéssel Novi Sadon) 1946 szeptemberében készült? Ekkor kezdődtek el a háborús bűnösökként kiadott magyar honvéd-, illetve csendőrtisztek elleni eljárások, és a jugoszláv nyomozó hatóságoknak nyilvánvalóan szükségük volt az 1944-es ítéletről egy szerb nyelvű példányra. Nem elképzelhető, hogy mivel nem akarták az akkor már (még) baráti Magyarországról beszerzett eredeti ítéletet odaadni a fordítónak, ezért készítettek számára egy újragépelte másolati példányt? És azért került rá a „fordítás hiteles” szöveg, mert a majdani szerb szöveget annak elkészülte után hitelesíteni kellett?

Ezt a teóriát támasztja alá a Szombathelyi Ferenc és társai ellen 1946. október 30-án Újvidéken meghozott ítélet indoklása is. E szerint a verdiktet részben a „Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnöksége (sic!) bíróságának ítélete egyes részeinek hitelesített [értelemszerűen szerb nyelvű – M. Gy.] másolata, száma 448/43. alapján” hozták meg.²³

Az elméletem szerinti 1946-os helyett szereplő 1944-es dátumot tudjuk be a gépiró tévesztésének, hiszen pár sorral korábban kétszer is az 1944-es évszámot kellett alkalmaznia. Az újvidéki helyszín pedig egy jugoszláv állampolgár számára természetesen Novi Sad volt.

²⁰ Az eredeti ítélet terjedelme 218 oldal volt. Így emlékezett erre dr. Babós József hadbíró ezredes is a Budapesti Népügyészségen dr. Zöldi Márton volt csendőr százados ügyében 1945. november 10-én tett tanúvallomásában. ÁSZTL, A-1116, 109. o.

²¹ Szakály szerint „a szövegben előforduló á és é betűk ékezetének utólagos jelölései azt valószínűsítik, hogy nem Magyarországon, magyarországi használatra szánt írógéppel íródott a szöveg.” *Szakály Sándor* szakértői véleménye 1. o., 1. pont. Az újragépelésnél használt írógépek különbözőségére utal, hogy a 30. oldalról figyelhető meg az ő betű használata. Innentől változik a sortáv is! A gépirókra lásd még a 24. lábjegyzetet!

²² *Szakály Sándor* szakértői véleménye, 1. o., 2. pont, míg Zinner hosszasan értekezik a 448/43. szám alatt Magyarországra került ítéletmásolat hitelességével kapcsolatos aggályairól. *Zinner Tibor* szakértői véleménye, 73–77. o.

²³ *Györkei Jenő*: Idegen bírák előtt. Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése. Budapest, 2002. 139. o.

- 123 -

nek, továbbá a csandórság felügyelője, ügyésze, Ú.49/42.-8. ügyiratjeli felre-
tételi határozatának /A-6/ 8.sz./ ismertetését, mert azt VI.r.vadlott cse-
lekményeinek elbírálhatása szempontjából szükségesnek tartotta.

Végül a haditörvényszék a Kbp. 275. §-nak 2. bekezdéséhez
képest a fő tárgyalást I., II., III. és IV.r. vadlottakkal szemben azért ren-
delte abbahagyni és ellenük a büntvádi eljárást a Kbp.37.§-nek 1.bek.-hez ké-
pest azért rendelte elköltöztetni, mert egyrészt a felsorolt vadlottak szökése
folyton a bűntény együttes keresztilvitale már nem volt lehetséges, másrészt
pedig mert az elköltöztetés tekintetében a H.Kir. Honvédszékvezérkar főnöke, mint
illetékes parancsnok, így rendelkezett.

Budaöest, 1944. évi január hó 22.-én.

Dr.Gabor József s.k.

hadbíró ezredes
tárgyalásvezető.

Dr.Jolsvay Alajos s.k.

hadbíró főhadnagy
jegyzőkönyvvezető.

Az ítéletet megerősítem! Az ítélet végrehajtandó!

Budapest, 1944. évi február hó 18.-án.

olvashatatlan aláírás s.k.

a m.kir.honvéd vezérkar főnöke,
mint illetékes parancsnok.

A fordítás hiteles:

Novi Sad, 1944. szeptember hó 30.-án.

Leferens

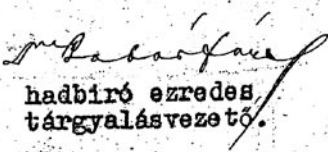
ОВЕРАДА

ПРЕТСЕДНИК
Областна Команда
за Борбана
Београд

A 448/43. számon ismert ítélet rejtélyes utolsó oldala (Újvidéki példány)

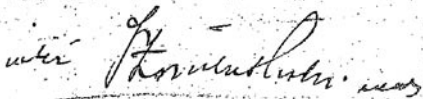
Hogyan került az eredeti ítélet Újvidékre? – Tudjuk, hogy 1945. május 5-én még a magyar hatóságok rendelkezésére állt egy példánya, mert a Miniszterelnökség arra hivatkozva minősítette az ítélet szövegében szereplő 41 főt (nem csak a vádlottakat!) háborús bűnössé.²⁴ 1946. november 16-án pedig a magyar Külügyminisztérium a korábban Jugoszláviának kiadott háborús bűnösök „ellen folyamatba tett bűnvádi eljárások iratainak visszaszolgáltatását” kérte a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv delegáltjától.²⁵ A kiadott iratok között jogosan feltételezhetjük egy ilyen fontos dokumentum meglétét.

Az eredeti ítélet záradékában a tárgyalásvezető, a jegyzőkönyv-vezető és az illetékes parancsnok szignója eredeti aláírással kellett hogy szerepeljen. Babós aláírásának ismeretében könnyen elképzelhető, hogy vezetéknevét Gabornak olvasták, illetve a jugoszláv állampolgárságú gépíró számára ismeretlen, azaz „olvashatatlan” volt Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnök valóban nehezen kiselabizálható aláírása.²⁶

hadbíró ezredes,
tárgyalásvezető.

dr. Babós József hadbíró ezredes

a m.kir. honvéd vezérkar főnöke,
mint illetékes parancsnok.

vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes

A kérdéses aláírások

Az „ucca” és a „kösség” szavak használata a szövegben az „utca” és a „község” helyett arra utal, hogy a magyar helyesírással hadilábon álló gépíró végezte a másolást.²⁷ Róla igazán nehezen elképzelhető, hogy tudta, ki is volt a magyar vezérkari főnök 1944 februárjában. Így a számára olvashatatlan aláírás feloldatlan maradt. Jellemző egyébként, hogy a 448/43. számú ítélet szerb nyelvre lefordított változatát magyarra visszafordító Országos Fordító és Fordítás Hitelesítő Iroda (OFFI) 2008-as szövegében már ott szerepel Szombathelyi neve. Vagyis a szerb fordító és különösen megbízói számára fontos volt a jugoszláv bíróság előtt ekkor vádlottként álló egykori vezérkari főnök „nevesítése” a pár nappal

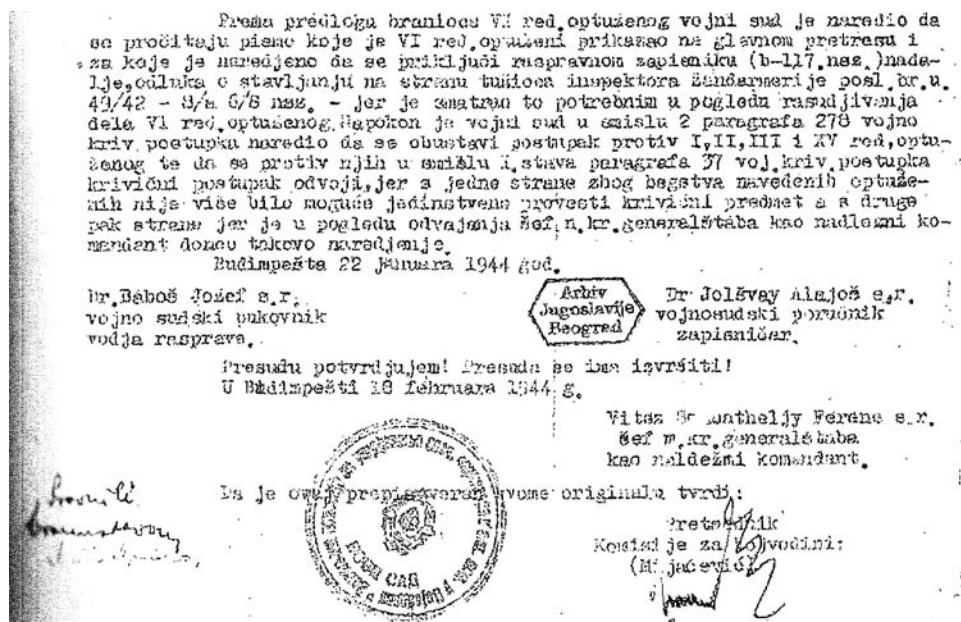
²⁴ A nyomozati iratokról a dr. Képiró Sándort képviselő dr. Zétényi Zsolt védőügyvéd birtokában levő DVD (a továbbiakban Zétényi DVD), I. köt. 40–419. o. (DVD 202–210). Köszönöm dr. Zétényi Zsoltnak, hogy Szakály Sándor közvetítésével a kérdéses DVD-t hozzám eljuttatta. – Az eredeti ítélet 1945-ben került át a Miniszterelnökségtől az Igazságügyi Minisztériumhoz. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-A-1-j XXIII/b. tétel 5597/1945. 31. doboz.

²⁵ Zétényi DVD, I. köt. 42–435. o. (DVD 214–218). A MOL-ban őrzött dokumentumok szerint a kérdéses iratokat az Igazságügyi Minisztérium 1946-ban adta át a jugoszlávoknak.

²⁶ Így oka fogyottá válik Zinner összeesküvés-elmélete, amikor Szombathelyi Ferenc nevének közismertségéből kiindulva felteszi a kérdést: „Kitől származott az olvashatatlan aláírás a m. kir. Honvéd Vezérkar főnöke nevében?” Zinner Tibor szakértői véleménye, 73. o.

²⁷ Az illető minden bizonnyal diktált szöveget gépelt. Jó példa erre az ítélet 3. oldalának 4. bekezdésében található „M. Kir. Honvédvezérkar Főnöke DD alcsoport” rész a valós „m. kir. honvéd vezérkar főnöke 2. D. alcsoport” helyett. Menet közben valószínűleg nem csak írógépet, de gépírót is váltottak: a 30–80. oldalak között jóval kevesebb elírással találkozhatunk.

korábban még „olvashatatlan” aláírás feloldásával! A szerb szöveget véglegesítő személy rájött arra is, hogy Babós nevét korábban félreolvasták, ezért ezt a hibát is kijavította.²⁸

Az ítéletről 1946-ban készített szerb fordítás záradéka

Szakály Sándor szerint a hitelesítést mindenkor a bíróság körbélyegzőjének lenyomata jelentette.²⁹ A már hivatkozott „minta” ítélet alapján azonban tényként állapítható meg, hogy nem minden esetben alkalmaztak körbélyegzőt. Amennyiben pedig a 448/43. számon most megismert ítélet egy fordítás céljából Újívidéken készített másolat, akkor azon nem is lehetett eredeti magyar körbélyegző.

Valójában a hivatkozott szakértők igazából nem tudták hová tenni a dokumentumot. Szakály Sándor magyarázatot keres kételyeire, amikor felteszi a kérdést: „Lehetséges, hogy egy valamikor szerb nyelvre fordított okiratot fordítottak vissza magyarra?” Hasonló a véleménye Zinnernek, amikor „korábbi, 1944-es (?) fordítás”-ról ír.³⁰ Én ezt a fogalmazás sajátosságai miatt kizártnak tartom. Csak egyetlen példa az oda-vissza fordítás okozta képtelen helyzetre:

²⁸ Zétényi DVD, II. köt. 1413–1415. o. (DVD 261–262). – Az OFFI fordításának 2008. június 15-ig kellett elkészülnie. Uo. 1301. o. (DVD 205). – A Budapesti Nyomozó Ügyészség nyomozati iratai között megtalálható az 1946-os szerb fordítás másolata. Ennek utolsó oldalán valóban ott szerepel a „Dr. Baboš Jožef” és a „Vitez Sombathelji Ferenc” névforma! A iraton az „Arhiv Jugoslavije Beograd” feliratú tulajdonjogi bélyegző lenyomata található. Ez a 75 oldal terjedelmű szerb nyelvű dokumentum azonban nem került fel a védőnek és a szakértőknek eljuttatott DVD-re. – Zinner igényelte is az eredeti ítéletről készült szerb nyelvű fordítás jogsejgét útján történő beszerzését, nem tudva, hogy arra már korábban sor került... Zinner Tibor szakértői véleménye, 90. o., 246. l.ábjegyzet.

²⁹ Szakály Sándor szakértői véleménye, 1. o., 3. pont.

³⁰ Szakály Sándor szakértői véleménye, 1. o., 2. pont és Zinner Tibor szakértői véleménye, 76. és 91–92. o.

448/43. számú ítélet	Az OFFI visszafordítása szerb nyelvből
„Végül a haditörvényszék a Kbp. 278. §-nak 2. bekezdéséhez képest a főtárgyalást I., II., III. és IV. r. (sic!) vádlottakkal szemben azért rendelte abbahagyni és ellenük a bűnvádi eljárást a KBp. 37. §-nak 1. bek.-hez képest azért rendelte elkülöníteni, mert egyrészt a felsorolt vádlottak szokése folytán a bűnügy együttes keresztülvitele már nem volt lehetséges, másrészt pedig mert az elkülönítés tekintetében a M. Kir. Honvédezerkar (sic!) főnöke, mint illetékes parancsnok, így rendelkezett.” (123. o.)	„Végül a katonai bíróság a katonai büntetőeljárás 278. szakaszának 2. bekezdése alapján elrendelte [abbahagyni] az I., II., III. és XV. rendű vádlottak ellen indított eljárást és [elrendelte] ellenük a katonai büntető-eljárás 37. szakaszának 1. bekezdése alapján [elkülönített] eljárás megindítását, egyrészt a fentiek szokése miatt, másrészt mert az elkülönítés tekintetében a vezérkari főnök, mint illetékes parancsnok így határozott.” ³¹ (A szögletes zárójelben beszúrt szövegrészek nélkül a mondatnak nincs értelme! – M.Gy.)

Látható, hogy a példamondat magyarról szerbre, majd vissza, magyarra történő fordítása milyen értelemzavaró hibákkal járt. A 448/43. számon most előkerült ítélet szövege bizony ugyanazt a magyar katonai jogászai nyelvezetet és fogalmazásmódot tükrözi, amelyet 1944-ben használtak.

Korábban már szó esett az eredeti ítélet újragépelése során elkövetett hibákról és azok későbbi javításáról. Sajátos tévesztés figyelhető meg a most idézett mintamondatban és oda-vissza fordításaiban is. A vádlottak közül dr. Zöldi Márton csendőr százados XV. rendű vádlott 1944. január 14-én, míg Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy I. rendű, Grassy József vezérőrnagy II. rendű és Deák László ezredes III. rendű vádlottak január 15-én még az ítélet kihirdetése előtt Németországba szöktek, ezért ügyüket elkülönítették a többiekétől. Az újragépelte ítéletben a XV. rendű helyett tévesen IV. rendű vádlott megjelölés szerepel, amit a szerb nyelvre történt fordításkor viszont kijavítottak. Az OFFI – különben meglehetősen pongyola és ezért értelemzavaró – fordítása ezért tartalmazza a helyes adatokat!

A 448/43. számú ítélet egyik példánya a fejléc fax azonosító szövege szerint 2006. szeptember 11-én érkezett Magyarországra Jeruzsálemből a Simon Wiesenthal Center (SWC) közvetítésével. Eredeti őrzési helye: Belgrád, a Szerb Állami Levéltár.³² Először én is egy erről készült, a Hadtörténelmi Levéltárba ugyancsak nem egészen szabályos módon eljutott másolatot tanulmányozhattam.

A Budapesti Nyomozó Ügyészségen létezik ennek egy valamivel jobb minőségű, a faxon érkezettel nem teljesen azonos változata is, őrzési helye Újvidék, a Vajdasági Autonóm Tartomány Levéltára. Ezért azután a belgrádi példánytól eltérő levéltári tulajdonjogi bélyegző, illetve bizonyos részeket (különösen személyneveket) aláhúztak a szövegben.³³

³¹ Zétényi DVD, II. köt. 1413. o. (DVD 261).

³² A másolaton az „Arhiv Jugoslavije Beograd” feliratú tulajdonjogi bélyegző lenyomata található.

³³ Ennek a példánynak a 123., utolsó oldala hiányzott a védő rendelkezésére bocsátott DVD-ről. A Budapesti Nyomozó Ügyészség nyomozati iratainak elképesztően rendezetlen anyagában azonban megtalálható ez az oldal is, igaz, hogy a 1–122. oldalaktól eltérően nem a 22 AUG 2006, hanem a 30 MAR 2009 dátumbélyegzővel. (Valószínűleg a szerb hatóságok küldték el először csonkán a példányt és később pótolták a hiányzó oldalt.)

Az ügyviteli figyelmenlenség mögött Szakály sanda szándékot sejtett. *Szakály Sándor* szakértői véleménye 1. o., 2. pont. – Zinner számára ez a példány sem hiteles, többek között éppen a számára hiányzó utolsó oldal miatt: *Zinner Tibor* szakértői véleménye, 104. o. – Az újvidéki példányt (kivéve utolsó hiányzó oldalát) lásd: Zétényi DVD, I. köt. 93–335. o. (DVD 47–168).

Ezeket eltekintve szövegükben teljesen megegyező két iratról van szó. De most ne bonyolódjunk bele a Jugoszláviából alakult utódállamok levéltárainak és a hogyan is kerültek ezek az iratmásolatok Magyarországra szövevényes történetébe!

A kérdéses ítélettel kapcsolatos dokumentumok története időrendben összefoglalva:

1. Adott volt az eredeti 1944-es ítélet, amelyik 1945-ben még a magyar hatóságok rendelkezésére áll, majd a háborús bűnösként kiadott magyar honvéd- és csendőrtisztekkel együtt 1946 nyarán, őszén Újvidékre került.

2. Az iratról Újvidéken 1946. szeptember 30-án fordítási alapanyagként több példányban elkészült egy újragépelt másolat. Ebben Gaborként olvasták félre dr. Babós József nevét és olvashatatlanak jelölték Szombathelyi Ferenc aláírását. A másolat végére rákerült „A fordítás hiteles: Novi Sad, 1944. szeptember hó 30-an” szövegrész. Ennek az ítéletmásolatnak két példánya ismeretes, őrzési helyeik: Belgrád, illetve Újvidék.

3. Az újragépelt ítéletről ugyancsak Újvidéken, 1946 őszén elkészült a hitelesített szerb nyelvű fordítás. Ebben Szombathelyi személyéhez kötötték pár nappal korábban még olvashatatlanak ítélt aláírását és visszaállították a korábban ugyancsak félreolvasott Babós nevet. Javítottak egyéb félregépelési hibákat is. Az irat őrzési helye: Belgrád.

Véleményem csak finomodna a Szerbiában őrzött iratok személyes tanulmányozása révén, de szilárd meggyőződésemmel, hogy az 1944-es eredeti ítéletről szó szerinti (betudva a gépelési hibákat) újragépeléssel 1946-ban készült és több példányban az utókorra maradt másolat esetével állunk szemben. Az irat forrásértékét növeli, hogy az 1942-es razzia részletes leírásán túl az 1944-es ítéletbe olyan rendeleteket, ügýiratokat, táviratokat is befoglaltak, amelyek eredetije azóta elkallódott vagy megsemmisült.

Az újonnan előkerült másik dokumentum-együttes elemzése pár mondattal elintézhető. A Nagy János főhadnaggyal kapcsolatban 1948-ban keletkezett iratokkal szemben egyik szakértő sem támaszt hitelességi kifogást. Formailag semmiképpen, tartalmilag annál inkább. Szakály Sándor szerint „az ÁVH kihallgatási jegyzőkönyveinek hitelessége az eddigi történeti kutatások szerint alapvetően fenntartással kezelendő.”³⁴ Zinner Tibor szerint „Nagy János katonapolitikai s államvédelmi nyomozók előtt tett 1948 októberi vallomásai... hitelessége stb. kapcsán számos aggályt vetettünk fel.”³⁵ Maradéktalanul egyet kell értenem véleményükkel.

Mi mindebből a tanulság? Az, hogy egy irat hiába birtokolja mindazon formai jegeket, amelyek megkérdőjelezhetetlenné teszik hitelességét, ha igazságtartalma enyhén szólva is kétes. És ellenkezőleg – merülhetnek fel kételyek egy másik dokumentum formai hitelességét illetően, ha forráskritika alkalmazásával bizonyítani tudjuk, hogy egy értékes, máshol már fel nem lelhető adatokat tartalmazó irat áll rendelkezésünkre.

Epilógus

A Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény, valamint a Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2012. január 20-án emlékülést szervezett az 1942-es dél-bácskai razzia 70. évfordulója alkalmából. Ez a közlemény az ott elhangzott előadás szerkesztett változata.

³⁴ Szakály Sándor szakértői véleménye, 3. o., 10B. pont.

³⁵ Zinner Tibor szakértői véleménye, 153. o.

A konferencia egyik hallgatója hívta fel figyelmemet a Fővárosi Bíróság 9.Beü.969/2006/23. számú végzésére, amely a dr. Képíró Sándor ellen 1944-ben meghozott ítélet végrehajthatatlanságáról rendelkezett. A bírósági iratok között ugyanis ott található az eredeti 1944-es ítélet másolata is! Az irat őrzési helye: Belgrád, Szerb Állami Levéltár.³⁶ Az előzőekben általam elemzett dokumentum szövege – az újragépeléskor elkövetett számos gépelési hibát leszámítva – azonos az eredetivel.

Az irat hitelességéről folytatott vita tehát végleg lezárult – szakmai, módszertani szempontból talán mégsem haszon nélküli előadásom szövegének közzététele.

³⁶ Az iratok az adatközlő állításával ellentétben a Fővárosi Bíróság 19.B. 155/2011. számú iratai között, egy „Faxon érkezett” feliratú borítékban találhatóak.

Nehezen érthető ugyanakkor, hogy az eredeti ítéletről beszerzett másolat helyett miért az 1946-ban újragépelte másodlatok kópiáit használta a továbbiakban a nyomozó hatóság. Egy lehetséges magyarázat:

Dr. Képíró Sándorral szemben a Simon Wiesenthal Központ 2006 szeptemberében először az 1944-es ítélet végrehajtását kérte. A kérelemhez csatolták az eredeti 1944-es ítélet Belgrádban őrzött példányáról készített másolatot is. Miután a Fővárosi Bíróság hivatkozott végzésében 2007. február 19-én megállapította, hogy az ítélet a kihirdetését követő 1944-es eljárás során hatályát veszítette, így az nevezett szemben végrehajthatatlan. Dr. Képíró ellen a továbbiakban a nyomozást a Budapesti Nyomozó Ügyészség folytatta le jogsegély útján beszerzett másolatokra építve eljárását. Az eljáró ügyész számára pedig vagy érdektelen volt a különböző ítéletvariációk közötti különbség, vagy nem is tudott a Fővárosi Bíróságnál elfekvő ítéletmásolatról.

Архив Србије и Црне Горе   фонд бр. 110   фас.бр. 638   јединица описе бр. 378-610   име и презиме ИФНАД АНТОНИЈЕВИЋ   *NY. 9 e 1940*

378-486

M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint ítélőbíróság.

H. 448/43. szám.   *638-378*
118.

A MAGYAR SZENT KORONA NEVEBEN!

A m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint ítélőbíróság Bátory Géza cső. alezredes, IV. r., - Geál Lajos cső. alezredes, V. r., - Fóty Ferenc ny. áll. cső. alezredes, VI. r., - Horkay József cső. alezredes, VII. r., - Stépan László cső. százados, VIII. r., - dr. Kun Imre cső. százados, IX. r., - dr. Csáky József cső. százados, X. r., - Budny Károly cső. százados, XI. r., - dr. Demes Kacsokovics Balázs cső. százados, XII. r., - dr. Képiró Sándor cső. százados, XIII. r. - és Gerencséry Mihály cső. főhadnagy, XIV. r. vádoltak ellen, az 1930. évi III. t. c. /:Élt. 4/59. §-a 1. bekezdésének 1. pontjába ütköző és ugyanezen §. 2. és 3. bekezdése szerint minősülő hűtlenség bűntette miatt a m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága által kiadott büntető indítvány folytán emelt vád felett, vitéz Nádai István vezérezredes elnöklése alatt, dr.

A Belgrádban őrzött eredeti ítélet fejléce

Литвин Србије
и Дрине Горе фонд бр. 110 фас. бр. 638 јединица ^{114 X 32 X 277 X} описа бр. 378-610 име и презиме ИВАН Д. АЉБИЊ ЈЕРИЋ

-218-

részt pedig, mert az elkülönítés tekintetében a m.kir. honvéd
vezérkar főnöke, mint illetékes parancsnok így rendelkezett.

Budapest, 1944. évi január hó 22.-én.

[Signature]
hadbíró ezredes,
tárgyalásvezető.

[Signature]
hadbíró főhadnagy,
jegyzőkönyvvezető.

Az ítéletet megerősítem! Az ítélet végrehajtandó!
Budapest, 1944. évi február hó 18.-án.

[Signature]
a m.kir. honvéd vezérkar főnöke,
mint illetékes parancsnok.

A Belgrádban őrzött eredeti ítélet záradéka

GYÖRGY MARKÓ
ON THE AUTHENTICITY OF SOME NEWLY-FOUND DOCUMENTS IN
CONNECTION WITH THE 1942 'NOVI SAD' RAID

Summary

In January 1942, Hungarian army- and gendarme-units accomplished a raid in Southern Bačka and in the town of Novi Sad. A military tribunal procedure was started against the people in charge of the action that turned into a massacre as early as winter 1943. The prosecution was ended with grave sentences in 1944.

One of the gendarme officers who took part of the raid was again committed for trial almost sixty-five years later. During the investigation some new, hitherto unknown documents have been found. These documents included a copy of the sentence from 1944, the authenticity of which was questioned by the reports of expert historians during the trial.

The author of the present paper, however, thinks that, based on the formal features of the document, and especially on the detailed analysis of its content; the document in question is a

copy which survived in many duplicates and had been made in 1946 by retyping the original 1944 sentence for a future Serbian translation. It was in 1946 that the prosecutions against Hungarian army- and gendarme-officers were started in Novi Sad, and the Yugoslav investigation evidently needed a Serbian-language copy of the 1944 sentence.

The Holocaust Documentary Center and Memorial Collection, together with the Hungarian Military History Institute and Museum organised a conference on 20 January 2012, commemorating the seventieth anniversary of the Southern Bačka Raid of 1942. The present paper is an edited version of a presentation at the conference.

One of the participants of the conference drew the author's attention to the fact that a copy of the original 1944 sentence can be found among the 2006 documents of the Metropolitan Court! The location of the document is Belgrade, National Archives of Serbia. Thus the debate can be settled for good, for the text of the document examined in this paper, apart from the many typing errors, is identical with that of the original sentence.

GYÖRGY MARKÓ

SUR L'AUTHENTICITÉ DES DOCUMENTS RÉCEMMENT DÉCOUVERTS
CONCERNANT LA RAFLE
« DE NOVI SAD » DE 1942

Résumé

En janvier 1942, les unités de l'armée et de la gendarmerie hongroises firent une rafle dans la Bačka méridionale et la ville de Novi Sad. Dès l'hiver 1943, le tribunal militaire engagea une poursuite contre les responsables de cette action dégénérée en massacre et la procédure se termina par de lourdes condamnations en 1944.

Près de 65 ans plus tard, un officier de gendarmerie fut de nouveau traduit en justice. L'enquête permit de retrouver des documents jusqu'alors inconnus, entre autres, la copie du jugement de 1944 dont l'authenticité fut cependant contestée par des expertises d'historiens de renom qui furent établies lors du procès.

Après analyse détaillée de la forme et du contenu de ce document, l'auteur de la présente publication estime qu'il s'agit d'une copie dactylographiée en 1946 en plusieurs exemplaires à partir du jugement original de 1944 en vue d'une traduction en langue serbe. Puisque des poursuites ont été engagées à Novi Sad en 1946 contre des officiers hongrois de l'armée et de la gendarmerie ayant été extradés comme criminels de guerre, les autorités d'instruction yougoslaves avaient certainement besoin d'un exemplaire en serbe du jugement de 1944.

Le Centre de documentation de l'Holocauste et le Musée et l'Institut d'Histoire militaire ont organisé une réunion commémorative le 20 janvier 2012 à l'occasion du 70e anniversaire de la rafle de 1942 dans la Bačka méridionale. Cette publication est la version éditée de la conférence prononcée à ladite réunion.

L'un des auditeurs a attiré alors l'attention de l'auteur sur le fait que parmi les actes de 2006 du Tribunal de la Ville de Budapest, on trouve également la copie de l'original du jugement de 1944. L'acte est conservé à Belgrade dans les Archives nationales de Serbie. Le débat est donc définitivement clos, car le texte du document analysé dans cette publication est le même que celui du jugement original à l'exception des nombreuses fautes de frappe faites lors de la dactylographie.

GYÖRGY MARKÓ

ÜBER DEN QUELLENWERT DER NEU AUFGETAUCHTEN DOKUMENTE IM
ZUSAMMENHANG MIT DER RAZZIA IN „NEUSATZ“ IM JAHRE 1942*Resümee*

Im Januar 1942 führten die ungarischen Militär- und Gendarmerieverbände in der Südlichen Batschka und in der Stadt Újvidék (Neusatz, heute Novi Sad) eine Razzia mit Hilfe von Ordnungskräften durch. Gegen die Verantwortlichen der Aktion, die in einem Blutbad endete, wurde im Winter 1943 ein Kriegsverfahrensverfahren eingeleitet, das im Jahre 1944 mit schweren Strafen endete.

Fast 65 Jahre später wurde einer der beteiligten Gendarmerieoffiziere erneut vor das Gericht gebracht, da im Laufe der Ermittlungen neue, bis dato unbekannte Dokumente aufgetaucht waren. Unter anderem eine Kopie des Urteils aus dem Jahre 1944, deren Glaubwürdigkeit jedoch im Laufe des Prozesses von namhaften Historikern in ihrem Gutachten angezweifelt wurde.

Der Verfasser der vorliegenden Studie ist auf Grund der formalen Charakteristika, aber insbesondere auf Grund der detaillierten inhaltlichen Analyse des Dokuments der Ansicht, dass wir einer Kopie gegenüberstehen, die vom ursprünglichen Urteil des Jahres 1944 zwecks Übersetzung ins Serbische auf dem Wege des Neutippens im Jahre 1946 erstellt worden war und der Nachwelt in mehreren Exemplaren erhalten geblieben ist. Zu dieser Zeit begannen nämlich in Neusatz die Verfahren gegen die als Kriegsverbrecher ausgelieferten ungarischen Honvéd- und Gendarmerieoffiziere, und die jugoslawischen Ermittlungsbehörden benötigten offensichtlich ein Exemplar des Urteils aus dem Jahre 1944 in serbischer Sprache.

Das Dokumentationszentrum und die Gedenksammlung für den Holocaust sowie das Institut und Museum für Militärgeschichte organisierten am 20. Januar 2012 anlässlich des 70. Jahrestages der Razzia in der Südlichen Batschka eine Gedenksitzung. Die vorliegende Studie ist die redigierte Fassung des dort präsentierten Vortrags.

Ein Besucher der Konferenz lenkte die Aufmerksamkeit des Verfassers auf die Tatsache, dass unter den Akten des Hauptstädtischen Gerichts Budapest aus dem Jahre 2006 auch eine Kopie des Originalurteils aus dem Jahre 1944 zu finden ist! Das Dokument wird in Belgrad, im Serbischen Staatsarchiv aufbewahrt. Die Diskussion ist damit endgültig beendet, da der Text des analysierten Dokuments – mit Ausnahme der zahlreichen Tippfehler, die im Laufe des Neutippens entstanden waren – mit dem Wortlaut des Originalurteils identisch ist.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ

EGY OROSZ EZREDES, A. K. BAUMGARTEN 1849-ES NAPLÓJA*

Kegyetlen, véget nem érő küzdelem a Kaukázus meghódításáért, a magyar lázadás leverésére indított hadjárat 1849-ben és az önvizsgálatra kényszerítő nagy keleti, vagyis a krími háború 1853–56 között – az 1810-es évek derekán vagy a következő években született orosz katonatisztek jelentős részének felfutó életpályáját ezek az eseménysorok határozzák meg. E nemzedék olyan tábornoki kar alatt kezdte el szolgálatát, amelynek idősebb tagjai még a napóleoni háborúkban szereztek első tapasztalataikat, majd az évszázad harmadik évtizedének végén az orosz–török háború balkáni hadszínterein jeleskedtek, a harmincas évek elején pedig a független lengyel állam helyreállításáért indított szabadságharcra számoltak le, miközben természetesen kivették részüket a Kaukázus és Örményország fölötti orosz hegemonia megszerzésért folytatott szívós küzdelemből is. Közülük néhányan, mint Ivan Fjodorovics Paszkevicz tábornagy, Jereván grófja, Varsó hercege vagy Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf, lovassági tábornok éppen a krími háború idején dőltek ki a sorból. Ők s a többiek, mint Mihail Dmitrijevics Gorcsakov herceg, Pjotr Hrisztoforovics Grabbe, Alekszandr Nyikolajevics Lüders, Fjodor Szergejevics Panyutyin olyan képviselői ennek az idősebb generációnak, akiknek neve a magyar történelemből is ismert, hiszen 1849-ben ők álltak az élén a Magyarország sorsát eldöntő orosz intervenciós hadseregnek. A katonai elit említett ifjabb nemzedéke a magyar hadjárat idején többnyire alezredesti, ezredesti rangban szolgált. Nevükkel itteni szereplésük kapcsán inkább csak akkor találkozunk, ha emlékezetes haditettet hajtottak végre, vagy pedig akkor, ha tollat fogva visszaemlékezésekben, levelekben, naplókban örökítették meg magyarországi tapasztalataikat. Közülük érdemes megemlíteni például a később komoly karriert befutó, a komáromi vár átadása körüli tárgyalásokat visszaemlékezésében megörökítő Nyikolaj Vasziljevics Iszakovot,¹ az erdélyi orosz hadműveletet ismertető Artur Adamovics Nyepokojsickij² vagy a nyári hadjáratot Panyutyin altábornagy parancsnoksága alatt az osztrák főserg mellé rendelt orosz hadosztályban végigharcoló, naplót vezető Alekszandr Karlovics Baumgartent.

* 2010-ben a Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően egy hónapot Moszkvában tölthettem. Ez a közlemény az ott végzett kutatás eredménye.

¹ Visszaemlékezése: A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról című kötetben (S. a. r.: *Rosonczy Ildikó és Katona Tamás*. Ford.: *Gerencsér Zsigmond és Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1988. 413–456. o. (A továbbiakban: A magyarországi hadjárat.)

² *Artur Adamovics Nyepokojsickij*: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel, 1849. S. a. r. és ford.: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999. (A továbbiakban: *Nyepokojsickij*.)

*Alekszandr Karlovics Baumgarten*³

Az Orosz Birodalom 1849-es magyar hadjáratának Baumgarten ezredese 1815-ben született, ősei egykor Livóniában megtelepedett német lovagok voltak. Apja, Karl Ivanovics (1768–1831) ifjúkorában katonaként szolgált, ezredet vezényelt az 1809-ben újrainduló orosz–török háborúban, majd állami szolgálatba került: Tarnopol városparancsnoka, 1816-tól pedig kosztromai kormányzó. 1831-ben titkos tanácsos, tagja annak a belügyminisztériumban szervezett bizottságnak, amely a kolerajárvány elleni küzdelmet irányítja. Ő maga is a járváynak esett áldozatul. Fia a hadapródiskola elvégzése után 1833-ban zászlósként kap beosztást a testőrgárda izmaili ezredébe. 1838-ban kiváló eredménnyel végez a katonai akadémián, 1840-ben a gárda vezérkaránál főhadnagy, majd a Kaukázusba kerül. A kaukázusi front balszárnyán 1841 augusztusáig több ütközetben vesz részt. A következő években különböző beosztásokban Szentpéterváron szolgál.

1849-ben ezredesi rangban áthelyezik a mozgósított sereg Dibics Zabalkanszkij tábornagy nevét viselő 15. (csernyigovi) gyalogezredéhez. Ezt az ezredet az orosz főerők Magyarországra történő elindulása előtt a III. gyalogoshadtestből kikülönített és – élén Panyutyin altábornaggal – vasúton gyors segítséggént Bécshez küldött kombinált hadosztály állományába osztották be.⁴ Baumgarten ekkor még Szentpéterváron van, május 23-án ér Varsóba, majd vonattal igyekszik a hadosztály után, amelyet időközben a morvaországi Ungarisch-Hradischban (csehül Uherské Hradiště) megállítottak s Pozsonyhoz irányítottak. Útközben, Krakókban a hadtestparancsnok, Rüdiger tábornok személyes kérésére május 28-tól a III. hadtest törzsénél dolgozik, ő vezeti a hadtest hadműveleti naplóját.

Június 11-én vasúton Bécsbe, majd onnan június 14-én gőzhajón indul tovább hadosztályához Pozsonyba, zsebében Rüdiger parancsával, amely őt ideiglenesen a 17. (brjanszki) vadászezred élére állítja. (Az ezred parancsokát, Konsztantyin Romanovics Szemjakin ezredest ugyanis a 2. [vadász]dandár parancsnokának távolléte miatt Rüdiger átmenetileg dandárparancsnokká nevezi ki.) Baumgarten személyes bátorságról tesz tanúbizonyságot június 21-én, a peredi csata második napján, amikor ezrede elesett zászlóaljparancsnokának helyére lép, s a zászlót megragadva a heves magyar tűzben szétzilálódott zászlóalj élére áll. Augusztus 3-ig, a vadászdandár parancsnokának Magyarországra érkezéséig vezeti a brjanszki ezredet, a továbbiakban pedig Panyutyin mellett szolgál.

Komoly szerepe volt az augusztus 9-i temesvári csatában Újbesenyő megszállásánál és abban, hogy a küzdelem során meghátráló osztrák csapatok rendezni tudták soraikat, így tartani tudták magukat Franz Liechtenstein altábornagy tartalék hadtestének beérkezéséig. Ezt a fegyvertényt orosz vélemények a csata sarokpontjának tartották, és súlyos sérelemként élték meg azt, hogy Haynau tábornagy, a cs. kir. hadsereg főparancsnoka

³ Életrajza: Русский биографический словарь А. А. Половцова. II. köt. 596. o.; Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. III. köt. 201. o.; Журнал императорского Русского военно-исторического общества (a továbbiakban: Журнал...) 1910. книжка 4.: А. К. Баумгартен: Дневник 1849. 1–4. P. N. Szimanszkij bevezetőjének életrajzi része, az 1849-es évre pedig maga a napló is.

⁴ A hadosztály a már említett, 8. hadosztálybeli csernyigovi gyalogezredből és a 9. hadosztályhoz tartozó 18. (szevszki) gyalog-, 17. (brjanszki) és a 18. (orlovi) vadászezredéből, valamint a 9. tábori tűzérődandár 4. nehéz-, valamint 6., 7. és 8. könnyűütegéből állt.

augusztus 18-án, Temesváron kiadott 9. számú hadjelentésében kizárólag magának és az osztrák hadseregnek tulajdonította a magyar honvédsereg fölött aratott győzelmet. A hadosztály, anélkül, hogy az osztrák főparancsnok személyesen elköszönt volna tőle, Arad érintésével tér vissza az orosz hadsereg kötelékébe. Augusztus 17-én alakulatai jelen vannak az aradi vár átadásánál. Az országból Nagyváradon, Debrecenen, Kassán, Eperjesen, Bártfán át vonulnak ki. Baumgarten Muszynánál lépi át a magyar határt, majd Krakkóból vonattal érkezik Varsóba. A gránátos hadtestben szeretne szolgálni a továbbiakban, de nem találja a trónörökösöt, aki ügyében intézkedhetne.

Közben nem tud napirendre térni a temesvári csata osztrák megítélése fölött. Külön feljegyzést készít arról, hogy Temesvárnál az orosz hadosztálynak a csatát eldöntő szerepe volt. Feljegyzése Panyutyinon keresztül később eljut hadtestparancsnokához, Rüdigerhez, az orosz hadsereg vezérkarához és egy külön bizottsághoz. Varsóban, bajtársai javaslatára is, úgy dönt, felkeresi Bécsben Haynaut, megpróbálja rávenni, változtassa meg véleményét a csatával kapcsolatban, vagyis ismerje el az orosz hadosztály s nyilván szerzőnk, további karrierje szempontjából sem mellőzhető akkor szerzett érdemeit. Szeptember 19-én vonatra ül, és 25-én fogadja Haynau, aki meg is ígéri, hogy eleget tesz kérésének. Baumgarten naplójában beszámol bécsi útjáról s arról a diadalittas ünneplésről is, amellyel az osztrák főváros a magyarok fölött aratott győzelmet köszöntötte. „A dicsőítés émelvítő” – állapítja meg.

Október 2-án már ismét Krakkóban van, s mivel az Újszandecben állomásozó 16. (poltavai) gyalogezred parancsnoka megbetegedett, rábízják az ezred ideiglenes vezetését. Az Orosz Birodalom területére ezzel az ezreddel tér vissza október közepén. Naplója szerint november 7-én kapja meg a hírért, hogy a 20. (tobolszki) gyalogezred parancsnokává nevezték ki.

Baumgarten nevét ennek az ezrednek az élén a krími háború elején, 1853–54 fordulóján a balkáni hadszíntéren, a Duna partján Cetaténál vívott ütközet tette híressé. Az ottani helyőrséget adó mintegy két és fél ezer főt számláló ezredével feltartóztatta a december 31-én Calafatból jelentős túlerővel felvonuló Ahmed Kursid pasát. Január 6-án a törökök immár tizennyolcezer emberrel támadtak, Baumgarten súlyos vérvesztéssel járó harcokat víva volt kénytelen visszahúzódní, de a beérkező orosz erősítés végül megakasztotta a török előrenyomulást.

1854-ben vezérőrnagyi rangban a 10. gyaloghadosztály 1. dandárának (amelybe a tobolszki gyalogezred is tartozik), majd hamarosan a 10. dandárnak a parancsnoka. Dandárával ez év októberének végén Szevasztopol helyőrségébe osztják be. Bár 1854. november 7-én Miklós nagyherceg azt írja a trónörökösnek, hogy Eduard Ivanovics Totleben tábornokkal együtt Baumgarten az ostromlott Szevasztopol lelke, a várban személyes konfliktusok miatt csak 1855 júniusáig marad. A háború végén a sebesültek ellátását biztosító kórházaknak otthont adó Szimferopolban szolgál.

1858 és 1862 között az I. Miklós Vezérkari Akadémia parancsnoka, 1861-ben altábornaggyá léptetik elő, a Haditanács tagjaként a Kórházi Főbizottság elnöke, a Hadtudományi Főbizottság tagja. 1874-ben főhadsegéd, 1875-ben gyalogsági tábornok. Haláláig, 1883-ig az orosz Vörös kereszt elnöke.

Kaukázusi szolgálata idején megkapta a Szent Anna-rend 4. osztályát „Vitézségért” felirattal, az 1849-es magyar hadjáratban tanúsított érdemeiért pedig a Szent Vlagyimir-rend 4. osztályát a szalaggal, a Szent Anna-rend 2. osztályát és ugyanennek a rendnek

ugyanezen, a cári koronával ékesített osztályát, valamint az osztrák Vaskorona-rend 2. osztályát. 1854-ben a Szent György-rend 3. osztályával, valamint a Szent Szaniszló-rend 1. osztályával tüntették ki.

A kézirat napló

Baumgarten naplóját, amelyben az 1849-es magyarországi hadjárat, valamint a krími háború eseményeit örökítette meg, hagyatékából halála után özvegye, E. L. Baumgarten bocsátotta a hadtörténész P. N. Szimanszkij rendelkezésére. Szimanszkij 1903-ban a naplót felhasználva emlékezett meg a krími háború 50. évfordulójáról s közölt belőle részleteket,⁵ aztán 1910-ben, a Cári Orosz Hadtörténelmi Társaság *Журнал императорского Русского Военно-исторического Общества* című folyóiratának szerkesztőjeként három folytatásban, a maga írta, alapos bevezető tanulmánnyal együtt kiadta a szóbanforgó periodikában a teljes naplót.⁶ A magyarországi fejezethez 151 lábjegyzetet jelölt be, amelyeknek azonban a szövegük hiányzik. A kiadványban található példa arra, hogy egy forrásközlésnek a jegyzetei későbbi számban láttak napvilágot, de a Baumgarten-napló esetében a jegyzeteket a későbbi számok sem hozták. A folyóirat ebben a formájában anyagi nehézségek miatt 1912-ben már nem jelent meg, Szimanszkij lábjegyzetei tehát vagy kéziratban maradtak, vagy el sem készültek.

A napló első fejezete foglalkozik az 1849-es magyar hadjáratral, az első bejegyzés 1849. május 15-i, a legutolsó december 6-i.⁷ A második és a harmadik fejezet a krími háború idejéből származik: a második az orosz hadsereg 1853. június 13. és 1854. szeptember 14. közötti Duna melléki operációiról, a harmadik pedig az 1854. szeptember 13. és 1855. november 13. közötti időszakról, Szevasztopol védelméről és a háború utolsó időszakáról szól. (A napló kéziratának Szevasztopol ostromával foglalkozó részét kiegészítik Baumgartennek a Césár de Bazancourt francia hadtörténész tollából származó, először már 1856-ban megjelent *L'expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol. Chroniques de la guerre d'Orient* című munkához fűzött jegyzetei és a szemben álló hadseregek tevékenységének kritikai elemzése.)

A napló kézírata, mint a közreadó írta, jól olvasható volt, javítások alig akadtak benne. A második rész mellett külön lapokon fennmaradtak a rövid feljegyzések, amelyeket Baumgarten az eseményekkel egy időben, a hadjáratok során vetett papírra azzal a céllal, hogy később, életének nyugodtabb szakaszában részletesen kifejti őket. Valószínűleg ilyen napi jegyzetek alapján készült a minket érdeklő magyarországi rész is. Hogy mikor tisztázta, öntötte végleges formába naplóját, nem lehet tudni. Bizonyos epizódok részletes kifejtése, a küzdelmeknek, a táborozás hétköznapjainak, a bajtársaival vagy feletteseivel folytatott beszélgetéseknek az életteli leírásai arra utalnak, hogy – legalábbis a magyarországi részt – nem sokkal az események után. Amikor összeállította a naplót, nem ragaszkodott ahhoz, hogy a mindennapi bejegyzések egymást kövessék: előfordul, hogy az egy

⁵ *Московские Ведомости*, 1903. 161. és 162. sz., *Военный Сборник*, 1903. december: *Бой при Чертани*.

⁶ *Журнал...* 1910. книжка 4. 1–56. o.; книжка 5. II. 57–122. o.; 1911. книжка 1–2. 123–190. o.

⁷ A naplóban természetesen a régi naptár szerinti dátumok szerepelnek, amelyeket átirunk az általunk használt Gergely-naptár megfelelőire.

témára vonatkozó jegyzeteket összevonta (pl. az 1849. július 2-i komáromi csatánál utal az augusztus 5-i szőregi csata tanulságaira, a szabadságharc leverése utáni kivégzésekre és megtorlásra az augusztus 14-i bejegyzésben tér ki, Konrad Rulikowski augusztus 28-i kivégzéséről pedig az augusztus 26-i bejegyzésben olvashatunk, de a szövegben szerepel a tényleges dátum is). Éppen ennek a szerkesztési metódusnak a következményeként előfordul a dátumok csúsztatása, illetve egy-egy bejegyzésben az előző napi eseményekről is szó lehet.

A fordítás során gondot jelentett, hogy a naplóban akadnak olyan rövid, tömondatos utalások, amelyeknek részletes magyarázata elmarad, s ezek időnként nehezen értelmezhetők. (Panaszkodott erre a naplót közreadó Szimanszkij is.) Ezek a rövidnek, hiányosnak megmaradt feljegyzések jelenthetik természetesen azt is, hogy szerzőnk már nem emlékezett a pontos körülményekre, de azt is, hogy nem tartotta fontosnak részletezésüket, mert a naplót ebben a formájában nyilván nem kiadásra szánta. Kiegészítésként egyébként saját maga fűzött a szöveghez itt-ott megjegyzéseket, amelyeket, hogy a fordítói lábjegyzetekkel ne keveredjenek, most az olvasó a szövegben talál meg, dőlt betűvel és zárójelben.

A nyomtatott szövegben több személy- és helynévelírással találkozunk. Az azonban egyáltalán nem biztos, hogy ezeknek az elírásoknak vagy névtévesztéseknek az oka a naplóíró megkopott emlékezete: lehetnek ugyanis a közreadó tévedései is. Az alábbi fordítás a nyomtatott közlemény alapján készült. Kérdés, hol lappang a kézirat, ha egyáltalán megvan valahol.

A napló magyarországi fejezete

Baumgartennak az 1849-es évet megörökítő naplója mind a Panyutyin parancsnokága alatt álló hadosztály működésére,⁸ mind a III. hadtest parancsnoka, Rüdiger tábornok, illetve hadtesttörzse tevékenységére nézve értékes forrás.

„Az osztrák hadsereg ujjong örömeiben, hogy ő az, melly az ellenséget 6 ütközetben egész a megsemmisülésig legyőzte, és most is Görgey serege és Arad vára meghódolását elhatározta” – fogalmazott győzelemittasan Haynau tábornoszernagy augusztus 18-án, I. Ferenc József születésnapján kiadott már említett hadijelentésében, holott a nyári hadjáratot az osztrák főszereg mellett végigküzdő orosz hadosztály nem elhanyagolható szerepet játszott az osztrák győzelmek kivívásában, mindenekelőtt június 21-én Perednél és Királyrévnel, július 2-án Komáromnál, majd augusztus 9-én Temesvárnál. (És akkor még nem említettük a Paszkevicz tábornagy vezette orosz főszereg nyomaszó túlerezű magyarországi jelenlétét s az Erdélyt elfoglaló Lüders tábornok csapatait.)

Szerzőnk képzett vezérkari tisztként rövid krónikáját adja az osztrák főszereg mellé beosztott orosz hadosztály tevékenységének, miközben felfigyel az orosz és osztrák,

⁸ Magyarul a hadosztály szerepléséről A. *Alekszejenko* visszaemlékezése jelent meg „Egy öreg harcos emlékei” címmel. In: A magyarországi hadjárat, 363–411. o. A mesélő kedvű szerző a 18. (szévszki) gyalogezred 6. századának volt a parancsnoka: emlékeit öregkorában vetette papírra, munkája kevésbé megbízható, találunk benne az orosz hadsereg egyszerű katonáinak körében keringő mendemondákat, képtelen történeteket is. Ld. még magyarul ugyancsak a hadosztály működésére, de csak az 1849. augusztus 5-i újszegedi-szőregi csatára vonatkozóan: *Vlagyimir Zelenyckij*, a Dibics-Zabalkajszkij gróf gyalogezredének őrnagya: A szegedi csata. Egy szemtanú elbeszélése. Ford. és közli *Fenyvesi István*. Szegedi Műhely, 1991/1–4. sz. 123–130. o.

valamint a magyar hadsereg felépítése, szervezetsége, ellátása, hadviselése közötti különbségekre, mérlegeli azok előnyeit és hátrányait. Az ütközeteket, a megélt eseményeket saját pozíciójából írja le, ezért bizonyos hangsúlyeltolódások természeteseek, de beszámolóí éppen ezért hitelesek. Döbbenet tapasztalja, hogy mind az osztrák, mind a magyar hadsereg mennyire szétzilálódik a legkisebb vereség esetén is, s visszavonulásuk teljes zűrzavarral jár. „Ez a magyarázata annak a hatásnak, amelyet Panyutyin tábornok hadosztályának az osztrák csapatok melletti jelenléte gyakorolt a hadjárat egész menetére. Olyan volt, mint a makedón falanx: ha a magyar seregeknek sikerült is szétzilálniuk az osztrákokat, szembetalálták magukat egy tizenhat zászlóaljából álló, négy üteggel ellátott rendezett, az első harcrendbe felállt hadosztállyal, és be kellett látniuk, hogy a maguk vegyes népfajú alakulataikkal és önálló zászlóaljaikkal képtelenek azt szétverni. Ekkor megtorpantak, ami időt adott a megzavarodott osztrákoknak arra, hogy ismét összegyűljenek és rendezzék soraikat. Így történt mind a két komáromi ütközetben, aztán Szegednél (pontosabban Szőregnél – R. I.) és főként Temesvárnál” – véli Baumgarten, akinek, ha túl is hangsúlyozza hadosztályának jelentőségét, meglátása mégis elgondolkodtató, a temesvári magyar vereséggel kapcsolatos summázata pedig teljes mértékben helytálló: „...a magyar hadsereg a temesvári csatában nem vereséget szenvedett, hanem teljesen felbomlott”. Azt latolgatva pedig, hogy mi lett volna a következménye Temesvárnál az osztrákok vereségének, fantáziája alaposan elragadja: „Egészen Bécsig nem kaphattak volna semmilyen erősítést. Klapka tábornok éppen ekkor ütött ki Komáromból, és az osztrákokat Győrig nyomta vissza úgy, hogy maga Bécs is belereszketett. Így a Temesvár alatt szétvert osztrákoknak egészen Bécsig nem lett volna hol megállniuk, és semmiképpen sem tudták volna megtartani a saját fővárosukat...”

Rüdiger tábornok a Magyarországra bevonult orosz főszereg legaktívabb és legenergiusabb hadtestparancsnoka. Nem véletlen, hogy augusztus 13-án a fegyverletétel éppen az ő hadai előtt történt meg a szőlősi síkon Világosnál. Éppen ezért értékes minden olyan információ, amely személyére, szándékaira, Paszkeviccsel szembeni nézeteltéréseire, hadtestének törzsére, annak tagjaira vonatkozik. Baumgarten naplója a hadjárat elejéről, illetve végéről szolgál ilyenekkel.

Az ismeretlen Baumgarten-napló

Szerzőnk kéziratára elsőként Ivan Ivanovics Oreusz, az Orosz Birodalom magyarországi hadjáratát feldolgozó orosz hadtörténész hivatkozik 1880-ban kiadott munkájában.⁹ A naplót nyomtatásban megjelentető Szimanzkij azonban némi értetlenséggel állapítja meg, hogy Oreusz a kéziratot „naplónak” csak a temesvári csatára vonatkozó részeit, illetve kivonatait használta.¹⁰ Munkájában Baumgarten kézírata valóban csak a temesvári csata forrásai között szerepel, pedig Oreusz név szerint is említi hősünket, amikor a peredi csata második napján tanúsított vitézségéről számol be.¹¹ Szimanzkij azonban tévedett, amikor úgy gondolta, hogy a szóban forgó hadtörténész a napló kéziratát használta. Megállapítható ugyanis,

⁹ Oreusz, Ivan Ivanovics: Oroszország háborúja a magyarok ellen. S. a. r.: Rosonczy Ildikó. Budapest, 2002. (A továbbiakban: Oreusz) 466. o.

¹⁰ Журнал... 1910. книжка 4. 6. o.

¹¹ Oreusz 158., 443. o.

hogy Oreusz nem ismerte a naplót (Baumgarten kéziratával kapcsolatban nem is használja a napló szót), bár az 1870-es években, amikor munkáján dolgozott, Baumgarten még élt, sőt a hadtörténeti feldolgozás kiadását is megérte. Személyes kapcsolatban azonban nem voltak, erre utal Oreusznak a peredi csatát taglaló fejezetben Baumgarten személyéhez fűzött jegyzete. Ha Baumgartent ismeri, akkor a rá vonatkozó jegyzet első felét pontosította volna: „A csernyigovi gyalogezredből. Jelenleg főhadsegéd.”¹²

Hogy Oreusz milyen Baumgarten-kéziratot használt, arra a választ 2010. őszi moszkvai kutatásom során találtam meg. Az Orosz Állami Hadtörténeti Levéltárnak a magyar hadjárat anyagát őrző 846. fondját áttekintve láttam, hogy Oreusz ebből az anyagból dolgozott (levéltári jelzetei azonosíthatók), s itt a III. hadtest és a Panyutyin parancsnoksága alatt álló hadosztály hadműveleti naplója mellett, amelyekre gyakran hivatkozik is, nem a napló (esetleg egyik) kézirátát őrzik, hanem Baumgartennak azt a feljegyzését vagy annak egyik változatát, amelyet a temesvári csatáról készített – a csata egy kis vázlatos rajzával együtt –, s amellyel, mint már szoltunk róla, az orosz hadosztály és a maga szerepének elismertetését szeretne volna elérni.¹³

A már nyomtatásban megjelent naplót első ízben az angol Ian W. Roberts használta a Magyarország elleni orosz intervencióról szóló, jelentős orosz forrásanyag ismeretében és hatása alatt megírt, 1991-ben megjelent monográfiájában.¹⁴ Baumgartenre hivatkozva hozza a példát arra vonatkozólag, hogy az osztrákok miként bántak a magyar sebesültekkel; többek mellett ugyancsak szerzőnket idézi a július 15–17-i váci csata megítélését és a magyarokkal történő tárgyalások kimenetelét illetően Paszkevics és Rüdiger véleménykülönbségére, Rüdiger Görgeyvel kapcsolatos információira vagy a magyarokhoz átváltt Konrad Rulikowskinak, a voznjeszenszki dzsidásezred zászlósának a sorsát meghatározó körülményekre.¹⁵ És Baumgarten alapján számol be arról, hogy a Magyarország elleni háború céljából már Krakkóba bevonult III. orosz gyalogoshadtest parancsnokát 1849. június 2-án egy Görgey-rokon, mégpedig a hadvezér nagybátyja részletesen tájékoztatta a magyarországi viszonyokról.¹⁶

Közzétéve a naplót, szükségesnek tartom, hogy az utóbbi két kérdésre a lábjegyzetek adta lehetőségnél bővebben is kitérjek, és a további kutatás lehetőségeire felhívjam a figyelmet.

Egy Görgey-rokon Rüdiger tábornoknál Krakkóban

Két olyan orosz elbeszélő forrást ismerünk, amely arról számol be, hogy Görgey Artúr tábornok, ekkor még magyar főparancsnok és hadügyminiszter nagybátyja 1849. június elején Krakkóban találkozott a III. orosz hadtest parancsnokával, Rüdiger tábornokkal. Mindkét tudósítás olyan orosz tisztek tollából származik, akik a III. hadtest törzsénél

¹² Oreusz 158. o.

¹³ Российский Государственный Военно-Исторический Архив (a továbbiakban РГВИА), ф. 846., оп. 16., 5360. Oreusznál a régi levéltári jelzet: Военно-ученный архив отд. II. Нр. 3287.

¹⁴ Ian W. Roberts: *Nicolas I and the Russian Intervention in Hungary*. London, 1991. (A továbbiakban: Roberts.) Robertsnek nem volt lehetősége oroszországi (akkor még szovjetunióbeli) levéltárakban kutatni, az orosz-osztrák diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó iratanyagot Bécsben, Londonban, Koppenhágában és Londonban nézte át, és igen bőszes nyomtatásban megjelent orosz, elsősorban elbeszélő forrást használt, amelyeket azonban nem igazán szembesített magyar forrásokkal.

¹⁵ Roberts 149., 155., 161., 166., 175., 182. o.

¹⁶ Roberts 131–132., 161.o.

szolgáltak. Egyikük, Fjodor Grigorov, Rüdiger tábornok segédtsíjtje.¹⁷ Visszaemlékezése szerint Görgey Krakkóban élő nagybátyja, Rüdiger gróffal megismerkedve arról számolt be neki, hogy a magyar hadsereg monarchikus érzelmű, nem ért egyet a Habsburg-ház detronizálásával, s hogy „az április 14-i határozat okozta unokaöccse szakítását Kossuth-tal”.¹⁸ Tudjuk, hogy Grigorov jóval az események után vetette papírra emlékeit, a találkozón nem volt jelen, az ott elhangzottakról csak hallomásból értesült, annyit tudhatott, amennyit a törzsnél beszéltek róla. Visszaemlékezéséből egyébként kiderül, hogy ismerte Görgey 1852-ben Lipcsében megjelent emlékiratát¹⁹, amely befolyásolta is, és egyes állításai mintha soraiban is visszaköszönnének. Grigorov magáról a szóbanforgó személyről közelebbi információt nem ad meg, ennek alapján Katona Tamás azt feltételezte, hogy esetleg Görgey anyai nagybátyjáról lehet szó, talán Kolbenhayer Károly posztógyárosról, a magyar tábornok anyai nagynénjének férjéről.²⁰

Baumgarten részletesebb, adatokban pontosabb, hitelesnek tekinthető információkat közöl naplójában a találkozóról. Ekkor átmenetileg a III. hadtest törzse mellett szolgált, s az ő feladata volt, hogy lejegyezze, mi hangzott el Rüdiger tábornok és az illető találkozóján, amelyen személyesen jelen volt, s amelyről saját jegyzetei alapján ő írta meg a jelentést az orosz hadsereg főparancsnokának, Paszkevics tábornagnak. Mint a naplóból látjuk, ez a bizonyos rokon teljes képet adott a magyarországi helyzetről. Beszámolt a magyar hadsereg létszámáról, összetételéről, képzettségéről, parancsnokai képességeiről, a Dembiński és Görgey közötti ellentétéről, az országban uralkodó közhangulatról, a magyar kormányzat rendelkezésére álló eszközökről. Rüdiger arra vonatkozó kérdésére, hogy Görgey megvásárolható-e, egyértelmű *nem* volt a felelet: „a pénzt és a hivatalos elismerést nem értékeli, ugyanúgy elégedett főparancsnokként, mintha vegyészprofesszor volna.” Rüdiger két alapvető következtetést vont le az elmondottakból: 1. hogy a magyar parancsnokok küzdeni fognak, s csak végső esetben döntenek a fegyverletétel mellett, és 2. hogy az orosz hadak viszonylag akadály nélkül kelhetnek át az ország északi határán, ahol komoly ellenállásra nem kell számítaniuk, mivel a magyarok az osztrákok ellen Komárom környékén vonták össze erőiket, s még az oroszok beérkezése előtt ott akarnak velük megmérkőzni.

Magáról a személyről Baumgarten naplójában június 2-i dátummal annyit olvashatunk, hogy „Krakkóba érkezett Görgey nyugalmazott őrnagy (Görgey Artúr nagybátyja), aki Lócsén él, és Bécsbe szándékozik utazni, hogy hűségéről bizonyóságot adjon, nehogy megfosszák nyugdíjától.” Érkezéséről Legedits Ignác cs. kir. altábornagy, krakkói városparancsnok tájékoztatta az oroszokat azzal, hogy minden Magyarországra vonatkozó szükséges információval el tudja őket látni.

Kosáry Domokos a Görgey-kérdésről írott munkájában²¹ Ian W. Roberts Baumgartenre hivatkozó passzusai alapján próbálta megfejteni ennek a Görgey-rokonnak a kilétét.

¹⁷ Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf segédtsíjtjének visszaemlékezése az 1849. évi magyarországi hadjáratra. *Hadtörténeti Közlemények*, 1984. 4. sz., majd kötetben: A magyarországi hadjárat, 511–557. o.

¹⁸ A magyarországi hadjárat, 517. o.

¹⁹ *Görgei Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. I–II. Bd. Leipzig, 1852.*

²⁰ A magyarországi hadjárat, 861. o.

²¹ *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története I–II. Budapest, 1994. (A továbbiakban Kosáry I–II.)*

Roberts egyértelműen úgy ír Görgey apai nagybátyjáról, mintha a rá vonatkozó adatok az orosz tisztnaplójából származnának: „Görgey János idősebb nyugalmazott huszártiszt volt, aki nyugdíja elvesztése miatt aggódva Bécsbe szándékozott utazni, hogy az uralkodó iránti lojalitását megerősítse.”²² Kosáry Domokos tehát ennek az információnak a birtokában tekintette át a számba jöhető Görgeyeket, de a kritériumoknak egyik sem felelt meg: „Az érdekes itt azonban az, hogy Görgeynek valóban volt ugyan egy János nevű nagybátyja, aki 1778-ban született, egy ideig a nemesi testőrségnél szolgált, majd 1807-ben huszár őrnagyként vonult nyugdíjba, tehát a képbe beleillenek”, csak hogy ő, „ha a rendelkezésünkre álló életrajzi, genealógiai adatok pontosak”, már 1831 őszén elhunyt. (Tegyük ehhez hozzá, ha hibás volna a halálozás éve, akkor 1849-ben már hetvenegy-két éves lett volna.) „A keresztnév eltévesztésére nemigen gondolhatunk, mert Görgey Jenő (1815–1873) ugyancsak testőr, még a nyugdíjat nem érte el, Görgey Gábor (1799–1874) pedig, szintén egykori testőr, aki 1844-ben dragonyos őrnagyként ment nyugdíjba, nem tartozott Görgey Artur közelebbi rokonságához.” „Az ügyről egyelőre csak ennyit tudunk” – fogalmazott átmeneti összegzésként Kosáry Domokos, s még a következő kérdést is feltette: „Lehet, hogy valaki, aki jól ismerte a családi hátteret, az elhunyt őrnagyot megszemélyesítve valami okból szerepjátszásra vállalkozott?”²³

Az angol szerző azonban rossz személyazonosításával és forráskezelésével megtévesztette a magyar történést. Mint látjuk, Baumgarten szövegében nem szerepel a János keresztnév, tehát gondolhatunk más keresztnévre is. De az sem szerepel nála, hogy az illető huszártiszt lett volna. Roberts egy leszármazási táblában vagy egy névkönyvben valószínűleg rábukkant erre a bizonyos Görgey Jánosra, s munkájában úgy írt róla, mintha az eredeti forrásban az ő személyi adatai szereplnének.

A kérdés tehát továbbra sincs lezárva: Görgey melyik nagybátyja volt az (ha valóban az volt), aki megfordult Rüdiger tábornok krakkói főhadiszállásán 1849. június 2-án? Baumgartentől összefoglalva így annyit tudunk, hogy Lőcsén lakott, nyugalmazott őrnagy volt, s nyugdíja további folyósítása miatt aggódva, lojalitását biztosítandó Krakkón keresztül Bécsbe indult. Krakkóba érkezéséről Legedits városparancsnok értesítette a III. orosz hadtest törzsét, mint Baumgarten írja, személyesen őt. Az illető jól ismerte a magyar honvédsereget, de ha a szabadságharc híve lett volna, akkor talán nem részletezi aprólékosan a honvédsereg gyengéit. Jól ismerte Görgey személyiségét is, hangsúlyozta, hogy a magyar vezér nem fogja eladni magát, és jelezte azt is, hogy viszály (rivalizálás) van unokaöccse és a lengyel Dembiński között. Baumgarten naplójában nem említi, hogy szóba került volna Kossuth és Görgey nézetkülönbsége, ezt Roberts a már említett Grigorovtól vette át úgy, hogy a két forrást nem különítette el.²⁴ (Érdemes megjegyezni, hogy Görgey Artúr édesanyja, Perczián Vilma származott lőcsei családból.)

Annyi bizonyos, hogy a szóbanforgó személytől olyan tájékoztatást kapott a Magyarországra benyomuló orosz sereg parancsnoksága, amelynek alapján Rüdiger tábornok kimerítő, részletes jelentést küldhetett Paszkevicz főparancsnoknak, aki azt átadta I. Miklósnak. A cár „miután elolvasta a jelentést, megparancsolta, mondjanak köszönetet a Magyarországra

²² Roberts 131. o.

²³ Kosáry II. 83. o.

²⁴ Roberts 131–132., 256. o.

helyzetéről szóló első alapos és komoly jelentésért. Rüdiger megjegyzi, hogy a köszönet közvetlenül engem illet” – nyugtázza elégedetten Baumgarten, akinek naplójából az is kiderül, hogy ezt a jelentést Bécsben megkapta Fjodor Fjodorovics Berg, az osztrák kormányzat, illetve az osztrák főhadiszállás mellé beosztott orosz tábornok is: lássa, ez mást tartalmaz, mint ami az övéiből kiderül. Az ügy tisztázásához további orosz levéltári kutatások vihetnek közelebb. Talán előkerülhet a fent említett Rüdiger-féle jelentés is.

Kosáry Domokos feltételezésével, miszerint ez a krakkói találkozás is arra készíthette utóbb Rüdigert, hogy Görgey felé kezdeményező lépéseket tegyen,²⁵ vagyis 1849. július 19-én Balassagyarmatról levéllel forduljon hozzá, egyetérthetünk, azzal a kiegészítéssel, hogy miközben a július 15–17-i váci csata után az ő hadteste kapta a visszavonuló feldunai hadsereg üldözését, igyekezett kihasználni a súlyosan sebesült magyar tábornok reménytelennek tetsző helyzetét.²⁶

Adalékok Konrad Rulikowski sorsához

Baumgarten naplójának augusztus 21-i bejegyzésében a következőket olvashatjuk: miután Simándon a III. hadtest parancsnokától, Rüdiger tábornoktól elvált, benézett Ilja Sztjepanovics Frolov tábornokhoz, a hadtesttörzs főnökéhez. Mint írja: „Éppen ekkor jelentkezik nála a voznjeszenszki dzsidásezred zászlósa, Rulikowski, mint aki hadifogságból szabadult. Az ügyeletre küldik igazolásért, hogy indulhasson ezredéhez. Ahogy kimegy, Frolov segédtisztje²⁷ kijelenti, hogy ez az a Rulikowski, akiről Görgey azt mondta, nála jelentkezett szolgálatra, de mivel nála nem voltak lengyelek, Dembińskihez irányította. Elküldik, hogy Rulikowskit tartóztassa le és kísértesse a főhadiszállásra.” Baumgarten később beszámol arról, hogy augusztus 26-án este nála időzik Menykov²⁸ és Vejrnar,²⁹ s „elmondják, hogy holnap este hadbírótság ítél Rulikowski fölött, mert átállt a magyarokhoz, akiket egy lelkipásztor segítségével rávezetett a voznjeszenszki dzsidásezred vele lévő takarmánygyűjtő katonáira. 16-án (28-án) kora reggel főbe lövik.”

Első pillantásra Baumgarten tudósítása igazolja a Görgey ellen Konrad Rulikowski augusztus 28-i nagyváradi kivégzése után azonnal lábra kapott és gyorsan elterjedt vádat: szándékosan szolgáltatta ki „a lengyelt” az oroszoknak. Görgey emlékirataiban cáfolja, hogy köze lett volna Rulikowski lelepleződéséhez. „Én arról, hogy ő egyáltalán a világon van, először hadifogságom alatt értesültem, egy orosz törzstiszt szájából, aki az elítélt tettét és sorsát, mint közszájon forgó hírt, elmondta” – írja.³⁰

²⁵ Kosáry II. 83. o.

²⁶ РГВИА ф. 846. оп. 16. 5350. Rüdiger jelentései Paszkevicznek: 1849. július 6/18. Balassagyarmat 277.; július 7/19. Balassagyarmat 278.

²⁷ Frolovnak I. Drozdov nevű segédtisztjéről tudunk, aki Frolovval augusztus 12-én járt Görgey főhadiszállásán a világosi Bohus-kastélyban, és visszaemlékezésben örökítette meg a világosi fegyverletételt. Visszaemlékezése megjelent: A magyarországi hadjárat, 561–567. o. Lehet, hogy róla van szó.

²⁸ Menykov, Pjotr Konovics (1814–1875) vezérkari százados, később altábornagy, hadtörténeti író.

²⁹ Vejrnar, orosz vezérkari alezredes.

³⁰ *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 49-ben.* S. a. r. *Katona Tamás.* Budapest, 1988. II. köt. 437. o.

Hogy véleményt mondhassunk arról, volt-e valóban szerepe Görgeynek Rulikowski sorsának alakulásában, érdemes áttekinteni az ügyére vonatkozóan eddig összegyűjtött információkat.³¹

Rulikowskival kapcsolatban különös meglepetésről számol be Zygmunt Miłkowski (írói álnevén Tomasz Teodor Jeż), a lengyel légió 3. zászlóaljának hadnagya visszaemlékezésében, amelyet az 1880-as évek közepén kezdett írni. 1849. július utolsó napjaiban Szegeden a lengyel légió egyik altisztje orosz katonákat mutat neki az egyik ház udvarán. Az oroszok a voznjeszenszki dzsidásezred egyenruháját viselik. Miłkowski még jobban megdöbben, amikor az épületben megpillantja tisztjüket, Rulikowskit, akivel jó egy évvel korábban Kijev környékén ismerkedett meg. Miłkowski akkoriban Kijevben járt egyetemre, s egy közeli ismerőse, a voznjeszenszki dzsidásezredben szolgáló Bolesław Popowski hozta őt össze az ezred két tisztjével. Az egyikük Rulikowski volt. A lengyel társaság a Galíciában szerveződő nemzeti gárdákról beszélgetett s arról, hogy az ezredből ki nyerhető meg a lengyel nemzeti mozgalomnak.

Miłkowski Rulikowski szavai alapján a következőképpen foglalja össze az orosz dzsidások Szegedre kerülésének történetét. „A heves és ifjú ember lelkiismerete tiltakozott az ellen, hogy a magyarok ellen harcoljon. Elhatározta, hogy átáll. Tervének végrehajtásához a legelső adódó alkalmat felhasználta. Járőrözni küldték; egy faluhoz ért, s ebben a faluban megkérte a papot, jutasson el egy cédulát a legközelebbi magyar egységhez azzal, hogy ejtsék fogságba. Hamarosan elővágtatott egy huszárcsapat, körülfogta a plébániát, s a cselről mit sem tudó egész járőrt fogságba ejtette. Rulikowskit bekísérték a magyar törzshöz, ahol kijelentette, hogy a lengyel légióban akar szolgálni. A dzsidásokkal együtt a légióhoz küldték, a cédula azonban a törzs iratai között maradt. Az a szerencsétlen cédula! Rulikowskit miatta lőtték főbe.”

Miłkowski megörült a szegedi találkozásnak, Rulikowski azonban, mint írja, „mintha nem lett volna magánál, zavart volt és nyugtalan”, úgy vélte, a háború szerencsétlen fordulatot vett, ő pedig túl korán cselekedett.³²

Miłkowski Rulikowskit legközelebb Orsován, a Duna partján, az átkelésre várakozó kocsik mellett, dzsidásai körében pillantotta meg. Keljenek át a Dunán vagy térjenek vissza ezredükhöz? – ez volt a kérdés. Alárendeltjei a visszatérés mellett érveltek, különösen falujabeli tisztiszolgája. Urának kezét, lábát csókolgatva könnyezve esedezett: „Ne menjünk idegen földre...”. Rulikowski félrevonta Miłkowskit és részletesen előadta neki átállása történetét. Miłkowski az emigrálásra próbálta rábeszélni, majd megkérdezte tőle, katonái valóban azt hiszik-e, hogy meglepetésszerű támadás érte őket.

„– Meg vannak győződve róla, s a hadbírótság előtt is így fognak vallani.

– Azt, hogy csatlakoztál a lengyel légióhoz, mivel magyarázod majd meg?”

³¹ Rövid élettörténetét legutóbb *Kovács István* foglalta össze: Konrad Rulikowski. In: Vértanúk könyve. Szerk.: *Hermann Róbert*. Budapest, 2007. 215–216. o. Ld. még *Kovács István*: „Mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. 346–347., 450. o.; *Rosonczy Ildikó*: A cári hadsereg tisztikarának magatartása 1849-ben Magyarországon. In: *Hungaro-Polonica*. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk.: *Kiss Gy. Csaba* és *Kovács István*. Budapest, 1986. 136–142. o.

³² *Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski)*: *Od kolebki przez zycie*. Wspomnienia. I–III. köt. Kraków, 1936. I. köt. 345–346. o.

– Kényszerre tettem... Választhattam a légió vagy a fogság között. Egyébként sem voltam tűzvonalban..., nem harcoltam...”

Miłkowski úgy érezte, bizonytalan ez az érvelés. Rulikowski másként gondolkodott.

„– A rám váró legsúlyosabb ítélet ez esetben legfeljebb a lefokozás lehet. Na és ha lefokoznak? Leszolgálok néhány évet közkatonaként, aztán kérem elbocsátásomat, s visszatérek az enyéimhez. Riaszt az emigráció.”

Semmiképpen sem akarta vállalni az emigrációt. Miłkowski arról igyekezett meggyőzni, hogy az se tart örökké, majd tanácsolta neki, beszéljen Wysocki tábornokkal, a lengyel légió parancsnokával. Wysocki ugyanazt tanácsolta neki, mint Miłkowski: emigrálni kell. Rulikowski mégis a visszatérés mellett döntött: „Katonáim nem árulhatnak el, s a bíróság előtt tartani fogom magam. Nincs ellenem bizonyíték.”

Azt, hogy Görgey törzse kiadja az oroszoknak ezt a bizonyos cédulát, nem láthatta előre, vélekedik Miłkowski. „Amikor a bíróságon megmutatták neki a cédulát, elsápadt, összezavarodott és mindent bevallott” – fűzi hozzá.³³

A lengyel bajtárs emlékei után nézzük meg, mit tudtak az orosz hadseregnél Rulikowski fogságba esésének körülményeiről.

Gorcsakov herceg, a hadsereg vezérkari főnöke egy különítmény élén, pontonhíd-készlettel ellátva július 25-én érkezett a poroszló–tiszafüredi átkelőhöz, hogy nyissa meg az utat a hadsereg előtt a Tiszántúlra. Az átkelőt Korponay János ezredes mintegy kétezer-ötszáz fős csapata őrizte, amely miután átkelt a túlsó partra, a hidat felgyújtotta, majd tüzérségi párbaj után kénytelen volt visszahúzódní. A Poroszlóra reggel befutó orosz elővéd a voznjeszenszki dzsidászrezd sebesült katonáira bukkant. Hamar bebizonyosodott, hogy Rulikowski járőrének tagjairól van szó. Mint Paszkevic Haynaunak címzett átiratából, amelyben Rulikowskinak mint az Orosz Birodalom alattvalójának kiadatását kéri, valamint Miklós cárnak írott jelentéséből kiderül, július 22-én a voznjeszenszki dzsidászrezd zászlósát tizenkét fős járőrrel takarmánygyűjtés céljából küldték Poroszlóra. Aznap este egy helyi lakos útján tájékoztatta a magyar előőrs tisztjét átállási szándékáról, amiről beosztottjai nem tudtak. Másnap reggel egy ötven fős huszárcsapat kerítette be őket. A dzsidások védekeztek, de tisztjük azt parancsolta, hogy adják meg magukat.

A két irat adatai között van némi eltérés: a 12 fős járőr a Haynaunak küldött átirat szerint egy altisztből és 11 közkatonából állt, akik közül heten súlyosan megsebesültek, ketten elestek, hárman pedig fogságba kerültek. A hadbíróági tárgyalás után írt jelentés szerint a járőr két altisztből és tíz közkatonából állt. Közülük egy altiszt és hét közkatona sebesült meg, utóbbiak egyike hamarosan elhunyt. Négyen nem sérültek meg, mert a vádlott, vagyis Rulikowski vallomása szerint „kérésére a magyar őrmester leállította a támadást”.³⁴ A szovjet történész, V. G. Verzbickij ugyancsak azt írja egy 1962-ben megjelent tanulmányában, hogy Rulikowski három emberével esett fogságba.³⁵

³³ Uo. 363–364. o.

³⁴ Paszkevic átirata Haynaunhoz, 1849. augusztus 19. Nagyvárad. Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1839. kardon, 1849–8–392. A levél másolata a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható. Paszkevic jelentése I. Miklósnak, 1849. augusztus 28. Nagyvárad. In: *B. Г. Вержбицкий: Сочувствие передовых офицеров и солдат русской армии венгерской революции 1848–49 гг. Исторический Архив 1962. 4.* (A továbbiakban: *Вержбицкий.*) 124. o.

³⁵ *Вержбицкий* 123. o. (Egy altiszttel és két közkatonával.)

A hivatalos iratok mellett más forrás is szól arról, hogy az oroszok saját sebesült katonáikra bukkantak a tiszai átkelő közelében. Az orosz főhadiszálláson tartózkodó hadmérnök, Andrej Ivanovics Delvig báró emlékiratában olvashatunk róluk: elmondták, hogy amikor támadás érte járőrüket, „a lengyel származású zászlós azt parancsolta, adják meg magukat, altisztjüktől azonban azt az utasítást kapták, hogy üljenek lóra és védekezzenek.” A kézitusában súlyos sérüléseket szenvedtek.³⁶

Rulikowskiék nem maradtak Korponay különítményénél, hanem elküldték őket vagy a lengyel légióhoz, amely ekkor a közép-tiszai hadsereg állományának részeként Cegléd–Kecskemét térségében tartózkodott, vagy közvetlenül a légió Szegeden szerveződő tartalékához. Rulikowskit végül a légió tartaléklovasságához főhadnagyi rangban osztották be.³⁷

A Korponay-különítmény Debrecenben egyesült Nagysándor József tábornok I. hadtestével, s az augusztus 2-i ütközetben a Nagyerdő közelében rátámadó orosz lovasság szétverte. A különítményből sokan elesetek, sokan kerültek fogságba. És ekkor megtalálták Rulikowski levelét annál a fogságba esett magyar tisztnél, aki a járőrt bekerítő huszárok parancsnoka volt – írja Delvig emlékiratában.³⁸

A Rulikowski elleni perdöntő bizonyíték tehát már az augusztus 2-i debreceni ütközet után az oroszok kezében volt. Paszkevics ugyanezt közli Haynauval az idézett átiratban: Rulikowski alávaló tettére, amellyel dezertálásának bűnét tetézte, a debreceni ütközetet követően egy orosz fogságba esett honvédtiszt³⁹ vallomásából derült fény. Valószínűleg az illetőnél, akinek a nevét Hebner Zriniként⁴⁰ adja meg Paszkevics, ott voltak a Korponay-különítmény iratai, amelyek így kerülhettek zsákmányként az oroszok birtokába.⁴¹

Rulikowski előtt nyitva állt a menekülés útja, minden józan megfontolás és figyelmeztetés ellenére döntött a visszatérés mellett. Ezrede a IV. gyalogoshadtest állományába, a 4. könnyűlovas-hadosztály 1. dandárába tartozott. Ez a hadtest azonban részben Debrecenben, részben Nagyváradon volt, ez a magyarázata annak, hogy Orsováról jöve az útjába eső legközelebbi, a III. orosz hadtest törzsénél, Simándon jelentkezik augusztus 23-án.⁴² Itt már várják. „Kísérettel” utazik tovább a nagyváradi főhadiszállásra, ahol találkozik vele a már idézett Delvig. Rulikowski, miközben Bevad ezredesre, a főhadiszállás parancsnokára és egyben a csendőrezred osztályparancsnokára vár, elmeséli neki a saját verzióját „fogságba esése” körülményeiről.⁴³

A fegyverletételre Világos közelében a III. orosz hadtest előtt került sor. A magyar tábornokok és az orosz hadtest törzséhez tartozó tisztek között sok minden szóba került. Az első napokban ráadásul még kedélyesnek mondható beszélgetések zajlottak, hiszen a foglyok bíztak az orosz félben. Az oroszok pedig természetesen minden iránt érdeklődhettek, így az orosz hadifoglyok magatartásáról, fogságba esésük körülményeiről, a len-

³⁶ Andrej Ivanovics Delvig báró: Fél évszázad az orosz életből. In: A magyarországi hadjárat (a továbbiakban: *Delvig*) 586. o. (Delvig, ahogy emlékiratokban gyakran előfordul, nagyobb létszámokról számol be a valóságosnál.)

³⁷ Kovács István: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Budapest, 2007. 437. o.

³⁸ *Delvig* 586. o.

³⁹ Az I. Miklósnak írt Paszkevics-jelentés szerint ez a tiszt őrmester volt. *Вержбицкий* 124. o.

⁴⁰ Az itt említett Zrini nevű tiszt Bennich (1849 márciusától Zrínyi) Antal számvevő hadnagy volt. Köszönöm Bona Gábor szíves segítségét.

⁴¹ Paszkevics átirata Haynauhoz, 1849. augusztus 19. Nagyvárad. Ld. a 35. jegyzetet!

⁴² A hivatalos iratok Baumgartennel szemben augusztus 23-át adják meg jelentkezése napjául.

⁴³ *Delvig* 586. o.

gyekek szerepéről, az esetleges átállásokról is. A honvédseregnél jelentkező lengyelekkel kapcsolatos kérdésekre Görgey a valóságnak megfelelően válaszolhatta azt, hogy őket Dembińskihez, a lengyel légióhoz irányították. Mint láttuk, Rulikowskiékát Korponay is oda küldte július 23-án vagy 24-én.

Baumgarten megörökíti Frolov segédtisztjének szavait, amelyek szerint Rulikowski szolgálatra jelentkezett Görgeynél. Ha igen, ez csak Aradon történhetett, az augusztus 9-ét (Görgey ezen a napon ért Aradra) követő zűrzavaros napokban. De megtörténhetett-e ez egyáltalán? Miłkowski a július végi szegedi találkozás után legközelebb Orsován, majdnem három hét elteltével akad össze Rulikowskival, aki ekkor azt mondja neki, hogy harcokban egyáltalán nem vett részt. A lengyel légió viszont, különösen a lovassága mind a megvívott csatákban, mind az utóvéd összecsapásaiban derekasan küzdött.

Az erdélyi lengyel légió századosa, Antoni Lange Bem megbízásából júliusban Szegeden volt, hogy a lengyel származású hadifoglyokból összeállított századokat Kolozsvárra irányítsa. Lange emlékiratából kiderül, hogy a hadifoglyokból szervezés alatt álló légiótartalék a magyar kormánnyal együtt augusztus 1-jén átvonult Aradra, ahol mindaddig folyt a légió szervezése, míg Dionizy Zarzycki alezredes, az erdélyi lengyel légió egyik Aradra érkező parancsnoka ki nem jelentette, hogy a temesvári vereség után „nincs mit tovább a háború folytatásáról álmodozni”, s fel nem menti Langét és tisztársait a szolgálat alól. A lengyelek egy csoportja ezután csatlakozik a határ felé menekülőkhöz.⁴⁴ Közöttük lehettek Rulikowskiék.

A fentiek alapján Rulikowski elvileg tehát Aradon jelentkezhetett Görgeynél vagy Görgey törzsénél, erre azonban semmilyen magyar vagy lengyel forrás nem utal az áru-lás-mítosz részét képező híreszteléseken kívül. Görgey István azt állítja, hogy bátyja és valamennyien, akik körülötte voltak, csak kivégzése után hallottak az ifjú lengyel sorsáról a már említett Bevad (Bewatt) ezredestől.⁴⁵ Kevésbé tényszerűen ugyanezt állítja Görgey is, ahogy már idéztük. Baumgarten szerint viszont Rulikowski ügye azelőtt szóba került Görgey és a III. orosz hadtest tisztjei között, hogy a magyar fővezért Nagyváradra, az orosz főhadiszállásra szállították volna. Tehát augusztus 14. előtt. Az ellentmondást nem tudjuk feloldani. Baumgarten közlései egyébként általában helytállóak, a maga számára írta le őket, befolyásolni senkit nem akart.⁴⁶ Az előforduló dátumcsúszások a napló szerkesztési hibáiból adódhatnak, ahogy erre már utaltunk.

Rulikowski végzete azonban nem Görgey esetleges és fölösleges közlése, kérdésre adott válasza, vélemény-nyilvánítása miatt teljesedett be. Láttuk, a sorsát eldöntő bizonyíték ellene már a debreceni ütközet óta felettesei birtokában volt.

Maga fölött az ítéletet a lengyel zászlós mondta ki. Az oroszok előtt már akkor gyanú lengte körül „fogságba esésének” körülményeit, amikor sebesült katonáit megtalálták, és akik azt vallották, a járőrüket vezető tiszt megadásra adott nekik parancsot, miközben az altiszt védekezésre utasította őket. Gyanakvásra adhatott okot lengyel származása, „lengyel lelkülete.”

⁴⁴ Pamiętniki niedoli Antoniego Langiego z lat 1849–1856. Kraków, 1896. 10. o.

⁴⁵ *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. I–III. köt. Budapest, 1888. III. köt. (A továbbiakban: *Görgey István III.*) 675–676. o.

⁴⁶ Roberts ez esetben is kritika nélkül fogadja el Baumgarten közlését, kiegészítve a Verzbickij által közzétett Paszkevics-jelentéssel. *Roberts* 262. o.

amiről Delvig mellett megemlékezik egy másik orosz tisztjáról, Pjotr Vlagyimirovics Alabin, a IV. hadtest 22. (kamcsatkai) vadászrezredének ezredsegédtisztje is.⁴⁷

Miłkowskinál Rulikowski átállásának véráldozattal járó részleteiről nem olvashatunk semmit. Valószínűleg nem is tudott róluk, mert nyilván megörökítette volna őket. Azt írja, hogy Rulikowski egész járőrével „fogságba esett”, ami vele együtt négy embert jelentett. Honfitársa tehát minden bizonnyal elhallgatta előtte az előzmények kínos részleteit: azt, hogy többen voltak, és katonái keményen védekeztek a magyar huszárok ellen. Nagyobb részük megsebesült, többen súlyosan. Rulikowski nem tudhatta, hogy egy vagy két embere behalt sebeibe, de sorsuk miatt így is büntudat nyomaszthatta. Ha Miłkowskinak feltárja a teljes igazságot, akkor az nyilván minden erejével visszatartja a szinte biztos halálba vezető úttól. De nem lehetett könnyű bevallani azt a tettet, amelynek végrehajtása nem előzetes elképzelései szerint alakult, s amely nem felelt sem a katonai becsület kritériumainak, sem a saját tiszta ideáinak. Nyugtalanságának, zavartságának, amelyet Miłkowski némi értetlenséggel konstatált, ez lehetett az oka. Ahogy lelkiismeretével nem egyezett az, hogy a magyarok ellen harcoljon, azzal sem tudott elszámolni, hogy alárendeltjei életét kockáztatta a magáé helyett. Inkább háborgó lelkiismerete hajtotta vissza a magyar határról, semmint a kínzó honvágytól, a hosszú emigrációs évektől való félelem. A visszafordulás, így a szembenézés veszélyeivel és lehetséges súlyos következményeivel pedig nyilván számolt, bárhogy igyekezett is ezt tagadni. A végzet mintha mágnesként vonzotta volna.

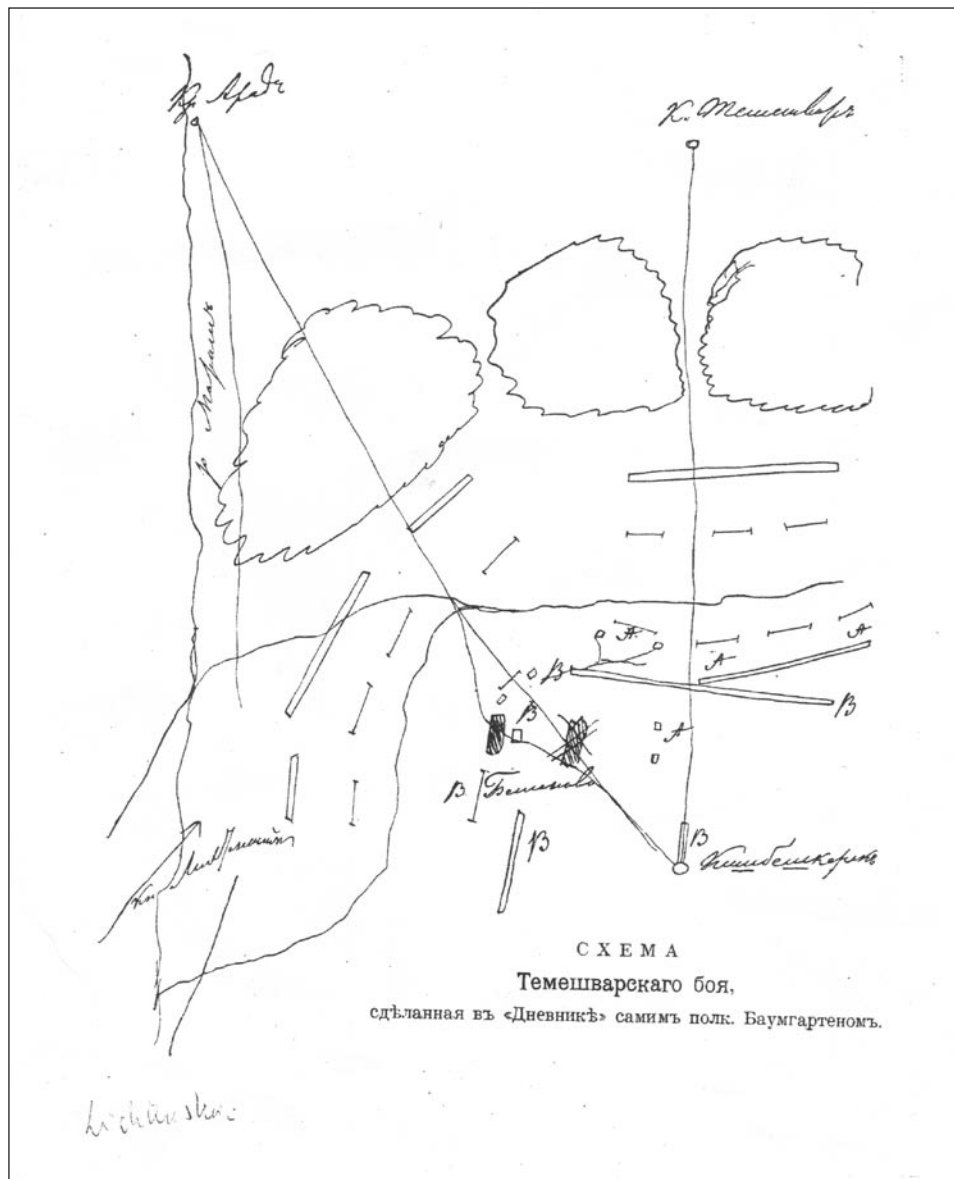
„Nem lehet megérteni, miért adta meg magát. Miért nem menekült el, mint sokan mások, akik kisebb vagy nagyobb mértékben kompromittálódtak az események alatt? – töpreng Rulikowski sorsáról az orosz hadsereg már idézett Alabin nevű tisztje.⁴⁸

Az észérvekkel megmagyarázhatatlan döntés csak a fenti lélektani okokkal magyarázható. Ha előkerülne hadbíróvási iratanyaga, talán jobban megismernénk ezt a mártírsorsot vállaló lengyel származású és lengyel tudatú, orosz katonai szolgálatba állt fiatal embert.

⁴⁷ *Pjotr Vlagyimirovics Alabin: A magyar háború.* In: *A magyarországi hadjárat.* (A továbbiakban: *Alabin*) 209. o.

⁴⁸ *Alabin* 210. o.

⁴⁹ A szövegben előforduló dátumoknál az első helyen szerepel a régi naptár szerinti, mögötte zárójelben az általunk használt Gergely-naptár szerinti dátum. A jegyzetelésnél törekedtünk minél több szereplő személyének azonosítására, ez azonban főként azoknak az alacsonyabb rangú tiszteknek az esetében, akik később nem futottak be nagyobb karriert, nem mindig sikerült. Baumgarten saját jegyzeteit, mint a bevezetőben jeleztük, a szövegben zárójelben, dőlt betűvel közöljük.

Baumgarten ezredes vázлата naplójában a temesvári csatáról és az osztrák állásokról

FORRÁSKÖZLÉS

*Napló 1849-ből*⁴⁹

Május 3. (15.) Díszszemle a Caricinói mezőn,⁵⁰ itt tudom meg, hogy hadosztályunkat Bécsbe küldik. Liven tábornok⁵¹ javaslata, hogy lépjek át a hadseregbe.

Május 6. (18.) Miután levizsgázom, megkapom az elbocsátást a minta-gyalogezredtől.⁵² Jelentés megy rólam Mihály nagyherceghez⁵³ az inspektorátus válaszával, hogy a hadseregben nagy szükség van vezérkari tisztekre. Jelentés a hadügyminiszter útján Ófelségének, a cárnak. Nehéz belefoglaltatni a parancs tervezetébe, mielőtt Ófelsége elutazik. Ignatyev tábornok⁵⁴ elintézi.

Május 7. (19.) Pétervárról elindulok, váltott lovakat használó kocsival megyek, hogy ne kelljen várakoznom a menetrend szerinti postakocsira. Útközben találkozom a fiatal Gannal,⁵⁵ akivel Kovnóból⁵⁶ postakocsin együtt utazunk tovább. Hadapródként lép be a Radetzky huszárezredbe.⁵⁷

Május 10. (22.) Kovnóban találkozom a gárda vezérkarától a halálosan beteg Zservével.⁵⁸

Május 11. (23.) Megérkezem Varsóba. Meglátogatom nagybátyámat, A. H. Rotot,⁵⁹ majd jelentkezem az ügyeletes tábornoknál, Vikinszkijnél,⁶⁰ aki nagyon gorombán fogad, s azt mondja, a tartalékhoz fognak küldeni. Ekkor elmegyek Liven főhadsegédhez, beszámolok neki erről, mire ő, Vikinszkijt szidalmazva, Adlerberg tábornokhoz⁶¹ visz, aki ír egy feljegyzést Gorcsakov hercegnek:⁶² az első adandó alkalommal küldjenek futárként Bécsbe, hogy csatlakozni tudjak a hadosztályhoz. Gorcsakov herceg kiadja az erre vonatkozó parancsot Vikinszkij tábornoknak, aki azt mondja, miért nem szóltam, hogy Gorcsakov herceg ismer engem. Megígérik, hogy elküldenek futárként, csak érdeklődjek.

Május 12. (24.) Megyek, hogy a Łazenki palotában⁶³ jelentkezzem a tábornagnál,⁶⁴ annyira elfoglalt, hogy nincs ideje senkit fogadni; ez azután derül ki, hogy mindannyian több mint két órán át várakoztunk rá.

⁵⁰ Szentpéterváron, a Nyári kerttől nyugatra fekvő beépítetlen terület, ahol a katonai parádékat tartották. Előbb Nagymezőnek, majd Mars mezejének nevezték.

⁵¹ Liven (Lieven), Vilgelm Karlovics, báró (1800–1880) orosz vezérőrnagy, főhadsegéd, a cár kíséretének tagja, a cár katonai irodájának (vezérkarának) főszállásmestere.

⁵² I. Miklós orosz cár parancsára az alaki kiképzés és annak egységesítése céljából 1826-ban Carszkoje Szelóban jött létre a mintazászlóalj, amelyet 1827-ben két zászlóaljából álló minta-gyalogezreddé alakítottak át.

⁵³ Mihály nagyherceg, Mihail Pavlovics (1798–1849), I. Miklós orosz cár öccse, a tüzérség főfelügyelője, a gárda- és gránátoshadtest parancsnoka.

⁵⁴ Ignatyev, Pavel Nyikolajevics, gróf (1797–1879) orosz altábornagy, majd gyalogsági tábornok, a cár katonai irodájának (vezérkarának) ügyeletes tábornoka.

⁵⁵ A XVIII. század közepén Mecklenburgból Oroszországba költözött Hahn bárói család valamelyik tagja.

⁵⁶ Kovno 1842-től kormányzósági székhely, ma Kaunas (Litvánia).

⁵⁷ A 7. (bjelorusz) orosz huszárezredbe, amelyet I. Miklós 1849 tavaszán az olasz fronton elért győzelmeiért adományozott Josef Radetzky gróf cs. kir. tábornagnak, az itáliai osztrák hadsereg főparancsnokának.

⁵⁸ Valószínűleg Karl Leontyevics Zserve (1787–1852) orosz vezérőrnaggyal, a kovnoi kormányzóság börtönökét felügyelő bizottságának tagjával.

⁵⁹ Rot, Alekszandr Hrisztyianovics (1795–1849), nyugalmazott orosz vezérőrnagy.

⁶⁰ Vikinszkij, Ivan Mihajlovics (1790–1856 után), a cár Varsóban működő katonai irodájánál (vezérkaránál) szolgáló orosz altábornagy.

⁶¹ Adlerberg, Vlagyimir Fjodorovics, gróf (1790–1884) orosz tábornok, a cár katonai irodájának (vezérkarának) főnöke.

⁶² Gorcsakov, Mihail Dmitrijevics, herceg (1793–1861) orosz tábornok, a hadra kelt sereg vezérkari főnöke.

Rottal színházba megyek, mint a hadsereg vezérkari tisztjének nehéz meghívót kapni. A Łazenkiben az udvari színház egy francia darabot játszik és magyar táncot adnak elő. (A páholyban Minna.)

Május 13. (25.) Pompás díszkivilágítás a Łazenkiben valamilyen osztrák tábornok érkezése alkalmából.⁶⁵

Május 14. (26.) Mivel nem kapok parancsot arra, hogy futárként útnak indulhassak, bemegyek Vikinszkijhez, és ad egy egyenesen Bécsbe szóló jegyet. Livennél ott találok Frolovot,⁶⁶ aki azt mondja, hogy Bécsbe nem lehet utazni, mert a vasúti közlekedés állítólag megszakadt, s azt javasolja, másnap utazzam vele Krakkóba.

Május 15. (27.) Varsóból együtt indulok el Frolovval vasúton. Közli, hogy engem a törzshöz irányítottak, amibe én nem egyezem bele. Elmondja, Rüdiger gróf⁶⁷ attól fogva goromba velem, hogy egy katonai szemlén őrizetbe vették.

Május 16. (28.) Megérkezem Krakkóba, Frolovnál szállok meg. Jelentkezem Rüdiger grófnál, aki megköszöni, hogy beleegyeztem: nála, a törzsnél fogok szolgálni. Azt válaszolom, mivel elhagytam a gárda törzsét, nem maradhatok a III. hadtest törzsnél, hanem mindenképpen a fronton kell szolgálnom. A hadműveletek megkezdéséig azonban minden parancsát végrehajtom.

Rüdiger meghív, ebédeljek nála minden nap, s azt kéri, vezessem a hadműveleti naplót.

Május 17. (29.) Nincs semmiféle információ, nemcsak az ellenségről, de az ország terep-adottságairól, útjairól és statisztikai adatairól sem. Valamelyest tájékozódok a krakkói parancsnoknál, Legeditsnél.⁶⁸ Megérkezésემig az egész napló csak azokból a jelentésekből áll, amelyek Galíciában, a Kárpátok mentén felállított kozák előőrsöktől futottak be.

Május 18. (30.) Megérkezik Vitkovszkij vezérkari kapitány, és elmeséli Rüdigernek, hogyan teázott, hogyan váltott lovat, miről beszélgetett a lakossággal, de magáról a tárgyról egy szót sem ejt. A kérdésekre adott válaszai alapján összeállítom a jelentést; Rüdiger azt parancsolja, maga Vitkovszkij vigye a tábornagyhoz, hogy kiegészíthesse azokkal a részletekkel, amelyek nem szerepelnek benne.

Május 19. (május 31.) Frolovnak siralmas a helyzete Rüdigernél. Senki nem tiszteli és nem szereti, az egész törzset szétkergette. Az ügyeletes törzstiszt maga jár a jelentéssel Rüdigerhez; elkergeti a törzstől, ha zavarja munkájában. A főszállásmester, Grotenfeld ezredes nagyon gyatrán beszél oroszul. A törzsnél mindent a rangidős segédtiszt, Asztafjev kapitány ír, akit Frolov szidalmaz, mert úgy ül a törzsnél, hogy ott van nála a pipa.

Május 20. (június 1.) Ern alezredes parancsot kap, hogy írjon utasítást a Jordanóvban álló elővéd parancsnokra (Kaufman altábornagy⁶⁹) számára. Rüdiger elégedetlen az utasítással; azt mondja, Ern nem értette meg őt, és nem úgy írta meg, ahogy megparancsolta neki. Ern szerint az utasítást nem lehet másként megírni. Rüdiger dühös. Frolovval átdolgoztatja, de az se tetszik neki; újabb parancs, ismét Ernek adják, de az, arra hivatkozva, hogy beteg, visszautasítja; közben eltelik három nap, az utasításra szükség van, Rüdiger a segédtisztjét, Grigorovot⁷⁰ küldi érte, hogy akár papucsban is, de jelentkezék nála. Rüdiger szabadkozik Ern előtt, hogy elkapta az indulat, s hogy csak Ófelsége, a

⁶³ Szaniszló Ágostnak, az utolsó lengyel királynak korábbi nyári rezidenciáját a Varsói Hercegség felszámolása után, 1817-ben I. Sándor orosz cár vásárolta meg. I. Miklós és környezete a magyarországi hadjárat idején jórészt itt tartózkodott.

⁶⁴ Paszkevics-Erivanszkij, Ivan Fjodorovics, gróf, Varsó hercege (1782–1856), orosz tábornagy, a Magyarországra benyomult orosz hadsereg főparancsnoka, a Lengyel Királyság helytartója.

⁶⁵ Az illető osztrák generálist nem sikerült azonosítani. Bernhard Caboga altábornagy ekkor Varsóban tartózkodott, de ő már május 5-én megérkezett.

⁶⁶ Frolov, Ilja Sztjepanovics (1818–1879), orosz vezérőrnagy, a III. gyalogoshadtest vezérkari főnöke.

⁶⁷ Rüdiger, Fjodor Vasziljevics (1784–1856), orosz lovassági tábornok, a III. gyalogoshadtest parancsnoka.

⁶⁸ Legedits Ignác (1790–1866) cs. kir. altábornagy, a krakkói katonai körzet parancsnoka.

⁶⁹ Kaufman, Pjotr Fjodorovics (1784–1849) orosz altábornagy, a 7. gyaloghadosztály parancsnoka.

⁷⁰ Grigorov, Fjodor a III. hadtest parancsnokának, Rüdiger tábornoknak a segédtisztje, visszaemlékezése magyarul megjelent, ld. a bevezető tanulmányt.

cár és a felesége előtt tudja fékezni magát. Közben Ern ír Frejtag tábornoknak,⁷¹ arra kéri, helyezték el Rüdigeredtől; az elővédhez, Kaufman altábornagyhoz helyezik át. Frolov azt mondja Kaufmanról, hogy a hadosztályban ajándékokat fogad el, de ez frolovi rágalom. Ahhoz, hogy az ember eltalálja, mit akar Rüdiger gróf, arra van szükség, hogy a szövegben szerepeljen néhány általa mondott szó és kifejezés, az értelme akár meg is változhat, de akkor azt mondja: teljesen megértettek engem.

Május 21. (június 2.) Elmegyek, hogy megnézzem a wieliczka-i sóbányát. Útközben koldusok tömege. Wieliczka-ban a föld alatti termék mérete és száma lenyűgöző. A bánya járatainak tanulmányozására fél év sem elegendő. Krakóba visszatérve ebédre a Fehér Rózsába⁷² megyek, ott találom az öreg Chłopiczki,⁷³ aki mindig ott ebédel. Kankrin⁷⁴ már megismerkedett vele. Az alacsony termetű, eléggé testes Chłopiczki már teljesen ős és állandóan ingatja a fejét. Ebéd után a városon túlra, Kościuszko sírjához⁷⁵ indulok; ez egy magas kurgán, ahonnan pompás a kilátás: festői környezetével, nyárfasoraival az egész város látszik. Krakóban van egy vár, benne szép kaszárnnyak és a székesegyház. A székesegyházban gazdag kriptá, amelyben a Potocki és a Kościuszko család tagjai⁷⁶ nyugszanak.

(Barco tábornok,⁷⁷ aki a hegyekben állomásozik, hogy tartsa köztünk és az osztrákok között az összeköttetést, azt kéri, hátának biztosítására küldjünk egy kozák ezredet hozzá. Rüdiger nevet és a kérést megtagadja.)⁷⁸

Rüdiger el akarja távolíttatni Krakóból Bem nővérét és Dembiński⁷⁹ fiát; intézkedést kér Legedits városparancsnoktól, aki kijelenti, semmiféle joga nincs arra, hogy kiutasítsa őket, legfeljebb szigorúbb megfigyelésükre adhat parancsot. Rüdiger dühbe jön, megparancsolja, hogy ezt jelentsék a tábornagnak, aki semmit nem válaszol. A kávéházakban találkozni osztrák tisztekkel, közönyük elképesztő, szivarozva járnak az utcákon, és császáruk helyzetéről a legnagyobb egykedvűséggel beszélnek.

(Utazás Jordanówba élelemért és kétszersültért az osztrák élelmiszerszállítmányok és a süítő-kemencék hiánya miatt.)

Legedits városparancsnok arról értesít, hogy Krakóba érkezett Görgey nyugalmazott őrnagy (Görgey Artúr nagybátyja), aki Lőcsén él, és Bécsbe szándékozik utazni, hogy hűségéről bizonyosságot adjon, nehogy megfosszák nyugdíjától.⁸⁰ Legedits azt mondja, minden szükséges információval el tud látni bennünket Magyarországról. A hírt közlöm Rüdiger gróffal, aki meghívja magához, meg engem is, hogy mindent, ami figyelemre érdemes, feljegyezzek.

⁷¹ Frejtag (Freytag), Robert Karlovics (1802–1851), orosz altábornagy, a hadra kelt sereg főszállásmestere.

⁷² A Fehér Rózsa (Pod Białą Różą, a szövegben németül: Weisse Rose) étterem a krakkói Floriańska utca 14. szám alatt volt.

⁷³ Chłopiczki, Józef Grzegorz (1771–1854) lengyel tábornok, az 1830–31-es lengyel szabadságharc kezdetén diktátor, majd sebesüléséig a fővezér tanácsadója.

⁷⁴ Valószínűleg Kankrin, Valerian Jegorovics (1820–1861) orosz tiszt, a cár szárnysegédje.

⁷⁵ Nem Kościuszko sírjáról van szó, hanem a halála után az 1820-as évek elején Krakó közelében az emlékére emelt dombról.

⁷⁶ A Wawel székesegyházának ebben a kriptájában Baumgarten a lipcei csatában elesett Józef Poniatowski herceg síremlékét láthatta, amelynek közelében csak magának Kościuszkónak a szarkofágja van. A székesegyházban viszont valóban van egy Potocki-kápolna, amelyben az 1832-ben elhunyt Artur Potocki gróf nyugszik.

⁷⁷ Barco, Joseph von, báró (1795–1861), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok a II. osztrák hadtestben.

⁷⁸ Mint jeleztük, a szövegben itt és a továbbiakban dőlt betűvel, zárójelben megadott jegyzetek Baumgarten saját jegyzetei.

⁷⁹ Dembiński fia, Jan (1822–1862) anyjával, Helena Turnóval (1793–1859) Krakó főterén, a 12-es számú házban lakott. *Fryderik Hechelnek*, a Jagello Egyetem professzorának emlékiratai (Kraków i Ziemia Krakowska w okresie Wiosny Ludów. Wrocław, 1950.) szerint június 11-én mégis letartóztatták Jan Dembińskit azzal a gyanúval, hogy apjával levelezett (256. o.). Bem nővéérének sorsára egyelőre nincs adat.

⁸⁰ E Görgey-rokon személyazonosságát egyelőre nem sikerült tisztázni, ld. a bevezetőt.

Rüdiger gróf olyan részletesen kikérdezte, hogy az általa elmondottak alapján az ember a magyarországi helyzetről teljes képet kaphatott. Görgey először a hadsereg létszámáról, összetételéről és képzettségéről beszélt. A gyalogság igen gyenge, a lovasság jobb, bár az is tele van fiatal katonákkal. A tüzérség azonban, bár felszereltségét tekintve az is gyenge, kitűnően képzett, és jó tisztekkel van ellátva. Aztán áttekintést adott arról, hogyan van felosztva a magyar hadsereg hadtestekre, kik azok parancsnokai. Beszélt mindegyik vezér képességeiről és jelleméről, Görgey vetélkedéséről Dembińskivel. Akkor már Rüdiger gróf tett fel neki néhány kérdést arra vonatkozólag, hogy megvásárolható-e Görgey, amire azt a választ kapta, a pénzt és a hivatalos elismerést nem értékeli, ugyanúgy elégedett főparancsnokként, mintha vegyészprofesszor lenne.⁸¹ A továbbiakban elmondta, milyenek az ország eszközei a háborús helyzetben, milyen a közhangulat, milyen a felkelés jellege és ereje. Magyarország fent előadott részletes leírásából két fontos következtetés adódott: 1. a fővezérek minden lehetséges eszközt fel fognak használni arra, hogy a felkelés minél elszántabb és vakmerőbb legyen, és csak végszükség esetén döntenek a fegyverletétel mellett; 2. hadtesteik elhelyezkedéséből azt a következtetést lehetett levonni, hogy átkelve a Kárpátokon semmilyen ellenállással nem találkozunk, s hogy a magyarok csapataink beérkezése előtt Komáromból, ahol főerőik Görgey parancsnoksága alatt össze lettek vonva, minden erejükkel az osztrákok ellen fordulnak. Amikor Rüdiger piszkozatban elolvasta feljegyzésemet, rendkívül elégedett volt, s kijelentette: „Engem ön teljesen megértett.” Azt mondta, hogy adjak neki egy tiszta lapot, amit előre aláírt. Éjszaka átírtam a jelentést, s kora hajnalban elindult vele a futár. Frolov semmit sem tudott az elküldött jelentésről, amelyet három nap elteltével magam olvastam fel neki.

Május 26. (Június 7.) Rüdiger gróf levelet kap a tábornagtól, amelyben az áll, hogy Őfelsége, a cár, miután elolvasta a jelentést, megparancsolta, mondjanak köszönetet a Magyarország helyzetéről szóló első alapos és komoly jelentésért. Rüdiger megjegyzi, hogy a köszönet közvetlenül engem illet. Megtudtam, hogy lehetőségem van Bécsbe utazni, arra kérem, engedélyezze indulásomat. Megpróbál maradásra bírni, felajánlja, hogy legyen a törzskar főnökének helyettese, de tántoríthatatlan vagyok, mire elenged azzal a kikötéssel, hogy még három napig, a tábornagy megérkezéséig maradjak Krakkóban.

Május 27. (Június 8.) A II. hadtest törzse átvonul Krakkón. Frolov azt javasolja, látogassam meg vele a II. hadtest törzskari főnökét, Usakov vezérőrnagyot.⁸² A Fehér Rózsába tartunk, ahol azt mondják, hogy Usakov az Arany Ökörben⁸³ ebédel. Ott találjuk a II. hadtest egész törzsét ingben, pezsgőzve. A főszállásmester Tyetyerevnyikov.⁸⁴ Frolov nem érti, hogy lehet így tivornyázni, amikor az ő törzse egész éjjel a papírok fölött görnyed, ő maga is, de ettől a dolgok semmivel sem mennek jobban. Frolov nem veti le a kabátját, de pár pohár pezsgőt felhajt. A huszárok Krakkóban mulatoznak, néhány párbajra kerül sor.

Május 29. (Június 10.) Híre jön, hogy a tábornagy néhány nappal később érkezik Krakkóba. Rüdigerhez megyek, sajnálkozva elenged, de másnapra magához rendel. Este találkozom Gejdennel,⁸⁵ akihez a Drudenbe⁸⁶ megyek, ott találom nála Iszakovot,⁸⁷ Nyikolait⁸⁸ és Eduard Baranovot.⁸⁹ Magyarországról kérdezzetek, ellátom őket információkkal. Gejden gróf szárnyse-

⁸¹ Görgey Artúr Prágában folytatott vegyészeti tanulmányokat, ő mutatta ki először a kókuszdió olajában a laurinsavat, s ő határozta meg tulajdonságait.

⁸² Usakov, Alekszandr Kleonakovics (1803–1877) orosz tábornok, a II. gyalogoshadtest törzskari főnöke.

⁸³ A szövegben németül: Goldener Ochs.

⁸⁴ Tyetyerevnyikov, Nyikolaj Kuzmics (1805–1874) orosz vezérkari ezredes, a II. gyalogoshadtest főszállásmestere.

⁸⁵ Gejden, Fjodor Logginovics, gróf (1821–1900) orosz vezérkari ezredes, cári szárnysegéd.

⁸⁶ Druden vagy Drugyen, valószínűleg fogadó neve.

⁸⁷ Iszakov, Nyikolaj Vasziljevics (1821–1891) orosz alezredes, cári szárnysegéd, visszaemlékezése 1849-ből megjelent magyarul. In: A magyarországi hadjárat, 413–456. o.

⁸⁸ Nyikolai (Nicolai), Leontyin Pavlovics, báró (1820–1891), cári szárnysegéd, az 1849-es magyarországi hadjárat idején vezetett naplója megjelent magyarul. In: A magyarországi hadjárat, 265–335. o.

⁸⁹ Baranov (Baranovics), Eduard Trofimovics, gróf (1811–1884), ezredes, cári szárnysegéd.

géd. Visszafordítása a gárda törzskarához. Kinevezése az 1. ügyosztály parancsnokává és Konstantinápolyba küldése.⁹⁰

Május 30. (Június 11.) Reggel ötkor bemegyek Rüdigerhez, aki átad egy Panyutyin tábornoknak⁹¹ megcímzett borítékot, nem szól semmit, de benne a parancs Szemjakin⁹² ezredesnek a 9. gyalogoshadosztály 2. dandárának parancsnokává történő kinevezéséről és az én kinevezésemről a brjanszki vadászvezet parancsnokává.⁹³ Rüdigertől egyenesen a vasúthoz megyek, és indulok Bécsbe. Velünk együtt utazik a titkosrendőrség ügynöke: kideríti, hogy az utasok közül a mellettem ülő fiatalemberek egyike, aki belgának adja ki magát s azt mondja, hogy osztrák szolgálatba kíván állni, francia és a magyarokhoz akar átszökni. Ahogy Bécsbe érünk, azonnal elfogják és leleplezik. Közel közelében egy csomó porosz tiszttel találkozunk, utaznak egyik helyről a másikra. Az ő seregüknél észreveszi az ember a szokatlan nyüzgést, nem úgy, mint az osztrák csapatoknál. Az egyik porosz tiszt, aki a kabátomról látja, hogy orosz vagyok, elkezdi szidni az osztrákokat, mert maguk képtelenek boldogulni a magyarokkal, ezért az oroszokhoz fordultak segítségért, aminek fejében a mi cáruunk minden bizonnyal Galíciát kéri jutalmul. A porosz tisztekkel folytatott beszélgetések során általában tapasztalható volt valami különös ellenérzés az osztrákok iránt, irántunk azonban ilyesmi nem nyilvánult meg. Velem rendkívül udvariasak, mesélnek hadseregükről és arról, hogy gyalogságuknál mekkora a lőtávolság.⁹⁴ Útközben éjszakázunk.

Május 31. (Június 12.) Kora reggel érkezés Bécsbe, orosz egyenruhában. Hatása a bécsiekre; másnap a Wiener Zeitungban olvasható, hogy még egy orosz ezredes érkezett a Pozsonyban tartózkodó orosz segélycsapatokhoz. Ahogy kilépek a boltokból, nehéz átverekednem magam a tömegen – annyi ember gyűlik össze. Még aznap jelentkezem Berg tábornoknál,⁹⁵ szeretné, ha mellette maradnék Bécsben, de kérését elhárítom, elvisz Medem gófhoz,⁹⁶ aki meghív magához ebédre. Ebéd közben Berg tábornok megkérdezi, ki adta Rüdigernek Magyarországról azokat az információkat, amelyekről jelentést küldött; elmondja, hogy Rüdiger gróf jelentését átküldték neki: olvassa el és lássa, hogy Magyarországról ő teljesen mást ír. Ezután azt bizonygatja, hogy Magyarországon a felkelés egészen jelentéktelen, hadseregük igen rossz, képzetlen, a nép nagy része hűséges az osztrák kormányzathoz, végül hogy a magyarok gyávák, és nincs semmilyen eszközük arra, hogy a háborút el tudják húzni. Berg ilyen szellemben írta valamennyi jelentését Ófelségének, a cárnak: hogy nem érdemes többet, mint Rüdiger gróf parancsnoksága alatt egy hadtestet odaküldeni, azt remélve, hogy ez esetben az irányítás megmarad az osztrák főparancsnoknál, aki mellett neki az a feladata, hogy minden hadmozdulatról egyeztessen az osztrákok és az oroszok között. Míg ebédelünk, futólag mindennek az ellenkezőjét hangoztatom, és azt állítom, hogy a háborút, ha csak egy hadtestet küldünk, nem lehet befejezni. Berg kér, hogy maradjak még egy hetet Bécsben, mivel a hadműveletek korábban úgysem kezdődhetnek el.

Június 1. (13.) Vásárolok kocsit, útiládát, ágyat, székeket, pisztolyt. Ebéd után Schönbrunnba megyek. A bejáratnál a titkosrendőrség alkalmazottját találok, aki megmutatja a kertet és a vadasparkot. Középen egy kerti pavilon papagájokkal, körül minden állatnak elkerített terület. Külön a majmok, belőlük van a legtöbb. A többiből kevesebb. Elefánt nincs. A Gloriette-ből (kerti

⁹⁰ 1849 tavaszán Konstantinápolyba Pavel Hrisztoforovics Grabbe altábornagyot kísérte el, aki a román fejedelemségek státuszáról tárgyalt, és tető alá hozta május 1-jén a Portával a baltalimani egyezményt.

⁹¹ Panyutyin, Fjodor Szergejevics (1790–1865) orosz altábornagy, a cs. kir. főszereg mellett harcoló orosz kombinált gyalogadosztály parancsnoka.

⁹² Szemjakin, Konsztantyin Romanovics (1802–1867), orosz ezredes, a 17. (brjanszki) vadászvezet, majd a Panyutyin-hadosztály vadászdandárának ideiglenes parancsnoka, a peredi csatáért vezérőrnagygá léptetik elő.

⁹³ Ezekre a kinevezésekre azért került sor, mert a vadászdandár parancsnoka csak augusztus elején érkezett meg Magyarországra a dandarához.

⁹⁴ A poroszok valószínűleg az általuk Európában egyedül náluk használt hátultöltős puskák lőtávolságáról beszéltek Baumgartennek.

⁹⁵ Berg, Fjodor Fjodorovics, báró, 1849-től gróf (1790–1874), az osztrák főhadiszállásra beosztott orosz tábornok.

⁹⁶ Medem, Pavel Ivanovics, gróf (1800–1854) bécsi orosz nagykövet.

pavilon)⁹⁷ pazar a kilátás; látni azt a helyet, ameddig a lázadók seregei akkor vonultak fel, amikor Windisch-Grätz tábornagnak⁹⁸ sikerült Bécsset felmentenie.⁹⁹ Este sétálok a városban, először megy színházba Zsófia, a császár anyja.¹⁰⁰ A császári család az utolsó forradalom óta nem költözött át Bécsbe, hanem Schönbrunnban lakott. A fiatal császár csak nappal járt a városban, a császárné¹⁰¹ pedig először ment színházba. Séta közben egy cukrászdánál látom Radetzky lányát – férjes asszony,¹⁰² fagylaltot eszik. Nekem kitűnő meggyet szolgálnak fel.

Június 2. (14.) Ebéd után gőzhajóra szállok, és elindulok a Pozsony környékén elhelyezett hadosztályhoz. Mindössze négyórás út. Csodálatos dunai panoráma. A wagrami mező,¹⁰³ megérkezés Pozsonyba. Bemutatkozás Panyutyin tábornoknak, aki rendkívül szívélyesen fogad. Átadom neki a Rüdiger gróftól hozott, a brjanszki vadászrezred parancsnokává történő kinevezésemet tartalmazó parancsot. Panyutyin a 8. hadosztály parancsnoka, de Bécsbe a Krakkóhoz közelebb álló 9. hadosztályt indítva el, nem akarták Liszeckij¹⁰⁴ küldeni, ezért a 8. hadosztályból is odarendeltek legalább egy ezredet, a Dibics-Zabalkanszkijt, éppen azt, amelyhez én jöttem.¹⁰⁵ Ezt a hadosztályt először egyenesen Bécsbe küldték, de Morvaországban Berg tábornok hirtelen megállította. Csak azután indították el Pozsonyhoz, ahol a Duna mellett táborozott le. A csapatoknál igen rövid időn belül kitért a kolera-járvány, ezért a Pozsony környéki falvakban kellett beszállásolni őket. Találkoztam Ernrottal, akiről Panyutyin azt mondja, hogy mindig ő az ellenzék. Megismerkedem Kopjev vezérkari kapitánnyal;¹⁰⁶ Gerstenczej¹⁰⁷ szobájában szállok meg, ő csak másnap reggel érkezik.

Június 3. (15.) Megérkezik Gerstenczej, kikérdezem az osztrák csapatok elhelyezkedéséről, ami a következő: a balszárnyon a Vág folyó mentén Wohlgemuth¹⁰⁸ hadteste, jobbszárnján Herzinger¹⁰⁹ dandárával, balra Trencsénben Benedek tábornok¹¹⁰ osztagával. Tovább a hegyek felé Barco tábornok osztaga, amelynek az összeköttetést kell fenntartania Benedek csapataival és a mi Zass tábornokunk¹¹¹ Jordanówtól előretolt csapataival. A Csallóközben Csorich tábornok¹¹²

⁹⁷ A schönbrunni kastély parkjának legmagasabb pontján 1775-ben emelt építményről van szó.

⁹⁸ Windisch-Grätz, Alfred zu, herceg (1787–1862) cs. kir. tábornagy, 1848 októbertől 1849. áprilisi leváltásáig az itáliai osztrák hadsereg kivételével minden osztrák haderő főparancsnoka.

⁹⁹ Vagyis a schwechati mezőt, ahol 1848. október 30-án a magyar honvédsereg vereséget szenvedett Windisch-Grätz túlerőben lévő hadaitól.

¹⁰⁰ Zsófia főhercegné (1805–1872), I. Ferenc József anyja.

¹⁰¹ Vagyis a császár anyja, Zsófia nem volt császárné.

¹⁰² Gróf Wenckheim Károlyné Radetzky Friderika (1815–1866).

¹⁰³ Ahol lezajlott az osztrákok vereségével végződő, Napóleonnak győzelmet hozó, de súlyos véráldozatokat követelő wagrami csata 1809. július 5–6-án.

¹⁰⁴ Liszeckij, Anton Grigorjevics (1790–1864) orosz altábornagy, a 9. gyaloghadosztály parancsnoka.

¹⁰⁵ Dibics (Diebitsch)-Zabalkanszkij, Ivan Ivanovics (1785–1831) tábornagy nevét a 15. (csernyigovi) gyalogezred viselte. A Panyutyin altábornagy parancsnoksága alatt álló hadosztályba tehát a csernyigovi gyalogezred mellett a 9. gyaloghadosztályból a 18. (szevszki) gyalogezred, a 17. (brjanszki) vadászrezred és a 18. (orlovi) Paszkevics tábornagy nevét viselő vadászrezred, valamint a 9. tábori tüzérdandár (a 4. nehéz üteg és a 6., 7. és 8. könnyűüteg) került.

¹⁰⁶ Kopjev, Szergej Petrovics (1821–1893) orosz vezérkari kapitány.

¹⁰⁷ Gerstenczej (Gerstenczeig), Alekszandr Danyilovics (1818–1861) orosz ezredes, cári szárnysegéd.

¹⁰⁸ Wohlgemuth, Ludwig von, báró (1788–1851), cs. kir. altábornagy, a tartalék hadtest parancsnoka, majd Erdély katonái és polgári kormányzója.

¹⁰⁹ Herzinger, Anton Edler von (1798–1868) cs. kir. tábornok, dandárparancsnok.

¹¹⁰ Benedek Lajos lovag (1804–1881), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok.

¹¹¹ Zass (Sass) Grigorij Hrisztoforovics (1797–1883) orosz altábornagy, a III. gyaloghadtest elővédjének parancsnoka.

¹¹² Csorich von Monte-Creto, Anton, báró (1795–1864) cs. kir. altábornagy, hadosztályparancsnok, majd a II. hadtest parancsnoka.

hadteste van. A Szigetközt¹¹³ Pott tábornok¹¹⁴ tartja megszállva. A Duna jobb partján Óvárnál hadtestével Schlik tábornok¹¹⁵ van. Délen Sopronnál Schwarzenberg tábornok¹¹⁶ áll a maga hadtestével. Közötte és Schlik között a kapcsolat fenntartása céljából Csornán két félbandárt helyeztek el,¹¹⁷ az egyik Wyss tábornoké,¹¹⁸ mindkettő hátában átjárhatatlan mocsár. Pozsonynál Panyutyin tábornok hadosztálya. Látva ezt az elhelyezkedést, az ember úgy érezte, hogy ez az állás túlságosan elnyújtott, a csapatok szét vannak szórva szemben azzal az ellenséggel, amely Komáromnál vonta össze erőit, és amely kedve szerint támadhat akár a Duna bal, akár a jobb partján álló csapatokra –, s hogy az osztrákok számára a legkedvezőbb az lett volna, ha az orosz támadásig főerőiket Pozsonynál tartják, ahol több híd vezet át a Dunán, s az is látszott, hogy a két félbandár, hátában a mocsárral mindenképpen nagyon veszélyes helyzetben van. Gerstencejg védelmére kelt ennek az állásnak, nagyon is megfelelőnek tartotta, bár négyszáz versztányira elnyúlt; azt mondta, hogyan feltételezhetjük, hogy az osztrákoknak nincs olyan emberük, aki ne volna képes ezt a helyzetet jól átlátni és intézkedni. Mi meg egyfolytában úgy véljük, csak mi látunk jól. Azt válaszoltam, ez mindenki számára nyilvánvaló, s lehetetlen nem észrevenni, hogy ebből a szempontból súlyos hibát követtek el. – Ebéd Panyutyinnál, mellette ülök. Mindenki németül társalog, nem törődnek vele, Panyutyin pedig magában beszél: „Igen, Ramming, szablyával, igen, Ramming.”;¹¹⁹ előre figyelmeztettek, nem szereti, ha észreveszik, hogy magában társalog. Általában olyan halkán beszél, hogy alig lehet hallani, és nem szereti, ha megkérdezik, mit is parancsol. Ebéd után Pozsonyban sétálunk, ősi vár romjai, Pozsonyban a lakosság nagy része német. Vacsora közben Gerstencejg szidja a törzset, mit képzelnek, hogy tábornagyok, szemüvegben járnak (Ernrot), stratégiáról vitatkoznak, közben a szolgálatot nem ismerik. Többnyire teoretikusok, nem gyakorlati emberek. Ennek a beszélgetésnek az volt a célja, hogy bizalmatlanságot ébresszen Panyutyinban Ernrot, de különösen Kopjev iránt, hogy eltávolítsa tőlük; a törzskari főnök szerepét magának akarta kijárni. Gerstencejg először azt hitte, Panyutyin mellett akarok maradni, de amikor megtudta, hogy indulok az ezredhez, megnyugodott. Panyutyin elégedetlen Dimmannal¹²⁰ az élelmezés terén mutatkozó rendetlenség miatt, és mert állítólag az osztrák kormány által a katonaság számára kiutalt ökröket eladják, ugyanúgy a vodkát is. Dimman beteget jelent. Panyutyin engem akar megbízni ezredének irányításával, de aznap Dimman, tudomást szerezve a küszöbön álló fejleményekről, ismét egészségesnek jelenti magát. Panyutyin annyiban hagyja a dolgot, de minden osztráknak elmeséli Dimman ténykedését, amelynek igaz voltáról ráadásul nem is győződtek meg.

(Megjött a híre annak, hogy Wyss félbandárát megsemmisítették Csornán.¹²¹ Schlik nem tudott segítségére sietni. Ahelyett, hogy a mocsár előtt álló másik félbandárt visszavonták volna, egy továbbit rendelnek Csornára.)

Június 4. (16.) Haynau tábornokhoz¹²² megyek, hogy bemutatkozzam. Előbb betérek a vezérkarhoz, Susan ügyeletes tábornokhoz,¹²³ a vezérkari főnök nála Ramming; az irodában összesen két tiszt és négy főnök, ez az egész ügyelet, a vezérkar irodája és a hadseregparancsnok kancelláriája.

¹¹³ A Vág és a Holt-Vág közötti területről van szó, nem a tulajdonképpeni Szigetközről.

¹¹⁴ Pott, Gustav von (†1850) cs. kir. vezérkari ezredes, majd vezérőrnagy, dandárparancsnok, dandára ekkor a Vág alsó folyásánál, Vágsellyénél és Farkasdnál állt.

¹¹⁵ Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz, gróf (1789–1862) cs. kir. altábornagy, az I. hadtest parancsnoka.

¹¹⁶ Schwarzenberg, Edmund zu, herceg (1803–1873) cs. kir. altábornagy, a III. hadtest parancsnoka.

¹¹⁷ A két félbandár valójában Csornán és Kapuváron helyezkedett el.

¹¹⁸ Wyss, Franz von (1795–1849) cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok.

¹¹⁹ Ramming von Riedkirchen, Wilhelm, lovag (1815–1876), cs. kir. vezérkari alezredes, Haynau vezérkari főnöke. (A szablya többes számban lehet lovas katona is. Itt egyes számban van. R. I.)

¹²⁰ Dimman, Jefim Alekszandrovic, orosz ezredes, a Paszkevic, Ivan Fjodorovic varsói herceg és Jereván grófja nevét viselő 18. (orlovi) vadászrezd parancsnoka. Az ezred nevét ezért a szerző gyakran jerevániként adja meg.

¹²¹ A június 13-i csornai ütközetben elesett Wyss dandárparancsnok is.

¹²² Haynau, Julius von, báró (1786–853) cs. kir. tábornagy 1849. május 30-tól a magyarországi osztrák hadsereg főparancsnoka, Magyarország és Erdély teljeshatalmú katonai és polgári kormányzója.

¹²³ Susan, Johann (1795–1887), cs. kir. vezérőrnagy, Haynau főhadsegéde.

A vezérkarnál semmi nyüzsgés, és minden a legnagyobb rendben megy. Miután Susannak bemutatkozom, bevezet Haynau tábornokhoz, akit délelőtt tizenegykor ráérősen, szivarral a kezében sétálgatva találok a szobában. Hellyel kínál, Rüdiger grófról, a tábornagy érkezéséről és ilyesmikről kérdezet. Amikor távozni akarok, ismét leültet, aztán meghív magához ebédre. Feltűnik az embernek az a teljeskörű szabadság, amellyel az osztrák főparancsnok rendelkezik, nincs papír- és jelentéshegyekkel elborítva, kérelmezők sem tolonganak nála. Ezért lehet mindig élénk és friss, s szükség esetén ezért tud mindenkit figyelmesen meghallgatni. Kettőkor érkezem az ebédre, egy nagy asztal van megterítve. Minden parancsőtiszt és segédtsiszt nála ebédel, szokás ilyenkor a segédtsztek bemutatása és ajánlása. Ebéd közben mindenki előtt két félpalack¹²⁴ bor. A mártásokat és a salátákat maga Haynau tábornok készíti, és mindenki dicséri őket, hogy milyen ízletesek. Engem maga mellé ültet. Hadjárat idején a parancsnoknak nem kell gondoskodnia sem az ételmezésről, sem a lovakról, mindezt a császári kincstár biztosítja. Csak azt kell közölni, hány személyre főzzék az ebédet. A helyszínre érkezve a konyhához beosztott horvátok azonnal megszerzik az összes szükséges ételmet, bort, és gyakrabban jutnak hozzá ingyen, mint pénzért. A főparancsnok hátraslovai és kocsija ugyancsak kincstáriak. Így nem kell az ellátás minden apró-cseprő gondjával vesződni, azzal, hogy segédtszjtjeinek az ételmezése jó-e vagy gyatra. Nem kell málháskocsikat, edényeket beszereznie. – Este átadják a brjanszki vadászrezred parancsnokává történt kinevezésemet, míg Szemjakin ezredet dandárparancsnokká nevezik ki. Utazom hozzá és az ezredhez, Pozsonytól mintegy tíz verszta távolságra. Megismerkedem Szemjakinnal.

Június 5. (17.) Szemjakinnal együtt Pozsonyba megyünk. Megismerkedünk Tim osztrák vezérkari kapitánnyal, aki ragyogóan beszél oroszul, mivel az odesszai Richelieu líceum¹²⁵ növendéke volt, s akit a hadjárat egész idejére Panyutyin tábornok mellé osztottak be. Ebéd után Haynau tábornok felkeresi Panyutyin tábornokot és közli, hogy Görgey nagy erővel megtámadta Wohlgemuthot és Herzingert, s szorítja őket a Vágon innen,¹²⁶ s hogy másnap segítségükre kell menni. Szemjakinnal várjuk, hogy Kopjev hová írja ki a diszpocziót. Csak este tízkor kapjuk meg, indulunk az ezredhez, Szemjakinnál készen állnak a trén lovasai, szétküldik őket a zászlóaljokhoz, egyet pedig Dimman ezredeshez, a jereváni vadászrezredhez.

Június 6. (18.) Miután megkaptam a hátslovat, az ezred elé lovagolok, amelyet elengedünk magunk mellett, majd megelőzzük s az élére állva folytatjuk az utat. Hat versztával előttünk szállt meg a jereváni ezred, amelyhez elment a lovas küldönc. Látjuk Szemjakinnal, hogy az ezrednél minden csendes, s amikor odaérünk Dimman szállásához, akkor érkezik meg az éjjel elküldött lovas is, tajtrészeg, a bejáratnál csúszik le a lóról. Szemjakin riadót vetet, bemegyünk Dimmanhoz, a falu előtt az ezred pihenőt tart, s hamarosan kiér az országútra az első dandár is. A pihenőhelyről az egész hadosztály teljes állománnyal indul meg. Szencen éjszakázunk.

Június 8. (június 20.) Menetelünk, hideg reggeli Szemjakinnál. Megállunk, ha nincs rendes szállás, sátorponyva ad fedele. Az ebéd igen gyorsan elkészül, aztán azonnal alvás. Estére a brjanszki ezreddel elérjük Hidaskürtöt, ahová a jobb oszlopban álló Herzinger a magyaroktól szorongatva már visszahúzódott; a Wohlgemuth parancsnoksága alatt álló bal oszlop egyesült a személyesen Panyutyin által vezetett három ezreddel. Szemjakinnal Herzingerhez megyünk, aki az ütközetet, mintha parancs szerint befejezettnek tartaná, kijelenti, hogy Hidaskürtön rendelte el az éjszakázást. Hozzáteszi, hogy ő a falu jobb felét foglalja el, mi pedig szálljuk meg a balt. Ekkor Ernrottal előrelovagolunk, s látjuk, hogy a magyarok egy Királyrévtől¹²⁷ három versztára fekvő falut¹²⁸ szálltak meg. Az út közepén osztrák könnyűlovasok előőrsei. Ezek az előőrsök közvetlenül

¹²⁴ A félpalack régi orosz mértékegységként 3 dl.

¹²⁵ Az első felsőfokú tanintézet Odesszában. I. Sándor alapította a szolgálatába állt francia arisztokrata, Armand-Emmanuel Richelieu (1766–1822) Odessza városparancsnoka és Novorosszija kormányzója (1815-től Franciaország miniszterelnöke) kezdeményezésére.

¹²⁶ A június 16-i zsigárdi ütközetéről van szó, amelyben egyedül Asbóth Lajos ezredes II. hadteste vett részt.

¹²⁷ Az orosz szövegben itt és a továbbiakban még hétszer Zsigárd szerepel falunévként, de Királyrévről lehet csak szó, mint ahogy a leírt eseményekből egyértelműsíthető. Valószínűleg a szöveg közlője tévedett.

¹²⁸ Alsó-, illetve Felsőszelit.

a falunál elhelyezett hat-hét fős járőrscapatok, előttük pedig, főként az út közelében, takarva a gabonától, a katonák gyalogosan, nem kettesével, hanem egyesével, és úgy elrejtve, hogy onnan ők maguk se látnak semmit. Nincs közöttük az egész térségben semmiféle összeköttetés, s csak az út mentén vannak kiállítva, körben pedig az egész vidék megfigyelés nélkül marad. Az őrszem lova a járőrscapatnál van. Alig telt el egy óra a csapatok megérkezésétől, az előőrsnél máris ott találtunk egy asszonyt, aki vacsorát készített az előőrs katonáinak. Visszatérve a faluba nem találtunk semmiféle másik gyalogoláncot vagy ügyeletes egységet, holott igen közel volt hozzánk az ellenség. A lövegek állásáról halvány fogalma nincs senkinek. Ahogy beértünk a faluba, láttuk, hogy az osztrákok, fegyverüket összerakva, felszerelésüket letéve, a legnagyobb rendetlenségben már szétszéledtek a faluban. Betérve Herzingerhez, megértettem, hogy amikor azt mondta, ő elfoglalja a falu jobb felét, mi pedig szálljuk meg a balt, akkor a szállásként elfoglalandó házakra gondolt. Az ezred beérkezése után beszámoltam Szemjakinnak, s minden egységet úgy helyeztem el, hogy riadó esetén gyorsan készen álljunk az ellenség fogadására, s adjunk időt arra is, hogy a szétszéledt osztrákok összegyűljenek.

Június 9. (Június 21.) Hajnali négykor csapataink két oszlopban indultak meg az ellenség felé, amely jobbszárnyával Peredet, a ballal Királyrévet szállta meg. A jobb oszlopban elől Herzinger tábornok osztrák dandára haladt, tartalékban a brjanszki vadászvezred Fedjuhin alezredes¹²⁹ könnyűütegével, az osztályparancsnok Tatarinov kapitány volt. A bal oszlopban Wohlgemuth Panyutyinnal. Vidáman énekelve meneteltek a brjanszkiak, de jött a parancs, hogy az éneklést hagyják abba. Királyrévhez érve Herzinger tűz alá vette a falut, megindította csapatait és elfoglalta. Szemjakin tábornok ekkor azt ajánlotta Herzingernek, hogy a brjanszki ezreddel és a könnyűüteggel felvonul a Peredet megszálló ellenséges csapat oldalába, s visszavonulásra kényszeríti. Megkapva a jóváhagyást előrenyomultunk, az ellenség azonban észrevette a fenyegető mozdulatot, felállított velünk szemben vagy negyven löveget, s igen erős gránát- és golyózápot zúdított ránk, a lovasságot pedig rakétaüteggel kezdte lőni. Könnyűütegünk nem tudta viszonzni a rendkívül heves ellenséges tüzet, amely különösen a brjanszki ezred Kubarkin őrnagy parancsnoksága alatt álló 4. zászlóalját érte.¹³⁰ A golyók becsapódtak a sorok közé, s a zászlóaljat olyan mértékben szétzilálták, hogy az hátrálni kezdett. Az őrnagy és néhány tiszt már elesett. Ahogy mindezt észrevettem, odavágtattam a zászlóaljhoz, de lovamat egy ágyúgolyó megölte. Próbáltam a megzavarodott embereket bátorítani, hiába; közben látom, hogy az ellenséges lovasság rohamra indul a zászlóalj és az üteg ellen, amely oldalról teljesen fedezetlen; ekkor megragadom a zászlót, előrerohanok az üteg oldalára, utánam a tisztek, mögöttük pedig rendeződnek a katonák is. Éppen jókor, mert ekkorra már körülvettek bennünket az ellenséges lovasok, de heves puskatűz fogadta őket. Panyutyin tábornok és Wohlgemuth tábornok főerői mindez idő alatt mozdulatlanul álltak, és nem használták ki azt, hogy az ellenük felállított ütegek nagy része a brjanszkiak ellen fordult. A Dibics-Zabalkanszkij ezred valami távolabbi átkaroló mozdulatára vártak, miközben már látni lehetett, hogy az ellenség a brjanszkiak ellen fordított ütegeivel a jobbszárnyán megkezdett visszavonulást fedezi. A magyarok ugyanezzel a céllal, amikor észrevették, hogy Királyréven csak az osztrákok maradtak, akik szörnyű rendetlenségben szétszéledtek a faluban, még őrláncot vagy őrszemeket sem állítottak ki, s nekiláttak fosztogatni, visszatértek a faluba,¹³¹ és a hozzájuk csatlakozott helyi lakosokkal együtt meglepetésszerűen megtámadták az osztrákokat. Ez három olasz zászlóalj volt; nem telt bele fél óra, lekasabolva ott heverték az utcákon és az udvarokban, ahová negyvenesével-ötvenesével beszorultak. Alig egynegyedik a folyóba ugrott és megfulladt, de közülük néhányan sikerült megmenekülnie, s csak másnap csatlakoztak hozzánk. Herzinger tábornok odavágtatott Szemjakinhoz, és közölte, hogy csapatai megsemmisültek, hogy az ellenség újból elfoglalta Királyrévet, s hogy ki kell verni onnan; ekkor ismét elindultunk jobbra, s ezt a mozdulatot a legnagyobb rendben, a jeladásokra hajtottuk végre. Mivel lovam elpusztult, nekem is gyalogolnom kellett. Soha nem érez-

¹²⁹ Fedjuhin orosz alezredes, a 9. tábori tüzérdandár 7. könnyűütegeinek parancsnoka.

¹³⁰ Kubarkin őrnagy a brjanszki vadászvezred 2. zászlóaljának volt a parancsnoka. Itt a szövegközlő hibájáról lehet szó.

¹³¹ A II. magyar hadtest csapatai, kitűnt közülük a Rakovszky Sámuel őrnagy parancsnoksága alatt küzdő 48. zászlóalj.

tem még ekkora kimerültséget és szomjúságot. Amikor elértük Királyrévet, kartácstűz alá vettük, majd benyomultunk a faluba, amelyből az ellenség, anélkül, hogy védte volna, visszahúzódott. Az egész falu tele volt a lekaszabolt olaszok hulláival. Miután az ellenség visszavonult Peredtől, azt a falut is elfoglalták a mieink. Királyrévet megszállva és ott elhelyezkedve ebédelni Herzingerhez mentünk, akit a papnál fogadtak a magyarok számára készült ebéddel. Mérhetetlen mennyiségben elfogyasztott bor, alig állunk fel az asztaltól – hamis riadó, hogy ismét támadnak a magyarok. Kiderült, hogy ezek a mi szekereink voltak, amelyek tévedésből átkeltek a folyócskán, s Királyrévtől jobbra és az ellenség irányából bukkantak föl. Képtelenség is volt azt feltételezni, hogy ellenség mutatkozhat a folyócska mögül. Szemjakin a főhadiszállásra Wohlgemuthhoz az én kis kocsimon megy, három, puskával ellátott katonával. Személyesen ő mondja el Panyutyinnak, hogy a zászlóalj megzavarodott, megfutamodásra készült, akkor pedig a tüzérség fedezetlenül maradt volna, én azonban visszatartottam a zászlóaljat. Magam erről egy szót sem akartam ejteni. Éjjel megyek, hogy ellenőrizzem az előőrseket, egyedül, szablya nélkül, Szemjakin kíséretet küld mellém. A lánc jól van felállítva és az örök éberek.

Június 10. (Június 22.) Herzinger tábornok körüljárja a kötözőhelyet, és a mi sebesültjeink között talál egy magyart, akit megtapos, lévén maga is magyar.¹³²

A visszavonult ellenség üldözésére és megfigyelésére élén Ernrot kapitánnyal mindössze egy zászlóaljat és két löveget küldenek ki. Látják, hogy már csaknem átkelt a Vág túlsó partjára. Abban bíztak, hogy Csorich a Csallóközből elvágja előttiük a Komáromba vezető utat, de a magyarok ugyanakkor őt is megtámadták. A brjanszki zászlóalj másnap reggel tér vissza. A pap érkezik és jelenti, hogy a templomban pénzt találtak, amely a mi katonáinktól való, mintegy ötven ezüstrubel.¹³³ Az előőrsektől behoznak egy magyart, aki azt állítja, hogy a szomszédos faluban lakik, és a javításra adott órájáért jött. A falut nem az úton, hanem a bokrok mentén közelítette meg, ezért mint kémét elvezetik. Éjjel elfognak egy másik magyart is, akinél a peredi csatáról és veszteségeikről különböző falykba a rokonoknak szóló levelek vannak. Herzinger tábornok csodálkozik, hogy előőrseink milyen megbízhatók, és hogy senki nem tud észrevétel nélkül átjutni rajtuk; azt mondja, még egy macska se.

Megérkezik Benkendorf gróf.¹³⁴ A győzelemért mondott hálaadó istentiszteleten azt mondja: Ófelsége, a cár őt küldte, hogy kísérelje el a csapatokat, mert maga személyesen nem tudott eljönni hozzájuk, mint ahogy a többiekhez sem; azzal bírta meg, hogy közölje velük: Ófelsége bízik abban, hogy példásan és vitézül teljesítik a szolgálatot, úgy, ahogy orosz katonához illik, s hozzáfűzi: „Ófelsége még nem tudta, hogy amikor találkozom veletek, akkorra ti már dicsőséget szereztek.” – Nincs toll, amely le tudná írni az osztrák katonák rablásait és fosztogatását. A leölt tyúkok és libák tolla meg ami a föltépett dunyhákból és párnákból szerteszállt, a földet mindenhol úgy borítja, mint a hó, s a levegőben mintha hópolyhek szálldosnának. Az osztrák csapatoknál a kásafőzők és a mosást végzők mind nők, s azt mondják, most olyan nagy hiány van belőlük, hogy Prágából várnak száz-kétszáz asszonyból álló transzportot.

Június 11. (23.) Rábukkanok egy fosztogató osztrák gyalogostisztre, egy leányzóval van, aki egész batyunyi holmit szedett össze. Házról házra jártak, kilátásba helyeztem a tisztnek, hogy beszámolok róla Herzingernek, így sikerült távozásra kényszerítenem. Betérve Herzingerhez, az udvarán többségükben idős asszonyok tömegét találok egy csomó gyerekkel és öregemberrel. A paptól megtudom, hogy mindannyian azért menekültek az udvarába, mert félnek attól, hogy kirabolják őket az osztrákok, akik a faluban garázdálkodnak és bosszút akarnak állni az olaszok lekaszabolásáért. A férfiak mind elmenekültek a faluból, az öregek és a gyerekek pedig dunyhákkal

¹³² Herzinger valóban magyar honos volt, Székesfehérváron született, szolgálatát a magyarországi kiegészítésű, Estei Ferdinánd főherceg nevét viselő (32.) soryalopezredben kezdte.

¹³³ Arról, hogy az osztrákok által kirabolt királyrévi templomban az oda imádkozni betérő oroszok pénzt hagytak az oltáron, mint az orosz katonáknak vallásosságának bizonyítékáról megemlékezik egy másik, *Boguszlav Luginszkij* nevű orosz tiszt is: *Воспоминания о походе в Венерию в 1849. году. Москвитянин, 1859/ 8. sz. 102. o.*

¹³⁴ Benkendorf (Benckendorf), Konsztantyin Konsztantyinovics gróf (1817–1858), orosz ezredes, a cár szárnysegédje.

és párnákkal felszerelve két éjszakát töltöttek a papnál. Bementem Herzingerhez azzal, hogy nem lehetne-e megkérni a papot, mondja meg az öregeknek, megbocsátanak nekik, hazatérhetnek, senki nem fogja őket bántani; és ezzel egy időben kiadni a parancsot a katonaságnak, hogy ne kóboroljanak a faluban. Herzinger beleegyezett, és minden asszony hazatért.

Június 12. (24.) Panyutyin tábornok hadosztálya Hidaskürtről és Peredről indult útnak. Herzinger tábornok és Wohlgemuth a Vágnál maradnak. Mikor elindulunk, Herzinger arra kér, engedjük meg, hogy úgy állíthassa fel az előőrseit, ahogy a mieink álltak, mire a tiszték olyan nagy pontossággal helyezik el őket, hogyha valamelyik pár véletlenül jobbra vagy balra tér, akkor is lássa a sajátjait. Aztán így állítják ki a járőröket és a fő őrhelyeket így jelölik ki, mindet a mi számításaink szerint. Alig hagytuk el Hidaskürtöt, amikor felhangzott a szerencsétlen asszonyok kiáltozása és sikoltozása – kezdetét vette az osztrákok bosszúja katonáik megöléséért, a parancsnokok nem tudták féken tartani őket; hamarosan minden ház égett, az asszonyok pedig a gyerekekkel együtt saját vérükben úsztak. Ahogy átvonultunk egy falun, az hirtelen lángba borult, de nem lehet tudni, hogy fosztogatók gyújtották-e föl, vagy, amint az itt tartózkodó osztrákok állították, maguk a lakosok, hogy amint a falun áthaladunk, a lóporos ládák felrobbanjanak. A lakosság szegénysége Magyarország falvaiban, különösen azokban, amelyekben magyarok laknak, rendkívüli. Egész falvak vannak tele rongyos, beteg, elcsigázott férfiakkal és nőkkel.

Június 13. (25.) Szemjakin tábornokot kívánják a hadosztály élére, mivel Panyutyint berendelték a főhadiszállásra. Megérkezés Szencre. A kastélyban csodálatos szállást jelöltek ki. A házigazda ebédre meghívja az ezred valamennyi tisztjét, de csak néhányan megyünk, jóllehet az itt elhelyezett osztrák lovasezredből minden tiszt megjelenik. A házigazda rendkívül boldog, hogy a magyarokat elűztük, ugyanis már el akart utazni a várból. Engem főhelyre ültetnek, az első poharat a mi cárunk és az orosz csapatok egészségére ürtik. Pohárköszöntőt mondok az osztrák császár és az osztrák csapatok egészségére. A ház ura 1772-es évjáratú magyar bort szolgáltat fel, egy palackot mindannyiunk számára, kis likőrös poharakban. Vásároltam itt magamnak egy pár kocsilovat. Ez a birtok az Esterházy grófoké.¹³⁵

Június 14. (26.) Pozsonynál átkelünk a Dunán, várakozás az osztrák császár érkezésére, hogy köszönetet mondjon az ütközetért, de amikor kiderül, hogy nem jön, még a katonák körében is elégedetlenség üti föl a fejét, mindenki úgy vélekedik, hogy a mi cárunk biztosan eljött volna. Még olyan szobeszed is elterjedt, hogy cárunk inkognitóban érkezik Pozsonyba, együtt az osztrák császárral.

Június 15. (27.) Megérkezünk Óvárra,¹³⁶ találkozunk Schlik tábornok csapataival. Lelkesek ezek a csapatok a peredi ütközet után. Minden zenekar az orosz *Isten óvd a Cárt!* játssza, a katonák pedig sapkájukat a levegőbe hajigálják és azt kiabálják: Éljen Miklós cár! Katonáink eleinte hasonló lelkesedéssel válaszolnak nekik, de aztán ez a kiabálás hahotázásba és kacagásba megy át.

Június 16. (28.) Az osztrák császár megérkezik a hadsereghez,¹³⁷ hadosztályunk elején díszmenet. Magához kéret a császár, és franciául köszönetet mond a peredi csatában tanúsított magatartásomért. Franciául beszél velem. Mellette Berg és Haynau tábornokok, üdvözlő az elvonuló csapatokat és köszönetet mond nekik oroszul. Ezután vonulnak el az osztrákok, hátul és oldalt a tisztiszolgák és a borbélyok, s mindannyian sapkájukhoz emelik a kezüket. Az ebédhez elküldik a Vaskorona-rend nyakba akasztható keresztjét. Szemjakint meghívják ebédre a császárhoz.

Június 17. (29.) Az osztrákok közlik, hogy nekünk mint segélycsapatnak állandóan tartalékban kell lennünk, elől nekik kell harcolniuk, mi csak segítünk, és ezért tartalékban vagyunk. Ütközet Gyórnél.¹³⁸ A császár üdvözlő a csapatokat, és kilovagol a tűzvonalba. Az ezredek megállnak és ki-

¹³⁵ Pontosabban gróf Esterházy József (1791–1847) özvegyéé. A Szenchez közeli cseklészi kastélyban a család egy másik orosz forrás szerint egy nappal korábban rendezte a szőbanforgó ebédet, amelyen részt vett az orosz származású özvegy, Helena Bezobrazova, első férje után Aprakszinova is. (Dziennik oficera rosyjskiego z kampanii węgierskiej 1849 roku. Oprac. *Tadeusz Epsztein*. Warszawa, 2010. 71. o.)

¹³⁶ (Moson)Magyaróvárra.

¹³⁷ I. Ferenc József császár június 26-án tartott szemlélt csapatai fölött.

¹³⁸ Gyórt a cs. kir. csapatok június 28-án foglalták el.

jelentik, hogy nem nyomulnak tovább előre, ha a császár nem távozik. Távozik, de ismét odavágtat a tűzbe más ezredekhez, azok szintén megállnak, ekkor a miniszterek rábeszélik, hogy ne tegye ki magát többé veszélynek. Aznap bevonulunk Győrbe. Lecserélik az utcákat a feliratokat – Görgey és Kossuth helyett Jellačićra¹³⁹ és Haynaura. Minden alkalommal felvesszük az egyenruhát, ha bemegyünk a városba, s zenekarral vonulunk be. Az ablakokba fehér zászlókat és fehér kendőket tűztek ki.

Június 18. (30.) A miniszterek rábeszélik a császárt, hogy térjen vissza Bécsbe, ne nehezítse Haynau főparancsnok dolgát.¹⁴⁰

Június 20. (Július 2.) Azzal a céllal, hogy megtudjuk, milyen erős az ellenség Komáromnál, a Haynau tábornagy parancsnoksága alá tartozó összes csapat előrenyomult magához, Komáromhoz. Az ellenség a várból nem mutatkozott, ekkor közelebb vonultunk, s a tábori ágyúkból tüzelni kezdtünk a várlovegek ellenében. A balszárnyon, a Duna felé, Ácsnál volt Schlik tábornok I. hadteste. Középen ugyancsak frontvonalban Panyutyin hadosztálya, tőle jobbra Wohlgemuth IV.¹⁴¹ hadteste, amely aztán Liechtenstein hercege¹⁴² lett, majd teljesen a jobbszárnyon a Schwarzenberg herceg helyére kinevezett Ramberg¹⁴³ III. hadteste és a tartalék lovashadtest. Még előzőleg Panyutyin tábornok egyfolytában amiatt nyugtalankodott, hogyan tud olyan rendben felállni, hogy az biztonságot adjon a magyar lovasság rohamai ellen. Tizenkét lövegből álló ütegeink erre igencsak alkalmatlanok voltak, mert nagy térségben nem volt semmilyen fedezetük. Ezt figyelembe véve ennél az előrenyomuláshoz hadosztályunk az 1. harcrendbe állt föl, de hogy az ellenséges lovasság első két vonalunkat nehogy oldalba kapja, a tartaléknak megparancsolták, hogy fejlődjön fel a harmadik és a negyedik harcoló vonalra; a tartalékban álló ütegek szintén szétbontakoztak, és mi ebben a veszélyes harcrendben nyomultunk előre mintegy hét versztát. Vagy két órán át tartó tűzpárbaj után azt látva, hogy az ellenség nem hagyja el a erődítményt, jött a parancs, hogy húzódjunk vissza, s szálljunk táborba tőle nyolc versztára. Schlik hadtestének, amely a balszárnyon volt s az erdőben harcra keveredett az ellenséggel, azonban ott kellett maradnia a közelben, hogy megfigyelés alatt tarthassa az erődítményeket; ugyanígy Benedek dandárának Ószőnyben kellett szemmel tartania az ellenség balszárnyát, hátul pedig támaszul nem hagytak neki senkit. Maga Haynau főparancsnok tíz verszta távolságra hátrament, hogy jelentést írjon. Alig vertünk tábort, az emberek még ebéd előtt voltak, amikor Schlik tábornoktól vágatva hozták a hírt, hogy támadás indult ellene. Azonnal riadót vettünk, csapataink fegyverbe álltak, s megindultunk inkább a jobbszárnyal előremozdulva, hogy az ellenséget elvágjuk Komáromtól és a Dunához szorítsuk, de az erődítménytől olyan távolságban, hogy az onnan jövő tűznek ne tegyük ki jobbszárnyunkat. Ernrot vezérkari kapitány olyan ügyesen tolt előre egy üteget, hogy az pontosan oldalba tudta támadni az ellenséget, ehhez csatlakozott egy másik üteg, és felfejlődött az egész hadosztály. Az ellenség elég hevesen löni kezdett bennünket, de oldaltámadásunk miatt kénytelen volt Schlik elleni támadását félbeszakítani, s megkezdte a visszavonulást. Azzal egy időben, ahogy a magyarok Ácsnál megtámadták Schlik tábornokot, támadást indítottak Ószőnynél Benedek tábornok ellen is. Benedek ritka vitézséggel tartotta magát a túlerőben lévő ellenséggel szemben, miközben hasztalan várt segítségre. A lovakról már levették a nyeret, kikötötték őket, így a lovasság csak három óra elteltével, a mi hadosztályunknál később érkezett a helyszínre. Csaknem ugyanekkor futottak be a Wohlgemuthtól Benedek támogatására küldött csapatok is. Tőlünk jobbra az osztrák lovasság összecsap a magyarral. Ütegünk oldalba kapja az ellenséges lovasságot. Az osztrák lovasságnak szinte nincs egyetlen tisztje sem, akinek

¹³⁹ Jellačić von Buzim, Josip, báró (1801–1859) Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok bánja, cs. kir. altábornagy, majd tábornagy, a déli osztrák hadsereg parancsnoka.

¹⁴⁰ Ferenc Józsefet a július 1-jei minisztertanácsból a miniszterek levélben kérték, hogy térjen vissza Bécsbe.

¹⁴¹ Az orosz szövegben itt III. hadtest, Rambergnél pedig IV. hadtest szerepel, amelyet javítottunk, mert valószínűleg a közlő hibájáról van szó.

¹⁴² Liechtenstein, Franz von und zu, herceg (1802–1887) cs. kir. altábornagy, hadosztályparancsnok az I. hadtestben, később átveszi Wohlgemuth tartalék hadtestét.

¹⁴³ Ramberg, Georg von, báró (1786–1854), cs. kir. altábornagy, a III. hadtest parancsnoka.

két-három sebe ne volna, főleg az arcán. A lovassági tisztjeik jók, a gyalogságiak pedig olyanok, amilyenekkel Királyréven találkoztunk. Hosszú ideig maradunk ugyanabban az állásban, végül parancsot kapunk a visszavonulásra, de nem a korábbi állásunkba.

Az előőrsök kiállításával engem bíznak meg. Kobjakov tábornok¹⁴⁴ a tábornövek lángját az ellenség által az erődítményből kilőtt világítógolyóknak nézi.

Schlik tábornok ez után az ütközet után levelet ír Panyutyin tábornoknak, amelyben kifejti, hogy hadtestének megmentését neki köszönheti, mert anélkül, hogy a főparancsnoktól várt volna parancsra, magától a segítségére sietett, s ezzel hadtestét megmentette. Ezt jelenti Haynau tábornoknak is, azzal, hogy az hozza a császár tudomására. Haynau rendkívül elégedetlen, mert mindez rossz színben tünteti fel az osztrák csapatokat, ezért Schlik tábornokot eltávolítja a hadtest éléről, de nem hosszú időre. A császár tudomást szerezve róla, visszahelyezteti a parancsnokságba.¹⁴⁵ A június 20-i (július 2-i) ütközet miatt leváltják a tartalék lovashadtest parancsnokát, (Simbschent¹⁴⁶), és helyére egy fiatalabb kerül. Idős kora és alkalmatlansága miatt leváltották Schwarzenberg herceget is, s a helyére Ramberg tábornokot nevezték ki. Ilyen módon a csapatok élére fiatal, tevékeny, katonáik által szeretett tábornokokat állítottak.¹⁴⁷ A hadtestparancsnokok mellett figyelemre érdemes volt a tábornokok közül Benedek, Jablonowski,¹⁴⁸ Herzinger, Pott és még sokan mások. De személyes vitéségük, a stratégiai hadmozdulatokot illető katonai tudásuk mellett fogalmuk sem volt a taktikai mozdulatokról, különösen az előőrsokról, arról, hogyan kell megvédeni és elfoglalni falvakat, erdőket s általában az állásokat. Ütközetek esetén minden tudásuk abban merült ki, hogy minél hosszabbra nyújtsák vonalukat, amivel az ellenség szárnyait átkarolhatják. A harcot illető hadtudományi ismereteik nincsenek. Az ütközet legelején kiállítják egész tűzérségüket az első sorba, tüzet nyitnak, ugyanezt teszi az ellenség is, s akkor mindkét főparancsnok ide-oda lovagol, s azt figyelik, kinek a tűzérsége marad fölényben. Fogalmuk sincs arról, mire való a tartalék. Arról se, hogyan válasszák ki az ellenséges állásnak azt a pontját, amely ellen minden erőfeszítést célszerű összpontosítani. Ha az ellenséget visszavonulásra kényszerítik, már nem üldözik, hanem nyomulnak előre, a szétvert ellenség mozdulataihoz alkalmazkodva. Erre megint jó példa a szegedi ütközet¹⁴⁹ – amikor átkaroló mozdulatot hajtottak végre – ezeknek az osztrákok nagy kedvelői –, de a jobbszárnyat választották, amikor a balt kellett volna (lásd később). A június 20-i (július 2-i) ütközet idején a mi részeg tűzmesterünk Benedek egyik ütegéhez keveredett, odaállították egy löveghez, s egy lövéssel

¹⁴⁴ Kobjakov, Vlagyimir Ivanovics, orosz altábornagy, a 8. gyaloghadosztály gyalogdandárának, a magyar hadjárat idején a Panyutyin vezette kombinált hadosztály gyalogdandárának parancsnoka. (A dandárba, mint említettük, a 8. hadosztályból a csernyigovi, a 9. hadosztályból a szevszki gyalogezred tartozott.)

¹⁴⁵ Július 13–23. között valóban Wallmoden altábornagy volt az I. hadtest ideiglenes parancsnoka. Az a hír, hogy Schliket a fenti okok miatt távolították el a hadtest éléről, pletykaként terjedt az oroszok között, erről egy másik orosz visszaemlékezésben is olvashatunk. *A. Alekszejenko: Egy öreg harcos emlékei.* In: *A magyarországi hadjárat*, 395. o.

¹⁴⁶ Az orosz szövegben Simbschen neve szögletes zárójelben szerepel, tehát bizonytalanként, a közlő valószínűleg nem tudta egyértelműen kiolvasni a nevet. Simbschen, Karl von, báró (1794–1870) cs. kir. vezérőrnagy, az I. hadtest 2. dandárának volt a parancsnoka, és derekasan helytállt ebben az ütközetben. A cs. kir. főszeregben nem tartalék lovas hadtest, hanem egy önálló lovashadosztály volt, parancsnoka báró Bechtold, Philipp von (1786–1862) altábornagy, akit a lovashadosztály éléről nem ekkor, hanem az augusztus 5-i szőregi ütközetben tanúsága miatt váltott le az osztrák főparancsnok.

¹⁴⁷ A leváltások oka az alkalmatlanság vagy betegség, nem az életkor: az 1786-ban született Ramberg jóval idősebb volt a leváltott Schwarzenbergnél. Edmund Schwarzenberg agyvérzést kapott, ezért vette át a III. hadtest parancsnokságát ideiglenesen Johann Burits, majd június 17-én Karl Moltke altábornagy, július 9-én pedig Georg Ramberg altábornagy.

¹⁴⁸ Jablonowski, Felix, herceg (1808–1857) cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok a tartalék hadtestben.

¹⁴⁹ Helyesen szőregi, a továbbiakban is.

felrobbantotta az ellenség egyik löporos kocsját, egy másikkal pedig kilőtt egy ágyút. Benedek méltatja, Fedjuhinn meg akarja büntetni. Ötven rubelt kap és előléptetik.¹⁵⁰

Június 21. (Július 3.) Döntés született arról, hogy a csapatokat másként helyezik el, jobban összpontosítják őket, ezért hadosztályunk egy szárnymozdulatot hajt végre balra. Én kapom a megbízást, hogy ezt két zászlóaljjal és négy löveggel (Tatarinov) fedezzem Komárom felől. A csapatokat a következőképpen helyezik el: a balszárnyon Schlik hadteste áll, vele egy vonalban jobbra Wohlgemuth hadteste, amely Ács falut tartja megszállva. Tovább jobbra a mi vadászandárunk, hátul három verszta távolságban, tartalékban 1. dandárunk magával, Panyutyin tábornokkal. Teljesen jobbra, a Pest felé vezető úton Ramberg hadteste úgy, hogy Benedek Ószőnyben van. Közötte és közöttünk a lovashadtest.¹⁵¹ Elöl egy közös előrsi lovassági lánc. Tőle függetlenül nekünk megvolt a magunk gyalogos lánc, nappal két század, éjszakára pedig még két másik tartalékban. A mi láncunk a balszárnyon kapcsolódott az osztrákok szintén gyalogos láncához. Szemjakinnal felváltva ellenőrizzük az előőrseket. Tiszta magyarokhoz szállásoltak be bennünket. A házigazda meghalt, az anyát csinos menyasszony lányával hagyta itt. A vőlegény különösen nagy haraggal tekint ránk.

Június 22. (Július 4.) Szemjakinnal elmegyünk Herzingerhez, hogy beszéljünk az előőrsekről s arról, hogy az ellenség támadása esetén mi a teendők. Elvisz Wohlgemuth tábornokhoz, összeismertet vele. Jó bort szolgálnak fel. Bemutatja összes segédtsíztjét és parancsörtisztjét.

Június 23. (Július 5.) A fuvarosok szüntelenül panaszkodnak, artellovakat¹⁵² nem hoztunk magunkkal vasúton, ezért még Morvaországból fogadtunk fuvarosokat. Minden dandár mellé külön hivatalnok vagy tiszt lett odaállítva, hogy a fogatok váltásáról gondoskodják. A mi dandárunk mellett egy magyar tiszt van, ő vásárolja a bort és az élelmet. Kezdődnek a panaszok, hogy túl sok fogatot tartunk; ez az első nézeteltérés köztünk és az osztrákok között.

(Az osztrákok sajnálják, hogy Panyutyin nem kér maga mellé legalább száz kozákot. Velük, ahogy mondják, alaposan meg lehetne rémiszteni a magyarokat! Micsoda fogalmaik vannak a kozákokról az osztrákoknak is!)

Június 24. (Július 6.) Megérkezik Ahmatov¹⁵³ és Dubelt.¹⁵⁴ Az előőrseket ellenőrizzük. A dobról remekül be lehet látni a környéket és magát, a komáromi erődítményt is. Ezen a magaslaton három kitűnő karabélyos van, hogy figyeljék, mi történik ott, meg azért is, hogy ha ellenséges járőrök közelednének állásunkat felmérni, akadályozzák meg őket. Lovassági láncunkhoz eléggé közel van az ellenség lánc. Jó egyetértésben álldogálnak, nincsenek riadók és támadások. A lovak gyatrák és gyengék mind az osztrákok, mind a magyar lovasságnál.

Június 25. (Július 7.) Este a táborba két fiatal hölgygel hintón egy úr érkezik. Azt mondja, hogy az egyik hölgy a felesége, a másik a nővére, itt lakik a faluban, nem messze tőlünk, és szeretné megnézni a tábort. Betér a sátrakba a tisztetekhez – s aztán elhajt. Némi idő elteltével befut egy osztrák

¹⁵⁰ Az egyező körülmények alapján valószínűleg ugyanerről az esetről számol be a hivatalos hadjelentéseket és a hadjárat eseményeiről friss híreket közlő Russzkij Invalid című újság is, de a közlemény szerint az a július 11-i csatában történt meg. Az orosz olvasók megtudhatták, hogy a 6. ütegtől Alekszej Dmitrijev betegsége miatt maradt hátra. Amikor valamelyest jobban lett, elindult, hogy megkeresse üteget. Egy osztrák ütegehez érve látta, hogy a kezelőszemélyzet veszteségeket szenvedett, ezért kérte, hogy csatlakozhasson. Ekkor hajtotta végre a kitüntetésre érdemes haditettet, egyik lövésével felrobbantott egy lőszeres kocsi, a másikkal pedig kilőtt egy ágyút. Benedek tábornok rögtön megjutalmazta és kitüntetésre terjesztette föl. I. Miklós ugyancsak kitüntette és tíz ezüst rubelt adományozott neki. (Прибавление к No. 153. Русского Инвалида. Сзентпétervár, 1849. július 17. (július 29.)) A hír természetesen nem szól a rosszullett hátteréről, arról, amit szerzőnk feljegyzett: a hős tűzér egyszerűen leégett.

¹⁵¹ Itt is és a továbbiakban is a lovashadosztályról van szó.

¹⁵² Az artel az orosz társadalomban közös munkára önkéntesen létrehozott csoportot jelent. A hadsegregben is voltak artelek, minden alakulat 8–10 emberből álló artelekre oszlott, amelynek tagjai közösen oldották meg ellátási és katonai feladataikat. A katonák számára az artel mintegy új családöt is jelentett, az elesett után pl. az artel örökölte meg a holmiját. E csoportok szállításra használt lovaíró van szó.

¹⁵³ Ahmatov, Alekszej Petrovics (1818–1870) orosz vezérkari ezredes, cári szárnysegéd.

¹⁵⁴ Dubelt, Nyikolaj Leontyevics (1819–1874) cári szárnysegéd, ő vitte Bécsbe a Szent György-rend 4. osztályát az osztrák császárnak. Bécsből érkezett Komárom alá.

tiszt, s az után érdeklődik, járt-e előző nap a táborban nők kíséretében egy férfi, mert az egy kém, akit el kell fogni. Az illető azonban már eltávozott.

Június 27. (Július 9.) Éjjel hamis riadó: egy zsidó torka szakadtából ordítozni kezdett, hogy lekaszabolják; összefutottak a katonák és a lakosság, nagy kavarodás támadt, de aztán gyorsan sikerült rendet teremteni. Kiderült, hogy ez a zsidó, mint általában minden zsidó, katonáinktól nem akarta elfogadni az osztrák pénzt, azt követelte, hogy Kossuth-bankókkal fizessenek neki, ezzel is felértékelve őket. Akadtak olyan zsidók, akik ezzel a szándékkal több ezer guldent váltottak be, s aztán el kellett a pénz égetniük. Kicsi a hitelük az osztrák papírpénzeknek, amelyeket négy darabra szakítanak, a negyedeket ismét szétszakítják, így aztán tönkremennek.

A mi félimperáljainkért,¹⁵⁵ amelyek Bécsben hat rubelt értek, Komárom környékén hét rubelt, Pesten és Szegeden nyolc rubelt, Temesvárnál pedig kilenc, sőt tíz rubelt is adtak.

Június 29. (Július 11.) Magyar ebéd volt rendelve, báránypénz és szalonna. Megérkezik Dimman és Budberg.¹⁵⁶ Alig ülünk le az asztalhoz, riadó, lóra, vágatunk az előőrsközhöz, amelyeket visszavetettek, s látszik, hogy a magyarok Schlik és Wohlgemuth hadtestét támadják. Riadót veretünk, gyülekezik az ezred, s megindulunk az ellenség oldalába. Szemjakin észreveszi, hogy elfelejtette a feleségétől és a gyermekeitől kapott kegytárgyakat magához venni, látszik, hogy aggasztja, ezért értük küldöm Karnickij ezredsegédtszert, amikor az meghozza, magához veszi őket s azt mondja: ő ismét a régi Szemjakin, és nem fél semmitől. Ács falu felé nyomulunk előre. Szemjakin felettebb ügyesen veszi az irányt, és a dandárt a bokrokon át a legközelebbi úton vezeti ki. Haynau tábornokhoz lovagolok, örül, amikor megtudja, hogy a dandár megérkezett, és arra kér, hogy mielőbb állítsunk fel egy úteget Ácstól jobbra. Fedjuhinhoz indulok, tolmácsolom a kérést, ő ügetésben hozza előre az úteget, és kartáccsal pontosan oldalba kapja az ellenséges oszlopokat. Az ellenség rendezetlenül visszavonja a balszárnyat. Jobbra az ütegtől az egyik brjanszki zászlóaljjal megszállom az erdőt. Berg tábornok érkezik, s azt kéri, gyorsítsam meg a szóban forgó erdő elfoglalását, amikor azonban közlöm vele, hogy ez már megtörtént, és az ebben minket megakadályozni szándékozó ellenség, amelyet puskatűzzel fogadtunk, visszahúzódtott, köszönetet mond. Amikor Panyutyin tábornokkal befut a 1. dandárunk, tovább nyomulunk előre az ellenség oldalába. Panyutyin megálljt parancsol, Haynau tábornok pedig gyorsabb előrenyomulásra ad parancsot. Az ellenség teljes visszavonulásban, legnagyobb veszteségét Fedjuhinnal ütegének az oszlopait oldalról érő kartáccsüze okozta. Ebben az ütközetben az 1. harcrendben álltunk fel, az első dandár azonban már tartalékrendben. Az ütközet után Haynau tábornok körbejárja csapatokat, és köszönetet mond hadosztályunknak, különösen a vadászandárnak. A magyarok tudomást szerezve a tábornagy¹⁵⁷ közeledéséről, úgy döntöttek, hogy Komáromból tesznek egy utolsó kísérletet, s még az orosz csapatok beérkezése előtt vereséget mérnek az osztrákokra, ez azonban nem sikerült nekik, hadosztályunk megérkezése ebben megakadályozta őket. Volt néhány zászlóalj, amely az ütközet alatt nem találta meg a helyét. Ütközet előtt szokás szerint minden egység egy ordonáncot küld a főparancsnokhoz, hogy megtudja, hová kell állnia, de igen gyakran megesik, hogy azok nem találják meg a főparancsnokot, aztán meg nem találják meg a saját zászlóaljukat. Így az utolsó komáromi ütközetben olyan három olasz zászlóaljba botlottunk, amelyek teljesen ellentétes irányba vonultak el. Az osztrák hadseregben nincs semmiféle harcrend, ráadásul hadtesteikben a legkülönbözőbb nációnok fiai szolgálnak, vagyis azokat olasz, tiroli, galíciai, német és cseh zászlóaljakból állítják össze, így ezeknek az alakulatoknak, amelyek önmagukban jók, nincs semmiféle kapcsolatuk egymással, s egy-egy zászlóalj nem tartja kötelességének, hogy támogassa a másikat, ha nem ugyanazon nemzet fiaiból áll. Az osztrák csapatoknál önmagában mindegyik katona igen vitéz – és minél kisebb a csapatuk, annál megbízhatóbbak. Ezzel szemben nincs meg bennük az, ami a mi seregünk erejét adja; a tömegbe és az abba vetett hit, hogy mások támogatják; náluk minden alakulat csak magában bízhat. A magyar csapatok pontosan ugyanígy vannak összeállítva, ezért, nem lévén semmiféle kapcsolat köztük, a legkisebb vereség esetén is teljesen szétzilálódnak. Ez a magyarázata annak a hatásnak, amelyet Panyutyin tábornok hadosztályának az osztrák csapatok melletti jelenléte gyakorolt a hadjárat egész menetére.

¹⁵⁵ Orosz aranypénz, rendszeren öt rubelt ért.

¹⁵⁶ Budberg, orosz ezredes, a 18. (szevszki) gyalogezred parancsnoka.

¹⁵⁷ A Paszkevics tábornagy vezette orosz főerőkről van szó.

Olyan volt, mint a makedón falanx¹⁵⁸: ha a magyar seregeknek sikerült is szétzilálniuk az osztrákokat, szembetalálták magukat egy tizenhat zászlóaljából álló, négy üteggel ellátott rendezett, az első harcrendbe felállt hadosztállyal, és be kellett látniuk, hogy a maguk vegyes népfajú alakulataikkal és önálló zászlóaljaikkal képtelenek azt szétverni. Ekkor megtorpantak, ami időt adott a megzavart osztrákoknak arra, hogy ismét összegyűljenek és rendezzék soraikat. Így történt mind a két komáromi ütközetben, aztán Szegednél és főként Temesvárnál.

Nincs még egy olyan hadsereg vagy katonaság, amelyik visszavonulás közben úgy szétzilálódna, s amelyiknél olyan mértékben felütné a fejét a zűrzavar, mint az osztrák és a magyar csapatoknál.

Július 1. (13.) Ramberg tábornokot a Pest felé vezető úton előreküldik, a lovashadtestet még előbbre.

Július 2. (14.) Haynau tábornok arról értesíti Paszkevicz tábornagyot, hogy Görgey Vác felé vette az irányt, és a hegyvidéki megyéken keresztül Debrecen felé fog menni, hogy egyesüljön Dembińskivel, a tábornagy azonban ezt nem hiszi el, és meg van győződve arról, hogy Görgey Pest felé vonul.

Július 3. (15.) Pestet Adlerberg gróffal¹⁵⁹ és Barjatyinszkij herceggel¹⁶⁰ megszállják a kozákok a váci ütközet előtt.

Július 4. (16.) Indulás Komárom alól, ahol ottmarad Csorich és Pott. Wohlgemuth tábornokot Erdélybe küldik, küllette a IV. hadtestet Liechtenstein herceg veszi át. Gerstencvejg ezredes a tábornagyhoz indul. Igen gazdag vidéken vonulunk át, minden van bőségesen, bor is, gyümölcs is.

Július 9. (21.) Átvonulunk Budán vagy Ofenen, egy hídon kelünk át a Dunán, és Pest városán túl táborozunk le. Reggel kolerás hasmenésem van, kocsival utazom. Szemjakinnal ebédelni megyünk a klubba; egy csomó osztrák tábornokot (Jablonowskit és másokat) találunk ott. Szemjakin dühös, hogy nem értik meg németül, illetlenül kiabál és dobálja a tárgyokat. Mégis remek ebédet kapunk, Szemjakin rám is haragszik, mert nem akarok diétázni. Este színházba megyünk. Magyar nyelvű opera, de a zene olasz. Egész jó színház.

Július 10. (22.) Megnézzük Budát, a várost ágyútűz rombolta le, megmutatják, árulásnak köszönhetően hogyan jutottak be oda a magyarok.¹⁶¹ Hentzi osztrák tábornok halála.¹⁶² Megnézzük a török fürdőket, amelyeket még akkor építettek, amikor a törökök Pesten voltak; ezekben a fürdőkben nincs semmi különös. Felkeresem a nádor parkját és azt az orosz templomot, amelyet a nádorhoz feleségül ment Olga Pavlovnának¹⁶³ építettek. A park a Duna bal partján található. Megnézem a múzeumot Pesten. A hidat és a múzeumot egy magyar mágnás, Széchenyi építtette, aki az idén megőrült. A múzeum, épületét tekintve az egyik legnagyobb és legtágasabb, de könyvekből, képekből, érmekből, régiségekből s egyébektől álló gyűjteményei igencsak szegényesek.

Este a német színházban voltam – a szabad ég alatt. A pesti nők különös szépsége, arányos testalkatuk, üdeségük. Schlik tábornok egy fiatal csinos nőt küld Kecskemétre és Debrecenbe. A hölgy az ő aláírásával ellátott igazolványt mutat fel, hogy az előőrök átengedjék. Kecskeméten az osztrák csapatok beérkezéséig kell maradnia, s miután minden szükséges információt átad, küldik tovább. Szemjakin története a nyakba akasztható Lipóttal.¹⁶⁴

¹⁵⁸ A szerző mint nehezen megbontható, zárt, jól képzett gyalogos alakzatra utal a Nagy Sándor apja, II. Philipposz által tökéletesített makedón falanxra.

¹⁵⁹ Adlerberg, Nyikolaj Vlagyimirovics, gróf (1819–1892), orosz vezérkari százados, cári szárnysegéd két szotnya kozákkal július 12-én vonul be Pestre.

¹⁶⁰ Barjatyinszkij, Vlagyimir Ivanovics, herceg (1817–1875), orosz vezérkari tiszt, a trónörökös nagyherceg szárnysegéde.

¹⁶¹ Az akkor elterjedt hír szerint az olasz (23.) Ceccopieri ezred zászlóalja segítette be a magyarokat a várba, amit az ügyben elrendelt vizsgálat nem igazolt.

¹⁶² Hentzi von Arthurm, Heinrich (1785–1849) cs. kir. vezérőrnagy, Buda várának osztrák parancsnoka, elesett 1849. május 21-én, amikor a honvédsapatok bevették a várat.

¹⁶³ József nádor (1776–1847) első feleségének, Alexandra Pavlovnának (1783–1801) örömi sírkapornája.

¹⁶⁴ Szemjakin a peredi csatában tanúsított érdemeiért kapta a kitüntetést Ferenc Józseftől.

Július 11. (23.) Körülnézek Pesten az árusoknál és az üzletekben. Este az operában találkozom Konzstantyin Rottal,¹⁶⁵ aki a váci csatát követően megbetegedett, ezért Pestre jött. A színház után vacsorázni megyünk, és felelmegetjük, hogy utoljára a vasútnál találkoztunk: én Bécsbe, ő Bécsből Varsóba utazott. Haynau tábornok nem találkozott a tábornaggal, amiért Berg tábornokot hibáztatják, aki semmit nem tett azért, hogy közelebb kerüljenek egymáshoz.

Július 12. (24.) Kora reggel elhagyjuk Pestet. Fedjuhin alezredes és Tatarinov kapitány egyszer sem járt Pesten, és ezt nagyon is termézetesnek tartják, miután három napon át másfél versztára állomásoztak Pesttől. Azzal riogatnak bennünket, hogy járhatatlan sztyeppen kell átvonulnunk, ahol nincs víz. Ezért a menetet a következőképpen tervezzük: délután négykor indulunk, este tizenegyig menetelünk, éjjel háromig alszunk, háromkor újra megindulunk, és nyolcig úton vagyunk. Megfőzzük az ebédet, és estig helyben maradunk. Az osztrákok később szeretnek elindulni, reggel hétkor, hogy jól kialudják magukat, és a legnagyobb hőségben menetelnek. Emiatt náluk sok a lemaradózó, de azt állítják, hogy viszont emiatt nincs náluk kolera. A járvány azonban hamarosan náluk is felüti a fejét; a kolera Pesttől Szegedig nálunk is elég erős. Alapjában véve a menetelést mi jobban megterveztük. Ellenséges földön haladunk át. A kutak tönkretéve. Napközben érkezünk, a kúthoz, amelyikből tilos inni, egy osztrák ór van mellé kiállítva; amikor hadosztályunk odaér, Panyutyin nem akarja az ő örüket felváltani: ilyen és hasonló apróságokkal növeli az ekkoriban elég gyakran megmutatkozó egymás iránti elégedetlenséget a csapatok, de különösen a parancsnokok között. Az osztrák tábornokok csodálkoznak azon, hogyan engedhette el a tábornagy Vác alól Görgeyt; ha Haynaura hallgat és megtámadja balról vagy elzárja előle a helyvidéki megyékbe vezető utat, akkor Görgey kénytelen letenni a fegyvert, erről valamennyien meg voltak győződve. Amikor pedig Görgey meglépett, Haynau azt írta a tábornagynak: biztos abban, hogy az nem tud előle kitérni, ezért rábízta, hogy elbájon Görgeyvel, maga pedig nem vesztegeti az időt, és indul Dembiński ellen Szegedhez.¹⁶⁶

Július 16. (28.) A magyar sztyeppen öt napon át vonultunk, közben rengeteg tanyára és sok kútra találtunk, mire megérkeztünk Kecskemétre.

Július 17. (29.) Pihenőnap Kecskeméten. A város nagy kiterjedésű, csak magyarok lakják, akik egyáltalán nem rokonszenveznek az osztrákokkal, ezért itt nem kvártélyozzuk be magunkat, hanem táborba szállunk. Dimman szokása szerint a temetőben üti fel a szállását. Ahogy jövök vissza tőle, mintha lövöldözést hallanék, először azt gondoltam, riadó van, de közelebb érve megtudtam, hogy összesen tizenhét embert, köztük nyolc kálvinista lelképásztort lőnek agyon, akik valamennyien a felkelést támogatták, és átöltözött horvátok akkor fogták el őket, amikor a felkelés mellett agitáltak, s a lakosságot arra biztatták, hogy lázadjanak fel és fegyverkezzenek a hátunkban.¹⁶⁷

Először arra számítottunk, hogy a magyarok Kecskemétnél fogadnak bennünket és ütközetet adnak; erre alapozva vonlattuk az oszlopokat úgy, hogy először nagy távolságban haladjanak egymástól, majd Kecskemétnél gyűljenek össze; általában az osztrákok igen ügyesen osztják el és méretezik az oszlopokat, így volt a szegedi ütközet előtt is. A seregek mozgását átgondoltan szervezik meg, egy úton nem zsúfolnak össze túl sok csapatot úgy, mint mi: Miskolcnál három hadtestünk vonult egy úton. Az osztrákok azonban nagyon gyakran átesnek a ló másik oldalára, úgy felaprózzák erőiket, mint ahogy a temesvári csata előtt történt. Ezek a mozdulatok nagyjából három oszlopban történtek.

Július 22. (augusztus 3.) Úgy vélve, hogy az ellenség a Tisza jobb partján fekvő Szeged előtt ütközetbe bocsátkozik, mozgásunk ugyanúgy lett megtervezeve, mint Kecskemét irányában. Szegedhez érve az oszlopok közeledtek egymáshoz. A mozdulatok folytatódnak este és reggel is. Ahol csak lehet, kis lovas elővéd fedezetével előreküldjük a kondérokot. Az osztrákoknál erre nincs szükség, mert nincsenek nagy közös kondérjaik, a katonák maguk rendelkeznek az élelemmel,

¹⁶⁵ Rot, Konzstantyin Ivanovics (182–1885) orosz vezérkari kapitány.

¹⁶⁶ Haynau 1849. július 18-án Bicskén kelt átiratát Paszkevicshoz közli Alekszandr Petrovics Scserbatov: Paszkevic Magyarországon. Budapest, 1984. Okmánytár 98. szám. 366–367. o.

¹⁶⁷ Ez a tömeges kivégzés csak Baumgarten képzeletében zajlott le. A Szeged elleni felvonulás során egyedül Ócsán volt kivégzés, itt Halászy Károly alsónémedi tanítót végezték ki július 25-én. Hermann Róbert szíves közlése.

s minden szükségeset együtt szállítanak a csapatokkal. A katonák pénzt kapnak az élelemre, az elől vagy a lakott területen átvezető utakon vonuló hadtesteket pedig arra utasítják, hogy minden élelmet ott, a környékben szerezzenek be, de pénzt ne fizessenek, hanem csak nyugtát adjanak érte. Az osztrákok ezt kihasználva azt szedték össze, amit akartak, a nyugtát pedig nem azért adták, amiért kellett volna. Alighogy megérkeztünk valamilyen településhez, már láttuk, hogy a malmok őrlik a lisztet, aminek szállításáról az intendántúra gondoskodott. Az osztrákok az élelemszállításhoz a komplett előfogatokat duplán állítják ki. A csapatok száma szerint mindegyiket nyolc napra, egyik részük ott van a csapatoknál, másik részük a raktárakhoz és vissza a csapatokhoz vezető úton, s úgy kalkulálnak, hogy ezek addigra érkezzenek meg, mire az elsők kiürülnek, így azok indulhassanak rakományért a raktárakhoz. Kobjakov vezérőrnagy és Kazarinov ezredes¹⁶⁸ ebédelni mennek egy kocsmába és azt akarják, a törzslapjukra vezessék rá, hogy ekkor a városban lövöldözésben vettek részt.

A magyarok nem tartják magukat Szegeden, hanem visszavonulnak a Tisza bal partjára.

Az a hír járja, Dembiński pénzt fogadott el, hogy ne vívjon ütközetet a városban, amely azért fizetett neki, hogy elkerülje a rombolást. De ez mégsem zavarja abban, hogy most ágyúkkal lövesse a várost. Az ellenség egyáltalán nem tesz semmit azért, hogy megakadályozza átkelésünket a Tiszán. Nekiállunk hidat építeni a városban hagyott anyagokból. A túloldalról ágyúkat vontatnak oda, mi a brjanszki ezred karabélyosait rendeljük a helyszínre, akik a házak mögül olyan pontosan céloznak, hogy az ágyúkat az ellenség kénytelen visszavonni. Ezeknek a karabélyosoknak a fedezete mellett épül fel a híd. Feljebb a folyón kell átkelnie Liechtenstein hercegnek – aki megebesült, de csak könnyebben. Éjszaka vaklármának bizonyuló riadó, azt hiszik, hogy a magyarok Szeged fölött vagy alatt ismét átkelnek a Tiszán és meg fognak támadni bennünket; de Liechtenstein herceg megérkezik, és azt mondja, hogy kiment a Tisza bal partjára, először a város fölött, majd alatta, és a közelben sehol nincsenek magyarok. Ekkor jött ki hozzánk Panyutyin, aki az elején Szegeden szállt meg. Liechtenstein kér egy darab kenyeret és egy pohárka bort, majd megiszik egy csésze teát is, és visszalovagol hadtestéhez. Panyutyinhoz Haynau kérésére jött.

(Megjön a 2. dandár parancsnoka, Korjakin vezérőrnagy,¹⁶⁹ és én átadom Szemjakinnak az ezredet, a továbbiakban Panyutyin tábornok rendelkezésére kell álljak az éldandárnál.)

Július 23. (augusztus 4.) Ahogy felépült a híd, a seregek apránként megkezdik az átkelést a Tiszán. Este a városba magához rendel Panyutyin, és közli, hogy még az éjjel indulnom kell felderítésre felfelé a Tisza mentén. Az osztrák vezérkar egyik tisztje visz magával; nem tájékoztatnak sem a küldetés céljáról, sem a tárgyáról; ekkor azt kérem, nekem mint rangidősnek mondják meg, hová kell menni és milyen céllal, mert így nehéz lesz bármiféle intézkedést hoznom, és felelősséget sem tudok vállalni semmiért. Ekkor az osztrák vezérkari tiszt közli velem, hogy mivel csapataink fele a Tisza jobb partján van, a fele meg már a balon, számítani lehet arra, hogy a magyarok átkelnek és megtámadják a jobb parton maradtakat.

(Ebben az esetben kényelmesebb lett volna azokat megtámadni, amelyek már átkeltek a Tiszán.)

Liechtenstein hadteste már szintén átkelt a hídon, s Haynau amiatt aggódott, hogy a magyarok átkelnek a Tiszán közöttünk és Schlik között, és hátba támadnak bennünket, vagy még inkább egy partizánosztágot küldenek a hátunkba. A miénkéhez hasonló céllal egy lovas osztágot elindítottak a Tisza mentén lefelé is. Éjfélkor keltünk útra, és miután nyolc versztát megtettünk a Tisza mentén, egy falu előtt megállítottuk a zászlóaljat. Magunk előtt egy lovaszázaddal az úton vonultunk, s a vezérkari tiszt ki akart küldetni egy ötfős járőrt egy versztára tőlünk, hogy az a folyó mentén haladjon, ahol nincs út. Mivel ott mocsaras területre lehetett számítani, az odaküldött lovasok az éjszakai sötétben nehéz helyzetbe kerülhettek. Ha már szükség van arra, hogy embereket egy verszta távolságra kiküldöntsünk, úgy láttam jónak, hogy ne öt embert küldjek, hanem egy egész félszakaszt. Az osztrák kapitány erre azt mondta nekem, csodálkozik azon, hogy az orosz seregnél mennyire nem szeretnek semmiféle egységet kiküldöntenit, és inkább mindannyian együtt maradnak, attól tartva, hogy külön-külön megverik őket. Erre azt válaszoltam, hogy én meg azt veszem észre, az osztrák csapatokra

¹⁶⁸ Kazarinov orosz ezredes, a 15. (csernyigovi) gyalogezred parancsnoka.

¹⁶⁹ Korjakin (Karjakin) orosz vezérőrnagy, a 9. gyaloghadosztály 2. (vadász)dandárának parancsnoka, akit eddig az időpontig Szemjakin helyettesített.

egy másik, esetleg még veszélyesebb szélsőség jellemző: nagyon felaprózzák csapataikat, s ahogy az elmúlt háborúk megmutatták, úgy a jövődöbéli háborúk is megmutatják majd, melyik metódus a kártékonyabb a kettő közül. Magába a faluba csak egy gyalogoszázad meg a lovasszázad vonult be, a többi három gyalogoszázadot a két löveggel együtt a falu mögött hagytam. Katonáink a faluban nem találtak magyarokat, s egy odaérkező kém azt a hírt hozta, hogy már második napja átkeltek a Tisza bal partjára. Visszafelé egy dombra felérve meg is győződhattünk arról, hogy a magyarok ott vannak a túloldalon, mert az őrláncból egy lövést adtak le ránk. Hajnalban értünk vissza Szegedre, amikor a csapatok már nagy számban gyülekeztek a téren, hogy átkeljenek a hídon. A mi hadosztályunk azt a parancsot kapta, hogy tizenkét óra után álljon készenlétben az átkeléshez, így volt még időm, s miután ittam egy csésze teát, lefeküdtem aludni.

Július 24. (augusztus 5.) Hadosztályunknak egykor kellett megkezdenie az átkelést. A Dibics-Zabalkanszkij ezred parancsnokát és vele az 1. dandár parancsnokát, Kobjakov vezérőrnagyot arra utasították, hogy egy zászlóaljjal maradjanak Szegeden és szállják meg a hídfő védműveit. Rám a Dibics-Zabalkanszkij ezred három zászlóalját bízta. A Tiszától nyolc verszta távolságban elhelyezkedő ellenség megtámadását elrendelő parancsból nem látszott, hogy az osztrák főparancsnoknak határozott elképzelése volna; hátában a folyóval nem késlekedett megtámadni az ellenséget, de magát a támadást, ahogy az osztrákoknál szokás volt, mindkét szárnyról indította meg. A jobbszárnyal szemben Schlik tábornok hadtestét rendelték ki, hogy elvágja a magyarokat a Marostól és Arad várától, ahová várható volt visszavonuló seregével Görgeynek a beérkezése. A szegedi ütközetben Schlik hadteste nem vett részt. A jobbszárny elleni támadás Liechtenstein herceg hadtestének, a közép elleni a mi 1. dandárunk támogatásával Ramberg hadtestének a feladata volt,¹⁷⁰ a balszárnyat a mi 2. dandárunknak kellett megtámadnia: el kellett foglalnia az erdőt és kivernie onnan az ellenséget, miközben lovashadtestünknek, megkerülve az erdőt, ugyancsak támadnia kellett az ellenség balszárnyát. A parancsból az látszik, maga Haynau se tudta, mi a fontosabb számára, visszanyomni a magyarokat Aradtól vagy nem hagyni nekik lehetőséget arra, hogy egyesüljenek Perczel¹⁷¹ és Vetter¹⁷² tábornokokkal, akik már útban voltak Pétervárad felől. Szeged alatt már ott voltak Dembiński, Wysocki¹⁷³ és Guyon¹⁷⁴ hadteste. A jobbszárnyai támadás nagyobb határozottsággal indult, mint a balszárnyai. A jobbszárnyon igen jól dolgozott a röppentyűűteg, amely felgyújtotta a falut, így kénytelenek voltak a magyarok kiüríteni. A közép egy kukoricás mögött helyezkedett el, így ott semmit nem lehetett látni. A balszárnyon a mi vadászandárunk nagyon lassan nyomult előre, az ellenség visszahúzódott és másnap egyesült Perczel és Vetter hadtesteivel. Közben a megtévesztett Jellačićnak, aki nem tudta, merre tartanak, Haynau előcsapataival csak a temesvári csata után hat nappal sikerült egyesülnie.¹⁷⁵ Mivel én Ramberg hadteste mögött voltam tartalékban, láthattam, milyen remekül vannak kialakítva az osztrák mozgókórházak. A frontból senkit nem jelölnek ki erre a feladatra, hanem altisztekkel és tisztekkel külön kis csapatokat állítanak fel, amelyek a támadó alakulatok mögött láncba fejlődnek, a csatatéren összeszedik a sebesülteket, hordályakon külön utakon a kötőzhelyre szállítják, ott bekötözik, majd kocsira rakják őket. Ilyen kórházi csapat több van, és az ügyeletes tábornok az ütközet menetét figyelve a szükséges számban különíti ki őket.

Miután táborba szálltunk, jelentették Panyutyinnak, hogy nem találták a védművekben a Dibics-Zabalkanszkij ezred zászlóalját, amelyet Kobjakovval és Kazarinovval hagytunk ott. Panyutyin engem kért, hogy menjek utána a zászlóaljnak. A hídnál valóban azt tapasztaltam, hogy nincs a védműveknél senki, s hogy a hídon a kocsik és a műszaki parkok kelnek át. Végül megtudom, hogy

¹⁷⁰ Baumgarten téved: augusztus 5-én a Ramberg parancsnoksága alatt álló cs. kir. III. hadtest a magyar balszárnyat támadta Magyarkanizsa felől.

¹⁷¹ Perczel Mór (1811–1899) honvéd tábornok, ekkor a közép-tiszai hadsereg parancsnoka. a Duna–Tisza közéről érkezik Szegedre.

¹⁷² Vetter (von Doggenfeld) Antal (1803–1882) honvéd altábornagy a déli hadsereg főparancsnoka volt, de ekkor már tulajdonképpen nem voltak csapatai, csupán a Kmety-hadosztály állt alatta.

¹⁷³ Wysocki, Józef (1809–1873) honvéd tábornok, a lengyel légió parancsnoka, hadtestparancsnok.

¹⁷⁴ Guyon Richárd (1813–1856) honvéd tábornok, a IV. hadtest parancsnoka.

¹⁷⁵ Jellačić csapatai csak augusztus 13-án indultak meg Titelből Temesvár felé.

a zászlóalj a városban maradt, ahol meg is találom. Kobjakov és Kazarinov azt mondják, hogy mikor megkapták a parancsot a hídfő elfoglalására, úgy vélték, a hídfőnek a városban kell lennie, nem ott, ahol a védművek vannak. A zászlóalj csatlakozott a hadosztályhoz. A visszavonuló ellenség üldözésére kiküldték a lovasságot, Ramberg hadteste pedig ott maradt velünk a táborban. A csataterén találtak néhány férfiruhába öltözött nőt is. A Zabalkanszj ezred egyik katonája le akarta húzni az egyik elesett ingét: megjijedt, amikor látta, hogy egy nő fekszik ott, majd jött jelenteni, hogy valami nincs rendjén.

Július 27. (augusztus 8.) Elöl lévén két zászlóaljjal és egy lovasszázaddal, tanúja voltam egy kis lovasösszezsapásnak;¹⁷⁶ megyek, hogy először Berg tábornoknak jelentsem, akit ágyban fekve betegen találok; arra kér, menjek Haynauhoz, aki meg is hív ebédre. Az asztalnál fut be a híre annak, hogy az ellenséges lovasságot visszanyomták; ekkor Haynau kijelenti, hogy másnap ő már a magyarok által körülvett Temesváron lesz. Úgy vélték itt, hogy a következő nap a magyarok Besenyőnél tartani fogják magukat, tehát ilyen értelemben készült el a diszpozíció. Ebéd után Haynau kakasviadalt néz; a kakasokat magukkal hozták. Elővezetnek egy ezredet, aki a szegedi ütközetben esett fogságba; arra a kérdésre, hogy mit gondol, mi vár rá, azt feleli, valószínűleg főbelövik; mire Haynau azt mondja, ez túlságosan nemes halál számára, és megparancsolja, hogy akasszák fel.¹⁷⁷

Schlik tábornok Arad alatt van és megfigyelés alatt tartja a várat. Éjszakára indulok a táborba, az előőrökhöz.

A temesvári csata

Hajnalban kelünk útra, én hadosztályunk élén lovagolok. Ahogy elérjük Kisbecskereket, látjuk a Temesvár felé visszavonuló ellenséges oszlopok végét. Megtudjuk, hogy itt mintegy nyolcvanezer emberük volt, és hogy negyvenezer Temesvár felé indítottak el, negyvenet pedig Aradnak. Valamennyi seregük itt gyűlt össze,¹⁷⁸ hozzánk pedig Jellačić még nem érkezett be, amiért hibáztatják is. Hadosztályunkat egyenesen Kisbecskerek felé irányítják, Ramberg III. hadtestét a falutól jobbra, a lovasságot pedig balra. Miután hadosztályunk megszállja a falut, ott is éjszakázik, a temesvári úton pedig előre kell küldenünk a brjanszki vadászrezd két zászlóalját Szemjakin vezérőrnaggyal. Balra volt a lovasság, jobbra Ramberg hadteste, és ugyanide indították el az egész tartalék tüzérséget és a maradék lovasságot. Egy folyócska¹⁷⁹ választott el bennünket az ellenségtől, amely először teljes visszavonulásban volt, de hirtelen megállt és kezdett harcrendbe fejlődni. Ennek a fordulatnak az volt az oka, hogy Erdélyből váltott lovakkal megérkezett Bem tábornok, magához hívatta az összes parancsnokot, és azt mondta nekik, minek vonulnak vissza, inkább tegyék le a fegyvert, ha azonban mégis küzdeni akarnának, akkor ő kezeskedik a győzelemért. Szavait lelkesedéssel fogadják, s ő felállítja csapatait szemben az osztrák hadsereggel, amely éppen azon van, hogy bekerítse balszárnyukat. A rendkívüli katonai képességgel megáldott Bem tábornok tudta, hogy az osztrák hadseregben micsoda fejtelenséghez vezet az, ha jelentős erők jelennek meg a hátukban. Visszafordította az Arad felé elindított negyvenezer embert, rendezte s megindította őket Besenyő¹⁸⁰ és Kisbecskerek felé. Még e mozdulat előtt, ahogy megkaptam a parancsot arra, hogy hadosztályunk

¹⁷⁶ Dembiński utóvédjét augusztus 8-án Csataútnál utolérte Karl Wallmoden-Gimborn cs. kir. altábornagy és Karl Lederer cs. kir. vezérőrnagy lovassága, amely a magyarokat Nagyjécsáig űzte.

¹⁷⁷ Minden bizonnyal Mieczysław Woroniecki-ről (1825–1849) van szó, aki a szőregi csata napján, augusztus 5-én délután egy egyedül végzett felderítés során esett fogságba. Woronieckit mint ezredest és önálló csapatparancsnokot a hadbíróóság október 18-án ítélte kötél általi halálra, s rá két napra kivégezték. (A szövegben itt is Szeged szerepel Szőreg helyett.)

¹⁷⁸ Magyar erők nem volnultak el innen Arad felé. Temesvárnál magyar részről kb. 43 ezer fő vett részt a csatában (Temesvárt a 10 ezer fős V. hadtest tartotta zár alatt, tehát nem vett részt a küzdelemben), osztrák adatok a maguk harc képes létszámát 28 ezer főre tették, teljes létszámuk 34 ezer fő volt. (Schlik tábornok 9 ezer fős I. hadteste és a kb. 3900 fős temesvári helyőrség ugyancsak nem volt részese a csatának.)

¹⁷⁹ A Nyárad patak.

¹⁸⁰ Újbesenyő.

szállja meg Kisbecskereket, azzal a javaslattal fordultam Haynau tábornokhoz, hogy két zászlóaljunkat toljuk előre Besenyőhöz. Haynau tábornok azonban azt válaszolta, reméli, hogy aznap a magyarokat vissza tudja szorítani Temesvár mögé, ezért a mi két zászlóaljunkat a balszárnyra kell vinni, mert nekik kell elfoglalniuk az erdőt, s kiverniük belőle a magyarokat. Panyutyin tábornok a jereváni vadászrezd két zászlóaljéért küldött, és ahogy beérkeztek, kilovagoltam megnézni, ott van-e velük Dimman; ott találtam, átadtam neki a parancsot, hogy támogassa Szemjakint, magam pedig készültem hátra, amikor észrevettem, hogy a mi balszárnyunkon az osztrák lovasság iszonyatos rendetlenségben hátrál, miközben az erdő mögül sűrű tömegben magyar csapatok bukkantak föl balszárnyunk, sőt hátunk felé tartva, hogy birtokba vegyék Besenyőt és Kisbecskereket. Ekkor odavágtattam Panyutyin tábornokhoz, és kértem, engedélyezze a jereváni ezred menetben lévő két zászlóaljnak haladéktalan elindítását Besenyő felé, de nem kaptam választ, Panyutyin tábornok pedig elvágtatott Kisbecskerekre a hadosztályhoz. Ekkor Haynau tábornokhoz fordultam, aki ugyancsak nem adott választ, megfordította a lovát és elindult ő is Kisbecskerekre. Kísérete már megelőzte és a szekerek között egy trében szörnyű zúrvart okozott. Az ide érkezett műszaki parkok és a szállítmányok meglódultak hátra.¹⁸¹

Mivel nem kaptam parancsot sem Panyutyintól, sem Haynautól, odavágtattam Dimmanhoz és azt javasoltam neki, minél gyorsabban próbáljuk megelőzni a magyarokat Besenyőn, miközben csak arra gondoltam, hogy ha ezzel nem is fordíthatjuk meg a dolgok menetét, legalább a magyarokat egy kicsit feltartóztatjuk, s lehetőséget adunk az osztrákoknak arra, hogy összeszedjék magukat és rendezetten tudjanak visszavonulni. Egy magas kukoricáson keresztül kellett átvágnunk, így az ellenség nem láthatta, pontosan mekkora erő érkezett. Ahogy elértük Besenyőt, az egyik zászlóaljat századoszlopokban állítottam fel a szőlőben, a másik pedig Dimman vezérőrnaggyal a falu közepén tartalékként helyezkedett el. Az ellenség észrevéve a sisakok csillogását, leállította az előrenyomulást, és üteget előrevonta, hogy tűz alá vegye a falut. Ugyanekkor egy másik, az osztrák balszárnya mentén felállított üteggel olyan erős tüzzel árasztotta el őket, hogy meghátráltak. Az osztrák lovasság rázúdult a Szemjakin alatt álló két zászlóaljra és az ütegre, s csaknem eltaposta őket. Ekkor kezdődött meg az általános hátrálás az osztrákok minden vonalán, és ekkor meg lehetett tapasztalni, mit jelent a visszavonulás az osztrákoknál; senki nem kap semmilyen parancsot, mindenki úgy siet, ahogy erejéből telik, csak hogy a másikat megelőzze. A Kisbecskereknél elszenvedett vereségnek az osztrákokra nézve végzetes következményei lehettek volna. Egészen Bécsig nem kaphattak volna semmilyen erősítést. Klapka tábornok¹⁸² éppen ekkor ütött ki Komáromból, és az osztrákokat Győrig nyomta vissza, úgy, hogy maga Bécs is beleszerzett. Így a Temesvár alatt szétvert osztrákoknak egészen Bécsig nem lett volna hol megállniuk, és semmiképpen sem tudták volna megtartani a saját fővárosukat. Ha a temesvári csatát megnyerik a magyarok, nem kétséges, hogy Görgey nem teszi le a fegyvert. Schlik kénytelen lett volna Aradtól visszahúzódní, Görgey pedig egyesül a többi magyar sereggel, s Rüdigert hosszú időre feltartóztatja a Marosnál, aztán a Tiszánál. Feltételezve, hogy a magyaroknak sikerült volna Haynaut a Tiszánál feltartóztatniuk, Görgeynek ugyancsak meg lett volna a reménye arra, hogy egyesüljön a többi magyar sereggel, és részt vegyen a Temesvár alatti nagy csatában. Amint észrevettem, hogy az osztrákok s Szemjakinnal a mi két zászlóaljunk hátrál, odavágtattam hozzá, s javasoltam, hogy támaszkodjon Besenyőre. Alig nyitott tüzet Fedjuhin vele lévő ütege, tíz perc múlva már öt lövege ki volt löve. Eközben újabb ellenséges oszlopok kerültek meg bennünket balról, hogy elvágjanak Kisbecskerektől. Ekkor a távolból ismét észrevettem Haynau tábornokot, odavágtatva hozzá arra kértem, hogy a tartalékból parancsolja előre az ütegeket Besenyőtől balra, mire Haynau tábornok azt felelte: összes tartalék

¹⁸¹ Itt szinte szó szerint megismétlődik az augusztus 3-i bejegyzésből az alábbi két mondat szerkesztési vagy közreadói hibából: A csapatok mellett mindig ott vannak a kocsik nyolc napra való élelmiszerkészlettel, ezen felül egy másik, hasonló trén, amely a raktárból feltöltve nyolc naponta váltja az elsőt. Mindennek ellenére a csapatok nagy része a környékből szerzi be az élelmet és nyugtát ad, amelyet parancs rendel el.

¹⁸² Klapka György honvéd tábornok (1820–1892), Komárom várának parancsnoka augusztus 3-án ütött ki a várból, feltörte az ostromzárát, Győrig nyomult előre s több napra elvágta az összeköttetést Bécs és a cs. kir. főhadserg között.

ütege messze jobbra van félreállítva, és a mi ütegeink közül akart egyet éppen odaküldetni, de nem találta Panyutyint, hogy átadhassa a parancsot, ezért vigyem magammal Szemjakintól az üteget, és állítsam fel balra a falutól. Áadtam a parancsot Tatarinovnak, mire az öt kilőtt löveget hátravonták, és csak hetet helyeztek át balra. Ekkor érkezett oda Haynau, s ahogy meglátta az öt hátráló löveget, azt gondolta, félreértésből az egész üteget visszavonjuk, ahelyett hogy áthelyeznénk a falutól balra. A visszavonuló osztrákok észrevették, hogy az általunk feltartóztatott magyarok megálltak, így balszárnnyukkal ránk támaszkodva visszakanyarodtak az úton. Ugyanekkor két üteget le tudtak választani a jobbszárnnyól a lovassággal együtt, így rendeződött a helyzet. Többi csapatunk ugyancsak megkezdte az előrenyomulást a temesvári országúton. A két brjanszki zászlóalj mellett voltam Szemjakin helyett, aki Haynauhoz lovagolt el, amikor hirtelen azt láttam, hogy mindkét magyar üteg felszedelőzködik. Magától értetődően azt gondoltam, hogy közelebb, kartácslövésnyi távolságra akarnak jönni hozzánk, de legnagyobb csodálkozásomra visszafelé húzódtak. Ennek oka az volt, hogy a hátukban felbukkant Liechtenstein hercege a lovassággal. Megtámadta a trént, olyan fejtelenséget idézett elő, hogy az azonnal megkezdte a retirálást. Ekkor megindultunk, és előrenyomultunk a folyócskán túlra. A magyarok már az egész vonalon hátráltak. Hadosztályunk többi része Besenyőtől jobbra bontakozott szét, felállították a nehézüteget, amely fölöttünk átlóve kezdett tüzelni. Szemjakin Panyutyinhoz küldi segédtsíztjtét, hogy minderről tájékoztassa; jelentésébe belefoglalta, hogy ezzel a mozdulatával oldalba kapta a magyarokat és visszavonulásra kényszerítette őket.

(A kimerültségtől összecsuclik a lovam, Szemjakin ordít, hogy szálljak le róla.)

Amikor már nyilvánvaló volt, hogy az ellenség megkezdte a hátrálást Temesvártól jobbra is és balra is, Haynau tábornok Szemjakinhoz küldte Susant, hogy a 4. zászlóalj két löveggel induljon meg egyenesen az országúton és tisztítsa meg. Szemjakin az üteggel tűz alá vette az erdőt, majd hátrahagyva a tüzéséget, amelyet Panyutyin először nem akart ideküldeni, elfoglalta. Közben Haynau tábornok fogta az országúton két löveggel előrenyomuló zászlóaljunkat, és bevonult Temesvárra az ottani lakosság nagy örömére, így a temesváriak a brjanszki zászlóaljnak köszönhették felszabadításukat. Szemjakin az erdőben nem bukkant ellenségre; az ott talált két román azt állította, hogy mindannyian elmenekültek, és őt Susannal együtt a temesvári várhoz vezették. A várba bevonuló zászlóaljnak a lakosság kisebb-nagyobb párnákat dobált.

Erdőn keresztül vezet az országút, amelyen vonulunk; eldördül néhány lövés, ezek nagyon aggasztják Panyutyint. A jereváni ezred mellett vagyok. Táborba szállunk.

Július 30. (augusztus 11.) Hajnalban átmegyünk a másik oldalra, és Temesvártól balra a volt magyar táborban verünk tanyát; a parancsnokok sátrai hatalmasak. Megtudjuk, hogy rendkívül szomorúan és letörtén Kossuth,¹⁸³ Bem, Dembiński, Mészáros,¹⁸⁴ Guyon, Perczel, Vetter és Wysocki itt az erdésznél töltötték az éjszakát.¹⁸⁵ Éjjel tizenkettőkor az előőrsöktől kaptak egy jelentés, mire kiadták a parancsot, hogy nyergeljék fel a lovakat, majd elvágattak Lugos felé. Elég lett volna egy lovasszázad ahhoz, hogy valamennyien élve kézre kerüljenek. A következő nap mintegy tízezer magyar esett fogságba. A honvédek egész zászlóaljjakkal adták meg magukat. Tehát a magyar hadsereg a temesvári csatában nem vereséget szenvedett, hanem teljesen felbomlott. A katonák nem engedelmesskedtek parancsnokaiknak és eldobálták fegyverüket.

Szemjakinnal indulunk Temesvárra, meglátogatjuk Rukavinát, a vár parancsnokát,¹⁸⁶ aki bemutatja valamennyi segédtsíztjtét. A helyőrség kénytelen volt lóhússal táplálkozni. A városban

¹⁸³ Az orosz szövegben Kalus szerepel, ez lehet a Kossuth név elírása, de Kossuth ekkor Aradon volt.

¹⁸⁴ Mészáros Lázár (1796–1858) honvéd altábornagy, volt honvédelmi miniszter, ekkor a lemondott fővezér vezérkari főnöke.

¹⁸⁵ Dembiński visszaemlékezése szerint a sebesült Bem, Mészáros, Guyon, Vécsey, Dessewffy és más törzstisztek voltak itt. Dembinski Magyarországon. A vezér hátrahagyott irataiból összeállítá *Danzer F. Alfonsz.* Budapest, 1874. 383. o. Az erdészlakban Guyon, Vécsey, Mészáros és Dembinski keresték fel Bemet. (Vetter bizonyosan nem volt ott.) *Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei.* (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007. 338. o.

¹⁸⁶ Rukavina von Vidovgrad, Georg, báró (1777–1849) cs. kir. altábornagy, Temesvár osztrák várparancsnoka.

súlyos betegségek ütötték föl a fejüket. Rukavina tábornok az ostromzár idején megtudta, hogy a temesvári lakosok közül sokan hajlottak a város kapitulációjára; összehívatta a lakosságot, s kijelentette, bizony nehéz tartani magukat, de mivel a kormányzat előtt nem akarja magára vállalni a felelősséget a város megadásáért, szeretné megtudni mindenkinék a véleményét; azt kérte, hogy azok, akik a város átadása mellett vannak, álljanak jobbra, akik pedig a védekezést támogatják, balra; ezután Rukavina elküldte a városból mindazokat, akik a jobb oldalra álltak. Nemsokkal ezután Rukavina elhunyt kolerában.¹⁸⁷ Temesvárnál egy aranyért tizenegy ezüstrubelt adnak. Este Panyutyin tábornok törzséhez megyünk, amely az erdész házában rendezkedett be. Szemjakin szemrehányást tesz Kopjevnek, hogy a temesvári csatáról nem megfelelő jelentést írt; ez az egész beszélgetés Tim kapitány jelenlétében zajlik.¹⁸⁸ Kopjev mentegetőzik, és azt mondja, miért nem szóltak neki akkor, s hogy ő azt írta, amit neki Ernrot mondott, és hogy a temesvári csata egész sikere Panyutyin főerői mozdulatának köszönhető. Közben az osztrákok a maguk hadijelentésében azt írták, hogy ennek a csatának a sikere Liechtenstein herceg, tábornok megjelenésének tulajdonítható.¹⁸⁹ De amikor Rüdiger gróf a tőlem kapott feljegyzést bemutatta a tábornagnak, és azt kezdték tárgyalni, hogy az ütközet sikere pontosan minek is köszönhető, s Ulrich vezérkari ezredes¹⁹⁰ azt bizonygatta, hogy a siker teljes egészében Liechtenstein herceg megjelenésének a következménye, akkor Frejtag tábornok, a főszállásmester azt kérdezte tőle, igaz-e, hogy Liechtenstein herceg megérkezéséig a csapatok úgy voltak elhelyezve, ahogy a bemutatott vázlat ábrázolja; erre Ulrich azt felelte, háromnegyed óránál tovább nem voltak úgy; erre Frejtag válasza a következő volt: „Ha csak öt percig lettek volna abban a helyzetben, a teljes érdem akkor is a Besenyőt megszállva tartó csapatoké lenne, mert megakasztották a magyarok támadását, aminek köszönhetően lehetőségük nyílt az osztrákoknak arra, hogy ismét rendezzék sorukat; s végül, ha az elején a magyarokat mi nem tartóztatjuk fel, akkor semmit nem ért volna el Liechtenstein a maga megjelenésével.”

Július 31. (Augusztus 12.) Hátunkban, a Temesvár mögött húzódó erdőségekben ezredüktől elmaradt felfegyverzett honvédek bukkantak fel. Attól tartva, hogy hátunkban fosztogatni kezdenek, azt a feladatot kaptam, hogy két zászlóaljjal tisztítsam meg ezeket az erdőket. Ahogy kiertem az úton az erdő túloldalára, három századot felfejlődtettem az erdőben az úttól jobbra, hármat pedig balra. A hat századot századoszlopokba rendeztem, s azok a megadott jelre, mint vadászaton szokás, elkezdtek maguk előtt hajtani az erdőből kifelé az ellenséget – egy-egy századot pedig mind az országtól jobbra, mind balra felállítottam, hogy elfogják a menekülőket, ahogy a többi század feléjük hajtja őket. E két század, maga előtt láncsal, ötszáz lépésre állt az erdő szélétől. Nem találtunk ellenségre, s éjszaka tértünk vissza a táborba, mert egy a többitől elszakadt és az erdőben eltévedt századra várakoztunk, amelyik aztán egyenesen a táborba érkezett meg. Egy tisztet küldök a század után, fél elindulni, erre magam megyek, később elmondom Szemjakinnak, s az illetőt leváltják zászlóaljsegédtiszt beosztásából. Amikor reggel éppen Temesváron jártunk Szemjakin tábornokkal, ott elterjedt a híre annak, hogy Görgey tábornok eljutott Arad várába, s Lugos alatt egyesülhet a Temesvárnál szétvert magyar sereg maradékaival. Ugyanekkor megtudjuk azt is, hogy Berg tábornok, aki a temesvári csata idején beteg volt, még mindig nem hagyta el a szobáját, és az osztrákok befolyására néhány nappal ezelőtt azt írta, le kell váltani a tábornagyot, aki szándékosan engedte el Görgeyt, s a hadműveleteket nem lehet tovább úgy folytatni, hogy az egyik fél nem segít a másiknak. Ezzel együtt maga az osztrák császár is írt a mi cárunknak, és kérte a tábornagy felváltását mással. E célból már Varsóba is hívták Voroncov herceget¹⁹¹ és Bibikov tábornokot¹⁹² a

¹⁸⁷ 1849. szeptember 9-én.

¹⁸⁸ Vagyis az osztrák összekötő tiszt jelenlétében.

¹⁸⁹ Az augusztus 18-án, Temesváron kelt 9. hadijelentésben. A következőkben Baumgarten időben előreugrik, a csata megítélését illetően augusztus végi és őszi találkozásokról, véleményseréről számol be, ezekre később visszatér.

¹⁹⁰ A Panyutyin hadosztálya mellé beosztott osztrák vezérkari (al)ezredes, valószínűleg Rudolph Ullrich von Helmschild.

¹⁹¹ Voroncov, Mihail Szemjonovics, herceg (1782–1856), orosz tábornagy, kaukázusi helytartó.

¹⁹² Bibikov, Dmitrij Gavrilovics (1792–1870) orosz tábornok, főhadsegéd, Podólia és Volhínia főkormányzója.

polgári területre. Aztán Varsóban Ófelsége, a cár első találkozása a tábornaggal.¹⁹³ Miután fogadja a díszőrséget, bemegy Ófelségéhez, s azt mondja, tudta, hogy vele nem voltak elégedettek, de mindent a maga elképzelései szerint csinált, s csak annak köszönhető a siker, hogy nem hallgatott arra, mit javasolhatnak neki, és hogy előre soha nem helyes zavart kelteni.

Augusztus 1. (13.) Menet Lugos felé, az osztrákokkal szembeni elégedetlenség nő. Haynau a temesvári csata után nem mond köszönetet a csapatoknak, sőt, amikor másnap végleg elválnak tőlük, sem ő nem köszöni meg a hadosztály szolgálatait, sem más nem küld oda hozzájuk – úgyhogy végül már nagyon kívánjuk a csatlakozást főszeregünkhöz.

Augusztus 2. (14.) Az ellenség visszavonul Lugoson túlra, mivel egyedül a lovasság üldözi. Ugyanezen a napon Görgey, tudomást szerezve a temesvári vereségről, leteszi a fegyvert.¹⁹⁴ Az osztrákoknak nem akarta megadni magát, s mivel Aradnál ott állt Schlik, a Maros mentén a Világos nevű faluhoz vonult, valamennyi csapatát rendben felállította, s amikor Rüdiger gróf kíséretével elindult felé, Görgey vágásban eléje lovagolt, s átadta neki a kardját. Ott volt Gerbelj tábornok¹⁹⁵ a kíséretben, aki egy kicsit virágos kedvében meg akarta előzni Rüdigert, s el akarta venni Görgeytől a kardot, de Rüdiger segédtsíjtjeivel hátrakísértette, s ő maga vette át a szablyát. Ostoba pletykák terjedtek el arról, hogy Rüdiger Görgeyt megvásárolta (ld. később). A tisztiek megtarthatták fegyverüket, amit aztán az osztrákok vettek el tőlük. Bár amnesztiát ígértek, sokukat kivégezték. Trónörökösünk¹⁹⁶ Bécsbe utazott, hogy az osztrák császárt megnyihíse irányukban.¹⁹⁷

Augusztus 4. (16.) A brjanszki ezred két zászlóalja azt a parancsot kapta, vonuljon Aradhoz, mivel a vár magyar helyőrsége kijelentette, hogy nem az ott tartózkodó Schliknek adja meg magát, hanem az oroszoknak. A másik irányból Rüdigertől megjött Hruljov ezredes¹⁹⁸ a Radetzky huszárezred egy századával és két szotnya kozákkal, aki Arad parancsnokának, Damjanichnak elhozta Görgey levelét, melyben az azt ajánlotta, hogy az oroszoknak adja meg magát.¹⁹⁹ Hruljov ezzel a levéllel már előbb Aradon járt (augusztus 2-án, /14-én/), s most Buturlin tábornokkal²⁰⁰ érkezett, akit azzal bíztak meg, hogy minden feltételtől állapodjon meg a helyőrséggel. Schlik tábornok a maga hadtestével ott volt Aradnál, s megszállta a külvárost. A várra kitéűzték a tárgyalási készséget jelző fehér zászlót, s huszáraink Buturlinnal belovagoltak a várba. Leszállva a lóról, összelelkeztek a magyarokkal. Maga Arad vára olyan szigeten áll, amelyet a Maros két ága alkot, ostrommal bevenni lehetetlen. Ostromzár alá vétele ugyancsak képtelenség lett volna, mert a helyőrség hat hónapra mindennel el volt látva. Egyedül a bombázás maradt, de az osztrákoknak nem volt ostromhoz való tüzérségük. A tárgyalásokat folytató Buturlin Schlik tábornoknak tudomására hozta, hogy a helyőrség megadja magát, de csak azzal a feltétellel, ha a tisztiek megtarthatják fegyverüket, fegyveresen távozhatnak, és akinek hintója vagy kocsija van, azt visz ki rajta, amit tud. Schlik azt üzente vissza, hogy ebbe nem egyezhet bele, s lövetni fog, ha a magát megadó helyőrségnél bármiféle kocsit meglát. Ekkor Buturlin tábornok kénytelen volt személyesen felkeresni Schliket, s közölni vele, hogy más feltételekkel a helyőrség nem adja meg magát, és akkor elhúzódik a háború. Schlik beleegyezett. A hídtől kezdve, amelyen a magyaroknak végig kellett menniük, a mi két zászlóaljunk sorakozott fel egy vonalban, s ügyeltek arra, hogy egy osztrák se legyen a közelben. Damjanich, láb nélkül, mankókkal bicegve hagyta el a várat,²⁰¹ egy másik tábornok, beteg lévén kocsin távozott.

¹⁹³ Baumgarten itt ismét előreugrik az időben, amikor már a Magyarországról visszatérő Paszkevics varsói fogadtatásáról ír.

¹⁹⁴ Augusztus 13-án.

¹⁹⁵ Gerbelj, Karl Gusztavovics (1788–1852) orosz altábornagy, főhadsegéd, a III. hadtest adlátusa.

¹⁹⁶ Sándor nagyherceg (1818–1881), I. Miklós fia, II. Sándor néven orosz cár.

¹⁹⁷ Az orosz trónörökös I. Miklós augusztus 16-án Varsóban írt levelét vitte az osztrák császárnak. Az orosz cár azt javasolta Ferenc Józsefnek, hogy adjon kegyelmet a magukat megadó katonáknak. Közli pl. *Katona Tamás*: Az aradi vértanúk. Negyedik, átdolgozott kiadás, Budapest, é. n. (A továbbiakban: *Katona*) 307. o.

¹⁹⁸ Hruljov, Sztjepan Alekszandrovics (1807–1870), orosz ezredes, a 4. lovas tüzérdandár parancsnoka.

¹⁹⁹ A levelet közli: *Katona* 299. o.

²⁰⁰ Buturlin, Szergej Petrovics (1803–1873) orosz vezérőrnagy.

²⁰¹ Damjanich Komáromban szenvedett kocsibalesetet 1849. április 28-án, ekkor tört el a lába.

Ahogy elhaladtak a zászlóalj mellett, a mieink fegyverüket a vállukhoz emelték, a magyarok pedig, ahogy elvonultak, kalapjukat levették, s minden tisztünk előtt meghajtották magukat. A helyőrséggel összesen mintegy háromezren kapituláltak, köztük néhány nő is, akik a férjüket követték. Nálunk nem voltak fogatok előkészítve, ezért a beteg, kimerült hadifoglyoknak nagy terhekkel gyalog kellett megtenni az első napi menetet. Néhány tiszt a lován távozott. A sebesülteket és a betegeteket kocsikon szállították. Az egészségesek szép szál, komoly férfiak voltak, fekete, sűrű körszakállal. Osztrák tisztek itt egyáltalán nem mutatkoztak, ez az egész nem lett volna kellemes látvány számukra. Tőlünk egy századot rendeltek ki kozákokkal együtt arra a feladatra, hogy kísérik el a hadifoglyokat, s adják át őket Rüdiger csapatainak. Huszáraink csak másnap adták át Aradot Schlik csapatainak, miközben az osztrákok elégedetlenségüket fejezték ki amiatt, hogy a magyarokat kocsjaikkal együtt engedték távozni, s nekik nem maradt semmi hadizsákmány.

Augusztus 5. (17.) Hadosztályunk többi ezrede is megérkezik Aradra, és Arad német városrészén túl, a Maros jobb partján kap elhelyezést. Miután huszáraink átadták az osztrákoknak Aradot, elindultam, hogy megnézzem a várat, de nem engedtek be, közölték, parancs van rá, hogy az orosz tiszteket nem szabad beengedni.

Augusztus 6. (18.) Pihenőnap Aradon. Kijöve templomból a központi őrhelyen, Schlik szállásánál feltartóztatnak egy kokárdát viselő magyart, aki a tiszt utasítására a kokárdát nyomban eldobja, mégis megragadják, s ott a téren maguk az őrség tisztjei büntetik meg az egész tömeget, anyja és nővére szeme láttára, aztán elengedik. Aradon a kertben fürdőház van és kocsmá, ott ebédünk és vacsoránk. Szemjakin, Dimman s jómagam elindulunk, hogy bort vásároljunk. Ahogy betérünk az egyik ház asszonyához, látjuk, hogy tizenkét személyre meg van terítve az asztal; megtudjuk, hogy minden nap ennyi emberre kell ebédet főznie, a hozzá beszállásolt osztrák tiszt minden nap vendégeket hív, megrendeli, mit főzzön, s a pincéből a legjobb borokat választja ki. Miután egy hordó bort megvettünk tőle, találkoztunk az osztrák tiszttel, aki nem ismerve bennünket, meghívott ebédre, mi azonban kitértünk a meghívás elől, s elindultunk a vízhez. Este egy zsidó elvisz Arad magyar városrészébe, ahol szól a zene, táncolnak, zaj, kurjongatás, mintha mi sem történt volna.

Augusztus 7. (19.) Elhagyjuk Aradot, hogy csatlakozzunk hadtestünkhez.

Augusztus 9. (21.) Simándon,²⁰² elérjük a hadtest törzsét. Ahogy elhaladok mellette, Frolov behív magához, tőle Rüdiger grófhhoz indulok, aki elmondja, hogy a tábornagy belezavart terveibe a váci ütközet alatt: éppen akkor, amikor meg akarta Görgeyt támadni a balszárnyról, a tábornagy leállította ezt a támadást, és csak másnap indította meg csapatait szembeől és a jobbszárnyról. Miután Görgeyt elengedte a hegyek közé, Rüdiger parancsot kapott üldözésére. Rüdiger megtudta a szállásán, amely ugyanaz volt, mint korábban Görgeyé, hogy a magyar tábornok igen jó véleményrel van az orosz hadakról; ezt kihasználva elsőként írt neki levelet, amelyben előadta, hogy a háborút fölösleges folytatni, mert annak végén nyilvánvalóan a magyarok járnak rosszul, ezért jobb volna talán azon gondolkodni, milyen módon lehetne minél hamarabb abbahagyni. Görgey erre azt válaszolta, teljes mértékben meg van győződve arról, hogy attól a perctől, amelyben az orosz csapatok bevonultak Magyarországra, a sikerre semmiféle remény nem maradt, s ő maga a háború folytatását esztelenységnek tartja, mindazonáltal mégis kötelessége az utolsó percig mindent megkísérelnie a katonai siker érdekében. Ez a fajta levelezés folytatódott egészen addig, amíg Görgey meg nem adta magát, de azt megelőzően Görgey a fegyverletételre vonatkozóan semmiféle ajánlatot semmilyen formában nem tett. Csak miután Kossuth lemondott a diktátori hatalomról, s Görgeyt kinevezte katonai diktátorrá, akkor határozta el magát arra, hogy levelet írjon Rüdigernek: tudomást szerezve a temesvári vereségről, belátta, hogy eljött az a perc, amelytől fogva a háború folytatása lehetetlen, de nem akarja senki másnak megadni magát, kizárólag az oroszoknak; ezért azt kéri, kezdjék meg a tárgyalásokat.²⁰³ Rüdiger először Frolovot küldte tárgyalni, s abban álla-

²⁰² A nyomtatott orosz szövegben Zsigmond szerepel, ami elírás vagy félreolvasás.

²⁰³ Rüdiger Görgeynek szóló 1849. július 19-én Balassagyarmaton kelt levelét közli: *Görgey Artúr: Életem és működésem. I–II. köt. S. a. r. Katona Tamás.* Budapest, 1988. II. köt. 304–305. o. Görgey válasza Rüdigernek Alsózsoltán kelt, 1849. július 24-én., közli *Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848–1849. II. köt. Pest, 1869. 511–512. o., magyarul összefoglalja: Görgey István III. 235–236. o. Görgey Rüdigerhez írt augusztus 11-i levele: Katona 292. o.*

podtak meg, hogy a fegyverletétel helyszíné Világos lesz. Ezt követően Rüdiger gróf megmutatta nekem a tábornagy levelét, amelyet az akkor írt neki, amikor megkapta a jelentést Görgey fegyverletételéről: „Főméltságod katonai tehetsége iránt soha nem voltak kétségeim, de most bizonyította, hogy a diplomáciai tárgyalások terén nemkevésbé tehetséges. Elismerem, hogy kételkedtem először a sikerben, most azonban elégedett vagyok ezzel az eredménnyel is, bár magam teljesen mást terveztem.” Rüdigertől, aki meghív ebédre, benézek Frolovhoz. Éppen ekkor jelentkezik nála a voznjeszenszki dzsidásezred zászlósa, Rulikowski,²⁰⁴ mint aki hadifogságból szabadult. Az ügyeletre küldik igazolásért, hogy indulhasson ezredéhez. Ahogy kimegy, Frolov segédtsíztje kijelenti, hogy ez az a Rulikowski, akiről Görgey azt mondta, nála jelenkezett szolgálatra, de mivel nála nem voltak lengyelek, Dembińskihez irányította. Elküldik, hogy Rulikowskit tartóztassa le és kísértesse a főhadiszállásra. Rüdignél ebéd közben Gerbelj, mint rendesen, részegre issza magát, s az étkezés után Rüdiger végtelen nyugalommal azt mondja neki, hogy menjen és aludja ki magát.

Elindulok, hogy utólrjem az ezredet, este Karl Mejerrel találkozom, aki a hadifoglyokat kíséri, s azt kérdezi, nincs-e szolgálómag egy pompás lóra.

A konvoj mögött ott menetel sok más magyar is, egyikük sapkáján nemzeti honvédcímer; amikor ezt megjegyzem neki, ledobja és hahotázva taposni kezdi.

Augusztus 10. (22.) Útközben találozotam egy magyar tiszttel, aki azt kérdezte tőlem, bemehet-e Aradra, nem tartóztatják-e le. Elmondta, hogy a felkelés előtt már tisztként szolgált, és mivel tudtam, hogy mindenkít, aki hasonló helyzetben van, letartóztatnak és bíróság elé állítanak, ezt közöltem is vele, és azt tanácsoltam neki, öltözzön át és hagyja el Magyarországot. Erre felugrott s hálálkodni kezdett.

Augusztus 14. (26.) Egy nappal a hadosztály megérkezése előtt bemegek Nagyváradra. Benézek a tábori postahivatalba, nagy helyiséget találok, telistele levélhalmokkal, amelyek nincsenek hadosztályok, hadtestek szerint szortírozva. Vannak külön kötegek is, ezek egyáltalán nincsenek pecsétell ellátva. Néhány órát ebben a káoszban töltök el, Szemjakin nevére összeszedek hét levelet a feleségétől. Megérkezve Varsóba azt mind elégették.²⁰⁵ Egy fogadóban együtt ebédelek Hruljovval, sajnálja, hogy vége a háborúnak, s nem lehet majd a pénzt úgy szórni, mint most, s közben egy halom aranyat önt az asztalra. Este nálam időzik Menykov²⁰⁶ és Vejmar, elmondják, hogy holnap este hadbírótság ítél Rulikowski fölött, mert átállt a magyarokhoz, akiket egy lelkipásztor segítségével rávezetett a voznjeszenszki dzsidásezred vele lévő takarmánygyűjtő katonáira. 16-án (28-án) kora reggel főbe lövik.

Augusztus 15. (27.) Hadosztályunk megérkezik Nagyváradra. Ugyanezen a napon indul útnak a főhadiszállás. Látom Görgeyt a szállásán. Egy segédtsízt van vele.

Augusztus 18. (30.) Elérjük Debrecent. Rüdiger érkezésére várnak. Panyutyint kinevezik a II. hadtest parancsnokává, fogadja a hadosztályt. A debreceni új templom. Van itt egy botanikus kert, amelyben egy orosz tiszt van eltemetve, kolerában halt meg, amikor először bevonultunk a városba.²⁰⁷ A kozákok héjastul eszik a citromot. Találozom Ernnel, elmeséli, hogy megérkezve Rüdigertől, s már a papírokkal kifelé tartva Frejtagtól, a tábornagy letartóztatatta. Frejtag lépett fel az érdekében, s szabadon engedték.

Augusztus 19. (31.) Egész nap Rüdigerre váraozunk. A feltűnő szépségű Róza. Két rongyos magyarnak ruhát vásárolok, egy péknek meg adok pénzt arra, hogy egy hónapig etesse őket.

Augusztus 20. (Szeptember 1.) Megérkezik Rüdiger. Elenged Varsóba. Ern az ablakon át azt kiabálja Frolovnak, hogy aznap pihen, és semmivel ne zavarják. Elmesélik, hogy Frolov mit beszélt Görgeyvel, akitől megkérdezte: Vehetett volna-e bármilyen más fordulatot a háború, ha az ő, mármint Görgey zsenialitásához hozzáadódott volna az ő, mármint Frolov tapasztalata? Erre meg-

²⁰⁴ Rulikowski (†1849), lengyel nemzetiségű zászlós a 7. (voznjeszenszki) dzsidásezredben. Bővebben az esetről ld. a bevezető tanulmányt.

²⁰⁵ Vagyis valószínűleg a hadjárat végén a tábori postából már szét nem küldött leveleket.

²⁰⁶ Menykov, Pjotr Konovics (1814–1875) vezérkari százados, később altábornagy, hadtörténeti író.

²⁰⁷ 1849. július 3–6. között, amikor a IV. orosz hadtest Debrecenben ételmet és takarmányt rekvirált.

jegyezték neki, hogy ilyen alapon belőle is pontosan olyan nagy formátumú férfiú vált volna abban az esetben, ha tapasztalataihoz zsenialitás is társul.

Augusztus 21. (Szeptember 2.) Este útra kelek Debrecenből. Megkapjuk a hírért Munkács bevételének, már csak Komárom van hátra.²⁰⁸ Először az a terv, hogy a 8. hadosztály Bártfán marad, míg fel nem váltanak bennünket az osztrákok. Kassáig a hadtest törzsével utazom.

Augusztus 24. (Szeptember 5.) Tokaj. A tokaji híd. Gorcsakov herceg tiszafüredi átkelésének leírása; képtelenség Tokajon tokaji borra lelni.

Augusztus 26. (Szeptember 7.) Megérkezünk Kassára. Kolzakov tábornok²⁰⁹ parancsnokságának története, szállásáról magával vitte a bütort és a zongorát, amit felkutatnak Oroszországban, és a saját költségére visszavitetik vele. A szolgálatból elbocsájtják. Mesélnek Kolzakov estjeiről. Muzsika a kertben, ahol hölgyeket és urakat lát vendégül.

Augusztus 28. (Szeptember 9.) Ebéd Kassán. Ern, Kopjev, Grotenfeld, Frolov, Sepelev²¹⁰ és három hölgy. Egyikük gyászban, a temesvári csatáról mesél. Vőlegénye elesett. Akkoriban nem beszéltek házasság vagy törvénytelen kapcsolatokról, mindenki azzal takarózott, hogy menyasszonynak vagy vőlegénynek mondta magát. A hölgyet egy trénnel Liechtenstein herceg fogta el, de hazaengedték Kassára. Kassa lakói nagyobb részben magyarok és a felkelés elkötelezett hívei.

Augusztus 29. (Szeptember 10.) Érkezés Eperjesre, ebbe a nagyobb részben német városba. Rüdiger gróf ebédet készült adni a lakosságának, megtudva hogy étkezéslethez, borhoz is hozzá lehet jutni, s van is kit meghívni.

Augusztus 30. (Szeptember 11.) Elhagyom Eperjest, megérkezem Bártfára, ahol otthagynom a lovakat Dimman és a jereváni ezred érkezéséig. Muszynánál átkel a Kárpáton. Éjszakára Piwnicában egy osztrák hivatalnoknál szállok meg, aki részletesen elmondja, hogy Bécsben minden tartomány számára olyan rendelkezések lépnek életbe, amelyek mindenkinek meghozzák a boldogságot.

Augusztus 31. (Szeptember 12.) Hajnalban indulok el Piwnicznából, s Szandecen keresztül megyek Krakkóba. Még aznap este vonatra ülök, s Vejmarinnal és Menykovval Varsóba utazom; az állomásokon pezsgőzünk.

Szeptember 1. (13.) Megérkezem Varsóba.

Szeptember 2. (14.) Megyek a Łazienki palotába, hogy fejet hajsak az elhunyt Mihail Pavlovics előtt. Az egész cári család elhagyta Varsót. Jelena Pavlovna nagyhercegné²¹¹ egy nappal a halála előtt érkezett, de ismét elutazik. Benéznek a megboldogult Mihail Pavlovics segédtestjeihez, s egy csomó szárnysegédet találok ott. A magyarországi hadjáratról megindult beszélgetésből azt a következtetést lehet levonni, hogy mindent kizárólag a szárnysegédek csináltak, a parancsnokok nélkül ők vezették és irányították a seregeket. Így például Panyutyin hadosztályának működéséről szólva egyedül Gerstencvejg nevét említik. Nem Grotenhjelm,²¹² hanem mindig Tyimasev²¹³ neve kerül elő. Ugyanígy beszélnek Gejden grófról, Baranovról és a többi szárnysegédéről, beleértve Kankrint is.

Szeptember 3. (15.) Találkozás Kuzminszkijjal. Ebéd Zborbaránál.

Szeptember 4. (16.) Elszállítják a megboldogult Mihail Pavlovics holttestét; a cári családból nincs itt senki.

²⁰⁸ Munkács augusztus 26-án adta meg magát, Pétervárad pedig csak szeptember 7-én.

²⁰⁹ Kolzakov, Alekszandr Prokofjevics (1802–1852), orosz vezérőrnagy.

²¹⁰ Sepelev, A. orosz zászlós az Erdélybe Grotenhjelm altábornagy parancsnoksága alatt benyomult különítménybe tartozó 22. lovasüteg tisztje. Visszaemlékezése Kazinczy Lajos zsidói fegyverletételéről magyarul megjelent „Egy orosz szemtanú a zsidói fegyverletételről” címmel (közreadja *Rosonczy Ildikó*), *Magyar Múzeum*, 1991. 1–4. sz. 217–223. o. és A. A. Nyepokojcsickij munkája magyar kiadásának mellékleteként: *Nyepokojcsickij* 202–205. o.

²¹¹ Jelena Pavlovna nagyhercegné (Ilona, korábban Friderika Sarolta Mária württembergi hercegnő, 1806–1873) Mihály nagyherceg felesége.

²¹² Grotenhjelm, Makszim Makszimovics (1789–1867) orosz altábornagy, a 2. dzsidáshadosztály, illetve egy önálló különítmény parancsnoka.

²¹³ Tyimasev, Alekszandr Jegorovics (1818–1893) orosz tiszt, cári szárnysegéd Grotenhjelm különítményéhez beosztva.

Szeptember 5. (17.) Varsóban összefutok Ernel, és találkozom Batezatullal,²¹⁴ azt tanácsolják, hogy utazzam el Bécsbe, és tisztázzam Haynauval a temesvári csata dolgát. Azért jöttem Varsóba, hogy felkeressem a trónörököszt és a gránátoshadtestbe kérjem magam, de még Vitovtot se találom itt. Úgy döntök, hagyom ezt az ügyet, s kihasználva a szabad időt, elutazom Bécsbe, ahová, ahogy az újságokból kiderül, Haynau is megérkezett, és kérni fogom tőle, hogy legalább valamit írjon csapataink temesvári érdemeiről.

Szeptember 7. (19.) Elindulok Varsóból.

Szeptember 8. (20.) Érkezés Krakkóba.

Szeptember 9. (21.) Másodszor is ellátogatunk Wieliczkába. Varratok magamnak polgári ruhát. Találkozás Kopjevvel. Krakovjákat²¹⁵ énekelnek.

Szeptember 10. (22.) Indulok Bécsbe, s találkozom az ügynökkel, aki megismer; elmondja, hogy a belga fiatalember, aki velünk utazott, a magyarokhoz akart szökni, de ő ezt megakadályozta s letartóztatták, s hogy az ő szolgálata abból áll, hogy a vasúton utazgat.

Szeptember 11. (23.) Bécsbe Oldenborggal, egy bizományossal érkezem, aki ugyancsak Varsóból jött, s akit nekem nagybátyám ajánlott be. Az Aranybárányban szállok meg. Este az udvari színházban, a Burgtheaterben baletteloadás van. Együtt ülnek egy páholyban Radetzky,²¹⁶ Haynau és Jellačić.

Szeptember 12. (24.) Reggel Berg tábornokhoz indulok, akit képes helyzetben találok, átköltözött a harmadik emeletre egy kihalt mellékutcába. Lebeszél arról, hogy a temesvári csatáról Haynaunak szóljak. Tőle a bécsi palotához²¹⁷ megyek, hogy megnézzem. Egyszerűsége és szegényessége meglep, mint külön érdekességet azt a szobát mutatják meg, amelyben minden képet különböző kövekből raktak ki.

Az udvari templomban Canova²¹⁸ Madonna szobra a legfigyelemreméltóbb, a zavargások idején, októberben bepiszkolódott és helyenként megrongálódott; elkezdték rendbehozni.

Miután megnéztem a palotát, a bejáratnál megálltam, hogy lássam Radetzky herceg távozását. A lépcsőn igen frissen jött le, a bejáratnál leányok várták virággal. Schönbrunnba indult ebédre a császárhoz. Én Oldenborggal mentem ebédelni, s megismerkedtünk egy porossal, akit az apja küldött utazgatni. Azt az utasítást kapta, hogy mindenhol nézzen körül, és mindenről írjon beszámolót. Ebéd után Schönbrunnba megyünk, ahol szól a zene, s a császár egy segédtszettel sétálgat. Este színházba megyek, az előadást élőképek zárják, Radetzky novarai győzelme²¹⁹ és a többi, s minden hőstettéről patetikus szólamokat zengenek a színészek, amiért csak az osztrák tisztektől kapnak tapsot, mert a közönség többi része, látva ezt az ízléstelenséget, csak hallgat. Különösen figyelemreméltó a novarai csatát bemutató élőkép. Először az ősz tábornagy jelenik meg, aki az előtte álló csatán gondolkodik. Aztán jön a második kép, maga a csata. Egyik oldalon az osztrákok, másikon a szárdok, a színpad közepére kijön egy színész, s azt mondja: az osztrákok előrenyomulnak (következik a mondottak végrehajtása). A szárdok lövéshez készülnek, de a réműletől felfelé céloznak (közben a mondottakat végrehajtják). Az osztrákok ekkor megállnak és lőnek (következik a mondottak végrehajtása). Erre a szárdok mind elesnek és eldobják fegyverüket (következik a mondottak végrehajtása). A dicsőítés émelvítő, Radetzky, Haynau, Jellačić, Schlik, a császár arcképe ott van a dohányos szelencéken, a tányérokon, a szivar- és a levélpapírokon, a cukorkákon, az ajándéktárgyakon, a tálcaikon, a csészéken és a poharakon – nincs olyan tárgy, amelyen ne lehetne az említettek portréinak valamelyikével találkozni, beleértve a zsebkendőt is. A hadjárat befejezése

²¹⁴ Batezatul, Nyikolaj Mihajlovsics (1824–1872), a későbbi orosz tábornok ekkor a 7. gyalogoshadosztály törzsénél vezérkari kapitány, részt vett a magyarországi hadjáratban.

²¹⁵ A krakovják (krakowiak lengyelül) a helyi lengyel tánc közben énekelt népdal.

²¹⁶ Radetzky von Radetz, Josef, gróf (1766–1858) cs. kir. tábornagy, az itáliai osztrák hadsereg főparancsnoka.

²¹⁷ A Hofburghoz, az uralkodócsalád bécsi palotájához.

²¹⁸ Canova, Antonio (1757–1822) olasz szobrász, Bécsben több szobra van.

²¹⁹ Novaránál 1849. március 23-án döntő vereséget mértek a Radetzky vezette osztrák csapatok a piemonti-szárd seregekre.

után kiadták a parancsot, hogy minden Bécsbe érkező osztrák tiszt egyenruhában járjon, és ne civilben, mint korábban.

Szeptember 13. (25.) Felkeresem Haynau tábornokot, aki a Wilder Mann Hotelben szállt meg. Nagy örömmel fogad, kérdezi, hogy pontosan melyik alakulatok foglalták el Besenyőt, s azt ígéri, ír erről Panyutyinnak vagy egyenesen a tábornagnak; ezért feljegyezi, hogy melyik zászlóaljokról van szó és ki volt a parancsnokuk. Éppen nála tartózkodó vezérkari főnöke, Ramming felidézve emlékeit azt mondja, hogy pont Haynau mellett volt akkor, amikor odavágtattam hozzá a temesvári csatában. Berg Pétervárra nem Varsón, hanem Berlingen keresztül utazik.

Megnézem a Burggartent és a Paradiesgartent, ahol szintén van egy Canova-szobor (Káin és Ábel).

Megtekintem az udvari lóistállót, a koronázásokhoz és a temetésekhez használt hintókkal és lószerszámokkal. Megnézem az udvari lovardát is, amelyben páholyok vannak; itt ülésezett a nemzetgyűlés októberben.²²⁰ Végignézem a képtárat is, bőven van régi kép, Correggio és Michelangelo. Sok kép ugyanazon név alatt, de igazi festményeket most is lehet találni. Egy jobb vendégfogadóban ebédelünk, az estét a Kunstammerben és az anatómiai kabinetben töltöm. Később színház, majd utána a Bierhalléban két-két korsó sört iszunk meg.

Szeptember 14. (26.) Kirándulás Kalksburgba, aztán Laxenburgba, ott egy ősi kastély van. Nyitott lovarda, ahol a lovagi tornákat rendezték. Régi kastélyok romjai. Badenbe folytatjuk az utat, ahol megnézzük a fürdőintézetet, s még aznap este visszatérünk Bécsbe. Este ki akarunk menni a külvárosba, lássuk, hogyan mulat a nép, de lebeszélnek bennünket, mondván, előfordulnak gyilkosságok.

Szeptember 15. (27) Este a Paradiesgartenbe készülünk, hogy meghallgassuk Strausst, de a koncert elmarad az idősebb Strauss halála miatt.²²¹ Mind a hárman hazamegyünk.

Szeptember 16. (28) Este elhagyom Bécsset (az Aranybárányt). Oderbergben²²² eltűnik a pénzem.

Szeptember 17. (29) Estére érkezem Boroszlóba, kora reggel megnézem a várost, a csodálatos székesegyházat, aztán még reggel elutazom Oderbergbe, ahol bejelentést teszek a pénz eltűnéséről.

Szeptember 18. (30.) Megérkezem Krakkóba. Az estét együtt töltjük Kopjével.

Szeptember 19. (Október 1.) Egy részeg kozák tiszt a kocsmában ezüst holmit árul.

Szeptember 20. (Október 2.) Jelentkezem Rüdiger grófnál, megkapom a beosztásomat Újszandecbe a poltavai ezred parancsnoki posztjára Golovacevszkij²²³ helyére. A Drezda Hotelben találkozom Kankrinnal.

Szeptember 21. (Október 3.) Ebéd után postakocsira ülök, és Bochniába együtt utazom egy galíciai birtokossal, aki hazatér a falujába feleségével és egy francia hölgygel, aki szörnyen kacér, s kijelenti, hogy régi vágya volt találkozni és beszélgetni oroszokkal.

A lányukat otthagyták a faluban, hogy egyedül gazdálkodjon. Bochniában töltjük az éjszakát. Vacsora közben meghívznak, nézzek be hozzájuk a falujukba, amely Bochniától húsz versztányira van, jön értük kocsi, s ők maguk visszahoznak majd, de én sietek, s elhárítom a meghívást.

Szeptember 22. (Október 4.) Indulás Bochniából, érkezés Szandecbe. Kiderül, hogy Golovacevszkij jobban van, betegségét fehér láz okozta, amelyet feleségének levele váltott ki nála. Az asszony azt írta neki, hogy a lengyelek úgy vélték, Magyarországon rosszul mennek a dolgaink, ezért a Lengyel Királyságban a katonafeleségeket kezdték kiszorítani a lakásukból, Kielcében tőle is el akarták venni a lakását, de az éppen akkor arra utazó Szelvan²²⁴ védelmére kelt, így meghagyta neki. Ezt a pártfogást Golovacevszkij szoknyavadászatként értelmezte, féltékenységi roham tört ki rajta, ami fehér lázba fordult. Golovacevszkij elutazik, átveszem az ezred irányítását.

Szeptember 23. (Október 5.) Pihenőnap Szandecben.

²²⁰ A Reichstag 1848. július 10-én valóban a bécsi Udvari Lovardában kezdte meg tanácskozását. 1848. október 22-én az uralkodó Bécsből áthelyezte a morvaországi Kremsierbe.

²²¹ Az idősebb Johann Strauss 1849. szeptember 25-én hunyt el.

²²² Város Porosz-Sziléziában, ma Bohumín Csehországban.

²²³ Golovacevszkij (Glavacevszkij) orosz ezredes, a 16. (poltavai) gyalogezred parancsnoka.

²²⁴ Szelvan (†1854) orosz vezérőrnagy, az 5. gyaloghadosztály 1. dandárának parancsnoka.

Október 2. (14.) Bevonulás Krakkóba, reggel permetező eső. Szelvan tábornok fogadja az ezredet. A hosszú menetelés után későn vonultunk be a városba, az eső miatt nem voltunk tiszták, amit meg is jegyez Szelvan, de aztán maga teszi hozzá, hogy tudja, nehéz is lett volna másként. Útközben az élelmiszerellátás terén a századparancsnokok részéről rettenetes a zűrzavar. A főzéshez mindent kiutalnak, a szállásokról pedig ők rendelkeznek. Többüket lecsukatom, Zserve őrnagy ítélete belekerül az ezredparancsba. Hogy a fogatos lovaknak könnyebb legyen a hegymenet, kiadják a parancsot, hogy a betegek szálljanak le a kocsikról, egyikük, aki lemaradt, csak másnapra vánszorgott utánunk. Krakkóban több kórház van, de nincs egy közös iroda, ezért az érkező betegeket egyik kórházból a másikba küldözik, nem veszik fel őket, hanem ide-oda hurcolják a szerencsétleneket.

Október 3. (15.) Kivonulás Krakkóból, a határon a kocsikat nagyon felületesen vizsgálják át. Krakkótól megint kísér bennünket Szelvan; elégedett a kivonulás rendjével.

Október 9. (21.) Megérkezünk Kielcébe. Találkozom Korjakinnal, aki nagy kedvelője a szivaroknak. Bentkovszkij tábornokra várakozunk, pihenés és szállás itt, az első zsidó városban, mindent lehet kapni, nagyon jó a lengyel konyhafőnök.

Október 10. (22.) Este megérkezik Bentkovszkij tábornok, nálam ebédel.

Október 11. (23.) Bentkovszkij tábornok menet közben szemlét tart, s még ezen a napon elhagyjuk Kielcét.

Október 16. (28.) Megérkezünk Opocznoba a szállásra, átadom az ezredet a meggyógyult Golovacevszkijnek. Takaros szállást utalnak ki egy lengyel hivatalnoknál. A nővéreivel él, ők vezetik a háztartást, ezért megfogadta, hogy nem nősül meg mindaddig, amíg legalább egy nővére otthon van. Általában a lengyelek körében igen erős a család iránti szeretet, a kötődés, gyakoriak a hasonló példák, akinek ott a családja, nem nősül meg.

Október 26. (November 7.) Levél jön nagybátyámtól, Alekszandr Hrisztijanovics Rottól, hogy kineveztek a tobojszki ezred²²⁵ parancsnokává. Írok Szelvannak, hogy engedélyezze távozásomat Varsóba. Nem dönt a hadtestparancs nélkül.

Október 29. (November 11.) Szelvan inspektori szemlét tart a poltavai ezrednél. Az ezredet Golovacevszkij mutatja be. Szelvan az én lovamon jó tanórát ad. Ebéd közben meghozza a döntést, elenged.

Október 30. (November 11.) Indulás Opocznoból, érkezés Rawába. Az estét Kazarinovnál töltöm, s éjjel átutazom a vasútállomásra, Skierniewicébe, ahol nagyszerű kincstári kert van.

Október 31. (November 12.) Skierniewicéből Łowiczba utazom Panyutyinhoz, a II. hadtest törzséhez. Panyutyin sajnálja, hogy annak idején nem mondtam neki semmit a temesvári csatáról, kijelenti, hogy most már nem lehet tenni semmit, de aztán mégis elveszi az általam a temesvári csatáról készített feljegyzést, bár azt is közli, hogy senkinek sem fogja megmutatni.

November 1. (13.) Megérkezem Varsóba.

November 3. (15.) Jelentkezem Rüdiger grófnál, szóba hozza az osztrák katonai almanachban a magyarországi hadjáratról megjelent cikket, amelyben szó van Glazenapról.²²⁶ A temesvári csata sikerét még mindig azzal magyarázzák, hogy Liechtenstein megjelent a magyarok hátában. Ezenkívül Rüdiger örömmel meséli, hogy az osztrák tábornokoknak Péterváron milyen csúf fogadtatásban van részük. Egy álarcosbálban majdnem agyonnyomták őket, sajnálja, hogy Bergnek is nem parancsolják meg, járjon fehér egyenruhában.²²⁷

November 4. (16.) Az estét Ernnél töltöm.

November 5. (17.) Frolov jön nagybátyámhoz, s közli, hogy Rüdiger kéri a temesvári csatáról szóló feljegyzést. Odaadom a pizkozatot, amelyet Rüdiger, miután elolvasta, átad a tábornagnak. Ő továbbadja egy külön összeállított bizottságnak.

²²⁵ A 20. gyalogezred élére.

²²⁶ Glazenap, Vlagyimir Grigorjevics (1784–1862) orosz altábornagy, a 2. könnyűlovas-hadosztály parancsnoka.

²²⁷ Vagyis osztrák egyenruhában, Berg tábornokot ugyanis az osztrák érdekek képviselőjének tartották az orosz hadseregnél.

November 17. (29.) Benézek Danaszhoz,²²⁸ és megtudom, hogy a bizottságnak átadott feljegyzést Frejtag tábornok magánál tartotta, s kijelentette: a temesvári csata sikere Besenyő elfoglalásához köthető, és nem Liechtenstein herceg megjelenéséhez, aki csupán a maga megjelenésével semmit nem tudott volna tenni.

November 21. (December 3.) Szemjakin feleségénél megismerkedem Veszelicikijjel.²²⁹

November 22. (December 4.) Az angol hotelben²³⁰ ebédelünk Grotenfelddel, Ernnel és Ernrotal. Történet a IV. hadtest főszállásmesteréről, Pecskovszkij ezredesről.²³¹

November 23. (December 5.) Amikor elindulok a hadtest törzsétől, megtudom, hogy a peredi ütközetért a brjanszki ezred két zászlóalját és a temesvári csatáért az orlovi (jereváni) ezred két zászlóalját Rüdiger gróf György-zászlóra²³² terjesztette föl. Megyek, hogy elköszönjek a tábornagtól, aki, ahogy mondják is, jó későn fogad majd, mert előző este nagyon hosszú ideig kártyázott, s valóban táskás szemmel jön ki. Lehull a hó.

November 24. (December 6.) Elindulok Varsóból Proszkurovba²³³ az ezredhez. Ahogy megérkezem, jön a híre, hogy meghalt a nagybátyám, Alekszandr Hrisztyianovics.

²²⁸ Danasz, Alekszandr Loginovics (1810–1880) a későbbi orosz gyalogsági tábornok, részt vett a magyarországi hadjáratban.

²²⁹ Veszelicikij, Szergej Gavrilovics (1804–1866) orosz vezérkari ezredes, a IV. gyalogoshadtest vezérkari főnöke.

²³⁰ Neve: y Гепре (?).

²³¹ Pecskovszkij, orosz vezérkari ezredes, a IV. hadtest főszállásmestere. A róla szóló történet elmaradt.

²³² A György-zászló vitézségért adományozható csapatzászló volt.

²³³ Járási székhely a podóliai kormányzóságban (ma: Ukrajna).

DÓSA ELEK: MAROSSZÉK

Dósa Elek (1803. március 15–1867. november 9)¹ Marosvásárhely szülöttként hazafiúi kötelességének érezhette, hogy visszaemlékezéseit emlékiratban örökítse meg az utókor számára az 1848–49-es marosszéki eseményekkel kapcsolatban. Azon írók közé tartozik, akik a szabadságharc leverése után tollat ragadtak: memoárjuk elkészítését legfőképpen az motiválta, hogy bizonyos kérdésekre választ szerettek volna találni. Értékelésüknél azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk aényt, hogy a legtöbb szerzőnek nem állt rendelkezésére megbízható forrás, így tárgyi tévedések előfordulhatnak. Kárpótol azonban mindezekért az a sok értékes adat, ami kiegészíti a korról alkotott nézeteinket.

Jelen bevezető terjedelmi okoknál fogva nem ad lehetőséget arra, hogy részletesen foglalkozzak a XIX. századi emlékirat-irodalommal, de azt fontosnak tartom, hogy említést tegyek néhány lényeges, magát a műfajt érintő kérdéstről. A nyomtatásban megjelent emlékiratok 1950-ig terjedő jegyzéke megtalálható a *Magyar történelmi bibliográfia* 1825–1867. éveket tárgyaló kötetében.² Olyan munkákról is tudomásunk van különböző utalások által, amelyek sajnos nem hozzáférhetőek, mert vagy elvesztek vagy még lappanganak. Az elmúlt évek kutatási eredményei azonban reményt keltőek, hiszen napvilágra kerültek olyan dokumentumok is, amelyek egyes történelmi események eddigi értékelését felülírták. Az is lényeges szempont, hogy az „írók” milyen műfaj keretei között igyekeztek megörökíteni emlékeiket. Itt külön kiemelném a memoáriródalom műfaji változatosságát, amelyet Hermann Róbert részletesen tárgyal.³ Mindegyik a kor tükre, de más-más szempontból láttatja az eseményeket.

A kézirat a Magyar Országos Levéltár P szekciójában található,⁴ a Dessewffy-család levéltárában, Dessewffy Emil gróf iratai között. Feltételezhető, hogy Dósa Elek emlékirata azzal a céllal készült, hogy a magyar konzervatívok valamilyen politikai megmozdulásához háttéranyagként szolgáljon. Némi túlzással állítható, hogy ez a munka nem más, mint a liberális ellenzék felelősségre vonásának „vázlata”.⁵ A szemléletmód is erre utal, hiszen nagyon erősen bírálja a magyar forradalmi kormány helyi képviselőit (különösen Berzenczey Lászlót, aki viszont a liberálisok táborához tartozott), a magyar félreguláris és vadászcsapatok túlkapásait; de igen élesen kritizálja a cs. kir. csapatok tisztjeinek kihágásait, hatásköri túllépéseit, vagy a románok túlzó igényeinek kielégítését, illetve fosztogatásainak, rablásainak ténye fölötti átsiklást a hatóságok részéről. A székelyek rablásairól és gyújtogatásairól is részletesen beszámol, melyeket olyan magyar politikai vezetők engedélyeztek, akik a liberális párt eszméit vallották magukénak. Az általa megörökített eseményeket nem a megszokott „üdvörténeti megközelítés” jellemzi, hanem sokkal in-

¹ Életrajzáról bővebben lásd *Pál-Antal Sándor*: Marosvásárhely története I. Marosvásárhely, 2009. 302. o.

² *I. Tóth Zoltán*: Magyar történelmi bibliográfia. 1825–1867. III. köt. Budapest, 1950.

³ *Hermann Róbert*: Műfajok és tendenciák az 1848–49. évi polgárháború és politikusi emlékiratirodalomban. *Századok*, 128. (1994.) 113–134. o.

⁴ P 90. №. 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.

⁵ *Dénes Iván Zoltán*: A liberális kihívásra adott konzervatív válasz. Budapest, 2008.

kább Kemény Zsigmond *Forradalom utánjának*, illetve az 1850-es évek egyéb összegző munkálatainak néha már-már önmarcangolásig menően önkritikus szemlélete. Az, hogy mennyire játszott ebben szerepet a tény, hogy a konzervatívok 1848 tavaszán kiszorultak a magyar politikai életből, nehezen ítéltető meg.

A kézirat 54 lap terjedelmű, s az utolsó lapon szereplő datálás szerint 1850 áprilisában keletkezett. Ugyancsak itt található egy Bihari nevű szerző munkája, amely a Zaránd megyei polgárháborúról ad áttekintést,⁶ valamint Kemény Pál *Emlékek Erdélyről* című munkájának tisztázati példánya.⁷ További két kézirat is az 1849 utáni viszonyokkal foglalkozik.⁸

Dósa Elek a református joggyakorlat egyik legkiválóbb szaktekintélye volt, de a sors politikussá és történelmi személyiséggé formálta. 1829-ben Pesten jogtudorrá avatták, 1831-ben a Marosvásárhelyi Református Kollégium (melynek akkor jogászképző főiskolája is volt) jogászprofesszora lett. 1837-től, miután az idős Szász Károly Nagyenyeden a jogkatedráról távozott, átvette helyét. Marosszék közgyűlésein vezérszónok volt, Bars és Zemplén megye táblabírója, 1849-ben kormánybiztosként működött Brassó-kerületben. 1851-ben haditörvényszék elé idézték, majd 1852-ben négy év várfogságra ítélték és Josephstadtbba vitték. Fél év múlva szabadult, de csak 1861-ben helyezték vissza professzornak Marosvásárhelyre. 1865-ben Marosvásárhely országgyűlési képviselője volt és az Országgyűlés egyik alelnöke. Baráti kapcsolatot ápolt Bolyai Jánossal. Síremléke a marosvásárhelyi református temetőben van.

Az emlékirat a marosszéki események tárgyalását a márciusi események leírásával kezdi. Ezt a korhangulatot fedezhetjük fel Kemény Pálnak a testvéréhez, Kemény Ferrenchez írott levelében is, melynek keltezése 1848. március 30.: „Hogy Vásárhelyt is mik történetnek gondolom eddig tudod te is, annyit minden esetre írhatok, hogy még eddig elé rendetlenség nem történt, voltak mind a cancellistai mind a collegiumi ifjúságnak külső bujtogatói, és ingerültség is volt köztök, s hízlekedem magamnak hogy ha némely dolgoknak történetesen nem jutottam volna tudásához – talán nem is ezen alakban folyt volna le. Az én elvem az senkit sem tüzelni minden embert csendesíteni, erővel az árvíz elibe nem állani, mert az szinte nagyobb kárt okozna, mintha az ember tüzelné őket, ezen elvemből kiindulva ami befolyásom volt arra fordítottam, hogy a cancellisták ítélő Mestereik, és a Királyi Tábla által kívánják elmozdítani petíciójok, a collegiumi ifjúság is előljárójok által, így legalább törvényes formákba és vágásba az ember okosan befolyással lehet rájuk, hogy idétlen kihágásokat ne tegyenek. Ezért a collegiumi ifjúságnak is petícióját mely rektori úton jutott kezembe, curatori gyűlésben elévitettem ahol is az a határozás lett, hogy küldjem fel a Consistorium elnökéhez, elnöki úton, mit is ezennel küldök, cselekedj véle azt amit tetszik, én jónak látom, ha a Consistoriumtól egy szelid intés jönne, melyben intenék az ifjúságot, hogy politikai dolgokban nem eleyedve kettűzített szorgalommal folytassák tanulásokat, mert csak ezen az úton eszközölhetik a haza felvirulását, s egy szép jövőndőt. Én gondolom ez jó hatással lenne, gondolkozzatok, és cselekedgyetek úgy, ahogy okosabb. Nem tanolnak semmit, sem collegiumi sem cancellistai ifjúság, gyűlése-

⁶ *Bihari*: Rövid rajza a Zaránd megyei forradalmi eseményeknek 1848-ban és 1849-ben. MOL P 90 №. 5/b. Erdélyre vonatkozó iratok.

⁷ Kemény Pál eredeti kézírata a Kolozsvári Román Állami Levéltárban található a malomfalvi Kemény Pál fondban. Megjelent: *Levéltári Közlemények*, 81. (2010.) 281–311. o.

⁸ Jegyzések, illetve Némely adatok az erdélyi polgári igazgatás rendszeréről.

ket tartanak, időtlenebbnél időtlenebb indítványok tétettek, jó volna vakációt is adni, de attól is félek, hogy elszéledve a falukra, künn apostolkodnak, különösen a sónak factis elvételétől, és az adó megtagadásától féltem a székelységet, mikre a székelységet könnyen rá lehet venni, s mi már meg is pendült az ifjúság között. Én igazán aggodalomban vagyok, nem annyiban a jövőendő mind a jelen pillanatok iránt. Igazán a Guberniumnak, és Gubernátornak kellene fellépni, és rendelkezni, ezekhez a Fötisztekhez, Tisztségekhez, mert ezek a kormány vétkes rendszere által annyira járókához vagynak szoktatva hogy a magok erején nem tudnak járni.”⁹

Ezt a korhangulatot okolja Dósa Elek az események végső kimenetelét illetően. Meggyőződése, hogy ennek köszönheti Berzenczey László a követté választását. Hosszasan taglalja, hogyan vette át Berzenczey a hatalmat a székelyek fölött, hogyan szerveződött az agyagfalvi székely nemzetgyűlés, mi volt a tanulsága, illetve az a későbbiekben milyen hatást gyakorolt Marosvásárhely életére.

A város 1848. novemberi császári kézre kerüléséért egyértelműen a szervezetlen székely és magyar sereget okolja, valamint a magyar kormányt, amely nem a megfelelő helyismerettel és tudással rendelkező kormánybiztosokat küldte Erdélybe. Személyük gyakori váltogatása is hozzájárult ahhoz, hogy a hadműveletek végkimenetele ne legyen sikeres. Elítélően tárgyalja Szászrégen felgyújtásának esetét, hangsúlyozva, hogy a polgárháború idején nemcsak a magyar civil lakosságot üldözték, kínozták, fosztották meg vagyonától, a vadászcsapatok portyázásainak áldozatul estek időnként a szászok és a románok is. Felelősöket próbál találni, akiken számon kérhetné, hogy a nemzetiségek egyébként is ingadozó hangulatát miért kellett teljes mértékben a magyarok ellen fordítani. Lázár Dénes gróf önkényes portyázásait, románokat irtó hadműveleteit, valamint a „magyar álladalom pénztárából” való garázdálkodását maró gúnnyal taglalja.

Éles kiritikával illeti Csányi László kormánybiztos munkáját annak ellenére, hogy éppen őt, Dósa Eleket akarta kormánybiztossá kinevezni: „Az elősorolt intézmények által előidézett zavarok s rendfelbomlás híre nagy későre arra bírta országos biztos Csányit, hogy a már csaknem orvosolhatatlanná vált bajon, kormánybiztos kinevezése s fölléptetése által segítsen. Meglepő vala az, hogy Csányi a veres sipkás forradalom embere maroszáki kormánybiztossá elébb Dósa Elek tanárt nevezé ki, aki a magyarhoni veres sipkásokkal Brudertoastat ivott Berzenczei s Lázár helybeli párt által mérsékelttségért gyanúsított, s a novis rebus studensek őrvjögő s öntudatlan radikalizmusa ellenszegült constitutionális liberalismusáért – pechovitsnak s hazaárulónak is híreszteltetett vala országszerte. Dósa e megbízatást nem fogadá el, mivel az addig korlátlanul rakoncátlankadatt s a helybeli katonai parancsnoksággal is szövetségben állott pártnak a közügy érdekében kikerülhetlenné vált leültése, újabb s nagyobb zavarok előidézése nélkül – már lehetetlen vala amit eléggé igazola pártfőnök Lázár Dénes grófnak azon őszinte nyilatkozata is, hogy ha Dósa a kormánybiztosságot elfogadja, két nap alatt agyonverettetett volna.”

Érdekes, ahogy a saját politikai szerepéről egyes szám harmadik személyben ír, meghatározva ideológiai állásfoglalását az események bemutatásakor.

⁹ Kemény Pál levele testvéréhez, Kemény Ferenchez (kézirat) a Kolozsvári Román Állami Levéltárban található a magyargyermonostori Kemény Pál családi levéltár fondjában a 388. cota jelzés alatt.

Ez az emlékirat nem más, mint éles kritikája a korabeli politikusok és hadvezérek munkájának. Érezni rajta, hogy egyetért Kővári Lászlóval, aki ugyancsak sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel, amelyről így vélekedett: „Erdély speciális nemzetiségi és gazdasági problémáira nem volt felkészülve a magyarországi politikai elit. A magyar erejében, értelmiségében, jogaiban, királyában bízva, egyenlően kicsinylette elleneit. [...] Kormány és haza két törvénycikk alkotását hitte szükségesnek: az elsőt az unióról, a másodikat a népképviselőtről, hogy Pestre júl. 2-ára hirdetett hongyülésre népképviselőt alapján küldhessünk mi is követeket. S mit tett a hongyülés? Törvénycikket törvénycikkre alkotott. Feltétlen uniót akart, s mégis minden nap új feltételeket iktatott törvénybe. Törvénycikkeket hoz, melyeket senki megerősíteni nem akart, de melyek elégségesek voltak, hogy szűkkeblű politikájokkal a nemzetiségeket felkorbácsolják.”¹⁰

A szerző az utókorra bízva az események megítélését. Hangsúlyozza, hogy ő csak a tényekről akart beszámolni és saját véleményének akart hangot adni. Zárszava viszont elgondolkodtató: „Legyen ezen kiszabott idő rövidsége mián csak sietve írhatott kellőleg át sem nézhetett s ki nem igazíthatott, hitelt azonban mindemellett is igényelhető vázlatoknak bérekesztő mottója: *Vis consilii expers mole ruit sua.*”¹¹

FORRÁSKÖZLÉS

Dósa Elek

MAROSSZÉK

Vázlatok Marosvásárhely s vidéke történeteiből az úgynevezett márciusi napok óta mostanig iratott Marosvásárhelyen 1850 áprilisában

A márciusi napok mind beköszöntések módjára, mind következeiséikre nézve Marosvásárhelyt sajtószerű jelentőségre juttatták.

Oka ennek a város középponti s Székelyföld szélén fekvésén kívül volt az, hogy annak kebelében az általános lelkesültség kizsákmányolhatása után esengő olyan párt vala már alakítva, mely a toborzási gyakorlottsággal zászlója alá csődített írnoke s tanuló ifjúság útján forradalmi szellemét – lázító modorát – képes vala kis hazánk csaknem minden vidékeire kiterjeszteni.¹²

Ezen párt főnöke Berzenczey László volt,¹³ egy a természettől jeles testű s lelki tehetségekkel felruházott olyan egyéniség, ki neveltetése teljes elhanyagoltsága miatt el nem sajátítván azon érzelmi s jellemi kellékeket, melyek nélkül a kitűnőség utáni nemesebb vetélkedés pályáján nem boldogodhatni, hogy a műveletlen kövér földben magasra nőni szokott burjánként kifejlődött hiúság által ékesített dicsvágyat kielégíthesse, magának célul a mindenároni népszerűség kivívását tűz-

¹⁰ *Kővári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. 61. o.

¹¹ Józan belátás híján az erő saját súlyától összeomlik.

¹² Erre utal Kemény Pál 1848. márciusi 30-i levele Kemény Ferenchez.

¹³ Berzenczey László (1820–1884) politikus, képviselő. Székelyföld kormánybiztosaként székely nemzetgyűlést hívott össze október 1-jére Agyagfalvára, ahol az ő javaslatára alakult meg Sombori Sándor ezredes vezetésével az önálló székely haderő, amely a magyar szabadságharc mellett fogott fegyvert. A világosi fegyverletétel után egy ideig bujdosott, majd külföldre szökött és csatlakozott Kossuth Lajoshoz. Távollétében a császári hadbírósg halálra ítélte és jelképesen fel is akasztották. Élete utolsó éveiben elborult elméje.

te ki, miután az annak eszközlésére szükséges ismereteket, s kezelési ügyességet, a magyarhoni korteszvezérekkel barátkozás, kortestanyákoni gyakornokoskodás útján megszerezte, s önelégülten tapasztalta azt, hogy egynehány megkísértett próbatételek alkalmával, a honi politikai küzdelmek terén addigelő ismeretlen korteskedés nagy mestere gyanánt üdvözeltetett.

Egy ilyen jellemű s készségtű főnök¹⁴ ragadá kezébe a márciusi napokban az unió zászlóját s a korcsomák lobogóját városunkban, melyek alá a királyi tábla mellett gyakornokoskodó írnofi kar, s helybeli nevelő ismeretek ifjúsága, az idő szelleme által kellőleg kifejtette arra, hogy a gúny tárgyává célzatosan tett tanulást s fegyelmet kevesebb fáradságot igénylő tevékenységgel s divatosává vált függetlenséggel váltsa fel, tömegestől csatlakozván azon szerencse- várandókkal együtt, kiket igen kevés kivétellel a készség s jellem hiánya jelentéktelenségre kárhoztatott. Oly tekintélyes sereg alakult csakhamar, hogy az azáltal környezett főnök magát a nagy sereg még nagyobb vezérének képzelhette.

Ezen sereg, mely vezére által arra is idomítva volt, hogy magát a közvélemény műhelyének s tolmácsának is ismertesse el, környezte Berzenczey Lászlót egy elébb a Marosszék közgyűlésein, s később a népgyűlésekben is, és harsány éljenekkel – tapsviharakkal kísérte, a néptömeg étvágya s szomja csiklándoztatására számított – a következetesség, szabadság s illedelem szabályai számba se vételénél fogva fesztelenül áradoztatott szónoklatait.

Ezen szónoklatok csaknem kirekesztőleges tárgya a koreszmék értelmezése levén, miután könnyű vala elhítenie a műveletlen tömeggel azt, hogy a szabadság a tisztí hatalom zsarnokságától s elavult törvények béklyóitól függetlenségben, az *egyenlőség* a nemesség megbuktatásában, s minden kegyetek megszüntetésében, a *testvériség* az eddigelő kirekesztőlegesen birtokolt javadalmak s terhek felosztásában áll, nem csudálhatni, hogy mint a koreszmék apostola s életbe léptetője, csakhamar akkora népszerűséget vívott ki, mely képessé tevő a tömegeknek mind kénye szerinti fölléptetésére, mind annak tetszése szerinti használatára is.

Ekkora hatalom ily kezekben, kivált midőn a bomlásnak indult rend romjai közül annyi remélhető zsákmány is kínálkozék az arra izgatás nélkül is elannyira sóvárgókkal szemben, veszélyesnek láttatván azok előtt, kik más népek történeteiből okulva a forradalmi nyereseményeket igen drága áron vásárolt szerzeményeknek tartották: nem mulatták el a törvény s józan számítás fegyvereivel vívni a pártfőnök naponkint növekedő hatalma ellen, de minden törekedéseknek meg kelle törni, a felizgatott tömegek kitöréssel fenyegető ellenszegülésén, kivált miután sikerült a főnöknek párthívei által mind hírlapok, mind utcai szónoklatok útján a törvényes rend barátait gyanúsítgatások s fenyegetések által is elhallgattatni, őket nyilván szabadság s nép ellenének – hazaárulóknak – bélyegezván gúnyiratokban, versezetekben, közhelyekre kiragasztva plakátokban, s azáltal a nép előtti minden hitelöktől megfosztván.

Az ily módon kifejtett kortes főnöki hatalmat Berzenczey László a közgyűlésre segédei által bécsődített néptömeg szavazati többségét – népszerűségét biztosítandó határozatok kivívására – célzatosan gyűlöletessé tett tisztek buktatására használta, magát az utóbbi 3 országgyűlésre követté választatta, s ilyetén győzedelmeit a szolgálatjába állott hírlapi levelezők által, a közügy által kivívott diadalai gyanánt kürtöltetvén ki, a szék s város kebelében uralma biztosításán kívül nevének, népszónoki, népparati-szabadság bajnoki hírt és tekintélyt is szerzett.

Öregbíté Berzenczeynek ezen tekintélyét a márciusi napok beköszöntése után különösen azon körülmény, hogy Pálffy János¹⁵ Udvarhelyszéknek forradalmi mozgásba hozatala után Marosvásárhelyt a székely nem képviselője gyanánt lépvén fel, a fennálló kormány s azt támogató arisztokrácia

¹⁴ Berzenczey Lászlót 1848. augusztus 17-én nevezte ki Kossuth szabadcsapatszervezési kormánybiztosnak. A kinevezési okmányt közli Kossuth Lajos összes munkái. XII. köt. Kossuth Lajos az első magyar felelős miniszteriumban. S. a. r. *Sinkovics István*. Budapest, 1957. 735. o. A részletekről lásd: *Egyed Ákos*: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Marosvásárhely, 2004. (A továbbiakban: *Egyed* 2004.) 24–25. o.

¹⁵ Pálffy János (1804–1857), képviselő, politikus. 1848-ban, az udvarhelyi közgyűlésen ő szolgált fel először az unió mellett. A megfogalmazott unió-törvényt ő és Weér Farkas vitte megerősítés végett Innsbruckba Ferdinand királyhoz. A népképviselői országgyűlés Erdély részéről képviselőházi alelnökké választotta, 1848. szeptember 22-től az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja. A fegyverletétel után vizsgálati fogság után amnesztiát kapott.

megbuktatására uszítólag buzdító szónoklataiban elhité az éljenző tömeggel azt, hogy az ő és Berzenczey főnökségök alatt működő párt az egész székely nemzet egyeteme, s éppen azért ha a szilárd akarat nem hiányzik, legyőzhetetlen. Ezen elhité után Berzenczey magát a székely nemzet élén állónak képzelé s a székely nemzet ereje által támogatottnak híresztelt hatalommal kezdé nyílt hadat izenni mindennek, ami uralma előtt meg nem hajoltan álla útjában.

Csupán a főkirálybírói tekintély maradhatta még ezen időben érintetlen, vagy azért mivel még nem remélhette Berzenczey, hogy a netalán lemondásra kényszeríthető főkirálybíró helyébe – nem is igen titkolt óhajtása szerint – juthasson, vagy azért, mivel gr. Toldalagi Ferenc főkirálybíró¹⁶ személyében, a székelység mind családja iránt őseitől örökölt kegyeletből, mind főleg a pártok felibe emelkedett részrehajlatlansága, s igazságossága iránti tiszteletből inkább ragaszkodott, mintsem, hogy a személye ellen irányzandott merény sikerülhetett volna. Meg kelle erről Berzenczeynek s párthíveinek győződnie különösen akkor, midőn az unió létesülése után az újoncállítási s nemzetőrségi intézmények sikerésítése végett maga Berzenczey is kiszállván hívei kísérésében akkora ellenszegülésre talált, hogy kénytelenítették a nevezett gróf főkirálybíró védelme alá menekülni, s magát annak tekintélye által fedezni a személye ellen több helyeken meg is kísértett tetteles föllépések ellen. És ezen körülménynek köszönhető Marosszék azt, hogy a közigazgatás a közgyűléseken kívül, s Berzenczey László követségi távolléte ideje alatt, törvényszeresen kezeltetett, s a személy- és vagyonbátorság tiszteletben tartatott.

A főkirálybíró személye iránt – még a felbujtogatott székely szívében is ösztönszerűleg fejlődött – ezen tisztelet szerencsés következése vala az is, hogy a nemzetőrséget rendelő törvény¹⁷ – az abban mádэфalvi reminiscentiáknál¹⁸ fogva *militarizációt*¹⁹ sejtő székelyek között életbe léptetett, s annak híre által a felzendült oláhok táborai, a Székelyföldtől tiszteletteljes távolságbani maradásra bírattak; valamint azt is, hogy az erdélyi kormány híre, s beleegyezése nélkül, a székelység fölkeltésére s fölkelése rendezésére Magyarhonból érkezett *Klapka*,²⁰ *Gál Sándor*²¹ és *Hajnik*²² meg sem kísérthetett működésöknek, semmi egyéb rendet zavaró következése nem lett, merthogy a marosvásárhelyi piacon rögtönzött népgyűlésen a nevezettek csupán lelkesítőleg szónokoltak, s Berzenczey, ki magát a megelőzőleg tartott tanácskozásban az elibe szabott mérsékletességre kötelezte volt, esküt tetetett le a piaci népséggel a Magyar Minisztérium iránti engedelmességre, holott az unió még nem vala létesítve.²³

¹⁶ Toldalagi Ferenc (1803–1864) politikus. Marosszék főkirálybírója volt az 1848-as események idején.

¹⁷ 1848. évi magyar országgyűlésen alkotott törvénycikkelyek. Pest, 1848. 47–48. o.

¹⁸ Az 1764-es madэфalvi székely megszárlásra való emlékezés. 1763-ban Mária Terézia utasítására Erdélyben 3 székely és 2 román határezredet akart létrehozni Buccow tábornok majd Siskovics altábornagy. A székelyek ellenálltak a besorozásnak, minek következtében a császári sereg 1764. január 7-én megtámadta Madэфalvát, ahol a székely vezetők összegyűltek. Több mint 400 székely civil vesztette életét ártatlanul.

¹⁹ katonai szervezés formáinak és módszereinek átvitele a polgári viszonyokra

²⁰ Klapka György (1820–1892) kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. október 16-tól honvéd őrnagy, november-decemberben a bánági hadtest vezérkari főnöke, 1849. január 9-től ezredes, a felső-tiszai, majd az ebből alakuló I. hadtest parancsnoka, március 31-től vezérőrnagy, májusban helyettes hadügyminiszter, majd a hónap végétől komáromi vár- és hadseregarancsnok. Emigrál, 1867 után hazatér. A Deák-párt tagjaként Illava majd Temesvár országgyűlési képviselője volt.

²¹ Gál Sándor (1817–1866) cs. kir. határőr hadnagy, 1848. június 15-től honvéd százados, októbertől a székelyföldi magyar csapatok vezérkari főnöke. 1849. február 3-tól ezredes. Emigrál, 1852-ben Kossuth megbízta egy függetlenségi szervezkedés vezetésével, 1860-tól az olaszországi Magyar Légiónak tagja. Élete vége felé börtönben raboskodott ahol elborult elmével halt meg.

²² Hajnik Károly (1806–1866) országgyűlési gyorsíró, hírlapíró, lapszerkesztő. Ő volt az első magyar országgyűlési gyorsíró. Erdély kormánybiztosa lett. Jelen volt az 1848-as erdélyi országgyűlésen. Ő hozta meg Pestre az Erdellyel való unió kimondásának hírért. 1857-től 1862-ig a *Magyar Sajtó* szerkesztője volt.

²³ Erdély unióját Magyarhonnal 1848. május 30-án mondták ki.

Az unió létesítése utáni első közös országgyűlés²⁴ fontossága mély érzete által indítva, azok kik a magyarhoni dolgok állásával s Berzenczey László egyéniségével is közelebből valának ismeretek, közügy iránti kötelességöknek ismerék az ő követté választatása ellen szegülni, s miután sikerült annyira bírni tekintélyesebb párhíveit is, hogy annak választatását fogják eszközölni kit az erdélyi opposition²⁵ kitűnőbb tagjai fognak kijelölni, nem múltatták el ezeket avégre felszólítani, s azok bár nyilvánították is azt, hogy a Berzenczey tervének meghíúsítása a közügy érdekében kívánatosabb lenne, a kolozsvári diktátori hatalmat gyakorló utcai kravaltóli²⁶ féltőkben a kijelölést nyilván megtenni nem valának bátrak. A hatalmas erdélyi opposition gyávaságának ezen bevallása eléggé jellemző dolgaink állását, s azt felelősökké is tevő az utókor előtt mindazon károkért, melyeket a Berzenczey bitorolt hatalma öregbedése eredményének tarthatni.

Berzenczey László, Magyarhon országgyűlési követté lett választatása s eltávoztása után sem szűnt meg párhíveivel intézett utasítások útján a székelység lelkiületére izgatólag hatni, a főkirálybíró által erőlyesen fenntartott tekintélye a tisztviselőségnek azonban mind emellett a megzavart rendet a Szék kebelében helyreállítani s fenn is tartani képes ala, míg Berzenczey 1848 aug. hó végén véletlenül visszaérkezvén, mint a Kossuth-lovascsapat alakítására s a székely telepítmények elintézésére felhatalmazott, s tömérdek pénzzel is ellátott miniszteriális biztos²⁷ több Pestről visszatért párhívei s hivatalos segítők kíséretében, annak előtte megkísérteni sem merészelt dagálllyal s hatalom fitogtatással lépett fel előbbi működése színterére, s bár megbízatása s küldetése a *Közlönyben*²⁸ soha kihirdetve sem levén, azt legfennebb a székelységre már akkor számítani kezdett Kossuth szabályellenes magánintézkedésének lehetett tartani. Állított megbízatása körén kívül csapongva, a székes város közigazgatását tettelesen kénye s boldogítandó párhívei sugallata szerint kezdette zavarni, semmi helybeli felsőbbiséget elismerni nem akaró, csaknem diktátori s a szükséghez képest előidézett kravallok által támogatott hatalommal.

Azon ürügy alatt, hogy miniszteriális küldetése s követi eljárása felől a székelységet értesíthesse, s őket egyszersmind a Kossuth-csapat alakítása, és a tervezett székely telepítmény érdekében megnyerhesse, szept. 9-én közgyűlés tartatását eszközölvén Berzenczey azon csaknem a neveléssel határos dagálllyal jelent meg cifrán fölöltöztetett segédei s mustra Kossuth-huszárai kíséretében. Ezen föllépés külfénye a Kossuth székelység iránti előszeretetének s annak boldogítására tett s még teendő intézkedéseinek tolmáclása, valamint annak is felelőletése, hogy a sáfárkodásáról számolt követ kedves székely atyafiaiért miket tett, s minő téjjel-mézzel gazdag földet nézett ki, s szerzett is számokra²⁹, s ezen ígéret Kánaánja földabroszainak is előmutatása, a párhívek által becsődített, s célirányosan el is készített székelységre, tömérdek hatással valának, s azzal könnyen elhitették, hogy az ő Mózesök Kossuthon kívül egyedül Berzenczey.

Az így felvillanyozott nép hangulatát könnyű vala ugyanazon gyűlésben az altiszti kar megrohanására fölhasználni, mely tömeges lemondásra kényszerítettvén, annak helyébe a Berzenczey-párt híveit annál könnyebb lón megválasztani, mennél kényesebb feladat vala azon gyűlésben a törvényszeres rend barátainak nemcsak szózatolni, de még szólni is.

Ily szellemű s jellemű altisztekekkel egy elannyira felizgatott szék kebelében személyt s vagyont bátorságosítólag kezelni a közigazgatást, az utcai kravalokkal szüntelen fenyegetett s rohamkérvényekkel untalan ostromoltatott főkirálybírónak vészteljes, s amennyiben megoldható, hálát érdemlő feladata is vala, kivált midőn reménye se lehet az iránt, hogy – akár a közgyűlés, akár a legfelsőbb kormány által – ostrom alá vett hivatali tekintélye támogatassék, s annyival kevesebbé az iránt, hogy bántalmiért a híven betöltött kötelesség önértétén kívül más elégtételt nyerhessen.

Végre a megkísértett, de az új tiszték izgatásai következtében fékezhetlenné vált néptömeg rakoncátlansága miatt eloszlott közgyűlés tarthatása is lehetlenné válván, különben ha Berzenczeynek

²⁴ 1848. július 2.

²⁵ erdélyi ellenzék

²⁶ utcai csődület, zavargás

²⁷ *Közlöny*, 1848. július 23., illetve augusztus 2.

²⁸ Itt Dósa Elek téved, lásd az előző jegyzetet.

²⁹ Kossuth Lajos 1848. augusztus 2-án kinevezte Berzenczeyt telepítési kormánybiztosnak. Végül a székelyek kitelepítése elmaradt. Lásd részletesebben: *Egyed* 2004. 24. o.

ázsiai szatrapakint³⁰ bitorolt hatalma legalább a túrhetőség határai közé nem utasítatik vissza, szárnyalni kezdte azon hitellel könnyen talált hír, miszerint a minisztérium értesítettet volna mindarról, hogy a felszerelési pénz botrányt okozólag sáfároltatik, mindarról hogy a felszerelő biztos megbízatása körén túlszaporogólag törvén a közigazgatás megyei s városi kezelője hatalma paralizálására, a minisztérium erdélyhoni hitelét kompromittálná.

Ezen hír valószínűségét tanusíták a biztos mellé pénzkezelőnek Pestről küldetett egyén azt megelőzőtt visszaindulása (kinek helyét az álladalmi pénz szigorúbb biztosítása végett saját apósával tölté bé Berzenczey) és Pestről érkezett tudósítások is, s igazolá végre Szemere³¹ belügyminiszternek azon rendelete, melyben határozottan kifejeztetvén az, hogy Berzenczey csupán a Kossuth csapat alakítására kapott megbízatást,³² komolyan eltöltotta ezen hatáskörön túli minden csapongástól, és arra utasított, hogy sietőleg végezze be működését, s számoljon sáfárkodásáról.³³

Ezen miniszteriális rendelés azonban vést okozólag késett el. Berzenczey ugyanis annak születendése felől jó előre értesülvén gondoskodott arról, hogy a körmei közül kisikárolandó hatalommal miként lehessen betanult régi mestersége segedelmével még nagyobbra szert tenni. Az akkor már hazánkban rémítőleg fejledezni kezdett szász és oláh mozgalomnak híre várt vendég gyanánt érkezék a hon megmentése felett miniszteriális biztos minőségben párthíveivel értekező Berzenczey szalonjaiba. Egymást érik abban a tanácskozások, melyek hitelt felülmúló tárgya vala a székely nemzetnek az oláhokkai szövetezése s a szász nemzetnek egyesített erővel kiűzése, földének elfoglalása s felosztása is. Ezen s ehhez hasonló tervek létesíthetése végett azonban szükségesnek ítéltetvén a székely nemzetli értekezés, annak megnyerése s felköltése, kimondaték a székely nemzeti gyűlés egybehívásának kikerülhetlensége.³⁴ Ezt, célzatosan felhasználva az oláhoktól naponta mindinkább inkább nevedett félelmet Urbánnak az oláhság éléni nyilvánossá lett állását, könnyű vala a jelen pillanat nyomasztó terhe alatt szenvedő, s a félelem miatt a lehető következesek számítására képtelenné vált nagy közönséggel is elhítenni.

Sejdtívén ezt, s számolhatván arra is Berzenczey, hogy ha mint miniszteriális biztos a gyűlést összehívja, abban felszerelt Kossuth-huszárai kíséretében megjelenik, népszerű szónoklatai s párthívei próbált ügyességű korteskedése segedelmével könnyen emelkedhetik egy hatalmas székely mozgalom élére. Agyagfalvára székely nemzeti gyűlést hirdete – rendelet parancsola, diktatori hangú nyomtatott hirdetményében kijelölvén a tanácskozás tárgyait, büntetéssel fenyegetvén a meg nem jelenendő mind polgári mind katonai rendbelieket, sőt halálos büntetéssel is rettentvén azokat, kik bármi rangú s rendű székelyek megjelenését akadályoznák.

Ezen hirdetmény általános örömmel idvezelteték, Berzenczey a hon mentőjének keresztelteték mert fájdalom! kevesen valának kik a félelem, s egy bitorlott diktatori hatalom vakító fénye miatt fejüket még el nem vesztették volt, s még kevesebben, kik a szédültség vakságában újongatókat fölvilágosítani merték volna. Azok azonban kik a vállalat tömérdekségét értették, a vállalkozó jellemét ismerték, s tudták azt, hogy a gyűlés kihirdetését megelőző tanácskozások nemzeti irtó háborút támasztó iránya, az érdekelt nemzetiségek tudására bosszú, visszatörést gerjesztőleg hatottak, aggodalommal néztek szembe a közelgető nehéz idővel, villanyfogó gyanánt idvezelvén annak eszközlését, hogy ha az agyagfalvi gyűlésnek tartatását megelőzni nem lehetne is, annak vezetése bár vétetnék ki a Berzenczey kezéből.

³⁰ Teljhatalmú helytartó az ókori perzsa birodalomban.

³¹ Szemere Bertalan (1812–1869) politikus, 1843–44-i és az 1847–48-i országgyűléseken az ellenzék egyik vezére. 1848. április 11-től a Batthyány-kormány belügyminisztere, szeptember után az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, decembertől felvidéki teljhatalmú országos biztos. 1849. május 2-től miniszterelnök és belügyminiszter. A szabadságharc bukása után Törökországban, Párizsban és Londonban élt. 1851-ben távollétében halálra ítélték. Az emigrációban szembekerült Kossuthal. 1860-tól az Ausztriával való kiegyezés mellett foglalt állást. 1865-ben elborult elmével tért haza.

³² Kossuth Lajos összes munkái. XII. köt. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. *Sinkovics István*. Budapest, 1957. 735. o.

³³ Beszámolóját a *Közöny* 1848. december 15-i száma közölte.

³⁴ Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés megtartására 1848. október 16–18-án került sor.

Gróf Toldalagi Ferenc főkirálybíró által személyesen értesítettván báró Vay³⁵ távolléte alatti k. országos biztos gr. Mikó Imre,³⁶ a főkormányzók annyit tett, mennyit tehetett – utólagosan megengedvén a gyűlés összehívását, annak napját kitűzvé s elnöké gr. Mikó Imrét nevezvén ki. Többet kívánni se lehetne olyan időben, midőn Kolozsvárt annak hírére, hogy az agyagfalvi gyűlés betiltatott volna, lefoglaltatott erőszakosan a főkormányzói rendelet, s az elnök b. Kemény Ferenc³⁷ termeibe berontott néptömeg jelenlétében annak vezérei által összeszaggattatott, s az elnök lábaihoz dobott volt. –

Így született az agyagfalvi 1848. okt. 16-án tartott gyűlés,³⁸ mely ha maga idejében a kormány által gyűjtetett, rendeztetett s vezetett volna, képes lesz vala hazánkat a belháború iszonyaitól megmenteni, s örökre gyászos emlékkívé csak azáltal vált, mivel egy csakis néplázítási ügyességeről ismeretes, hiú dicsőség után esengő, bitorolt hatalmával csupán visszaélni képes kortesvezér által, mégpedig az előkészületekből következtetőleg úgy rögtönöztetvén, hogy az eléggé ismeretes jellemű s irányú vezér annak élére tolakodhassék ingadozó hatalma biztosíthatása végett, mind a császári kormányt, mind a magukat célul kitűzötteknek tekintő szász és oláh nemzetiségeket föllépésre s mindenre elszánt ellenszegülésre kesztyűdobáskint ingerelte. Ezen állítás valóságát bizonyító tények:

Az agyagfalvi gyűlés előtt kevéssel a General Commando³⁹ komolyan fölszólította a főkormányzókat az iránt, hogy a köznép lázításáról ismeretes egyéneknek hivatalos állásokból elmozdítását eszközölje, mert különben kénytelen fog lenni azok működését tettelesen is gátolni. Ezen fölhívásban Berenczeyről hír szerint kiemelten volt említés tétel.

Az agyagfalvi gyűlés kitűzött napja után két nappal u.m. okt. 18-án kelt kommandírozó Puchnernek⁴⁰ azon hirdeteménye, melyben nyilván fölmondva a magyar kormánytól függést, Erdélyt ostrom alá veti,⁴¹ s magát polgári és katonai kormányzónak hirdeti.

Az agyagfalvi gyűlés előkészületei kezdete tájant mondta fel a szász nemzet a magyar minisztérium iránti engedelmisségét.⁴²

Éppen az agyagfalvi gyűlés napján alakítottatott Szebenben az oláh-Comité⁴³ mely rendezte s kormányozta az oláh mozgalmakat s melynek hivatalos pecsétjére 1848. okt. 16 van metszve. Ezen pecsét által kellett még a kommandírozó által kiadatott útleveleket is hitelesíttetni Szebenben,

³⁵ Vay Miklós (1802–1894) politikus, kancellár, főrendiházi elnök, kormánybiztos, koronaőr, az MTA igazgatósági tagja. 1848 nyarán a Batthyány-kormány kinevezte erdélyi kir. biztosnak. 1848 szeptemberében nem fogadta el a felajánlott miniszterelnökséget. 1848 végén visszavonult a közélettől. A szabadságharc bukása után mégis perbe fogták, halálra ítélték, amit az uralkodó négy évi várfogságra változtatott.

³⁶ Mikó Imre (1805–1876) művelődés- és gazdaságpolitikus, történész. 1848-ban illetve 1860–61-ben Erdély főkormányzója. Ő elnökölt az agyagfalvi székely nemzetgyűlésen. A szabadságharc bukása után visszavonult. Ő alapította meg az Erdélyi Gazdasági Egyesületet (1854), az Erdélyi Múzeum Egyesületet és kiemelkedő szerepe volt a Kolozsvári Tudományegyetem létrehozásában (1874).

³⁷ Báró Kemény Ferenc (1795–1875) erdélyi politikus. 1838-tól országos elnök és kancellár.

³⁸ Lásd részletesebben *Egyed Ákos*: Erdély 1848–1849. I. köt. Marosvásárhely, 1998. 195–220. o.

³⁹ Erdélyi Főhadparancsnokság

⁴⁰ Puchner, Anton, báró (1779–1852) cs. kir. altábornagy. 1846-tól erdélyi főhadparancsnok. 1848. május 29-én királyi biztosként ő nyitotta meg az utolsó erdélyi országgyűlést, amely kimondta a Magyarországgal való uniót. 1848. október 18-án felmondta az engedelmisséget a magyar országgyűlésnek és ostromállapotot hirdetett ki. Ezt követően az erdélyi cs. kir. hadtest parancsnoka, 1849 tavaszán táborszernagy, később az íjász-testőrség parancsnoka. Bem elleni nagyszombati és vízaknai győzelme jutalmul megkapta a katonai Mária Terézia-rend parancsnoki keresztjét.

⁴¹ Közölte *Kővári László*: Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez. Pest–Kolozsvár, 1861. 103. o. Ez nem áll összefüggésben Berenczey tevékenységével, hiszen a proklamáció Latour osztrák hadügyminiszter október 4-i utasításán (lásd: *Kőváry* 1861. 82. o.), illetve V. Ferdinánd október 3-i kiáltványán alapult (lásd: *Kőváry* 1861. 79–80. o.).

⁴² A szász képviselők többsége már szeptemberben távozott a magyar országgyűlésből, ezáltal felmondták az engedelmisséget a magyar kormánynak.

⁴³ nem ugy van sokkal előbb (utólagos beírás a szerző által)

azok különben érvénytelenek levén, mint azt maga Puchner is bevallá egy a szebeni fogságból vizs-
szatért marosszéki birtokosnak, kinél a kommandfrozó s komité pecséteivel hitelesített útlevelet
láthatni.⁴⁴

Az agyagfalvi gyűlés előkészületei idejében kezdte Urbán⁴⁵ az oláh gránicerek⁴⁶ élén
naszódai állomását elhagyva Marosvásárhelyt ellenséges állásban fenyegetni, a gyűlés ideje alatt
vorposztjait⁴⁷ Marosszék széléig rugtatván előre.⁴⁸

Okt. 12-én érkezék még gr. Mikó Imre Marosvásárhelyre mint a főkormányzék által kineve-
zett elnöke az agyagfalvi gyűlésnek. Ugyan ekkor érkezett le a Berzenczey Lászlót rendreutasító
fennebb érintett miniszteriális rendelet is, de már későre, mert már az amit annak meg kellett
s lehetett is volna előzni – megtörtént vala. Berzenczey bitorolt miniszteriális biztos hatalmát
ugyanis saját hiúsága érdekében annyira felhasználta vala már, hogy a mozgalom gyepőljét kezéből
sem ezen rendelet tekintélye, sem más elnök kinevezése, sem annak általában tisztelt egyénisége
kivenni képes többé nem lehet.

Az Urbán közelgetése által mindinkább fenyegetett városnak⁴⁹ s vidékének védelme fölötti ör-
ködés főkirálybíró gr. Toldalagi Ferencre bízotván, Agyagfalvára indult Berzenczey, az őt környező
párthívek és egy csapat fölszerelt Kossuth-huszár kíséretében. Eltávozásuk után visszatérésökig
szüntelen tartó rebegés láza kínzá éjjel-nappal a város lakóit a már Szászrégenben állomásozott
Urbán gránicereitől, s azokhoz csatlakozott oláh lándzsásoktólí félelem miatt, annyival inkább, mi-
vel a város csupán díszelgésben gyakorlott m.e. 1000 főre rugó nemzetőrség által vala csak fedezve,
s a várbeli parancsnokságban s katonaságban, mely Urbánnal összekötötésben volt, s számára ele-
séget is szolgáltatott, bízni nem lehet. ⁵⁰ Urbán, a főkirálybíró hivatalos fölszólításaira elébb kike-
rülő általánosságokban felelgetett, nyilvánítván csakugyan annyit, hogy azon esetben, ha a város
megtámadására indulna is, magát fegyelmetlen lándzsás parasztok kíséretével nyűgözni nem fogná,
s végre csak akkor lépett ki – a rend fenntartása feletti békés indulatú örködést színlelő – szerepé-
ből, midőn a főkirálybíró komolyan szólítá fel felelőssé is tevőleg Marosszék határain belől hírtétel
nélküli csapongásaira, a hivatalos levelet indulatosan szaggatván össze, s felelet nélkül hagyván.

Mik és miként történtek az agyagfalvi gyűlésen? teljes hitelességgel értesítő nem közölheti,
mert az annak előre sejdített siralmas következhéseiérti felelet terhében osztolni nem akarván, ab-
ban meg nem jelent; értesítését ennél fogva csakis azon eseményekre terjesztheti ki, melyeknek az
agyagfalvi gyűlés következhétsében Marosvásárhely s vidéke vala színpada.⁵¹

Agyagfalváról a székely tábor Marosvásárhelyre érkezett 1848. okt. 20-án s megjelenése az
Urbántólí félelem által elkínzott lelkületű lakosságra a legörvendeztetőbb s megnyugtatóbb hatás-

⁴⁴ Lásd: *Kőváry* 1861. 113. o.

⁴⁵ Urban, Karl (1802–1877) 1851-től báró): cs. kir. alezredes, a 17. (2. román) határőrezred ideiglenes
parancsnoka, 1848. szeptember 14-én felmondta az engedelmisséget a magyar kormánynak és támo-
gatta a román felkelőket. 1848. november 18-án bevonult Kolozsvárra. 1848 decemberében sorozatosan
vereséget szenvedett Bem seregeitől, ezért kénytelen volt elmenekülni. 1849-ben ezredes, az észak-er-
délyi cs. kir. csapatok egyik parancsnoka, 1849 nyarán a Grotenhjelms-hadosztály mellett működő cs.
kir. különítmény vezetője. Tevékenységéért Mária Terézia-rendet kapott, 1850-től vezérőrnagy, 1857-től
altábornagy. Öngyilkos lett.

⁴⁶ határőrök

⁴⁷ előrs

⁴⁸ Urbán már szeptember 14-én felmondta az engedelmisséget a magyar minisztériumnak, s elkezdte
a román felkelők felfegyverzését.

⁴⁹ Október 12-én Marosvásárhely városi tanácsa Mikó Imre főkormányzékéi elnök segítségét kérte,
mivel a várost folytonos fenyegetés érte a II. naszódai román határőrezred (parancsnoka Urban ezredes)
részéről. *Sebestyén Mihály*: Időtár II. Marosvásárhely történeti kronológiája 1848-tól 1918-ig. Marosvá-
sárhely, 2010. (A továbbiakban: *Sebestyén* 2010.) 27. o.

⁵⁰ Október 16-án Urbán előőrséi Sáromberkén ütnek tanyát (140 gyalog és 10–15 könnyű fegy-
verzetű lovas), őket követi az 1500 főből álló román határőrség. Marosvásárhelytől 3000 db kenyeret
követeltek.

⁵¹ Október 20-án a csíki és a gyergyói csapatok Agyagfalváról érkezve áthaladtukban Marosvásárhe-
lyen állnak meg. A polgárság fellélegzik. Lásd: *Sebestyén* 2010. 28. o.

sal volt, a jelenet felszíne által elcsábítottak magukat a már kétség alá se hozhatónak vélt győzedelem kivívandása hitében ki-kitörő lelkesültségig boldogoknak érezvén.

Azoknak ellenben, kik a honmentő székely tábor élén Berzenczeyt láták színészkedőleg szerepelni, reményök fonyadni, szívök elfagyni kezdte, mert tudták, hogy ő ezt csakis népszerűsége szokott eszköze, a zsákmány utáni étvágy élesztése s a fegyelmi függés megdöntése segedelmével vívhatta ki, amit a székely vitézekkel egy-két szóváltás, azonnal kétségbehozhatatlanul tanúsíta.

Összesen m. e. 10–12 ezernyi főből állhata ezen székely tábo,⁵² mely az agyagfalvi rétről, hová egy-két nap múlva hónapba visszatérendőleg gyűlt vala össze a népszonokok által rögtönzött hadi expedícióra minden előkészület, pénz, eleség s ruhanemű nélkül indítottott itt helyben is illő előkészület nélkül fogadtatott s ennél fogva valamint útjában apró rablásokra, úgy állomása helyén is követelésekkel föllépésre kényszerült.

A sereg fővezére székely huszár ezredes Sombori⁵³ vala, egy sardanapalusi kényelemhez⁵⁴ szokott, s minden tekintetben gyenge katoná, kinek vezényleti-rendezési s rendtartási fogatkozásait a *Dorsner*⁵⁵ és *Beczmann*⁵⁶ őrnagyok, s derék hadfiak ügyessége, tárgyavatottsága s erélyessége pótolgatta amennyiben azon körülmény engedé, miszerint a főbb- és alsóbb tisztek iránti bizalmatlanságnál fogva, a tisztán hadvezetési intézkedések tervezése is a Berzenczey, mint székely főbiztos mindent korlátozható s egyedül korlátlan elnöklete alá rendelt haditanácsra vala bízva az agyagfalvi gyűlés által – hír szerint.

Tudvalévén a főbb és alsóbb katonatisztek előtt az, hogy a Berzenczeyt Kánaán földére vezető Mózesök gyanánt imádó fegyveres nép előtt csaknem kivétel nélkül gyanúsítva vannak, kénytelenek valának nyakukat a csak hatalom fitogatásban gyönyörködő elnök járma alá görbeszteni, aki ennél fogva kénye szerint diktálta a haditanács határozatait, s kénye szerint módosította s változtatgatta azoknak rendeleteit, önszemélyében összpontosítván mind a határozó, mind a végrehajtó katonai hatalmat.

Ezen hatalom birtokában könnyű vala Berzenczeynek a polgári hatalom gyeplőjét is kezébe keríteni, s azt ki is zsákmányolta kénye s helybeli régibb párthívei érdeke szerint, korlátozhatatlanul intézkedvén, rendelkezvén s parancsolatainak akasztófával s agyonlövesseli fenyegetések által ellentállhatlan nyomatékoságot eszközölvén. Egyetlen egy hivatali tekintély álla genirozólag útjában a főkirálybírói, melyet székely törvényben gyökerezettségénél – a székelység az iránti természeté vált kegyeleténél fogva –, annyival kényesebb vala ignorálni,⁵⁷ mivel az annak birtokában levő Toldalag Ferenc gróftól ősi székely törvény szerinti választás – fejedelmi megerősítés magyar kormány általi helyénhagyatás –, s szelplőtlen igazságosságali sáfárokédes elismerése fedezé.

Ezen akadályon is könnyen túltevé magát a tekintélyek s kegyeletlek megdöntésében gyakorlott, a fölhasználható eszközök megválasztásában éppen nem scrupulosus⁵⁸ székely főbiztos, amennyiben a gróf személye ellen irányzott gyanúsítgatásokat még a fegyveres nép és annak tisztjei között

⁵² Október 21-én Mikó Imre, mint az agyagfalvi székely nemzergyűlés elnöke jelentést küldött Vay Miklósnak, hogy egy 30 ezer fős székely had négy dandárrá csoportosítva hagyta el Agyagfalvát. Lásd: *Sebestyén* 2010. 29. o.

⁵³ Sombori Sándor (1794 vagy 1797–1860) a 11. (Székely) huszárezred parancsnoka, 1848 októberében székely hadak parancsnoka. November 5-én Marosvásárhelynél vereséget szenved, majd Háromszék védelmét vezeti. Később behódolt a császáriaknak. A szabadságharc után előbb cs. kir. ezredesként nyugalmazták, majd hadbírótság elé állítják, s három év várfogságra ítélik. A börtönben megőrül, ezért szabadon bocsátják.

⁵⁴ nyugodt, kényelmes polgári lét

⁵⁵ Dorsner, Franz (1795–1852) a 14. (1. székely) határőrezred ezredese. 1848 októberétől a csikgyergyói dandár parancsnoka. Ő engedélyezett Szászrégenben néhány órás szabadrablást, majd behódolt Puchnernek. 1849 januárjában Nagyszebenbe menekült, míg ezrede a honvédseregbe lépett. 1849 nyarán összekötő tisztt az orosz hadsereg mellett, 1849. október 16-tól vezérőrnagy, 1850-ben nyugalmazták.

⁵⁶ Betzman, Josef (1795–1849) cs. kir. alezredes a 14. (1. székely) határőrezredben, 1848 októberében a székely tábor egyik vezetője, a nov. 5-i marosvásárhelyi vereség után visszatér a császár hűségére, 1849 tavaszán és nyarán a cs. kir. hadseregben szolgált.

⁵⁷ mellöz, semmi vesz

⁵⁸ aggályoskodó, mindenből problémát csináló, pedáns

is annyira az estvén, hogy a gróf házánál szállásolt Sombori ezredes az ellene ez okon támasztott gyanú következtetésétől menekedhetés végett más szállásra költözni kényszerült, és ezen gyanúsítgatásokat tettleges föllépések divatszzerű demonstrációk előkészületeivel is kísérvén, a gróft arra kényszeríté, hogy hivatalát a még akkor városunkban mulatott gróf Mikó Imre kezei közé letegye.

Hadi s polgári ügyeink ezen szerencsétlen állásában nagy szerencse vala az, hogy a székely tábor mellé Agyagfalván polgári biztosnak ifjabb gr. Bethlen János⁵⁹ nevezetett volt ki. A nevezett gróf becsületességének, igazság szeretetének – mérséklettségének –, okosság s ügyességgel párosított erélyességének köszönhetni azt, hogy a honmentő székely tábor még szélyelszaladása előtt városunkat s vidékünket összedúló fürgeteggé nem vált. Intézkedett ugyanis az illetők lehető kímélésével az iránt, hogy a vidéki székely nemzetőrséggel utólagosan érkezett határőri székely csapatokkal m. e. 20–22 ezer főre szaporodott serege a pénz teljes hiányában csupa nyugtatóványozások segédelmével, szükségese ruházattal s eleséggel ellátatván, sürgető szükségsei fedezéséről ne legyen kénytelen, az ínye szerinti rablás útján maga gondoskodni. Gondoskodott az iránt, hogy a többnyire nemzetiségi gyűlölség sugallatából befogatott számos rabok, kik közül többen azelőtt útan-útfélen agyonveretve esének a népdüh martalékaul, a legmérsékeltbb gondolkozású s szeplőtlen jellemű egyénekből avégre alkotott bíróságok által ítéltessenek el, egy is azok által ki nem végeztetvén s kevesek kivételével rabságra többnyire csak azok ítéltetvén, kiket a dühöngő népsöpredék bosszújátóli megmenthetés végett kelle a fogház falai által fedezni. Öröködött afelett is végre, hogy a fegyveres nép megingatott fegyelme szilárdíttassék s annak rakoncátlanságra könnyen szédfíthető hajlama a hatalomittason szereplő népszókokok által privát bosszújok eszközeül föl ne használthassék, férfias bátorsággal s elszántsággal korlátolván olykor még a székely főbiztos is, megkísértett erőszakoskodásaiban, zsarnoki kísérleteiben, s a székely tábor fölléptetése célját veszélyeztető ábrándos tervezgetéseiben.

Azon rögtönzönshez képest, mellyel az agyagfalvi rétre összegyűjtött székely tábor rendezés s illő felszerelés nélkül kiindítatott az Urbán vezérlete alatt rendezetten fölléptetett mozgalom elnyomására – megfoghatlan vala annak Marosvásárhelyt minden sejdíthető ok nélküli tétlen hevertetése 10 napokon keresztül, hanemha a következés által valószínűvé vált számításból időt kívántak engedni a fegyveres nép fölcsigázott lelkesültsége lehangelására – Urbánnak lehető megszalasztása esetében használandó menhelye biztosítására – s Gedeon altábornagynak⁶⁰ a Marosvásárhely felé irányzott expedíciója létesíthetésére. Annyi bizonyos, hogy ezen hevertetésnél veszélyesebb intézkedést bajosan lehetett volna a székely táborra nézve tervezni. – Mert az ezen idő alatt az úgynevezett népszókokcskák úgynevezett szabad szellemű szónoklatai, s inkább zászámny mint vérszomjat ébresztő s a fegyelmet régi zsarnokság maradványának bélyegző tömjénezései által oly szembetűnőleg demoralizáltaták, hogy a haditanács szükségesnek tartá a nagy piacon felállított fegyveres tömeg előtt a székely főbiztos stentori hangjával⁶¹ a fegyelemrontás s rablás vétkei ellen halálos büntetéseket mennydörögtetni.

Jellemző vala, hogy ezen hirdetmény a felállított fegyveres nép sorai között itt-ott mozgásokat idéze elő, s még jellemzőbb az, hogy azután egynehány nappal ünnepélyesen kihirdtetett a nagypiacon, hogy harmadnapon Urbán ellen fog indítati a sereg és Szászrégen is ki fog rabolhatni! Ezen hirdetmény ugyanis azon kívül, hogy Urbánt közelgető vendégei felől eleve értesíté, valósítá egyszerismind azon hírt is, miként Szászrégennek kiraboltatandása titkos feltételei közé tartozott volna a székely tábor kiindulásának. Annyi bizonyos, hogy Bethlen János gróf és Dorsner az Urbán

⁵⁹ ifj. Bethlen János (1811–1879) politikus. Az utolsó erdélyi országgyűlésen követ, valamint az első magyar népképviselői országgyűlésen is Pesten. Udvarhelyszéken Pálffy Jánossal és Keller Jánossal együtt szervezte az 1848. április 3-i közgyűlést. 1849-ben Kemény Zsigmond békepártjához csatlakozott. A szabadságharc leverése után bujdosott, majd jelentkezett a császári hatóságoknál. Felsőérszéti perbe fogták, de 1850. július 20-án felmentést kapott. 1853-ig Pesten maradt, majd Kolozsvárra költözött, ahol Mikó Imre intézményeket alapító törekvéseit támogatta. A Deák-párt tagjaként a kiegyezés előkészítésén munkálkodott. Jelen volt 1865-ben az uniós országgyűlésen, majd Udvarhelyszék követeként az 1869–70-es országgyűlésen is.

⁶⁰ Gedeon, Joseph (1789–1859) cs. kir. altábornagy, az erdélyi cs. kir. hadsereg dandárparancsnoka, 1849-ben a pozsonyi katonai kerület parancsnoka.

⁶¹ öblös, érélyes

elleni expedíció tervezetésekor semmi áron sem tudák Berzenczeyt arra bírni, hogy Szászrégen kikérültsék, holott Szászrégentől kölcsön nyert pénzzel eguiszította⁶² magát Berzenczey, a pesti követségre, mely reá nézve *primus capessenda reipublicae gradus* volt.⁶³

Az Urbán elleni expedícióra a szászrégeni zsákmány előképzete által illuminált kedéllyel indula a székely tábor. Útközben Urbán keményen megszalasztott Sárpatok és Vajdaszentiván között, a Dorsner és Beczmann ritka hadjáratosságot tanúsított manőverirozásuk⁶⁴ következtében Szászrégenen által Beszterce felé vonult, s Bukovinába menekült – el nem fogadtván a haditanács által a nevezett két győzedelmes alvezér azon javallata, miszerint Urbán Szászrégen mellőzésével szakadatlanul űzetessék, s ha a határszéleken túl űzethetnék a tábor Dézsen keresztül vezetessék Kolozsvár alá az ottan már alakított, s a Magyarhonból megérkezett ágyúkkal is megerősített más magyar táborral egyesítendőleg, s azzal együtt az oláh lázadás elnyomására vezetendőleg.⁶⁵

A töltött úton kényelmesen Szászrégen közelébe érkezett Berzenczey⁶⁶ és Sombory Abafájára ütek fel főhadiszállásukat, s onnan folytatták az alkudozást Szászrégennek, mely a Berzenczey által kirótt 40 ezer p. rft váltásággépznt, s illetőleg vérdíjt kifizetni elmulasztván, ezen az Erdély városai között Brassó után második gazdagságú többnyire százok, de azokon kívül feles számú magyarság s oláhság által is lakott város, mely azon kívül, hogy a Mezőség gabonájának empóriuma,⁶⁷ egyszerűs mind az erdélyi tutajászat egyedüli kezelője is volt, a szó teljes értelmiben kirabolgatott s le is égettett.⁶⁸ Jellemző, miként a vidéki magyar s oláh közlakosság, mely a székelyek által megkezdett rablásban tetemes részt vett, 1848. nov. 1^a napját, melyen ezen gyászos esemény történt, még most is a *Berzenczey sokadalma* napjának nevezi.

A zsákmánnyal terhelt székely fegyveres néppel, mely előfogatos szekereket is rabolt, s rakott meg ragadománya elszállíthatása végett, már a Régen melletti táborban is alig leheté bírni. Egy része még onnan a görgényi havasokon keresztül honába Csík- és Gyergyószékekbe kezdé szöködni, a nagyobb részt tevő hadtest pedig visszakivánt Marosvásárhelyre térni, s vissza is indult tisztjei által nem annyira vezetve mint kísértetve, s megérkezék elannyira megváltozott indulattal, hogy a követeléseinél – ajtó betörésénél s ház felgyújtással fenyegetőzéseinél – fogva csaknem ellenséges táborra változottak láttatnék.

Alig érkezék s telepedék meg Marosvásárhelyt a tábor, midőn fennhangon kezdé követelni hazavezettetését, azt árulván el ezáltal hogy Szászrégennek hír szerint kiindulásra bírátása emeltyűje gyanánt fölhasznált kirabolandását, hadjárata egyedüli céljának tartotta. A tiszték leveretten nyilváníták, miként a zsákmánya hazaszállíthatását makacsul szorgalmazó népet föltartóztatni nem lehetvén, az, ha honába vissza nem vezettetik, tisztjei nélkül is haza fog indulni.

Így termé meg – az azért hazaárulással vádoltatott előrelátóbbak által jósolt – gyümölcsét, Berzenczey s népszőnok társai azon népszerűsége, mely a székely szívében szunnyadozott kommunisztikai csírák élesztgetése a kegyeletek s törvényszerű függés megdöntése útján, a néptömegek feletti uralom gyeplőjét juttatván kezökbe, számokra a szemfényvesztői ügyességgel megvakított közvéleménytől magasztaltatása, az azáltal félrevezetett kormánytól pedig érdemök feletti kitüntetés s erejük fölötti megbízatásokat is vívott ki.

A fejét vesztett haditanács mindinkább inkább meggyőződhetvén afelől, hogy a vállalat érdekében hozatandó rendeletei iránti engedelmességre többé nem számolhat, abban állapadék meg, hogy parancsolni láttatva azt, amit megtagadni nem állhata hatalmában, a tábor vezetessék vissza honába, s rendeztetése után illetőleg felkészülten indíttassék ki az oláh zendülés legyőzésére m. e. 1000 főnyi fegyveres erő hagyatván hátra Marosvásárhelynek a hír szerint körületében csoportozni kezdett oláhság elleni fedezendésére.

⁶² vezényszóra gyakorlatokat végeztet

⁶³ az állam első lépcsőfokaira való felkapaszkodás

⁶⁴ a kedvező helyzetet kereső, veszélyt kikérülni igyekvő tervszerű mozdulatsorozat

⁶⁵ Lásd részletesebben *Süli Attila*: Erdély és a szomszédos megyék hadszíntérré válása 1848-ban. *Had történelmi Közlemények*, 124. (2011.) 3. sz. 76. o.

⁶⁶ Lásd: *Pál-Antal Sándor*: Marosvásárhely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Székelyudvarhely, 2001. 295. o.

⁶⁷ kereskedelmi gócpont, központi fekvésű vásártér

⁶⁸ Erről Kemény Pál is ír emlékiratában.

Ezen védsergnek önkintes vállalkozókiból alakítását Bethlen János gróf meg is kísérté erélyesen, ígért fejenkénti 12 pengő kr napi bért az élelmezésen kívül, de nem boldogulhata, általánosság válván a vitéz székely atyafiakban a honvágy, s főleg a szászrégeni zsákmány biztosíthatásának óhajtása.

Alig kezdetének meg a visszautazás előkészületei, midőn annak híre által lepeténk meg, hogy a meggyes-szebeni vonalban császári könnyűlovasság száguldozik. Lovasok küldetének ki szemlélődésre, s azok visszatérőkkel a hírt alaptalannak nyilváníták. A kedélyek pillanatnyira beállott csillapultságát azonban újabb meg újabb ijesztő hírek, s polgári hivatalnokok által küldött hitelt igénylő figyelmeztetések újra meg újra megzavarák. Újabb meg újabb recognoscirozások⁶⁹ történtek anélkül, hogy az ellenség közeledésével ijesztő hírek valóságáról valami bizonyos juttatott volna köztudatra. Végre, hogy teljes bizonyosságra lehessen szert tenni, elhatározá a haditanács nov. 4-én, miként másnap reggeli 3 óraker Dorsner (aki későbbre a császáriakhoz átállván, a Csík- és gyergyoszéki katonaságot a Bem alatti magyar sereg bejöveteleig a háromszékiek által folytatott téli csatázásban résztvételről elszigetelten császári zászlók alatt megtartotta, s Erdély visszafoglalása után tábornokká tététt) tekintélyes csapat által támogatott recognoscirozást tegyen. Ezen kísérlét sem világosítá fel a dolgok valódi állása felől a rebegő közönséget, mely értesülve afelől, hogy Bethlen János gróf aznap reggeli 7 óraker fővezér Somborit ágyában kényelmesen nyugodva találta, az a bátorlét kétségbehozhatlan kezessége gyanánt üdvözlötte, s megszűnt félni azon ellenséggtől, mely (ellenséges tábor számos és hitelt érdemlő tagjai bizonyágtétele szerint) még az azelőtti nap délelőti 3 óra tájatt már a Marosvásárhelyhez egy orányira fekvő Nyárádító nevű helységet megszállotta, s előrseit azon jóval innen fel is állította volt. A kedélyek ezen így kiokoskodott nyugalma is csak egy-két oráig tarthata, mert már déltájat a félrevertetni kezdett harangok hangja, teljes hitelességgel tudatá az ellenséges tábornak városunk határán belőli érkezétét.

Az illetén meglepetés által előidézett zavart öregbíté a haditanácsnak afeletti habozása, hogy a császári tábor kikérésével hazavonulás vagy az azzali szembeszállás lenne é tanácsosabb? Végre kínos vajadások közt azon elhatározottság születék, hogy az ellenség elibe vezettessék a székely tábor. Úgy is lón. A sereg kivezetetett, s mint a dologhoz értők állíták igen jól fel is állítatott, s miután az ellenvezér fegyverletételt s maga megadást követelő parlamentjének azon felelet adatott, *hogy a székely nemzet nem a császár s annak serege ellen, hanem csupán magyar véreinek az azok gyilkolására felkölt oláhok elleni védelmére szállott táborba, s a fegyvert addig míg ezen feladatát meg nem oldandja le nem teheti*: a császári 18 ágyúker megdörödülnék, s azok viszonzására a székelységnek egy ágyúja sem levén, legkisebb csatakisértés nélkül, előbb a huszárker Sombori s Berzenczey vezénylete alatt, azután a gyalogság is eszeveszett futásban keresé menedékét, s a városon keresztül minden rend nélkül szaladott a Székelyföld felé és csupán azon Marosvásárhelyt toborzott önkintes csapat merészél jól irányított lövéseivel nyugtalanítani az ellenség tüzéreit, mely csaknem egyedül állá ki későbbben a szinte 2 hónapig folyvást tartott háromszékiek csatázást. Ezen rémítő futás láttára, tartva a császáriak kíséretében volt tömérdek lándzsás oláháság általi felkoncoltatástól, s a város felgyújtatásától, a városi lakosság nagy része a székelyföldi szomszéd falvakba szaladott. *Haec facis Troiae dum caperetur erat!*⁷⁰

Így végződé a hon mentésére rögtönzött örökre gyásos emlékü székely expedíció, melyért felelősséggel tartoznak mindazok, valakik többszöri s komoly figyelmeztetések dacára tétlen nézék el azt, hogy egy minden tekintetben jellemtelen Berzenczey, aki fennmaradható vészteljes követkeéseket ujjal mutató eszközök segedelmével óriási népszerűségre vergődhessek el, de felelettel tartozik mindenkifelett azon kormány, mely az egy pár órai társalgás, s csak egy szónoklata hallása által is könnyen és merőben kiesmérhetett Berzenczeynek megengedte azt, hogy a veszélyben forgott haza s nemzetiség megmentésére irányzott szent vállalat élén közbotrányt is okozólag komédiáskodhassék!!

A székely tábor szélyelszaladása után feladást tolmácsló s kíméletért esedező követséget küldé a város a császári táborba, mely ünnepélyes biztosítást hozá fővezér Gedeon altábornagygtól aziránt, hogy ha a város kész a császárnak hűséget eskünni, s a vár tüstint átadatik: *a személy és vagyon*

⁶⁹ felderítés, felderítő akció

⁷⁰ Ezt csinálta Trója, amikor az elesett.

bátorság sértetni nem fog. A tanács és esküdtközönség a feltételek teljesítésére magát kötelezé, a várba még estéli 7 óra tájatt császári katonaság vonula be, a sereg több része éjjelre a táborba hagyatván.

A fővezéri adott szó szentsége azonban botránkoztatólag megszegetett, mert másnap reggel a tábor levonulván az annak kíséretében jött m. e. 3–4 ezernyi lándzsások, melyek nagyobb részint száz és főleg oláh köznépből állának, sáskasereg s haramiabanda gyanánt boríták el a várost, meg-rohanva, betörve a házakat, s azokat, melyek lakóik elszaladása miatt üresen valának, sőt azokat is, melyeknek lakói az ellenállásra elég bátrak, vagy a maguk megváltására elég okosak nem valának, a szó teljes értelmében kirabolták, némely házakban tribunjaik főnöksége alatt felállított fegyveres örök által strázsált tanyát ütven fel ötvenenkint-százankint, s azokból száguldozván kirablás végett, s azokba hordván össze a felosztandó ragadományokat. Ezen lándzsásokhoz csatlakoztak fegyvertelenül cs. gyalog s lovas katonák is – kosarakkal. Zsákokkal ellátott markotányosnéktől kísértetve, kik azonban úgy vettek részt a rablásban, hogy a házak megrohanására s ajtók betörésére, zárok fel és lefeszítésére maguk előtt bocsáták a felfegyverkezett, s olykor magukat fegyverkutatásra kiküldötteknek vallott lándzsásokat. Harmadnapig tartá az illetők által teljesen ignoráltatni látszott ezen rablás, melynek áldozatul egynehány emberieletlen kívül, hogy mennyi kincs esett, képzelhetni azon körülményből, miszerint a parasztozalmak első hírére a vidéki nemesség minden féltöbb portékáit, pénzt, ezüstjét Marosvásárhelyre küldötte vala biztosíthatás végett, a Székelyföld szomszédságába helyezett bizalommal.

Mennyire tétethetnek ezen egy császári altábornagy innepélyesen s capitulation feltétele gyanánt adott szava szentsége sértésével történt – s az azt elkövetőket és elnézőleg megengedőket egyiránt bélyegző rablásért – egy magát önkéntesen, minden ostromoltatás nélkül feladatt birodalmi városban felelősekké a császári katonatisztek, meg tetszik a következőkből, annak előre bocsátása mellett, hogy volt egyetlen egy példánya a mocskot portépején⁷¹ meg nem szenvedő régibb lovagias tisztikarnak nyugalmazott császári alezredes *Lindner*⁷² személyében, aki kezdetben téparancsnokká tétetvén, lovagias erélyességgel lépék fel mind a lakosság védelmére, mind a császári sereg becsülete megmentésére, maga személyesen is űzvé ki s fogatván el a rablókat mindaddig, míg látva fáradozmainak az illetők általi támogatás megtagadása miatti süketelenségét, hogy a szenvedélyesen űzett s pártolt vandalizmus részesének ne tartathassék, téparancsnoki hivataláról a vásárhelyi polgárok s menekültek örök háláját kiérdemelten lemondott.

1. A városi házaktól elrabolt pénz és ezüstnemű nagy része a zászmányt elrejtteni nem tudott rablótól, katonatisztek által elvetté, többnyire a városba szállítottatott.

2. Cs. k. nyugalmazott őrnagy gróf Bethlen Ferenc⁷³ törvényes biztosa Bágya Zsigmond,⁷⁴ főnöke pénzével s ezüstjével menhelyet a helybeli franciskánusok kolostorában keresvén, szállásáról a szobájában tanáltatott pénzel s ezüsttel a várba kísértetett, s ott levetkeztetvén a zsebeiben tanált aranyoktól – lájbijába varrt egynehány ezer pengő forintnyi banknotáitól megfosztatva – fogházba záratott, s abban járnai is alig képes beteg ember télire négy napig csaknem az éhen halásig kínoztatott. Sikerülvén végre jó barátinak közbenjárása útjára felvilágosítani azt, hogy az állítás szerint urasága kincsével megszökött udvari tisztnek nem tartathatik, szabadon bocsátatott Bágya, s az is megígértetett, hogy a tőle elkobozottak vissza fognak adatni. A pénz és ezüstnemű kézhezvétele végetti megjelenésekor azonban az ezüst kereken eltagadtatott, a véle együtt felvitetett hét nagy zacskó ezüstpénz közül csak öt adatott visza, és az is bankjegyekkel felváltva, és a zsebéből kivett 300 arannyi rolók és a lájbijába vart banknotákról a városparancsnok (jelenleg tábornok és károlyfejérvári parancsnok August⁷⁵) emlékezni sem akarva, azokra Bágya őket környűlményesen

⁷¹ kardhordó

⁷² Anton Lindner, a cs. kir. 62. (Turszky) gyalogezred nyugállományú alezredese.

⁷³ Bethlen Ferenc földbirtokos, cs. kir. kamarás, Bethlen Ferenc (1800/1801–1875) honvéd őrnagy apja.

⁷⁴ Bágya Zsigmond (†1852) a nagyenyedi kollégium elvégzése után Bécsben tanult. Erdélybe való hazatérése után nem vállalt politikai szerepet, csak a kulturális életben.

⁷⁵ Wardener, August, báró (1785–1848) cs. kir. altábornagy, az észak-erdélyi cs. kir. csapatok parancsnoka.

és a véle együtt kizsebeltetésekor jelen volt más császári tisztre is szerre hivatkozva úgy emlékezett, hogy a követeltekéket éppen ő maga vette kezébe, s vitte a kimutatott mellékszobába, de mindhiában, mert azon felelettel, hogy – Das ist ein Lüg[e]⁷⁶ – a szobából kiutasított, s ma is sóhajtoz a soha visza nem kaphatott tetemes összeg után.

3. Várparancsnok August, leküldvén egy nagy csomó – Bethlen címerrel jegyzett – ezüstet, az akkor városunkba menekült nyugalmazott császári kapitány g. Bethlen Leopoldhoz,⁷⁷ az azt azon izenettel visszaküldette, hogy az ezüst testvér öccsége gróf Bethlen Ferencé, s egyszersmind nevezett öccse helyt levő biztosát is fölhívá, hogy küldene a várba főnöke ott levő ezüstje után. Bágya alig egy fél órai haladék közbejöttével fel is küldte az ezüst után, de hiába, mert küldöttje azon rövid felelettel, hogy a várban semmiféle ezüst sincs, elutasított, s egy nyugalmazott császári őrnagy gróf szép ezüstje nélkülözésére szoktattott.

4. Báró Bálinth József⁷⁸ lakában szállásoló egy császári katonatiszt kezébe véve a bárónak egy igen drága téli bundáját, s azt a bárónak alku következtében csak azon feltétel alatt adá vissza, hogy helyette egy más bundát vásároljon és egy köpenyegnek való posztót átengedjen.

5. Panaszt tévén gróf Bethlen Leopold Gedeon altábornagy előtt két szép lova elrablása tárgyában, azok visszaadása megígértetett, mihelyt birtokolójuk megneveztetnék. Értesítetett lehető kíméléssel azután az altábornagy úr afelől, hogy a kérdés alatti lovak saját istállójában volnának, s az azokat talán vissza is adatta volna, ha jelen segédtszjtje azon közbeszólása, hogy a lovakra szüksége van, ezen emberbaráti kötelesség teljesítésében nem akadályoztatta volna.

6. A főiskolai könyvtár feltöretvén császári könnyűlovas katonák által, egyik a tanárok közül a várba szaladott segítségért, de a várból a gránátosok által katasztrófátván Gedeonhoz nem juthata. Megállá a várkapun kívül, esetét s a könyvtár veszedelemben forgását egymás után egy ingénieur majornak,⁷⁹ és egy gyalogkapitánynak elősorolván, könyörge, hogy az altábornagy elibe bocsáttatását eszközölnék. Mindkettő ígéré a kérésnek tösténti teljesítetését, de a tanár másfél órai várakozás után se bocsáttaték még a várba is be, csakugyan a Bibliothecában egy-két képnek összerombolásán kívül más kár nem történt.

Legyen a sok felhozható példák közül ennyi elég!!!!!!!

A hírlapokban is élénken megvitatott kérdés vala az, hogy a százok vettek-é és mennyiben részt a vásárhelyi rablásban? A dolog valódi állása ez: a császári táborral érkezett százok részint városi nemzetőrök, részint falusi lánzsásak voltak. A városi nemzetőrök között volt egynehány növendéke főleg a jogtani szebeni oskolának, kik elszánt lelkesültséggel állták útját a rabló oláhoknak, fegyveresen védelmezvén a megtámadott lakosokat – Teleki könyvtárt –, s becsületüket szep-lőtlenül őrizve a védettek örök hálóját is kiérdemlék, voltak azonban ezen nemzetőrök között fájdalom, oly tanulók is, kik névszerint Hegedűs tanárnak⁸⁰ házából sok igen drága természettudományi könyveket oroztak el azalatt míg a nevezett tanár apjánál ebédelt, s más olyanak is, kik az üresen talált úri lakokban az oláhokkal vetekedve raboltak, több más példákat mellőzve, névszerént gróf Toldalagi Ferenc⁸¹ szállásán, honnan meggyesi és berethalmi nemzetőrök fényes nappal hordák le az utcára fölállítatott három szekerekre a grófi család asztali ezüstjét, ruhatáraiban talált minden köntöseket sat., az egész családat azon köntös és fejérművel hagyva, ami falura menekülésekor testükön vala. A falusi lánzsásak pedig általában részt vettek a rablásban, annyi különbséggel az oláhoktól, hogy több helyeken védették szállásaik tulajdonosait az oláh ellen, más házaknál azonban széltiben rabolgtatván, és hogy erőszakat nem használva, többnyire üres házaknál gyűjtögettek, vagy az oláhok által kierőszakolt rablást folytatták résztvevőleg.

⁷⁶ ez hazugság

⁷⁷ Bethlen Lipót (1800–1861) 1812–1815 között a bécsi Theresianum hallgatója, 1822-től a cs. kir. kamarás, 1834–1838 és 1846–1848 között az erdélyi országgyűlések regalistája.

⁷⁸ Bálinth József (1808–1877) báró, kiterjedt birtok felett rendelkezett, mivel úrbéri kárpótlást 28 faluban fekvő birtokból kapott. Pálffy János a visszaemlékezésében Marosvásárhely dandyjeként emlegeti.

⁷⁹ mérnökari őrnagy

⁸⁰ Hegedűs János: marosvásárhelyen tanár, majd a nagyenyedi Bethlen kollégium rektora lett 1867–1873 között.

⁸¹ Toldalagi Mihály, Marosszék főkirálybírójának apja. Nagyercei gróf.

Gedeon hat napig mulata Vásárhelyt, rendezé a katonai kormányt, s annak minden hatóságokat alá rendelt. Elindulása előtt kezeseket kívánt a várostól – s azokat, kiket e végre megbízottak kijelöltek ú.m. Kemény Pált,⁸² g. Teleki Eleket, P. Lázár Józsefet,⁸³ id. Berzenczei Ferencet, Gyárfás Domokost,⁸⁴ Török János,⁸⁵ reform. tanárt és Csernát József polgárt az elindítás reggelét megelőzőt éjjel elfogatta,⁸⁶ fegyverek között a várba kísértette, s alig engedte csak annyi időt is hogy magokat a szükségességekkel elláthassák, a családaktúli búcsú s házaik elrendelhetése végetti hazabocsátást kérelmetlenül megtagadva Szeben felé útnak indította. Ezen nyomtatott hirdetemnyekben is *kezeseknek* nevezett egyének – kik közül csak az utolsót lehete valósággal városi polgárnak nevezni – Szebenben a kaszárnyába zárattak, s hadifoglyok gyanánt őriztettek a legbosszantóbban mostoha bánással illetettek, míg Teleki, Kemény és Gyárfás rokonai közbenjárása útján hat hét múlva kemény kezeslevél adása mellett, a többi pedig Szebennek Bem általi bevétele alkalmával⁸⁷ ki szabadulhattak.

Gedeonnal Szeben felé vonult a császári tábor, a szász nemzetőrökkel s lándzsásokkal, és az oláh lándzsások nagyobb részével együtt, igen kevés rendes katonaság hagyatván a várban, és mintegy 600 oláh lándzsások. Ezen lándzsások a reformátusak várbeli nagytemplomába szállítottak, s azt szentségteleníték, összverombolták, bécsúnyították úgy, hogy az elaljasadottsággal párosított vallástalanságnak hasonló példájára az újabb idő történetében bajosan található. De mit is lehetett várni olyan katolikus főtisztektől a reformátusoknak egyebet, akik a franciskánusak helybeli templomába is dragonyos lovakat köttetni nem iszonyodtak!

A várparancsnok August és őrnagy Klokovits⁸⁸ által kezelt katonai kormány hirdetményei szerint feladatul tűzte vala ki magának a megzavart rendnek helyreállítását, s ezt meg is oldá szokása szerint úgy, hogy a minden jogi viszonyok zavarát hozá napirendre eléggé esmeretes erélyességgel.⁸⁹ Minden magyar ellenségnek, minden oláh szövetségesnek s hű alattvalónak tekintetvén, az igazság kiszolgáltatása ezen szimpatiaik és antipatiaik szabályai szerint történt. Az oláhok ennélfogva megerősödtek azon hitükben, hogy a császári fegyverek győzedelme saját ügyük diadala, s mivel ezen ügy a megízeltett rablás által életbe is nyereséggel léptettethetett kommunizmus vala, mely contagiosus⁹⁰ természeténél fogva a magyar ajkú parasztságra is könnyen elragadt, a földesurasági birtok ezen katonai rend uralma alatt újból ostrom alá vétetett, s még főparancsnoki védelvelek által is csak ritkán védelmezethetett a vármegyei magyar földön, mert a Székelyföldön ezen métey ennyire még nem fejlődhetett ki, s az azon lakó kevés számú oláhság a székelység túlnyomósága által féken tartatott. Öregbíté ezen zavarokat még az is, hogy a vármegyei magyar földön a közigazgatás gyeplőjét kezökbe a szebeni oláh Comité által kinevezett praefectusak és tribunok ragadák, kiket zabolázni a katonai parancsnokoknak, ha kedvök lett volna is, hatalmuk nem vala, azok kimagyarázhatatlan önhittséggel dacolván a katonai rendeletekkel, s a kormányzást mindenáron oláhosítani törekedvén, elannyira például, hogy egy Küküllő megyei s a község által elfoglalt jószág visszaadása tárgyában, a császári nyugalmazott kapitány adminisztrátorhoz

⁸² Kemény Pál (1793–1854) politikus. 1832-ben a marosvásárhelyi Casino alapító tagja. A szabadságharc idején minden ékszerét és ezüstjét a „haza oltárára” tette. 1850-ben írt emlékiratában ő is részletesen leírja az erdélyi polgárháború eseményeit.

⁸³ Lázár József (1782–1865) királyi táblai írnok, kapitány, de katonai pályáját 1815-ben befejezte. A marossszéki ellenzéki párt tagja. 1848. június 15-től szeptember 22-ig a Marosvásárhelyen működő polgári őrsereg parancsnoka. Részt vett az agyagfalvi gyűlésen. A szebeni fogságból való szabadulása után Magyarországra menekült. 1850-ben Szatmár megyében tévedésből elfogták, majd rövid fogság után szabadon engedték.

⁸⁴ Gyárfás Domokos: a székelyudvarhelyi ref. ev. kollégium főgondnoka.

⁸⁵ Török János (†1854): a marosvásárhelyi ref. ev. kollégium történelem tanára. 1854. március 10-én felségárulás vádjá miatt felakasztották.

⁸⁶ Lásd: *Sebestyén* 2010., ahol még szerepel: gr. Lázár Móric, Szabó Mózes és ifj. Jenei József.

⁸⁷ 1849. március 11.

⁸⁸ Clococeanu, N.: császári őrnagy, helyőrségi majd városparancsnok.

⁸⁹ Clococeanu őrnagy a polgárokat a város felgyújtásával fenyegette, megtiltotta a gyülekezési jogot, az orvosok is csak külön engedéllyel mehettek beteghez sötétedés után.

⁹⁰ contagiosus: ragályos, fertőző

magyar nyelven intézett kérésvélre, annak távollétében, segédje a muzsnai híres szász pap Roth,⁹¹ a bépanaszolt magyarokhoz irányzott rendeletét oláh nyelven írta!

Egy ilyen kormányznak hosszú életet se jósolni se kívánni nem lehet, attól még a legschwarz gelb[eb]eket⁹² is elidegenítvén a becsület s jognak magyar szívben elnyomhatatlan s fojthatatlan ösztöne. Nem is tartta sokáig mert a Bem alatti magyar seregek közeledésének a közönség előtt titokban tartott hírére, a várban pakolni kezdének, s az esztendő utolsó napja reggelén minden hírtétel nélkül ki- és elvonul a császári katonaság Segesvár felé oly futáshoz hasonló sietséggel, hogy a sütőházban a megdagasztott tészta a tekenőbe s a sütökemencék behévíve tanáltattak, a vár egyébbiránt merőben üresen hagyatván. Ezen hirtelenkedés az azután még csaknem két hét múlva megérkezett magyar seregektől félelem⁹³ által nem indokoltatható, s felsőbb rendelet következtése sem lehetett, mert azután is egy darabig a General Commandónak a várparancsnoksághoz intézett több rendeletei érkezének: annak okát annál fogva a közvélemény abban kereshette, s valószínűleg fel is tanálta, hogy a várparancsnokságnak a rablás ideje alatt gyűjtett kincsei bátoraságosítottásáról kelle gondoskodni, amit igazolt mindaz, hogy szemtanúk bizonyosága szerint több szekerek valának efféle vásárhelyi emlényekkel megrakva, mind az hogy a várparancsnokság ezen fölhatalmaztatás nélkül elkövetett tettét hitelt igénylő adatok szerint, a General Commandó előtt azon merőben alaptalan koholmánnyal kívánta menteni, hogy a császáriaknak kitoró félben lévő szicíliai Vespertől⁹⁴ lehet tartani.

Mivel pedig Gedeon falakra ragasztatott plakátjában arra kötelezte magát, hogy a várost ha magát békésen viselendi, minden ellenségek ellen védelmeztetni fogja a császári fegyverek által, és mivel a magyar sereg közeledéséről még akkor értesülve nem volt, városnak az oláhak általi megtámadtatástól és ismételt kiprédáltathatástól félni annyival inkább lehet, mivel a császáriak nemzetőrőségét lefegyverkezették, s minden feltalálható fegyvereket beszedtek volt, nem mulatta el a Városi Tanács a General Commandót a vár felhagyatásáról, a lakosság vészkörnyezett fedezetlen állásáról értesíteni, ami által minden bekövetkehető eseményekérti felelősség kétségtelenül a General Commandóra szálla által. Nemde megfoghatatlan, és az Erdély irányában követett kormánypolitikát borzasztóan jellemző-é ennél fogva az, hogy Erdély közelebbi visszafoglaltatása alkalmával Marosvásárhely azért, mivel a Bem alatti magyar seregek meghódolt 64000 pengő Rforint sarccal róvatott meg.

Csaknem két hétig vala Marosvásárhely mind a császári mind a Magyar kormánytól elszigetelten – független állásban, a közlekedés teljes elzártsága miatt a bizonytalanság kínjaitól –, hitelt igényelhető felvilágosítás útján sem menekedhetve mindaddig, míg Bem előcsapata megérkezének⁹⁵ s a küldölgök állása felől felvilágosítának.

Aki még emlékezik azon vértlázító bényomásra, melyet az egymással századok óta ellenséges viszonyban állatt szász és oláh nemzetiségek magyarok elleni szövetségének oly sok ezer meggyilkoltatott magyar vére kiontása által valósult híre országzerte okozott, aki még emlékezik azon elkeseredettségre, melyet előidézett annak tapasztalása, hogy azon császári katonaság, melytől a

⁹¹ Roth, Stephan Ludwig (1796–1849) politikus, lelkész, író. Az 1841-i erdélyi országgyűlésen Erdély nemzetiségi kérdéseinek megoldására a svájci példát hozta fel, de javaslatát elutasították. Kezdetben támogatta az uniót, de később megrendült a bizalma a magyar politikusokban. Részt vett a balászfalvi román gyűlésen és támogatta Avram Iancu. A polgárháború kitorésekor Puchner őt nevezte ki Meggyes vidéki császári biztosnak, s ebben a minőségében ő ítélte halálra Bătrăneanu Alexandru prefektust és Vasile Simonis tribunt. Csány László utasítására 1849. április 21-én muzsnai lelkészi lakásában elfogták, Kolozsvárra szállították és 1849. május 11-én kivégezték.

⁹² fekete-sárgákat

⁹³ Marosvásárhelyt 1849. január 13-án szabadította fel Bem tábornok.

⁹⁴ Szicíliai vecsernye: 1282. március 30–31., a szicíliaiak fölkelése I. (Anjou) Károly király ellen. Elnevezése onnan ered, hogy a fölkelők a vecsernyére hívó harangszót beszélték meg jelnek a megszállók legyilkolására és elűzésére. A fölkelést főként nemesek szították, akik a pápa uralma alá kívánták rendelni magukat, IV. Márton azonban határozottan elutasította ezt. Az Anjou és az Aragóniai ház között kitört 20 évig tartó háborúba bekapcsolódott a Földközi-tenger egész nyugati medencéje.

⁹⁵ 1849. január 13-án Tolnai Gábor őrnagy 480 főből álló marosszéki előőrsé eléri és visszafoglalja Marosvásárhelyt. Ekkor érkeznek a Mátyás-huszárok első egységei is, 135 fő.

fellázított oláhság ellen segély váratott, fegyvereit éppen ezen oláhság magyarok elleni támogatására szövetségesként használja, s aki végre még nem felejthetett el a székely tábor szelylezaladásával megírsított remények fájdalmairól, melyiket az alkotmányos szabadság s királyság leghívebb pártolói szívében is öregbített azon a megkísértett császári kormányzás iránya s modora által eszközölt meggyőződés, hogy Erdélyben a császári fegyverek győzelmének eredménye elvégre is csak az elannyira gyűlölt szász és oláh uralom általi örökös bosszantatás leend: nem csudálkozhatik azon, hogy Bemet s győzelmes magyar seregét – minden magyar érzelmű – lelkesült elragadtatással fogadá, s bennök veszélyben forgott élte nemtőjét, s istentelenül felkoncoltatott rokonai gyilkosainak, feldult vagyonai rablóinak megbosszulóját idvezlé.

Míg az örvendők örvendének – a *gaudebis minus, dolebis minus*⁹⁶ szabálya szerint oeconomisálókát két körülmény, éspedig aggasztólag lépé meg csaknem ösztönszerűleg, s annál természetesebben, mivel mindkettőben, mint a következé elégge tanúsítá az öröm virágai kora hervadásának okai rejlenek. Ezek közül mellőzve azt, hogy a sereget általában fegyvelembeni szokatlanság, s tiszteket pedig harcias komolyság helyett hetvenkedés, s a megtamadatt alkotmány védelmérei elszántság helyett republicanismussali hetykélkedés – egy majdan halálössá válandó betegség előjelei gyanánt – jellemzék.

1^{so} vala Bemnek a polgári kormányt képviselendő teljes hatalmú biztos nélküli föllépése s működhetése. Ritka jelenség ugyanis az, hogy ugyanazon személyben egy fő hadvezérnek s polgári fölkormányzóknak kelkéi párosulva találtassanak fel, és ha az astrolenkai hős⁹⁷ éppen olyan ügyes kormányzó lett volna is, mint amilyen derék hadvezér volt, idegen létére politikai viszonyainkkal népünk jellemével s a használható egyéniségekkel teljes esméretlenségénél fogva alkalmas a magyar kormány feladatának megoldására nem lett volna. A kormány ezen elmulasztásának, melyet a kalandori könnyelműségéről elannyira ismeretes Teleki Sándor⁹⁸ grófnak Bem melletti szerepeltetése még kiáltóbbá tón következése lett az, hogy a hadvezéri zsenialitása által örök dicsőséget s az oláhak gyilkolásai megszüntetéséért örök hálánkat is érdemlett Bem apánk, a személyben összpontosított katonai s polgári hatalom kezelésében úgy beleszeretett, hogy abban senkivel sem akarva osztozni, a rendeltetésöknek megfelelni kívánó országos biztosokkal szüntelen veszekedett, azoknak hatását pedig kik egy győzelmes vezérrel versenyés önmegtagadással is kikerülni kötelességöknek esmerék nullifikálta, a hadsereg s lakosság érdekének veszélyeztetésével. Ezen elmulasztás következése lón az is, hogy Bem inkább hadvezéri mint kormányzói jelleménél fogva, hazánkna a Magyar kormányhoz ragaszkodott vidékeit is ostromállapotban tartván, a katonai mindég bosszantó uralmat az azáltal eléidézettmi szokott megelégedetlenséget, s minden jogi viszonyok zavarba hozását elannyira meghonosította hogy a katonai kormányzók helyébe későbbben kineveztetett kormánybiztosoknak soha sem sikerülhete a felbontott álladalmi rendnek helyreállítása.

2^{ik} vala az, hogy Berzenczeinek a székely mozgalmak előidézése-vezetése és sárba juttatása által magokat eléggé megemertetett párthívei, honmentő elvrokonok s ügybarátok gyanánt tolakodhatának a magyar sereg főnökei esmérettségébe, s hajtásuk szerint bajtársilag fogadtatván, bizalom által tisztelten folytathaták az értelmiség és szeplőtlen jellem gyanúsítgatásával biztosított elébbi pályájukat. Ennek következése lón az, hogy ezen a fennebbiekben eléggé megismertetett párt irányt adólag csempészvén bé szellemét és jellemét a helybeli Magyar kormány rendszerébe, a város s vidéke ismét a régibb hetykeség-hetvenkedés-handabandázás-hiúság-pártviszály a bosszú színterévé vált. Ennek következése lón az is főleg, hogy egy magát forradalminak híú spekulációból nevező politikai elv s rendszer nélküli pártnak hatályos tekintélyhez – az intelligencia s tiszta polgári jellem félrelökötéséveli jutása, a schwarczgelb⁹⁹ érzelműiket az osztrák császári fegyverek győzelmé után csengőbbekké, az alkotmányos szabadság és rend barátait pedig a Magyar kormány iránt bizalmatlanokókká tevé, mégpedig a magyar ügy kivívandását szembetűnőleg nehezítőleg.

⁹⁶ Minél kevésbé örülsz, annál kevésbé fájlalod majd.

⁹⁷ Osztrolenkai csata: 1831. május 26-án Bem megakadályozta a lengyel csapat megsemmisítését. Ő vezette a könnyűlovasságot és a tüzérséget.

⁹⁸ Teleki Sándor gróf (1821–1892) Kővárvidék kapitánya, illetve teljhatalmú kormánybiztos. Őrnagyként az erdélyi hadtest főbiztosa. Világosnál fogságba esett.

⁹⁹ osztrák

Bem a sereg s helybeli kormány rendezése közben értesülvén Puchnernek közeledéséről – Forró¹⁰⁰ alezeredest főparancsnokul hátrahagyva seregeit Meggyes felé indítá, s az alig három órai távolságban szembetámadt osztrák táborral győzelmesen csatázták, azt Szebenig folyvást kergetvén. Ezen győzelem Vásárhelyt végpusztulástól menté meg. Puchner ugyanis, jövő útjában Küküllővárt ebédelvén az ottan jelen voltak tanúbizonysága szerint azt nyilvánította, hogy Vásárhelyt le fogja égetni, s lakosságát kardélre fogja hányatni. Ezen egy keresztény hadvezért elannyira bélyegző nyilatkozatnak híre elébb hitre sem tanált, míg a gálfalvi csatából¹⁰¹ érkezett több császári katonafoglyok azon önkéntes vallomása által nem hitelesítettet, hogy a város felgyújtása s polgárai legyilkolása, nekik még a csata előtt már utasításul vala adva. Mint későbbre hitelt érdemlő módon kiviláglott az egyébiránt szelíd emberségességéről esmeretes Puchnert ezen kegyetlenség tervezésére August volt vásárhelyi várbeli parancsnok fennebb érdekelt megszaladása mentségül használt azon koholmányának elhívése határozta, miszerént őtet s a császári katonaságát, Vásárhely – szicíliai Vesperral tervezte volna meglepni.

Bem eltávoztása után Forró alezeredest rendezni kezdé viszonyainkat.¹⁰² A magyar katonakormányt, az annak felsőbbsege alá rendelt város s vidék, akkori állapotát s azzal együtt a forradalmi nyereseményeket is jellemző intézkedéseket eredményeikkel együtt megismerhetni a következőkből.

1. Három személyből álló Comité alakított¹⁰³, mely elébb a Forró, későbbben pedig a marosszéki nemzetőrség főparancsnoka Lázár Dénes¹⁰⁴ gróf elnöklete alatt kezelte a polgári-rendező-kormányzó s bíraskodó hatalmat a város és Marosszék körületén kívül, Torda megye felső kerületében is. Csudálatosan vala ezen Comité alkotva, mert annak elnöke jó katona lehetett ugyan, de a polgári ügyek kezeléséhez érteni vagy nem tudatt, vagy nem akart – azokat merőben a tagok kényére bízván, egyik tagja pedig *gróf Teleki Elek*, egy soha semmiféle politikai szerepet nem játszott olyan egyéniség volt, aki jelentéktelensége öntudatában nem is igényelt addig semmi kitüntetést, s meg is elégedett azzal, ha szabad szelleműnek tartatott, s hogy annak tartassék, könnyen reá is engedte magát vétetni minden mit az ügynevezett szabad szelleműek míveltek, kivéve a szembetűnőleg piszkos dolgokat, melyektől becsületességi ösztöne megóvta. A második tag vala Bereczki László, kit falusi homályából önkéntelenül léptete fel a Berzenczei-párt a korteskedés toborzó zászlaja alá, a havasalji székelység előtti tekintélyét fölhasználándólag, de a káplárságnál feljebb hatolni se nem tudta, se talán nem is akarta, s ennél fogva a Comiténak is inkább csak nominates¹⁰⁵ tagja volt, és

¹⁰⁰ Forró Elek (1813–1893) cs. kir. alszázados, 1848. október 23-tól honvéd százados, december 30-tól vezérkari őrnagy, 1849. január végétől alezeredest, a marosvásárhelyi katonai kerület parancsnoka. Április 18-tól alezeredest, a hátszegi és bánzági határkerület parancsnoka. Ő vette be Déva várát. Aradon hat év várfogságra ítélték, majd 1851-ben kegyelmet kapott. Haláláig bajtársa, Antos János vendégeként Abonyban élt.

¹⁰¹ Bem győzedelmeskedett a császári sereg felett a Gálfalva-Szőkefalva határában zajló csatában 1849. január 17-én.

¹⁰² Bem Marosvásárhelyen kelt rendeletével elmozdítja az ellenséggel együttműködő Lázár János főbíró és társait, akik üdvözlésére siettek. Helyettük kinevezi Hajnal Józsefet főbírónak, Hints Miklóst, Csíki Józsefet, Topler Simont, Szathmári Mihályt és Ajtai Mihályt a Magisztrátus tagjának. Az esküdt közönség élére Nagy Imrét állítja. Lásd: *Sebestyén* 2010. 37. o.

¹⁰³ Megalakítják a Kormányzó Hadi Bizottmányt, a város legfelső katonai hatóságát. Élére Forró Elek került, mellette gr. Lázár Dénes és Szentgyörgyi. Forró alezeredest parancsot adott Marosszék előjáróinak, hogy fegyverezzék le a román légiót és tartóztassák le azokat, akik a magyar lakosság ellen atrocitásokat követtek el. A letartóztatott személyeket Vásárhelyre szállították, köztük Rác Pétert, akit halálra is ítélték.

¹⁰⁴ Lázár Dénes gróf (1816–1881) 1848. szeptember 5-től a Kolozs megyei nemzetőrség összeírásai biztosa. Október 18-tól őrnagy, a marosszéki dandár parancsnoka, részt vett a Székelyföld körüli harcokban. 1849-től a marosszéki nemzetőrség parancsnoka, később alezeredest. Harcolt az oroszok ellen, végül Komáromba menekült; ott tette le a fegyvert. Lásd: *Bona Gábor*: Tábornokok és törzsisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. 475. o.

¹⁰⁵ névleges

annak működéseiben sem igen vett részt. A harmadik tag volt *Bíró Mihály*¹⁰⁶ Berzenczey kegyence – kinézett sógora – a pártnak alkirálybíróssággal tekintélyesített tagja, aki korlátolt tehetségű s még korlátoltabb esmeretű levén, jelentőségét inkább buta bátorsága, tevékenysége s kény szerénti használhatósága által vívta ki, s ennél fogva a pártnak inkább keze-lába-karja, mint feje volt. Hogy egy ilyen egyéniségekből alkotott Comité feladatai felfogására – cselekvendői tervezésén – céljai kitűzésére s célirányoson következetes működésre képes nem lehetne, szembetűnő, valamint az is, hogy magának önerején irányt adni képes nem levén gyengeséget palástalando hatalom fitogtatásai irányát azon párt határozhatja meg, mely az önként kínálkozó alkalom kizsákmányolására készen állt. Ilyen vala a Berzenczey-párt – de fő nélkül, mert a főnek a székely tábor elszaladása után kedves székely atyafiai között nem érezte magát bátorságban Galicián keresztül Magyarhonba menekült volt, mely Bíró Mihályi egybekötötésénél s azon körülménynél fogva, hogy tevékenységi tekintetében a Comité valóságban csakis Bíró Mihályból állt, a Comitét úgy tekintette s használta is mint saját pártérdekei törvényhozó, ítélő s végrehajtó bizottmányát. Így törvényszeres köntösbe öltöztetvén ezen párt eddig csakis bitoroltnak tekinthetett hatalmát felosztató tagjai között a városi s vidéki hivatalokat, elítélteté függőben volt pereit, követeléseit, felhajtató adósságait, s megbüntetteté ellenségeit, kénye s kedve szerént. Ezen egy hitelét vesztett s tömérdek okozott károkért felelőssé vált pártnak eszközévé törpítetteté által, a Comité nullifikálá a polgári kormány tekintetét – hitelét – s fájdalmasan hiúsítá meg a magyar sereg győzelmé által élesztett reményeket, felelőssé tevén magát egyszersmind a Magyar kormány irányában mindavval, hogy a magyar ügy ellenei bosszantására – ingerlésére s bosszújuk örökítésére – mindent megtett, mindavval, hogy annak érdeke biztosítására semmit sem tett.

2. Gróf Lázár Dénes a maroszekei nemzetörtség parancsnokává, s későbbben a Comité elnökévé is tétetett. Ezt jellemző esemény gyanánt kelle kiemelni azon okból, mivel a magyar forradalom lemoshatatlan szennyfoltjai közé tartozik, hogy már még a lelkesültség fényszakában, ilyen egyéniség szereplni merhetett. A nevezett gróf fia azon medgyesfalvi Lázár József grófnak, aki családijával együtt a középidő rabló Ritterei¹⁰⁷ emlékezetét eleven emlékezetben tartó példánya vala a mindent pornak tekintő arisztokráciai dölyfnek, jobbágyait sanyargató kényuralomnak szomszédait rettegésben tartó vadságnak akinek nép száján forgó választott mondása vala az, hogy *az Isten az égben a Lázár Medgyesfalván az Úr*. Ezen rettenetes úr, ki a márciusi napok előtt kevéssel a piaci boltokban Kossuthnak a Kossuth-szivarok borítékára nyomott képe szeméit gúnyolódva szúrogatta ki, s Berzenczeyt bitófára méltó néplázítónak nevezgette, a márciusi napok beköszöntével rögtön s azonnal levetkezvén az ő embert s felöltvén az új embert, mint a vitriolban rézzé változott vas, átalakula a legszabadabb szelleműek kolomposává, tisztelé Berzenczeyt, imádá Kossuthot – száján pengeté s ablakaiban illuminálá a szabadság-egyenlőség-testvériség ízetlen versekkel is megtisztelt szentháromságát. Hibáznék azonban aki azt hinné, hogy mindezeket a nagy úr csupán az egész éltében sértegetett nép bosszújától féltében tette volna, ő ijedtében spekulált is, mégpedig arra, hogy úri magasságából leereszkedéséért föl fog magasztaltatni, s nem csak nem fog az oly sokszor megsértett emberiség irányában elkövetett kegyetlenségeiért számolás alá vonatni, hanem még oroszláni részt is fog nyerhetni a forradalmi zsákmányból. Számításában nem is csalatkozik, mert termeiben Berzenczey s párthívei csaknem tanyát ütének, s rangja napjától fényt kölcsönözének, ő maga a városi nemzetörtség parancsnokává téteték mint jószágaiban elhíresztelteté, avégett, hogy volt szolgáló embereit földesurak iránti engedelmességre fegyveres erővel is kényszeríthesse: fiai közül Albert¹⁰⁸ őrnagyá s meggyesi térparancsnokká, Móric¹⁰⁹ a magyar hadsereg titulásis éllemezési főbiztosává, Dénes a maroszekei nemzetörtség parancsnokává s a Comité elnökévé is téteték, s anélkül, hogy kinevezetésükről a Közlönyben valaha említés tétetett volna, több ezer pengő Rforinokra rugó hópénzt s naponként 27 ló porciót húza a grófi egalitá család az álladalmi tárákból, egyéb forradal-

¹⁰⁶ Bíró Mihály (1814–1881), maroszekei földbirtokos, 1848 előtt derék-székbíró, majd királybíró, 1851–1853-ban az erdélyi függetlenségi összeesküvés résztvevője és elárulója.

¹⁰⁷ rablólovagság

¹⁰⁸ Lázár Albert (1813–1884) kilépett cs. kir. hadnagy, 1849 januárjától parancsörtiszt Bem mellett, március 18-tól honvéd őrnagy, Medgyes térparancsnoka.

¹⁰⁹ Lázár Móric (1817–1865), maroszekei jegyző, éllemezési biztos a honvédsereg mellett.

mi nyerevényeken kívül. A család nevezett tagjai közül azonban legkitűnőbbben s legtartósabban szerepele Dénes. A bécsi ingenius akadémia¹¹⁰ ezen neveltjét jellemzik még az erdélyi forradalom első felvonása alatt a székely tábor széllyelszaladása előtt e következő tények:

a) Kiküldvén a marosszéki nemzetőrökkel portyázni a mezőség szélére a falvakat minden meghatalmaztatás nélkül keményen megsarcoltatta, s a rajtok felvételét tetemes összegekről soha sem számolt.

b) Radnóton és vidékén a magokat addig békésen viselt oláhokat lövette mint a vadakat, s közülük 26⁰⁰ a fűzfákra felakasztatatt.

c) Órnagyá nevezte családja ügyvédét Lörinczi Józsefet, aki a vezénylete alá bízott nemzetőrökkel meglepte a város közelében fekvő Sópatak nevű helységnek békés és semmi mozgalomban részt nem vett oláh lakosait, őket kirabolta a szó teljes értelmében, házaikat felgyújtatta, s hogy az elraboltakat vissza soha követelhessek, agyon is lövette a Maros partján úgy állítva fel, hogy holttesteik a vízbe hullhassanak. Ezen őrnagy pártfoglalása miatt kérdőre se vonattathatott, s későbbre a régeni expedícióban kapott sebei miatt elhalálozván – özvegye őrnagynéi nyugpénzt húzotta a Magyar álladalom pénztárából.

d) A székely táborral felment Régenbe is, s a főhadiszállás helyén Abafáján báró Bornemisza Pál szobáiban – ki nyilván Móríc testvérével együtt a kaszteneket-ruhatárokat azokból komisz rablóként drágaságokat s még ingeket is lopott, s illetén működését még annak *hogy magyar Mágnásnak magyar mágnásnál rabolni istentelen gyalázat* – szemére lobbantatása után sem hagyta félbe.

e) A székely táborral együtt elszaladott, a Székelyföldön bujkált, de a háromszéki csatázást kikerülte gyáván, s a magyar sereg Vásárhelyre érkezése után mégis előállt mint hős, s vitéz tettei fölemletésével kierőszakolta alkalmaztatását, s fájdalom és gyalázat!!!!!!! Meg is nyerte elébb a marosszéki nemzetőrség parancsnokává tétetvén alezeredesi ranggal s fizetéssel, később a Comité elnökségével is megisteltetvén.

Miként zsákmányolta légyen ki ezen kettős hivatalát hosszas volna elősorolni. Légyen azért jellemzésül általános vonásokban megjegyezni annyit, hogy Marosszék polgári kormányát is elfoglalván, rendelkezett tetszése s kénye szerént, s rendeleteit az udvari pandúrjai gyanánt használt nemzetőrökkel végre is hajtatta. Családa oláhok által elrabolt portékáit s szenvedett káraiért a kárpótlást összegyűjtötte s felhajtotta szokott erélyességgel, az akkortájban elhalálozott brassai gróf Lázár Józsefné¹¹¹ által a közvetlen örökösökkel még a forradalom kiütése előtt kötött szerződésnél fogva özvegyi tartásul birtokolt gyulakuti és Szereda Szent annai családját semmi szín alatt sem illethető jószágokat, a Comité által családjának ítéltetett, s a nemzetőrök által elfoglaltatta, az azokban talált temérdek fellelhetőket eltakarítottván, az oláhokat vadásztatta, zaklattatta, azoknak marháit elkoboztatta, s részint udvarába hajtatta, részint eladatta, árukat inkasszálta, még pedig azon előre számító óvatossággal – hogy a mindég szóbeli rendelete következtében adminisztrált pénzekről és egyebekről soha nyugtatványt nem adott, egyebeket mellőzve végre mindezeknél nagyobb szerű vállalatat is megkísértett, amennyiben szó levén arról, hogy célirányos a Borgo vidéki határszélékre székelységet telepíteni, kemény parancsokat küldve nemzetőri őrnagy Toldalagi Mihály¹¹² grófnak azon utasítással, hogy induljon zászlóaljával Görgény vidékére töstént, ott az oláh falvak lakosait irtsa ki, s készítsen lakhelyet az oda szállítandó székely telepeknek, és azt, hogy ezen istentelenség végre nem hajtattott, csupán a nevezett őrnagy okosságának s emberségességének köszönhetni.

3) Csányi országos biztos diktátori rendelete¹¹³ következtében – melyet senki sem érte, a megyei kormány magyarországosítottat anélkül, hogy a megváltoztatott nevű hivatalok hatásköre meghatározottat volna. Ezáltal a közigazgatás bábeli zavarba bukott, se a hivatalnokok se a föld népe nem lévén képesek magukat tájékozhatni, a székelység pedig bosszankodott ősi institúciói könnyelmű feldöntetéseért.

¹¹⁰ A cs. kir. Mérnökkari Akadémia

¹¹¹ Lázár Józsefné Péchy Eszter (1812–1849).

¹¹² Tholdalagi Mihály gróf (1817–1876) 1848 tavaszán Marosszék egyik nemzetőr őrnagya, június 12-től honvéd őrnagy, a 137. honvédszászlóalj parancsnoka. 1850-ben sorozóbizottság elé állítják, de alkalmazatlanként elengedik. 1867 után Marosszék főkirálybírája.

¹¹³ Lásd: *Kövér* 1861. 156–157. o.

4) Vadászcsapat alakítottatott¹¹⁴ rendőri fegyveres erő gyanánt használtatandólag. Ennek parancsnokává őrnagyi ranggal s fizetéssel tétetvén ifjabb Jenei József,¹¹⁵ egy hamiskártyásnak bélyegzett, s jelentőségre a Berzenczei kortes csapatjában vergődött korcsomahős, megtörtént fehér holló ritkaságú kivétellel az, amit minden okos ember megjövendőle, hogy t. i.: zászlója alá népspredék, s bélyegzett jellemű egyéniségek fognak fölcsapni. Soha sereg ennél hamarabb se nem alakult, se fel nem szerződött, se mesterségét be nem tanulta, amin csak a csudálkozhatik, akinek nem jut eszébe az, hogy van egy hatalmas ösztön fölszerelve egy megfoghatatlan élességű szaglással, mely a csókákat-varjúkat-hollókat-kutyákat-macskákat-farkasokat bámulatos hirtelenséggel gyűjti össze a dög körül. Nem merek vádolni avval senkit is, hogy utasítás gyanánt szabta volna ezen csapat elébe azokat, amiket ez elkövetett, mert az emberről fel se tehető istentelenség lett volna, s csak a kellő utasítás elmulasztása vetkes hanyagságáért vádoló az illetőket azon hitben, hogy az utasíttatás fogyatkozása miatt vetemedhetett ezen sereg a gonoszság útjára annál könnyebben, mentől igazabb az, hogy *l'appetit vient en mangeant*.¹¹⁶ Ezen sereg ugyanis a személy- és vagyon bátoraságosítására irányzott rendőri feladatát úgy oldá meg, hogy kénye s kedve szerint kiszállatt apróbb-nagyobb csapatokban s olykor tömegestől is a Segesvár-Medgyes és Beszterce közötti nagy területen fekvő – úgynevezett rossz szellemű falvakra, s azokban a vendégeskedésig pazar intertentiójáról¹¹⁷ gondoskodván, hozzákezdett az úgynevezett rablók, gyanús szelleműek, rossz jelleműek kinyomozásához, az elfogathatókat ítélőszéke elibe állította, s ítéleteit azonnal végrehajtotta, a legbűnösöbbséket agyonlövétvén, a kevésbé bűnösöket pénzbeli bírsággal vagy marhájuk elkobztatásával sarcolván, az álladalom nevében és javára. E volt az innepélyes eljárás, melyről jegyzőkönyv is vezetettett, ezenkívül pedig gyűjtöttek a tiszték s közzvitének kiki magának privát végrehajtás útján kényök s kedvök szerint úgy és azt, amint és amit lehetett, az álladalom számára gyűjtött pénz a vásárhelyi hadiparancsnok kezébe szolgáltatván, a marhák pedig a legkisebb ellenörködés nélkül közárverés útján elvesztegettetvén. És ezen az álladalom nevében rablás oly nyilvános innepélyességgel űzött, hogy amidőn a többek között például egyszer a Küküllő megyéhez tartozott szász falukban bévégzett úgynevezeteni szokott executióból¹¹⁸ visszatért sereg ágyúin kívül 32 hordó bor kíséretében einzugját¹¹⁹ tartani, az annak élén lovagló Jenei József őrnagy kivívott győzelem önérzete által lelkesített hangon kiáltotta fel a piacon öszvegyűlt sokaság hallottára, a szállása erkélyén álló hadiparancsnok Forronak azt, *hogy 10000 forintot és 32 hordó bort hoz!* Ugyanezen Jenei később az ellene támasztott vádak ellen magát igazolandó a Kolozsvári Honvéd nevű hírlapban impune¹²⁰ sorolhatta érdemei közé azt is, hogy kérdés alá hozott expeditióiban 60000 rftokkal gazdagította az álladalmi pénztárt, elhallgatva természetesen azt is megemlíteni, hogy azon kívül még mennyivel szegényítette a kirabolt föld népét.¹²¹

Nem mulatta el – ezen csudász csapatnak fölléptetése s működése megkezdése után csakhamar b. Kemény György¹²² Csányi országos biztoshoz küldett levelében – több végrehajtott executiók eleven színekkel tolmácsolt iszonyúságai közlése mellett felfejteni azt, hogy egy ilyen s bármely más fegyveres sereget is – politikai bűnösök kinyomozására, elfogathatására, elítélhetésére s ítéleteinek végre is hajthatására hatalmazni fel, kivált hazánk akkori környülményei között, annyit tézsen

¹¹⁴ Január 21-én a védelem nélkül maradt város védelmére ifj. Jenei József őrnagy vadászcsapatot alakít, mely ezen a napon leteszi az esküt a forradalmi kormányra. Feladata volt a hadsereg számára élelmiszerkészletet biztosítani, illetve az elrabolt javak felkutatása és visszaszerzése.

¹¹⁵ Jenei József (1821–1880) 1848 szeptemberétől a marosszéki önkéntes nemzetőrszázalaj századosa, 1849 januárjától Marosszék polgári biztosa volt. 1850-ben függetlenségi szervezkedésért letartóztaták, s elítélték. A kiegyezés után Maros-Torda megye országgyűlési képviselője volt..

¹¹⁶ évés közben jön meg az étvágy

¹¹⁷ élelmezés

¹¹⁸ teljesítés, végrehajtás

¹¹⁹ bevonulás

¹²⁰ büntetlenül

¹²¹ *Jenei József*: Egy pár szó a marosszéki vadász-csapatról. *Honvéd*, 1849. június 20. №. 150. 594–596. o.

¹²² Kemény György báró (†1849): szabadelvű politikus Torda megyében, Bánffy János barátja.

mivel későbbben még meg sem zabolázható haramia bandát organizálni. B. Bánfi János¹²³ főispán csupán ugyanennek elhithetése végett béutazott az országos biztoshoz. És mi lett mindezen felépéseknek eredménye? Még egy a Jenei csapatjához hasonló más vadászcsapatnak Szabó Lajos¹²⁴ őrnagy vezénylete alatti felállíttatása Torda megyében.

Borzad az ember, ha rá gondola mennyi vér és vagyon lón martaléka ezen két vadászcsapat egymással vetélkedő működésének s még inkább elborzad, ha meggondolja azt, hogy ezen csapatokban mennyi ember vált gyilkossá s rablóvá, s hogy ezen eljárás mennyire örökté meg a bosszú céljaul kitűzetett nemzetiségekben a magyarság irányában kiengesztelhetetlenséget s a visszatörölés iránti sóvárgást. Mindezeket előre képzelni s tudni is lehete az illetőknek, s valóban megfejthetetlen rejtélynek marad az, hogy azok még akkor sem határozzák el magokat ezen vadászcsapatok feloszlatására, midőn nyilvánossá vált az, hogy az azok által elretentett oláhság nagy része felvert vadakként tömegesen szökvén meg lakhelyéről, menedék helyet a Jank¹²⁵ havasi táborában keres, és hogy az ezen menekültek csatlakozása által rövid időn meggyőzhetetlenné váland.

Végre is, Bemnek lehete köszönni, hogy ezen vadászcsapatok legalább egyikétől, bármi későre is Hazánk megszabJoadulhata. Ő ugyanis Jeneit csapatjával együtt Szeben alá parancsolta, s ott miután Bánfi ezeredes¹²⁶ innepélyes nyilvánossággal tudatá a sereggel azt, hogy gyilkolásai s rablásai által a magyar fegyver becsületét bépiszkolta, s annak hordozására méltatlanná lett, fegyvereitől megfosztattatott s feloszlatott. Jenei ezután is eléggé orcátlan vala magát szolgálatra felajánlani, s Ormai¹²⁷ eléggé szemetlen – őt vadászcsapatába felvenni mindamellett is, hogy több tisztjei nyilváníták, miként Jeneivel nem szolgálhatnak. Szabó még azután is működik, míg Bem őt elfogatván haditörvényszék elibe állítá, de elítéltetése előtt kiszabadulván, a muszka seregek közeledése hírére Magyarhonba menekült. Bem Jeneit is elfogatta, de a gróf Lázár család s a Berzenczey párt közbenjárására elbocsátott, azon elhithetés segedelmével, hogy a székeleyeknek muszkák elleni felkeltetése az ő közremunkálása nélkül nem eszközölthetik, ő azonban viszanyert szabadságát fölhasználva, Kolozsvárra szökött, s ott őrnagy ruhájában cifrázkodott, míg a muszkák elől Magyarhonba menekült.

Az elősorolt intézmények által előidézett zavarok s rendfelbomlás híre nagy későre arra bírá országos biztos Csányit, hogy a már csaknem orvosolhatatlanná vált bajon, kormánybiztos kinevezése s fölléptetése által segítsen. Meglepő vala az, hogy Csányi a veres sipkás forradalom embere marosszéki kormánybiztossá elébb Dósa Elek tanárt nevezé ki, aki a magyarhoni veres sipkásokkal¹²⁸ Bruedersohastat¹²⁹ ivott Berzenczei s Lázár helybeli párt által mérsékelt-ségért gyanúsított, s a *novis rebus studensek*¹³⁰ őrvjögő s öntudatlan radikalizmusa ellenszegült constitutionális liberalismusáért¹³¹ – pechovitsnak¹³² s hazaárulónak is híreszteltetett vala ország-szerte. Dósa e megbízatást nem fogadá el, mivel az addig korlátlanul rakoncátlankadatt s a helybeli

¹²³ Bánffy János báró (1810–1873) Küküllő megye főispánja 1848-ban, ellenzéki erdélyi magyar politikus.

¹²⁴ Szabó Lajos (1814–1895) Torda város kapitánya, 1894 januárjában a torda-aranyosszéki önkéntes vadászcsapat szervezője és parancsnoka, májustól csapatával a 3. honvéd vadászrezdben szolgál, őrnagy rangban. A csapatnak a román lakosság elleni atrocitásai miatt Bem parancsára letartóztatják, m ezután leköszön rangjáról. A szabadságharc után ügyvéd, 1867 után egy ideig Torda megyei képviselő.

¹²⁵ Avram Iancu (1824–1870) erdélyi román jogász, az 1848–49-es forradalom ellen Erdélyben szervezett császárhű román felkelés vezetője.

¹²⁶ Bánffy János (1817–1852) cs. kir. főhadnagy, 1848. szeptember 23-tól honvéd százados, november 21-től őrnagy, zászlóaljparancsnok, december 20-tól alezredes, dandárparancsnok, 1849. április 7-től ezredes, hadosztályparancsnok. A szabadságharc után rangfosztásra ítélik.

¹²⁷ Ormai Norbert (1813–1849) honvéd ezredes. Ő szervezte meg az 1. honvéd vadászrezdetet. Haynau kivégeztette Aradon rögtönítélő eljárással.

¹²⁸ Itt nem a 9. kassai honvédzászlóalj katonáiról, hanem az ún. flamingókról, a kalapjuk mellett vörös tollat viselő radikális-republikánus politikusokról van szó.

¹²⁹ bruderschaftot: barátságot

¹³⁰ az új dolgokban elmerülők

¹³¹ alkotmányos szabadság

¹³² azokat illették ezzel a jelzővel, akik az Ausztriával való kiegyezés mellett foglaltak állást.

katonai parancsnoksággal is szövetségben állott pártnak a közügy érdekében kikerülhetetlenné vált leületése – újabb s nagyobb zavarok előidézése nélkül – már lehetetlen vala, amit eléggé igazola pártfőnök Lázár Dénes grófnak azon őszinte nyilatkozata is, hogy ha Dósa a kormánybiztosságot elfogadja, két nap alatt agyonverettetett volna.

A dolgok állása felől bővebben felvilágosított országos biztos azon számításból indulva ki, hogy idegennek könnyebb lesz a helybeli pártok felébe emelkedni, s ha katonai ranggal is bír az uralkodó párttal kezelt fogott katonai parancsnokságot is ellensúlyozhatja: kormánybiztossá nevezé ki Dobozy Istvánt,¹³³ ki előbb Bihar megyei szolgabíró, s később nemzetőri alezerekes volt. Amilyen helyes vala a számítás, éppen olyan szerencsétlen vala az egyéniség megválasztása. A szükséges utasításokkal mind Kolozsvárt, mind itt helyben is kellőleg ellátott Dobozy ugyanis nem vala arra sem teremtve, se képezve, hogy a magánérdek szolgálatjára törpített polgári kormány illő tekintetét helyreállíthassa, fenntarthassa. Már első fellépésekor felőlő hiúsága – ingadozó jelleme, gyakorlatlansága – könnyen kizsákmányolhatónak mutatkozék, s az önállóság s tekintélytartás szerepének másfél napig is alig tartott játszása után ki is zsákmányoltattat annyira, hogy az előbb megszeppent Lázár-párt az egy-két roham által csakhamar bévett kormánybiztosi méltóság firmája alatt biztosítottan folytathatá addigi uralmát, ami annál inkább kirítt, mentől inkább törekedék Dobozy annak ellenkezőjét elhitetni.

Mentől kevesebb vala Dobozy a kormányzásra átaljában teremtve, gyengességét annál inkább igyekezék tevékenysége által palástolni. Intézkedett, rendelkezett, organizált minden rendszer nélkül, belélegezdedt minden dolgokba megfontolása nélkül annak, hogy vajon és mennyiben tarthatnak azok hatáskörébe, panaszokat orvosolt a bépanaszoltak meghallgatása nélkül stb. Hogy ennél fogva a fennálló viszonyokba ottan ütköző – egymásnak többnyire újtában álló s egymással olykor ellenkező intézkedései, parancsolatai, határozatai s válaszaik még a Lázár párt által rombolatlan hagyott hivatali tekintélyt is aláásták, azon nem csudálkozhatni.

Ilyetén tekintéllyel létesíteni azt amire legnagyobb szükség vala, meghúzni t. i. s fenn is tartani a polgári s katonai kormány hatalmak közötti határvonalát, s megszüntetni a polgári kormányhatalomnak magánérdekekbeni kizsákmányoltatását, teljes lehetetlen vala, s nem is történheték egyéb mint a közigazgatás bonyolodottságának munkafelosztás általi könnyebbítettése, ami a polgári, büntető, rögtönítélő törvényszékeknek, rendőri és békebíróságoknak az országosbiztos utasítása szerinti életbe léptetése által eszközölteték. Ezen székek s bíróságok alakítása sem állíthatá azonban helyre a rendet, úgy amint kellett volna, mert azok is igen kevés kivétellel a Lázár párt híveiből alkottatván, kellő függetlenséggel s részrehajlatlansággal nem működhettek.

Megkísérté Dobozy azt is, hogy ősi intézményeink szellemében hivatali tekintetét a közgyűlés tekintélye által népszerűsítse s szilárdítsa. A kísérlet azonban rosszul üte ki, mert még annyi elnöki ügyességgel sem bírván, hogy a tanácskozással szükséges rendet és csendet fenntartsa, a gyűléstársnak pozitív eredménye a Dobozy elnöki s kormánybiztosi reputációja csökkentésénél egyéb nem igen lehet a Lázár-párt irányában nyilván tanusított számba se vételenél, s csaknem fitymálásnál fogva.

Nem orvosolta s nem is orvosolhatta annál fogva a kormánybiztos küldése közállományi betegségünket, sőt azt még orvosolhatatlanabbá is tette. Marada tehát városunk és székünk az addigi fejtelten lábság zűrzavaros állapotjában, s az addigelő zsarnokoskodott pártkény is katonai uralom alatt tettelesen, míg azt Bem szankcionálá,¹³⁴ megfosztván városunkat s vidékeinket a kormánybiztos nominális hatalmától is azáltal, hogy a minden felől benyomolni kezdett muszkák elleni mérgeben, az egész Székelyföldet ostrom alatti állapotba levőnek nyilvánította, s a kormánybiztosok iránti engedelmisséget határozottan megtiltotta. A betegség halálos voltát sejtető ezen martialis operatio¹³⁵ után kezdődék a vonaglás – a vesztett csaták egymást érő hívei által előidézett rángatózások között – s tarta addig, míg 1849 augusztusa 3^{án} a muszka sereg városunkat s vidékét elfoglalá.

¹³³ Dobozy István (1800–1875) Bihar megyei főszolgabíró, 1848. október 25-től egy mozgósított nemzetőrzászlóalj parancsnoka, november 19-től nemzetőr őrnagy, 1849. január 26-tól egy szabadcsapat szervezője, április 12-től nemzetőr alezredes, illetve Marosszék és Marosvásárhely kormánybiztosa. A szabadságharc után várfogságot szenved.

¹³⁴ Lásd: *Köváry* 1861. 167–168. o.

¹³⁵ katonai hadművelet

Hogy az egyesült osztrák és muszka erő előbb-utóbb diadalmaskodni fog a magyar seregeken, azt előre lehetne tudni, de hogy Erdélyből oly hamar sikerülhessen a muszkáknak Bemet kiszorítani, azt senki sem hitte. Ezen bennünket oly fataliter¹³⁶ meglepett események okai gyanánt sorolhatnának elé a következők:

1. Erdélyben az unió által megdöntött kormányzék feloszlatása után úgyszólván nem is létezett polgári kormány. Küldött ugyan a polgári kormányzás kezelésére a Magyar kormány (melynek vagy szerencsétlensége vagy vétkes volt az, hogy magát kapacitásaink megvetésével főleg Berzenczei és Pálfi János által vezetette csaknem orránál fogva hazánk irányában) teljhatalmú országos biztosokat, de azok alig egy kerek ersztendő alatt öten csaknem egymást kergetve oly gyorsan következének egymás után, hogy egyiknek se lehetne még maga tájékozhatására is ideje. Ezen országos biztosokra nézve ezenkívül még lehetetlenné tévé egy a szükség által igényelt polgári kormány kormány alakíthatását, mind az általában, hogy Pesten kapott utasításuknál fogva – Vayt egyedül kivéve a többi – a Magyar kormány legyőzendő ellenségeit nem annyira a száz és oláh lázadóknak, mint az erdélyi nemességben s főbb arisztokráciájában kereste, s azzal hatalmas antipátiákat idézett elő, mindaz különösen hogy jellemük kirívó ellentétben állt a rendeltetésökkel, amennyiben a kormányzásra egyedül termett Vay ha akart volna se tudott forradalmi ember lenni. *Böjti*¹³⁷ a kiállhatatlanságig betyár s paraszt volt, *Csányi* inkább a rontásban s rettentésben, mint az építésben s bizalomgerjesztésben szerette fitogtatni forradalmi tevékenységét, *Szentiványi*¹³⁸ annyira félnék s magával tehetetlen volt, hogy a kezéből kiszalasztott kormánygyeplő után még nyúlni sem mert, Bemmel még levelezni se lévén bátorsága, *Boczkó*¹³⁹ végre díszre lehetett volna akármely észak-amerikai vidéknek egyszerűségére s igazságosságára nézve, de kormányzói készséggel s tekintéllyel nem bírván, bár a közbizalmat a többi felett csakhamar kiérdemelte is azáltal, hogy tanácskozássra szívesen felkért több honfiak egyetértésével intézkedett, a megelőzői által ejtett közös magánérélmek orvoslásánál többre nem mehe. Ezen országos biztosok közül a forradalom kiütése előtt lelépett *Vayn* kívül, egy sem bírta a helyviszonyok s emberek elannyira szükséges ismeretével, s azt Böjti, Csányi s Szentiványi megszerezni sem igyekezének, kik azon hitben, hogy az unió kimondása által az erdélyiek testestől lelkestől magyarországiakká váltak, Kolozsvárról ki se mozdulva, hospodári¹⁴⁰ magosságból küldözgeték magyarországi nyelvű és szellemű rendeleteiket, melyek többnyire a közönség nagyobb része előtt érthetetlenek, természetű csökönységedett szokásokkal ellenkezők, a még fennálló intézményekkel s törvényekkel összeütközők, s mindezen okonál fogva részint kivihetetlenek, részint zavart okozók, illetén modorral egy megdöntött régi kormány romjai között, az egymásra uszított nemzetiségek elkülönözöttségénél fogva egységét veszített honban, olyan új kormányt nem alakíthattak, mely képes lett volna a magyar ügyet az erők s érdekek összehangolása erkölcsi hatalmával támogatni-védeni, egy a lakosság nagyobb része segedelmére biztosan számolható külellenség ellen, szembetűnőbbé válik annak is megemlítése által, hogy az országos biztosok és az erdélyi magyar hadsereg fővezére Bem között szenvedélyesen folytatott ellenségeskedés uralkodott eleitől fogva mindvégig.

2.) Erdély lakosságának 4/5^{ed} része nyílt ellensége volt a magyar ügynek, melyet legyőzni elég erős és vitéz vala a magyar hadsereg, de megnyerni se elég okos, se elég szerencsés nem lehet a Magyar kormány. A császáriak kiűzetése után mindamelllett is, hogy a sárga-fekete zászlónak Gyu-

¹³⁶ elkérthetetlen, megmásíthatatlan sors

¹³⁷ Beöthy Ödön (1796–1854) reformpolitikus, 1848–1849-ben Bihar vármegye főispánja, délvidéki, majd erdélyi főkormánybiztos, 1849 júniusától a berettyóújfalusi kerület képviselője, számfelüti huszár ezredes, kiszemelt bukaresti konzul, a hétszemélyes törvényszék első alelnöke. Emigrál.

¹³⁸ Szent-Iványi Károly (1802–1877) liberális politikus, 1843–1844-ben és 1847–1848-ban Gömör megye követe, 1848. május 16-tól Gömör és Kishont megye főispánja, május 21-től Gömör és Liptó, június 2-től Szepes megye királyi biztosa, 1849. május 1 – július 9. között erdélyi teljhatalmú országos biztos. A szabadságharc leverése után várfogságot szenved.

¹³⁹ Boczkó Dániel (1789–1870) képviselő, 1848–1849-ben Arad város kormánybiztosa, 1849 júliusától Erdély teljhatalmú kormánybiztosa. A szabadságharc leverése után 1850. október 23-án halálra ítélték, amit később tíz évi várfogságra változtattak. 67 éves korában szabadult ki.

¹⁴⁰ goszpodári: uralkodói, önkényúri

lafehérváron s a Jank havasi oláh táborábani lobogtatása kiáltó bizonyosága vala annak, hogy Erdélyt még nem lehet visszafoglaltatni tartani, győzelemittasan kezdeték meg az ijedtében elnémult nemzetiségi ellenszenvnek visszatorlás útjání fölkorbácsoltatása. A kormány maga állá a mindig veszteljes következésű kísérlet élére mindazáltal, hogy a győztes hadvezér által innepélyesen kihirdetett amnesztiát megsemmisítőleg magyarázhatta, felakasztásokkal is szaporítván a mártírok számát mindazáltal, hogy az előre láthatott visszaélések ellen biztosítani elmulasztott utat nyitott a rablás által szenvedett károk megtérítésére, mindazáltal végre, hogy a fennebb eléggé jellemzett vadászcsapatokra bízta a rablók kinyomozását, elítélését s megbüntetését. Lehete-é ilyen, még a teljesen kivívott s biztosított győzelem után is veszélyes politikának, a dolgok természete szerint is egyéb következése mint az, hogy a Magyar kormány uralma alatt is szüntelen szaporodott a magyar ügy ellenségeinek száma s ereje, és hogy ennél fogva Erdély területe nagyobb részén s főleg határszélein mind Oláhország és Moldova, mind Bukovina felől a betörő külellenség nyílt karakkal s vendégszeretelli fogadtatásra nem csak számolhattat, hanem talált is.

3.) A bel- és külellenség által csaknem egyiránt és folytonosan veszélyeztetett hon védelme érdekében szükséges intézkedések elhanyagoltattak. Ki tétethessék ezen hanyagsággért felelőssé, határozottan kimondani csak akkor lehetne, amikor tudni lehetne azt, hogy az erdélyi hadak fővezére Bem mennyiben volt kénytelen magát a kormány parancsa alá rendelni, s mennyiben működött s működhetett saját felelőssége alatt. Addig szolgáljanak a fennebbi állítást igazoló tényekül e következők.

a) Brassó bevétele¹⁴¹ s a császári osztrák s muszka seregeknek Oláhországba űzetése után, melőzhetetlenül megoldatandó feladat lett volna Gyulafehérvárnak bevétele s a Jank havasi táborának szőlyelveretése. Ehelyett Bem apánk a Vaskapun kiment s a Bánátban manővrőzött,¹⁴² vissza csak akkor térvén, mikor a hazánkba rontandó muszka seregek már határszéleink közelébe érkeztek. Mivel pedig a rögtönzött erdélyi hadsereg Bem nélkül egy fejét s szívét vesztett embercsorda volt: az ő eltávózásának következése lőn mindaz, hogy az Erdélyben hagyott hadsereg fő nélkül marada. Czecz¹⁴³ tábornok a Commendirozói hivatal betöltésére semmi tekintetben sem lévén alkalmatos, s a kellő függésre még azon esetben sem számolhatván, ha ezen érdeme s ereje fölötti méltóságra lett emeltetése a főbb tisztek általános indignatióját¹⁴⁴ nem idézte volna elő mindaz, hogy a fegyelem felett őrködő felsőbb hatalom tárgyavatottsága s erélyessége fogyatkozásánál fogva a sereg demoralizálódni kezdett inkább mint hajdan a Hannibál harcosai Capua vidékein,¹⁴⁵ a tisztek igen kevés kivétellel a magok képzése s sergeik gyakorlása helyett fényűzéssel, vendégeskedéssel, kártyázással töltvén idejüket, s az elfoglaltatás nélküli közkatonaság é föld népe békétűrését rakoncátlanokodásával fárasztván, mindvégre az, hogy egy bekövetkezett honvédelem szükségének esetében készen állandó tekintélyes hadsereg alakítására, fölszerelésére s begyakorlására használhattott idő elfecséreltetett égre kiáltó könnyelműséggel.

b) A Székelyföld, mely egyedüli támasza, véd és menhelye is vala a magyar ügynek Erdélyben, a székely katonai tisztikar é a székelyföldi nemesség s közlakosság által egyiránt gyűlőlt Gál Sándor ezerekes parancsnoksága alá rendeltetett, ki a legfelsőbb pártfogolatás kiérdemelhetése végett, annyi újoncot küldözgete a magyarhoni tábor erősbítésére, hogy a fegyvert fogható s gazdaszat folytatására nélkülözhetetlen erejéből erőszakosan kimerített főleg háromszéki é csíki székely-

¹⁴¹ 1849. március 21.

¹⁴² hadműveleteket végrehajt

¹⁴³ Czetz János (1822–1904) cs. kir. hadnagy, 1848-ban honvéd vezérkari tiszt, november 16-tól a felső-erdélyi hadsereg vezérkari főnöke, majd parancsnoka, december 30-tól alezredes, 1849. március 29-től ezredes, máj 8-tól vezérőrnagy, Bem távollétében az erdélyi hadsereg főparancsnoka. Emigrál, Argentínában telepedik le, megalapítja a Buenos Aires-i katonai akadémia térképészeti intézetét.

¹⁴⁴ méltatlanokodás, felháborodás

¹⁴⁵ A gazdag városban a jólét é vele együtt az elpuhultság oly általánossá vált, hogy ez közmondásossá lett, különösen akkor, midőn (216) a cannae-i csata után megnyitotta kapuit Hannibal előtt é ennek csapatai itt elpuhultak. Hannibal segítségével Itália első városává akart lenni, de nagyravágyásáért keményen lakolt. A rómaiak, midőn újra hatalmukba kerítették, 70 szenátort megöltek, a többi előkelőket börtönbe vetették é a polgárokat rabszolgákul eladták. Capua ekkor elpusztult. Csak Kr. e. 58-ban telepített újra oda Julius Caesar 20 000 gyarmatost, amire a város újra felvirágzott.

ség csaknem a kétségbeesettség elkeseredéséig juttatva, fennhangon kezdé magasztalni a császári kormány alatt volt kedvezőbb állapotát, az iránti reménységét sem titkolva el, hogy a császáriak győzedelme megfogná őket a már hordozhatatlanokká vált terhektől szabadítani. Nem is mulatá el később ezen reménye valószínűsítésére a legelső alkalmat felhasználni.

c) Az ellenség által fenyegetett határszélek kellő erősítés nélkül hagyottak. Név szerint a temesi, törtsvári, ósánczi szorosak fedezésére alig fordított 1500 székely újonc legfennebb 10 ágyúval s a tartalék sereg a középpontban fekvő Brassó városában 150 lándzsás székelyből áll, holott tudva volt miként ezen szorosak közelében az oláhországi határszéleken 10-15 ezernyi főből álló muszka sereg van 30 ágyúval fölállítva; holott tudva volt, miként a Magyar kormány uralma alá csakis fegyver erejével juttatott Brassó s vidékének lakossága hűségébe bízni nem lehet, s az ennél fogva ellenséges táborként környezi a határszél védelmére fölállított maroknyi magyar sereget, holott végre tudva volt az is, hogy a szomszéd Székelyföldön Gál Sándor vezénylete alatt 4000 használható fegyveres székely katonaság 30 ágyúval vesztegel.

d) A mintegy harmincezer fegyveresekből s legalább 60 ágyúból állatt erdélyi hadsereg összpontosítás általi erősítése elmellőztetvén 3-4 ezernyi főből álló csapatakban vezetett az ellenség 10-15 ezereivel szembe, s bárha elszánt vitézségének több muszka tiszték vallomása szerint – az ellenség bámulását is kiérdemlett bizonyosságait több helyeken tanúsítá –, mézsárszékre vezetett baromként kelle elvéreznie minden egyéb eredmény nélkül, minthogy az ellenséggel drága áron vásároltatta meg győzelmeit.

Erdély visszafoglalása azon jelentéktelen ütközetecske kivételével – melyben Háromszéken Clam-Gallas¹⁴⁶ alatt az osztrákok is részt vettek, merőben a muszka seregek által létesített, mégpedig úgy, hogy a muszka sereg ment elől, megverte a szembe netalán talált magyar sereget, elfoglalta a városokat, s kezelte rövid ideig azokban a helybeli parancsnokságot, és azután elébb mozdulván által adta a várost s illetőleg a vidéket az osztrák katonaságnak, azt kvázi introdukálván¹⁴⁷ a birtokba. Így történt városunk s vidékünk elfoglalása, s itt és egyebütt is főleg Kolozsvárott meglepő jelenség vala az, hogy a győzedelmes muszka seregek szembetűnő alánézésével s megvetéssel beszéltek az osztrák tisztokról, azoknak még társaságát is kikerülve; még meglepőbb jelenség vala az, hogy az introdukált osztrák tiszték, a muszka seregek eltávozása után oly hetvenkedő göggel s döllyfel viselték magokat, mely még akkor sem illett volna hozzájuk, ha ők s egyedül vívták volna ki a győzedelmet. Az osztrák tiszték ezen példáját majmolgatni kezdék még a szászok és oláhok is, s ők már egy lépéssel tovább menve, azzal kezdenek kérkedni, hogy hűségökkel s vitézségökkel eszközölték nemcsak Erdély visszafoglalását, hanem a Monarchia s uralkodóház megmentését is. A nagyközönség látva egyfelől a valóban győzedelmes muszka seregek minden hetykélkedéstől ment szerénységét – kímélet s emberbecsület – teljes bánásmódját a meghódított lakosság irányában, s tapasztalván másfelől, a muszka segítség megérkezése előtt egy csakis újoncokból rögtönzött magyar seregecske által mindég megverettet s az országból is kiűzetett osztrák katonaság és annak szász s oláh Waffnbrüderei¹⁴⁸ kevélységét, s untalan bosszantó gorombaságait: szembetűnőleg kezdé nyilvánítani a muszka sereg, s főleg tisztjei iránt tiszteletét, bámulatát, rokonszenvét, bizodalját. Ezen – fájdalom! az illetők által illetőleg nem is méltányoltatott – tanúság, melyet Erdélyben úgy mint Magyarországon számtalan tények hitelesítenek, a történetet által reménylhetőleg fel fog használtatni, múltunk megérthetése s jövődönk kimagyarázhatása végett.

Mik történetek légyen a muszka seregek kivonulása s az osztrák uralom helyreállítása óta mostani bajos is, kényes is híven elősorolni, mert oly időben élünk, melyben Tacitusként „*memoriam ipsam ammissiffemus tam in nostra fuisset potestate oblivisei quam tacere.*”¹⁴⁹ Szolgáljanak azonban állapotunk tájékoztatására kísérletül ezen minden magyarázgatás nélkül is eléggé kiáltó tények:

¹⁴⁶ Clam-Gallas, Eduard gróf (1805–1891) cs. kir. altábornagy, 1849 nyarán az erdélyi osztrák hadtest parancsnoka, aki a törtsvári szoroson vezette csapatait Erdélybe.

¹⁴⁷ mintegy beemelni

¹⁴⁸ fegyverbarátság

¹⁴⁹ „Hangunkkal együtt az emlékezést is elvesztettük volna, ha a feledés ugyanúgy rajtunk múlték, mint a hallgatás.” (Borzás István fordítása.)

1. Polgári s katonai fő kormányzó b. Wohlgemuth Lajos¹⁵⁰ altábornagy által kihirdetett az ostromállapot, s élete is léptetett, még a hívségével (a Magyar kormány iránt feliratokkal illuminációkkal, deputációkkal s a csuszás-mászásnak minden nemivel tanúsított hódolata dacára) kacérkodó szász nemzet földén is.

2. Kihirdetett katonai hirdetmények útján, hogy Erdély a martius 4ⁱ osztrák engedményezett constitution¹⁵¹ szerént beléolvadt az Osztrák Monarchiába s annak egy Kronlandja.¹⁵² Most van éppen az udvarnál tárgyalás alatt, hogy az egész Erdély képezzen-e egy Kronlandat, vagy 3 külön u.m. magyarok-szászok és oláhok Kronlandjaira daraboltassék, aminek eszközlésére szász és oláh deputációk működnek Bécsben, a magyarság pedig hallgat és bízik Istenben, aki 800 évek óta örködött alkotmányos élete felett, a tatárfutások s II. József újításai között is.

3. Erdély öt katonai vidékekre u.m. a kolosvári-rettegíre-károlyfejérvárra, szebenire és udvarhelyire osztván, városunk s Marosszékünk az utolsóba olvasztatott.¹⁵³ Jellemző, miként a szász nemzet arondrozás¹⁵⁴ címe alatt terjeszkedni kívánván, több magyar földi falvakat foglaltatott vidékébe, mivel pedig azáltal tetemesen szaporodott azon oláhság száma kebelében, mely eddigelő is túlszárnyalta népességével ezen hű nemzetet, aligha úgy nem jár, mint a birka nagyságának látszani erőlködött mesebeli bika, mely addig puffasztotta magát, míg meghasada.

4. Ezen vidékek főnökeivé katonai commandánsak¹⁵⁵ tétettek, mellejük – de alárendeltségi viszonyban – polgári biztosak is nevezetvén. Közelebről azonban a polgári biztosak elkezdettek mozdíthatni helyökből, s azokra új kinevezések nem történtek, mint például a kolozvári s udvarhelyi vidékekben, célul a katonai hatalom összpontosítás útján erősítése levén kitűzve, amit igazol az is, hogy a báró Wohlgemuth mellé rendelt császári biztos Erdélyben nem intézkedik úgy mint Magyarhonban b. Geringer,¹⁵⁶ s mégis briliáns muszka keresztel díszítetett fel!

5. Ezen vidéki biztosak kezelik a közigazgatást kerületi biztosak¹⁵⁷ és albiztosak segedelmével, merőben bürokraticus intézkedéseik törvénye gyanánt belátásukat, kényöket és érdekeket követve, amennyiben azok felsőbb parancsnokai rendelkezése által nincsenek határozatlan korlátolva. Mivel pedig olyan általános kormányzati rendszer, milyen Magyarhonban kihirdetett Erdélyben nincs alakítva, s mivel a minden egybefüggés nélkül kiadott miniszteri s kormányzói rendeletek, mint viszonyainkat s a dolgok jelen állásával és ismeretlen pennából folyók, többnyire használhatatlanok: a közigazgatás jellemes, az azt kezelők egyéniségéhez képest vidékenként különböző. Udvarhelyvidék, s abban név szerént a marosvásárhelyi kerület báró Heydte¹⁵⁸ vidéki commandáns és Eperjesi¹⁵⁹ kapitány kerületi biztos lovagias becsületességöknél – részrehajlatlan igazságosságoknál, s méveltséggel párosított emberségességöknél – fogva minden más vidékek s kerületek fölötti szerencsével dicsekedhetik e tekintetben addig, míg sikerülend a már csellembogoskodni

¹⁵⁰ Wohlgemuth, Ludwig von, báró (1788–1851) cs. kir. altábornagy. 1849 áprilisától a magyarországi tartalék hadtest parancsnoka. 1849 júliusától 1851 februárjáig Erdély katonai és politikai kormányzója.

¹⁵¹ I. József által az osztrák császárságnak adott alkotmány. 1849. március 4-én a csehországi Olmützben adták ki. Visszavonta az 1848. áprilisi magyar törvényeket, eltörölte az 1848 előtti rendi alkotmányt, leválasztotta Magyarországról Erdélyt a Partiummal, Horvátországot, Szlavóniát, Bácskát, Temesközt. Elrendelte Magyarország beolvasztását a császárságba.

¹⁵² koronataromány, örökös tartomány

¹⁵³ Lásd Kemény Pál emlékiratát.

¹⁵⁴ járásra (kerületre) való osztás

¹⁵⁵ parancsnok

¹⁵⁶ Geringer Károly báró (1806–1889) Magyarország helytartója. 1849. június 4-től Haynau mellett szolgált mint polgári ügyekben meghatalmazott teljhatalmú császári biztos. Miután Haynaut leváltották, a Helytartóság vezetésével bízták meg. Ő vezette be Magyarország abszolutizmus kori közigazgatási rendszerét. Albrecht főherceg 1851 őszén felváltotta posztjáról. Ferenc József kinevezte az Államtanács tagjává.

¹⁵⁷ Wohlgemuth mellé rendelt cs. kir. biztos Geringer és Eduárd Bach, aki Alexander Bach belügy-miniszter öccse.

¹⁵⁸ Heydte, August (1809–?) cs. kir. őrnagy, 1848–1849-ben különítményparancsnok az erdélyi hadseregben, 1849 nyarán összekötő tiszt az erdélyi orosz hadtest mellett.

¹⁵⁹ Eperjesi József, császári lovaskapitány, cs. kir. biztos.

kezdt szászoknak s oláhoknak őket éppen ezen magyarsággali cimboráskodásnak bélyegzett jellemük gyanúsítgatása útján megbuktathatni.

6. A nemzeti egyenjogúság elvének, mely a forradalom ideje alatt toborzási jelszó gyanánt süketeljesen használtatott fel, életbe léptetése bizonyosságul a jegyzőkönyvek vezetésében s hivatalnokok felsőbbjeikkeli levelezésében használandó hivatalos nyelvvé tétetett székely-magyar földünkön is a német, és ezen intézkedés, s más egyéb lehetőségek sikeresíthetése végett a világ-hírességűvé közelebbbről vált galíciai hivatalnoki kar¹⁶⁰ ottan szükségfelettivé lett tagjai közül egy jó csomó osztattat el a vidéki biztosságok között, kik mivel helydolog s főleg a lakosság nyelve ismeretével nem bírnak, s nyilvános küldetésöknek ennél fogva meg nem felelhetnek, általában titkos utasítással ellátott kémeknek s ellenőröknek tartatnak. A forradalom megutáltatására – az oesterreichische Einheit¹⁶¹ és octrojírozott¹⁶² alkotmány megkedveltetésére, a német nyelv és galíciai hivatalnokok nyakunkra tolásánál rosszabb politikát, az osztrák Minisztériumnak a Dinasztia legdühösebb ellensége se javasolhatott volna.

7. Személybátorságunkat jellemző tények:

a) A székely nemesek – városi polgárok – s olykor még a honoratiorak¹⁶³ osztályába tartozó nők is botoztattak, korbácsoltattak. b) a politikai vétkökért még a múlt évi augusztus hónapjában elfogatottak jelenleg is teli tömött fogházakban szenvednek anélkül, hogy velök bár elfogatásuk oka közöltenetett volna. Több vidékeken egy oláh vagy szász általi pusztá feladatás elégséges oknak tartatik a befogatásra. c) a purifikálás¹⁶⁴ lassan foly s olyanak is kik purifikáltatván certifikátat¹⁶⁵ kaptak, újabb purifikáción alávettettek, sőt el is fogattanak.

8. A vagyonbátorságát jellemző tények:

a) Azon oláhoknak és szászoknak kiktől a Magyar kormány alatt az elrabolt vagyonok, tulajdonosaiknak visszaadattak, vagy kárpótlás véttet fel a vissza nem adhatottakért, az igazság követelésökre, főleg a kolozsvári s retgei vidékekben úgy szolgáltatatik ki, hogy a megkárosított tulajdonosok sajátjukat a rablónak visszaadni kényszerítettek, és a kárpótlásul bár kölcsönös egyezmény következtetésében a rablótól kapattak azoknak visszafizetni s illetőleg adni köteleztettek. b) A földesuraságok korcsomái s az úrbéri törvény és azt követett emancipáción által is érintetlen hagyatott korcsomárlási jogok tettelesen minden kárpótlás nélkül a falusi községek közjövdelme forrásának nyilvánítottak. c) az allodiális erdők s határszabályozás útján jutott allodiális földjei a földesuraságoknak a felszabadult úrbéresök követelésére osztály alá ítéltettek. d) A taxára vagy hasznobérbe elűt földesúri vagyon, ha főleg oláh volt úrbéres által birtokoltatott a visszakövetelő tulajdonos elutasításával, a birtokló birtokában hagyatik az úrbéri kárpótlás elintézéséig. e) az adóztatás alatt soha sem volt s merőben allodiális földet birtokolt zsellérek, kivált ha oláhok, se taxa fizetésre, se szolgálattételre nem kényszerítettek több helyeken, mindamellett is, hogy a b. Wohlgemuth körrendeletében az ilyenek kivétettek a felszabadult úrbéresök közül. f) Több vidékekben, s főleg Zaránd megyében az oláhok a legyilkolt és elszaladott földesurak földjeit sajátjaik gyanánt háborítatlanul művelgetik. g) A magyarságnak oláh vagy szász ellen intézett s bírói meggyőződésig bébizonyított tiszta követeléseit ritkán sikerülhetnek, midőn az oláh és szász magyar elleni pusztá s többnyire rabló társak bizonyosságai által támogatott katonai fegyveres erővel is sikeresítve. Mindezeknek szemlélése mennyire élessze a másé után esengő, s a vagyonosokkal osztozni kívánó kommunizmus szomját a már rabláshoz is, mégpedig a Dinasztia iránti hűség köpenye alatt szoktatott köznépből aggasztólag tapasztalhatni, s azt is sejdíthetni már, hogy rövid időn késő lesz megbánni a kormánynak a *pro appetitu*¹⁶⁶ nyújtogatott kortyokkal vigyázatlanul űzett jutalmaztatást.

¹⁶⁰ Gúnyos utalás arra, hogy a galíciai osztrák hivatalnoki kar milyen szégyenteljes szerepet játszott az 1846. évi galíciai lengyel függetlenségi mozgalom felszámolásában, amikor az ukrán parasztnak vérdíjat fizettek minden megölt lengyel nemes fejéért.

¹⁶¹ osztrák egység

¹⁶² ráerőltetett

¹⁶³ A feudális Magyarországon foglalkozása révén a jobbágynál kedvezőbb helyzetben levő, nem nemes értelmiségi személy, például orvos, ügyvéd, mérnök.

¹⁶⁴ igazolási eljárás

¹⁶⁵ bizonyítvány

¹⁶⁶ étvágygerjesztőként

9. A személy és vagyonbátorság felett őrködés végett Szebenben-Brassóban-Kolozsvárt és Marosvásárhelyt Stadthauptmannschaftok¹⁶⁷ állítottak fel, a vidékre is kicsapongható fölhatalmoztatással. A marosvásárhelyi 6000 pengő Aftoknál évenként többet húzó személyzettel ellátott ezen rendőri hivatal, öt hónapos működése után sem mutathat fel több rendeltetése szerinti eredményt, mint amennyit tapasztaltunk akkor, amidőn egy 300 pforinttal fizetett senator kezelte a politice directorságot,¹⁶⁸ ha csak nyereségnek nem nevezetni az új hivatal hatalomfitogatása által naponta megújuló zaklatásokat, s egy kerítés nélküli városban érthetetlen útlevéladás s vizsgálás általi akadályozását a közlekedésnek.

10. A politikai bűnösök elítélésére hadi törvényszék állítottatott fel, mely ítéli a bűnösöket a soha törvény gyanánt kihirdetve nem volt, a vádoltak előtt merőben eszméletlen s éppen azért meg sem sérthetett katonai törvények szerént, egy olyan auditor¹⁶⁹ vezetése alatt, aki a többnyire németül sem tudó bűnösök nyilatkozatait nem értvén tolmács által segedelmeztetik s csendes lélekkel írja mégis az ítéletbe, hogy theils geständig, theils abewisen [recte: bewisen].¹⁷⁰

11. A függőben levő kriminális perek s felmerülő büntényi esetek elítélése végett alkotott vidékünkben két cs.k. *ambulatoria criminalis commissis*¹⁷¹ Csíkszeredában és Marosvásárhelyt, ezen utolsó áll egy magyarul nem tudó galíciai Ráthon¹⁷² mint elnökön kívül 3 galíciai, egy szász és két magyar bírásból azon utasítással, hogy a bűnösöket ítélje el az osztrák büntető törvények szerént. Ezen bíróság tagjai nagyobb része a többnyire magyar bűnösök nyelvét s perét nem érti, kisebb része pedig merőben járatlan az osztrák törvényben, s az elítélt bűnös végreszenvedí azon büntetést, melyet olyan törvény szabott, melyet ő nem ismert, s ismerni köteles sem volt. Ezen bajokon segíteni eddigelő még csak annyiban kívántak, hogy a magyar nyelven írt kriminális függőben levő pereket fordítatni kezdték extradive¹⁷³ egy *szász theológus* által, és hogy a kikérdezett bűnösök és tanuk vallomásaival német nyelven vezetett jegyzőkönyv hitelesítésére használnak a városi polgárok közül kinevezett s német esküformával fel is esketett Regiusokat.

Legyen ezen a kiszabott idő rövidsége mián csak sietve írhatott kellőleg át sem nézhetett s ki nem igazíthatott, hitelt azonban mindemellet is igényelhető vázlatoknak bérekesztő mottója: *Vis consilii expers mole ruit sua!*¹⁷⁴

¹⁶⁷ városkapitányság

¹⁶⁸ rendőri igazgatóság

¹⁶⁹ hadügyész, hadbíró

¹⁷⁰ részint bevallották, részint rájuk bizonyítatott

¹⁷¹ mozgó büntető bizottmány

¹⁷² galíciai tanácsos

¹⁷³ kiadatás végett

¹⁷⁴ Józán belátás híján az erő saját súlyától összeomlik.

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG KARHATALMI INTÉZKEDÉSEINEK TERVE, 1956

1956. október 23-án a békés diáktüntetésből néhány óra alatt fegyveres konfliktus kekkedett. Úgy tűnik, még a legfelsőbb pártvezetés sem bízott abban, hogy a Magyar Népköztársaság fegyveres erői és testületei úrrá tudnak lenni a kiteljesedő tömegmozgalmon, ezért kérte Gerő Ernő a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok beavatkozását. Az októberi napokban, majd a forradalom leverése után is számosan feltették a kérdést: mi okozhatta a magyar karhatalmi erők csődjét, mennyire volt felkészülve egy ilyen rendkívüli helyzetre a rendőrség, a Belső Karhatalom, a Határőrség és a Magyar Néphadsereg.

Az 1956-os forradalommal foglalkozó szakirodalom ugyancsak kiemelt figyelmet szentel e kérdésnek, Horváth Miklós több munkájában behatóan foglalkozott a karhatalmi erők felkészültségének problémájával, valamint az 1956 októbere előtt készített karhatalmi alkalmazási tervekkel.¹ Horváth Miklós és Zsitnyányi Ildikó kutatásai alapján eddig ismert volt egy 1954-es karhatalmi terv, valamint annak részletes adaptációjaként a budapesti és az országos riadóterv.² A Honvédelmi Tanács 2011 őszén hozzáférhetővé vált iratanyagából előkerült a karhatalmi terv 1956 októberében is érvényes változata, amelyet az alábbiakban közlünk. Ennek kapcsán további iratanyagokat átnézve sikerült rekonstruálni ezeknek a terveknek az 1953 és 1956 közötti formálódását is.

A Honvédelmi Tanács (HT) létrehozásáról 1952. november 27-én határozott a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségének Titkársága, majd másnap, 28-án a Minisztertanács is megerősítette a döntést. A korábbiakkal ellentétben, amikor a legfontosabb államvédelmi és katonai ügyekben párttestületek döntöttek (MDP Államvédelmi Bizottsága, utóbb Honvédelmi Bizottság, ismertebb nevén „Trojka”), a HT állami testületként jött létre.³ A HT 1953. február 23-i ülésén 66/A/6/1953. számú határozatával fogadta el ügyrendjét, amely – egyebek mellett a tanács feladatává tette, hogy felülvizsgálja a hadsereg, a Határőrség és Belső Karhatalom egységei közötti együttműködést, valamint döntsön a Belügyminisztérium fegyveres testületeinek elvi kérdéseiről.⁴ Mindebbe beleérthető a karhatalmi tervek jóváhagyása is.

Az első elvi előterjesztés a „biztonsági (karhatalmi) szolgálat megszervezésére” 1953 őszén készült: a Magyar Néphadsereg (MN) Vezérkarának (VK) Hadművelési Csoportfőnöksége 1953. október 17-i dátummal terjesztette fel az MDP Politikai Bizottságához

¹ Lásd: Horváth 2003.; Horváth – Kovács 2011.

² Utóbbit Zsitnyányi Ildikó 1998-ban találta meg, majd részleteit 1999-ben publikálta. Lásd: Zsitnyányi 1999., részletesen ismertette Horváth – Kovács 2011. 23–26. o.

³ Lásd részletesen: Germuska – Nagy 2004. A HT átvette az ugyancsak állami szervként működő, 1950. október 23. és 1952. december 2. között létezett Üzemgazdasági Tanács feladatait is.

⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-A-98, 226. d.

(PB).⁵ Annak azonban nincsen nyoma, hogy akár a PB, akár a Titkárság napirendre vette volna az előterjesztést.

A Honvédelmi Tanács viszont 1954. január 18-i, 1/22/1954. sz. határozatával elrendelte a karhatalmi riadószolgálat megszervezését, továbbá utasította a Belügyminisztériumot (BM) és a Honvédelmi Minisztériumot (HM) egy országos karhatalmi intézkedési terv elkészítésére.⁶ A terv két hónap alatt elkészült, és 1954. március 29-én a HT 42/24/1954. sz. határozatával jóváhagyta azt.⁷

1954. szeptember 7-én a HT – 90/27/1954. sz. határozatával – hozzájárult a karhatalmi terv kiegészítéséhez: minden év szeptemberében és októberében, amikor a katonai akadémiák és tiszti iskolák hallgatóit szabadságozzák, azok csökkentett létszámmal, de erősebb tartalékokkal, ugyanakkor csökkentett számú objektumnál lássák el a budapesti karhatalmi szolgálatot.⁸ 1954. december 22-én a néphadsereg létszámcsoökkentése és átszervezése miatt volt ismét szükség a karhatalmi terv módosítására. A HT 104/027/1954. sz. határozatával intézkedett, hogy az addigi 4 hadtest körzet helyett 3 hadtest körzet szerint szervezzék meg a karhatalmi szolgálatot.⁹ (A negyedik hadtest ugyanis megszűnt az átszervezések során.)

A jelenleg hozzáférhető dokumentumok szerint 1955-ben elmaradt a terv aktualizálása. Az alábbiakban közölt karhatalmi terv datálatlan, elkészültének időpontjára a Honvédelmi Tanács Titkárságának érkeztető-bélyegzője alapján lehet következtetni, amely 1956. február 29-i. Nem egészen érthető, hogy miért éppen ekkor ítélte sürgetőnek a terv frissítését a vezérkar: a kidolgozása egybeesett a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusával (február 14–25.), ám a tanácskozás részletei, különösen Ny. Sz. Hruscsov titkos, Sztálint elítélő beszéde nem voltak ismertek, így politikai hatásai sem lehettek még.

A Honvédelmi Tanács 1955-ben összesen csak 5 ülést tartott, meglehetősen rendszeretlenül. Az 1955. decemberi ülést követően ismét több hónapos szünet következett, emiatt gondolhatta úgy a Vezérkar, hogy a karhatalmi (keret)tervnek – biztosra vett – legfelsőbb jóváhagyását be sem várva elkészítteti a részletes riadóterveket. A budapesti és országos intézkedés az MNVK Hadművelési Csoportfőnökség 1967-es iratai között maradtak fenn, mindenféle kísérőokmány nélkül. Mindkét okmány datálatlan, elkészültének időpontjára a Hadművelési Csoportfőnökség érkeztető bélyegzőjének dátuma alapján lehet következtetni. Eszerint előbb a „Magyar Népköztársaság karhatalmi szolgálatának részletes terve” (111 lap) 1956. március 7-én érkezett be, a „Budapest karhatalmi szolgálatának részletes terve” (87 lap) pedig két héttel később, március 23-án.¹⁰

1956 márciusa meglehetősen eseménydús volt: a Petőfi Kör 17-én tartotta első nagyobb szabású rendezvényét (az egykori MEFESZ funkcionáriusainak baráti találkozóját), 23-án a budapesti XIII. kerületi pártaktíván a jelen lévő Rákosi Mátyás első titkár lemondását

⁵ Horváth 2003. 45. o. (Az elvi előterjesztést Okváth Imre kutatta fel, és bocsátotta Horváth Miklós rendelkezésére.)

⁶ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Honvédelmi Bizottság (a továbbiakban: HB) iratok Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) sorozat, 1. d.

⁷ Uo. Ezt a karhatalmi tervet ismerteti: Horváth 2003.; Horváth – Kovács 2011.

⁸ HL HB iratok BM sorozat, 1. d.

⁹ Uo.

¹⁰ HL MN 1967/T/260. ő. e. (261. d.)

követelte az egyik felszólaló; 27-én pedig maga Rákosi ismerte be Egerben, a Heves megyei pártaktíván, hogy a Rajk-per „provokáció alapult”. A sűrűsödő belpolitikai viták azonban nem érintették a Rákosi által elnökölt Honvédelmi Tanács tevékenységét.

A HT 1956 folyamán első ízben április 6-án tartott ülést. Ezen előbb tíz elnöki jogkörben, a korábbi hónapokban meghozott határozatot hagytak utólag jóvá, majd 16 egyéb határozatot hoztak – a karhatalmi tervén túl a déli határ mentén épített védelmi rendszer árkaiknak és dróttakadályainak megszüntetéséről, a minisztériumok, főhatóságok és helyi tanácsok mozgósítási munkájának újjászervezéséről, valamint a legfelsőbb párt- és kormánysszervek – háború esetén való – elhelyezéséről.¹¹ Erről az ülésről – számos más HT-tanácskozással ellentétben – fennmaradt a felszólalásokat is rögzítő jegyzőkönyv. Eszerint 3. napirendi pontként Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter szóban tett jelentést a karhatalmi tervről azt hangsúlyozva, hogy az elvi keretekben a korábbiakhoz képest nem történt érdemi változás. A HT hozzászólás nélkül jóváhagyta az okmányt.¹²

E dokumentum azért is fontos, mert egységes szerkezetbe foglalta a korábbi módosításokat. Az 1954-es változathoz hasonlóan rögzítette az alkalmazás különleges eseteit, tartalmazta az ország belső rendfenntartási feladatainak megosztását a rendőrség, a Belső Karhatalom és a néphadsereg erői között. Meghatározta a karhatalmi szolgálat megszerzésének módját, a riadó elrendelésének lehetséges módozatait, a néphadsereg karhatalmi feladatait, beleértve a használandó fegyverzetet is, valamint kijelölte az alkalmazási körzeteket. A Határőrség számára továbbra is csak az államhatár fokozott őrzését tűzte célul a terv. Az aktualizált terv sem intézkedett külön a karhatalmi feladatok során esetleg kiadandó tűzparancsot és a fegyverhasználatot illetően.

Ennek oka az lehetett, hogy 1956 októberéig az a karhatalmi és katonai segítségnyújtási utasítás volt érvényben, amelyet az MDP KV Titkársága még 1948. augusztus 7-én hagyott jóvá,¹³ és amelyet „35.532 Eln. Kfcs. IV. 1948 sz.” intézkedésével 1948. december 1-én léptetett életbe Farkas Mihály honvédelmi miniszter.¹⁴ (Új karhatalmi utasítás kiadására csak a forradalom leverése után került sor, 1957-ben, Münnich Ferenc által.)

¹¹ Jegyzőkönyv a Honvédelmi Tanács 1956. április 6-i 32. rendes üléséről. MOL XIX-A-98, 254. d.

¹² Rövidített jegyzőkönyv a Honvédelmi Tanács 1956. április 6-i 32. rendes üléséről. Uo. Furcsa módon a „jegyzőkönyv” csak a napirendeket, az egyes pontokhoz meghívottak nevét, valamint a meghozott határozatok számát és címét rögzíti 3 oldalban. A „rövidített jegyzőkönyv” ellenben 9 oldal terjedelemben rögzítette a hozzászólások összefoglalását is. Ennek alapján elképzelhető, hogy a HT ülésekről – a Minisztertanács vagy a PB üléseihez hasonlóan – készülhettek gyorsírói jegyzőkönyvek, ám szó szerinti jegyzőkönyvvel egyetlen esetben sem találkoztunk a HT iratanyagában.

¹³ MOL M-KS 276. f. 54. cs. 6. ő. e. 1948. augusztus 7. 1., 4–14. o.

¹⁴ Karhatalmi és katonai segítségnyújtási utasítás tervezete. Budapest, HM, 1948. Az utasítás 4. §-a szerint a fegyver használatát, „amikor csak lehetséges” a rend helyreállítására irányuló kísérletek (felszólítások) előzzék meg. A karhatalom parancsnokának a „Törvény nevében” szavakkal fennhangon békés szétoszlásra, esetleg az ellenszegülés abbahagyására kell felhívnia a tömeget azzal a figyelmeztetéssel, hogy további ellenszegülés esetén a karhatalom azonnal fegyvert fog használni. Eredménytelen felszólítások után a karhatalom parancsnokának a fegyveres beavatkozás megkezdése előtt kürtjellel vagy világitórakéta fellövésével jelezetnie a fegyveres beavatkozás kezdetét. A fegyverhasználat kötelező, ha megtámadják a karhatalmat, vagy ha „a túlerőben lévő tömeg láthatólag támadó szándékkal a csapat ellen nyomul”. A fegyverhasználat jogosult „büntetendő, erőszakos cselekmények bekövetkezése esetén”. Lőfegyvert csak végső esetben használhat a karhatalom, akkor is „az első lövést a tömeg feje fölött, a levegőbe kell leadni”. Uo. 12–15. o.

A Határőrségnek a határövezeten kívüli karhatalmi bevetését Gábris Mihály belügy-miniszter-helyettes 1956. május 29-i utasításával lehetővé tette a BM.¹⁵ Ugyanakkor a Vezérkar Hadművelési Csoportfőnöksége már 1956 nyarán jelezte a karhatalmi tervek és intézkedések gyenge pontjait: egyfelől hogy meglehetősen szerény erőket jelöltek ki a feladatokra (például egész Baranya megyére 155 fő tiszti iskolás jutott), másfelől hogy az különféle objektumok védelemére szétforgácsolta a néphadsereg kijelölt erőit (Budapest esetében mintegy 3200 katonai tanintézeti hallgatónak összesen 123 objektum őrzését kellett megoldania).¹⁶

További zavarodottságot okozott, hogy a néphadseregben 1956 nyarán és őszén végrehajtott átszervezéseket és létszámcsökkentéseket nem vezették át sem a keret-, sem a riadóterveken: például míg 1956 februárjában az akkor meglévő három hadtest szerint osztották be a feladatokat, addig októberre már csak két hadtest létezett. A Honvédelmi Tanács, amely hivatott lett volna e módosításokat engedélyezni ugyan még két ízben tanácskozott októberig (június 15-én és szeptember 3-án, immár Gerő Ernő elnökletével), de csak a néphadsereg 1957. január 1-jétől érvényes létszámáról és hadrendjéről döntött.¹⁷ Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy nemcsak a néphadsereg kijelölt (al)egységei nem kaptak szinte semmilyen karhatalmi kiképzést, hanem a rendőrség és a Belső Karhatalom sem készült fel a békés tömegoszlatásra, ehhez szükséges felszerelése sem voltak az utóbbiaknak sem.¹⁸

A karhatalmi tervek hibáira még az utolsó pillanatban is fény derülhetett volna. Ugyanis a lengyelországi megmozdulások áttérjedésétől tartva október 20-án a HM nemcsak teljes készültséget és az őrségek megerősítését rendelte el, hanem a karhatalmi riadótervek felülvizsgálatát is. Az utasítást azonban másnap visszavonták – okafogyottnak ítélve az intézkedést.¹⁹ Október 23-án a HM és a BM kezdetben az 1956. februári tervnek és a márciusi riadótervnek megfelelően kezdett intézkedni (Magyar Rádió őrségének megerősítése, a kijelölt ezredek Budapestre rendelése stb.), a menetrend azonban már az este folyamán felborult – egyrészt mert a kirendelt erők elégtelennek bizonyultak, másrészt mert azok nem (vagy nem mindenütt) léptek fel a párt- és hadvezetés által elvárt keménységgel. A szovjet csapatok budapesti beavatkozása nyomán aztán már egy egészen új szituációban kellett újraprendezni a karhatalmi erők sorait: a Szovjet Hadsereg Különleges Hadtestének parancsnoka és törzse 23-án éjjélkor a HM-be érve megkezdte a szovjet és magyar erők tevékenységének összehangolását. Az 1956. februári-márciusi tervek innentől csak tájékoztató pontul szolgálhattak.

Az 1956. februári karhatalmi intézkedési tervet (őrzési helye: MOL XIX-A-98, 254. doboz), amelyen Bata István vezérezredes honvédelmi, és Piros László altábornagy belügyminiszter eredeti aláírása szerepel, szöveghűen (a korabeli helyesírásnak megfelelően), kizárólag az értelemzavaró elütéseket javítva adjuk közre.

¹⁵ Horváth 2003. 48. o.

¹⁶ Zsitnyányi 1999. 829–830. o. A beosztott létszámokat lásd: Horváth – Kovács 2011. 23–26. o.

¹⁷ Lásd: Jegyzőkönyv a Honvédelmi Tanács 1956. szeptember 3-i 34. rendes üléséről, valamint a HT 45/34/1956. sz. határozatát „A Néphadsereg létszámáról, hadrendjéről és a fegyveres erők tagjai illetményrendezéséről”. MOL XIX-A-98, 254. d.

¹⁸ Horváth 2003. 40. o.

¹⁹ Zsitnyányi 1999. 826. o.; Horváth 2003. 26–27. o.

FORRÁSKÖZLÉS

JÓVÁHAGYOM!

SZIGORÚAN TITKOS!
KÜLÖNÖSEN FONTOS!

1. példány.

.....

/Rákosi Mátyás:/

a Honvédelmi Tanács

elnöke

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG KARHATALMI INTÉZKEDÉSEINEK TERVE

I.

A Honvédelmi Tanács 1954. január 18-án hozott 1/22. számú határozata a Magyar Népköztársaság egész területére kiterjedő karhatalmi terv kidolgozását rendelte el, amely a következő különleges esetekben kerül végrehajtásra:

- 1./ Ellenséges megmozdulások megakadályozása, illetve elfojtása végett a Magyar Népköztársaság területén.
- 2./ Esetleges provokációs-diverzáns ténykedések megakadályozására a Magyar Népköztársaság területén.
- 3./ Az államrend és a közbiztonság megbontása végett a Magyar Népköztársaság területére irányított ellenséges légi-deszantok ledobásának a megakadályozására, illetve azok megsemmisítésére.
- 4./ Nagyobbmértékű elemicsapás esetén a polgári szervezetek nyújtandó szervezett segítségnyújtás biztosítása érdekében.

Ennek megfelelően a karhatalmi szolgálatnak biztosítania kell:

- a.) A Magyar Népköztársaság Kormánya és a Magyar dolgozók Pártja Központi Vezetősége megszakítás nélkül végzett politikai-, gazdasági- és kulturális vezető tevékenységét, valamint az állami és pártszervek folyamatos munkáját mind a központban, mind vidéken.
- b.) Az ipari vállalatok, közlekedési vonalak, hír. központok, társadalmi szervezetek és intézmények megszakítás nélküli működését.
- c.) Az országos és katonai jelentőségű objektumok őrzését és védelmét.

II.

A karhatalmi szolgálat megszervezése.

1./ A Magyar Népköztársaság területén a belső rend fenntartása elsősorban a Belügyminiszter feladata és annak biztosítása a rendőrségre és a Belső Karhatalom csapataira tartozik. Ha a belső rend fenntartására kirendelt rendőrség és a Belügyminisztérium egyéb erői kevésnek bizonyulnak, akkor erre a feladatra a Magyar Néphadsereg karhatalmi szolgálatra kijelölt csapatait és intézeteit is igénybe kell venni.

Nem vehetők igényben az ország légvédelmét, a légi figyelő- és jelző szolgálatot ellátó csapatok. A Légierő csapatai az ország belső rendjének fenntartására csak különleges esetekben a Honvédelmi Tanács külön határozatával vonhatók be.

A határőr csapatok az országhatár fokozott őrzését biztosító feladatokat látnak el.

2./ A karhatalmi szolgálat célszerű megszervezése érdekében – a Magyar Néphadsereg magasabb egységei és egységei elhelyezésének, valamint az ország közigazgatási területekre való felosztásának megfelelően – a Magyar Népköztársaság területe 62 helyőrségi körzetre oszlik.

A helyőrség-körzetek 9 hadosztály, illetve 2 dandárkörzetbe, a hadosztály, illetve dandárkörzetek 3 hadtest körzetbe tartoznak.

Budapest és környéke önálló körzetet képez.

3./ A kormány- és pártintézmények, szervezetek, ipari vállalatok, védelmi jellegű objektumok, közlekedési vonalak, hírközpontok őrzését és védelmét az érvényben lévő utasításoknak megfelelően a Belügyminisztérium szervei hajtják végre.

Riadó elrendelése esetén a rendőrség és a Belső Karhatalom csapatai karhatalmi feladataikat folyamatosan ellájtják.

A Magyar Néphadsereg csapatainak karhatalmi feladatok végrehajtására történt bevetésétől kezdve a Belső Karhatalom [BK] csapatai – az elhelyezésük szerint illetékes helyőrség-, hadosztály-, hadtest körzetek parancsnokai, Budapesten a Budapesti-i helyőrség /:körzet:/ parancsnok hadműveleti alárendeltségébe kerülnek. A Budapest-i 1. és a Debrecen-i 2. ö. BK. zj-akat minden esetben a belügyminiszterrel egyetértésben lehet bevetni. A Szombathely-i 2.ö. BK. zj. a belügyminiszter alárendeltségében és intézkedései szerint működik. A helyőrségek körzetén belül egyes, a BÜM. [Belügyminisztérium] szervei részéről állandóan őrzött és nagy helyismeretet követelő objektumoknál a Néphadsereg csapataitól kirendelt egyes őrségek, vagy alegységek feladatuk végrehajtásának idejére a BÜM megfelelő szerve parancsnokának hadműveleti alárendeltségébe léphetnek.

4./ Karhatalmi riadó elrendelésekor a Belügyminisztérium szerveire és a Magyar Néphadsereg csapataira a következő feladatok hárultak:

A rendőrség szervei biztosítják a belső rend fenntartását, őrzik az állami intézményeket, a helyi tanács- és a pártszervezetek épületeit, a külföldi államok követségeit, a történelmi emlékműveket, a külön utasítás szerint kijelölt lakásokat, a vasúti- és közúti hidakat, viaduktokat, vasúti felüljárókat, vasútállomásokat, polgári repülőtereket, ipari vállalatokat, állami raktárakat, stb. – az egyes objektumok őrzésére kiadott terv szerint.

A Belső Karhatalom csapatai biztosítják a Kormányiszervek épületeit, a nagyobb jelentőségű ipari vállalatokat, erőműveket, állami raktárakat, védelmi jellegű objektumokat, fontosabb hidakat, hírközpontokat, - ezen kívül tartalékokat és manőverező csoportokat jelölnek ki.

A Néphadsereg csapatai megerősítik a lőszer-, üzemanyag, haditechnikai anyag raktárak, a törzsek, laktanyák és egyéb katonai objektumok őrségeit;

- manőverező csoportokat és ügyeletes alegységeket jelölnek és rendelnek ki a rend helyreállítására az egyes körzetekben;

- külön parancs szerint végrehajtják az országhatár védelmével és őrzésével kapcsolatos feladatokat.

Ha a rendőrség és a Belső Karhatalom erői a biztosításukra kijelölt állami- vagy helyi jelentőségű objektumokat az ellenséges bandák szervezett támadásaival szemben nem képesek megvédeni, a Néphadsereg csapataiból kell a rendőri-, illetve belső karhatalmi őrségeket megerősíteni, illetve a szükséges segítséget a támadás elhárítására megadni.

III.

A karhatalmi szolgálat megszervezése a néphadseregben.

1./ Helyőrségi ügyeletes alegység.

A helyőrségi körzetben az állandó karhatalmi szolgálatot a helyőrségi ügyeletes alegységek látják el. Ezért a helyőrségparancsnokok különös gondot fordítanak a Helyőrségi és Őrszolgálati Utasításban /:101-108. pont:/ előírt helyőrségi ügyeletes alegységek vezénylésére és a szolgálat előírás szerinti működtetésére.

A helyőrségi ügyeletes alegységet, amely helyőrségi és karhatalmi ügyeleti szolgálatot teljesít, nem lehet ugyanakkor valamely egység /:önálló alegység:/ ügyeletes alegységének is tekinteni, /: Belsőszolg.[álati] Ut.[ásítás] 236. pont:/ kivéve az olyan helyőrségeket, ahol csak egy egység /:önálló alegység:/ van elhelyezve. Az ilyen helyőrségekben a helyőrségi ügyeletes alegység egyidejűleg az egység ügyeletes alegységi szolgálatát is elláthatja.

A helyőrségi ügyeletes alegység feladatai:

- a Helyőrségi és Őrszolgálati Utasítás 101–108. pontjaiban előírtak;

- légi deszantok megsemmisítése;
- ellenséges megmozdulások, provokációs-diverziós cselekmények gyors elfojtása;
- a helyőrség körzetében történt nagyobb elemi csapások, vagy gyors beavatkozást követelő hasonló károk megakadályozásában való közreműködés.

Az ügyeletes alegység részére szükséges szállító gépjárműveket attól az egységtől kell biztosítani, amelyiktől a helyőrségi ügyeletes alegységet vezénylik.

Az ügyeletes alegység katonai kiképzését a laktanya közelében folytatja, úgy hogy a karhatalmi riadó elrendelése után egy órán belül megindulási helyzetében bevetésre készen állhasson.

Az ügyeletes alegység fegyverzete: lövészfegyverek. Ha az ügyeletes alegységet más fegyvernemi /:tüzér, páncélos, aknavető, stb.:/ csapattól jelölik ki, a személyi állományt akkor is csak lövészfegyverrel kell felszerelni.

Az ügyeletes alegység részére 0,6 javadalmazás lőszert a csapat raktárában külön kell tárolni és karhatalmi riadó elrendelésekor csak a csapatparancsnok parancsára adható ki.²⁰

A táborozási időszak alatt az ügyeletes alegység a helyzettől függően a tábor körzetében, illetve a helyőrség körzetében – a fenti intézkedéseknek megfelelően – látja el karhatalmi feladatait.

2./ Manőverező csoport.

A hadosztály és hadtest körzetekben a karhatalom biztosítására manőverező csoportokat kell kijelölni. A manőverező csoportok számát és állományát a terület, valamint az egyes körzetek gazdasági és politikai jelentősége határozza meg. A hadosztály körzetre rendszerint egy manőverező csoportot /:szd-tól zj-ig:/, a hadtest körzetre egy-két manőverező csoportot /:zj-tól e-ig:/ kell kijelölni.

A manőverező csoport feladata: ellenséges légideszantok megsemmisítése, ellenforradalmi megmozdulások, provokációs-diverziós ténykedések elfojtása, segítségnyújtás nagyobb mérvű elemi csapások, vagy hasonló károk megakadályozása esetén, ha a helyi fegyveres erők a karhatalmi feladatokat nem képesek megoldani.

A manőverező csoportok közvetlenül a megfelelő körzeti parancsnokoknak vannak alárendelve és a körzet területén működnek. Az előjáró parancsnokok /Honvédelmi Miniszter, hdt.pk./ intézkedése szerint azonban más körzetekben való működésre is kirendelhetők.

A manőverező csoport /alegység/ gépkocsiszállítással mozog. Szállítása annak a csapatnak /magasabb egységnek/ a szervezetszerű eszközeivel történik, amely a manőverező csoportot felállítja.

Fegyverzete: lövészfegyverek /:pu., gpi., gsz., gpu./, további felszerelése: a szervezetszerű hirt. eszközök. A harcokcsik és rohamlövegek beállítása csak akkor lehetséges, ha a csapat /:alegység:/ ilyenekkel rendelkezik és az illetékes körzetparancsnok a kirendelést szükségesnek tartja. A manőverező csoport 0,6 javadalmazás lőszert a csapat lőszerraktárakban külön kell tárolni.

Riadó elrendelésekor a manőverező csoport teljes harcészültségben kivonul gyülekezési körletébe és a továbbiakban a kapott parancsnak megfelelően működik. A készenléti elérése – a riadó elrendelésétől számított – 1-2 óra.

A táborozási időszak alatt a manőverező csoportok feladataikat a megadott utasításoknak megfelelően látják el.

A hadosztály és hadtest körzetek beosztását, valamint a manőverező csoportok feladatait a csatolt 1. sz. melléklet tartalmazza.

²⁰ Nem sikerült tisztázni a javadalmazás pontos mennyiségét. Az említett 1948-as utasítás 8. §-a szerint a karhatalom lőszerkimérete a következő: pisztolyonként 14 db töltény, géppisztolyonként 204 db töltény, puskánként 40 db töltény, golyószórónként 1500 db töltény, géppuskánként 2500 db töltény, világító pisztolyonként 20 db világító töltény. *Karhatalmi és katonai segítségnyújtási utasítás tervezete.* 21–22. o.

A Honvédelmi Miniszter 1955. december 12-én kiadott 05. számú parancsa megszabta ugyan a néphadsereg csapatainak harc kiképzéséhez szükséges lőszerkiszabotának évi normáit, azonban a karhatalmi feladatra kirendelt erőkről nem szólt, így ez sem nyújt a javadalmazást illetően támpontot. A parancsot lásd: HL HM Parancsok, 1956/T 1. d. 2. 6. e. 91–110. o.

3./ vezetés és összeköttetés.

A Néphadsereg karhatalmi szolgálatra kijelölt csapatai és magasabb egységei – hadtest és hadosztály körzetenként – a megfelelő hadtest, hadosztály parancsnokoknak, illetve helyőrségi körzetekben a helyőrség parancsnokoknak vannak alárendelve.

A hadtest, hadosztály körzet és helyőrség parancsnokok a vezetésbe saját törzseiket vonják be.

A vezetékes és rádió összeköttetést a mindenkor érvényben lévő és működő hírrendszer felhasználásával kell biztosítani. Az ügyeletes alegységeket és manőverező csoportokat a csapat szervezetszerű híradóeszközeivel kell ellátni. Az őrségekkel és őrökkel való összeköttetést a csapat- /: alegység:/ parancsnok intézkedése szerint saját eszközökkel kell biztosítani.

4./ Karhatalmi szolgálat a csapatok nyári táborozása időszakában.

A karhatalmi szolgálat megszervezése a nyári táborozás alatt ugyanaz marad, mint a csapatok téli elhelyezési körleteiben. Riadó elrendelésekor a magasabb egységek /:csapatok:/ a részükre kijelölt objektumok őrzésére és védelmére gépkocsiszállítással megerősítést küldenek. Az ügyeletes alegységek és manőverező csoportok harcra készen gyülekeznek a táborban, illetve gyülekezési körleteikben és várják a bevetési parancsot. A táborban elhelyezett többi csapatok és magasabb egységek szintén harcckészültségbe lépnek.

5./ A csapatok tevékenysége harciriadó vagy mozgósítás és karhatalmi riadó egyidejű elrendelése esetén.

Ha a harciriadó, vagy mozgósítás elrendelésével egyidejűleg karhatalmi riadó elrendelése is szükségessé válik, akkor a néphadsereg csapatai és magasabb egységei a harciriadó, illetve a mozgósítási tervbe részükre meghatározott feladatokat látják el.

A belső-karhatalom és a rendőrség megerősítésére ilyen esetben a Honvédelmi Miniszter, vagy a Vezérkari Főnök külön intézkedik.

6./ Budapest karhatalmi biztosítása.

1./ Budapest és környéke a Budapest-i helyőrségi körzetbe tartozik és a – főváros közigazgatási kerületi felosztása figyelembevételével – öt katonai helyőrségi körzetre oszlik. A katonai helyőrségi körzetekhez 2-6 közigazgatási kerület tartozik. A katonai körzet helyőrségét a kerület kiterjedése és fontossága szerint megfelelő létszámú rendőrségi-, belső karhatalmi erők és katonai csapatok képezik.

2./ A Budapesten elhelyezett katonai csapatok, magasabb egységek, intézmények és katonai iskolák közül a karhatalmi szolgálat biztosítására bevonhatók: a katonai tiszti iskolák, akadémiák, katonai tanfolyamok, őrzésőrlőljak személyi állománya. A honi légvédelmi csapatok, légifigyelős és jelző szolgálat, továbbá a légierő az általános rendelkezéseknek megfelelően légvédelmi szolgálatot látnak el.

A Belügyminisztérium szervei közül bevonandók az összes rendőrségi erők és a Belső Karhatalom Budapesten elhelyezett csapatai.

3./ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségét, a Népköztársaság Kormányát, a kormány- és párt szerveket, állami jelentőségű objektumokat, ipari vállalatokat, társadalmi intézményeket, közlekedési vonalakat, hírközpontokat a Belügyminisztérium szervei őrzik. Reájuk hárul a főváros karhatalmi biztosítása feladata. A katonai objektumokat a helyőrség csapatai őrzik. Ha a rendőrség erői és a Belső Karhatalom csapatai a fővárosban nem elégségesek a rend fenntartására, akkor a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége és a Kormány külön határozata alapján a helyőrség csapatai kerülnének felhasználásra.

4./ Riadó elrendelésekor a Belügyminisztérium szervei megerősítik az őrségeket, intézkedéseket tesznek a rend helyreállítására, a katonai csapatok pedig harcckészültségbe lépnek, megerősítik a katonai anyagraktárak, haditechnikai- és egyéb katonai objektumok őrzését és védelmét ellátó őrszolgálatot. A katonai helyőrségi körzetek parancsnokai intézkednek a csapatok előkészítésére és a karhatalmi intézkedések végrehajtására.

5./ A helyőrség csapatai karhatalmi szolgálatba történt bevonásával a katonai csapatok a mellékelt tervnek megfelelően megerősítik az őrszolgálatot, vagy őrzés alá veszik a korábban nem őrzött objektumokat. A katonai helyőrségi körzetek tartalékai, valamint a Budapest-i helyőrségi

körzetparancsnok manőverező csoportja készenlétben vannak a körzet, illetve a főváros karhatalmi biztosításával kapcsolatos feladatok végrehajtására.

A tartalékok és manőverező csoport állománya, fegyverzete és feladatai a budapesti helyőrségi körzetre összeállított terv szerint.

6./ Budapest helyőrségi körzetparancsnokát és a katonai helyőrségi körzetek parancsnokait a Honvédelmi Miniszter jelöli ki, akiknek a riadó elrendelésével a karhatalmi szolgálat ellátására kijelölt csapatok alárendeltségükbe lépnek.

A Belső Karhatalom csapatai a helyőrség karhatalmi csapatai bevezetésével szintén a helyőrségi körzetparancsnokok, illetve a budapesti helyőrségi körzetparancsnok hadműveleti alárendeltségébe kerülnek.

7./ A kijelölt parancsnokok a vezetésbe öntevékenyen bevonják saját törzseiket is. A körzetek közötti összeköttetés a városi távbeszélőhálózaton keresztül és mozgó híradóeszközökkel történik.

8./ A taborozási időszak alatt riadó elrendelése esetén a helyőrségi karhatalmi szolgálat ellátására kijelölt csapatok és alegységek visszatérnek Budapestre /:elhelyezési körletükbe:/ és a budapesti helyőrségi körzetparancsnok által megszabott feladatokat hajtják végre.

9./ Fegyverzet: lövészfegyverek. Lőszerrel való ellátottság 0,6 javadalmazás. Szállítóeszközöket a csapatok szervezetszerű gépjármű állományából /:egyes alakulatok, intézetek közötti átcsoportosítás útján:/ kell biztosítani. Erre a Budapest helyőrségi körzetparancsnoka intézkedik.

IV.

A karhatalmi riadó elrendelése.

A karhatalmi riadó lehet:

- általános, az egész országra kiterjedő, vagy

részleges, csak egyes kerületekre elrendelt.

- A karhatalmi riadót elrendelheti:

a./ az ország összes fegyveres erői részére – a Honvédelmi Tanács;

b./ a rendőrség és Belső Karhatalom részére – a Belügyminiszter, távolléte esetén a Belügyminiszter első helyettese;

c./ a Magyar Néphadsereg csapatai részére – a Honvédelmi Miniszter, távolléte esetén a Vezérkar Főnöke.

Az ország egyes területein a közrend megbontása, elemi csapások, vagy egyéb esetekben a megyei-, városi-, járási pártbizottságok titkárai, a megyei-, városi-, járási tanácsok elnökei a rend helyreállításához a Belügyminisztériumon keresztül kérhetnek segítséget. Ebben az esetben a Belügyminiszter szervei segítségére kijelölt egyes alegységek a Belügyminisztérium megfelelő szervei alárendeltségébe lépnek.

A hadtest- és hadosztály körzetparancsnokok, valamint Budapest helyőrségi körzet parancsnoka karhatalmi riadót saját körzetükre is – elvileg – csak a Honvédelmi Miniszter parancsa alapján rendelik el és adják ki a tervben meghatározott karhatalmi intézkedéseket.

Egyes rendkívüli sürgősséget igénylő esetekben azonban a hadtest- és hadosztály körzet parancsnoka egyes helyőrségi körzetekben a riadót önállóan is elrendelheti, azonban arról azonnal köteles jelentést tenni a Honvédelmi Miniszternek.

V.

A Karhatalmi terv őrzése. A terv kiadása a végrehajtó parancsnokok részére.

A karhatalmi intézkedések terve két példányban készül, a Honvédelmi Miniszter és a Belügyminiszter írja alá és a Honvédelmi Tanács hagyja jóvá.

A terv különösen fontos és szigorúan titkos okmány. Egyik példányát a Honvédelmi Minisztérium, a másik példányát a Belügyminisztérium őrzi.

A hadtest körzet parancsnokok megkapják a terv magyarázó részét és a körzetükre vonatkozó terv-kivonatot. A hadosztály körzetek és a helyőrségi körzetek parancsnokai csak a tervből készült kivonatok rájuk vonatkozó részét kapják meg.

A Belügyminisztérium vonalán – a Belügyminiszter utasítása szerint – a BÜM. Főosztályok, a városi- és járási osztályok vezetői, valamint a Belső Karhatalom hadosztály parancsnoka megkapják a tervből készült kivonatok reájuk vonatkozó részét.

A kijelölt körzetparancsnokok a karhatalmi terv kivonatokot lepecsételt csomagba zárva, a Titkos Ügyviteli Szabályzat előírásainak megfelelően személyi páncélszekrényükben őrzik.

A karhatalom biztosítására vonatkozó kiegészítő tervek, számvetések, parancsok és utasítások a hadtestek, hadosztályok és helyőrségük részére nem kerülnek kiadásra.

A hadtest- és hadosztály körzetek parancsnokai a karhatalmi tervből készült kivonatok alapján a terv alapelveire vonatkozóan – mindennemű, a karhatalmi rendszabályokkal kapcsolatos írásbeli okmány átadása nélkül tájékoztatják a párt- és helyi szervek megfelelő vezetőit.

Melléklet:

A hdt. és ho. manőverező csoportok feladatai. /1 db 1:1 000 000 vázlat/²¹

/:BATA ISTVÁN vezds./
a Magyar Népköztársaság
Honvédelmi Minisztere

/:PIROS LÁSZLÓ altbgy./
A Magyar Népköztársaság
Belügyminisztere

RÖVIDÍTÉSEK

Germuska – Nagy 2004.

Germuska Pál – Nagy Tamás: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk*, 49. (2004.) 1. sz. 180–210. o.

Horváth 2003.

Horváth Miklós: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003.

Horváth – Kovács 2011.

Horváth Miklós – Kovács Vilmos: Hadsereg és fegyverek 1956. Budapest, 2011.

Zsitnyányi 1999.

Zsitnyányi Ildikó: Hadsereg és forradalom – 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999.) 4. sz. 824–850. o.

²¹ A térképmelléklet nem maradt fenn a HT iratanyagában sem a MOL-ban, sem a HL-ben.

MŰHELY

KISS BALÁZS

„SOMOGYI BAKÁK NÓTÁJA”

Nyomozás egy 44-es katona sorsa után

Az a tény, hogy az irodalom által fennmaradhat egykori hőseink emléke, mindenki számára nyilvánvaló. Viszont olyan eset is előfordulhat, hogy egy névtelen költő által egy vidéki lapba beküldött vers alapján sikerül egy elfelejtett hős nyomára bukkanni. Az alábbiakban egy ilyen történetet mutatok be.

A *Somogyi Hírlap* szerkesztőségének egy ismeretlen katona küldött be egy bajtársáról írott verset, melyet a lap le is közölt az 1914. szeptember 18-i számában. A vers így szól:

„Somogyi bakák nótája

Ha elvisznek katonának
Fölhuzom a bakkancsot,
Le se fekszök, ébren alszok
Ugy várom a parancsot;
Kardot veszek a kezembe
Nekivágok szilajon
Egyet vágok, nagyot ütök
Halált vágok a rácon.

Kerti Pista cugszfűrer úr
Be is vonult sabácba,
Ahogy ütött, ahogy vágott
Rémület szállt a rácba
Nyolcszáz rácot akasztottak
Két sorjába a fára,
A rác véreből üritettek
Áldomást a királyra.

Kerti Pista nyalka fiu,
A háborut kiálta,
A cug előtt tüzzel-vassal
A hatvágást csinálta.
Rác asszonyinak, rác leánynak
Megáll rajta a szeme,
Kerti Pista köpött egyet
Ögyön mög a figyfene.

A somogyi hires lányok
Kisírták a szemüket
Kerti Pista háboruba
Vitte el a szívüket.
Ne sirjatok hires lányok,
Visszatér a babátok,
Kerti Pista, mög az Isten
*Gondot viselt reátok.”*¹

A verset korábban, az újsághíren kívül, még a háború ideje alatt Nagy Endre idézte gyűjteményes kötetében,² illetve az ezredrel foglalkozó forrástanulmányban is szerepel.³ Valószínűleg Nagy Endre is az eredeti sajtóközlésből ismerte, hiszen behatóan foglalkozott az ezred történetével, verset is írt a tiszteletükre, melyet később Hollósy Kornél meg is zenésített.⁴

¹ Somogyi bakák nótája. *Somogyi Hírlap*, 1914. szeptember 18. 4. o.

² Nagy Endre: A nagy háború anekdotakincse. Budapest, 1915. 24–25. o.

³ Kiss Balázs: Az Albrecht főherceg nevét viselő 44-es cs. és kir. gyalogezred – Forrástanulmány. Kaposvár, 2004. 27–29. o.

⁴ Nagy Endre: A Roszseb ezred. In: A 44-esek frontján. Somogy-Tolnai hadi almanach. Budapest, 1916. 90. o.

A Somogyi bakák nótája nyilvánvalóan számos túlzást tartalmaz, ebben a tanulmányban nem is töreksem annak teljes (és irodalmi) elemzésére, csupán főhősét, a bizonyos „Kerti Pista” katonai pályafutását mutatom be levéltári és könyvészeti források felhasználásával.

Kerti István 1889-ben született, Somogy Vármegyében, Városhidvégen. A Sió menti község lakossága az 1910-es népszámlálás szerint 1222 fő volt, valamennyien magyarok.⁵ A település ma Szabadhidvég község része, mely Fejér megyében az enyingi kistérségben található.

Kerti Istvánt 1908-ban sorozták be az Albrecht főherceg nevét viselő cs. és kir. 44. gyalogezredbe⁶, mely Kaposváron, a Baross utcai laktanyában állomásozott.⁷ A világháború kitörésekor szakaszvezetőként látott el szolgálatvezetői beosztást az ezred 15. tábori századánál. A frontszolgálatot 1914. július 27-én kezdte meg.⁸ Részt vett a versben idézett sabáci harcokban, amiért megkapta az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmét. Sajnos ez Kerti István egyetlen olyan kitüntetése, amiről nem maradt fenn előterjesztés, ahol részletesen le van írva a kitüntetés alapjául szolgáló fegyvertény, azonban valamelyest így is rekonstruálni tudjuk az eseményeket, melyben részt vett. Tudjuk, hogy Kerti 1914. augusztus 23-án Sabácánál megsebesült.⁹ Az ezredtörténet részletesen beszámol a napiparancsok alapján az augusztus 23-i eseményekről. Innen kiderül, hogy huszonharmadikára virradóra éjfél tájban a 31. hadosztálytól parancs jött, hogy a 29. hadosztály értesítése szerint az ellenség feltehetőleg a Tursko Groblje-től délre fekvő szigeteken próbál meg átkelni a Száván, hogy az ott állomásozó tüzérséget megtámadja. A parancs az ezredet arra utasította, hogy szállja meg a Száva partját, hogy egy estleges szerb átkelést megakadályozzon. A parancsot az ezred mind a négy zászlóaljja a Száva töltése mögé fölfejlődve végre is hajtotta. Ez a manőver igen kimerítette a legénységet, hiszen a legnagyobb titokban kellett azt végrehajtani teljes sötétségben, világítás nélkül, de még a hangos vezényszó is meg volt tiltva. Folyamatos esőben hajnal négy óráig állt az ezred ebben a helyzetben, amikor a következő parancs jött a IV. hadtesttől a 31. hadosztálynak: „A Száván még az éjjel folyamán át kell kelni és az ellenség északi szárnya ellen támadást kezdeni.” Reggel fél hatra a 44. gyalogezred a klenaki pályaudvarhoz érkezett, ahol addig, míg az ezredre került a sor, pihenőt rendeltek el számukra, és az előző napi vacsorát is itt fogyasztották el. A hídon való átkelés folyton késett, mert egy közbejött parancs szerint előbb a tüzérségnek kellett a szerb partra átmennie. Tíz órakor végre az ezred is parancsot kapott, hogy gőzkompon keljen át a túlsó partra, miután a hadihíd a monitorok áthaladása miatt le volt zárva. Végül ugyanazon a helyen kötöttek ki, ahol augusztus 12-én a 8. század először lépett szerb területre.¹⁰

Az ezreddel szemben a szerb Sumadia hadosztályhoz tartozó 12. és 11. gyalogezredek álltak. Napközben Tersztyánszki Károly lovassági tábornok parancsára a Sabác templom és a Klenak templom közti útszakaszon vonultak fel a somogyiak. A támadási parancsra a III. és IV. zászlóalj (mely utóbbiban Kerti István is szolgált) az első vonalba fejlődve megkezdte az előnyomulást a saját harcvonalon szélső balszárnyaként. A balszárnyon lévő IV. zászlóalj a szivattyúteleptől délre elérte a 29. hadosztály által megszállt védelmi vonalat, akik csatlakoztak az előnyomuláshoz. A területen elterülő sok elkerített szilváskert az előnyomulás ütemét erősen hátráltatta. Alkonyodni kezdett, mire a balszárny a 89. magassági pontot elérte, ahol az ellenség kisebb előretolt osztagaival szemben harcba került, de mindenütt rohammal verte vissza azokat. Ezen harcok után a IV. zászlóalj balszárnya tovább nyomult előre, mikor Misar irányából erős tüzérségi tüzet kapott. Addig nem tudtak mozdulni, amíg a 8. századból kialakított félszázad a Szvaszki Potesen lévő kiserdőben álló ellenséges tüzereket szét nem kergette, és ágyúikat el nem vette, de a támadás ezután nem folyta-

⁵ Csánky Dezső: Somogy Vármegye. Budapest, 1911. 171. o.

⁶ Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HM HL) Első világháborús kitüntetési javaslat, 28.616. A kitüntetési javaslatok fordításáért ezúton mondok köszönetet Kiss Gábornak, a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár főlevéltárosának.

⁷ Kiss: i. m. 8. o.

⁸ HM HL, Első világháborús kitüntetési javaslat, 1.621.866

⁹ Uo.

¹⁰ Kurtz Géza – Kristófy Géza: A cs. és kir. „Albrecht Főherceg” nevét viselő 44. gyalogezred és a cs. és kir. 105. gyalogezred története. Budapest, 1937. 53. o.

tódott a sötétség miatt.¹¹ 29-én Eduard von Böhm-Ermolli¹² lovassági tábornok napiparancsban dicsérte meg a vállalkozásban résztvevő 29. hadosztályt.¹³

A 23-i vállalkozásban a 44-es gyalogezred legénységéből két legénységi állományú katona halt meg, hatan eltűntek és három tiszt mellett további kilencvennyolc katona sebesült meg,¹⁴ köztük Kerti István is.

A sebesülést követően Kerti csaknem két hónapot lábadozott, majd 1914. november 18-án jelentkezett újra frontszolgálatra, mint az ezred 6. századának szakaszparancsnoka.¹⁵ Folyamatosan részt vett az ezred harcaiban, míg 1915. április 1-jén újra megsebesült Fenyvesvölgynél. Itt az évszakhoz képest meglehetősen mostoha időjárási körülmények között (erős hófúvás majd hóihar) a 44. gyalogezred és a 3. bosnyák gyalogezred alakulatait erős támadás érte az addig tartalékban lévő XVIII. orosz hadtest 23., 37., és 55. hadosztályainak zöme részéről, mely során az ellenség a magyar állásokat áttörte és csapatainkat visszavonulásra kényszerítette. A 44. gyalogezred többi része a visszavonulást támogatta a nagy túlerőben lévő, négy ezred erejű orosz támadás alatt. A visszavonulás alatt az erősen támadott állást mindössze egy bosnyák zászlóalj és két somogyi félszázad tartotta, egészen addig, amíg az lehetséges volt. Ez után az ezredet fokozatosan kivonták a tűzvonalból és hadosztály-tartalékként gyülekeztették. Bár az oroszok az állások elfoglalása után már nem zavarták a magyar és bosnyák csapatok új állásokba való visszavonulását, így is jelentős volt a veszteség. A másnap reggeli kimutatás a 44. gyalogezredből hat halottat és tizenkét sebesültet jelez, köztük volt Kerti István, valamint három tiszt, akik orosz fogságba estek. Ezen kívül hatvannyolc beteget és hatszázharminchét eltűntet jelentettek. Hatalmas ez a szám, bár szinte azonnal csökkent azáltal, hogy folyamatosan vonultak be az új állásba az utóvédharcból visszamaradt katonák, így is végül háromszázkilencvenhét ember tűnt el véglegesen, akik elestek vagy fogságba estek.¹⁶

Miután Kerti István az itteni harcok alkalmával nem kapott kitüntetést, nem tudjuk biztosan megállapítani, hogy az utóvédharcból vett-e részt, vagy annak fedezésében. Valószínűbb az utóbbi eset, hisz a beszámolók az ezred I. és IV. zászlóaljához kötik az utóvédharcból résztvevő alakulatokat,¹⁷ viszont Kerti István ekkor már a 6. tábori századnál látott el szolgálatot, ami azt jelenti, hogy a II. zászlóalj kötelékébe tartozott. A sebesüléséből 1915. május 28-ig lábadozott, majd újra frontszolgálatra jelentkezett.¹⁸

Közben elő is léptették (számunkra ismeretlen időben), hisz a továbbiakban minden vele kapcsolatos okirat már őrmesterként tartja számon.

Kerti István katonai pályafutásának következő állomása dobrotwóri támadás volt, ahol vitézségeért Bronz Vitézségi Éremre terjesztették fel, amit a magasabb katonai parancsnokság jóvá is hagyott. A felterjesztés így szól: „A 24-i dobrotwóri támadásnál folyamatosan előretörve a legénységet magával ragadta és a század számára hősiességéből követendő példát mutatott azáltal, hogy a front elől menekülő oroszok elfogásában tevékenyen közreműködött.”¹⁹

A felterjesztést Bauer Gyula írta alá, személyével később még röviden foglalkozunk.

A fegyvertény leírása ugyancsak megtalálható a korabeli dokumentumokban, melyet röviden összefoglalok. Délután egy óraker a magyar tüzérség az ellenséges állásokra, valamint Dobrotwóra megkezdte a hatástűzést, mely körülbelül délután öt óráig tartott, miközben az osztrák 2. számú népfelkelő ezred zászlóalja a dobrotwóri temető ellen kezdte meg a támadást. A válaszként azonnal érkező ellenséges tüzérségi tűz miatt azonban a kísérlet meddő maradt.

Délután hét óraker a 62. dandárparancsnokság a fél IV. zászlóaljat a tűzvonalban lévő IV/3. bosnyák zászlóalj mögé toltta el, melyet ugyanoda nemsokára a II. zászlóalj is követett. Közben Dobrotwör még mindig égett és a tűz fényénél csoportosult az ezred itt lévő hat százada a táma-

¹¹ Kurtz: i. m. 54–55. o.

¹² Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest. 2010. 88–90. o.

¹³ Kurtz: i. m. 57. o.

¹⁴ Kurtz: i. m. 58. o.

¹⁵ HM HL, Első világháborús kitüntetési javaslat, 1.621.866

¹⁶ Kurtz: i. m. 99–100. o.

¹⁷ Kurtz: i. m. 99. o.

¹⁸ HM HL, Első világháborús kitüntetési javaslat, 1.621.866

¹⁹ HM HL, Első világháborús kitüntetési javaslat, 28.616

dáshoz. Az első vonalba a fél IV. zászlóalj és a II. zászlóalj két százada fejlődött fel, a II. zászlóalj két százada tartalékot képezett a balszárnnyal mögött. Iránya a jobbszárnnyal a 206-os magaslati pont volt, ahol az oroszok egy jól kiépített támpontot védtek. Mivel nehéztüzérségünk a velünk szemben álló ellenséges erőket erős gránátűz alatt tartotta, az ellenséges gyalogsági tűz gyengült, így a tűzvonala aránylag csekély veszteséggel körülbelül ötven lépésre közelítette meg az ellenséges akadályokat. Ezek azonban még teljesen épek voltak, így a támadás itt megakadt. A továbbhaladáshoz feltétlenül szükség volt az akadályok szétrombolására, ezért a dandárparancsnoksághoz ment jelentés szerint a 4/4 árkász századot aknavetővel küldték előre. Az alakulat tizenegy órára érkezett a tűzvonalba és munkáját mindjárt meg is kezdte. Ahhoz, hogy Dobrotwórbán az ellenség nagyobb tartalékának gyülekezését lehetetlenné tegye, a hadosztályparancsnokság elrendelte, hogy a két templom környékét és a dobrotwóri hidat tüzérségünk egész éjjel tartsa tűz alatt.

A 61. gyalogdandár csapatai a támadási parancs értelmében este negyed kilenc körül érték el Dobrotwórt nyugati szélét, előrenyomulásukat a 62. gyalogdandár tűzvonalaéhoz igazítva, ahol az ellenség az állásokat már kiürítette. Itt a dandár balszárnnyal az I. és a IV. zászlóalj fele volt a tűzvonalba, amíg az ellenség tüzérségi tűz alatt tartotta a még mindig égő Dobrotwórt.²⁰ A leírásból kitűnik, hogy Kerti százada a 206-os magaslaton lévő állás elleni támadásban vett részt, ahol Kertiék nem csak sikeresen nyomultak előre, de még foglyokat is sikerült ejteniük.

Kerti István a továbbiakban is élen járt hősiességével és vitézségével, amit az is jelez, hogy alig két héttel később, 1915. szeptember 6-án olyan fegyvertényt hajtott végre Krupiecnél, amiért megkapta az Arany Vitézségi Érmét. Itt érdemes figyelembe venni, hogy az ezredből a nagy háború alatt összesen huszonöt fő érdemelte ki ezt a magas elismerést.²¹ Ne feledjük, hogy arról az ezredről van szó, amelyet a híres író, vitéz Somogyváry Gyula életrajzi regényében a „világháború leghíresebb magyar ezredének” nevezett,²² vagy akikről Illyés Gyula így írt: „A világháború kezdetén a kaposi 44-es gyalogezred négy hónap alatt négyszer semmisült meg, s négyszer támadt fel újra. A puszták fiai nem sajnálták a bőrüket. Hősiesség és halálmegvetés dolgában a monarchia népei közül csak a bosnyákok versenyezhettek velük, amint e szakma német hozzáértői tárgyilagosan megállapították. Haditetteiket magam is nemegyszer álmélkodva hallgattam. Sovány, beesett mellű urasági bognárok és tehenészek, akik a kastély szakácsnője előtt is elvesztették beszélőképességüket, csillogó szemmel beszéltek, mint kúsztak a drótok alatt az oroszok felé, mint ugrottak le, foguk közt a rohamkessel, jobbjukban a maguk gyártotta szöges buzogánnyal életveszélyes sziklaszakadékokba az olaszokra, franciákra, négekre, mindenkire, akire lehetett.”²³

Lássuk hát, mi állt Kerti István arany vitézségi érdemremre történő felterjesztésében: „1915. 09. 06-án a Krupiecnél lévő orosz állásra indított rohamnál heves ellenségi tüzérségi, gyalogsági és géppuskatűzben a halálmegvető hősiesség fényes példáját adta és kiválóan vezette szakaszát, mint szakaszparancsnok, előttük szellemével elől járt. Kerteken, valamint egy facsoportos halmon keresztül Kerti a szakaszával egy elterelő támadást vezetett, ami által magára vonta az ellenség tűzét. Csapatának nagy része megmenekült, viszont az előretörő oroszok kilátástalan helyzetbe kerültek, akiket üldözni kezdett és magával ragadta a legénységet is. A templomnál található orosz tartalékok állásába betörték és a nagyon erős gyalogsági tűz ellenére ott kitarítottak.”²⁴

A fegyvertény jobb megértése végett itt is érdemes megvizsgálni a harci cselekményt magasabb katonai nézőpontból is. Az ezredparancsnokság a zászlóaljnak még az ötödikéről hatodikára virradó éjjel folyamán adta ki a támadási parancsot: „Irány az I. zászlóalj jobb szárnyával, a Krupiec északi szélén fekvő II. zászlóalj ezredtartalék a jobb szárny mögött lépcsőzve. A tüzérség a betörési pontot délelőtti nyolc és kilenc óra között lövi, kilenc óra a gyalogsági támadás kezdete. A zászlóaljak még a sötétség leple alatt egy elől fekvő alkalmas vonalat foglaljanak el, hogy a támadást egy-két ugrással az ellenséges állásba vihessék előre, az ezredtől balra a 3. bosnyák gyalogezred támad. Ezredparancsnokság az irányzászlóaljnál, mely majd a támadási jelet adja.”²⁵

²⁰ Kurtz: i. m. 136. o.

²¹ Kurtz: i. m. 299. o.

²² Somogyváry Gyula: És Mihály harcolt... Budapest, 2010. 217. o.

²³ Illyés Gyula: Puszták népe. Budapest, 1978. 27. o.

²⁴ Kriegsarchiv, Wien Mannschafts-Belohnungs-Antrag Nr. 396 036

²⁵ Kurtz: i. m. 145. o.

Reggel felé ködös volt az időjárás, úgyhogy a zászlóalj az elrendelt mozdulatokat elvégezheték anélkül, hogy azokat az ellenség megfigyelhette volna. Reggel öt óra ötven perckor jegyezték fel az utolsó jelentést, hogy a támadáshoz való csoportosulás befejeződött. A tüzérség tehát parancsot kapott, hogy a belövést hat órakor kezdje meg, így a nehéztüzérség a betörési helyet vette tűz alá és látható eredménnyel lőtte azt kilenc óráig. Pontosan kilenc órakor az első zászlóalj három századdal állásaiból előretört, őket követte a tartalékban lévő század, valamint az ezredtartalék zászlóalj is, akik körülbelül nyolcszáz méteres egyhuzamos előretörés után megkezdték a tüzelést. Az ezred mellett balra előretörő 3. bosnyák ezredbeli zászlóalj nemsokára egy magasságba jutott az éllel és szintén tüzet nyitott, így az ő gyalogsági tűzük védelme alatt az ezred tűzvonalba lévő századaikat a tartalékok előrerántották, és innen egyhuzamban az ellenség állásaiba betörték. Rövid szuronyharc után az ellenség az állásait feladta, részben visszazaladt, a többség azonban megadta magát. A zászlóalj a közel ezerlépcsnyi előretörést mindössze tizenhét perc alatt hajtották végre, így kilenc óra húsz percre már az orosz állásokban voltak. Közvetlenül a roham előtt egy orosz géppuska az oldalazó tűzével meglehetősen nagy veszteségeket okozott katonáinknak, de a gyors rohamot még ez sem tudta fenntartani. Az elfoglalt állásokban húsz orosz tiszt és hatszáz katona esett fogságba, valamint sikerült harminc géppuskát is zsákmányolni. Tizenegy órakor az ellenség a második vonalból ellentámadást indított az elveszett vonalaik visszaszerzése céljából, de sikerült visszaverni őket is. Erre rajvonalként a visszafutó ellenség nyomába eredt, ahol sikeres rajtaütést hajtott végre, így az oroszok az erősen kiépített második vonalukat is kénytelenek voltak feladni és a falu házai közé vonultak vissza, ahová a mieink rajvonala is utánuk nyomult. Dél tájban a rajvonala elérte Krupiec templomát, ahol nemsokára a 23. gyalogezred balszárnya is megjelent, akikkel sikerült felvenni az összeköttetést. A balról érkező 3. bosnyák gyalogezred a Karpilowkából jövő erős tűz miatt csak lassan nyert teret.²⁶ A leírást és a kitüntetési felterjesztést összevetve megállapíthatjuk, hogy a rajvonalként Kerti István szakasza vezethette, hiszen mindkettő dokumentum a templomnál lévő tartalékok elfoglalásáról beszél. Forrásainkból kiderül tehát, hogy Kerti alakulata már az ellenséges állások megszállásával is óriási fegyverténytet hajtott végre, azonban a vállalkozás igazi értékét az jelentette, hogy az elfoglalt vonalakat sikerült megtartaniuk. A következő helyzetjelentés a délután fél kettes állapotról számol be, amikor a Felix-csoport a Srebno-Krupiec templom vonalban állt, erős tartalékkal félúton Srebno és Krupiec között, hogy egy Sitnóból várt esetleges ellentámadást kivédhessen. Láthatjuk hát, hogy hosszú ideig kellett csekély erővel tartaniuk az elfoglalt állásokat, és a felterjesztésből azt is tudjuk, hogy ezt erős ellenséges tűz nehezítette. Egészen este hatig nem változott ez a helyzet, ekkor rendelte el Willerding tábornok az Op. No. 906/33-as parancsban elért vonalakban történő éjjelezést, és ekkor váltották csak le a tűzvonalba álló alakulatokat, így Kertiékét is. Az este folyamán érkezett meg a 44. gyalogezredhez Felix tábornok elismerő távmondata, melyben ez állt: „A 32. hadosztályparancsnokság a Felix-csoporthoz és a 32. hadosztályhoz tartozó és a mai támadásban résztvevő összes parancsnokoknak és csapatoknak nagy teljesítményükért és kiadós bátorságukért a legmelegebb köszönetét és elismerését fejezi ki. A magam részéről én ezen dicsérethez teljes mértékben csatlakozom. Csoportom összes kiváló és bátor csapatainak ez még ma hirdetendő ki.”²⁷

Itt jegyezném meg, hogy Bauer Gyula, a 44. gyalogezred ezredese majd parancsnoka, később tábornok, vitézségére és fegyvertényeire való tekintettel 1917-ben IV. Károly királytól megkapta a magyar nemességet „Krupiec” előnévvel.²⁸ A praedicatum természetesen az imént idézett diadalra utal, ahol Kerti István arany vitézségi éremre történő felterjesztését, hasonlóan a korábban már idézett bronzhoz, személyesen Bauer Gyula fogalmazta meg és írta alá.²⁹

Kerti István ezután 1916. február 12-ig teljesített frontszolgálatot.³⁰ A következő ismert bevonulása 1917. május 5. a közbeeső időszakban eltöltött tevékenységéről nincsenek pontos információink, azonban tudjuk, hogy ez idő alatt nem tüntették ki, nem léptették elő, és nem is sérült meg.

²⁶ Uo.

²⁷ Kurtz: i. m. 145–146. o.

²⁸ Kurtz: i. m. 304. o.

²⁹ Kriegsarchiv, Wien Mannschafts-Belohnungs-Antrag Nr. 396 036.

³⁰ HM HL első világháborús kitüntetési javaslat 1.621.866.

Utolsó ismert kitüntetését 1917. augusztus 11-én Székelyföldön érdemelte ki. A másodosztályú Ezüst Vitézségi Éremre az alábbi indoklással terjesztették fel: „Hősies helytállás az ellenség előtt. 1917. 08. 11-én a Sesul la Comarnie-n Gyergyótölgyestől északra a Keleti-Kárpátokban hősiességével kitért, az ellenség által megszállt magaslat ellen a heves ellenséges tűzben rendfíthetetlenül előtört.”³¹

Az ezredtörténet ebben az esetben elég szűkszavúan nyilatkozik, mindössze annyit tudunk meg belőle, hogy augusztus 9–11. között az ezred II. zászlóalja előretolt állásban állott, szárnyai védelmére egy-egy szakaszt tolt ki az 1416-os és 1390-es magaslati pontokra, helyzete tehát a következő volt: két század és a géppuskaszázad a Piatra Sesul la Comarina hegytömbbel szemben állt.³² A felterjesztésből egyértelműen kiderül, hogy ez Kerti István és a 6. tábori század volt.

Érdekes, hogy ez utóbbi felterjesztés csoportos volt, így tudjuk, hogy kik voltak Kerti István azon bajtársai, akik ugyancsak kitüntetés kaptak a vállalkozásért, valamennyien a 44. gyalogezred 6. tábori századából. Bronz Vitézségi Éremmel tüntették ki a berzencei Filippovics Pál tizedest, az újdombóvári Bodó Imre őrzetetőt, a sejcíni Josef Knepl gyalogost, és a nagybajomi Szabó János gyalogost, valamint Kertihez hasonlóan másodosztályú Ezüst Vitézségi Érmeket kapott a belegi Máté János szakaszvezető is.³³

Kerti Istvánról a következő feljegyzés 1917. szeptember 25-re datálható, melyet a Császári és Királyi Losonci Tartalékkórház állított ki. Az irat tanulsága szerint Kertit lágyéksérvvel kezelték, és a fenti napon gyógyultan távozott.³⁴ Feltehetőleg innen újra bevonult alakulathoz, de nem találkoznak már olyan okmánnyal a háború végéig, amelyben említenék Kerti István nevét.

Joggal feltételezhetjük azt, hogy Kerti István hazajött a világháborúból. Személyesen kerestem fel a szabadhídvégi hősi emlékművet, amelyen az egykori városhídvégi hősök neve is fel van tüntetve, ezen pedig nem szerepel Kerti István neve. Ennél is fontosabb bizonyítéknak tűnik, hogy „Új Somogy” elnevezésű kaposvári székhelyű napilap 1922. május 10-i számában, megemlíti az úgynevezett „Reichard alapba” fizetők között egy Kerti István nevű tabi lakost, aki 2200 koronával járult hozzá az emlékmű felépítéséhez.³⁵ Vitéz reichardspergi Reichard Béla ezredes a 44. gyalogezred utolsó parancsnoka a háború után Kaposváron telepedett le, majd 1921-ben elhunyt. Ekkor a 44. gyalogezred vitézei közadakozással egy alapot hoztak létre egy grandiózus, obeliszkkel és szoborral díszített síremlék elkészítésére, amely végül 1931-ben készült el, és a mai napig gondozott állapotban látogatható a kaposvári Keleti temető V. szakasza szegélysorának 37. sírhelyén.³⁶ Miután az adakozók az ezred egykori vitézei közül kerültek ki, és a fellelhető iratok szerint az ezredben csak a tanulmányban idézett Kerti István nevű katona szolgált, okkal feltételezhetjük, hogy az idézett cikkben is róla van szó. Bár a cikk tabi lakosként említi Kertit, érdemes tudni, hogy Városhídvég akkoriban a Tabi járáshoz tartozott, a két település között nem egészen huszonöt kilométerre fekszik egymástól, így valószínűsíthető, hogy Kerti a háború után Tabra költözött.

Ebből kiindulva felhívtam a telefonkönyvben fellelhető Kerti nevű szabadhídvégi és tabi lakosokat, így jutottam el Kerti József tabi lakoshoz, aki az általam felsorolt adatok alapján nagyapjaként azonosította Kerti Istvánt. Elmondásából kiderül, hogy Kerti István a háború után megnősült, majd a somogyi Nagyberényben telepedett le, ahol élete hátralévő részét töltötte. A személyazonosság kérdése azonban nem állapítható meg biztosan. Ugyanis bár nyugszik egy Kerti István nevű egyén a nagyberényi temetőben, azonban ő a világháború után, 1920. szeptember 20-án született.³⁷ A temetkezési vállalatok tájékoztatása szerint Tabon nincs Kerti István nevű személy eltemetve, és mind Szabadhídvégen mind Nagyberényben készséges és áldozatkész kutatómunkát végeztek mind a Római Katolikus Egyház, mind a Református Egyház helyi illetékesei, a korszakból hiányzó anyakönyvek miatt azonban nem sikerült teljes bizonyossággal meghatározni sem Kerti István halálának helyét és idejét, sem végső nyughelyét.

³¹ Uo.

³² Kurtz: i. m. 197. o.

³³ HM HL, Első világháborús kitüntetés javaslat, 1.621.866

³⁴ Kriegsarchiv, Phonetische Kartei Karton Nr. 451.

³⁵ Hireink. *Uj-Somogy*, 1922. május 10. 2. o.

³⁶ Puskás Béla: *Tűzvonalba*. Kaposvár, 2003. 12. o.

³⁷ A Somogyi Református Egyházmege Esperesi Hivatalának adatközlése: 156/2011.

EGY ÉLETBEN MARADT KÖZTÁRSASÁG TÉRI „HÓSI HALOTT”

Eddig úgy tudtuk, hogy Sziklai Sándor esete a forradalmat követő „hóssé” nyilvánítások talán legvégletesebb példája.¹ Nemrégiben azonban előkerült egy forráscsoport, a BM Személyügyi Főosztálynak a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratanyaga, amely ismét a hősi halottak körüli anomáliákra mutat rá. Verner István és az ismeretlen „hósi halott” ezen dokumentumok között található története, úgy vélem, vetekedik a Sziklai-üggyel: a katonai pompával eltemetett, posztumusz előléptetett és kintetett Verner ugyanis meg sem halt. A neve alatt eltemetett holttestet – nem utolsó sorban Kelemen Endre bírósági orvos eljárása miatt – a későbbiekben sem lehetett azonosítani, ennek ellenére továbbra is a „hósi halottak” között tartották számon.²

A személyi iratgyűjtőben található, 1957. augusztus 29-én kelt belügyminisztériumi jelentés arról tudósít, hogy „egy jegyzőkönyv leírásából” hozzátartozói felismerték a forradalom alatt belső karhatalmistaként szolgálatot teljesítő Verner István holttestét, ez alapján elrendelték „holtta nyilvánítását, a holttest hazaszállítását és eltemetését”. 1957. június 19-én megtörtént halotti anyakönyvbe vétele, halálozásának adatainál a Köztársaság tér és az október 30-i dátum van föltüntetve. A felismerés a „[b]al karon lévő tetoválás (születési év)”, a „holttest magassága, testalkata”, valamint egy „[s]zürke kék csíkos zsebkendő” és egy „10 cm hosszú 2,5 cm széles szarufésű” alapján történt. Az édesanya és unokatestvér azonosítását annak ellenére fogadták el, hogy az 1957. június 10-én kelt boncolási jegyzőkönyvben az szerepel, hogy a születési év mellett egy „N. J.” tetoválás is volt a holttesten, amelyről a boncolást végző orvosok külön megjegyezték, hogy „[a]z általános tapasztalat szerint” „a vezetéknev és a keresztnév” jelzésére szolgálhatott.

A BM IV/III. Főcsoportfőnökség Titkárságának 1967. július 14-i jelentéséből kiderül, hogy ezután Verner István szülőfalujába, Becskére szállították a holttestet, „ahol katonai pompával eltemették”, édesanyjának pedig „átadták a fiának adományozott Vörös Csillag Érdemrend és Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem kitüntetésekét”. Emellett a BM Szociális és Segélyezési Csoport 1957. június 17-én kelt jelentése szerint az azonosító édesanya részére 3000 Ft segélyt utaltak ki. Az irat indoklása szerint a segélyezett „fia [...] mint év. ör. 1956. október 30-án a Köztársaság téri pártház védelménél hősi halált halt. Nehéz anyagi körülmények között élnek. [...] Eddig segélyben nem részesült.”

Az 1967. július 14-i jelentés készítői felhívják a figyelmet, hogy „Verner István holtta nyilvánítása idején Kazincbarcikán élt, bejelentett lakással, személyi igazolvánnyal, katonakönyvvel, munkahellyel rendelkezett”. „Mivel halotti anyakönyvezése a VIII. kerületben történt, és előtte a Központi Lakcím nyilvántartóban nem priorálták” – olvasható az iratban – „a tévedés azonnal nem derült ki.” A jelentés azzal is magyarázza a történeteket, hogy Verner, aki bevonulása előtt sem tartotta édesanyjával a kapcsolatot, nem értesítette őt hollétéről, aki ezért kereste fiát az ismeretlen halottak között.

A dossziében található másik, a BM IV/III. Csoportfőnökség Szociális Alosztálya által 1967. 03. 13-án készített jelentés általában az 1957-es gyakorlatot okolja a történetekért, amikor arról ír, hogy Verner István neve „az akkori nem mindig kellően pontosított, illetve ellenőrzött adatszolgáltatás következtében véletlenül kerülhetett a hősi halottak névsorába”.

¹ Tulipán Éva: A Magyar Néphadsereg 1956-os vesztesége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006/3. 729. o.

² Amennyiben másként nincs feltüntetve, a következő források a MOL XIX B- 1-aj 10. BM HH 45/a 1956. számú dossziéból valók. A Sziklai-ügyről részletesen ír *Speck István: A „Szikla-ügy”* – Budakeszi, 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011/1. 183–218. o.

Az 1967. júliusi jelentés készítői szerint „[r]övid időn belül azonban a személyzeti és igazgatásrendészeti szervek is tudomást szereztek róla, hogy nevezett él – a személyzeti szervek bejelentés, az igazgatásrendészeti szervek névváltoztatási kérelme alapján”. Ugyanabban az iratban egy másik helyen pontos dátummal is feltüntetik, hogy a „BM 1957. augusztus 18-án szerzett tudomást arról, hogy Verner István él”, ezután „[a]z ügyben a Személyzeti Osztály vizsgálatot indított”.

A dossziéba csatolt egyik iratból kiderül, Verner István 1957. október 8-án adott be névváltoztatási kérelmet, amelyben feltüntette, hogy 1956-ban a BM karhatalom I. zászlóaljánál szolgált, és kérelmezte nevének megváltoztatását.³

Az 1967. július 14-i jelentés szerint Preisz Rezső rendőr főhadnagy már 1957. augusztus 29-én írásban jelentést tett az ügyről, amelyet több intézkedés követett. Először is törölték a halotti anyakönyvi bejegyzést (az irat szerint 1957. augusztus 30-án, az anyakönyv szerint szeptember 7-én⁴), majd a „hősi halottá nyilvánítást és az alhadnagyi előléptetést a Személyzeti Miniszterhelyettes 1958. szeptember 11-én kelt 2609. sz. parancsával hatálytalanította”. Takács Imre rendőr alezredes, személyzeti osztályvezető előterjesztése alapján az Elnöki Tanács visszavonta a Vörös Csillag Érdemrendet, a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmét viszont átadták az életben maradt Verner Istvánnak 1958. szeptember 24-én.

Az eredetileg Verner Istvánként eltemetett holttestet a továbbiakban ismeretlenként tartották számon, mivel 1967. július 14-ig az áldozat „azonosítására további kísérlet nem történt”.

A fenti 1967. júliusi irat önkritikusan megjegyzi, hogy a „hősi halottá nyilvánítás, előléptetés hatálytalanítására és a kitüntetések visszavonására tett intézkedések felderítését nehezítette, hogy az ügy lezárása egy évig húzódott”, az ügy iratait csak 1958 szeptemberében zárták le és irattárazták. A „hatálytalanítás ténye” 1967 nyaráig „nem lett a vonatkozó állományparancson átvezetve”.

A sírról a későbbiekben „az emléktáblát levették”. Az 1967. júliusi jelentés megállapítása szerint annak ellenére, hogy „a névtelen sír gondozására a helyi Tanácsot kérték fel”, a „Becske községben eltemetett volt BM beosztott sírja elhanyagolt állapotban van”, ezért felkérték a rendőrség helyi illetékeit, hogy „a Tanácsnál a sír gondozása érdekében járjanak el és azt kísérik figyelemmel”.

Az ismeretlen holttest további hányattatásáról a BM Személyügyi Miniszterhelyettes Titkárság Szociális Alosztályának 1987. szeptember 14-i feljegyzéséből tudhatunk meg további részleteket. E szerint a holttestet 1987. augusztus 24-én exhumálták, hogy azonosítsák és az Új Köztemető katonai parcellájában a BM hősi halottai számára létesítendő díszsírhelyre temessék. „A sír felnyitásakor” azonban a feladat elvégzésére kirendelt rendőr százados azt tapasztalta, hogy „az elhunyt koponyája hiányzik”, azt ugyanis a boncolást végző Kelemen Endre bírósági orvos és Dr. Harsányi László igazságügyi orvosszakértő félretette „további macerálás és későbbi azonosítás céljára”, csakúgy, mint „a bal karból” kimetszett „kettő bőrdarabot, melyeken tetoválások voltak”, ezek ugyanis egy „későbbi azonosítás célját képezték volna”. A százados a „koponya és a bőrpreparátum felkutatása céljából” felkereste az Igazságügyi Orvosszakértői Intézet akkori vezetőjét, Szabó Árpád főorvost, akivel átnézte „a Fővárosi Bíróság raktárában őrzött koponyákat és bőrpreparátumokat, melyek nagy részét az 1964-ben elhunyt Dr. Kelemen Endre gyűjtötte és készítette”, de a „keresett koponyát és bőrpreparátumot” nem találták sem itt, sem a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Kórbonctani Tanszékén, „ahol a boncolást 1957. június 10-én végezték”, mivel „[a] kapott tájékoztatás szerint több esetben végeztek selejtezéseket”, így „1964 előtti időből származó koponyák és bőrpreparátumok nem találhatóak”.

A százados ezután „Dr. Szabó Árpád főorvos közbenjárásával” megkereste az akkor a Pécsi Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetének vezetőjeként dolgozó Dr. Harsányi Lászlót, aki elmondta, hogy „Dr. Kelemen Endre őrizte az 1957-ben boncolt N. N. személyekről leválasztott koponyákat és bőrpreparátumokat”, de nem tudta megmondani, „hogy a keresett koponya és bőrpreparátum hová kerülhetett”, csupán feltételezte, „hogy selejtezés után eltemették”.

³ A névváltoztatás 1957. október 22-i dátummal megtörtént.

⁴ Budapest VIII. kerület 1957-es halotti anyakönyv, VIII/57/1314. sorszám.

Az 1987-es jelentés azzal zárul, hogy „a keresett koponya és bőrpreparátum nem került elő, így az azonosítást elvégezni nem lehetett”, ezért az Új Köztemető 75-ös katonai parcellájába, a BM hősi halottainak létesített díszsírhelyre eltemetett holttestet továbbra is „Ismeretlen Katona” néven tartották nyilván.

Az ismeretlen holttestet tehát a hatóságok hősi halottként kezelték továbbra is, annak ellenére, hogy a halálozás körülményeiről semmilyen információval nem rendelkeztek.

Az eset kapcsán felmerül a kérdés: mi lett volna, ha Verner István nem rendelkezik bejelentett lakcímmel és munkahellyel, és nem ad be névváltoztatási kérelmet 1957 őszén, hanem – tegyük fel – külföldre emigrál, mint oly sokan tették 1956 végén. Nem lehetetlen, hogy neve felkerült volna a Köztársaság téri áldozatok emléket őrző márványtáblára, és még ma is az áldozatok között tartanánk számon. Pedig ebben az esetben megvolt az áldozat holtteste is. Mit gondoljunk akkor azokról a „hősi halott” történetekről, ahol a holttest nem került elő, vagy fennmaradt beszámolók szerint azonosítása nem volt lehetséges?

A források olvastán úgy tűnik, hogy a hatalomnak (politikailag) és a hozzátartozóknak (anyagiilag) is érdekükben állt a „hősi halottak” avatása.

Nem csupán Verner István esetében fordul elő ugyanakkor, hogy a halálozás lehetséges helyszínéül a Rádió és a Köztársaság tér is szerepel. Csépe Sándort is úgy jegyezték be a halotti anyakönyvbe, mint aki október 30-án, a Köztársaság téren vesztette életét, de a későbbi feldolgozások a Rádió ostromának halottai között említik.⁵

Egy 1960. május 21-én, a BM Karhatalmi Parancsnokság által készített kimutatás a szintén a Rádió ostromának áldozataként nyilvántartott Orosz Józsefet is a Budapesti Pártbizottság hősi halott védői között említi. A névsor készítői tudatában voltak az ellentmondásnak, amint azt a listához fűzött megjegyzés tanúsítja. „A hősi halottak közé beírtuk Orosz nevét” – írták – „annak ellenére, hogy a BM Karhatalom Pol[itikai] O[sztálya] által kiadott »hősi halottak tablóján« ő úgy szerepel, mint aki a Rádiónál esett el. Szemtanúk állítása szerint azonban ő a Pártháznál halt meg”.⁶ Orosz József halálának körülményeiről Hunyadi Károly is csupán annyit közöl, hogy „[o]któber 24-re virradó éjszaka az ellenforradalmárokkal vívott harcban esett el”, valamit hogy „[h]olttestét nem sikerült megtalálni”.⁷

Egy másik megjegyzés szerint „[a] névsorban nem szerepel Rigó Zoltán és Koncz Imre neve”. „Nem tudunk benne dönteni” – teszi hozzá az irat arra hivatkozva, hogy a kimutatásban a halottak után feltüntetett „életben maradtak névsorában szereplő Erdei József e[lv]t[árs] (egyedül csak ő) azt állítja, hogy ez a két elvtárs is ott esett el”.⁸ Rigó Zoltán a halotti anyakönyvben és Hunyadi Károly összefoglalásában is úgy szerepel, mint aki 1956. november 4-én az Almássy téren hunyt el.⁹ Koncz Imre más források szerint október 24-én a Rádió közelében lévő Vas utcai kórházban halt meg.¹⁰

A Köztársaság téri ostrom belső karhatalmista áldozatainak felénél fordulnak elő sematikus, vagy nem kellőképpen tisztázott történetek, és egy részüknek bizonytalan az azonosítása is. Bata Ferencnek, Kucsera Zoltánnak és Szabó Ferencnek nem volt meg a holtteste a forradalmat követően. Közülük Kucsera Zoltánról kerültek elő források, amelyekből kiderül, hogy hozzátartozói fénykép alapján azonosították a Köztársaság téri pártház falához állított karhatalmista csoport tagjaként, holtta nyilvánítása is szülei nyilatkozata alapján történt, akik kijelentették, hogy tudomásuk szerint nincs életben. Két áldozat, Gyurgyovics Sándor és Kárpáti István arcát a beszámolók szerint a felismerhetlenségig szétzúzták.¹¹ Négy áldozat, Frank Ferenc, Nagy János, Szepesi Róbert és

⁵ Horváth Miklós – Tulipán Éva: In memoriam 1956. Budapest, 2006. 106. és 261. o.

⁶ BFL XXXV. 1. g. 1. óe. 19–21. p.

⁷ Hunyadi Károly: A munkás-paraszt hatalom védelmében. A fegyveres erők hősi halottai 1956–1957. Budapest, 1981. 182. o. Anyakönyvi és temetői nyilvántartásokból sem került elő több adat.

⁸ BFL XXXV. 1. g. 1. óe. 19–21. p.

⁹ Horváth – Tulipán: In memoriam 1956. i. m. 211. o.; Hunyadi: i. m. 198. o.

¹⁰ Horváth – Tulipán: In memoriam 1956. i. m. 160. o.; Hunyadi: i. m. 126. o.

¹¹ Ennek magyarázata lehet lincselés és halottgyalázás is.

Vaszil József sorsáról pedig semmilyen részlet nem ismert, csupán nagyon sematikus formában történik róluk említés.¹²

Az életben maradt „hősi halott” történetének ismeretében – anélkül, hogy akár az áldozatok emlékéit, akár hozzátartozóik érzéseit sérteni akarnánk – talán nem indokolatlan feltenni azt a kérdést: vajon nem arról van-e szó, hogy azokat a belső karhatalmistákat, akiknek sorsáról nem tudtak közelebbit kideríteni, a pártház (vagy a rádió) ostromának veszteségénél tüntették fel, ahol számos belső karhatalmista vesztette életét?

A forradalom leverését követően a pszichológiai hadviselés részét képezte a forradalom és résztvevői brutalitásának bemutatása. A Kádár-rendszerben a hősi halottakat egyfajta profán szentkultusszal vette körül a hatalom. A kádárista propaganda és megtorlás pedig felhasználta a hősi halottá avatottak személyét és történetét.¹³

A forradalmat követő megtorlás során kivégezettek száma, mint arra Horváth Miklós rámutatott, a hősi halottá nyilvánítottak számával szoros korrelációt mutat (229 és 224 fő), amelynek magyarázata Horváth szerint az a törekvés, hogy a „rendszer védelmében” elesett minden egyes személy halálát legalább egy „ellenforradalmár” kivégzésével bosszulják meg.¹⁴ Ezt Kádár János 1985. szeptember 25-én Moszkvában Gorbacsovhoz intézett szavai is alátámasztják: „amikor a halálos ítéletek száma elérte az ellenforradalmi eseményekben ártatlanul elhunytak számát, arra kértem az elvtársakat, hogy álljanak le”.¹⁵

A fenti idézet szellemében egy 1958 eleji, Köztársaság térről szóló belügyi jelentésen fontosnak látták összeszámolni és kézírással feltüntetni az addig felderített „gyilkosok” és „bántalmazottak” számát (48. ill. 37).¹⁶ A jelentés teljes egészében arra koncentrál, hogy mely 1956-os ügyeket milyen atrocitás, illetve gyilkosság felderítése céljából indítottak, egyértelműen illusztrálva a halálesetek, atrocitások legitimációs célú felhasználását.

A töredékesen előkerült források arra utalnak, hogy a megtorlás során újra és újra előkerült a kiemelt halálesetek kérdése, illetve a belügyi szervek időről időre jelentést tettek ezekben az ügyekben elért eredményeikről. Egyes fontosabb perek vizsgálati módszerét pedig éppen ezekre a halálesetekre építették fel a megtorlás során, mint arról egy másik, 1959 végi beszámoló tájékoztat: „Az 1959. II. félévi munkaterv alapján aktív feldolgozó munkát folytattunk különösen öt volt ellenforradalmi gócban a felelőségrevonás [sic!] előkészítése céljából. A feldolgozó munka ezekben a gócban elsősorban az 1956. évi ellenforradalom idején szovjet katonai személyek, ill. magyar személyek ellen elkövetett gyilkosságok tetteseinek felderítése, bűncselekményeik dokumentálása céljából folyik”.¹⁷

¹² Például „Frank Ferencet a pártház eleste után elfogták és kivégezték.” „Neved ismerjük, tetted nem felejtjük...” A Belügyminisztérium hősi halottai az 1956-os ellenforradalom elleni küzdelemben 1986. (Szerk. *Tóth Judit*). Budapest, 1986. 51. o. „Nagy József halálos sebet kapott.” *Hunyadi*: i. m. 172. o. Szepesi Róbert „feladatának teljesítése közben hősi halált halt”. „Neved ismerjük...” i. m. 195. o. „Ebben az egyenlőtlen küzdelemben vesztette életét Vaszil József is.” „Neved ismerjük...” i. m. 214. o.

¹³ A kérdésről és a Köztársaság téri eseményekről bővebben lásd *Tulipán Éva: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban*. Sajtó alatt a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára c. sorozatban.

¹⁴ *Horváth Miklós*: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003. 447–448. o.; *Horváth – Tulipán*: In memoriam 1956. i. m. 80–81. o.

¹⁵ *Zimmer Tibor*: A kádári megtorlás rendszere. Budapest, 2001. 8. o.; *Horváth*: 1956 hadikronikája. i. m. 447–448. o. A szöveg első közlése *História*, 1993/3. 24. o.

¹⁶ ÁBTL 1.11.9. III/1. 18. k. 26–31. p. „Jelentés az ellenforradalom óta felderített gyilkosságokról és egyéb atrocitásokról [sic]”. 1958. 01. 14. A felsorolt 37 „bántalmazott” közül 16 személy a Köztársaság téri eseményekhez kötődik. „Mező Imre elvtárs halálának körülményeiről” külön jelentés készült 1960. 08. 18-i dátummal. MOL XX-5-h. 44. d. 9. k.

¹⁷ ÁBTL 1.11.9. III/1. 18. k. 59–76. p. Jelentés a „Volt ellenforradalmi fegyveresek” ügyében. 1959. 11. 19.

Kucsera Zoltán meggyilkolása, annak ellenére, hogy sorsa, illetve halálának körülményei tisztázatlanok maradtak, szerepelt a Galgóczi Zoltán és társai ellen indított per vádpontjai között. Halotti anyakönyvi kivonatát – minden egyéb magyarázat nélkül – csatolták a per vizsgálati iratai közé, csakúgy, mint a Herczegh Benjámint és társai elleni eljárás aktáiba.¹⁸ Esetéből is úgy tűnhet tehát, mintha a hatóságok eléggé meggyőzőnek tartották volna a halálozás pusztán jelzését is, illetve fordítva, mintha annyira szükségük lett volna „hősi halottakra”, hogy a kételyt ébresztő részletek elhallgatásával igyekeztek volna minél többet felmutatni közülük az eljárások során.

A fiatal karhatalmisták halála, akik 20-21 évükkel úgy lettek „ávósok”, hogy a belső karhatalomhoz sorozták őket, különösen alkalmas volt a forradalom brutalitásának és az áldozatok ártatlanságának bemutatására. A bemutatott szörnyűségeken keresztül az ártatlanság és könyörtelenség ellentéte mentén volt lehetséges az „ellenforradalmárok” és a „kommunizmus hívei” immár történelmi távlatba helyezett küzdelmének elbeszélése.¹⁹ Ezáltal agresszor és áldozat szerepének felcserélése is megtörténhetett, hiszen a szovjet intervencióval egyetértő oldal tűnt fel áldozatszerepben.

A hősi halálesetek ugyanakkor az 1956 őszi események apokaliptikus olvasatába illeszkedtek. Ezt az interpretációt találjuk például Kádár János 1956. november 11-i beszédében is: „az ellenforradalmi fehérterror lemészárolja egész Budapesten, majd vidéken a kommunista munkások, parasztok, értelmiségiek aktív tömegét, azután a kommunistákkal rokonszenvezőket, majd valamennyi demokratikus hazafit. Aztán félredobja az ellenforradalom a Nagy Imre és minden demokratikus összefogásra alapozott kormányt, hogy tiszta ellenforradalmi kormányt hozzon létre.”²⁰

Az elmondottak alapján kijelenthető, hogy a Kádár-rendszer hősi halottainak történetei problematikusak, a halálozások körülményeit sok esetben nem tisztázták, vagy éppen meghamisították. Szükséges volna tehát ezen történetek felülvizsgálata, a halálesetek körülményeinek tudományos igényű feltárása.

¹⁸ MOL XX-5-h. 41-45. d.

NEKROLÓG

TÓTH FERENC

BÚCSÚ HERVÉ COUTAU-BÉGARIE PROFESSZORTÓL

Hervé Coutau-Bégarie, a francia haditengerészet tartalékos tisztje, a francia Becsületrend lovagja, a Haditengerészeti Becsületrend, a Művészeti és Irodalmi akadémiai rend és a Svéd Királyi Haditengerészeti Akadémia tagja, a Sorbonne és az Ecole de Guerre professzora 2012. február 24-én elhunyt. Személyében a nemzetközi hadtudomány egyik jelentős személyisége távozott az élők sorából. Neve egyet jelent a francia stratégiai gondolkodás és hadtörténetírás megújulásával. Egy afrikai közmondás szerint, ha valaki meghal, egy egész könyvtár ég porig. Coutau-Bégarie professzor – viszonylag rövid élete során – könyvtárnyi életművet hagyott maga után: 16 önálló könyvet, több mint 300 szerkesztett munkát és megszámlálhatatlan tanulmányt és cikket jelentett meg. Akár még egyszer ennyit alkothatott volna, ha a sors kegyesebb hozzá.

Prof. Dr. Hervé
Coutau-Bégarie
(1956–2012)

Pályája kezdetén nem a történészek szokásos útját járta, hiszen a Bordeaux-i egyetem jogi és politikatudományi stúdiumait hallgatta. Ezt követően elvégezte a neves Ecole Nationale d'Administration (ENA, francia államigazgatási főiskola) magas szintű továbbképzését, majd 1997-ig bírósági tanácsosként tevékenykedett. Neves professzorai közül szívesen emlékezett vissza Georges Dumézilre, akinek egy külön könyvet is szentelt a későbbiekben. A francia államgépezet szolgálatában, egy jugoszláviai tanulmányút során kezdte el komolyabb történelmi kutatásait, amelyek egészen a doktori fokozat megszerzéséig vezettek. Doktori kutatásai az Annales történelemszaki történetének beható elemzésére irányultak. A téma elmélyült tanulmányozása során az akkor még virágzó *nouvelle histoire* irányzat eredményei mellett kíméletlenül felfedte annak árnyoldalait is: a főleg baloldali értelmiségből álló történészek egyeduralmát és a történetírás egyes irányzatait – például a hadtörténetírás – elfojtására irányuló próbálkozásokat is. Már ekkor megnyilvánultak legjellemzőbb szakmai és emberi jellemvonásai: a tudományos igazság megalakításától mentes keresése, a modern kor válságjelenségeinek kendőzetlen bemutatása és a kompromisszumok kerülése. A korabeli történész korifeusok hivatalosan igyekeztek nem tudomásul venni a hatalmukat aláásó kritikáit, de az új hang nagyon hamar egyre nagyobb visszhangra talált a francia szellemi életben. 1995-től a Sorbonne neves Ecole Pratique des Hautes Etudes intézményének kutató-professzora, és ezzel párhuzamosan a patinás francia katonai akadémia, az Ecole Militaire Collège interarmées de Défense (mai neve: Ecole de Guerre) intézetének stratégiai professzúráját is elnyerte.

A két neves intézményben folytatott kutatói és oktatói munkája mellett az általa alapított Institut de Stratégie Comparée kutatóintézet vezetőjeként, 1999-től pedig a francia Hadtörténelmi Bizottság elnökeként, illetve tiszteletbeli elnökeként is tevékenykedett. Kiterjedt nemzetközi kapcsolatai révén elősegítette a történészek, hivatásos katonák, poli-

tológusok és stratégiai gondolkodók közötti gyümölcsöző hálózatok létrejöttét. A személye körül kialakult egyre jobban felívelő tudományos tevékenység eredményei a párizsi *Economica* könyvkiadó gondozásában általa szerkesztett könyvsorozatok és nem utolsósorban a *Stratégique* folyóirat segítségével jutottak el az olvasókhoz. Sikerének egyetlen kulcsa óriási munkabírásában és elapadhatatlan tudásvágyában rejlett. Kiadói tevékenységének köszönhetően számos elfelejtett hadtudományi szerző szövege mellett rengeteg fiatal szerző munkája is napvilágot látott.

Munkái közül kétségkívül az általa írt és folyamatosan átdolgozott stratégiai értekezés (*Traité de stratégie*) számít a legismertebbnek. A klasszikus munka összesen hét különböző és egyre terjedelmesebb kiadásban jelent meg. Munkásságát méltán hasonlítják Clausewitzéhez, akihez hasonlóan befejezetlenül maradt életművével is óriásit alkotott. *Opus magnum*ának tömörebb változatát egy stratégiai breviáriumban (*Bréviaire stratégique*) foglalta össze, amely a klasszikus aforizma műfaját ügyesen alakította a jelenkori igényekhez. Coutau-Bégarie professzor e munkáiból francia katonatisztek generációi tanultak, és számos fiatal magyar katonatiszt is részt vett az óráin.

Hervé Coutau-Bégarie magyar kapcsolatai az utóbbi időszakban örvendetes módon igen lendületesen fejlődtek. 2008-ban személyesen is ellátogatott a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum falai közé, és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen egy élvezetes előadást is hallhattunk tőle. Itt merült fel egy magyar–francia hadtörténeti konferencia szervezésének lehetősége is, amelyet 2009 őszén sikerült megvalósítanunk a párizsi *Ecole Militaire* patinás falai között. A konferencia témája a professor úr külön kérésére a magyar katonai gondolkodás története volt. A tanácskozás neves magyar és francia »szakértők közreműködésével zajlott, és az előadásokat tartalmazó kötet 2011-ben jelent meg nyomtatásban az *Economica* kiadó gondozásában. A művet 2011. június 29-én ünnepélyes keretek között mutathattuk be a Párizsi Magyar Intézetben, nem is sejtve, hogy nagyhírű francia kollégánk egyik utolsó munkáját tartottuk akkor a kezünkben...

Hadd ejtsék néhány szót Hervé Coutau-Bégarie-ról, az emberről is. Volt szerencsém közlelő is jól megismerni őt, mivel az elmúlt években a szakmai kapcsolatunk barátsággá nemesedett. Gyakran megfordultam otthonában, és mindig családtagként érezhettem magamat a körükben. Az önzetlenség és segítőkészség olyan ritka példáját tapasztalhattam meg náluk, ami kiemeli Hervé Coutau-Bégarie emberi nagyságát is. Az együtt töltött beszélgetések és a korrektúrázás az ő társaságában egyszerre volt szórakoztató és felemelő. Ellenállhatatlan humorérzéke és hihetetlen tárgyi tudása egyaránt lenyűgözte azokat is, akik csak egy kis időt töltöttek el társaságában.

Pedig az idő múlása és könyörtelen betegsége egyre inkább megviselték. Tíz éven át küzdött a gyilkos kórral, amely az idén nagybőjt első péntekén végleg legyűrte. A számos műtét és kezelés mindig újabb kegyetlen csapást mért rá: szervezete meggyengült, beszéde egyre kevésbé volt érthető. De a küzdelmet a végsőkig folytatta, szilárd hite és családja az utolsó percekig kitarított mellette. A nagy stratégia az elmúlt tíz évben többször is sikeresen visszaverte betegsége egyre erősebb támadásait, egészen addig, amíg az taktikai erőfölénybe nem került. Pontosan úgy, ahogyan azt ő maga is megírta stratégiai breviáriumban: „A taktika szigorúan katonai jellegű és az erőfölény elve alapján működik, amely általában kimondja az utolsó szót: »Taktikai győzelem esetében a stratégia meghajol.«(Moltke).”

Hajtsunk fejet mi is Hervé Coutau-Bégarie professzor emléke előtt!

SZEMLE

JOHN AND PATRICIA CARMAN

BLOODY MEADOWS INVESTIGATING LANDSCAPES OF BATTLE

(Sutton Publishing, Thrupp, 2006. 242. o.)

Írásunk Patricia Carman (történész, régész, tanár) és John Carman (régész, a University of Birmingham tanára) által írt, a csataterек kutatásának elméleti és gyakorlati módszertanának kérdésköréhez kapcsolódó könyvének bemutatására vállalkozik. A 7 fejezetre tagoló monográfiát a tartalomjegyzék, a felhasznált képek jegyzéke és a köszönetnyilvánítás vezeti be, illetve a szövegek közti irodalmi hivatkozásokat feloldó irodalomjegyzék és a tárgymutató zárja. John Carman és Patricia Carman jelen munkája egy 1998 és 2001 között zajló tudományos együttműködés eredménye. A kutatómunka keretein belül huszonhárom, a 991 és 1813 között lezajló nyugat-európai – köztük angliai, belgiumi, franciaországi, portugáliai, spanyolországi – összecsapások helyszínét kutatta a szerzőpáros a hadtörténelemből és a hadtörténeti régészetből egyaránt merítő munkamódszer felhasználásával.

Az 1. fejezet (*Researching Battlefields*) a könyv célkitűzését adja meg: a csataterек – a konfliktusrégészet és a hadtörténelem diszkurzusán nyugvó – tipológiai rendszerének kidolgozása. Hosszú ideig a hadtörténeti kutatások középpontjában a konkrét hadiesemények sorának rekonstruálása állt, az események színterének (*place of war*) kutatására kisebb hangsúlyt fektettek. A Little Bighorne-i (USA) csataterék régészeti módszerekkel történő kutatása után az 1980-as, 1990-es években a hadtörténeti régészet gyors fejlődésnek indult. A nyitó fejezetnek és magának a könyvnek különösen értékes részét képezi a csataterек régészeti kutatásának módszertanára hatást gyakorló munkák historiográfiai összefoglalása. A monográfia második tematikai egységének (*Understanding Battlefields*) középpontjában a csataterек örökségvédelmi problematikája áll. Carmanék részletesen bemutatják a történelmi csataterек védelmének a nemzeti parkok bevonásán nyugvó angolszász modelljét. A 2. és a 3. fejezet (*Battlefield Reports: Fieldwork from 1998 to 2001 on Twenty-three Sites of Battle in Western Europe*) tartalmazza a történeti korú összecsapások leíró vizsgálatának egységesített, adatbázis-rendszeren nyugvó elméleti módszertanát. Az adatbázis az alábbi szempontrendszerek alapján vizsgálja az összecsapásokat: lokalizáció, a csataterék kiterjedése, a táj típusa (természetföldrajzi viszonyok jellemzése), a tájhasználat jellegzetességei, az összecsapás eseménysora, a csataterék főbb topográfiai pontjai, az adott kor háborúinak jellegzetességei, „funkcionális és diszfunkcionális aspektusok” (az összecsapással kapcsolatos katonai normatívák és lehetőségek), a csata helyszínének megjelölése (emlékezet és emlékezés). A 3. fejezet jelentős részét a vizsgált 23 összecsapás egységes leírórendszer alapján történő bemutatása adja. A vizsgált csaták bemutatását a kronológiai rendezés helyett alfabetikus sorrendben végzik el. A 4. fejezet (*Interpreting Battlefields*) szintetizáló egysége a könyvnek. A szerzők részletesen foglalkoznak a „csataterék” definíciójának kérdésével is. Maga a csataterék (*battlefield space*) mint régészeti lelőhely definíciója régebb óta vita tárgyát képezi a csatateréregészet, illetve a konfliktusrégészet tárgykörében. A különböző felfogásoknak köszönhetően két megközelítés alakult ki: a szűkebb és tágabb értelemben vett csataterék fogalma (a témához lásd: Peter Harrington: *English Civil War Archaeology*. London, 2004. 4–6. o.). A könyv ötödik egysége (*Experiencing Battlefields*) a vizsgált csataterек környezetének elemzését szolgáltatja. A szerzők az elemző munka során a városi, a vidéki, illetve kevert (egyszerre városias illetve vidéki) környezettel rendelkező csataterек csoportját különítették el. Elemezték továbbá, hogy egy összecsapás tágabb környezetében milyen jellegzetes topográfiai elemek (utak, települések) találhatóak. A 6. fejezet (*Marking Battlefields*) sorra veszi a kutatók összecsapásokkal kapcsolatos, szabadon álló emlékműveket, városfalakon elhelyezett emléktáblákat, templomalapításokat és templomi emlékeket. Az emléket állító képzőművészeti alkotásoknak, emléktábláknak a csataterékkel való topográfiai

kapcsolata alapján három csoportba sorolták be azokat (csatatéren, vagy annak közvetlen közelében, illetve attól nagyobb távolságra elhelyezkedő emlékek). A záró fejezetben (*Going Forward*) maguk a szerzők mondanak kritikát művükről, összegzik a *Bloody Meadows Projekt* tudományos célkitűzését, felhívják a figyelmet a történelmi múlt szempontjából jelentős összecsapások helyszíneinek védelmére és a csataterek felé irányuló történelmi emlékezet jelentőségére.

Patricia és John Carman munkájukban több régészeti vonatkozású kérdéskör vizsgálatára is kísérletet tettek egy-egy nyugat-európai összecsapás kutatása kapcsán (a csatater helyének és kiterjedésének meghatározása, a táj típusa és a tájhasználat elemzése). Ugyanakkor túlzottan nagy történelmi időintervallum összecsapásait kívánták egységes kutatási rendszerbe illesztve elemezni (a vizsgált korszakban jelentős változás ment végbe mind a hadtudomány, mind a használt fegyverek terén). Munkájuk, habár jelentős módszertani szempontokat összegez, mellőzi a régészeti források tényleges kutatását, illetve a hadtörténelmi régészet kontroll-forráscsoportjainak (írott és képi források) felhasználását. A kialakított vizsgálati szempontrendszer igen fontos elemekkel rendelkezik, egyes pontjait azonban kritikával kell illetnünk. Például a csataterek pontos, négyzetméterben való lehatárolására nehezen teljesíthető célkitűzés. Ennek egyik oka magának a csatatérnek a definiálásából származik, mint említettük, másik oka pedig a csataterek pusztulásának okaiból (az elejtett, elvesztett tárgyak összeszedése az összecsapást követően, az intenzív mezőgazdasági tevékenység tájformáló hatása, az illegális módszerekkel történő militaria gyűjtése) ered. (A csataterek leletképződésének szempontjaihoz lásd: Négyesi Lajos: A mohácsi csata. Hadtörténelmi Közlemények 1994. 4. sz. 75. o.)

Jelen munka több szempont alapján is jól párhuzamba állítható Martin Hackett (helytörténész) *Lost Battlefields of Britain* című – szintén a Sutton Publishing által 2005-ben kiadott – munkájával. Hackett tíz, IX–XVIII. századi angliai, illetve skóciai összecsapást mutat be könyvében egy egységes szempontrendszer (a csata előzménye, annak rekonstruálása, a csatater leírása, konklúzió, helyi hagyományörző látványosságok) alapján. Amíg Carmanék munkája – noha nem teljes mértékben sikerült megvalósítani a szerzőknek a bevezetésben megfogalmazott célkitűzéseket – komoly tudományos eredményekkel rendelkezik, továbbá jelentős kutatási szempontokat összegez, addig Hackett szövegközi forráshivatkozást nélkülöző monográfiája nem haladja meg egy részletes, népszerűsítő munka kereteit.

Polgár Balázs

VLADIMÍR SEGEŠ ET AL

SLOVAKIA MILITARY CHRONICLE

*(Perfekt, Institute of Military History – Ministry of Defence of Slovakia,
Pozsony 2009. 202 o.)*

A Szlovákia hadtörténetét átfogóan bemutatni kívánó 2007-ben kiadott kötet angol nyelvű fordítása 2009-ben jelent meg a pozsonyi székhelyű Perfekt Kiadó, valamint a Szlovák Honvédelmi Minisztérium háttérintézményeként működő Hadtörténelmi Intézet közös kiadványaként. A kiadvány főszerkesztője és társszerzője a magyar nyelven kiválóan beszélő Vladimír Segeš, a kilenctagú szerzőgárdát pedig további szlovákiai történészek alkotják, köztük a Szlovák Hadtörténelmi Intézet Tudományos Tanácsának elnöke és tagjai. A szerzők név szerint a következők: Vojtech Dangl, Miloslav Čaplovič, Igor Baka, František Cséfalvay, Jan Štaigl, Michal Štefňský, Alexej Maskalík valamint Imrich Purdek.

A kiadvány, ahogy az a címéből is kiderül, Szlovákia hadi krónikáját igyekszik bemutatni, azonban már itt némi felfogásbeli problémába ütközünk. A hagyományos történetírás, ha egy adott ország történetét igyekszik feltárni, akkor annak államiságának időszakát vizsgálja. Szlovákia esetében tehát a független Szlovák Köztársaság történetére következethetnének a címből, azonban aki arra számít, hogy a kötet 1993. január elsejével, a szlovák állam megalakulásával kezdődik, azt nagy meglepetés éri. Még csak nem is az 1939. március 14-én az Adolf Hitler támogatásával létre-

hozott Josef Tiso vezette első szlovák bábáram korszaka a krónika kezdő dátuma, hanem a Krisztus előtti negyedik század. A szerzők tehát a hagyományos szokásoktól eltérve nem az államiség korszakát számítják a kötet kutatási időszakának, hanem a kezdetektől mutatják be a mai Szlovák Köztársaság területének hadtörténetét. A címválasztást tehát szerencsétlennek gondolhatnánk, ha nem sejlene fel bennünk a gyanú a kötetet tovább forgatva, hogy esetünkben a választás nem is annyira véletlen, sokkal inkább annak a tendenciának az egyik példáját láthatjuk benne, hogy a szlovák politika egy része nem „leírni”, hanem „megírni” kívánja az ország történetét. Tény és való, hogy más országok történetével foglalkozó munkák is rendre tárgyalkják a történelmi előzményeket, így a Magyarország történetével foglalkozó kiadványok is bemutatják hazánk területének történelmét az államalapítás előtti időben is, de esetünkben a 202 oldalas kötetből mindössze 16 (!) oldal foglalkozik Szlovákiával, mint önálló állammal, a kötet többi része ilyenformán „előzménynek”, illetve függeléknek tekinthető.

A címválasztás tehát mindenképpen arra utal, hogy a szerzők a szlovák államiséget nem tizenkilenc, de nem is hetvenhárom évben számolják – a fejezetcímeket olvasva pedig tovább erősödik bennünk ez az érzés. Az első fejezet, mely a Krisztus utáni ötödik századig tárgyalja a történelmet is, a *Szlovákia történetének hajnalán* (Slovakia at the Dawn of History) címet viseli. A *nagy népvándorlás és a szlávok* című fejezet a hunokat, avarokat, szlávokat mutatja be, kitér a Nagymorva Birodalomra és Szvatoplukra is. A magyar államalapításról így ír: „Szlovákiának azonban a legfejlettebb, délnyugati része közvetlenül határos volt a most születő Magyarországgal. Ezért amikor létrejött Szlovákia integrációja (sic!) Magyarországgal, a földrajzi tényezők igen fontosnak bizonyultak.”

A kötet a *Magyar korszak Szlovákia történetében* című fejezete a XVI. század és 1526 közötti időszakot fedi le, ami akkor sem állja meg a helyét, ha történetesen el is fogadjuk, hogy Szlovákia alatt a szerzők pusztán a földrajzi területet értik. Ugyanis ez a terület technikailag 1918 őszéig, vagyis az első világháború végéig, jogilag pedig 1920 nyaráig, a trianoni békediktátum ratifikálásáig a Magyar Királysághoz tartozott. Ez a fajta csúsztatás ugyancsak jellemző a szlovák történetírásra, amely általánosan Magyarországgal szemben igyekszik definiálni önmagát, és azzal a trükkel igyekszik relativizálni a térség magyar múltját, hogy a Mohács és Trianon közti csaknem négyszáz esztendőről úgy beszél, mint ha az egy önálló Szlovákia történelme lenne. A külföldi olvasók, akik kedvéért valószínűleg angolra fordították a könyvet, valószínűleg így értelmezik a leírtakat. Persze a szerkesztők az efféle tematizálással nem hazudnak, csak éppen nem mondanak igazat.

Továbbhaladva a műben ugyanis továbbra is magyar történelmet olvasunk. A keretes írásokban és a képeken olyan történelmi szereplőkről van szó, mint Nagy Lajos király, Hunyadi János és Mátyás, Pálffy Miklós, Pálffy János, Bocskay István, II. Rákóczi Ferenc vagy Bercsényi László.

Ebben a műben is tetten érhető az a szokás, amelyet a szlovák történészek előszeretettel alkalmaznak, ti. minden olyan történelmi személyiségről, aki a Felvidéken született, igyekeznek bebizonyítani, hogy tulajdonképpen szlovákok, vagy legalábbis szlovák származásúak voltak. Így lett a műben Szondy Györgyből George Šucha-Szondy, Ocskay Lászlóból Ladislav Očaj vagy éppen Benyovszky Móricból Maurice Beňovský. Hadik András állítólagos szlovák származásáról keretes írásban értekezik a mű.

A kötet részletesen tárgyalja a Rákóczi-szabadságharcot, a napóleoni háborúk korát, az 1848–1849-es szabadságharc eseményeit, az Osztrák–Magyar Monarchia időszakát, az első, majd a második Cseh-szlovák időszakot, eközben pedig az első Szlovák Köztársaság időszakát, valamint a második világháborút. Utóbbi témával két fejezet is foglalkozik, az egyik a cseh-szlovák ellenállási mozgalom nemzetközi tevékenységét járja körül, míg a másik a belföldi történésekre tér ki.

Maga a könyv igényes kivitelezésű, nagyalakú, keménykötéses, gazdagon illusztrált, jól szerkesztett kiadvány. Az oldalak legalább egyharmada illusztráció, így jellegetben az ismeretterjesztő kötetek sajátosságait követi. A margók mellett kronologikus összefoglaló fut, és számos történelmi személyiség rövid életrajza olvasható benne keretes írásban. Számos esetben térképmelléklet is tartozik egy-egy íráshoz.

Látványos és gazdag a kiadvány képanyaga, amelynek ugyancsak számos magyar vonatkozása van, a *Képes Krónikából* több kép is található a műben. Bizonyos esetekben ezek szerzőjét is feltüntették, mint például Munkácsy Mihály *Honfoglalás* című festményénél, ahol a képalírás így szól: „A magyarok megérkezése a Kárpát-medencébe”, van, ahol viszont nem szerepel a művész

neve, például Székely Bertalan *II. Lajos holttestének megtalálása* című festménye alatt viszont mindössze ez az egyébként téves képaláírás áll: „II. Lajos holttestének megtalálása a mohácsi csata után (egy kortárs festményről)”. A képaláírásokra amúgy jellemző a felszínesség és a pontatlanság, ami ellentétben áll magával az illusztrációul használt képanyagok minőségével.

A kötet függeléként tartalmazza a mozaikszavak és rövidítések feloldását, egy ajánló bibliográfiát a témával kapcsolatos kiadványokból és cikkekből. Ezen kívül név és helymutató, valamint Európa 2000-es politikai térképe is segíti a kötet használatát.

A mű véleményem szerint legértékesebb részei a mellékletek. Ebben a csehszlovák, majd szlovák rendfokozatjelzéseket, karjelzéseket, sapkarózsákat, gombokat és mandzsettajelzéseket, valamint a fegyvernemi jelzéseket mutatják be korszakos bontásban, színesen illusztrálva tizenégy oldalon. Ez az összeállítás kézikönyvként is remekül használható.

A főszerkesztő az alábbi gondolatokkal zárja a kötet bevezetőjét: „Jelen kiadvány és a hadtudomány, mint olyan, nem a háborúk propagálásául szolgál, hanem éppen ellenkezőleg. A megismert múlt és abból merített tanulságok segíthetnek megelőzni a konfliktusokat és az erőszakot. Ez a mű is ebből a célból kívánja gazdagítani az olvasók ismereteit.”

A fenti gondolatok nagyon szépek, azokkal mindenki jó szívvel érthet egyet. Csak nekünk, magyaroknak a kötet olvasása után eszünkbe jut egy másik idézet is. Közismert a történet, amikor Napóleon császárnak az egyik tanácsadója ezt a tanácsot adta a magyarokkal kapcsolatban: „Felség! Régi szokásuk a magyaroknak, hogy felnéznek nagyjaikra, és büszkéek a múltjukra. Vedd el a nép múltját, és azt teszel velük, amit akarsz!” Ebben az esetben pedig a fenti kötetet olvasva olyan érzése támad az embernek, hogy akár megtörtént a fenti beszélgetés a valóságban, akár nem, a szlovák történetírás levonta annak tanulságát, és a magyar történelem rovására igyekeznek megalkotni a szlovákokot.

Abban a helyzetben, amikor minden egyes leírt szónak komoly súlya van, nem vehetjük félvállról ezeket a dolgokat. A közelmúltban a szlovákiai országgyűlési választásokon az egyik párt száznegyven éve tartó magyarok elleni honvédelemről szóló plakáttal kampányolt. Szlovákia régi-új miniszterelnöke a pozsonyi várban 2008-ban állított Szvatopluk szobor avatóján a köztársasági elnök jelenlétében ezeröttszáz éves szlovák államiságról beszélt. A szobor talapzatán az „ősszlovákok királya” felirat áll. Ezeknek a politikai akcióknak a fenti történelmi munkák szolgálnak municióul, és láthatjuk, hogy a hamis történelmi tudatnak milyen súlyos hatásai vannak a felvidéki magyarságra nézve...

A hasonló recenziók általában felteszik a kérdést: kinek ajánlott a mű elolvasása? Én elsősorban a magyarországi kulturális területen dolgozó döntéshozók figyelmébe ajánlom ezt a művet. Azért, hogy lássák, a térség többi nemzete milyen forrásokat költ saját történelmi verziójának propagálására a nagyvilágban, amíg mi hosszú ideje nem álltunk elő hasonló témájú és kiviteli anyaggal. Nem elég ugyanis, ha a tudósok ismerik a történelmet, döntő az is, hogy a széles közönség milyen értelmezést fogad el igaznak. Márpedig ezek a kérdések hatással vannak az élet minden területén egy ország megítélésére.

Kiss Balázs

MARIOS PHILIPPIDES – WALTER K. HANAK

**THE SIEGE AND FALL OF CONSTANTINOPLE IN 1453
HISTORIOGRAPHY, TOPOGRAPHY, AND MILITARY STUDIES**

(Farnham, Ashgate, 2011. 759. o.)

A bevezetőben a szerzők, akik már évtizedek óta a jelen összefoglalás előmunkáit dolgozták, joggal állapítják meg, hogy a közkezen forgó munkák még a XIX. századi ismertanyag alapján születtek meg (kérdéses, hogy kritikájuk mennyire érvényes Steven Runciman remek stílusban megírt, magyar fordításban is olvasható könyvére: Konstantinápoly *eleste, 1453*. Budapest, 2000.). Ugyanakkor az utóbbi évtizedek szakirodalmi és szövegkiadásai, régészeti ásatásai a sorsdöntő ostromnak egy lényegesen részletesebb, új szempontú megközelítést teszik lehetővé. II. Hódító Mohamed (Mehmed) szultán győzelme: Konstantinápoly bukása 1453. május 29-én valóban korszakos jelentőségű volt, függetlenül attól, hogy elfogadjuk-e a közkeletű vélekedést, mely szerint az esemény egyúttal a középkor végét is jelentette vagy sem. Magyar történeti szempontból mindenképpen határkőnek tekinthető, hiszen következő nyugati célpontként már csak Magyarország maradt, amint azt az 1456-os évi események is megmutatták. A szerzők tudatosan igyekeznek elhatárolni magukat a korábbi munkákban felbukkanó sztereotípiáktól, amelyek az Európa beteg embere elméletből következően a törököket a technikai újítások iránt érdektelennek, a görögöket pedig „degeneráltak”, elpuhultnak, a török elleni harcra képtelennek tekintették. Ezzel szemben hangsúlyozzák, hogy a város védelme a hosszú török ostrom ellenére sem omlott volna össze, ha a genovai Giovanni Giustiniani nem sebesül meg kétszer is, s nem vonul vissza fegyverrel zsoldos csapatával, ami azonnal pánikot váltott ki, ennek eredményeként hagyta magára a Szent Romanosz kapu környékét, s az ellenség behatolhatott a városba. Ugyanakkor annak jelentőségére utalnak, hogy a korabeli várostromok során mindenütt megnőtt az árulók, kémek, szabotőrök szerepe, ami általában a hírszerzés, a titkos műveletek és elhárítás jelentőségének a korszakra vonatkozóan alapvető átgondolását teszi szükségessé. Persze a szerzők azzal is tisztában vannak, hogy a lecsökkent lélekszámú, egymással rivalizáló etnikai és vallási frakciókra bomlott birodalmi főváros sorsa a védelemtől függetlenül meg volt pecsételve, s a vég csak ideig-óráig lett volna elkerülhető. Nyilvánvalóan az európai hatalmakat, elsősorban a pápai államot is terhelte ezért felelősség, míg az egyházi unió kérdése, annak erőltetése, illetve kései kihirdetése Konstantinápolyban semmivel sem mozdította elő a török terjeszkedés megállításának ügyét. A legnagyobb felelősség azonban magát a bizánci vezetést terhelte, amely az utolsó évszázadokban szinte tehetetlenül, de legalábbis számottevő eredmények nélkül szemlélte a görög császárság, pontosabban annak maradványai hatalmi, gazdasági és katonai befolyásának csökkenését. Ugyanakkor elmondható, hogy a könyvben a külpolitikai aspektusok némileg a háttérben maradnak, ám az olvasó cserébe bőven jut közvetlenül az ostromra vonatkozó információhoz. A latin kereszténység és az oszmán törökök közötti viszony bemutatása szétfeszítette volna az egyébként is vastkos, talán túlságosan is sok forrásidézetet tartalmazó könyv terjedelmi kereteit.

Konstantinápoly elfoglalását egy hihetetlenül kemény, két hónapos ostrom előzte meg, melyről számtalan feljegyzés, visszaemlékezés maradt fenn. Szerencsére teljesen vagy közel egykorúak is szép számmal vannak. A kötet első fele az írott forrásokkal foglalkozik (1–296. o.). A könyv szerzői minden egyes híradást forráskritikai szempontból értékelnek, sőt, a hasonló forrásokat a hírek terjedése, másolása szempontjából össze is vetik. Ily módon elsőként állították össze az ostrom forrásainak katalógusát, ami már önmagában is számos újdonságot tartalmaz: a szerzők joggal látják ebben a kötet legnagyobb érdemét (559. o.). Ennek eredményeként eligazodást nyújtanak az egykorú és későbbi források áttekinthetetlen labirintusában, amelyek részletei a modern történészek tollán legtöbbször önálló életre keltek, kiszakítva azokat egykorú szöveggyűjteményekből. Hangsúlyozzák a „Richerio”-féle elfeledett elbeszélés értékét; helyreállítják a szláv nyelvű, szemtanúnak tekinthető Nestor-Iskander beszámoló hitelét (amit az sem ingat meg, hogy a valós helyzettel ellentétben a szöveg a bizánci császárnak a városban tartózkodó feleséget tulajdonít).

Számba veszik az ostromhoz kapcsolódó nem kevés legendát és mítoszt, jövődelést, a humanista elbeszéléseket, amelyek a trójai háború mintájára írják le az ostromot, s a modern ostromot a „trójaiak” bosszújaként írják le, a görög császárt pedig Priamoszként szerepeltetik. Persze ezt a gondolatmenetet is lehetett folytatni, vagyis hogy az itáliai humanisták milyen helyet szántak Magyarországnak az 1453 utáni politikai rendszerben, melyre legutóbb például Szörényi László (www.vigilia.hu/regihonlap/2008/8/szorenyi.htm, *belépés 2012.01.09.*) utalt. Alaposan utánajártak az utolsó görög császár sírhelyére vonatkozó, erősen hipotetikus és egymásnak ellentmondó hagyományoknak. A források kapcsán talán kevésbé közismert, hogy Philip A. Déthier isztanbuli múzeumigazgató (1872–1880) már előkészítette az ostromra vonatkozó források gyűjteményes, két kötetes kiadását, ami Budapesten az 1870-es években a *Monumenta Hungariae Historica* sorozat 21 és 22 köteteként jelent volna meg. Ennek azonban csak nyomdai levonati ívei készültek el, s jutottak el – mintegy kéziratként – a kortárs tudósok egy részéhez (Moravcsik Gyula is hivatkozik erre a *Byzantinoturcica* megfelelő helyén, de említi Steven Runciman is előszavában). Ezt a „kiadást” jelen kötet szerzői is hasznosították.

Az ostrom elbeszélésnek egyik lényeges elemét képezi a tüzérség szerepe. A szerzők óvakodnak attól, hogy a korabeli tüzérség jelentőségét túlbecsüljék. A XV. század közepén még csak tesztelik a tüzérséget a nagy ostromokban, s a mai történész bizonytalanságban gyakran marad, hogy a sikerből, vagy annak elmaradásából mennyit lehet az ostromágyúknak tulajdonítani (hasonló kétségek Nándorfehérvár 1456-os ostroma kapcsán is felmerültek: mennyire volt sikeres vagy éppen sikertelen az oszmán ostromtüzérség tevékenysége). A korabeliek nagy lelkesedéséből (és a ráfordított költségekből) ítélve az ágyúknak az ostromom idején meghatározó jelentőséget tulajdonítottak, akkor is, ha kis tűzgyorsasággal, pontatlanul lőttek – a negatívumokat a fegyverek pszichológiai hatása ellensúlyozta. A tüzérség sikere, a mozsarak sikeres alkalmazása mellett érvelt korábban meggyőzően Kelly *DeVries* (*Gunpowder Weaponry at the Siege of Constantinople, 1453*. In: *War, Army and Society in the Eastern Mediterranean, 7th–16th Centuries*. Ed. by Yaacov Lev. Leiden, 1996. 343–362. o.), akinek érveit a szerzők egyébként nem nagyon vették figyelembe. Ehhez kapcsolódik a (Khalkokondílesz szerint dák, azaz erdélyi, igaz Edward Gibbon még dának gondolt) magyar származású, oszmán szolgálatban álló tüzér, Orbán (Urbanus) alakja, aki Dukasz elbeszélése szerint nagyban hozzájárult a törökök sikeréhez. Elemzéseik eredményének tekinthető, hogy a korábbi szakirodalom (s ebben a magyarországi sem kivétel, vö.: Veszprémy László: A hadtudomány megszületése Magyarországon: Az Anjou- és luxemburgi királyok kora. In: Király Béla – Veszprémy László (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest, 2003. 27–42. o.) Orbán tevékenységét túlértékelték. A források ugyanakkor nem igazolják, illetve legalábbis nem bizonyítható, hogy az óriás bronz ágyú mellett további ágyúkat is öntött volna, illetve, hogy a Rumeli Hisarban felépített erőd ágyúját ő öntötte volna. Személyéről semmit sem hallunk 1453 után (utoljára április 21-én bukkan fel), amelyből többen arra következtettek, hogy talán ágyúja felrobbanásakor vesztette életét – mások arra gondolnak, török nevet vehetett fel: ám egyik elmélethez sem sikerült eddig bizonyítékokat találni. Bizonyos, hogy hatalmas ágyúja, amit először a Kaligaria kapunál, majd a Szent Romanosz és Pempton kapunál vetettek be, a felfokozott elvárásokat nem váltotta be, de az oszmánok javára a pszichológiai hadviselést mindenképpen eldöntötte. A szerzőknek egyébként sikerült az utóbbi években *in situ* megtalálni egy hatalmas kő ágyúgolyót, amit minden valószínűség szerint ebből a hatalmas ágyúból lőttek ki. Ugyanakkor a korabeli tüzérség korlátait szemléltetve arra is utalnak, hogy a Rumeli Hisarban elhelyezett ágyúk csak véletlenszerűen tudtak az áthaladó itáliai hajókban kárt tenni, amit bizonyít, hogy az bukás napján a menekülő hajók is veszteség nélkül elhaladtak az oszmán ágyúk előtt. Talán a tüzérség korlátainak a következménye az is, hogy az ostromban a hagyományos aknák–ellenaknák és a mozgatható ostromtornyok változatlanul fontos szerephez jutottak. Az oszmánok ekkor még nem mutattak túl nagy jártasságot a tengeri harcban, ugyanakkor az általuk épített, s a bizánciak által Xerxesz teljesítményéhez hasonlítható, az öblön épített pontonhíd nagyban hozzájárult az ostrom sikeréhez, nem kevésbé április 22-én a több tucat hajó szárazföldi átvontatása az Aranyszarv öblöbe. A szerzők a tengeri tevékenységben is az ostromlottak pszichikai megfélemlítésének eszközt látják, noha a hajók átvontatásával az amúgy létszámbeli hátrányban lévő konstantinápolyi védőket alaposan megzavarták, erőik megosztására kényszerítették őket. Utóbbi bravúros megvalósításának részleteit a mai napig találgatják a törté-

nészek. Mindemellett a kötet érdeme, hogy a szembenálló felek taktikájának változásait remekül dokumentálja, és mindkét oldalon bemutatja az azokra adott válaszokat.

A bizánci erődítéseket, a többszörös falrendszert a szerzők roppant alaposan és részletesen mutatják be, igaz, az Osprey által kiadott népszerű összefoglaló rajzai és képei sokszor didaktikusabbak az itt közölt fényképeknél (John F. *Haldon*, David *Nicolle* and Stephen *Turnbull*: *The Fall of Constantinople, the Ottoman Conquest of Byzantium*. Oxford: Osprey, 2007). Az erődítésekről jó a véleményük, s a theodoszioszi falak 6,5 kilométer hosszan, 96 toronnyal megerősítve álltak 1453-ban, amelyek a karbantartás elmaradása ellenére is használható állapotban maradtak az ostrom idejére. Egyetlen szakaszon, a Pempton kapu környékén omlottak le a kőfalak a korábbi földrendések és az évenkénti áradások következtében, amit később már csak fából pótoltak ki. A szerzők szerint annál nagyobb hiba volt, hogy a védelmet csak a külső védőfalra alapozták, s nem gondoltak a további falrendszerek végveszélyben való alkalmazására. Ugyanakkor igaz, hogy a görög császárság katasztrofális szegénysége nem tette lehetővé nagyobb létszámú zsoldossereg felberekeltését, de a Giustiniani vezette csapat megnyerése jó választás volt. A választott taktika: az ostromlók folyamatos kitérősei sikeresnek bizonyultak, s ezzel elkerülték a statikus védelem veszélyeit. A források sora is Giustiniani bátorságát és rátermettségét dicsérik. Sorsa tipikusnak tekinthető, egyszerű sorból származik, fiatalon talán még kalózkodik is, míg genovai zsoldosként nem veszi át a főváros védelmének szervezését. Az ostrom során elszenvedett sérülései, majd halála azonban egész korábbi életútját feledtette, s a nyugati civilizáció mártírjává avatta. A konklúzió nem is lehet más, mint hogy Konstantinápoly megvédeése 1453-ban már nem katonai kérdés volt: az elmúlt évszázadok politikai hibáit egy sokkal jobban szervezett, brillírozó hadvezetés sem tudta volna jóvátenni. Ekkora már csak a megadás feltételeiről és technikájáról lehetett volna gondolkodni, de a bizánciaknak erre sem voltak terveik.

Sajnálatos, hogy a szerzők nem tájékoztak alaposabban a korabeli magyarországi viszonyokat illetően. Nyilván nem kérhető számon, hogy ismerjék *Kapitánffy István (Hungarobyzantina. Bizánc és a görögség a középkori magyarországi forrásokban. Budapest, 2003.)* könyvének vonatkozó fejezetét, ám Hunyadi Jánost nem kellene királynak tekinteni (még ha ez János vajdának hízelegne is), egyúttal értesülhetek volna az 1451-ben kötött három éves török–magyar békéről is. Vagy miután tartalmas összefoglalást olvashatunk Brankovics leányáról, Maráról, szerepéről az ostrom során török fogságba került ortodoxok kiváltásában, testvére, Katalin férjének, Cillei Ulriknak halálát érthetetlen módon 1453-ra teszik. Igaz, a legutóbbi remek Brankovics monográfiát sem ismerik (Momcsilo Spremić: *Deszpot Djuradj Brankovics i hegovo doba. Belgrad, 1999.*²), amely egyébként megérdemelne egy magyar fordítást.

Érdekes, s ez talán a három szerző közös munkájának a következménye, hogy bizonyos megállapítások a könyv különböző részein eltérő hangsúllyal szerepelnek. Például Orbán hatalmas ágyúját illetően a főszövegben inkább arra hajlanak, hogy az ágyú az ostrom alatt nem robbant fel, s megérhette az ostrom végét, a végső konklúzióban mégis azt írják, hogy az ostrom félidejében használhatatlanná vált. Hasonlóképpen a Dukasznál olvasható korabeli információt arról, hogy Hunyadi követsége tanácsokat adott az oszmán tüzérségnek, aligha tartották valószínűnek (227. o.: „supposed”, 370. o. „suspicious”), majd az összefoglalásban (568. o.) mégis tényként fogadják el.

Tekintettel a monográfia mindenre kiterjedő és alapos apparátusára, az elbeszélő források és a régészeti emlékek teljességre törekvő bemutatására, az alapos hadtörténeti elemzésekre, a kötet záró részletes kronológiára, az ostrom résztvevőinek személynévmutatóra és a bibliográfiára, a kötet a témakör meghatározó és alapvetően megbízható alapl művének tekinthető, még ha nyilvánvalóan nem is zárta le végérvényesen az ostrom homályos kérdéseiről folyó diskurzust, melyre az újabb ismertetések nyomatékosan felhívják a figyelmet (www.history.ac.uk/reviews/review/1101, *belépés 2012.01.09.*). Gyakorlati haszna miatt a könyvnek a hazai tudományos könyvtárakban is kéznél kell(ene) lennie.

Veszprémy Márton

VÉGH FERENC

EGERSZEG VÁR ÉS VÁROS A 17. SZÁZADBAN*(Millecentenáris Közalapítvány, Zalaegerszeg, 2010. Egerszegi Füzetek; 10. 191 o.)*

A kora újkori Egerszeg város és végvár kutatásának áttekintése sajnos nem igényel jelentős historiográfiai szemlézést. Ez tény – miképpen a meglévő eredmények is jelzik – nem csak a mezőváros tárgyidőszakra vonatkozó mostoha forrásadottságainak köszönhető. Az oppidum és végvár XVII. századi történetének tudományos igényű összegzésére korábban Müller Veronika 1976-ban megjelent, jelentős adatfeltáráson alapuló kismonográfiája vállalkozott. Közel két évtized múlva, 1997-ben, Kelenik József, Kerpacsics István hadnagy, megbízott egerszegi kapitány majd' félezer levelének mintaszerű feldolgozásával nem csak a végvár 1647–1657 közötti évtizedének a mindennapi életét mutatta be, de módszertani szempontból is alapvető tanulmányában a gazdagon fennmaradt egerszegi (fő)kapitányi levelezés elemzésének lehetőségeire, egyben korlátaira is rámutatott. Szinte természetesnek mondható, hogy a Bilkei Irén és Turbuly Éva neve által fémjelzett vármegyei jegyzőkönyvi regeszták közvetetten a mezőváros kora újkori történetéhez, funkciórendszerének változásaihoz is sok információt nyújtanak, különösen a megyeszékhelyhez vezető út feldolgozása terén. Az írott források feltárása, elemzése mellett Vándor László régészeti kutatásai, az eddigi eredmények összegzése (2007) pedig a mezőváros és a vár közép- és kora újkori topográfiai problémái szempontjából alapvetőek. Bilkei Irén legújabb kutatásai az okleveles források, urbáriumok alapján a megelőző időszak történetének tisztázását segítik.

Minthogy Egerszeg a Kanizsa ellen vetett végvidék központja és Kiskomárom mellett egyik pillére volt, cseppet sem szabad feledni e végvidékkel kapcsolatos új eredmények fontosságát, azok ösztönző hatását sem. Az 1990-es évek elejétől ugyancsak Kelenik József sokrétű, így a végvidék várai katonaságának nemzetiségi és társadalmi összetételére, fluktuációjára, a végvidék kialakulására vonatkozó publikációi nagy jelentőséggel, iniciáló hatással rendelkeztek. Így településtörténeti munkák részeként (pl. 1998: Simon Éva: Lövő, 2002: Szatlóczi Gábor: Szentgyörgyvár), avagy önálló doktori disszertáció formájában (2008: Szvitek Róbert: Kiskomárom) immáron egyes végvárak feldolgozásai is elkészültek, miképpen a különböző tanítványi körök az elmúlt években folyamatosan újabb és újabb esettanulmányokkal gazdagították a Kanizsa ellen vetett végvidék történetét (pl. Méhes Péter, Tóth Hajnalka írásai). A meglévő és egyre gyarapodó eredmények ellenére is érdemes hangsúlyozni: ahogy a győri végvárvidék kialakulása és XVI. századi története Pálffy Géza tollából 1999-ben mintaszerű feldolgozást nyert, a Kanizsa ellen vetett végvidék monográfiái igényű feldolgozása még az elkövetkező időszak feladata. Bár ugyancsak Pálffy Géza kutatásai alapján a végvidék főkapitányi, vicekapitányi archontológiája, a Batthyány család örökös főkapitányi tisztje jól ismert, az Egerszegen rezideáló vicekapitányok sorából Iványi Emma alapvető tanulmányának (1983), valamint Tóth Hajnalka újabb forrásfeltárásainak és feldolgozásainak köszönhetően Gyöngyösi Nagy Ferenc életútja a legismertebb.

A kötet szerzője, Végh Ferenc – aki korábbi munkái, így a Rúzsás Lajos, Szántó Imre prezeideális mezőváros kutatásait megújító, a győri végvidéki főkapitánysághoz tartozó Keszthely XVI–XVII. századi történetének monografikus igényű feldolgozása (2007), valamint a „szabad rend” létét tanulmányozó, településmorfológiai tanulságokkal járó tanulmánya (2009) nyomán –, igen helyes döntéssel nem a Kanizsa ellen vetett végvidéki vicekapitányok (pl. salamonfalvai Ráttky Menyhért, Sibrik Pál, pölöskei Eördögh István, avagy ákosházi Sárkány János) a Batthyány család tagjaihoz, mint 1633-tól az örökös végvidéki főkapitányokhoz frott, igen gazdag levelezést vette alapul, hanem a katonaközösség és a település egészére koncentrált. Vizsgálata időhatára a teljes XVII. század; Kanizsa 1600. évi oszmán kézre kerülésével, a végvidék kialakításától egészen az egerszegi sereg 1701. évi feloszlásáig tart. A szerző kiterjedt alapkutatásokon nyugvó, a szakirodalom adta összehasonlításokat remekül felhasználó, szisztematikusan felépített kismonográfiájában először Egerszeg várát, seregét helyezte el a Kanizsa ellen vetett végvidék védelmi rendszerének hálózatában. Komparatív elemzéssel megállapította: Kiskomárom 1664. évi elestéig a végvárvidék kettős

súlypontú volt. Más generalátusokkal szemben itt a katonailag kevésbé erős, ugyanakkor védettebb, geopolitikai, közlekedési szempontból frekvenciátalabb Egerszeg lett a főkapitány távolléte miatt a vicekapitány – akit döntően egerszegi főkapitánynak hívtak – rezidenciája. A végvidék szerkezetébe való beágyazás során a szerző a gazdag levelezést, jelentéseket, létszámkimutatókat felhasználva az Egerszezen állomásozó sereg létszámát, fegyvernemi összetételét vizsgálta. (Pl. 1601-ben 40, a XVII. század közepén 350 katona, 4:3 volt a lovas, gyalogos fegyvernem aránya. A század második felében a lovasok számát 200-ról 300-ra növelték.) Kiemelte, hogy a XVII. század közepén (1652) a végvidék felértékelődését német puskások, tüzérek elhelyezése is mutatja. Kitért az egerszegi sereg fluktuációira (más végházakba, illetve a kányavári őrházba vezénylésekre), a végvár kémtevékenységben, híradásban, portyázásokban, harci cselekményekben betöltött szerepére. Bár az oszmán portyázók gyakran megkerülték Egerszeget – amit érzékelt a helyőrség 1633–1647 közötti veresége, ami a végvárvidék 10 %-a volt –, mégis 1641, 1642 során az előváros (*hóstat*) jelentős veszteségeket szenvedett el (1642: 68 elhurcolt rab). De a háborús békeévek legnagyobb emberáldozatát a kb. 500 elhurcolttal és meggyilkolttal az 1616-os rajtaütés követelte meg. Az 1664. évi oszmán hadjárat feldolgozásai a főhadszintre koncentrálnak viszonylag kevés figyelmet szentelnek a Kanizsa ellen vetett végvidék sorsára. Pedig ekkor pusztult el véglegesen az egyik csúcsvár, Kiskomárom – ez által később még inkább nőtt Egerszeg jelentősége – Pölöske hősies védőivel együtt ugyancsak elpusztult, míg a kiürített Egerszeget július 19-én átmenetileg elfoglalta és felégette az oszmán hadsereg.

Végül a hadtörténeti események ismertetését követően két XVII. századi ábrázolásból – Johannes Ledentu bécsi hadmérnök 1639–1642 közötti tollrajzából, Jacob von Holts hadmérnök ezredes 1665-ös alaprajzából – kiindulva az árokkal körbevett, négy sarokbástyás, palánkfalal övezett végvárváros, azaz királyi katonasággal rendelkező prezídium szerkezetét, topográfiáját, valamint az írott forrásokból ismert építési, erődítési munkálatokat mutatta be. Alapos filológiai munkával pontosította a régészeti kutatások, dendokronológiai vizsgálatok eredményét, és az ásatások során feltárt rondella tölgyfacölöpeit Ráttky Menyhért kapitányságának idejére, 1611-re datálta. Kitért a végvárvároson kívüli elővárosra, a *hóstátra* is. Hangsúlyozta, több végvárvárossal szemben Egerszezen nem alakult ki a végvárvárostól névhasználatban, köz- és adóigazgatásban elváló polgárváros. A prezídium sokszínű katonatársadalmát differenciáltan, sok nézőpontból láttatta, szólt a szervezeti tagolódásról, a fegyvernemről – pl. a lovasság két hadnagyságra, a gyalogság három vajdaságra tagolódott, 1633-tól már bizonyosan működött egy kis létszámú tüzérség hadszertárnokkal –, valamint az illetményekről, valamint az adminisztratív teendők és bíráskodás ellátásáról (pl. seregdeák funkciói). Bemutatta a végházakban állomásozó katonaság létszámproblémáit, a lajstromozott és lajstromozatlan katonák kérdését, kitért a helyőrség nemzetiségi összetételére, és jelezte az emiatt fellépő konfliktusokat. Egerszeg XVII. századi társadalmát egyértelműen a katonaság túlsúlya jellemezte, ugyanakkor ez egerszegi sereg fizetlensége, egzisztenciája fenntartására jelentős részben marhakereskedésből (gyakran a Batthyány család őrségi jobbágyaival versenyezve), agrártermelésből (az Egerszeg környéki szőlőhegyek, szántók révén), illetve kézműiparból is fenntartotta magát. A végvári katonák aktívan részt vettek a helyi ingatlanforgalomban. A töredékesen fennmaradt források arra utalnak, hogy a helyi katonai és civil társadalmat gazdagon szőtték át a családi, rokoni kapcsolatok. Míg az egerszegi jobbágyok kettős adóztatásnak voltak alávetve, a hozzájuk képest is szabad rendnek számító sereg csak a város földesurának tartozott korlátozott adóztatással (pl. szőlők utáni kilenceddel). Miképpen a helyőrség tisztjeinek, az itt lévő földesúri familiárisoknak jelentős része nemesi jogállású személy volt, úgy a végvár is egyben a térség nemességének egyik menedékét, gyülekezőhelyét jelentette, ami egyértelműen a kiváltságolt rend nagyobb számarányával járt együtt.

A XVII. századi mezővárosi önkormányzat is a katonai és a polgári szféra kettősségét, szimbiózisát mutatja. Az archontológiák és a nominális elemzés alapján a prezideális mezővárosok militarizálódott magisztrátusának egy újabb verziója rajzolódik ki. Itt Keszthelyel szemben változatlanul a mezővárosi magisztrátus, a főbíró és a tizenkét esküdtnévben kerültek a városi biztonyságvelevek kiállításra, de a vezető tisztségeket (főbíró, főesküdtnév) olyan katonák töltötték be, akik olykor párhuzamosan a seregszék bíráiként is feltűntek. Azaz a polgári és katonai fórum a katonaság meghatározó súlyával, személyi szinten összefonódott. A szerző itt tér ki az egerszegi főkapitányok gyakran a város földesurával is dacoló hatalmi súlyára, illetve az öntudatos sereg vezetőivel szembeni

konfliktusaira. Míg a szakirodalom egy része a végvárat a hitújítás bástyáinak is tartja, Egerszeg helyőrsége és polgári lakossága továbbra is katolikus hiten maradt.

A kötet közel felét tematikus válogatású – az egyes tematikákon belül időrendi – okmánytár teszi ki. Már előljáróban érdemes hangsúlyozni: a közzéadó nagyon jól döntött, amikor az egerszegi főkapitányok gazdag levelezése ellenére nem a döntően a végvidék eseményeiről tudósító, önálló kiadvány(oka)t megérdemlő misszilis anyagból válogatott, hanem a mezőváros, az ott állomásozó katonaság egészére vonatkozó forrásokat publikált. Így joggal unikálisnak nevezhető Zalaegerszeg mezőváros 15 db, 1621–1697 közötti, döntően eredetiben fennmaradt, túlnyomó részben ingatlan adásvétellel kapcsolatos kiadványa, melyek nem csak a mezővárosi írásbeliség, jogszokás kutatás páratlan dokumentumai, de minthogy a források név szerint is felsorolják a főbírókat és a 12 tagú esküdti kart, ezért a mezőváros igazgatás-története, archontológiája szempontjából is meghatározóak. A mezőváros írásbeliségét reprezentáló forrásokat követően a katona közösség egészére vonatkozó források következnek. Ezt követően kissé szokatlan *Unikális dokumentumok* gyűjtőcím alatt (№. 16–23.) a földesúr, a veszprémi püspök és az egerszegi sereg 1628. évi a mezőváros és lakossága gazdasági helyzetét, jogviszonyait érintő szerződése, Batthyány Kristóf egerszegi végvár számára kiadott rendtartása (1682), illetve az egy nemzedékkel korábbi, hírlövést szabályozó rendtartás (1644) került közlésre. E csoportból külön ki kell emelni a Kanizsa ellen vetett végvidék helyőrségeinek névjegyzékét (1650). A forrás különlegességét adja: az a lajstromozott és tényleges állományt egyidejűen megadja. A tovább részletek kutatója a fölöttébb elterjedt végvidéki jogszokás helyi gyakorlatára, az egerszegiek rabkereskedelemben történő bekapcsolódására is talál dokumentumokat. Az utolsó forráscsoport (№. 24–53.) az egerszegi sereg, mint katonai közösség 1607–1658 közötti folyamódásait közli, amelyek döntő része Batthyány (II.) Ferenc dunántúli kerületi főkapitányhoz, Sopron vármegye főispánjához, illetve fiához, Batthyány (I.) Ádám Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányához íródtak, de egy-egy dokumentumnak a Batthyány-familiáris Mankóbüki Horváth Bálint körmendi kapitány, Sopron vármegye alispánja, illetve közvetítőként a vasi megyevezetők (Polányi Lajos, Káldy Ambrus alispánok) voltak a címzettjei. Az okmánytár dokumentumai minden más magyarázatnál jobban érzékeltetik azt a kiterjedt, példás forrásfeltárást, amit a szerző végzett. Hisz itt a mezőváros töredékesen fennmaradt régi levéltára mellett a földesúri levéltár (Veszprémi Érseki Levéltár), családi levéltárak (Bezerédy, Békásy), Egerszeggel foglalkozó tudós irathagyatéka (Fára József egykori levéltár-igazgató), valamint a Batthyány család kimeríthetetlen gazdagságú archivuma (pl. Familiaria, Missiles, Katonai iratok stb.) jelenik meg. A magyar nyelvű forrásanyag a mai helyesíráshoz igazodva, a tartalmi hűség megőrzésével került közzétételre.

A kisonográfia 13 melléklete egyrészt a szerző rajzai, rekonstrukciói alapján a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányság várait, Zalaegerszeg belvárosának, illetve pecsétjének rekonstrukcióit, valamint a már említett egykorú ábrázolásokat tartalmazza. Másrészt a végvidék királyi helyőrségeinek 1649. évi létszámkimutatását, Kiskomárom és Egerszeg helyőrségeinek komparatív összehasonlítását, továbbá az egerszegi helyőrség összetételét, illetve a város lakosságának társadalmát elemző ábrák és grafikonok sorát hozza. Ugyancsak itt található az archontológiák is. Így a város földesurait, a veszprémi püspököket, a Kanizsa ellen vetett (1690-től kanizsai) végvidék főkapitányait és az egerszegi főkapitányokként is említett főkapitány helyetteseit, a katonai és polgári funkciók összefonódását igazoló mezővárosi főbírói és főesküdti (seregbírók) archontológiáit.

Végül Ferenc a Kanizsa ellen vetett végvidék egyik kulcsáról, a végvidéki vicegenerálisnak székhelyet adó XVII. századi Egerszeg mezővárosról és annak katonaságáról elkészített kisonográfija egyaránt fontos a korszak had-, társadalom és településtörténete szempontjából. Ez utóbbit nyomatókosan is hangsúlyozni kell, hisz a szerző munkájában a XVII. századi magyar városfejlődés egy speciális típusának, a prezideális mezővárosnak – avagy végvár városnak – egy újabb változatát mutatta be mintaszerűen.

Dominkovits Péter

JOHN STOYE

DIE TÜRKEN VOR WIEN SCHICKSALSJAHR 1683

(Ares Verlag, Graz, 2010. 279 o.)

2010-ben jelent meg német fordításban John Stoye *The Siege of Vienna* című nagysikerű, angol nyelvterületeken klasszкусnak számító monográfiája Bécs 1683. évi török ostromáról. A mű első kiadása még 1964-ben Londonban látott napvilágot, majd több évtized után átdolgozva Oxfordban és Edinburgh-ben jelent meg 2000-ben, végül 2006–2007 márciusában New Yorkban – a mostani német változat ezen utóbbi fordítása.¹

Előjáróban kijelenem, hogy jelen recenzió csalódást fog okozni azoknak az olvasóknak, akik a könyv részletes tartalmáról, legfontosabb megállapításairól szeretnének értesülni. Egy ilyen recenzió ugyanis 1964-ben lett volna aktuális. Rendhagyó módon nem a monográfia kritikájával, elemzésével foglalkozom elsősorban, hanem a kiadvány, mint 'szakirodalmi jelenség' kérdéskörével és annak tanulságaival az olvasó és a szakma számára.²

Az 1917-ben született John Walter Stoye professzor az 1950-es évektől az oxfordi Magdalen College újkori tanszékének oktatója (immáron docens emeritus), az utóbbi hat évtizedben számos publikáció, tanulmány és könyv szerzője, a kora újkori történelem, közelebbről a XVII. század második felének egyik ismert angol kutatója. Monográfiái közül hármat emelnék ki. Elsőként a XVII. századi angol utazókról szóló gyűjteményes kötetet, amelyet a Szerző az ezen utazók franciaországi, itáliai, spanyol és németalföldi területeken tett látogatásainak társadalmi, politikai és mentalitástörténeti hátterét feltáró vizsgálódásai eredményeként, még pályája elején, 1952-ben jelentetett meg a Yale University Press kiadónál.³ Az elsősorban az angol nyelvterületeken, Angliában és az Egyesült Államokban népszerűségnek örvendő művei közül ezen kívül az 1969-ben, a híres angol Fontana-sorozatban, majd az Egyesült Államokban 2000-ben ismét kiadott, Nyugat-Európa 1648-as wesztfáliai békét követő politikatörténeti eseményeit, konfliktusait, vallási villongásait, diplo-

¹ The Siege of Vienna. Collins, London, 1964.¹ 349 o.; Még hangzatosabb címmel: The Siege of Vienna. The Last Great Trial. Between Cross & Crescent. Pegasus Books LLC, New York, 2000. és ezzel párhuzamosan a Birlinn Ltd. kiadásában, Edinburgh, 2000.² Ugyanezen a címen, változatlan kiadásban: Pegasus Books LLC, New York, 2006–2007. 226 o. A legutolsó angol nyelvű kiadás elolvasható a világhálón: <http://books.google.hu/books?id=1ZxUAnxOSxUC&pg=PA240&lpg=PA240&dq=john+stoye+magdalen&source=bl&ots=0BQh3qieTy&sig=Jhz9UvZ0Hxee-aYDnQgG-UcqonY&hl=hu&sa=X&ei=PmNaT7efJcGSswaXvsyODA&sqi=2&ved=0CGMQ6AEwBw#v=onepage&q=john%20stoye%20magdalen&f=false> (Az utolsó hozzáférés időpontja: 2012. március 10.) – A német fordítás ez alapján készült.

² A kilenc fő fejezet címét és azok nagyjából tartalmát azért magyar fordításban közreadom, hogy az olvasó legalább benyomást szerezhessen a könyv felépítéséről, a benne foglalt kérdéskörökről: Az *oszmán támadás kezdete* (az oszmánok előrenyomulása Magyarországon, az oszmán államfelépítése, az oszmánok Kelet-Európa politikája 1636–1682 között, Kara Musztafa 1682–83. évi céljai); *I. Lipót és Bécs városa* (a császári udvar, Bécs város struktúrája, társadalma, védelmi rendszere, igazgatása); *A Habsburg érdekek védelme Európában* (geopolitikai helyzet, anyagi erőforrások, hadsereg, megyegyezés a bajorokkal és Hannoverrel, kiegyezés Thökölyvel, lengyel szövetség); *Bécs fenyegetettsége* (a magyarországi török hadjárat 1682-ben, válság Ausztriában, a lakosok menekülése Bécs városából); *Az ostrom; A városon kívüli és a külvárosokban lezajló támadások*; Varsó, Drezda, Berlin és Regensburg (szövetségek és segítségnyújtás), *Bécs felszabadulása* (az 1683. szeptember 12. előtt bekövetkező események), *A győzelem következményei* (visszavonulás Magyarország felé, a nagyvezír halála, Thököly mozgalomnak hanyatlása és Sobieski további politikája, az 1684. év és a Szent Liga, Luxemburg elfoglalása).

³ English Travellers Abroad, 1604–1667: Their Influence on English Society And Politics. Yale University Press, 1952. 479 o., átdolgozott kiadása: uo., 1989. 382 o.

máciatörténetét 1688-ig tárgyaló könyvét érdemes említeni.⁴ Végül, 1994-ben látott napvilágot a Luigi Fernando Marsigliáról szóló nagyszabású monográfiája,⁵ amely megjelenése után hamarosan a téma iránt érdeklődő angolszász kutatók egyik legfontosabb kézikönyvévé vált.

A Bécs második, 1683. évi ostromáról szóló kötetet az a grazi Ares Verlag fordította németre, mely kiadó, elsősorban a XX. századi osztrák, német, európai, illetve egyetemes történelem és ezen belül is hangsúlyosan a hadtörténet kézikönyvei közül jelentet meg évről-évre tíz-tizenöt igen színvonalas, igényes kötetet, de kiadványai sorában megtalálhatjuk a politikatörténet, politológia, szociológia és néprajz tudományának legfontosabb és – hangsúlyozom – többnyire legfrissebb eredményeit közreadó szakmunkákat. A hadtudomány és hadtörténet köréből e helyen csak a kövessházi Kövess Hermann tábornok tevékenységéről szóló, Georg Reichlin-Meldegg által írt biográfiát emelném ki (*Des Kaisers Prinz Eugen?*), annak számos fontos magyar vonatkozása miatt, vagy Miro Simčić kitűnő monográfiáját az isonzoí csatáról; a közeljövőben pedig az Ares Verlag a militiaria témaköréből többek között Clausewitz politikai és hadtudományi írásainak válogatott gyűjteményét kritikai kiadásban tervezte megjelentetni.⁶

John Stoye Bécs 1683. évi török ostromáról szóló monográfiájának sikerét igazából az átdolgozás utáni, főként a 2006–2007. évi tengerentúli kiadások hozták meg, elsősorban a népszerűsítő sajtóorgánumok, napilapok és ezek nyomán a nagyközönség körében. Első látásra és az események konkrét leírását tekintve ugyanakkor a mű alapos szakmunkának is tűnik. A hangzatos kritikák és ismertetések között, melyekből néhány részlet a könyv hátsó borítójára is felkerült, például a *Daily Telegraph* minden szempontból mesterműnek minősítette a művet, illetve szerzőjét témájának minden vonatkozásában mesteri tudásának jellemzi („the master of every aspect of his subject”), a *Wall Street Journal* pedig némi túlzással Stoye-t egyenesen Thuküdidésszel vagy Hérodotoszsal említi egy lapon („Worthy of the pen of a Thucydides or a Herodotus... it is a measure of the fascination of Mr Stoye's subject that one should think of comparing his treatment of it with the work of the greatest historians”). Ugyanakkor viszont az elmúlt években, s elsősorban az 1983-as évforduló kapcsán és az azóta megjelent szakirodalmat áttekintve nagyon ritkán találkozhatunk John Stoye névvel, még olyan szerzők esetében is, mint a kérdés szakértőjének számító, s minden vonatkozásban alaposra törekvő, teljes szakirodalmi apparátust felsorakoztató és korrekt módon hivatkozó Peter Broucek vagy Karel Vocelka.

A 2000. évi kiadás fülszövegében a szerző Bécs 1683-as ostromát Európa történetében fordulópontként értékeli. Szerinte ez volt az utolsó nagyszabású összecsapás a Nyugat és az Oszmán Birodalom között, melynek eredményeképpen az oszmánok elvesztették európai területeik mintegy felét, s melynek következtében az Oszmán Birodalom végső hanyatlása, nagyhatalmi státusának elvesztése megkezdődött. Ugyanakkor a Habsburgok megerősödtek, figyelmük a továbbiakban Franciaország és a Rajna menti térség felé irányult. Még tágabb összefüggésben Stoye szerint az 1683. szeptemberi események egészen az 1914-hez vezető, az első világháború kirobbanásáig tartó történeti periódus kezdőnapjai voltak.⁷ A grazi kiadás annyiban értékeli át mindezt, hogy a

⁴ Europe Unfolding: 1648–1688. The Fontana History of Europe, Collins, h. n., 1969.¹ 416. o., majd: Blackwell Publisher's Inc., Malden, Massachusetts, 2000.² 321 o. Utóbbi kiadásban a könyv teljes terjedelmében hozzáférhető az interneten: <http://books.google.hu/books?id=2euPKVGOaKIC&pg=PA326&lpg=PA326&dq=john+stoye+magdalen&source=bl&ots=nY1jCsA1fh&sig=xvJN4uYrjPhgNzdY29576FjfVA&hl=hu&sa=X&ei=PmNaT7efJcGSsWaXvsyODA&sqi=2&ved=0CHAQ6AEwCQ#v=onepage&q=john%20stoye%20magdalen&f=false> (A letöltés utolsó időpontja: 2012. március 10.)

⁵ Marsigli's Europe, 1680–1730. The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso. Yale University Press, 1994. 356 o.

⁶ Minderről érdemes a kiadó színvonalas honlapján időről időre tájékozódni (<http://www.ares-verlag.com>).

⁷ „The Siege of Vienna in 1683 was one of the turning points in European history. It was the last serious threat to Western Christendom and so great was its impact that countries normally jealous and hostile sank their differences to throw back the armies of Islam and their savage Tartar allies. The consequences of defeat were momentous: the Ottomans lost half their European territories and began the long decline which led to the final collapse of the Empire, and the Hapsburgs turned their attention from

hangsúlyt Kelet-Európára helyezi: az ostromot az Oszmán Birodalom és Nyugat-Európa közötti drámai küzdelemnek minősíti, melyben mintegy százezres török hadsereg vett részt a „gátlástalan” (skrupellos) Kara Musztafa nagyvezír vezetésével a Lipót császár, illetve hadvezére, Rüdiger Starhemberg és a lengyel király, III. Sobieski János támogatta (!) városvédők alakulatok elleni harcokban. 1683 sikere az elkövetkező években megnyitotta az utat azon európai területek, államok, országok felszabadítása előtt, melyek a mai Magyarország, Románia és Horvátország területén osztoztak. Mindez aztán a balkáni államok kialakulásához teremtette meg a lehetőséget, a jövőben pedig Szerbiától Romániáig (!) és Görögorszáig ezen államalakulatok megerősödéséhez vezetett, miután e területek megszabadultak a szultáni fennhatóságtól.

A mű kilenc nagy fejezetre, ezen belül pedig 37 alfejezetre bontva tárgyalja az eseményeket, melyekből az első négy nagy fejezet az előzményekről szól, további négy konkrétan az ostromról, az utolsó pedig annak következményeiről: felépítését tekintve tehát arányos munkát olvashatunk. A megértést, tájékozódást térképek és illusztrációs betétek segítik, utóbbiak anyaga kibővített, több helyen színes és sokkal tartalmasabb, mint a könyv előző, angol nyelvű kiadásaiban, mert a bécsi közgyűjteményekben (elsősorban Osztrák Nemzeti Könyvtár, Bécs város történeti múzeuma: Wienmuseum) fellelhető festmények, metszetek, térképek fotójával egészült ki. A 253 oldalnyi szöveget rövidítésjegyzék, bibliográfiai megjegyzéseket tartalmazó tájékoztató, az újabb szakirodalmat felsorakoztató összefoglalás, a lábjegyzetek, végül egy személy- és földrajzi neveket és „váltogatott” tárgymutatót együttesen magába foglaló mutató (Register) követi, illetve egészíti ki.

A „felütést” az 1682. augusztusi, IV. Mohamed szultán által Isztambulban összehívott konferencia adja meg, ahol Kara Musztafa nagyvezír ismerteti agresszív, hódító elképzeléseinek és stratégiájának legfontosabb elemeit, melyeket annak köszönhetően alakíthatott ki, hogy 1681-re az Oszmán Birodalom megerősítette pozícióit Magyarországon, illetve a Felvidéken – ahogyan a Szerző nevezi: Szlovákiában (!). Teszi mindezt Thököly Imre, Magyarország „királya” (az idézőjelet a szerző használja) hatalomra jutásának révén, aki uralmát oszmán védnökség alatt építette ki. A tanácsadók egyként szavazzák meg az isztambuli szultáni palotában a Habsburgokkal 1684-ig kötött békeszerződés azonnali felmondását, az 1683. évi hadjárat előkészületeire való felkészülést és annak megindítását. A „kontrapunkt”: az isztambuli tanácskozást követően öt nappal, augusztus 11-én összeült, I. Lipót Habsburg uralkodó által egybehívott értekezlet, a laxenburgi tanácskozás néven elhíresült császári megbeszélés, amely – az oszmánok konkrét szándékáról még mit sem sejtve (de előzetesen voltak diplomáciai utakon beszerzett hírek egy esetleges oszmán készülődésről) – a törökök elleni háború vagy béke kérdéséről volt hivatott dönteni. A Habsburgokat már az 1668-as felosztási terv óta (XIV. Lajos francia királlyal megegyeztek a beteges II. Károly spanyol király bekövetkezendő halála esetére: trónjának megüresedése következtében Spanyolország, az amerikai gyarmatok és a milánói hercegség az osztrák Habsburg császári kézen, Németalföld, Franche-Comté, a Nápoly-Szicíliai Királyság, Navarra, az afrikai gyarmatok és a Fülöp-szigetek pedig Franciaország birtokában lesznek) elsősorban a Nyugat-Európában megszerzendő területek sorsa, az ezekért folytatandó háborúk kérdése foglalkoztatta. Nagy volt a dilemma, hiszen a Habsburgok – így Lipót császár is – a XVII. században hagyományosan nyugat-európai ambícióiknak rendelték alá a kelet-európai hadszíntéren, konkrétan pedig a Magyar Királyság területén az oszmánokkal folytatott háborúkat, azok eredményeit és a velük való megegyezéseket, fegyverszünetet. A háborút a keleti hadszíntéren az oszmánokkal mindenképpen kerülni akarták, akár logikátlan engedmények árán is – a Szerző itt az 1664-es szentgotthárdi csatát követő és az 1684-ig megkötött, az előzetes jelentős katonai sikereket semmibe vevő, azokat negligáló, kihasználatlan fegyverszüneti megállapodást emeli ki.

Abban a történésteket máig foglalkoztató kérdésben, hogy az oszmánok Bécs elfoglalására irányuló szándékát milyen politikai okok motiválták, valamint hogy az 1683. évi hadjárat célja a kezdetektől az oszmán fennhatóság kiterjesztése lett volna Alsó-Ausztriára, a többi történészhez

---

France and the Rhine frontier to the rich pickings of the Balkans. The hot September day that witnesses the last great trial of strength between Cross and Crescent opened an epoch in European history that lasted until the cataclysm of the First World War in 1914” – olvasható a 2006–2007. évi angol nyelvű kiadás hátsó borítóján.

hasonlóan Stoye sem foglal állást, illetve ő fel sem teszi ezeket a kérdéseket.⁸ Ehhez kapcsolódik a könyvvel kapcsolatban megfogalmazódó első szigorúbb kritikái észrevétel is. Ugyanis bár közel negyven éve tudjuk, hogy a fent említett kérdések megválaszolásához leginkább a török levéltárakban található források vezethetik el a kutatást,⁹ a turkológusok elmúlt három-négy évtizedes kutatási eredményeit és az Oszmán Birodalom történetével, hadtörténetével és ezek európai hatásával foglalkozó, nemzetközileg széles körben ismert szakmonográfiákat Stoye egyáltalán nem használja. Könyvének a legújabb irodalmat tartalmazó mellékletében egyet sem ír le, monográfiájában még utalásszerűen sem említi meg ezeket (gondolunk itt elsősorban például Geoffrey Parker, Caroline Finkel, Halil İnalcık, Bernard Lewis, Colin Heywood munkáira vagy Stoye kortársára, David Ayalonra, hogy csak az angolul vagy angolul is publikáló nagynevű turkológusokat említsük), holott nem egy esetben Angliában vagy az Egyesült Államokban, vagy/illetve angol nyelven megjelent nagyszerű, népszerű monográfiákról van szó, melyek a téma alapvető feldolgozása szempontjából megkerülhetetlenek.

Ugyanakkor elmondható, hogy Stoye munkája nagyon alaposan és árnyaltan mutatja be a hadjárat előkészületeit, kiemelve a megelőző, sikeres magyarországi hadműveleteket, melyek Bécs ostromának előfeltételét jelentették. Mindennek háttérében John Stoye szerint több tényező húzódik meg. Mindenekelőtt az oszmán államberendezkedés reformja, az oszmánok politikai apparátusának XVII. századi fejlettségi szintje, sokirányú, kifinomult diplomáciájuk elsősorban a velencei, angol, németalföldi és párizsi diplomáciai követségek jól működő rendszerén keresztül, amely egyben elsőrangú hírszerzést biztosított számukra. A Szerző ennél tágabb és mélyebb összefüggésekkel, az Oszmán Birodalom XVII. század közepi gazdasági, társadalmi berendezkedésével, a katonai, hadszervezeti, hadügyi kérdésekkel és okokkal azonban nem foglalkozik. Illetve a hadjárat háttérének apropójából az oszmán uralkodói elit belső átrendeződéséről tesz csupán említést (23. o.). Mondhatjuk, kizárólag csak a közvetlen politikai előzményekkel ismerteti meg az olvasót, aminek az oka az, hogy a könyv első kiadása óta eltelt majd öt évtizedben született szakirodalom eredményeit Stoye nem építi be 2010-ben kiadott monográfiájába még a kérdésfelvetések szintjén sem. Az 1964-et követően e kérdésekről megjelent fontos monográfiákat ugyan szinte maradéktalanul felsorolja könyve végén (*Auswahlbibliographie des Verlags zur neueren Literatur*), de a főszövegben eltekint használatuktól. Mivel sem egy bevezető fejezet, sem pedig egy kiegészítő fejezet nem foglalkozik az elmúlt évtizedek kutatási eredményeinek – legalább - exponálásával, az angol ajkú olvasók és a jelen német nyelvű kiadást forgatók abba a tévedésbe eshetnek, hogy az elmúlt évtizedek kutatásai egyáltalán nem hoztak érdemi eredményeket. Továbbmenve, Stoye monográfiájának jegyzet-apparátusát áttekintve megállapítható, hogy annak hivatkozásai az 1950-1960-as évek állapotát és színvonalát tükrözik, vagyis állításainak igazolására forrásként érdemben az 1890-es évek és a második világháború közötti időszakban, igen nagy mennyiségben kiadott okmánytárakat, elsősorban pozitívista szemléletű monográfiákat, újabban pedig a második világháborút követő két évtized monográfiáit használja (N. Jorga, Franz Babinger, Hurumzaki, B. Gebhardt, Bojani munkáit, hogy csak a leggyakrabban hivatkozott szerzőket említsük).

Ugyanez mondható el a csak nyomaiban felfedezhető magyar vonatkozású szakirodalomról is. A lábjegyzetekben Makkai László, Tolnai Lajos nevét találjuk meg csupán a negyvenes évekből, az erdélyi kérdésekkel foglalkozó szász Roderick Gooson, vagy még korábról, Thaly Kálmánon és a Csányi-krónikát kiadó Páur Ivánon kívül, utóbbiak még a XIX. század második feléből.¹⁰ – Mindennek tanulsága, hogy az elmúlt évtizedek magyar szakirodalmi vonatkozásai, fontos ered-

⁸ A magyar szakirodalomban az ostrom 300. évfordulója kapcsán megjelent tanulmánykötetben ezt a két alapkérdést Walter Leitsch exponálta: Miért akarta Kara Musztafa meghódítani Bécset? In: *Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes* (szerk.): Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Budapest, 1988. 65-94. o.

⁹ Uo. 65-66. o.

¹⁰ *Makkai László*: Histoire de Transsylvanie. Paris, 1946.; *Tolnai Lajos*: Le Comte Michel Teleki. *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1940.; *Siebenbürgen*. In: Österreichische Staatsverträge. Hrsg. von: *Roderick Goos*. Wien, 1911.; *Thaly Kálmán*: Késmárki Thököly Imre Napló. Budapest, 1868-1873.; *Hanns Tscánys* Ungarische Chronik 1670-1714. Kiadja *Páur Iván*. Pest, 1858.

ményei nem, illetve csak jelzésszerűen jelentek meg és jelennek meg napjainkban is német vagy angol nyelven. John Stoye megemlíti Wesselényi, Nádasdy és Zrínyi mozgalmát (26. o.), elemzi az erdélyi fejedelmek közül II. Rákóczi György politikáját (30., 36. o.), a Magyar Királyság területén húzódoó védelmi rendszert (81–83., 104. skk. o.), megemlíti a védelmi rendszert elsősorban működtető, fenntartó, főleg nyugat-magyarországi, nyugat-dunántúli birtokos nemességet (Esterházy Pál, Batthyányak, Pálffyak). Végül, de legfőképp: hangsúlyosan érdeklí Thököly mozgalma, tevékenysége, több fejezetben is szól annak hatásáról az 1683. évi ostromra, valamint általában a magyarországi és erdélyi eseményekről – e helyen elvárható lenne, hogy legalább Köpeczi Béla német nyelvű Thököly-monográfiáját megemlítsé.¹¹

Adódik a két alapvető kérdés: mindezek ellenére és mindezek mellett miért érdemes kézbe venni az oxfordi John Walter Stoye professzor könyvét, miért üdvözlendő a német nyelvű változat kiadása, és mi a mű népszerűségének az oka? Az egyik lehetséges válasz: jobb vagy másik híján. Annak ellenére ugyanis, hogy Bécs történelmének egyik legfontosabb és leglátványosabb eseményéről van szó, nagyon régen jelent meg a nagyközönség számára készült összegző munka az 1683. évi ostromról (talán Johannes Sachslehner irodalomtörténész könyvét leszámítva, aki gyakorlatilag egy korabeli, az eseményekkel foglalkozó kalendáriumot ad közre és elemez annak minden lehetséges vonatkozását feltárva¹²).

Az eladási statisztikákat nem ismerem, de az igények meglétére utal, hogy 2011-ben négy, Bécs belvárosában lévő könyvesbolt kirakatában hónapokon át (az egyikben még napjainkban is) látni lehet(ett) ennek a szép, igényes kivitelezésű könyvnek egy-egy példányát, s az eladók szóban tanúsították a könyv iránti élénk keresletet, amikor efelől kérdeztem őket. Az olvasói igény tehát töretlen, újból és újból jelentkezik, időről időre szükség van a legfontosabb eseményeket, folyamatokat tárgyaló, igényes történeti monográfiákra. A másik ok a megjelentetésre talán – s ez motiválta valószínűleg a kiadót is – tisztelgés a mű szerzőjének sok évtizedes munkássága előtt, valamint egyfajta figyelemfelkeltés, hiszen John Stoynek, mint említettük nem ez az egyetlen, olvasmányosan megírt, a térség XVII. századi történetével foglalkozó monográfiája.

Kincses Katalin Mária

MÉSZÁROS KÁLMÁN

(SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS A JEGYZETEKET KÉSZÍTETTE)

FORRÁSOK ESZE TAMÁS KURUC BRIGADÉROS ÉLETÉHEZ ÉS TARPA RÁKÓCZI-KORI TÖRTÉNETÉHEZ

(Első kötet: 1694–1706. Második kötet: 1707–1709. Folia Rákócziána 10/1–2.

Sorozatszerkesztők: Mészáros Kálmán és Molnár Sándor.

Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 2008. 180. o. és 2010. 194. o.)

2008. május 22-én Tarpán, Mészáros Kálmán és Seres István közösen mutatta be az Esze Tamás életét bemutató forrásgyűjtemény első kötetét. A *Folia Rákócziána* sorozat tizedik kiadványaként napvilágot látott munka összesen hatvanegy iratot, illetve iratrészletet tartalmazott. Két esztendővel később, 2010-ben pedig megjelent a forrásgyűjtemény második része is, amely az első kötetből kimaradt öt, 1704 és 1706 között keletkezett okmány mellett további nyolcvankettőt foglal magába. Felmerülhet a kérdés, miért éppen a Rákóczi-szabadságharc egyik legismertebb személyiségével kapcsolatban volt erre szükség, hiszen egyrészt alakja nem csak tudományos munkákban jelenik meg, hanem ifjúsági és szépirodalmi művekben ugyanúgy, mint képzőművészeti alkotásokban.

¹¹ *Köpeczi, Béla: Staatsräson und christliche Solidarität. Wien-Budapest, 1982.*

¹² *Johannes Sachslehner: Wien anno 1683. Pichler Verlag [Wien,] 2004.¹ és 2006.² 359 o. Legújabb, változatlan kiadása: Pichler Verlag, [Wien,] 2011. 405 o. Kiállításában legalább olyan szép, mint Stoye könyve.*

Népszerűségét a róla elnevezett közterek és intézmények is mutatják. Másrészt a hasonló nevű történész, aki a kuruc brigadéros fivérének családjából eredeztette magát, számos munkájában szinte minden forrásadatot összegyűjtve rajzolta meg főhősének nem mindennapi karriertörténetét. Mégis, hangsúlyozza Mészáros Kálmán bevezetőjében, hiányérzete támad az olvasónak, ha fellapozza a szerző témához kötődő tanulmányait, forrásközléseit és monográfiáit. Az a kor ugyanis, amikor Esze Tamás történész mindezeket közreadta, bár mesterségesen és osztályharcos alapokra helyezve felerősítette a kuruc „népi hős” kultuszát, s teret adott ennek gyakorlására, de a szigorúan vett történész-szakmai követelményeknek és elveknek kevésbé felelt, felelhetett meg. Ez annak volt köszönhető, hogy az akkori tudományszervező szemlélet az ismeretterjesztő kiadványok közreadását favorizálta. Így nem meglepő, hogy Esze Tamás két életrajzi monográfiája is tudományos apparátus nélkül jelent meg. Ennek következtében egy új, korszerű biográfia elkészítése szükségessé teszi, hogy a kutató az alapoktól, tehát az összes rendelkezésre álló forrás összegyűjtésétől kezdje újra a téma szisztematikus feldolgozását. Mészáros Kálmán a levéltárakban és kéziratárakban fellelhető iratok közül nem csupán azokat gyűjtötte egybe, amelyek Esze Tamás kuruc ezredes, majd 1707 áprilisától brigadéros életére vonatkoznak a rendi-függetlenségi mozgalmat megelőzően (1694-től) egészen 1709-ig, hanem a családjára, az általa felállított gyalogezredre, valamint a szülőfalujára vonatkozó összes dokumentum közreadására törekedett.

A későbbi népi hős neve a forrásokban először 1694. március 16-án tűnik fel, amikor János és Márton nevű bátyja az ő, valamint Erzsók nevű húga és édesanyja (Esze Tamásné) javára lemondanak a Hideg oldalon lévő szőlőről. A következő híradásra már Károlyi Sándor önéletírásában és az általa 1703. június 24-én I. Lipót császárhoz írt emlékiratában bukkanunk. Ezekből kiderül, hogy részt vett az 1697. évi hegyaljai felkelés előkészítésében, ám a szatmári főispán, Károlyi Sándor még a zendülés kirobbanása előtt lefogatta, így annak leverése után súlyosabb megtorlás nélkül, szabadon távozott, és csendben élt Tarpán, ahol sókereskedelemből tartotta el családját. 1701-ben azonban a tiszaujlaki sőtisztekkal összeütközésbe került, akik elkobozták vagyonát. A marháit az említett település mezőjéről visszarabló Esze ellen a Szepesi Kamara adott ki elfogató parancsot, ezért miután családját Debrecen környékén biztonságba helyezte, a bujdosó szegénylegények közé állt. A következő évben Bagossy Pál hajdúezredéhez mustráltatta meg magát, ám nem vonult el francia király elleni háborúba, hanem társaival együtt az előleg és az első havi zsold átvétele után dezertált. Károlyi emlékirata szerint a toborzott katonaság elvonulása előtt (azaz 1703. március 3. körül), de még 1703. húsvétja előtt a szegénylegények gyűlést tartottak, ahol döntés született arról, hogy ügyüknek nem az Oszmán Birodalomban élő Thököly Imrét, hanem lengyel Brezánban bujdosó II. Rákóczi Ferencet nyerik meg. Az említett dokumentum megfogalmazója biztosan nem tudta, hogy Esze személyesen is járt (1703. május 6-án) a későbbi fejedelemnél, ám arról tudomása volt, hogy „pecsétes kinevezési okmánya” volt ezredességéről. Károlyi ezen utóbbi megállapításával egybevág, hogy Esze Domahidy Lászlóhoz 1703. május 30. előtt küldött levelében magát Rákóczi gyalogságának főkapitányaként (supremus capitaneus) nevezi meg. A szatmári főispán emlékiratában azonban egy dezinformációt is találhatunk, hiszen úgy tudta, hogy a dolhai összezsapásban (1703. június 7.) az ezredes is meghalt. 1703. november 20-án, a kurucok Tokaj alatti táborában II. Rákóczi Ferenc megbecsülése jeléül kibocsátott manumissziója kiemelte Esze Tamás ezres kapitányt és családját a jobbágyi sorból. A fejedelem az ő hűségét, szervezőtehetségét jutalmazta akkor is, amikor Marosvásárhelyen 1707. április 18-án kancelláriája brigadérosi kinevezését kiadta. A jobbágy származású főtiszt ellen még ugyanezen év októberében vizsgálat indult, s áristomba is vetették. Az erdélyi hadak felett parancsnokoló Pekry Lőrinc ekkor Eszét tette felelőssé azért, hogy Jean-Louis Rabutin de Bussy tábornagnak sikerült Erdélybe bevonulnia. A saját kérésére rábízott feladat szerint Eszének ugyanis saját ezredével és az alá rendelt más egységekkel leszből kellett volna rajtatűnie a menetelő császári–királyi csapatokon. A miriszlói táborban 1707. október 5-én Esze kérésére lefolytatott újabb eljárásban a palotásezredben és más gyalogezredekben szolgáló tizenegy tiszt vallomásából azonban kiderült, hogy a brigadéros a feladat teljesítésében az akadályozta meg, hogy Limprecht alezredes pánikot keltett. Állítólag arról értesült, hogy a császári–királyi tisztek katonáikat azzal biztatták, hogy a kurucokat rácsok fogják hátba támadni. Limprecht erre visszavonta gyalogosait, s mire Esze ellenkező értelmű parancsot adott ki a leshelyek megtartására, már késő volt. A tanúvallomások és a tiszaháti felkelés vezetőjének levele megtették a hatásukat, hiszen a fejedelem megbocsátott, s talpasainak élére is visszahelyeztette a jobbágyból lett brigadérosot.

1708. március 24-én Kassán Esze Tamás, Esze János, Márton Mihály, András és Gergely, valamint néhai Esze Márton érdemeire tekintettel a brigadérosnak és családjának (mindkét nembeli utódaikkal együtt) armálist állított ki a fejedelmi kancellária. Ez a fontos latin nyelvű dokumentum teljes terjedelmében és Tóth Gergely magyar fordításában is olvasható a forrásgyűjteményben.

A brigadéros haláláról és a felelősök megbüntetéséről négy iratot ad közre Mészáros Kálmán. Steősszel Kristóf 1708. június 3-án Egerből Károlyi Sándornak írott levelében számolt be arról, hogy Esze a saját és Czelder Orbán összeverekedett katonáinak szétválasztása közben gyilkosság áldozatává vált. Az eset kivizsgálására Máriássy Ádám főhadsegédet Nyitrára rendelték. Bottyán János generális pedig Bercsényi Miklósnak írt június 6-i levelében kérte, hogy a brigadéros megölése ne maradjon büntetlenül, „mert semminek oka, az mint az egész város és militia bizonságot tészon”. II. Rákóczi Ferenc 1709. január 24-én Munkácsról keltezett levelében szintén a főgenerálishoz fordult azért, hogy Esze özvegyének kérésére a gyilkosság ügyében szolgáltasson igazságot.

Esze „talpasai” részt vettek Szatmár és Tokaj ostromában–körülzárásban, a nagyszombati csatában, Kassa védelmében, két ízben is hadakoztak Erdélyben, és – immáron brigadérosuk nélkül – végigharcolták a trencsényi csatát. A forrásgyűjtemény mindkét kötetének meghatározó részét teszik ki az ezredre vonatkozó különböző iratok. Itt ugyanúgy találhatók mustratabellák, mint az ezredbeliek és özvegyeik különböző folyamodványai a fejedelemhez, az ellátás hiányosságát, fizetlenséget (és nyilván ennek folyományaként) a talpasok rablását felpanaszoló okmányok, valamint a feloszlatusukkal és újjászervezésükkel foglalkozó dokumentumok. Ezen források mindegyike, az eddig kiadottak mellett, nagyon fontos támpontokat adnak a Rákóczi-szabadságharc mikrotörténeti kutatásához, hiszen segítségükkel lehetőség nyílik arra, hogy a harcok mindennapjaiba, egyéni sorok alakulásába is betekintést nyerhessünk.

Külön is szeretném kiemelni a mustratabellákat, és azok közül is az 1706. március 14-i szurdoki összeírását, hiszen ebből egyrészt kiderül, hogy a kuruc haderő talpas ezredeit is a kor német gyalogezredeihez hasonlóan szervezték meg. Ez azt jelenti, hogy az ezredes egyben az első kompánia, azaz az úgynevezett Leibkompanie (század) főhadnagyi tisztét is betöltötte. Emellett ugyanezen a rangot töltötte be a helyettese (vicecolonellus) a második, s az ezred főstrázsamestere (örnagya) a harmadik kompánia élén. Másrészt ebben az összeírásban olyan fontos adatok szerepelnek, mint a katona életkora, lakhelye (a település és a vármegye neve), fegyverzete (szablya és/vagy puská), valamint családi állapota. Emellett a távollévők esetében külön feltüntették hiányzásuk okát (például betegség). Itt szeretném felhívni a figyelmet egy apró tévedésre, amely *A forrásokban említett katonai kifejezések magyarázata* című fejezetben található. Itt a *Furier* (furír, furerius) szó századírnok hozzávetőlegesen fordítással szerepel, ami véleményem szerint téves, hiszen jelentését szállásmesterként vagy élésmesterként, de leginkább sehogyan sem lehet visszaadni a magyar nyelvben.

A forrásgyűjtemény mindkét kötetében megjelennek a Tarpára vonatkozó iratok, amelyek 1704 és 1709 között keletkeztek. 1704. december 10-én Rákóczi parancsba adta, hogy Tarpának Kaszáról egy haragot küldjenek. A következő év július 24-én Ramocsaházy György által Károlyi Sándorhoz küldött levélből kiderül, hogy Esze falubelijeik megtagadták jobbjágyi kötelességeiket, s most kénytelen karhatalomért fordulni hozzá, hogy az uradalomban kitört lázongást megfékezze. Rákóczi 1706. szeptember 8-án az esztergomi ostromtáborból egy tarpai postaállomás felállításáról rendelkezett, amelyhez az e célra megfelelő épület és a lovaknak megfelelő legelő biztosítását is megparancsolta. A fejedelem jutalmazta is a falut, hiszen kancelláriája ki 1708. augusztus 25-i keltezéssel adta ki mezővárosi szabadságlevelét. Ugyanezen év szeptember 8-án szintén Egerben szövegezték meg Tarpa címeradományozó oklevelét, amely az eredeti latin nyelvű szöveg mellett ugyancsak olvasható magyar fordításban is.

A kötetet lezárja a tudományos hasznosításhoz nélkülözhetetlen idegen és régi szavak, kifejezések jegyzéke, az egykorú mértékegységek és pénznemek, valamint a katonai terminológia magyarázata. Mindezekhez csatlakozik a részletes személy- és helynévmutató.

A Mészáros Kálmán által összegyűjtött, sajtó alá rendezett és jegyzetekkel ellátott eddig ismert iratokból kiadott forrásgyűjtemény véleményem szerint nagymértékben hozzájárul a Rákóczi-szabadságharc történetének pontosabb megismeréséhez. A magam részéről fontosnak tartanám további – akár hasonló tematikájú – forráspublikációk megjelentetését a korszakból, hisz ez tovább bővítené, mélyítené eddigi ismereteinket, lehetőséget adna más szempontú kutatások és az ebből táplálkozó összefoglalások elvégzéséhez.

Bagi Zoltán

ANDREJ FATYEJEV

VILÁGOSTÓL – KRÍMIG

Egy magyarbarát orosz huszártiszt emlékeiből

(Fordította Horváth Iván és Zsatkovics Kálmán.

Noran Libro, Budapest, 2011. 415 o. és 7 számozatlan oldalon képmelléklet.)

Másként olvas az ember szépirodalmat és másként történelmi forrásnak tekinthető visszaemlékezést. Fatyjejev írásai a kettő határán mozognak. Szerzőjük szépírói babérokra áhítozott, de a tehetségből szűken jutott neki. Neve csaknem teljesen kihullott az orosz kulturális emlékezetből, legfeljebb rövid lexikon-szócikk olvasható róla: Fatyjejev (Andrej Mihajlovics, 1814–1865) író, a katonaelet ismerője. A huszárságnál szolgált, részt vett az 1849. évi magyarországi hadjáratban. Az 1850-es évek végén állami szolgálatba lépett, a moszkvai postahivatal titkáráként dolgozott. Moszkvában irodalmi, főleg szlavofil körökben mozgott. Első elbeszélései: A magyarok fegyverletétele és az Egy obsitos elbeszélései a magyarországi hadjáratról a Русская Беседа-ban, a Парусban, a Деньben jelentek meg. A Современник 1860-ban közölte A katonaelet hétköznapjait, a Время, a Библиотека для Чтения, az Эпоха és más kiadványok pedig további elbeszéléseit: a Lovassági istállót, Az áttelepülést, a Jeralast stb., amelyekben tehetségesen ábrázolja a táborigény élet költészetét, fény- és árnyoldalait, a lovaskatona életét (Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона).

Ez a kurta életrajz is rögtön megmagyarázza azonban a különös körülményt, hogy miért éppen egy magyar irodalomtörténésznek, Horváth Ivánnak jutott eszébe az 1800-as évek második felében megjelent orosz folyóiratokból összegyűjteni Fatyjejev itt-ott elszórtan napvilágot látott elbeszéléseit, s vállalkozásának eredményeként 2011-ben kiadni az orosz író első kötetét – magyarul.

A szerző önéletrajzi ihletésű elbeszéléseinek „hősei” elsősorban azok az orosz tisztek, akik a szegénység miatti szükségéből választják hivatásukat, és legfeljebb főhadnagyi, másodkapitányi rangig viszik. A hazát, a családot az ezred jelenti számukra, „az ezred határain túl más világot nem látnak, de nem is akarnak látni”. Lelkük megkérgesedik a távoli kisvárosi vagy falusi állomáshelyeken leszolgált évtizedek során, s ha leszerelnek, kapcsolatok híján megélhetésüket csupán alig biztosító szerény hivatal várja őket. Füst-, főttcékla- és káposztaszagú kvártély, gyakorlatok a lovarda fojtó porában, esti kocsmái kártyázások, az özvegy fiatal doktorné plátói szerelme, esetenként tiltott párbaj, fogda, lefokozás, szökött katonák megvesszőzése jelentik a mindennapokat. Ezt „az unalmas, idegölő, az embert ostobaságokba hajszoló helyőrségi szolgálatot” szakítja meg 1849-ben a magyar lázadás leverésére indított hadjárat, amely Fatyjejev katonai pályáján a legizgalmasabb időszaknak bizonyul. (A kötet címében szerepel a Krím, de csupán egy elbeszélés foglalkozik benne a krími háború kezdeti, aldunai szakaszával, a szerző mintha a frontra nem is került volna.) Számunkra magyar vonatkozású írásai értékesek igazán, részletesebben én is csak rájuk térek ki.

Horváth Iván levéltári és könyvtári kutatásai eredményeként néhány adalékkal ki tudta egészíteni az író életrajzát. Megtalálta pl. Fatyjejev katonai törzslapját, a leszerelésével kapcsolatos, megromlott egészségi állapotát igazoló orvosi jelentést és egy Ny. G. Csernyisevskijhez, a neves gondolkodóhoz írott levelét. A kötetben közzé is tett dokumentumok közül legfontosabb az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban őrzött törzslap, amelynek alapján pontosan látjuk Fatyjejev pályájának alakulását és azt, hogy melyik alakulattal járt Magyarországon. Ez lehetőséget ad arra, hogy papírra vetett emlékeit szembesítsük más forrásokkal, ellenőrizzük, nevesítsük az általa leírtakat. Horváth Iván, mint említettem, elsősorban irodalomtörténészként foglalkozott Fatyjejev munkásságával, ezért ezt az összevetést már nem minden esetben tette meg, pedig éppen saját kutatásának eredményeit is felhasználva tudott volna hibákat elkerülni, elírásokat javítani, személyeket azonosítani.

Andrej Mihajlovics Fatyjejev huszárhadnagy ezredével, az 5. (mariupoli), Frigyes Hessen-Kassel hercegének nevet viselő huszárezreddel a F. V. Rüdiger lovassági tábornok parancsnoksága

alatt álló III. hadtest állományába tartozott, a hadtest elővédébe volt beosztva, így valóban döntő fordulatoknak lehetett részese.

Magyarországi élményeinek három írását szentelte, ezek azonban egymás változatai, esetenként szinte azonos mondatokkal, bekezdésekkel. A legteljesebb az 1864-ben megjelent Emlékezés az 1849-es magyarországi hadjáratra, amelybe bedolgozta a fegyverletételről szóló beszámolójának (1859) és az Egy obsitos katona elbeszélése az 1849. évi magyarországi hadjáratról címmel 1860-ban megjelent elbeszélésének változatait is.

Beszámol arról, hogy a Nowy Targból indult hadtest hogyan kelt át a Kárpáteken, hogyan vonult be Eperjesre, ahol a Dukla felől Paszkevicz főparancsnok irányításával benyomuló főoszloppal egyesült. Ezrede is lelkesen és nagy reményekkel vonult Pest felé, abban a reményben, hogy a magyar fővárosban lehet enni-inni, színházba menni, szivart és főként, amiből nagy hiány volt, csizmát beszerezni. Váratlanul azonban irányt váltott az elővéd, és Vác irányába fordult. Fatyejev részletesen leírja a július 15–17-i váci csatát. Július 15-én délután a Görgey parancsnoksága alatt álló feldunai hadsereg előcsapatai, majd beérkező hadtestei felvették a harcot az előrenyomuló orosz főszereg Vác alá ért elővédével. A magyar tüzérség, komoly veszteséget okozva az orosz lovaságnak és tüzérségnek, megtartotta állásait. A július 16-i orosz bizonytalankodást kihasználva Görgey visszahúzódott, majd Balassagyarmaton, Losoncon, Rimaszombaton át vonult el Miskolc felé, Paszkevicz tábornagy pedig a magyar főváros alól dolgavégezetlen fordult vissza, ahogy Fatyejev fogalmaz: „a magyarok értették a maguk dolgát, nem mentek lépére. Görgey titkon, a hegyi utakon Miskolc felé vitte seregét.” Szerzőnk az orosz túlerővel szemben seregének elvonulását, így megmentését kemény utóvédharcokkal biztosító Görgeyt követő Zassz tábornok különítményével eljutott Miskolchoz, és tanúja lehetett a július 25-i Alsó- és Felsőszolca közötti ütközetnek, amelyben Poeltenberg Ernő VII. hadteste és Leiningen-Westerburg Károly III. hadteste verte vissza az orosz IV. hadtestet. (Arról, hogy itt Zassz különítménye felbukkant, beszámol M. D. Lihutyin, a IV. hadtest tisztje is Feljegyzések az 1849. évi magyarországi hadjáratról című munkájában. In: A magyarországi hadjárát 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. S. a. r. Katona Tamás és Rosonczy Ildikó. Ford. Gerencsér Zsigmond és Rosonczy Ildikó. Budapest, 1988. 761–762. o.) Horváth Iván bevezetőjével ellentétben a szerző nem járt Turán, a július 20-i turai lovasütközetben, amelyet orosz részről a II. hadtesthez tartozó lovasezredek vívtak a tiszai magyar hadsereg lovasságával, nem vett részt. (Ezt Fatyejev nem is állítja, amikor az ulánusok dzsidahasználatáról mesél.) Ott volt viszont az augusztus 2-i debreceni ütközetben, melynek jelentőségét, mint általában az orosz források, ő is eltűzolja: „...Magyarország sorsát a debreceni csata döntötte el, ott fejeződött be a hadjárát”. És szemtanúként együttérzéssel számol be a világosi fegyverletételről. A magyarokat „nemes, jószívű, habár lázadó” népnek tartja, akik orosz és osztrák ellen, „bármily hősileg küzdöttek is, nem győzhettek...”

A negyedik elbeszélés, amely bővebben említi a magyar hadjáratot, 1859-ben jelent meg Az egy obsitos elbeszélése címmel. A katonáélelet festi le, s a végén szól egy osztrák és orosz katonák közötti krakkói kocsmái verekedésről, majd a háborúval járó dúlásokról, amelyre, utalva Losonc városának „szégyellni való” elpusztítására is, magyarországi példákat hoz fel: „A magyarság sokáig fog emlékezni erre a hadjáratra, annyi szőlőt tettünk tönkre, annyi borospincét törtünk fel, annyi gabonát tapostunk ki tövestől, annyi libát, birkát hurcoltunk el a lakosságtól...”; „Debrecsinben meg a gyalogság a patikákat fosztotta ki, elhurcolta a kenőcsös üvegeket, az alkoholt meg a parfümöt mind megitta”.

Fatyejevnek megvan a maga magyarországi befogadástörténete. 1948-ban, a szabadságharc centenáriumán a berendezkedő sztálinista hatalom már nekifogott a magyar történelem átértékelésének. A szabadságharc sorsát eldöntő orosz katonai intervenció interpretálása kényes kérdés volt a szovjet hadsereg által megszállt országban, amit tükröz az évfordulóra megjelent Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról címmel a Magyar Külügyi Társaság által kiadott szerény könyvecske. A kötethez A. P. Scserbatov XIX. század végén írt hatkötetes Paszkevicz-életrajza magyarországi kötetének szlovákul megjelent rövidített változatát fordította le Sziklay László (szlovák nyelvből). Emellé került Fatyejevnek az Egyetértés című folyóiratban 1886-ban Egy muszka katona elbeszélése az 1849-iki hadjáratról című írása Zsatkovics Kálmán görögkatolikus pap XIX. századi fordításában. A kötet összeállítói a címben a muszka melléknevet természetesen oroszra korrigálták. Arra a kérdésre, hogy miért éppen Fatyejevnek erre az írására került a választás a XIX. század második

felében magyarul szép számmal megjelent orosz visszaemlékezések közül, a válasz talán az lehet, hogy a Petrov közvitéz szájába adott történet megfelelt a már érvényesítendő osztályszempontoknak (ahogy az Előszóban olvashatjuk, „már teljesen világos, hogy a 49-es orosz intervenciónak is elsősorban osztályharcjellege volt”), s mivel akkoriban már az „áruló” Görgey a meghirdetett átalakulás belső ellenségeinek előképévé kezdett formálódni, nem volt célszerű beválogatni (esetleg az említettek mellé) éppen Fatyjejev magyarul a XIX. század végén szintén Zsatkovics Kálmán fordításában A világosi fegyverletétel címmel közölt másik írását a Budapesti Hírlap 1885. augusztus 13-i számából. Ebben ugyanis Fatyjejev a magyar tábornok elleni „kegyetlen” vádat, „sértő gyanúsítgatást” megalapozatlannak véli. Kosáry Domokos említi meg A Görgey-kérdés története (I–II., Budapest, 1994.) című monográfiájában ennek a Fatyjejev-írásnak a magyar fordítását, amely ráadásul másodszer is megjelent, mégpedig 1887-ben a Fővárosi Lapok augusztus 13-i számában Egy orosz tiszt elbeszélése címmel. (Egyébként a centenáriumi kötetben a bevezető tanulmányt író kiváló irodalomtörténész-műfordító, Trócsányi Zoltán felhívja a figyelmet arra, hogy Csernyisevskij naplójában a „kapituláló Görgeyt árulónak nevezi”.) Horváth Iván nem tudott ez utóbb említett Fatyjejev-mű Zsatkovics-féle fordításáról, ezért újrafordította, ellentétben a centenáriumi kötetben megjelenttel, amelyet az akkori lábjegyzetekkel együtt, ahogy hivatkozott is rá, átvett.

Horváth Iván Fatyjejev-fordításai a közelmúltban különböző folyóiratokban láttak napvilágot: a Társadalom és Honvédelemben, a Nagyvilágban, a Studia Slavica Savariensiában és a Hadtörténelmi Közleményekben. A kötet összeállításakor érdemes lett volna mindegyik írás mellé alapos jegyzetanyagot társítani (mintának véve a HK-ban megjelent írás hadtörténeti jegyzeteit, amelyet Hermann Róbert állított össze), valamint a kiadói szerkesztőnek a már megjelent írások szövegét gondozni és jegyzeteiket egységesíteni. Például az orosz Zassz tábornokra vonatkozó lábjegyzet így nem a 89. oldalra került volna, hanem már az 55-re, ahol Zassz először tűnik fel. A 114. oldalon szereplő, Görgeyhez követeket küldő Hruljov ezredest érdemes lett volna azonosítani a 68. oldalon szereplő Cserkovval, ugyanarról a történetről van szó. A 103. oldalon lábjegyzetben találkozunk Ivan Ivanovics Diebitsch-Zabalkanszkij gróf orosz tábornagy nevével, ezek után szokatlan János Károly Frigyes grófként megjelölni lábjegyzetben a 372. oldalon (itt elírás az 1823-as orosz–török háború). Fatyjejvnél azt olvassuk, hogy a kolerajárvány akkor volt a legsúlyosabb, amikor Kasau és Myślenice között állomásoztak (85. o.). Kasau azonosítása megtörténik Kassaként, Myślenice azonban azonosítatlan marad. Pedig nyilván nem a galíciai Myślenicére gondolt a szerző, hanem Miskolcra, az eredeti közleményben talán a helynév rontott vagy szlávos formája szerepel. Tudjuk, az orosz főerők július első napjaiban, több mint egy hétig, Miskolcon éppen a járvány miatt voltak kénytelenek megszakítani előrenyomulásukat. Az ismétlődő jegyzeteket viszont törölni kellett volna. Azt, hogy mi a jeralas, megtudjuk a 16. oldalon, de van rá egy jegyzet a 396. oldalon is. Ugyanígy nem teljesen azonos szöveg magyarázza kétszer a lançade-ot (76. és 175. o.), a landsknechtezést (165. és 396. o.), a proszforát (307. és 317. o.) stb. A dátumok háromféleképpen szerepelnek a kötetben. Fatyjejev természetesen a régi naptárt használja, ezért kezdődik a kötet az augusztus 1-jei világosi fegyverletétellel. Érdemes lett volna mögötte zárójelben szerepeltetni az általunk használt Gergely-naptár szerinti augusztus 13-át. (Ezzel a szokásos dátummegjelöléssel csak a HK-ban megjelent írás esetében találkozunk.) Nem tudja az olvasó, hogy a kipontozott sorok, a zárójeles három pontok fejezeteket választanak-e el vagy pedig kihagyásokra utalnak.

Fatyjejev kedvvel és hosszasan eszeteli a magyar táj szépségeit, szívesen értekezik a nyelvről, a viseletről, a szokásokról. „Nem fogok erről a csatáról stratégiai szempontból mesélni. Csapattisztként sokat nem láthattam, sok mindent nem értettem...” – írja a váci catával kapcsolatban, majd azzal folytatja, hogy a történelem megveti a részleteket, a tábornokok nevét őrzi meg, a hőstetteket végrehajtó kapitányokat, zászlósokat elfelejti. Így válik ő az ismeretlenek krónikásává, az epizódok megörökítőjévé. Remek pillanatképeket fest az orosz tisztektől pénzt kunyeráló, majd a lengyel himnusz első sorát arcukba vágó, gyorsan elszelő krakkói utcagyerekekről, szól a sátrak híján földbe szúrt kardhüvelyből, kardpengéből és karabélyból emelt, lópokróccal vagy köpennyel letakart, hajlékként szolgáló „gúlákról”, a nyeregben alva vonuló kimerült huszárokról, a szomjúságtól szenvedő, az út menti kutakat megrohanó katonákról, a hadsereg után botorkáló lesántult lovakról, amelyeket nem lehet lelőni, mert az a hit járja a katonák között, hogy „a csonka lovat, ha agyonlövök, nagy bajt hoz a sereg”, s az ebekről, amelyek az orosz ezredekkel járva előretolnak az

ütközetben, s ha dörög az ágyú, vonftanak, de nem mennének el onnan. Ha film készülne egyszer 1849 nyarának harcairól, Fatyjejev képeit nem lehetne megkerülni.

A kiadványhoz Jurij Guszev, a Balassi-karddal kitüntetett műfordító, a magyar irodalom kiváló ismerője írt előszót.

Rosonczy Ildikó

DEÁK ÁGNES

A KORONÁS WARGHA

Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatban

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010. 253 o.)

Deák Ágnes az elmúlt években több tanulmányt is szentelt a neoabszolutizmus kori államrendőrség és a besúgóhálózat működésének. Kutatásainak, melyeknek köszönhetően egyre többet tudunk a Habsburg Birodalom, és benne Magyarország 1849 és 1867 közötti történetének e sajátos szeptetéről, újabb állomása Wargha Istvánról írt életrajzi monográfiája.

A főszereplő nem „pozitív hős”, nem történelmünk egy kiemelkedő alakja, noha az óvodai nevelés úttörőjeként, a „reformmozgalom szorgos munkásaként”, majd 1848-ban minisztériumi hivatalnokként végzett tevékenysége önmagában is figyelmet érdemel. Széles körben ismertté azonban életpályájának egy igen kevésbé rokonszenves fejezete tette: az ő besúgói jelentése nyomán bukkant a bécsi rendőr-minisztérium 1853-ban a Szemere Bertalan által 1849 augusztusában elrejtett koronaékszerek nyomára. Ráadásul ő volt az 1850-es évek elejének legeredményesebb rendőrinformátora, kettős ügynökként forradalmi szervezkedések résztvevője és elárulója.

Wargha István besúgói működésére már kortársai is gyanakodtak, és halála után néhány évvel sajtóközlemény jelent meg a koronaékszerek feladásában játszott szerepéről. Deák Ágnes művének jelentőségét tehát nem e tény leleplezése adja, hanem az, hogy pontosítja és kiegészíti a besúgói karrierrel kapcsolatos ismereteinket, miközben megrajzolja Wargha teljes pályaképét. Bemutatja, hogyan vezetett az Arad megyei vagyontalan nemes útja a reformkori Pest szellemi életébe, és miként lett a magyar forradalmi kormány tisztviselője Bécsben. Feltárja Wargha kettős ügynökké válásának és a koronaékszerek megtalálásának körülményeit, továbbá kifejti, hogyan alakult ezt követően társadalmi és vagyoni helyzete előbb az angliai emigrációban, majd Magyarországon. Egyúttal kérdéseket tesz fel Wargha magatartásának személyes vonatkozásaival kapcsolatban, és igyekszik ezekre válaszokat keresni. Milyen önképe volt? Mit mutatott meg magából családja előtt? Rákényszerült-e a kiegyezés után arra, hogy szembenézzen árulásával?

A mű igen gazdag és változatos forrásanyagra épül. Deák Ágnes a nyilvánvaló nehézségek ellenére alapos és kitartó munkával gyűjtötte össze a Wargha életére némi fényt vető legapróbb adatokat is. A nehézségek részben abból adódtak, hogy Wargha földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt sok helyen megfordult, így a róla szóló források is számos különböző helyen lehetők fel. Ráadásul nem tartozott a korabeli közélet legismertebb szereplői közé, miközben igen gyakori névvel rendelkezett. Nem könnyítette meg a Szerző munkáját az sem, hogy az igazmondás nem tartozott Wargha érényei közé, és ha érdekei úgy kívánták, valótlan adatokat közölt magáról.

A mű minden esetben világossá teszi, melyek azok a pontjai Wargha életének, amelyekről az adatok hiánya vagy ellentmondásai miatt nem alkothatunk pontos képet. Deák Ágnes ezekben az esetekben megfogalmaz ugyan feltételezéseket, de egyúttal figyelmeztet is ezek bizonytalanságára. A Wargha tetteire adható magyarázatok kapcsán is hasonlóan jár el: újra és újra emlékeztet a többféle olvasat lehetőségére. Nem próbál tehát merev képet rajzolni Wargha pályájáról, inkább különböző értelmezési lehetőségeket kínál az olvasónak.

A könyv első fejezete Wargha családját és pályájának indulását mutatja be. Közli a szülőkről fellelhető adatokat, és ezek alapján következtetéseket von le a család társadalmi és vagyoni helyzetére vonatkozóan. Az ellentmondásos források és egyes hiányzó adatok ellenére is sikerül nagyjából azonosítania Wargha iskolai tanulmányainak színhelyeit, valamint egyházi pályára tett

rövid kitérőjének legfontosabb mozzanatait. További családi adatok közlésével – feleségéről, felesége családjáról, gyermekeikről, gyermekeik keresztszüleiről – még jobban megvilágítja Wargha társadalmi helyzetét. Megtudhatjuk, hogyan került Wargha Tolna megyébe és egyúttal a kisdedóvó mozgalom közelébe. A fejezetből nemcsak Wargha útkeresése bontakozik ki, de a kismemesi pályafutások lehetőségei és korlátai is.

A következő fejezetben az ekkoriban újtárra induló kisdedóvó mozgalom világába nyerhetünk betekintést. Wargha 1837 és 1844 között a kisdedóvók számára oktatókat képző Tolna megyei intézmény igazgatója volt. Érdeklődése már néhány évvel korábban ráirányult a neveléstan elméleti kérdéseire, amelyekkel kapcsolatban több tanulmánya is megjelent. Széles körű ismeretekről árulkodó és a magyar óvodai nevelésben évtizedekig meghatározó szerepet játszó írásainak köszönhetően az Akadémia levelező tagjává is megválasztották. Deák Ágnes véleménye szerint az óvodai nevelés hazai meghonosítása terén kifejtette elméleti tevékenysége Wargha életművének „legeredetibb” és egyben „leghitelesebb” fejezete. E megállapítással – különösen Wargha későbbi pályafutásának ismeretében – mindenképpen egyet kell értenünk.

1844-ben Wargha megvált igazgatói tisztségétől és Pestre költözött. Itt azonban már nem folytatta korábbi tudományos munkásságát, noha az akadémiai gyűléseknek szorgalmas látogatója volt. Figyelme egyre inkább a politikai publicisztika felé fordult, és ebben Deák Ágnes szerint fontos szerepe volt a megélhetés kényszerének. A Wargha magánéletével kapcsolatban összegyűjtött adatok némi fényt vetnek ekkori életkörülményeire is: megtudhatjuk például, hol lakott Pesten, és olvashatunk házasságon kívüli viszonyáról, feleségével való kapcsolatáról, fényűzést kedvelő természetéről, továbbá pénzügyi gondjairól. Mindezek mellett újabb és újabb mozzanatok támasztják alá azt, hogy Warghának a karrierjével kapcsolatos döntései mögött az önmagát magas pályára hivatottnak érző embert is látnunk kell.

Wargha közéleti tevékenységének meghatározó színterévé az 1840-es évek közepén az Iparegyesület vált. Az 1841-ben megalakult egyesületnek alapító tagja volt, vezető tisztségviselőjévé Pesten vált. 1845 és 1847 között az Iparegyesület lapjának, a *Hetilap*nak a szerkesztőjeként dolgozott. Mindez egyben azt is jelentette, hogy szoros munkakapcsolatban áll Kossuth Lajossal, akit talán még a kisdedóvó mozgalom tagjaként ismert meg. A könyv ezen fejezete fontos adalékokkal szolgál az Iparegyesület és a *Hetilap* történetéhez is.

A következő fejezet címe (*Kossuth „táskahordozója”*) jól érzékelteti Wargha reformmozgalomban játszott szerepét. Kossuth hű követőjeként igen tevékenyen vett részt a pesti egyesületi életben. Alapító tagja volt a Védegyeletnek, fontos tisztséget töltött be a Nemzeti Körben, majd annak szakadása után belépett a Pesti Körbe. Tagja lett a két kör újraegyesülésével létrejött Ellenzéki Körnek is. A mű e fejezete nemcsak Wargha életpályáját követi nyomon, de egyúttal felvázolja az Ellenzéki Kör születésének előzményeit is. Ezt követően pedig megtudhatjuk, miért és hogyan szenvedett törést Wargha közéleti működése 1847 nyarán, amikor kifizetetlen adósságai miatt „csőd alá került.”

Az 1848. márciusi forradalom után azonban több más kortársához hasonlóan Wargha előtt is új lehetőségek nyíltak meg. 1848. május 16-án a Bécsben működő királyi személye körüli minisztérium fogalmazójává nevezték ki, október 11-én pedig a minisztérium titkára lett. Hivatalát Kossuth pártfogásának köszönhette. Deák Ágnes a legapróbb részletekig bemutatja Wargha életének e rövid, de mozgalmas és kulcsfontosságú időszakát, egyúttal pontos képet rajzol a királyi személye körüli minisztérium működéséről, valamint az októberi bécsi forradalom és a magyar szabadságharc vezetői közötti kiérettől kapcsolatról. A fejezet Wargha 1848. november 5-én történt letartóztatásának, illetve a minisztérium felszámolásának bemutatásával zárul.

Warghát 1850 nyaráig tartották vizsgálati fogságban, a vád ellene a bécsi forradalom vezetői és a magyar politikusok közötti kapcsolattartás szervezése volt. Deák Ágnes elsősorban bécsi levéltári forrásokra támaszkodva feltárja, milyen bizonyítékok álltak a katonai vizsgálóbizottság rendelkezésére, és elemzi a kihallgatások során készült jegyzőkönyveket. Utóbbiakat más forrásokból származó adatokkal összevetve megállapításokat tesz Wargha védekezési stratégiáját illetően. Kiderül, hogy Wargha már kihallgatásai során felajánlotta szolgálatait a bécsi hatóságoknak. Bár az iratokból nem derül ki, pontosan milyen szolgálatokra gondolt, biztos, hogy ekkor még nem vált besúgóvá. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert sorsa a körülményekhez képest meglepően szerencsésen alakult: kétévnyi börtönbüntetésre ítélték, beszámítva a vizsgálati fogságban töltött időt, majd hamarosan amnesztiát kapott.

A szabadulás után Pestre költözött, igyekezett előteremteni a maga és családja megélhetéséhez szükséges pénzüsségeket. Rovott múltjával nem volt könnyű dolga, főként segélyekből élt, de újra próbálkozott az újságírással is. Igen hamar kapcsolatba lépett a Kossuth család Pesten élő tagjaival és rajtuk keresztül az akkoriban meginduló titkos forradalmi szervezkedéssel. Miután a rendőri hatóságok 1851 áprilisában lecsaptak rá és kompromittáló iratokat találtak nála, Pest elhagyására kötelezték. Fontos mozzanat volt ez életében, ugyanis amint Deák Ágnes megállapítja: ekkor vált besúgóvá, azért, hogy pesti egzisztenciáját megmentse. A következő szűk egy évben feljelentette Jubál Károlyt, Kossuth gyermekeinek egykori nevelőjét, Noszlopy Gáspár forradalmi kormánybiztost és Gasparich Kilit ferences szerzetest. Ezzel a Kossuth személyéhez köthető titkos szervezkedések hálózatát fedte fel a rendőrhatalóságok előtt. A külföldről becsempészett ún. „Kossuth-dollárok” értékesítésére irányuló tevékenységet ugyanakkor titokban tartotta rendőrségi megbízói előtt. Kétes sikereit nemcsak az mutatja, hogy megbízói elégedettek voltak vele, hanem az is, hogy társai nem gyanakodtak rá. A besúgói karrier pontos feltárását a hadbírószági vizsgálat bemutatásához hasonlóan nagyrészt a Deák Ágnes által feltárt bécsi levéltári források teszik lehetővé.

A könyv következő, legterjedelmesebb fejezete főként a koronaékszerek feladásának történetét tárgyalja. Bemutatja, hogyan bukkant a rendőrség Wargha közlésének köszönhetően 1853 szeptemberében a bő négy évvel korábban elásott koronaékszerek lelőhelyére. A rendelkezésre álló források alapján nem állapítható meg egyértelműen, honnan ismerte Wargha a kevesek által őrzött titkot. Deák Ágnes az általa feltárt iratok alapján azt feltételezi, valahogyan Kossuth környezetéből szerezhetette az információt. Egy részletes áttekintésnek köszönhetően megtudhatjuk azt is, milyen találgatások láttak napvilágot a koronaékszerek osztrák kézre kerülésének okaival kapcsolatban és miként jelent meg a hírlapirodalomban Wargha 1876-ban bekövetkezett halála után árulásának híre. Wargha az árulást követően Londonba távozott, és mivel időközben a hatóságok a Kossuth-dollárok ügye miatt nyomozni kezdtek utána, majd távollétében húszévi várfogságra ítélték, jó ideig nem is szándékozott hazatérni.

Wargha 1853 és 1860 között élt Londonban, ahova 1854-ben családja is követte őt. A fejezet végigkíséri Wargha vagyoni helyzetének alakulását, a kezdeti jómódtól az egyre növekvő megélhetési gondokon át a szinte teljes anyagi ellehetetlenülésig. Hasonló folyamatot figyelhetünk meg Wargha társasági kapcsolatainak alakulásában is. Eleinte az angliai emigráció jó néhány neves tagját mondhatta barátjának, de legalábbis rendszeres látogatójának. Ám a személyével kapcsolatos gyanú terjedése és anyagi helyzetének romlása következtében egyre többen fordultak el tőle. Wargha életének erre az időszakára nézve fontos forrás Eszter lányának az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött naplója, melynek segítségével Deák Ágnes igen érzékletesen mutatja be a család életének számos apró és jelentősebb mozzanatát. Részben ennek köszönhetően válik világossá számunkra, hogy Wargha egész élete során az elveihez mindig hű és éppen ezért szerencsétlen ember szerepét játszotta családja előtt, vagyis még legközelebbi hozzátartozóinak sem vallotta be árulását.

Hazatérése után Wargha először Bihar megyében telepedett le családjával, felesége rokonaihoz közel, majd 1864-ben Nagyváradra költözött. Itt különböző városi tisztségeket töltött be, és karrierje egészen a főjegyzőségig ívelt. Magyarországra való visszatérése után a bécsi rendőr-minisztérium közvetlen levelezőjeként és még a kiegyezést követően is folytatta besúgói működését. Elbocsátására 1871-ben került sor. Deák Ágnes szerint eltávolítása valószínűleg összefüggött azzal, hogy ekkor Andrásy Gyula lett az államrendőrségi ügyeket is felügyelő külügyminiszter. Warghát, akit a források szerint már kortársai a „koronás Warghának” gúnyoltak, az árulásáról szállingózó hírek nyilvánvalóan megakadályozták abban, hogy szerepet vállaljon az országos közéletben. Deák Ágnes kutatásai alapján azonban úgy tűnik, Bihar megyében, illetve Nagyváradon haláláig köz-tiszteletnek örvendett.

A monográfiát egy függelék zárja, amelyben a Szerző közli Wargha életének néhány fontos és érdekes dokumentumát. A közölt iratok többsége 1848-ban született, vagyis Warghának a forradalom és szabadságharc alatti működését vizsgálja meg. Ezt egy több darabból álló irategyüttes egészíti ki, melyből megtudhatjuk, hogyan igyekezett tisztázni magát Wargha 1854-ben, elsősorban Kossuth előtt, a Magyarországra becsempészett Kossuth-dollárok, illetve állítólag forradalmi célokra gyűjtött pénzek elsikkasztásának vádjá alól.

Deák Ágnes a befejező részben „tekervényes, nagyon egyedi, ugyanakkor politikátörténeti szempontból talán általános tanulságokat is felmutató életútnak” nevezi Wargha pályáját. Megállapításával egyet kell értenünk. A világos szerkezetű, rendkívül alapos munka úgy mutatja be egy nem rokonszenves, de mégis érdekes ember sorsát, hogy közben fontos adalékokat nyújt korának mélyebb megismeréséhez.

Farkas Katalin

SEBESTYÉN MIHÁLY

IDŐTÁR I., II., III. MAROSVÁSÁRHELY TÖRTÉNETI KRONOLÓGIÁJA

Mentor Kiadó, Marosvásárhely. 2008 (288 o.), 2010 (344 o.), 2011 (674 o.)

Egy város történelmének kronológikus megírása nem egyszerű feladat, mivel nagyon változó a rendelkezésre álló források mennyisége és elérhetősége.

Sebestyén Mihály (erdélyi író, történész, publicista, könyvtáros) a Teleki Téka munkatársaként majd vezetőjeként évtizedeken át gyűjtötte tapasztalait, forrásait, míg arra az elhatározásra jutott, hogy ezt megosztja a szélesebb olvasóközönséggel, illetve azokkal az érdeklődőkkel, akiknek bármilyen kötődése van Marosvásárhelyhez.

A teljesség igényével lehetetlen megoldani egy ilyen feladatot, ezt felismerve maga a szerző kéri: ha bárkinek, aki használja a könyvet, kiegészítő információi lennének, juttassa el hozzá, örömmel veszi. Nem tartja lehetetlennek, hogy ezen kezdeményezés sikeres lesz, és pár év múlva egy bővített kiadással is gazdagíthatná a szakirodalmat.

A kronológia nem folyamatos olvasásra szánt mű, mivel a lényege egy idősor felállítása; ez esetünkben Marosvásárhely történelmi fejlődésének olyan állomásait világítja meg, amelyek a névtelen marosmenti faluból, vásáros helyből, mezővárosból, majd szabad királyi településből a nagyvárossá alakulás főbb állomásait tárják elénk. A szerző nem tartja szükségesnek az egyes események részletes bemutatását, mivel már önmagában a kiválasztás is sokat elárul a tényfeltárás szempontjairól, rendszerezési elveiről.

Sebestyén Mihály felhasználta a már létező forráskiadványokat, tanulmányokat, kutatási eredményeket, részösszefoglalókat. Ebből adódóan az olvasó egyaránt megtalálja a politikai, társadalmi, hadtörténeti, művelődéstörténeti élethez kapcsolódó események leírását. Kiemelten szerepelnek azok a személyek, akik az egyházi, politikai, tanügyi vagy jogszolgálati és egészségügyi intézmények szereplőiként meghatározták azok működését.

Hangsúlyozottan szerepelnek a városkép változását előidéző események: urbanizációs tendenciák, civilizációs vívmányok, háborús rombolások. Időnként, ha megbízható forrás állt rendelkezésre, demográfiai adatok is feltűnnek, valamint a lakosság etnikai összetételének ismertetése. Szórakoztató jelleggel a színházi élet egy-egy kiemelt eseménye is olvasható, illetve közismert botrányokra is fény derül.

Az egyes adatok forrásait külön nem tünteti fel a szerző, a személy- és helynévmutató mellett viszont szerepel egy tárgymutató. A felhasznált szakirodalom listája tartalmazza mindazokat a műveket és forrásokat, amelyeket a szerző áttekintett a kronológia összeállítása közben.

Eredetileg két kötetre tervezte e művet, az anyag gazdagsága viszont négy kötet kiadását tette indokolttá. Jelenlegi ismertetésemben a hadtörténeti vonatkozású bejegyzésekből válogattam, ezzel kívánom ráirányítani az ilyen jellegű kérdések iránt érdeklődők figyelmét Sebestyén Mihály munkájára.

Az első kötet a kezdetektől 1848-ig taglalja az eseményeket. Az őskor dátumainak említésénél a szerző köszönetet mond Bereczki Sándornak és Soós Zoltánnak, akik legújabb kutatási eredményeikkel gazdagították a helytörténettel foglalkozók ismereteit. A jelenlegi marosvásárhelyi vár területén kimutatható egy Kr. e. VII. évezredből származó településnek a nyoma, de találtak már kora bronzkori, kora vaskori, szkíta és trák, római köztársaságkori, népvándorláskori, késő szláv leleteket is. Az események részletesebb tagolása a XIV. századtól kezdődik.

1323. július 5-én már Novum Forum Siculorum néven szerepel mint település, melynek élén Gerlakus bíró áll.

1349. szeptember 24-én Nagy Lajos király nevében Lackfi András ispán már Szekulwasarhelről keltezi egyik oklevelét.

1409-ben a települést már mezővárosnak nevezi egy oklevél.

1482. augusztus 28-án keltezték az eddigi kutatások alapján a város első szabadalomlevelét, amelyben Mátyás király a települést Zekelvasarhely néven említi és lakóit felmentette az országos vámfizetés, a nemeseket a fejadó alól. Feltételezhető, hogy a város ekkor kapott hadizászlót is, amelyre vörös és arany szállal hímezték rá a Jesus Nazareus Rex Judaeorum feliratot, amit a Mátyás király hadjárataiban részt vett vásárhelyi székelyek kaptak jutalmul.

1532-ben Johannes Honterus Erdély térképén már Neumarck (Székelyvásárhely) formában említi a várost.

1535. január 2-án tartományi gyűlést tartanak a városban, ahol fontos honvédelmi rendelkezéseket hoztak a székelyek számára: „A lófő az, aki két lóval szolgál a hadban.” Június 24-én a székelyek kötelező hadfelszereléséről és a hadviselés módjáról, a hadba hívásról, a fejenként való megjelenés kötelezettségéről határoznak.

1543-ban országgyűlést tartanak a városban, ahol Fogaras várának ostromlásáról, illetve az adókról és a török szultánnak küldendő ajándékok felől döntenek.

1545-ben már azt is előírják, hogy „azok a székely lófők, akik 50 forint értékkel bírnak, lovat, sisakot, dárdát és páncélt viseljenek a hadban, a 12 forintosok lovat, pajzsot és dárdát, akik ennél szegényebbek vagy nincstelének, lovat tartsanak.”

1551-ben I. Ferdinánd hadai vereséget mérnek az Izabellát segítő moldvai segélyhadakra, Fráter György árulása következtében.

1616. április 29-én Bethlen Gábor fejedelem a települést a szabad királyi városok rangjára emelte és nevét Marosvásárhelyben állapította meg, régi címerét is megtarthatta.

1707. április 5-én II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelmet beiktatja az utolsó vásárhelyi országgyűlés.

1779. március 3–5.: a városban állomásozó 2. székely gyalogezred egy szakasza fellázad a feljebbvalóival szemben. Novemberben hirdettek ítéletet, amely kötél általi halál, főbelövés, börtön és kínzás volt.

A városban 6990 lakost tartanak nyilván, amiből 3411 férfi és 3579 nő. Ők 1447 háztartásban élnek.

1809. augusztus 30-án Marosszék szétosztja fegyvereit a városi tanács tagjai között, mert tartani kellett a fellázadt székelyek támadásától.

1809. július 5-én és a következő napokban Károly főherceg és ezzel párhuzamosan a görög katolikus püspök nevében a román határhozredek számára is katonákat verbuváltak.

1830. március 14-én a város 4 mozsárágyút vásárol a minoritáktól.

1844-ben a város lakosságának száma 8361 fő.

A második kötet 1848-tól–1918-ig foglalja össze a főbb eseményeket, e kötetből is a hadtörténeti vonatkozású tényeket tárjuk olvasóink elé:

1848. március 21-én Urházy György közli a pesti forradalom hírért és átadja a 12 pontot.

1848. május 23-án Klapka György, Gál Sándor és Hajnik Károly közli a várossal Batthyány és Kossuth felhívását a toborzással kapcsolatban.

1848. augusztus 6-án Vay Miklós Vásárhelyen tartózkodik, szemlét tart az önkéntes őrsereg felett.

1848. augusztus 17-én Kossuth Lajos megbízza Berzenczey Lászlót, Marosszék országgyűlési követét, a Székelyföldön felállítandó önkéntes könnyű lovas sereg megszervezésével. Marosvásárhely az egyik toborzó központ.

1848. szeptember 27-én Anton Puchner főparancsnok csak 1000 fegyvert utal ki a kolozsvári és vásárhelyi alakulatok számára a kért 4000 helyett.

1848. október 16.: Urban előőrsei már Sáromberkén (Marosvásárhely mellett) vannak, 1500 fős román határőrség követi őket.

1848. október 19-én Auenfels a pesti Honvédelmi Bizottmánytól kapott parancs értelmében felesküdt a magyar alkotmányra és a várra kitette a magyar zászlót.

1849. január 15-én Bem csapatai bevonulnak a városba és 17-én ütköznek meg a császáriakkal Vámosgálfalvánál.

1849. május 1-jén Marosszéket megyévé nyilvánítják (amely két járásra oszlik), kormánybiztosa Dobozy István.

1849. május 23-án Lázár Dénes arra kéri a szülőket, hogy a 10–14 éves gyerekeiket írassák a vásárhelyi katonai iskolába.

Népszámlálást tarotnak: az 8719 lakosból 1180 román, 6552 magyar, 241 német, 249 zsidó, 330 cigány és 167 egyéb nemzetiségű. Ők 2220 háztartásban élnek.

A császári hatóságok soroznak, s a városi mendemonda szerint az osztrák katonai kormányzat arra készült, hogy Marosvásárhelyre tegye át Erdély közigazgatási és katonai központját.

1849. július 31-én I Ferenc József a városba látogatott, érkezésére Bolyai Farkas üdvözlőverset írt.

1854. március 10-én kivégezték a székelyföldi mozgalom vezetőit: Török Jánost, Horváth Károlyt és Gálfy Mihályt.

1867 márciusában Berzenczey László, volt kormánybiztos hazaérkezik Marosvásárhelyre klagenfurti fogságából.

1874-ben felállítják a 12. marosszéki huszárezredet.

1880-ban Imreh Sándor, volt Mátyás-husár, a Kollégium nyomdása megjelenteti emlékiratait *Visszaemlékezés az 1848-1849-ik évi szabadságharcra Erdélyben* címmel.

1883. november 20-án a IX. honvéd huszárezred birtokba veszi a laktanyát.

A város táviratban köszönti 80. születésnapján Kossuthot, aki Torinóból válaszol a polgároknak.

1910-ben a magyar városok sorában népesség tekintetében a 42. helyet foglalja el, a lakosság 86%-a magyar, 6%-a román. Az összlakosság 25517 fő, a lakóházak száma 3233 (ebből 686 honvédségi állományú).

1914. augusztus 8-án az 51. gyalogezred vonattal indul a frontra, a 9. honvéd huszárezred is elovagol. 1915. március 5-én besorozzák a 17 és 18. életévüket betöltött ifjakat. A felső legényiskolát hadikórházzá alakították át.

1918. december 1-jén Gyulafehérvárott kimondják Erdély elszakítását a Magyar Királyságtól és egyesülését Romániával. December 3–20 között már működnek marosvásárhelyen a román hadbíróságok, amelyek polgári személyeket hurcolnak el, halálos ítéleteket hoznak.

A harmadik kötet 1919-től 1944-ig tárgyalja a főbb eseményeket.

1919. március 28-án eltávolítják Kossuth lajos bronzszobrát a román hatóságok., anyagát részben román világháborús hősök emlékművéhez használják fel. Bem szobrát is megrongálják, a Rákócziét a Marosba dobják.

1920. október 1-jén a katonaköteles magyarok és zsidók kitelepítését engedélyezték. Aláírtattak velük egy nyilatkozatot, hogy soha nem fognak visszatelepedni. Igazolniuk kellett, hogy vagyoni helyzetüket rendezetten zárták le Romániában.

1925. áprilisában a Hadügyminisztérium közli Marosvásárhely eljáróival, hogy a Trianoni-Békeszerződésben foglalt háborús jóvátételből nem részesül, mivel nem nyújtották be a román vezetők a kárigényüket, amit egy felmérés alapján 11 millió lejre becsültek 1921-ben.

Már nem beszélhetünk dinamikus fejlődésről. Az 1929–1933-as gazdasági válság recesszív hatásait a jobboldalra forduló általános politikum csak felerősítette. A román vezetők nem tudták teljesíteni vállalt kötelezettségeiket. A gyakori polgármesterváltás, a politikai bizonytalanság, az idegenlenség, Bukarest magyarelleses hozzáállása csak növelte az amúgy is meglévő etnikai-társadalmi feszültséget. A megoldáskeresés helyett életbe lépett a bűnbakkeresés módszere. Elharapódzott az erőszak, a korrupció, ami megosztotta a város értelmiségi rétegét.

A negyedik kötet annak az időszaknak az anyagát öleli fel, amelyben nem lehet hitelt adni a napilapok és egyéb sajtótermékek által közölt információknak. Nem tesznek említést jelentősebb (kulturális, művelődéstörténeti, építészeti) eseményekről, csak olyanok kerülnek középpontba, amelyek a kommunista ideológiát szolgálták. Ez megnehezíti a szerző kutatásait, hiszen a „sorok között” kell olvasnia és értelmeznie az információkat.

Bizonyos időszakok forrásanyagai hiányosak, de talán éppen ettől sokkal érdekesebb maga a munka. Kívánok ehhez Sebestyén Mihálynak kitartást, és érdeklődéssel várom a befejező kötet megjelenését.

Somogyi Gréta

ERICH KÖRNER-LAKATOS

HORTHY MIKLÓS. BRUCHSTÜCKE UND ERGÄNZUNGEN*(Edition Octopus, Münster, 2011. 455 o.)*

Vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország 1920 és 1944 közötti kormányzója a XX. századi magyar történelem egyik meghatározó, ugyanakkor egyik legvitatottabb személyisége, akinek életéről, politikai és katonai pályájáról, történelmi szerepéről és felelősségéről számos publikáció látott napvilágot a halála óta eltelt öt és fél évtizedben. Megítélése az idők folyamán folyamatosan változott. Az 1945–1989 közötti magyar marxista történetírás egyértelműen negatívan állította be őt, elítélően írt róla és a nevével fémjelzett korszakról. A nyugati emigrációban élő magyar történészek (pl. Gosztonyi Péter) tollából már árnyaltabb életrajzok, az elmúlt két évtizedben pedig pályájának egy-egy szeletét részletesebben feldolgozó munkák is napvilágot láttak.

Erich Körner-Lakatosnak, aki többek között a bécsi *Zur Zeit* hetilap és a *Bécsi Napló* munkatársa, korábban már két osztrák történelmi vonatkozású kötete is megjelent. Több éves kutatásai eredményeként megszületett könyvéből nem egy teljes és klasszikus értelemben vett Horthy életrajz rajzolódik ki – a címben foglaltaknak megfelelően nem is ez a szerző célja –, viszont életének legfontosabb, legmeghatározóbb csomópontjait megismerhetjük. Számtalan, eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert információval, adalékkal gazdagodnak viszont azok, akik elolvassák a kötetet.

A mű megírásához Horthy Miklós visszaemlékezései szolgáltak alapul, amelyből a szerző sűrűn idéz. Körner-Lakatos az utóbbi évtizedekben a szaktörténészek által feltárt legújabb kutatási eredményeket is beépítette munkájába. Külön érdeme, hogy a német mellett a magyar nyelvű forrásokat és a csak Magyarországon megjelent publikációkat is felhasználta könyve megírása során. A gazdagon jegyzetelt kötet egyfajta kultúrhistoriái és történelmi utazásnak is felfogható, hiszen sok olyan tény és adat is megemlítésre kerül, amely nem tartozik szorosan Horthy életpályájához vagy nem kapcsolható feltétlenül személyéhez.

A szerző szemléletében ad sok hasznosíthatót Horthy portréjának megrajzolásához. Időnként elkalandozik témájától: amikor az olvasó számára valamilyen ismeretlennek vélt és magyarázatra szoruló esemény, személy vagy fogalom bukkan fel, bő magyarázattal szolgál, legtöbbször a lábjegyzetekben.

Szakály Sándor és a szerző bevezetője után az első fejezetben Horthy 1909–1914 közötti, I. Ferenc József szárnysegédjeként Bécsben töltött éveit veszi górcső alá a mű írója. Ennek kapcsán számos, a császárváros fejlődése szempontjából fontos kultúrtörténeti eseményt említ a kötet lapjain, így pl. a Bécs–Pozsony közötti villamosvasút 1914. február elsején történt megnyitásáról is említést tesz. Részletesen foglalkozik Horthy pénzügyeivel, továbbá császári és királyi kamarási kinevezésével.

A második témaegység a későbbi kormányzó családját, származását, testvérei és felesége, valamint gyermekei életútját mutatja be röviden. Kevésbé köztudott és eddig fel nem tárt részleteket ismerhetünk meg példának okáért fiútestvérei katonai pályafutásáról. A harmadik részből az 1882–86 között Horthy haditengerészeti-akadémiai tanulmányainak színhelyéről és Magyarország egyetlen kikötővárosa, Fiume történetéről tudunk meg részleteket. A negyedik fejezet az 1903–1906 közötti magyarországi belpolitikai válság lényegébe enged betekintést, továbbá a vezető katonai körök által kidolgozott, titkos „Fall-U”, vagyis Magyarország esetleges katonai megszállása tervének részleteiről szerezhetünk tudomást. Az ötödik témakör az 1917. május 15-i, az Otrantói-szorosban felállított antant tengerzár ellen végrehajtott osztrák–magyar rajtaütéssel és tengeri csatával, Horthy tengerészti pályájának legnagyobb sikerével foglalkozik. A hatodik fejezet báró kövessházi Kövess Hermann tábornagról, Horthy lehetséges konkurenséről szól. Kövess katonai pályafutásának rövid összefoglalása után kiderül, hogy az első világháború ismert tábornagya és a Monarchia utolsó hadsereg-főparancsnoka a szegedi ellenkormány képviselői a Tanácsköztársaság elleni harc vezetésére kérték fel, ő azonban nem elégséges magyar tudására hivatkozva visszautasította az ajánlatot, így Horthy válhatott az ellenforradalmi erők vezéralakjává.

A következő témaegység Horthy 1920. március 1-jén Magyarország kormányzójává történt megválasztásával és a kormányzói hatalom lényegével foglalkozik. A nyolcadik részben a szerző Magyarország 1920–1944 közötti miniszterelnökeit és politikai pályájukat ismerteti meg röviden az olvasóval. A kilencedik témakör a Kormányzó Katonai Irodájának és a Magyar Királyi Testőrségnek – egykori példaképe, Ferenc József császár és király nyomdokain haladva történt – felállítását és rövid történetét ismerteti meg velünk. A következő fejezet a Főméltóságú Úr által igen kedvelt Kenderesen található családi birtok történetét foglalja össze. A tizenegyedik témaegység IV. Károly király 1921 húsvéti és októberi, királypucsként elhíresült, hatalomba történő két vizsztatérési kísérletéről szól. Ezt követően Horthy és a Habsburg-család magyar ágának képviselői közötti viszonyt vizsgálja meg alaposan, felvázolja a család történetét és képviselőinek életútját. A tizenharmadik témaegység a Prónay Pál által 1921. október 4-én, a mai Burgenland területén kikiáltott rövid életű Lajtabánság történetét követi nyomon. A soron következő fejezet a cseh politikusok által dédelgetett, a Dunántúlra tervezett, a Csehszlovákiát a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal összekötő szláv korridor terveiről ír, amely a trianoni-békeszerződés aláírásával lekerült a napirendről. A tizenötödik témaegységből részleteket tudhatunk meg Horthy hatalmi ellenfeleiről, a Tanácsköztársaság legismertebb vezetőjéről, Kun Béláról és az 1944 októberében „nemzetvezetővé” avanszált Szálasi Ferencről. Ezek után Magyarország kormányzójának a szociáldemokratákhoz és a budapesti liberálisokhoz való viszonyulását járja körül a szerző. A tizenhetedik témaegységből Tormay Cécile, a Horthy által emlékirataiban említett frónő életéről és munkásságáról tudunk meg érdekességeket. A következő témakör az 1921 decemberében lezajlott soproni népszavazásról és annak következményeiről, az új osztrák–magyar határ meghúzásáról szól.

A tizenkilencedik fejezet Pozsonyligetfalunak az 1938-as müncheni egyezmény következtében a Német Birodalomhoz történt csatolásának körülményeit vizsgálja, a szerző röviden felvázolja a település történetét is. Körner-Lakatos nyomon követi Horthy 1938 utáni ország gyarapításait: a következő két témaegységből jó összefoglalást kap az olvasó Kárpátalja 1939 márciusában magyar csapatok által történt megszállásáról, illetőleg Észak-Erdélynek az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés következtében végbement visszacsatolásáról. A 2. magyar hadsereg doni katasztrófájának külön fejezetet szentel a mű írója. Részletesen leírja a Szovjetunió elleni magyar hadba lépés előzményeit és okait, és részleteket tudhatunk meg ugyanott az 1914 előtt a Monarchia Galícia tartományában folyt kőolaj-kitermeléséről is.

A következő témaegység a bukovinai magyarok (székelyek) történelmi kálváriáját mutatja be, a középpontban főleg az 1941–42-ben Bácskába történt áttelepítésük, majd a jugoszlávok elől való 1944-es Magyarországra menekülésük áll. A soron következő részben Horthy dinasztikus terveiről, fiának kormányzó-helyettesé történt kinevezéséről olvashatunk részleteket.

Az utolsó témakör a volt kormányzó 1948 utáni portugáliai éveit és családtagjainak további sorát követi nyomon. Kiderül, hogy több emigrációba kényszerült uralkodó is Portugáliában keresett menedéket, mint pl. II. Károly román és II. Umberto olasz király. Részletes összefoglalást kapunk Portugália 1930–1970 közötti, Antonio Salazar nevével és politikájával fémjelzett történetéről. Megtudhatjuk, hogy az egykori kormányzó István nevű unokája ma is Angliában él és időközben muszlim hitre tért.

A művet felhasználó irodalomjegyzék és képmelléklet egészítik ki. Az adatgazdag kötetet elsősorban azoknak a történelem iránt érdeklődő olvasóknak ajánlom, akik már ismerik Horthy Miklós életét, azonban néhány kiegészítő információval még szívesen gazdagítanák ismereteiket, továbbá kedvelik a kultúrtörténeti kalandozásokat, csemegéket is. A szakmai közönség érdeklődésére főként a korábban megszokottól eltérő szemlélete miatt tarthat számot a mű. Összességében úgy vélem, hogy a kötet elolvasásával mindenki egy különleges könyvélménnyel gazdagodhat.

Balla Tibor

TARTALOM

ELŐSZÓ	3
--------------	---

TANULMÁNYOK

NAGY-L. ISTVÁN	A császári–királyi hadsereg magasabbegység- szervezete 1765–1815	5
FARKAS KATALIN	Perczel Mór az emigrációban	41
MAKAI ÁGNES – – SALLAY GERGELY PÁL – – SOLYMOSI JÓZSEF	„Szigorúan titkos!” A Magyar Népköztársaság háborús kitüntetései	91

KÖZLEMÉNYEK

JUHÁSZ BALÁZS	Olasz–magyar vezénylések és tanulmányutak a két világháború között	133
MARKÓ GYÖRGY	Az 1942-es „újvidéki” razziaival kapcsolatban újnan előkerült dokumentumok forrásértékéről	175

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ	Egy orosz ezredes, A. K. Baumgarten 1849-es naplója	191
SOMOGYI GRÉTA GERMUSKA PÁL	Dósa Elek: Marosszék	238
	A Magyar Népköztársaság karhatalmi intézkedéseinek terve, 1956	269

MŰHELY

KISS BALÁZS	Somogyi bakák nótája	279
TULIPÁN ÉVA	Egy életben maradt és egy ismeretlen „hősi halott” ...	285

NEKROLÓG

TÓTH FERENC	Búcsú Hervé Coutau-Bégarie professzortól	291
-------------	--	-----

SZEMLE

JOHN AND PATRICIA CARMAN	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Polgár Balázs</i>)	293
VLADIMÍR SEGEŠ (ET AL)	Slovakia Military Chronicle (<i>Kiss Balázs</i>)	294
MARIOS PHILIPPIDES – – WALTER K. HANAK	The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies	

	<i>(Veszprémy Márton)</i>	297
VÉGH FERENC	Egerszeg vár és város a 17. században <i>(Dominkovits Péter)</i>	300
JOHN STOYE	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 <i>(Kincses Katalin Mária)</i>	303
MÉSZÁROS KÁLMÁN	Források Esze Tamás kuruc brigadéros életéhez és Tarpa Rákóczi-kori történetéhez. Első kötet: 1694–1706. Második kötet: 1707–1709. <i>(Bagi Zoltán Péter)</i>	307
ANDREJ FATYEJEV	Világostól – Krímig. Egy magyarbarát orosz huszártiszt emlékeiből <i>(Rosonczy Ildikó)</i>	310
DEÁK ÁGNES	A koronás Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatban <i>(Farkas Katalin)</i>	313
SEBESTYÉN MIHÁLY	Időtár I., II., III. Marosvásárhely történeti kronológiája <i>(Somogyi Gréta)</i>	316
ERICH KÖRNER– – LAKATOS	Horthy Miklós. Bruchstücke und Ergänzungen <i>(Balla Tibor)</i>	319

CONTENTS

ELŐSZÓ	3
--------------	---

STUDIES

ISTVÁN NAGY-L.	The Large-Unit Organisation of the Imperial and Royal Army 1765–1815	5
KATALIN FARKAS	Mór Perczel in Exile	41
ÁGNES MAKAI – – GERGELY PÁL SALLAY – – JÓZSEF SOLYMOSSI	‘Strictly Confidential!’ War Medals of the Hungarian People’s Republic	91

PUBLICATIONS

BALÁZS JUHÁSZ	Italian–Hungarian Attachments and Study Trips between the Two World Wars	133
GYÖRGY MARKÓ	On the Authenticity of Some Newly-Found Documents in Connection with the 1942 ‘Novi Sad’ Raid.....	175

SOURCE PUBLICATIONS

ILDIKÓ ROSONCZY	Russian Colonel A. K. Baumgarten’s Diary from 1849	191
GRÉTA SOMOGYI	Elek Dósa: Marosszék	238
PÁL GERMUSKA	Plan of Armed-Force Measures of the Hungarian People’s Republic, 1956.....	269

WORKSHOP

BALÁZS KISS	Song of Soldiers from Somogy County.....	279
ÉVA TULIPÁN	A ‘Heroic Dead’ from Köztársaság tér who Stayed Alive.....	285

NECROLOGY

FERENC TÓTH	Farewell from Professor Hervé Coutau-Bégarie	291
-------------	--	-----

REVIEW

JOHN AND PATRICIA CARMAN VLADIMÍR SEGEŠ (ET AL)	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Balázs Polgár</i>)	293
	Slovakia Military Chronicle (<i>Balázs Kiss</i>)	294

MARIOS PHILIPPIDES – – WALTER K. HANAK	The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies (<i>Márton Veszprémy</i>).....	297
FERENC VÉGH	The Fortress and Town of Egerszeg in the 17th Century (<i>Péter Dominkovits</i>)	300
JOHN STOYE	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	303
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Sources on Kuruc Brigadier Tamás Esze's Life and on the Rákóczi-Era History of Tarpa. Volume I: 1694–1706. Volume II: 1707–1709. (<i>Zoltán Péter Bagi</i>)	307
ANDREJ FATYEJEV	From Világos to the Crimean. Memories of a Pro-Hungarian Russian Husar Officer (<i>Ildikó Rosonczy</i>).....	310
ÁGNES DEÁK	The Crowned Wargha. A Double Agent in the Service of Kossuth and the Imperial Police (<i>Katalin Farkas</i>).....	313
MIHÁLY SEBESTYÉN	Repository of Time I, II., III. Historical Chronology of Marosvásárhely (<i>Gréta Somogyi</i>)	316
ERICH KÖRNER – – LAKATOS	Horthy Miklós. Bruchstücke und Ergänzungen (<i>Tibor Balla</i>).....	319

TABLE DES MATIÈRES

ELŐSZÓ	3
ÉTUDES	
ISTVÁN NAGY-L.	Organisation des grandes unités de l'armée impériale et royale 1765–1815 5
KATALIN FARKAS	Mór Perczel dans l'émigration 41
ÁGNES MAKAI – GERGELY PÁL SALLAY – JÓZSEF SOLYMOSI	« Hautement confidentiel ! » Les décorations de guerre de la République populaire de Hongrie 91
PUBLICATIONS	
BALÁZS JUHÁSZ	Affectations et voyages d'étude italo-hongrois entre les deux guerres mondiales..... 133
GYÖRGY MARKÓ	Sur l'authenticité des documents récemment découverts concernant la rafle « de Novi Sad » de 1942 175
PUBLICATIONS DE SOURCES	
ILDIKÓ ROSONCZY	Un colonel russe. Le journal de 1849 de A. K. Baumgarten 191
GRÉTA SOMOGYI	Elek Dósa : Marosszék 238
PÁL GERMUSKA	Plan des mesures policières de la République populaire de Hongrie, 1956 269
ATELIER	
BALÁZS KISS	Chant de simples soldats du département de Somogy 279
ÉVA TULIPÁN	Un « mort pour la patrie » de la place de la République qui resta en vie 285
NÉCROLOGIE	
FERENC TÓTH	Adieu au professeur Hervé Coutau-Bégarie 291
REVUE	
JOHN AND PATRICIA CARMAN	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Balázs Polgár</i>) 293
VLADIMÍR SEGEŠ (ET AL)	Slovakia Military Chronicle (<i>Balázs Kiss</i>) 294

MARIOS PHILIPIDES – WALTER K. HANAK	The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies (<i>Márton Veszprémy</i>) 297
FERENC VÉGH	Le château et la ville d'Egerszeg au 17 ^e siècle (<i>Péter Dominkovits</i>)..... 300
JOHN STOYE	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 303
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Sources complémentaires sur la vie du brigadier kouroutz Tamás Esze et l'histoire de Tarpa à l'époque Rákóczi. Premier volume : 1694–1706 Deuxième volume: 1707–1709 (<i>Zoltán Péter Bagi</i>) 307
ANDREI FATIEIEV	De Világos – à la Crimée. Des souvenirs d'un officier de hussard russe hongarophile (<i>Ildikó Rosonczy</i>) 310
ÁGNES DEÁK	Wargha « à la couronne », un agent double au service de Kossuth et de la police impériale (<i>Katalin Farkas</i>)..... 313
MIHÁLY SEBESTYÉN	Chronologie de l'histoire de Marosvásárhely [Târgu Mures] I, II et III (<i>Gréta Somogyi</i>)..... 316
ERICH KÖRNER– LAKATOS	Miklós Horthy. Bruchstücke und Ergänzungen (<i>Tibor Balla</i>) 319

INHALT

ELŐSZÓ	3
--------------	---

TANULMÁNYOK

ISTVÁN NAGY-L.	Die Organisation der höheren Einheit der kaiserlich-königlichen Armee 1765–1815	5
KATALIN FARKAS	Mór Perczel in der Emigration	41
ÁGNES MAKAI – GERGELY PÁL SALLAY – JÓZSEF SOLYMOSI	„Streng vertraulich!“ Die Kriegsdekorationen der Ungarischen Volksarmee	91

MITTEILUNGEN

BALÁZS JUHÁSZ	Italienisch-ungarische Kommandierungen und Studienreisen in der Zwischenkriegszeit.....	133
GYÖRGY MARKÓ	Über den Quellenwert der neu aufgetauchten Dokumente im Zusammenhang mit der Razzia in „Neusatz“ im Jahre 1942	175

QUELLENPUBLIKATIONEN

ILDIKÓ ROSONCZY	Tagebuch eines russischen Obersten, A. K. Baumgarten, aus dem Jahre 1849	191
GRÉTA SOMOGYI	Elek Dósa: Marosszék.....	238
PÁL GERMUSKA	Der Entwurf der Ordnungsmaßnahmen der Ungarischen Volksarmee, 1956.....	269

WERKSTATT

BALÁZS KISS	Das Lied von Wehrmännern aus dem Komitat Somogy....	279
ÉVA TULIPÁN	Ein am Leben gebliebener „Heldentoter“ vom Köztársaság tér.....	285

NEKROLOG

FERENC TÓTH	Abschied von Professor Hervé Coutau-Bégarie.....	291
-------------	--	-----

RUNDSCHAU

JOHN AND PATRICIA CARMAN	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Balázs Polgár</i>).....	293
VLADIMÍR SEGEŠ (ET AL.)	Slovakia Military Chronicle (<i>Balázs Kiss</i>)	294

MARIOS PHILIPIDES – WALTER K. HANAK	The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography, Topography, and Military Studies (<i>Márton Veszprémy</i>).....	297
FERENC VÉGH	Die Burg von Egerszeg und die Stadt im 17. Jahrhundert (<i>Péter Dominkovits</i>).....	300
JOHN STOYE	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 (<i>Katalin Mária Kincses</i>).....	303
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Quellen zum Leben des Kurutzenbrigadiers Tamás Esze und der Geschichte von Tarpa im Zeitalter von Ferenc II. Rákóczi. Band I: 1694–1706. Band II: 1707–1709. (<i>Zoltán Péter Bagi</i>).....	307
ANDREJ FATYEJEV	Von Világos (Wilagosch) bis Krim. Aus den Erinnerungen eines russischen Husarenoffiziers, der den Ungarn gegenüber freundlich gesinnt war (<i>Ildikó Rosonczy</i>).....	310
ÁGNES DEÁK	Wargha mit Krone. Ein Doppelagent im Dienst von Lajos Kossuth und der kaiserlichen Polizei (<i>Katalin Farkas</i>).....	313
MIHÁLY SEBESTYÉN	Zeitspeicher I., II., III. Historische Chronologie von Marosvásárhely (Neumarkt am Mieresch) (<i>Gréta Somogyi</i>).....	316
ERICH KÖRNER– LAKATOS	Horthy Miklós. Bruchstücke und Ergänzungen (<i>Tibor Balla</i>).....	319

СОДЕРЖАНИЕ

ELŐSZÓ	3
--------------	---

СТАТЬИ

НАДЬ Л. ИШТВАН	Организация соединений императорско-королевской армии 1765-1815	5
ФАРКАШ КАТАЛИН	Перцель Мор в эмиграции	41
МАКАИ АГНЕС – ШАЛЛАИ ГЕРГЕЙ ПАЛ – ШОЙМОШИ ЙОЖЕФ	Строго секретно. Военские награды Венгерской Народной Республики.....	91

ПУБЛИКАЦИИ

ЮХАС БАЛАЖ	Итальянско-венгерские командировки и научные поездки в период между двумя мировыми войнами	133
МАРКО ДЬЕРДЬ	Об архивной ценности как источников документов, вновь обнаруженных в связи с облавой в провинции Новый Сад в 1942 годц	175

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

РОШОНЦИ ИЛЬДИКО	Дневник русского полковника А. К. Баумгартена от 1849 года.....	191
ШОМОДЬИ ГРЕТА	Доша Элек – Марошсек.....	238
ГЕРМУШКА ПАЛ	План мероприятий по обеспечению общего порядка в Венгерской Народной Республике, 1956 год.	269

МАСТЕРСКАЯ

КИШ БАЛАЖ	Походная песня пехотинцев из области Шомодьи.....	279
ТУЛИПАН ЕВА	„Погибший смертью храбрых” на площади Республики	285

НЕКРОЛОГ

ТОТ ФЕРЕНЦ	Прощание с профессором Эрве Куго-Бегари.....	291
------------	--	-----

ОБЗОР

JOHN AND PATRICIA CARMAN	Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battle (<i>Полгар Балаж</i>).....	293
ВЛАДИМИР ШЕГЕШ (ET AL) МАРИОС ФИЛИППИДЕС - ВАЛЬТЕР К. ХАНАК	Slovakia Military Chronicle (<i>Киши Балаж</i>)..... The Siege and Fall of Constantinople in 1453. Historiography Topography, and Military Studies (<i>Веспреми Мартон</i>).....	294 297
ВЕГ ФЕРЕНЦ	Крепость и город Эгерсег в 17-ом столетии (<i>Доминкович Петер</i>).....	300
ДЖОН СТОЙЕ	Die Türken vor Wien. Schicksalsjahr 1683 (<i>Кинчеш Каталин</i>).....	303
МЕСАРОШ КАЛЬМАН	Источники – материалы из жизни куруца Эсэ Тамаш и его истории в кружке Тарпа Ракоци. Первый том,1694-1706. Второй том,1 707–1709 (<i>Баги Золтан Петер</i>).....	307
АНДРЕЙ ФАТЕЕВ	От Вилагоша До Крыма. Из воспоминаний русского гусарского офицера, друга венгров. (<i>Рошонци Ильдико</i>).....	310
ДЕАК АГНЕШ	Коронованный Варга. Двойной шпион на службе Кошуту и императорской полиции (<i>Фаркаш Каталин</i>).....	313
ШЕБЕШТЬЕН МИХАЙ	Хранилище времени I, II, III. Историческая хронология города Марошвашархей. (<i>Шомоды Грета</i>).....	316
ЭРИХ КЁРНЕР ЛАКАТОШ	Хорти Миклош. Отрывки из книги и дополнения. (<i>Балла Тибор</i>).....	319

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET

ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KOVÁCS LÁSZLÓ

A magyar kalandozások zsákmányáról

